

स्वामी रामतीर्थ

श्रीहरिराममहाप्रभुचरणा ॥

ગ્રંથાર્પણ

વર્તમાન યુગના આધ્યાત્મિક ધન્વંતરિ

સ્વામી રામતીર્થજીની

ચૈતન્યાનંદમયી અમર વાણીરૂપ

અનુભવસિદ્ધ સંજીવની માત્રા

કે જે ભવરોગથી છટવા મુચ્છતારા

જિજ્ઞાસુજનોને માટે

આંતર્બાહ્ય વિકારોની આત્યંતિક નિવૃત્તિપૂર્વક

પરમાનંદની નિત્યપ્રાપ્તિ કરાવનારી છે તે,

તેના સદ્ગુણોગની ભલામણ સાથે

તેવી સત્ય ઉન્નતિનાં આતુર

સર્વ માઈવહેનોને

અતેકાનેક હાર્દિક

ધન્યવાદપૂર્વક

સરનેહ સમર્પિત

પ્રકાશકનું નિવેદન

આ ગ્રંથની આ પાંચમી આવૃત્તિની ૫૫૦૦ પ્રત છપાઈ છે; હાલ યુરોપમાં ફાટી નીકળેલી લડાઈને લીધે કાગળના ભાવ લગભગ દોઢા વધી ગયા છે; પરંતુ વાચકવર્ગના પુણ્યયોગે કાગળ માટે ત્રણેક માસ અગાઉથી એક વર્ષ માટે રાત થઈ ચૂકેલી હોવાથી આ ગ્રંથ અગાઉના બેટલાજ મૂલ્યે એટલે રૂપિયા ૨)થી પ્રસિદ્ધ થઈ શકે છે. બોર્ડ તથા છીંટના ભાવ ખમણા થઈ ગયેલા હોવાથી કિંમતમાં વધારો ન કરવો પડે તે સારૂ પૂંકું બોર્ડપટ્ટીનું રાખ્યું છે.

અગાઉની ચોથી આવૃત્તિ સંવત ૧૯૭૬ માં પ્રસિદ્ધ થયેલી, તે આડેક વર્ષ થયાં ખસાસ થઈ ગયા પછી, તેની ચાલુ માગણી રહ્યા કરતી હતી અને તે ત્રણ મુદ્રણપત્રોની સગવડ થતાં હવે પ્રસિદ્ધ થઈ શકે છે. એ આગલી આવૃત્તિ પાઠના ના કદમાં છપાઈ હતી, તેને બદલે આ આવૃત્તિ પાઠના કદમાં છપાઈ છે.

આ પછી આગળની આવૃત્તિઓની પ્રસ્તાવનાનો સારાંશ, ચોથી આવૃત્તિનું નિવેદન, અનુક્રમણિકા, સ્વામીશ્રી રામતીર્થનું સંક્ષિપ્ત ચરિત્ર, દત્ત્યાદિ અપાયાં છે.

શુદ્ધિપત્ર પૃષ્ઠ ૧૪ ઉપર અપાયું છે; તે મુજબ ગ્રંથ સુધારી વાંચવો ઘટે. દ્વિતિયઃ ૐ નમસ્તુત્ત્વમ્.

માગશર વદિ ૪,
સંવત ૧૯૮૬.

}

—સિદ્ધુ અખંડાનંદ

આધુનિક વાચકોને પણ શ્રીમુખોધિનીનો ચમત્કાર તરત
 અનુભવમાં આવે છે. અને અમારો તો નિશ્ચિત મત છે કે
 શ્રીમુખોધિનીજી જેવી દીકા શ્રીભાગવતપર બીજી એક પણ
 થઈ નથી અને વિદ્યાવતાં માગવતે પરીક્ષા એ
 વાક્યાનુસાર શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનું પાંદિત્ય અદ્વિતીય છે.
 વાકપતિની બાળતમાં આ કંઈ આશ્ચર્ય નથી શ્રીમદ્ ભાગ-
 વતમાં સ્થલે સ્થલે ભગવાનનાં સ્વરૂપ અને ઐશ્વર્યોદિ છ
 ગુણોનો પરિચય કરાવનાર એ દીકા વાચકની ખાત્રી કરી
 આપે છે કે ભાગવત સામાન્ય ગ્રંથ નથી, પણ વેદકલ્પ
 વૃક્ષનું ફલ છે, ભાગવદ રૂપ છે, ને ભગવાનને પ્રાપ્ત કરવાને
 શ્રીભાવતના અવગાહન સિવાય અન્ય કશાની અપેક્ષા નથી
 પ્રભુકૃપાથી સગવડ શ્રીમુખોધિનીજી પ્રસિદ્ધ થઈ ગયાં છે
 અને જે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવો ખરા ભાગ્યવાન છે, તેઓએ
 તો એ ભગવત્સ્વરૂપને અવશ્ય પોતાને ઘેર આનંદથી
 પધરાવવું જ જોઈએ. જેમ બાલક અજ્ઞાનથી અગ્નિનો સ્પર્શ
 કરે તોપણ તેના પર અગ્નિની અસર થાયજ, તેમ જે
 વૈષ્ણવના ઘેર શ્રીમુખોધિનીજી ગિગજતા હોય તેના પર
 શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની અને શ્રીકૃષ્ણની કૃપા અવશ્ય થાયજ.
 જેમ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનાં અને શ્રીકૃષ્ણનાં ચિત્રનાં દર્શન
 અને સ્પર્શ કરી બહુજન કૃતાર્થ થાય છે, તેમ તેથી વિશેષ
 શ્રીમુખોધિનીજીનાં દર્શન અને સ્પર્શથી કૃતાર્થ થાય જ,
 દારણ્યકે ચિત્ર તો માત્ર આધિભૌતિક સ્વરૂપ છે, અને
 શ્રીમુખોધિનીજી તો વિચારપ્રધાન હોવાથી આધ્યાત્મિક

ચોગી સિવાય બીજાનું ગળું નહિ કે તે બોધ આપી શકે. ખરી રીતે કહીએ તો જેમ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે કે, યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્મવતિ ભારત ! વગેરે-તે સૂત્ર અન્યથે જ્યાં ધર્મની ગ્લાનિ હતી, ત્યાં સ્વામી વિવેકાનંદ ને સ્વામી રામતીર્થજી જેવા મહા-પુરોના બોધની આવશ્યકતા હતી; ને પ્રકૃતિથીજ તે દેશોમાં બોધ આપવાને તેઓનો જન્મ થયો હતો.

જેમ ભક્તકવિ તુલસીદાસની કિંમત શરૂઆતમાં પોતાના ગામમાં ને દેશમાં નહોતી થઈ, પણ પાછળથી લોકો તેમની ખરી કિંમત સમજતા થયા; તેમજ વળી જેમ ભક્તકવિ નરસિંહ મહેતાની કિંમત પોતાના વખતમાં, પોતાના ગામમાં ને નાતજાતમાં શરૂઆતમાં નહોતી થઈ; તેજ પ્રમાણે સ્વામી વિવેકાનંદ ને સ્વામી રામતીર્થજીની કિંમત થોડા વખતમાં, તેમની હયાતી દરમિયાન હિંદુ-સ્તાનમાં વખતે જોઈએ તેટલી નહિ થઈ હોય; પરંતુ સમય જતાં તેમના બોધનો ને જ્ઞાનનો પ્રચાર થતાં, તેમની કીર્તિ ચારે દિશામાં પ્રસરી રહેશે.

જ્યાં જ્યાં જેનું ક્ષેત્ર ત્યાં ત્યાંજ તેની કીર્તિ ઝળકી જડે છે. હીરાની કિંમત ઝવેરીને ત્યાંજ થાય છે; તેમ સ્વામી રામતીર્થજીની કીર્તિ અમેરિકામાં ફેટલી થયેલી છે તે સ્વામીજીને વિદાયગીરી આપતાં માનપત્રમાં નીચલા લાવની જે કહીએ ગવાઈ હતી તે ઉપરથી સમજશે.

“વહાલા રામ ! આપને અમારા અંતિમ પ્રણામ હો, આપનું પ્રાણજ્વલ હાસ્ય નિર્જીવમાં પણ નવજીવન પ્રેરે એવું છે; આ લોકમાં કદાચિત્ આપણે ફરી વખત ન પણ મળી શકીએ, છતાં આપની દૈવી પ્રજ્ઞા તો અમે કદીજ ભૂલી શકીએ એમ નથી. આપ મંગલમૂર્તિ છો; આપ ઇશ્વરમાં અને ઇશ્વર આપમાં એમ પરસ્પર નિવાસ કરો છો.”

સ્વામીજીનો બોધ દરેકને પ્રિય થઈ પડવાનું એક કારણ એ છે કે, કદિનિ વેદાંતના જ્ઞાનનો નાના બાળકને પણ સમજાણ પડે તેવી શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી તેમણે પ્રચાર કર્યો છે.

x

x

x

x

સ્વામીજીનો બોધ ને જ્ઞાન શુન્નરાત્રી વાયકવર્ગમાં પ્રસરી શુન્નરાત્રી પ્રજ્ઞ વેદાંત અનુમાર ઉત્તમ વિચાર ને ઉત્તમ જીવન ગાળે તો તેથી રળિયામણું બીજું કાંઈ નથી.

—માધુસાઈ બાબારાવ

રિરાયજીએ નિજમંદિરમાં જઈ તરત તે કઢાવી નાખી.
 વળી શ્રીહરિરાયજીની કથાની ઘોઝી કાઢી ઠામીએ પોતે
 શ્રવણ કરેલી જીના કહી સંભળાવવાથી શ્રીપુરુષોત્તમજીનો
 અમૂક બાળતમાં સંશય નિવૃત્ત થઈ ગયો એ વાત પણ
 સંપ્રદાયમાં પ્રસિદ્ધ છે. પણ શ્રીહરિરાયજીનો સંપ્રદાય
 પર મુખ્ય ઉપકાર તો એમના નાના નાના પ્રકરણ ગ્રંથોને
 લીધે છે. અમારા પરમ મિત્ર ભગવચ્ચરણપ્રાપ્ત શ્રીમન્નવાલ
 ગદ્યપતિરામ શાસ્ત્રી કહેતા કે 'પુષ્ટિમાર્ગનો અભ્યાસ
 શ્રીહરિરાયજીના ગ્રંથોથી શરૂ થવો બેઠ્ઠો'. અમને પણ
 અનુભવથી એ વાત સત્ય લાગે છે. શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીસુબો-
 ધિનીમાં કહેછે કે કેટલાક જીવો માત્ર શરીર મુખ્ય માની
 જીવે છે, કેટલાએક ઇન્દ્રિયોને મુખ્ય માને છે અને
 કેટલાએક અંતઃકરણને મુખ્ય માને છે. અંતઃકરણને
 શોભાવવાર પ્રેમ છે. અને તે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના નિઃસંધાન
 સંપ્રદાયમાં મુખ્ય સાધન છે શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે આત્માથી
 જ આત્માને જોળખી શકાય છે. મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને
 અહંકાર આત્માને પહોંચી શકતા નથી, અને આમ હોવાથી
 યોગશાસ્ત્ર ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ કરવાનું કહે છે. શ્રીવલ્લ-
 ભાચાર્ય આ સર્વ રવીકારે છે પણ આગળ જઈને શિખવે
 છે કે શરીર, ઇન્દ્રિય, મન બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર એ સર્વ
 નકામા નથી, પણ એ સર્વનો હૃપયોગ પ્રભુના હાસત્વમાં
 કરવાનો છે. એ વાત અક્ષરવત્તાં ફલમિદમ્ એ શ્લોક
 ના સુબોધિનીમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

જોવાની હીક તક મળી.

આ લખનાર તે સમયે એક અધ્યાસીની પેઠે તેમના મુખાર-
વિંદના ભાવો કાઢી જાણે નહિ તેમ જોયા કરતો હતો. પ્રિય વાંચ-
નાર ! હિંદનો એક પ્રકાશિત હીરો આ પ્રમાણે તેમના ચરણનો કાદવ
પોતાના ઉત્તમ દુપટાથી લૂછતો હતો, છતાં તે સમયે તેમના મુખ-
રવિંદ પર અભિમાનનો કશોજ ભાવ જણાયો નહિ તેમજ કોઈ જાતની
આનાકાની કે વિવેકના શબ્દો પણ ન સંભળાયા કે ખસી જવાનો
યત્ન પણ ન થયો ! તે દિવ્યમૂર્તિ તો પોતાની સ્વાભાવિક તત્ત્વ-
પરાયણ સ્થિતિમાંજ ક્રામળ-મધુર-પવિત્ર મંદહાસ્ય કરતી જોતી હતી !

પણ “ એવા પ્રસંગો તો સૌ કોઈને આનંદકારીજ લાગે;
શોકજન્ય પ્રસંગોજ ખરી કસોટી દર્શાવી આપે છે. ” એમ અહીં
ધણાકને લાગશે; જેથી એક તેવો પ્રસંગ પણ અહીં આપવામાં
આવે છે કે જે ઉપલા પ્રસંગ પછી બેચાર દિવસમાંજ બન્યો હતો.

સ્વામીજીને એક દિવસ એક અસાધારણ વકૃત્ત્વશક્તિસંપન્ન
પંડિતજીની સાથે મેળાપ થયો હતો—જે વળતે માનનીય મદનમોહન
માલવિયાજી, આ લખનાર તેમજ બીજા પણ એક બે જણા ત્યાં
હતા. પેલા પંડિતજીની બોલી પરથી જણાતું હતું કે, તેઓ પોતાના
સાંસારિક લોભપણાને ઢાંકવાને ખાતર હરેક પ્રકારે સંન્યસ્તાશ્રમની
વિરદ્ધમાં વાતો કરવાની વલણવાળા હતા. વાતચીત થઈ રહ્યા પછી
છૂટા પડવા સમયે પેલા પંડિતજી “ થોડીસી ચોટલી શું ભારે પડતી
હતી ? ” એવા કંઈક શબ્દો એવી હલકી ઢબે સ્વામીજી પ્રત્યે બોલ્યા
કે જેથી કોઈને પણ ગાઠું લાગી જાય. આ પ્રસંગે તેને કાંઈક
કહેવાતું આ લખનારને મન થઈ આવતાં સ્વામીજી તરફ સહજ-
ભાવે જોવાઈ ગયું.

પ્રિય વાંચનાર ! ત્યારે સ્વામીજીના ચહેરા પર શું ભાવો પ્રતીત
થયા ? જરા પણ ક્રોધ કે ગ્લાનિનો ભાવ તો લાવવોજ ક્યાંથી ?
પણ આગલા પ્રસંગે ગંગાકિનારે જે સ્વાભાવિક શાંત આનંદનો
ભાવ વિકસતો હતો, તેજ ભાવ, તેવાજ મધુર સ્મિતચુકન, અત્યારે
પણ એ દિવ્ય મુખારવિંદ પર ઝગડી રહીને તે અસૌક્રિક હૃદયની
ઉત્તતર દશાનો ધ્વજ ફરકાવતો હતો !! સ્વામીજીએ આ લખનાર-
નો ઉપર જણાવેલો મનોભાવ જાણી જઈને તેજ સમયે શાંતિ-
સૂચક નેત્રભાવચુકત જે ઉપદેશાત્મક હાસ્ય (અહા એ અસૌક્રિક
હાસ્યચુકત પૂન્યમૂર્તિ ! તને અનેકાનેક પ્રણામ હો !) આ લખનાર
તરફ કર્યું કે તેની સાથેજ લલ્લમ અને શાંતિ !

સુહૃન્મિત્રાયુંદાસીનમધ્યસ્થદ્વેષ્યવન્ધુષુ ।

સાધુષ્વપિ ચ પાપેષુ સમવુદ્ધિર્વિશિષ્યતે ॥

(—શ્રીભગવદ્ગીતા અ. ૬, શ્લો. ૯)

પણ સંસારનાં દુઃખથી સતત પીડિત - જનેદને આશિર્વાદ
 સમાન છે, દુઃખમાં દિલાસો આપે છે, ખરા પ્રભુસુખને
 અખાડે છે. સંપ્રદાયનો મર્મ સમજાવે છે, અને આનંદમગ્ન
 કરે છે. એમની સહસ્રીભાવના માનસી સેવામાં પ્રભુસંબંધના
 ભિન્ન ભિન્ન ભાવના અનુભવરૂપ છે, અને સામાન્ય ભક્તને
 સંસારમાંથી ચિત્તને ખસેડી પ્રભુમાં કેમ લગાડવું તેનાં
 દ્રષ્ટાંતરૂપ છે. અલૌકિકમન.મિદ્ધો સર્વાર્થેશ્વરણં હરિઃએમ જે
 વિવેકધૈર્યાધ્યયમાં અલૌકિક મનની સિદ્ધિની વાત શ્રીવૃદ્ધભા-
 શ્યે' કહી છે, અલૌકિકસ્ય જ્ઞાને દિ આયઃ સિધ્યેન્મનોરથઃ
 એમ સેવા દ્વલમાં અલૌકિક ભાવના દાનની જેતાત કહી છે,
 ગોકુલે ગોપિકાનાં ચ સર્વેષાં વ્રજજાસિનાં યત સુખં સમભૂત
 તન્મે ભગવાન્ કિં વિધાસ્યસિ એમ નિરોધક્ષણમાં જે
 સુખની તીવ્ર આર્તિ પ્રકટ કરી છે, જે સુખ શ્રીમથોદાહ,
 વયસ્યો, શ્રીગોપીજન અને ગાયો વગેરે મજવાસીઓ અનુ-
 ભવતા હતા તેનું કંઈક ભાન આ સહસ્રીભાવના કરાવે છે.

એમ કહેવામાં આવે છે શ્રી હરિરાયજી પ્રમેયમાર્ગીય
 હતા અને શ્રીપુરુષોત્તમજી પ્રમાણુમાર્ગીય હતા નો કે
 સામાન્ય રીતે તે સત્ય લાગે, પણ સંપ્રદાયના કોઈ પણ
 વિદ્વાનને એટલું તો સ્વીકારવું પડશે કે શ્રીપુરુષોત્તમજી
 એ પ્રમેયને છોડ્યું નથી, અને શ્રીહરિરાયજીએ પ્રમાણુનો
 ત્યાગ કર્યો નથી. સીધા સરક્ષ ભક્તોને શ્રીહરીરાયજી તરત
 આકર્ષણ કરે પણ જેને વિદ્યાનું શુભાન હોય તેમનું શુભાન

એટલે તો જાણે તેમના સંસ્કૃત દરબારજી ભરાયેલા રહીને કંઈ ને કંઈ પ્રશ્નોત્તર જારીજ રહેતા. અંગ્રેજીમાં વાતો ચલી તે તો આ લખનારની અજાણ્યમાં જતી; પરંતુ હિંદીમાં પણ ઘણી ચર્ચા ચાલતી, તે શ્રવણ કરવાનો હીક લાભ મળતો. વળી રામસ્વામીના લખેલા લેખો પણ વિશેષ સમજણ મેળવવા અર્થે ઘણાઓ તેમની સમક્ષ વાંચતા તેમજ તેમનાં વ્યાખ્યાનો પણ ઘણે ભાગે હિંદીમાંજ ચતાં. આ દરેક પ્રસંગે આ લખનારને સ્ફુરી આવતું કે આ ઉત્તમ-ત્તર ઉપદેશો પુસ્તકરૂપે દેશની દરેક ભાષામાં બહાર પડે તો લાખો અનુખ્યોનું તેથી કેટલું હિત થાય ?

સ્વામીજીના વિદેહમુક્ત થયા પછી તેમના ઉપદેશોના સંગ્રહો ઉર્દૂ, હિંદી, અંગ્રેજી અને મરાઠીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા જણાયા; જેથી ગુજરાતીમાં તે પ્રસિદ્ધ કરવાનાં સ્ફુરણો અધિક દટતાથી સ્ફુરવા લાગ્યાં; જેના પરિણામે “સરતું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય” તરફથી યથાસંયોગ તેવું ગુજરાતી ભાષાંતર તૈયાર કરાવી, આ પ્રથમ ભાગ ગુર્જર વાચકવર્ગ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે. મૂળની સર્વ છટા અને ભાવો તો આમાં આવવાં સુસ્કેલજ છે, સદાચરણ કે અકારણ અનેક દાખો તેમાં જણાશે; છતાં આશા છે કે ગુણગ્રાહી સજ્જનો ક્ષમાદષ્ટિ રાખી તે સર્વ સુધારી લેશે અને યોગ્ય સૂચનાઓ લખી જણાવશે; જેથી ઉપકાર સાથે પુનરાવૃત્તિ પ્રસંગે સુધારણા કરવા બને. યથાસંયોગ પ્રસિદ્ધ થયેલા આ પુસ્તકમાંથી થોડા વાચકોને પણ કંઈક ઉચ્ચ સંસ્કારો પ્રાપ્ત થશે તો પુસ્તક-પ્રકાશનનો આ સંસ્થાનો ઉદ્દેશ સફળજ છે.

સ્વામી રામતીર્થના જીવન અને ઉપદેશો સંબંધી જુદી જુદી ભાષામાં નીચેનાં રચનાએથી નીકળેલાં પુસ્તકો ઉપરથી આ ગ્રંથમાં આપેલા વિષયો અનુવાદિત થયેલા હોવાથી તેના યોજક અને પ્રકાશકોનો આ પ્રસંગે પણ આભાર માનવામાં આવે છે.

મરાઠીમાં લેખક-શ્રીગુણાજી અને કાલેલકર, પ્રકાશક-મનોરંજક ગ્રંથ પ્રસારક મંડળા, મુંબઈ. હિંદીમાં લેખક, અને પ્રકાશક પંડિત હરિપ્રસાદ ચતુર્વેદી, હેડ ક્લાર્ક, કલેક્ટરની ઓફિસ, કાનપુર. અંગ્રેજીમાં પ્રકાશક-લાલા અમીરચંદ, દિલ્હી; અને ગણેશ એન્ડ કંપની, મદ્રાસ.

આગલી આવૃત્તિના પાંચ ભાગો કે જેના સંગ્રહરૂપ આ નવીન આવૃત્તિ પ્રકટ થાય છે, તેમાંના પહેલો, બીજો અને ત્રીજો ભાગ સ્વામી આનંદાનંદ તથા શ્રીયુત પરમારદ્વારા સંસ્થાના કાર્યાલયમાંજ અનુવાદિત થયા હતા; ચોથો ભાગ અમદાવાદનિવાસી શ્રીયુત કૃપા-શંકર બહેચરાલાલ પંડિતને હસ્તે અનુવાદિત થયેલો છે; અને

આધ્ય શુદ્ધાદૈત સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે દેવી રીતે થઈ શકે તેની
રૂપરેખા જણાવી છે, અને સ્પટિનમાર્તક વગેરે અથો
લખીને પ્રમાણમાર્ગીય અને પ્રમેયમાર્ગીયનો જે મુંદર મેળ
કરી આપ્યો છે, તે પુષ્ટિસંપ્રદાયનું ગૌરવ વાણંજ વધારી
મૂકે છે.

ધણી વખત એવા પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે કે જો
શ્રીવલ્લભાચાર્ય અને જોશનો સંપ્રદાય ન થયા હોત તો
ભૂતલને શું ખોટ જાત ? એનાથી ખાસ લાભ શો ? એનો
ઉત્તર અમે નીચે પ્રમાણે આપીએ છીએ. (૧) જો શ્રીવલ્લ-
ભાચાર્ય ભૂતલ પર પ્રકટ ન થયા હોત તો શ્રુતિઓનો
શુદ્ધ અર્થ જ લોકોના જાણવામાં આવત નહિ. શ્રીશંકરાચાર્ય
ત્રિવાચના અન્ય આચાર્યો અદૈતને સંપૂર્ણરૂપે સ્વીકારતાજ
નથી તેથી તેઓને શ્રુતિનો અર્થ ફેરવવો પડે છે.
શ્રીશંકરાચાર્યને સ્પટિની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ કય વિષેની બધી
શ્રુતિઓ અર્થવાદરૂપે માનવી પડે છે, એ જીવને પ્રજ્ઞનો
અંશ સ્વીકારી શકતા નથી, તેમ પ્રજ્ઞ સર્વગુણોપેત છે એમ
પણ સ્વીકારતા નથી, સર્વને સત્ય સ્વીકારી સર્વ અવસ્થામાં
સર્વ વસ્તુ પ્રજ્ઞ છે-સર્વ સ્વસ્થિદં વક્ષ એ શુદ્ધ અદૈત તો
શ્રીવલ્લભાચાર્યે જ ભૂતલને બતાવી આપ્યું છે. જો કે વેદ
નેતિ નેતિ કહે છે તે છતાં પ્રજ્ઞ સાકાર છે, નિર્ગુણ છતાં
સર્વગુણોપેત છે, વિરૂદ્ધભાવવરૂપી એક મહાત્મ ધર્મ
પ્રજ્ઞમાં છે, સર્વત્ર એકલા કર્તા પ્રજ્ઞજ છે એ સર્વ
શ્રીવલ્લભાચાર્યેજ સ્પષ્ટ બતાવી આપ્યું. વ્યામસૂત્રના

~~ ચોથી આવૃત્તિનું નિવેદન ~~

આ પાંચ ભાગ પ્રથમ વિવિધ ગ્રંથમાળાનાં પુસ્તકોરૂપે સં. ૧૯૬૭-૬૮ અને ૬૯ માં નીકળ્યા હતા. એ પછી તે સર્વના એકત્ર સંગ્રહરૂપ બીજી આવૃત્તિ સં. ૧૯૭૦ માં, ત્રીજી આવૃત્તિ સં. ૧૯૭૪ માં અને તે પછી પણ તેની તેવીજ માગણી ચાલુ રહેવાથી આ ચતુર્થ આવૃત્તિ પ્રકટ થાય છે.

આ આવૃત્તિ છપાવા પૂર્વે તેમાંના વિષયો મૂળ સાથે મેળવી યથા-શક્ય સંશોધન સ્વામી સ્વયંબોધિતિએ કરી આપ્યું છે. આગલી આવૃત્તિમાંનું એક વ્યાખ્યાન બીજા એક વ્યાખ્યાનના અનુસંધાન-રૂપ હોવાથી તે તેમાં મેળવી લેવાયું છે; એક લેખ આમેદૂબ બીજા એક લેખ જેવો જણાવાથી તે પડ્યો મુકાયો છે; અને એક લેખ બીજા ભાગમાં સહજ ફેરફાર સાથે આવી ચૂકેલો હોવાથી તે પણ મૂકી દેવાયો છે. આ પ્રમાણે આગલી આવૃત્તિના લેખાંક કરતાં આ આવૃત્તિના લેખાંકમાં ત્રણનો ઘટાડો થયો છે. ન સમગ્રય તેવી કોઈ કોઈ ફારસી કવિતાની લીટીઓ પણ આ આવૃત્તિમાં લીધી નથી.

સ્વામી રામતીર્થના સદુપદેશોના બીજા ગ્રંથમાં ભાગ ૬ થી ૯ નો સમાવેશ છે. x x x પહેલા ગ્રંથના જે વાચકોએ તે ગ્રંથ ન વાંચ્યો હોય તેમની જાણ માટે જણાવવાનું કે, તેમાં ત્રીજે જણાવેલા વિષય આવેલા છે અને તે પણ તેટલાજ ઉત્તમ છે:-

ઉપાસના, સર્વ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાનો માર્ગ, અનંત જીવનનો નિયમ, વિજયી આધ્યાત્મિક શક્તિ, મોઝીસનો દંડ, મનની સ્થિરતા, વેદાંત, હું પ્રકાશ સ્વરૂપ છું, આત્મકેંદ્રમાં સ્થિરતા, સોડહમ્, વેદાંત અને સમિતિવાદ, આત્મવિકાસ, અદ્વૈત અને દ્વૈતનું સંમેલન, વેદાંતના કેટલાકે પ્રશ્નોના ઉત્તર, માયા અથવા જગત કયારે અને શા માટે? આત્મસાક્ષાત્કાર સંબંધી સૂચના, ગૃહસ્થાશ્રમ અને આત્મસાક્ષાત્કાર, તમારાં કુટુંબ શી રીતે સુખી કરવા, વૈવાહિક જીવન અને મોક્ષ, આરણ્યક, જગતનો પ્રારંભકાળ કયો? પ્રશ્નોત્તર, પ્રાણાયામ, દુઃખમાંથી મુક્તિમા, મૂર્છનાશાસ્ત્ર અને વેદાંત, પ્રલક્ષવાદ અને કલ્પનાવાદ, વર્ગમાં પ્રશ્નોત્તર, રામનો સંદેશ, આર્યાવર્તની પ્રાચીન દિવ્ય દષ્ટિ, સુધરેલા જગત પર હિંદુસ્તાનનું આધ્યાત્મિક ઝાણ; હિંદુસ્તાન માટે અમેરિકનોને અપીલ, હિમાલયના દરથો, પ્રકીર્ણ, ભક્ત ધનારામનું દૂક વૃત્તાંત, ભક્ત ધનારામ ઉપરનાં અર્થાત્ સંન્યાસ લીધા પહેલાંનાં પત્રો અને અન્ય સંજ્ઞોના ઉપરનાં પત્રો. દ્વિપીકેશ સં. ૧૯૭૯ ચૈત્રી પૂર્ણિમા, —લિશ્તુ અખંડાનંદ

બીજા ઠાઈ આચાર્યે સમજાવ્યું હોય તે નથી. યજ્ઞ તો
 નિત્ય છે, અને યજ્ઞની સામગ્રી તેમ ક્રિયાથી નિત્ય યજ્ઞ
 માત્ર પ્રકટ થાય છે, એ સમજાવનાર શ્રીવલ્લભાચાર્યજી છે.
 તેમ શુદ્ધ અદ્વૈત જ્ઞાન પણ એમણેજ મમજાવ્યું છે. ઉત્પ-
 ત્તિસ્થિતિલય મર્વ અવસ્થામાં જગત્ પ્રહારરૂપ છે, ખંડ-
 અદ્વૈત શું, અખંડ અદ્વૈત શું, તે સર્વ વિસ્તારપૂર્વક વિવે-
 ચન કરી એમણે સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. (૪) વેદને યોગ્ય
 સ્થાન આપી ભાગવતમાર્ગની ઉત્તમતા એમણેજ સિદ્ધ
 કરી છે (મુળોધિની ૨-૧-૨) કલિયુગમાં વેદમાર્ગ નષ્ટ
 થયેલો હોવાથી માત્ર ભાગવતમાર્ગથીજ મોક્ષ છે, એમ
 પોતે હઠતાથી પ્રતિપાદન કર્યું છે. એ માર્ગમાં ઉગ્ર નીચ
 ઠાઈ છેજ નહિ, આડાલ પણ ભગવાનને ભજે તો તે
 ઉત્તમ, વર્ણાશ્રમ ધર્મ તો બાહ્ય શરીરને ઉદ્દેશાનેજ છે,
 જીવ ભગવાનનો અંશ હોવાથી ભગવત્સેવા જ જીવનો મુખ્ય
 ધર્મ છે, વર્ણાશ્રમધર્મ નથી, એમ નિઃશંકપણે પોતે ૪૫૦
 વર્ષ પહેલાં જણાવી દીધું હતું. જૈનિક વૈદિકં ચાપિ ક્રાપ-
 રયાત્ તેષુ નામ્યયાએ વાક્યથી હાલના અજ્ઞાની પુષ્ટિમાર્ગી-
 યો ભડકે છે, પણ શ્રીવલ્લભાચાર્યને લેશમાત્ર પણ ભય લાગ્યો
 નથી. ગ્રાહ્યવગેરે જાતિ નથી, પણ જેનામાં શાસ્ત્રવ્યવસ્થાને
 પ્રવેશ હોય અને ગ્રાહ્યના ધર્મ શુદ્ધ રીતે પાળે તો હોય,
 ગ્રહનું જ્ઞાન ધરાવે તો હોય, તેજ ગ્રાહ્ય. એ ઉપનિષદ
 અને મહાભારતમાં વર્ણવેલું સત્ય શ્રીમુળોધિનીમાં પોતે
 હઠતાથી જણાવી દીધું છે આજના શ્રદ્ધવૃત્તિનાળા, વેદનો

અનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠાંક
આત્મકૃપા	૧
અભયર્થ	૨૨
નમદ્ધર્મ	૩૦
ધર્મ	૫૭
ભારતવર્ષનો ભવિષ્યકાળ	૬૩
હિંદુસ્તાનની હાલની જરૂરિયાતો	૭૨
યશનું રહસ્ય	૭૭
મનઃપ્રદેશમાં ચિહ્નભાનુ	૧૦૦
પાપ અને આત્મા સાથે તેનો સંબંધ	૧૨૨
આપણું સત્યસ્વરૂપ	૧૫૫
ટીકા અને વિશ્વવ્યાપી પ્રેમ	૧૭૨
રાષ્ટ્રીય ધર્મ	૨૦૦
સચેત શાંતિ	૨૦૭
ઉત્કર્ષનું રહસ્ય	૨૧૨
ધર્મનું લક્ષ્યગિંદુ	૨૫૦
પ્રેરણાનું સ્વરૂપ	૨૬૦
સત્યનો માર્ગ અથવા સત્યનો પ્રદેશ	૨૭૪
સાચી આધ્યાત્મિકતા અને માનસિક સિદ્ધિઓ	૨૯૨
બૃહદ્દારણ્યક	૩૦૧
વાર્તાઓ	૩૨૫
સુખ આત્મામાં છે	૩૪૨
મનોબળનો માનસિક નિયમ	૩૫૭
સ્વર્ગનું રાજ્ય	૩૬૩
પવિત્ર પ્રજ્વલ શબ્દ	૩૬૯
પરિમિતમાં અપરિમિત અથવા સ્થાનિતમાં અનન્ત	૩૭૬
પ્રશ્નોત્તર	૩૯૨
આત્મસાક્ષાત્કાર કરવાનો વિધિ	૩૯૯
આત્મસાક્ષાત્કારની કેટલીક વાતચીત	૪૦૪
કોઈ ખાસ સંધની જરૂર છે?	૪૨૦
મનુષ્યનો ભ્રાતૃભાવ	૪૨૯
જ્ઞાનવિષમક પ્રશ્નોત્તર	૪૩૮
અરણ્યની વાતો	૪૪૯
પ્રારબ્ધ નહિ પણ પુરુષાર્થ	૪૫૬
સર્વ ધર્મનું સમાધાન	૪૬૮
પ્રશ્નોત્તરમાળા	૪૭૮
પુનર્જન્મ અને કુટુંબનાં બંધનો	૪૯૧

પ્રતિક્ષણ નિદુન્જની લીલાના રસથી સુપૂરિત છે, એમના
 આન્નિધ્યમાત્રથી-શ્રીસુખોધિનીના અવગાહન માત્રથી-શ્રીકૃષ્ણ
 પર પ્રેમ થાય છે, અને ગીતામાં મનમના વિગેરે સ્તોકોમાં
 કહેલી કૃષ્ણપ્રાપ્તિ સહજ થઈ જાય છે, પ્રભુ ભક્તને વશ
 થઈ જાય છે, અને મુક્તિથી અધિક, મુક્તિથી ઓછી થતી
 સર્વ આશિષતું દાન પોતે કરે છે. (૭) જે શ્રીવદ્વલ્લભાચાર્ય
 પ્રકટ થયા ન હોત તો પ્રભુના સાક્ષાત્સંબંધમાં જીવો
 કદાપિ આવી શકત નહિ. જે પ્રભુની એકેક ક્વાટીમાં કરોડો
 બ્રહ્માંડો છે તે પ્રભુને મજવાસી મો અને ગોપિઓ કેવી રીતે
 ખેડાવે છે અને નચાવે છે, તેનાં જે સુંદર પદો નીચે
 આપીએ છીએ:-

કેન સુકૃત ઇન મજવાસીનકો, વદત વિરંચિ શિવ શેષ;
 શ્રીહરિ નિનકે હેત, પ્રકટે માનુષ વેષ, ધ્રુવ

જ્યોતિરુપ જગધામ જગત્પુર, જગતપિતા જગદીશ;
 યોગ યજ્ઞ જપ તપ મત હર્ષભક્તિ સો ગૃહ ગોકુલ ઇશ ૧
 ભકે ઉદર લોકત્રય જલધર, પંચ તત્વ ચોખાન;
 બાલક બહે મૂલત મજપલના, ચતુર્મુખિ ભવન નિધાન. ૨
 એક એક રોમ વિરાટ કોટિસભ, અનંત કોટિ બ્રહ્માંડ;
 તાદિ ઉદ્ધગ લીયે માતયશોદા, અપને નિજ ભુજદંડ. ૩
 રવિ શશિ કોટિકલા ભવલોચન, ત્રિવિધ તિમિર ભાન્જિત;
 અંજન દેત હેત સુતકે અશ્રુ, લેકર કાજર માત. ૪

પ્રોફેસર રામતીર્થ

કિંનરી જહુર અરૂ જહુર ગંધવંની,
 પનગની ચિતવન નહીં માંઝ પાવેં,
 દેત કર તાર વે લાલ ગોપાલસો,
 પકર પ્રજ્યાલ કપિ જ્યેં નચાવેં. ૨

કોઈ કહે લલન પકરાવ મોહિ પાવરી,
 કોઈ કહે લાલ જત લાડિયે,
 કોઈ કહે લલન ગહાવ મોહિ સોહની,
 કોઈ કહે લાલ ચઢ જાડ સીદી. ૩

કોઈ કહે લલન દેખો મોર દેસે નચે,
 કોઈ કહે ભ્રમર દેસે ગુંબારે,
 કોઈ કહે પોર લગ દોર આઓ લાલ,
 રીઝ મોતિનકે હાર વારેં. ૪

જો કહુ કહે મજ વધુ ચોઈ સોઈ કરન,
 તોતરે મેન બોલન સુહાવેં,
 રાય પરત વરતુ જળ બારી ન ઉઠે તમેં,
 ચૂમ મુળ જનની ઉરસેં લગાવેં. ૫

મેન કહી લોની પુન ચાહિ રહત વદન હત,
 શ્વભુજ બિચ લે લે કલોલેં,
 ધામ દે કામ પ્રજ્યામ સળ જૂલ રહી,
 કહાન જલરામકે સંગ ડોલેં. ૬

સૂર ગિરિધરન મધુચરિત્ર મધુપાનકે,
 ઓર અમૃત કહુ આન લાગે,

થયો. " પાત્રાત્યોનું કેવળ અનુકરણ કરવાજ સરળયજ્ઞા છીએ " એ વૃત્તિને બદલે " આખા વિશ્વને શાંતિ આપનાર અમૃતવદ્ધી આપણી પાસે છે " એવું એક જાતનું સ્વાભિમાન આપણામાં ઉત્પન્ન થયું; અને ઉપરના બે વિચારોનું સ્થાન નીચેના બે વિચારોએ લીધું:-

(૧) કુદરતને તાબે કરવાનો પ્રયત્ન કરવા જતાં આપણેજ તેના દાસ બન્યા છીએ અને ખરું સુખ બાહ્ય વસ્તુઓમાં નહિ, પણ આપણી ભાવનાઓમાં-આપણા પોતાનામાંજ છે.

(૨) આપણું વ્યક્તિત્વ-આહંકાર-વીસરી જઈને વિશ્વભાવનામાં લીન થવું, આત્માનો વિકાસ કરવો-અને આત્માનુભૂતિનો રસ ચાખવો, એજ આપણા સુખની વૃદ્ધિનું ખરું સાધન છે.

આ વિચારોનો પ્રચાર કરનાર અને પાત્રાત્ય કેળવણીના સંસ્કાર અને ડિગ્રીઓ પામેલા લોકો ઉપર પણ એ વિચારોની છાપ પાડી તેમનાં હૃદય ઉપર અદ્ભુત અસર કરી તેમને મોહિત કરી નાખનાર આધુનિક સાધુ રામકૃષ્ણ શ્રીપરમહંસ હતા. તેમની કીર્તિ અને ખોધામૃત હિંદુસ્તાનમાં તો શું પણ પશ્ચિમના દેશોમાં પણ જઈ પહોંચ્યાં છે અને પરમ પૂજ્ય સ્વામીશ્રી વિવેકાનંદે તેમનાં એ તરવોનો પ્રચાર અમેરિકામાં પણ કર્યો છે. તેમના પછી જ્ઞાપાન, ઇંગ્લિશ, અમેરિકા વગેરે દેશોને પોતાની ઉજ્જવલ કાંતિ અને દિવ્ય પ્રભાવથી આજ નાખનાર મહાત્મા આ ચરિત્રના નાયક પરમહંસ સ્વામી શ્રીરામતીર્થ થયા. વિશ્વવ્યાપી પ્રેમથી આપણું જગત તેમને પોતાનુંજ ભાસતું હતું; જગતમાં જે જે ભાગ્યવાન લોકોને સ્વામીશ્રીના સહવાસનો લાભ મળ્યો હતો, તે સર્વને તેઓ તેમના પોતાનાજ જણાતા. આવા અદ્વિતીય મહાત્માનું ચરિત્ર અને ઉપદેશ આપણા લોકોને આજ અને કલ્યાણકારજ યોગ્ય બેઠકે, એવા દૃઢ વિશ્વાસથી અને આ પ્રયત્ન કર્યો છે.

સાધુસંતોનાં ચરિત્રોમાં અને વીર પુરોણનાં ચરિત્રોમાં ધણો તફાવત હોય છે. બયાનક રણવાર્તાઓ, ઘોર અદ્ભુત પરાક્રમો, અણુધાર્યા છુટકારાઓ વગેરે મનોવેધક બાબતોથી વીરપુરોણનાં ચરિત્રો આકર્ષક અને ચટકદાર બને છે; પરંતુ સાધુ કિંવા કવિના ચરિત્રમાં એવી અદ્ભુત બાબતોમાંનું કંઈ હોતું નથી. કવિનું જેમ તેની કવિનામાં બેઠાય છે, તેમ સાધુપુરોણનાં ચરિત્ર તેમના ઉદાત્ત વિચારો અને તેથી પણ અધિક ઉદાત્ત આચરણદ્વારાજ અવ-

x શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસના સદ્બોધને લગતા જે બે ભાગ આ સંસ્થા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા તે એક મોટા ગ્રંથરૂપે હાલ મળે છે.

સેવા સદા કરવાનાં છે એ વાત પોતે વેદસ્તુતિના સુખોદિ-
 નીમાં દઢતાથી પ્રતિપાદન કરી છે. (૬) કલિયુગમાં સંન્યાસ
 પ્રભુના વિરહરસના અનુભવને માટે જ લઘ શકાય, નહિ
 તો પતિત ધવાય. આવા આવા કર્મના સારરૂપ, જ્ઞાનના
 સારરૂપ, ભક્તિના સારરૂપ, વેદના સારરૂપ, સર્વશાસ્ત્રોના
 સારરૂપ, ઉત્તમોત્તમ વિચારો શ્રીવલ્લભાચાર્યે પ્રકટ કર્યા
 છે, અને એ સર્વ વિચારોના સારરૂપ રસરૂપ ભગવાન
 કૃષ્ણને અમારાં હૃદયમાં મદાને માટે ચધરાવ્યા છે. શ્રીવલ્લ-
 ભાચાર્ય પ્રકટ ન થયા હોત. પુષ્ટિમાર્ગ એમણે પ્રકટ ન
 કર્યો હોત, તો દેવી છવો જગતમાં ચર્પણીની માફક આમ
 તેમ રખડત, કાંકાં મારત, અને ક્યાંયે વિશ્રામ ન મળ-
 વાથી હૃદય ન ઠરવાથી ઝૂરી ઝૂરીને મરત, દૈવીસૃષ્ટિ વ્યર્થ
 થઈ જાત. કૃષ્ણસેવારૂપ, કૃષ્ણકથારૂપ, કૃષ્ણકીર્તનરૂપ, કૃષ્ણ-
 ગુણગાનરૂપ પુષ્ટિસંપ્રદાય પ્રકટ કરનાર આનંદનિધિ શ્રીવલ્લ-
 ભાચાર્ય ભૂતલ ઉપર ન પ્રકટયા હોત તો ભૂતલ ભાગ્યહીન
 રહેત. આ સર્વ શ્રીહરિધનચરણ સારી રીતે જાણ્યતા હતા,
 અને એમણે ‘દુઃખાવ પુંભાવ’નો ત્યાગ કરી, ગ્રીભાવનો
 અનુભવ કરી, દીનતા, નિઃશ્વાસનતા, રસરૂપ પ્રભુનાં સ્વરૂપ,
 ભક્તિનાં સ્વરૂપ, મુક્તિનાં સ્વરૂપ. અને અન્ય પુષ્કળ વિષ-
 યો પર વિષુલ સાહિત્ય પ્રકટ કરી પુષ્ટિસંપ્રદાયને અને
 ભૂતલને ઉપકારવ્રત જનાવી મૃદ્યુ છે.

શ્રીકૃષ્ણાર્પણમમ્નુ.

છે " એ સિદ્ધાંતનું જવલંત દર્શાવતું જો ડાહ્યને જોઈતું હોય તો તેમની આગળ સ્વામીશ્રી રામતીર્થજીનું જીવન દીપકની ન્યોતિ સમાન પ્રકાશી રહ્યું છે. એ જીવનનો લાભ લે અને તમારી શારીરિક તથા માનસિક નિર્બળતાનો ત્વરિત નાશ કરો. તમારી શારીરિક નિર્બળતા તમારી ઉત્તતિના માર્ગમાં વિઘ્ન નાખી શકે એમ નથી; દારણુકે તે દુર્બળતા અનિર્મિત નથી, પણ જીતી શકાય એવી છે. ડાહ્ય કહેશે કે નેપોલિયનનું શરીર મજબૂતમાં મજબૂત હતું ? ડાહ્ય કહેશે કે વોશિંગ્ટન શરીરે અક્ષમરત હતો ? દુનિયામાં જે જે મહાન પુરષો થયા છે તેઓમાં કોઈ ને કોઈ પ્રકારની નિર્બળતા—ચૂંતતા તો હતીજ છતાં તેમણે તે નિર્બળતાને ગણકારી નહોતી. તેઓ નિર્બળતાને જોઈ નિરાશ થઈ. એસી રજા નહોતા, પણ તેમણે સોડાતર આત્મ-બળથી તેને છિન્નભિન્ન કરી નાખી હતી. એક લેખકે ઠીક કહ્યું છે કે:-

" ગણ્યા અને જુદિશાળી મનુષ્યો તો હિંમતથી પ્રયત્ન કરીને વિધોને જીતીજ લે છે. માત્ર પ્રમાદી અને મૂર્ખાઓજ મહેનત તથા બળથી ડરે-કંપે છે અને ડરના માર્યાં જ્યાં 'અશક્તતા' નથી હોતી ત્યાં પણ પોતેજ તે "અશક્તતા" બનાવી મૂકે છે."

નેપોલિયનના પેલા "મૂર્ખાના શબ્દકોશમાંજ 'અસંલવિત' શબ્દ હોવો જોઈએ" એ વાક્યનો મર્મ જો આપણે બરાબર સમજીએ તો સ્વામીશ્રી રામતીર્થજીએ પોતાની શારીરિક નિર્બળતા કેવી રીતે દૂર કરી તે આપણા લક્ષમાં સદૃજ આવી શકશે. સ્વામીશ્રીએ પ્રાથમિક શાળાની છેલ્લી પરીક્ષા પોતાના ગામમાંજ પસાર કરી અને તે પછી તેઓ ગુજરાનવાલામાં આવ્યા. ગુજરાનવાલાની હાઈ-સ્કૂલમાં તેમણે 'એન્ડ્રેન્સ' પ્રવેશક પરીક્ષા સુધીનો અભ્યાસ પૂરો કર્યો અને એ પરીક્ષામાં તેઓ પાસ થયા.

આ શહેરમાં ધનાભગત નામના એક સંબંધન રહેતા હતા. એમણે સ્વામીજીને પ્રથમથીજ પોતાને ઘેર રાખ્યા. અભ્યાસ કરવા ઉપરાંત સ્વામીજીને જે સમય મળતો તે ઉપર્યુકત મહાપુરુષના સત્સંગમાંજ વ્યતીત કરતા. જ્યારે ધનાભગત ઉપદેશ કરતા ત્યારે સ્વામીશ્રી તે ઉપદેશને અતિ લક્ષપૂર્વક સાંભળતા અને જ્યારે તેઓ ચૂપ થઈ જતા ત્યારે સ્વામીજી પોતાનું પુસ્તક વાંચવા મંડી જતા. તેઓ હમેશાં પોતાનું એકાદ પુસ્તક પોતાની પાસે રાખતા હતા. ધનાભગત સ્વામીશ્રી પર અત્યંત પ્રેમ રાખતા હતા. પ્રવેશકપરીક્ષા પસાર કર્યા પછી સ્વામીશ્રીના પિતા એમનો અભ્યાસ બંધ કરાવવા ઇચ્છતા હતા; પરંતુ ધનાભગતે એમને લાહોરની મિથન કોલેજમાં દાખલ કરી દીધા. આ કોલેજમાં એમણે બી. એ.ની પરીક્ષા પસાર કરી. આ પરીક્ષામાં એઓ સમસ્ત પંજાબના વિશ્વવિદ્યાલયમાં પ્રથમ

તો ફૂટફર અન્યો મેળવી મૂળ સહિત છેવટ ગૂજરાતી શબ્દાર્થમાત્ર આથે છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવા. એ રીતે આ પ્રથમ ભાગ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

સમપ્રદાયનો અર્જભૂત એવો એક પણ વિષય બાકી નથી રહેતો, કે જેના ઉપર શ્રીહરિરાયણે પ્રકાશ ન પાડ્યો હોય. આ સદ્ગ્રંથમાં સ્વીકારવામાં આવેલા અન્યોથીજ એ વસ્તુ સમજી શકાયે. શ્રીહરિરાયણ મુખ્યત્વે પ્રમેયવાદી છે; એટલે એમના પ્રમાણનું સ્વરૂપ સમજાવનારા અન્યોમાં પણ અન્તે આપશ્રીનો એક પ્રમેય તરફજ વળેલો પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રમેય-દર્શિરેવૈકઃ એ તો આપશ્રીનું ધરમ તત્ત્વ છે, એ અત્રતઃ અત્યન્ત સ્ફુટ સ્વરૂપમાં શ્રીહરિરાયણના પ્રત્યેક અન્થરત્ત્વમાંથી તરી આવે છે.

અમે જે ક્રમે આ સદ્ગ્રંથ તૈયાર કર્યો છે, તેમાં પણ ઉપદેશાત્મક પ્રમાણપર અન્યો આરમ્ભમાં આપ્યા છે અને તે પછી પ્રમેયપર અન્યો આપવામાં આવ્યા છે; જોકે એક-તાલીમમાં અન્યથી એ ક્રમ ગિયિલ જાને છે અમને તો આશ્ચર્ય એ થાય છે કે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના અધિકારીયોનાં દિત પણ શ્રીહરિરાયણના લક્ષ્યમાંથી મરી જવા નથી પામ્યાં; અને તેથીજ દિવિધ ભક્તિ અને દિવિધ મુક્તિ જેવા વિષયો પણ એઓશ્રીયે જરાયે જતા નથી કર્યા. 'સ્વમા-ર્ગાય શરણુ મમર્ષણુ સેવાદિ નિરૂપણુ' જેવા અન્યોમાં એકદે

પણ એ તો દૃઢાબાજ છે. તે આપણી સાથે, હસી, દિલ્લગી કરવાને હમેશાં પ્રયત્ન કરે છે. આપણી ફરજ છે કે આપણે મજાક-મસ્કરી કરનાર પર ક્રોધ કરવો જોઈએ નહિ. કોઈ ખીજ પત્રમાં હું તેના સંબંધી અન્ય વાતો આપની સેવામાં રજૂ કરીશ. આ પત્ર હું ટેબલ પર મૂકીને લખું છું. આજે સવારે અહીંયાં થોડી ખાંડ વેરાઇ હતી. એ ખાંડની આસપાસ ચારપાંચ કીડીઓ એકઠી થઈને મારી કલમ અને મારા અક્ષરો તરફ જોઈ રહી છે અને માંદોમાંદો કાંઈ વાતચીત કરી રહી છે. મેં એમની જે વાતો સાંભળી તે હું આપને લખી જણાવું છું. જો કે મારો પત્ર બહુ ખરાબ છે તોપણ એ કીડીઓના મનથી તો તે ઇદ્રપુરીના નકશા સમાન છે. જે કીડી પ્રથમ બોલી તે અતિ અચાન હતી અને સૌથી નાની પણ હતી. તે બોલી: 'જો બહેન! આ કાગળ પર પેલી લાકડાની કલમ કેવું ચીતરી રહી છે? તેણે કાઢેલી કીડીઓને લોકો પોતાની નજર સામે રાખે છે અને ઘણા પ્રેમથી વાંચે છે. જે કાગળ પર કલમ નિશાની કરે છે અર્થાત્ લખે છે, તે કાગળ લોકો પોતાના હાથમાં લઈ ફેરે છે. આહાહા! કેવા સરસ અક્ષરો લખે છે! જાણે મોતીના દાણા! કાંઈ કાંઈ અક્ષરો તો આપણાં બાગક (કીડીઓ)ની તરવીર જેવા દેખાય છે. અહાહા! શું ખુબસૂરતી છે? એ કલમમાં જીવ નથી, પણ આપણા જેવાં જીવતા પ્રાણીઓને હમરો વખત તે પેદા કરી શકે છે.' આટલું બોલી પેલી કીડી તો ચૂપ થઈ ગઈ. ચાર પછી ખીજ બોલવા તૈયાર થઈ. આ કીડી પહેલી કરતાં જરા મોટી હતી અને તેના કરતાં જરા દીર્ઘદષ્ટિ ધરાવતી હતી. તેની આંખો સતેજ હતી. તે બોલી: 'મારી બોળા બાઈ! તું જોતી નથી કે કલમ તો બિલકુલ મરેલું મુડકું છે? તે તો જરા પણ કામ કરી શકતી નથી. બે આંગળાઓ તેને ચલાવે છે ત્યારે તે ચાલે છે; માટે સઘળા ધન્યવાદ આગળાઓને ઘટે છે.' ત્યાર પછી ત્રીજી કીડી કે જે ઉપયુક્ત બનેથી મોટી હતી તે બોલી: 'તમે બંને હજી અચાન છો. આંગળાઓ તો પાતળા દોરી સમાન છે, તે બિચારી શું કરી શકે? જે કરે છે તે પોંચું કરે છે.' અતે સૌથી મોટી કીડી બોલી: 'કલમ, આંગળાઓ, પોંચું એ સર્વે ધડને આધારે કામ કરી રહ્યાં છે, માટે ખરો ધન્યવાદ તો ધડને ઘટે છે.' આટલું બોલી તે કીડી ચૂપ થઈ ગઈ. ચારે મેં તે સર્વને કહ્યું: 'હૈ મારાં અનન્ય સ્વરૂપો! આ ધડ પણ જડરૂપ છે, એને પણ એક ખીજ ચીજનો આશ્રય છે અને તે ચીજ પ્રાણ છે; માટે પ્રાણને સઘળા ધન્યવાદ ઘટે છે.' હું આ શબ્દો બોલ્યો એટલે મને આપનાં વચનો યાદ આવ્યાં અને તે પણ મેં તેમને કહી સંભળાવ્યાં મેં તેમને કહ્યું કે, 'મનુષ્યના આત્માની ઉપર પણ એક વસ્તુનો

મમ્પ્રદાયમાંનું મમન્ન કર્તવ્ય શ્રીહરિસયણ્યે ‘સ્વ
 માર્ગીય શરણુ મમર્ષણુ સેવાદિ નિરૂપણુ’ અન્યની ઊપરની
 એ કારિકામાં દ્રંકમાં આપી દીધું છે; નામશરણુ જેને
 આપણે શરણુદીક્ષા કહિયે છિયે, તે પ્રથમ કર્તવ્ય; સર્વ-
 સમર્પણુ કિંવા પ્રદાસમ્બન્ધ એ દ્વિતીય કર્તવ્ય, અને
 પછી દુલ્લાભક માનસીની સિદ્ધિ માટે તનુજા અને વિત્તજા
 જેવા એ તૃતીય કર્તવ્ય. આ કર્તવ્યોમાંથી બ્રહ્મ યતાં કશું
 સિદ્ધ ન થઈ શકે. પરન્તુ આ બધામાં અનુમ્લક એ પ્રધાન
 છે. શ્રીમહાપ્રભુજીની, તો સ્પષ્ટ આજ્ઞા છે કે- ‘અનુમ્લકઃ
 પુષ્પિમાર્ગે નિવાસકઃ ।

શ્રીહરિસયણ્યે સ્વમાર્ગ મર્યાદાનું નિરૂપણુ કરતાં આ
 વિષય ઊપર બહુ સારો પ્રકાશ પાડ્યો છે. આપશ્રી આજ્ઞા
 કરે છે કે “આ માર્ગમાં ધર્મ તે ત્યાગસ્વરૂપે રૂઢેલો છે.
 તેજ ધર્મ જ્યારે નિવૃત્તિને બદલે પ્રવૃત્તિમાં કરવાનો હોય
 ત્યારે તે પ્રભુના આશ્રયકરણરૂપે રૂઢેલો છે. આ માર્ગમાં
 જેવા માનસી બંધાવી. જે પૂજા છે તે પણ કર્મમાર્ગ
 કરતાં જુદાજ પ્રકારની બંધાવી. આ માર્ગમાં પ્રભુની આજ્ઞાને
 ધરોળર ઊઠાવવી, તેજ ધર્માનુષ્ઠાન; અને પ્રભુએ શ્રીમહાપ્રભુજી
 સમક્ષ પ્રકટ થઈ ‘મિદ્ધાન્ત રક્ષસ્થ’માં જે આજ્ઞા કરી છે,
 તેજ પ્રમાણુ. આ માર્ગમાં પ્રમેય વસ્તુ માત્ર પ્રભુજ છે,
 સ્વર્ગ વગેરે કંઈ પ્રમેય નથી. વસ્તુસ્થિતિયે પ્રભુ સિવાય
 અન્ય કોઈની પ્રાપ્તિની આ માર્ગમાં જીવને ઇચ્છા નથી.

દૂધ પીને રહેતા. પોતાના જીવનન મિત્રો અને નિકટ સ્નેહીસંબધી-ઓનું સ્વાગત પણ તેઓ દૂધથી જ કરતા. ઔપધ ખાતાં તેમને કદી કોઈએ જોયા નહિ હોય. તેઓ માંસાહારને મહાપાપ ગણતા અને માદક પદાર્થોને હલાહલ ઝેર માનતા. તેમનો પોશાક બહુજ સાદો હતો. ગ્રીષ્મ ઋતુમાં એક ખાદીનું બહુ ધોતિયું અને એક પહેરણુ એ જ એમનો પોશાક! ગ્રીષ્મ ઋતુમાં પણ તેઓ માથું ઊધાડું રાખતા. બહાર જતી વખતે મલમલનો ફેટો બાંધતા, ટોપી કદી વાપરતા નહિ. શિયાળામાં ધાબળાનો એક કોટ પહેરતા. કોલેજનો અભ્યાસ પૂરો થયા પછી જ્યારે તેઓ સિયાલકોટની મિશન કોલેજમાં પ્રોફેસર હતા, ત્યારે પણ આખા શિયાળામાં તેઓ ગરમ કપડાં તરીકે ધાબળા સિવાય બીજું કંઈ વાપરતા નહિ. સાંજસવાર કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને તેઓ પોતાની સાથે ફરવા લઈ જતા અને આધ્યાત્મિક બાબતો ઉપર સંવાદ કરતા. પાટલૂન વગેરે તે કદી વાપરતા નહિ. તેમનું માનસિક ધૈર્ય અસાધારણ હતું. પોતાની બહેન (એ બહેને પણ નાનપણમાં તેમનું રક્ષણ કર્યું હતું) ગુજરી ગયાનો પત્ર વાંચીને તેઓ રાવી નદી ઉપર ગયા અને ત્યાં એકાંતમાં ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરી કે, “પ્રભો! આ દુઃખ સહન કરવાની મને શક્તિ આપ કે જેથી શોક ન થતાં મને નિરંતર તારું સ્મરણ રહે અને મારા અન્ય કર્તવ્યમાં હાનિ ન પહોંચે.” એક દિવસ વનસ્પતિશ્રેયે પૂછ્યું કે, “તમારા હૃદયમાં ખરી ઇચ્છા શી છે? કોલેજના ઊઠરાઓને બણાવવાની કે બીજી કંઈ?” તેમણે જવાબ આપ્યો કે, “આ બણાવવાનું કામ તો માત્ર થોડા દિવસનું જ છે; સ્ત્રીપુત્રને માટે થોડો દ્રવ્યસંચય કર્યા પછી રાત્રિદિવસ દેશાટન કરવું અને લોકોને ઉપદેશ કરવો એજ મારી અંતિમ ઇચ્છા છે. ત્યાં જ્યાં જઈશ ત્યાં ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને શીખવીશ; બહામાં થોડુંક દૂધ મળશે એટલે બસ. બીજા કશાની મને અપેક્ષા નથી. ઉપદેશ કરીને અવિદ્યા દૂર કરવી એજ મારું કર્તવ્ય છે.”

સિયાલકોટ મિશન કોલેજમાં ગણિતના પ્રોફેસર તરીકે તેમની બદલી થઈ અને ત્યાં તેમણે બે વર્ષ સુધી કામ કર્યું. ત્યાર પછી થોડો વખત લાહોરની ઓરિયન્ટલ કોલેજમાં તેઓ રીડર હતા. સર્વ શિક્ષકોનો સ્વામીશ્રીના પર અત્યંત પ્રેમ હતો. તે વખતના સરકારી કોલેજના પ્રિન્સિપાલ મિ. ડબ્લ્યુ. બેલ સ્વામીશ્રીની અસાધારણ બુદ્ધિને માટે ઘણુંજ અભિમાન ધરાવતા હતા. સ્વામીશ્રીએ પ્રેવિન્શયલ સિવિલ સર્વિસની પરીક્ષામાં બેસવું એવી તેમની ઇચ્છા હતી; પરંતુ સ્વામીશ્રીની ઇચ્છા પોતાનો અત્યંત પ્રિય અને જેને માટે પોતે ઘણું શ્રમ લીધેલો એવો ગણિતનો વિષય શીખવાની હતી. સરકારી સ્કોલરશીપ લઈ વિલાયત જઈને કેમ્બ્રિજની યુનિવર્સિટીની ગણિતની

સ્વધી પહોંચવામાં આજ ભકિતમર્ગીય ત્યાગ નિયામક છે. આપણે સંસારમાં પડ્યાં છિયે અને તેથી અનેક જાનનાં પ્રલોભનો આપણી મમક્ષ આવી આપણને વિચલિત કરી દેવાનો પ્રયત્ન કરે છે; પરન્તુ પ્રમુખ અન્ય શરણુ જેને પ્રાપ્ત છે, એને મુરકેલીયો નથી. આમ છતાં સામાન્ય અધિકારીયોને માટે શ્રીહરિગણપત્યે અનેક સ્થળે શાસ્ત્ર માવચેતી રાખવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. જેને પ્રતિગન્ધક વસ્તુઓ છે, એનો અનેક ગ્રંથો આપે ઉલ્લેખ કર્યો છે. 'સ્વમાર્ગી'ય. શ. સમ. એ. નિરૂપણ' ગ્રંથમાં આપ આજ્ઞા કરે છે કે:-

“अन्याश्रयो नैव कार्यो गैवान्यत्र स्वतो व्रजेत् ।
 प्रार्थना नैव कुत्रापि कर्तव्या भगवत्पति ॥१८॥
 अबिभ्यासो न कर्तव्यो ब्रह्मास्त्रस्य निदर्शनात् ।
 लौकिके वैदिके वापि कार्ये सङ्गं विवर्जयेत् ॥१९॥
 यथाकथञ्चित्कर्तव्ये मारवरात्र मावનम् ।
 सर्वत्र ममतां त्यक्त्वा सर्वं कार्यं प्रसाधयेत् ॥२०॥
 लोभं च द्वये नैव कुर्यात्, प्राप्तं हि सेवयेत् ॥२०३॥

પ્રભુ સિવાય અન્ય કોઈનો પણ આશ્રય ન કરવો; પોતાની મેળે તો આશ્રય માટે કયાંય પણ ન જવું. બીજાની પાસે. પ્રાર્થના ન કરવી; એ તો ઠીક પણ ખુદ પ્રભુ પાસે પણ પ્રાર્થના ન કરવી; કારણ કે તેથી પ્રભુમાં અવિશ્વાસ થવાનો.

તડકો, પવન, વખત, કવખત એ કશાને નહિ ગણતાં તેઓ તેમની પછવાડેજ લાગતા. તંજૂ અથવા મંડપની જગ્યા સાંકડી પડવાથી યમુનાના પટમાં તેમને વ્યાખ્યાનો આપવાં પડ્યાં હતાં.

ત્યાર પછી થોડે દિવસે એટલે સન ૧૯૦૨માં સ્વામીશ્રી પ્રવાસે નીકળ્યા અને ત્રણ વર્ષમાં મિસર, અમેરિકા, જાપાન ઇત્યાદિ દેશોમાં જઈ આવ્યા. એ ત્રણ વર્ષમાં તેમણે લોકોને પુષ્કળ ધર્મોપદેશ કર્યો; તે છતાં તેમણે પોતાની આત્મિક ઉન્નતિની સાધના બંધ કરી નહોતી. લક્ષ્મીની કાંઈજ દરકાર રાખી ન હતી; છતાં આખી દુનિયાનો પ્રવાસ કર્યો. સ્વામીશ્રી અમેરિકામાં હતા ત્યારે ત્યાંનાં સંયુક્ત સંસ્થાનો (યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ)ના પ્રેસિડન્ટ ખાસ સ્વામીશ્રીનાં દર્શન કરવાને માટે એ વખત તેમની પાસે આવ્યો હતો. “આપને કાંઈ જોઈએ છે?” એમ તેમણે પૂછતાં સ્વામીશ્રીએ તેને જે જવાબ આપ્યો તે ઉપરથી તેમનો ત્યાગ કેવો હતો તે જણાઈ આવે છે. સ્વામીશ્રીએ કહ્યું: “‘રામ’ને કોઈ વસ્તુની ઇચ્છા નથી, તો તે શું માગે? આખી દુનિયાની દોલત અને બાદશાહોની બાદશાહી ‘રામ’નીજ છે. ‘રામ’ બાદશાહ તો બેપરવા છે અને બાદશાહોનો બાદશાહ છે. યાચના કરવાને શું ‘રામે’ સંન્યાસ લીધો છે? ના.” સ્વામીશ્રી વારંવાર કહેતા કે:—

“સારી ઝઘાં કે બાદશાહ, મુહૂરી મેરી શતરંજ કે,
હિંદીગી કી ચાલ હૈ, સખ રંગ મુલહ જંગકે.”

અમેરિકાના લોકો ‘રામ’ ઉપર એટલા બધા મોહી પડ્યા હતા કે, તેમની આત્મિક ક્ષુધા તૃપ્ત કરવાને ‘રામ’ને એક દિવસમાં ૭૭ વખત વ્યાખ્યાનો આપવાં પડ્યાં હતાં. ત્યાંના પુષ્કળ લોકો ‘રામ’ના ઉપદેશના ખરા ભોક્તા બન્યા હતા; એટલુંજ નહિ પણ ઘણાક તો તેમને પગગંબીર અથવા ઇશ્વરનો અવતાર માનવા લાગ્યા; અને હરધરી ‘રામ’નુંજ સ્મરણ કરવા લાગ્યા. ત્યાં ઘણાઓનાં ઘરમાં હજી ‘રામ’ની ઝખી ઉચ્ચ સ્થાને લટકાવેલી નજરે પડશે. કેસિફોર્નિયામાં આપેલા વ્યાખ્યાન સંબંધે ત્યાંના એક વર્તમાનપત્રમાં નીચેનું વર્ણન મળી આવે છે:—

“હિંદુસ્તાનમાં હિમાલય પર્વત ઉપર અતકર્ચ શાની-યોગીઓ રહે છે, એમ અમે આજ સુધી સાંભળતા હતા; પરંતુ આજ તેમાંના એકને અમે પ્રત્યક્ષ નજરે જોઈએ છીએ. આ સ્વામીશ્રીનું અગાધ જ્ઞાન જોઈને એમ લાગે છે કે નવા જગતના જ્ઞાનની અથવા સુધારાની દિશા ભૂલભરેલી છે. આ તરફ એક પણ રામતીર્થ થયો નથી અને ભવિષ્યમાં થવાનાં ચિહ્નો પણ હજી દેખાતાં નથી.”

તેમણે અમેરિકામાં નીચે પ્રમાણે વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાં:—

આ માર્ગજ સાવાત્મક છે. 'માર્ગસ્વરૂપ નિર્ણય' માંજ
 શ્રીહરિરાયજીએ એ વસ્તુ સ્ફુટ સ્વરૂપે બતાવી છે આ સાવ
 માત્ર સાવનાથી સિદ્ધ છે. આ સાવનાનો ત્રણ પ્રકાર શ્રીહરિ-
 રાયજીએ નિર્દેશ્યા છે. આમાંથી પ્રથમ સ્વરૂપસાવના આ છે.
 'પ્રથમ દશામાં જે લોકોએ સ્વરૂપનો કંઈ પણ અનુભવ
 કર્યો નથી, સ્વરૂપનું માત્ર ધ્રુવ કથું છે, તેમણે યોગની
 માફક પ્રભુતા સ્વરૂપનો વિચાર કરવો. આ સ્વરૂપસાવના
 કરતાંજ લગવાનનો અનુભવ થાય છે, ત્યારે પ્રભુ સાક્ષાત
 અથવા તો નાદદ્વારા સમગ્ર લીલાઓથી તમન્વિત થઈ
 ભક્તના હૃદયાકાશમાં પ્રકટ થાય છે.' એ પછીની સાવના તે
 લીલાસાવના. 'લીલાસાવનામાં ભક્ત સ્વયં લીલારૂપ બની
 જાય છે, એટલે કે લીલાની આ ચક્રિતથી દેહાદિકની સર્વ
 ક્રિયામાં, જ્ઞાનમાં, સર્વ પદાર્થમાં અન્યથારૂપ પ્રતીતિ
 થતી હોય, તેમાં પણ પ્રભુનીજ લીલાનું જ્ઞાન થઈ જાય છે.'
 આ પછી ત્રીજી તે સાવસાવના છે. આ ત્રીજા પ્રકારની
 સાવનામાં તાપકલેશ એ મુખ્ય વસ્તુ છે. જો તાપકલેશ
 ન થાય તો દેહ દિની નૂતનતા સંગ્રહી શક્તી નથી અને
 તેથી પૂર્ણવિયોગાત્મક કેવલ સાવાનુભવ થતો નથી. એમ
 કહાય માનો કે આ તીવ્ર વિયોગાગ્રિથી દેહાદિ બળી જશે તો
 સાવનો અનુભવ શી રીતે થઈ શકશે? પણ વિચારવામાં
 આવે તો સ્પષ્ટ માર્ગ પડશે કે તાપકલેશનો નિવારક
 વિયોગ પણ સ્વરૂપાત્મક હોવાથી એ વિયોગજ દેહાદિનો
 સંરક્ષક બનશે; વસ્તુન્યિતિયે તો તાપકલેશથી દેહશુદ્ધિ

રહે ત્યાં છોકરનો અવ્યાદત ધ્વનિ સંભળાયા 'કરતો અને તેથી આકાશ ગાછ રહેતું'. મિસિસ વેલ્કમન નામની એક અમેરિકન સ્ત્રી 'રામ'ની ભક્તિમાં એટલી બધી લીન થઈ ગઈ હતી કે, આ જગતમાં પોતાનાં છોકરાંઓ ઉપર પણ એટલો પ્રેમ રાખનારી સ્ત્રી ભાગ્યેજ કોઈ મળે! તે બાઈ વૃદ્ધ હતી. હિંદુસ્તાની ભાષા સમજી શકતી નહોતી, તોમણ એ અડચણોને ન ગણકારતાં તે 'રામ'ને મળવા માટે પંજાબમાં આવી હતી; અને કેટલાંક વર્ષ સુધી અહીં રહીને 'રામ'ની સાથે પહોંડો અને જંગલોમાં ફરીફરીને 'રામ'ના ઇશ્વરી પ્રેમમાં લીન થઈ હતી. પાછી અમેરિકા જતા પહેલાં લાહોર, અમૃતસર અને 'રામ'ની જન્મભૂમિ મરાઠીવાલા, એ શહેરો તેણે જોયાં હતાં; એમનાખાદ રૈલવે સ્ટેશનથી મરાઠીવાલા જતાં જતાં રસ્તામાંનાં ખેતરો, મેદાનો, વૃક્ષો, રસ્તાઓ વગેરે ધણા પ્રેમ અને સંતોષથી તે નિહાળતી હતી. "આ રસ્તે થઈને 'રામ' ધણી વાર આખા ગયા-હજો," એમ તે વારંવાર કહેતી. જે ઓરડીમાં 'રામ'નો જન્મ થયો તે ઓરડી, જે નિશાળમાં નાનપણમાં 'રામ' ભણ્યા હતા તે નિશાળ, જે ઘરમાં તે રમતા તે ઘર, ત્યાં જોડીને ધાંચતા તે જગ્યા એ સર્વ રથજો તેને બહુજ મેળતાં. 'રામ'નાં છોકરાંઓ, 'રામ'ની પત્ની, 'રામ'ના ધરનાં માણસો એ સૌના ઉપર તેને પ્રેમ હતો. તે સદાએ જ પ્રણવમંત્રનો જપ કરતી, એટલુંજ નહિ પણ પોતાના ચોપટને પણ તેણે એ મંત્રોચ્ચાર કરતાં ધીખવ્યું હતું. જે દેશમાં સ્વામીજી જતા ત્યાંના લોકોની રિયતિ મિસિસ વેલ્કમન જેવીજ થતી. અમેરિકા અને જાપાનમાં ભણવા જતા વિદ્યાર્થીઓને માટે તે દેશમાં સગવડ કરવાનો સ્વામીજીએ ધણે પ્રયત્ન કર્યો અને તે ધણે અંશે સફળ પણ થયો. અમેરિકામાં "સ્વામી રામ-સોસાયટી" સ્થાપન થઈ છે અને વિદ્યાર્થીઓને તે ધણીજ ઉપયોગી થઈ મડી છે.

આ પ્રમાણે જુસ્વીયાત્રા કરીને સ્વામીજી ૧૯૦૫ માં પાછા હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા. તેઓ આવ્યા પછી મથુરામાં તેમના કેટલાક શિષ્યોએ સ્વામીજીને નવી સંસ્થા સ્થાપવાનો આગ્રહ કર્યો. સ્વામીજીએ એ વાતની ચોખ્ખી ના પાડી. "હિંદુસ્તાનમાં કામ કરતી બધી સંસ્થાઓ આપણીજ છે, જેથી તેમનાદ્વારા આપણે કામ કરવું" એવા તેમણે જવાબ આપ્યો. સ્વામીજીએ આનંદના ઊભરાથી ખેત્રો બંધ કર્યા અને સૌને આલિંગન આપતા હોય તેમ હાથ પહોળા કર્યા, તેમનાં નેત્રોમાંથી પ્રેમાશ્રુ વહેવા લાગ્યાં અને તેઓએ નીચેના શબ્દો કહ્યા:—

"કિંચિપન, હિંદુ, પારસી, આર્યસમાજ, શીખ, મુસલમાન, ક્રિષ્ણના, મારા પ્રિય છટ્ટ દેવનાની—ભારતસૂમિતા—અન્નપાણીથી જેમનાં

કામભાવથી-વિષયાપેક્ષા રૂહેલી હોવાથી સર્વાત્મભાવ સિદ્ધ ન થાય. એકજ વસ્તુ આમાંથી તરી આવે છે કે સકામતામાં દ્વિધાભાવ છે, અને તેથી અનન્યતાનો અર્પક જે સર્વાત્મભાવ, તે કદાપિ સિદ્ધ થતો નથી.

આમ પ્રભુપ્રાપ્તિમાં પણ સકામતા ત્યાજ્ય છે, તો પછી લૌકિક દશામાં સકામતા ત્યાજ્ય હોય તેમાં શી નવાઈ? અને તેથી શ્રીમદ્વાયાર્યચરણોયે વિષયત્યાગનો સાર્વત્રિક ઉપદેશ કર્યો છે. અલૌકિક કામથી પ્રભુપ્રાપ્તિ નથી થતી એમ નથી, પણ તે પણ દ્વિધાભાવજનક હોવાથી ઉપયોગી નથી; વસ્તુસ્થિતિયે કામભાવમાં પ્રવૃત્તિ છે અને સર્વાત્મભાવમાં નિવૃત્તિ છે.

આ બધી તો આમ અતિ ઉચ્ચ ક્રોડિની વાતો છે, ત્યાંસૂધી ખેંચવાના આ કાળના જીવોમાં અધિકાર છે કે નહીં, તે જણવું જ હું તો મુશ્કેલીભર્યું માનું છું. બેશક પ્રભુના અનુગ્રહથી એ બધું જ શક્ય છે; પરંતુ તે મનુષ્ય-બુદ્ધિથી સ્પર્ધા શક્ય, એવી વસ્તુ હોય તેમ માડું માનવું નથી. એટલેજ આધુનિક જીવોયે તો માર્ગમાંથી કેમ ચલિત ન થવાય, તેવી સાવધાની રાખવાની આવશ્યકતા છે. તે માટે આ સદ્ગ્રંથમાં છપાયેલા દુઃસર્જી વિજ્ઞાન પ્રકાર, કામાખ્ય દોષ વિવરણ, સ્વમાર્ગીય શરણ સમર્પણ સેવાદિ નિરૂપણ, બહિર્મુખત્વ નિરૂપણ, બહિર્મુખત્વનિવૃત્તિ, કથાશ્રવણબાધક નિર્ણય, સત્મર્ગ નિર્ણય, સ્વમાર્ગમર્યાદા

ગયા. એ રામાનંદસ્વામી રામતીર્થના શિષ્ય હતા. તેમનું પ્રથમનું નામ તુલારામ હતું. તેમણે ખબર આપી કે, “સ્વામીશ્રીને પહાડ અહીંથી ૫૦ માઇલ દૂર છે. માર્ગ ઘણોજ વિકટ છે અને ડગલે ડગલે જીવનું જોખમ છે. ચોમાસું હોવાથી નદીનાળાં પૂરથી ઊભરાય છે, પર્વત ઉપરથી મોટા મોટા પથ્થરો તૂટી પડે છે. કાંઈ કાંઈ જગ્યાએ તો રસ્તો માત્ર ચારચાર પાંચપાંચ તમુજ પહોળો હશે.” આ બધું સાંભળી પ્રથમ તો સૌ દીલા થઈ ગયા, પરંતુ વળી વિચાર કર્યો કે મરણ્ય કંઈ છોડે તેમ નથી; ગમે ત્યારે પણ આવશેજ. તો પછી ‘રામ’ ભગવાન પ્રીત્યર્થે બલિદાન કેમ ન આપવું? તિહરીના મહારાજાએ તેમની સાથે ત્રણ નોકરો આપ્યા. પછી સૌ નીકળ્યા અને ઘૂંટી સ્થાનમાં જઈ મુકામ કર્યો. ખીજે દિવસે બદલગ ગંગાને કિનારે પચીસ માઇલ સુધી ગયા. પછી એક સુંદર ઝરો આવ્યો. આગળ જતાં તો દસદસ પંદરપંદર ડગલેજ ઝરા આવવા લાગ્યા. ત્યાર પછી તેઓ વસિષ્ઠગંગાને કિનારે કિનારે ચાલવા લાગ્યા. સ્વામીશ્રી રહેતા હતા તે પહાડમાંથીજ વસિષ્ઠગંગા નીકળી છે. તેમને બે દિવસ સુધી પર્વતના ભયંકર રસ્તાઓ ઉપર ચાલવું પડ્યું. ત્રીજે દિવસે સત્ત્વગુણથી ભરાઈ ગયેલી જમીન ઉપરજ જાણે ચાલ્યા જતા હોય તેમ સૌને લાગવા માંડ્યું. ઉપરજ ‘રામ’ ભગવાન રહેતા હતા ! અહાહા ! કેવો આનંદ ! જાણે પવિત્રતાનો વરસાદ ન વરસતો હોય ! એ પહાડ-એ આનંદભવનનું વર્ણન કરવાની કોની કલમમાં શકિત છે ? આખું જંગલ પહાડી ઝરાઓથી ભરેલું હતું. જરાક આગળ જતાં ‘રામ’ ભગવાનની પર્ણકુટી નજરે પડી. ભગવાં કપડાં સૂચવતાં હતાં કે આખી દુનિયાનો બાદશાહ અહીંયાંજ છે. કોઈના મનમાં કશું દુઃખ રહ્યું નહિ. હરિજી તો દોડીને ‘રામ’ ભગવાનના ચરણમાં આઘોટી પડ્યા. સ્વામીજીએ તરતજ તેમને ઉઠાડીને હૃદયે આંખ્યા અને ખડખડ હસીને બોલ્યા : “ બેટા ! તું આવ્યો ? ઠીક થયું. ચાલ હું તને તખ્ત ઉપર બેસાડું છું. ” એમ કહીને સામે પડેલી બંચી શિલા ઉપર તેને બેસાડીને પોતે ઊભા રહ્યા અને બોલવા લાગ્યા : “ ખારા બાઈ ! આ જો, પર્વતોનો કેવો કિલ્લો બન્યો છે ? આ સુંદર પહાડી હવા, ચળકતો સૂર્ય, વાંકાચૂંકા વહેતા ઝરા એ સૌ તારાં યશોગાન કરે છે ! એ સૌમાં પુંજ છે. શોક શાનો ? ભય શાનો ? તું શુદ્ધ આત્મદેવ છે. ” હરિજી લખે છે કે, “ તે વખતની અમારી સ્થિતિ હું વર્ણવી શકતો નથી. ‘રામ’ ભગવાનની શોભા અવર્ણનીય હતી. જો વિશ્વમાં કયાંય મંથર હોય તો તે અત્યારે આ શિલા ઉપરજ બેઠા છે એમ સૌને લાગતું હતું. ”

હરિજી આવી પહોંચ્યા પછી સ્વામીજીએ એક પહાડી છોકરાને બોલાવીને ચાર શેર દૂધ જલદી લાવી આપવા કહ્યું. ત્યાર પછી

કાબૂ, આ ત્રણ વસ્તુનો કદાપિ ત્યાગ કરવાનો નથી. આપ આગળ જઈ આજ્ઞા કરે છે કે કીડા-ખેલના ઉદ્દેશથી પણ આ ત્રણેયમાં જરાયે શિયિલતા આવવા દેવી નહીં. શ્રીહરિ-રાયજી તો ત્યાંસૂધીની આજ્ઞા કરે છે કે-‘કૌતુક ખાતર પણ જેનાથી ઇન્દ્રિયો તેના વિષય તરફ ખેંચાય, પરાય કારાદિધર્મો ખાતર પણ જેનાથી ઇન્દ્રિયો તેના વિષય તરફ ધસડાય, તેનાથી સર્વનાશ થવાની પૂરી શક્યતા છે, માટે કોઈપણ મંધ્યેગમાં ઇન્દ્રિયો જિપરનો કાબૂ છોડવો નહીં. અન્તે એજ ઇંદ્ર કે:-

[શાહલવિકીરિત].

સેવાતત્પર થી કથાપ્રિય થતાં, સત્સર્જને શોધતા,
વ્યાપારો પર છોડતાં, પ્રભુ તણા ભાવે રસાવેશતા
ને દૈન્યે પ્રિયતા કરી, અસત જે આલાપ, તેને ત્યજ્યે,
અત્યાર્તિ પ્રભુદર્શને ઝટ લહો, આચાર્યભક્તાશ્રયે.

इति .नाम ।

તા. ૧-૩-૪૭
મીઠાખળી-અમદાવાદ

વૈષ્ણવચરણુરભિલાષી,
કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી

અપૂર્ણ વાક્યો સંભળાવતાં સંભળાવતાં સ્વામીજીનાં નેત્રોમાથી અશ્રુધારાઓ ચાલી રહી અને અન્ય સૌ ધ્યાનમાં લીન થઈ ગયા. પછી સ્વામીજીએ વેદમાંથી કેટલાક મંત્રો ગાઇ-બતાવ્યા. ગાયન-વિદ્યામાં તેઓ અત્યંત કુશળ હતા. તે મંત્રોના અર્થ તેમણે ઉત્તમ રીતે કરી બતાવ્યા. એવા અર્થ હરિજીએ કોઈ વખત કયાં નહોતા તેમ સાંભળ્યા પણ નહોતા. વેદમાં કેટલા સુંદર ભાવો ભર્યા છે તે સ્વામીજી ન્યારેત્યારે બતાવતા.

ખપોરે બે વાગે સ્વામીજીએ ફરમાવ્યું કે, “બહુ મોડું થઈ ગયું, હવે ભોજન કરો.” સ્વામીજીને થોડુંક ખાવાનો હરિજીએ બહુજ આગ્રહ કર્યો. સ્વામીજીએ કહ્યું કે, “ભોજન કરવું મૂકી દીધાને ધણા દિવસ થઈ ગયા એ તને માલૂમ નથી? સાજસવાર થોડુંક દૂધજ પીને રહું છું.” પૂરણજીએ પણ બહુ આગ્રહ કર્યો. સૌનો અત્યંત પ્રેમ જોઈને સ્વામીજી જઈયા અને “હીક, ત્યારે ચાલો.” એમ કહી ખીચડીના બેત્રણ કાળિયા ખાધા. પછી જીડીને બોધ્યા કે, “તમારી મરજી પ્રમાણે મેં ખાધું, હવે તમે શાંતિથી જમો.”

એ આશ્રમથી ૬૦ માઇલ ઉપર નારાયણ સ્વામી રહે છે, એમ સૌને માલૂમ પડતાં તેમને પણ બોલાવવાની સ્વામીજી પાસે આઘા માગી અને તે મળતાંજ પૂરણજીએ એક માણસને પત્ર આપી તે તરફ મોકલ્યો. સાંજે શુભારે ચાર વાગે સ્વામીજીએ ફરીથી ઉપદેશ કરવાનો આરંભ કર્યો. “ખરો આનંદ કિંવા સ્વતંત્રના ફક્ત ઇશ્વરમાં-સત્યનામાં-‘રામ’માં રહેવાથીજ મળે છે.” એ ઉપદેશનો વિષય હતો. “ઇશ્વર સિવાય બીજી કોઈ વસ્તુ સત્ય નથી, એ નિયમ ઉપર વિશ્વાસ રાખીને જે ચાલે છે તેને કંઈ દુઃખ થવું નથી. ન્યારે મનુષ્ય જગતની વસ્તુઓને સત્ય અને ઇશ્વરને અસત્ય માનવા લાગે છે ત્યારેજ તેને કલેશ-આપત્તિ આવી મળે છે.” સ્વામીજીએ વળી કહ્યું કે, “જુઓ, પૈસાનો રપશં પણ ન કરતાં ‘રામ’ આખી દુનિયાની સફર કરી આવ્યો, એ આ મહાન કાયદા પ્રમાણે વર્તવાને લીધેજ. એ કાયદા પ્રમાણે ચાલનારની આગળ દોલત ગુલામ બની રહે છે અને દૈવ (વિજય) તેનો ચાકર બને છે. સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારાઓ તેની ઇચ્છાનુસાર ચાલે છે અને ઈંદ્ર, વરુણ તથા કુબેર તેનો હુકમ ઉઠાવવાને તૈયાર રહે છે.” ત્યાર પછી સ્વામીજીએ પેતાનું જીવનવૃત્તાંત કહીને એ કાયદો સિદ્ધ કરી બતાવ્યો. સાંજના ચારથી રાતના સાડાબાર વાગ્યા સુધી ઉપદેશ ચાલુ રહ્યો. અંતમાં સ્વામીજીએ કહ્યું કે, “હવે ચાલો, સૂઈ જાઓ, પણ ધ્યાનમાં રાખજો કે સૂતી વખતે ‘રામ’ને સાથે લઈને સૂજો. નિદ્રા તમને ‘રામ’થી છૂટા પાડી શકવી ન જોઈએ.” હરિજી મોટે ધરાદિયે જીડીને જુએ છે તો સ્વામીજી પ્રથમજ બગ્ગત ચર્ચેલા છે. તેઓ બોધ્યા:

અર્ધા. પ્રાદ્યુષેને ઉપનીવદ્-જુની વિચાર પગંપરા અર્ધી
 નવાં તત્ત્વો સમક્ષ માનની લાગણી ધરાવતા ઠર્યા. સન્માર્ગના
 રક્ષક વિદ્રાનેને નવી-સરખી, પણ જુનામાં જુની વિચાર
 સરણી તે આછે એમ ચિદ્વદ્ધિઃ સર્વથા ધાવ્યં તે દિ સગ્માર્ગ-
 રક્ષકાઃ એવો નીડરપણે ઢંઢેરો જાહેર કર્યો અને વિદેષુ
 હસ્તયુગલં પુરતો નિપ્રાય કરીને વિનંત્યા પણ ખરા.

સિકંદરલોદી અને કૃષ્ણદેવરાજા, અકળાર અને મહારાણા
 પ્રતાપ, તેમજ વીર દાત્રાણી દુર્ગાવતી, જહાંગીર અને મહારાજા
 જોધાણા ઔરંગઝેબ ને જુદેલખડના નરકેસરી
 ચંપતરાય અને છત્રમાલ, એ સર્વ ઉપર સમાન રીતે પ્રતી-
 બાની છાપ પાડનાર જે કોઈ એકજ વશ સફલ નીવડ્યો
 હોય તો માત્ર એક શ્રી વલ્લભવંશજ છે. શ્રી વલ્લભવંશે
 આચાર્ય તરીકે ૪૫૦ વર્ષના ઇતિહાસમાં દરેક રીતે સફ-
 લતા મેળવી છે.

આચાર્ય એટલે ધાર્મિક તત્ત્વોને મુખ્યવસ્થિતપણે
 જનતાને સ્વીકારવા લાયક ઠરી આપે તે. જો સમયની
 ફેરબદલીને અંગે ધાર્મિક તત્ત્વોના સ્વીકારમાં કે ધાર્મિક
 વ્યવહારના આચરણમાં અચકચતા ઉભી થતી હોય અને
 તેનું કારણ સામાજિક, રાજનૈતિક કે ધાર્મિક ગમે તે હોય
 પણ તેની સામે વ્યવસ્થિત રીતે ઝુંબેશ હંકાવી તે સમયના
 સમાજની જુદીમાં ઠસવી શકાય તે રીતે જુનામાં જુના
 પણ નિત્ય-અપરિવર્તનીય તત્ત્વોનેજ નવી ભાષામાં રજુ

થઈ ગયાં અને ઘણી વારે શુદ્ધિમાં આવ્યાં. સ્વામીજીના પિતા અને તેમના વડા ભાઈએ પ્રથમ તો સ્વામીજીનો દેહ છૂટી જવાની વાત સાચી પણ માની નહિ !

તિહરીના મહારાજાએ આ ખબર સાંભળીને તરતજ પોતાના રાજ્યની સઘળા આફિસો બંધ કરાવી દીધી. સ્વામીજીના મૃત્યુનો શોક પ્રદર્શિત કરવા માટે લાહોરની મિશન કોલેજમાં એક જંગી સભા ભરાઈ. કોલેજનો હોલ (દીવાનખાનું) જે કે ઘણો મોટો છે, તોપણ લોકોની ભીડ એટલી બધી થઈ હતી કે, જેસવાને પૂરતી જગ્યા પણ મળતી નહોતી. કોલેજના પ્રિન્સિપાલ ડૉ. જે. સી. આર. ઇર્વિંગ અધ્યક્ષસ્થાને વિરાજ્યા હતા. અધ્યક્ષ મહાશયે શોક પ્રદર્શિત કરતાં જણાવ્યું કે, “ મને લાહોરમાં આવ્યાને ૧૮ વર્ષ થયાં છે. હું આવ્યો તે સમયે રામતીર્થજી કોલેજના ફર્સ્ટ ઇયર ક્લાસમાં બાથુતા હતા. તેમનાં ઉત્સુક નેત્રો અને તેમની સુંદર છબીએ મારા મન પર બહુ સારી છાપ પાડી છે. તે વખતનું સ્મરણ મને હજી ગઈ કાલના જેવું તાજું જ છે. રામતીર્થ પાંચ વર્ષ સુધી આ કોલેજમાં બાથ્યા. તેઓ સર્વથી ચતુર, હૃદયના શુદ્ધ અને દયાળુ હતા. ” ફોરમેન ક્રિશ્ચિયન કોલેજના અધ્યાપક ડૉક્ટર આર્વિસને જણાવ્યું કે, “ સ્વામીજીનાં જેટલાં વખાણ કરીએ તેટલાં થોડાં છે. તેમણે મારા હાથ નીચે અભ્યાસ કર્યો હતો અને તેઓ મારા પર ઘણો પ્રેમ રાખતા હતા. સ્વામીજી એવા મહાપુરુષ હતા કે, ખીજા માણસોની પ્રીતિ તેમના પર બહુ જલદી થઈ જતી. એમનામાં કંઈક એવી વિશ્વક્ષણતા હતી કે જેથી તેઓ ખીજાં માણસોને બહુ પ્રિય લાગતા. એમણે પોતાના દેશને માટે જે જે કામો કર્યાં છે, તે અતુકરણીય અને આદરણીય છે. અમેરિકા જવામાં એમનો ઉદ્દેશ પોતાના દેશની ઉન્નતિ કરવાનોજ હતો. ” બાબુ અવિનાશચંદ્ર મજમુદાર, પ્રોફેસર રાંચીરામ, લાલા ધર્મદાસ, પંડિત રામભજજી વગેરે વિદ્વાનપુરુષોએ સ્વામીજીની સ્લાધા કરતાં જણાવ્યું કે, “ સ્વામીજી એક સર્વગુણ-સંપન્ન અપૂર્વ મહાત્મા હતા. ” મિરત, ફ્રાન્સાદ ઇત્યાદિ મોટાં શહેરોમાં તેમના મૃત્યુનો શોક પ્રકટ કરવાને માટે સભાઓ મળી હતી. વળી વિશેષ વાત તો એ છે, કે માત્ર સનાતની હિંદુઓએજ નહિ, પણ આર્યસમાજ અને ખીજા પંથના લોકોએ તેમજ અન્ય ધર્મના લોકોએ પણ સભા ભરી શોક પ્રદર્શિત કર્યો. અન્ય દેશોથી પણ શોક પ્રદર્શિત કરનારા પત્રો આવ્યા. અમેરિકાથી આવેલા પત્રોમાં એવું ચોખ્ખું લખાણ હતું કે, “ સ્વામીજીએ અમેરિકામાં હિંદુસ્તાનને માટે જે કામ કર્યું છે તેના ખ્યાલ તેઓનેજ આવી શકે કે જેઓ તે દેશમાં જન્મને તે કામોને પોતાની નજરે જુએ. ” એક અમેરિકન પત્રના લેખક મહાશય જણાવે છે કે, “ પોર્ટલેન્ડના

શ્રીમુરલીધરજીને ત્યાં શ્રીરૂકિમણીજી માતૃશ્રીની કુખે પ્રકટયા.
બાળપણથીજ તેમની પ્રતાપિતા તરી આવતી હતી.

યજ્ઞોપવીત મંસ્કાર થયા, અને વિદ્યાભ્યનનો આરંભ
થયો. તેવાજ અગ્નામાં નટપુરના પ્રતાપી

નટપુરમાં ગો. શ્રીમજ્જરત્નલાલજીને ત્યાં કોઈ
ગાદીનશીન આત્મજ ન હોવાથી કોઈ પ્રતાપી ને
બાવિ વિદ્વાન ગેસ્વામી બાલકને ગોદ

લેવાનો વિચાર કરી રહ્યા હતા. મહારાજશ્રીની ઇચ્છા શ્રી
લાલમણીજીના વંશમાંથીજ ગોદ લેવાની હતી. દિપ્તિ દેવતાં
ગો. શ્રીઅનિરૂદ્ધાચાર્યજીનું વરણ થયું. સાત વર્ષના આ
બાળકને જોઈને નહીઆદના જોષિ આદિત્યરામે ભવિષ્ય
બાળ્યું કે આ બાલક ભવિષ્યમાં મહા પ્રતાપી નીવડશે,
અને વૈષ્ણવ જનતાના ભાગ્ય વિધાતા આ માત વર્ષના
ગેસ્વામી બાલકે બન્યા.

નહીઆદના મંદીરમાં ગોદ લેવામાં આવ્યા ને તિલક
કરવામાં આવ્યું.

ત્યારબાદ આપશ્રી નહીઆદ ખીરજયા, ને શબ્દ
રૂપાવલી આદિશ્રુત્યોનું અધ્યયન કર્યું. વિદ્યાભ્યયનમાંથી
નવરા પડે ત્યારે શારીરિક વ્યાયામ પણ

વિદ્યાભ્યાસ ને લેતા મલ-કુસ્તીનો આપને ઘણો શોખ
બાલકીસા હતો. વગર પલોટાયેલા (unbroken)
ઘોડાને અંકુશમાં રાખવાની પણ

તાલીમ આપે સારી લીધી હતી, જેનું પ્રદર્શન દગેરાને
દિવસે ઘણીય વાર મેદાનમાં થતું હતું.

ગણીને તેનાથી છૂટા થવા ઇચ્છે છે, અસ્તુ ! એવા વિદ્વાન, બ્રહ્મનિષ્ઠ, શ્રવણ-મુક્ત મહાત્માના શરીરનો હિંદુસ્તાનને અકાળે વિયોગ થયો એ દેશનું દુર્દૈવ છે.

સ્વામી 'રામ'ની પેઠેજ સંસારત્યાગ કરીને તેમની પેઠે બ્રહ્મ-નિષ્ઠ થવા માટે સાધના કરતા અને તે પર્વત ઉપરજ રહેતા સ્વામી-શ્રીના શિષ્ય નારાયણસ્વામી આ બાબત વિશે એમ લખે છે કે, "આત્મવિદ્યાનો એક એવો નિયમ છે કે, જ્યારે લોકો 'બ્રહ્મ સત્યં જગન્મિથ્યા' એ સિદ્ધાંત વીસરી જઈને સંસારના મોહપાશમાં ફસાઈ પડે છે, ત્યારે તેમને સંકટો જાતની વિપત્તિઓ ઘેરી લે છે. જ્યારે માઆપ પોતાનાં છોકરાંઓ સાથેનો ઇશ્વરી સંબંધ વીસરી જઈને તેમના દેહ અને રક્ત ઉપરજ પ્રેમ રાખે છે અને એ પ્રમાણે દૈવીદષ્ટિ ગુમાવે છે, ત્યારે તેઓ પોતાનાં છોકરાંઓનું અકલ્યાણ કરે છે. ભવિષ્યમાં વિષ્ણુના યનારા મહાત્માઓ લોપ થવાનું મુખ્ય કારણ એજ નાશકારક શારીરિક મોહ છે. એ મોહ વધતાં ગમે તેવા મોટા સુધારક મહાત્મા અથવા અવતારી પુરુષ ત્યાં વધારે વખત રહી શકતો નથી. આપણો એવો જિજ્ઞાસુ પ્રેમ 'રામ'ના શરીર ઉપર જડાવા લાગ્યો તેથીજ આપણને તેમનો વિયોગ થયો. 'રામ' ભગવાનની સમાધિનું મુખ્ય કારણ એ છે કે, લોકોનો 'રામ'ના શરીર ઉપર જેટલો પ્રેમ જડાયો હતો, તેટલો તેમના આત્મા અથવા ઉપદેશ ઉપર જડાયો નહોતો; અર્થાત્ અસલ 'રામ'ને છોડી દઈને નકલી 'રામ' ઉપર-એટલે તેમના શરીરની શોભા, મધ્યમ બાંધો, ચંદ્રના જેવું મુખ, અદ્ભુત ડહાપણ, એમ. એ. ની પદવી, ખોજતાંચાલતાં સુંદર નરમ હોઠનું રિમત, ઇત્યાદિ ઉપર લોકોનો પ્રેમ વધારે જડાયો હતો. હવે આપણે આપણો સર્વ પ્રેમ 'રામ'ના નકલી સ્વરૂપ ઉપરથી ખેંચી અસલી સ્વરૂપ ઉપર ફેરવવો જોઈએ અને તેના ઉપદેશનું મનન કરવું જોઈએ." જલસમાધિ લીધા પહેલાં સ્વામીશ્રીએ કાંદેસા ઉદ્-ગારો ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે, સ્વામીશ્રી પોતાના સ્વરૂપમાં એટલા તો આનંદી રહેતા કે, સંસારમાંના નામરૂપ સાથેનો તેમનો સંબંધ છેક ચિયિલ યજ્ઞ ગયો હતો અને તેમને એવી દશા પ્રાપ્ત થઈ હતી કે શરીર જાય કે રહે, બળી જાય, ગળી જાય અથવા મૃત્યુ લઈ જાય, એ કશાની તેમને બીતિ રહી નહોતી. શરીર સાથેનો તેમનો સંબંધ તૂટી ગયો હતો અને આઠે પ્રહર તે પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં લીન રહેતા હતા.

દરેક બ્રહ્મજ્ઞાનીનો એવો અનુભવ છે કે, 'રામ' ભગવાન જેવા અવતારી મહાત્માઓનો કાળ તેમની આગા સિવાય આવતો નથી. જ્યારે સ્વામીશ્રી બહુ વિષ્ણુવાન થયા નહોતા અને લોકો તેમના દેહ કરતાં તેમના ઉપદેશ ઉપર અધિક પ્રેમ રાખતા હતા, ત્યારે તેઓની

જોળ વર્ષની નાની વયથીજ આ કુળા આપને
 વરી ચૂકી હતી. પ્રથમ વૈષ્ણવ પરિવ્રજમાં આપને અયાનકે
 ભાગ લેવાની ફરજ પડી, કારણકે
 વકતૃવકેળા આચાર્યોએ ભાષણ કરવાંજ નોંધ્યો
 એવું મનાવ્ય રૂઢ થઈ ચૂક્યું હતું. પ્રો.

મમલાલ શાસ્ત્રી, શાસ્ત્રીજી જહરીનાથ વિગેરે સંપ્રદાયના
 મહાંજ વિદ્વાનોની તથા હબરો માણસની મેદની સમક્ષ
 જરાપણ કોલ પામ્યા વિના “કેસરી” જેમ વાદળોને અવાજ
 કરતાં સાંભળીને ગળે તેમ આ “શુદ્ધાદ્વૈત કેસરી”એ
 હંમેશને માટે વાદગાર એવું પ્રવચન કર્યું. આપનો અભ્યાસ
 પણ ખરું ન હતો પણ પ્રતિભાસંપન્ન પુરૂષને કંઈજ અગમ્ય
 નથી હોતું. પ્રો. મમલાલ શાસ્ત્રી એક બાલ આચાર્યની આ
 વાળી સાંભળીને આનંદ પામ્યા અને શ્રીમદ્ અનિરૂદ્ધાચાર્ય
 તરફ માનની લાગણીથી બોલા લાગ્યા.

તેવામાંજ આપની ઇચ્છા પ્રો. મમલાલ શાસ્ત્રીને અભુક્તભાવે
 શીખવાની થઈ. આપના મુંબાઈના વસવાટ દરમિયાન
 શ્રી ગોકુલનાથજી, શ્રીદેવકીનંદનાચાર્યજી,
 વિદ્વદ્પરિચય પંડિત ગલલકર્મા, પંડિત મુદર્શના-
 અને ઉપપદ પ્રદાન ચાર્યજી વિગેરે ઘણા વિદ્વાનોનો પરિચય
 થયો. ત્યારબાદ પદમ્ભા, કલકત્તા,
 મુંબાઈ, આદિ ઘણાં સ્થળોએ વ્યાખ્યાનો કર્યાં હતાં જેના
 પરિણામે આજ શુદ્ધાદ્વૈતકેસરી-શુદ્ધાદ્વૈતવાચનપતિ

નેટલીજ જમ્યા હતી. નીચેના ગામવાળાઓને પૂર્ણ ખાતરી હતી કે અમારામાંના એકાદના લયક્રમથી અથવા પગ ખસવાથી ગબડી પડીને ચૂરેચૂરા ઊડી જશે. ટાઢ એટલી બધી હતી કે હાથપગ અને આખું શરીર કંપ્યા કરે, છતાં એવી સ્થિતિમાં પણ અમે તે શિખરે પહોંચ્યા અને તળાવમાં પડી નાણા. ત્યાર પહેલાં કેટલાંક વર્ષ ઉપર અમે ત્યારે જન્મોત્તીર્ણદિર પાસેની એક ચુકમાં રહેતા હતા ત્યારે જન્મોત્તીર્ણવંતનું સૌથી જિંચું શિખર જોવા ગયા હતા. એ શિખરની જિંચાઇ લગભગ ૨૬૦૦૦ ફીટ છે એમ સર જોન ઇલિયટ કહે છે. શિખર ઉપર પહોંચતાંજ બરફ પડવો શરૂ થયો. એક તો સખ્ત ટાઢનાજ દિવસો હતા અને તેમાં વળી બરફ પડવાથી તો શુભ જવાનો વખત આવ્યો. બરફ પડતો પડતો ટીંચણ મુખી આવ્યો ત્યારે સૌ ખૂબ પાડી ઊકચા કે, “‘રામ’ હવે તો તુંજ બચાવ, હવે અમને બચવાની આશા નથી.” એ સાંભળતાંજ સ્વામીજી લાલ-ચોળ થઇ ખોલ્યા: “બંધ ચા.” એ હુકમ થતાંજ બરફ પડતો એક-દમ બંધ થયો. જોતજોતામાં વાદળાંઓ એકદમ વિખેરાઈ ગયાં અને સૂર્યનારાયણ ઉદય પામ્યા. એજ દિવસોમાં નીચેની સડકથી જવાને બદલે ઉપરના બરફવાળા સ્થાનના પહાડી રસ્તેથી અમે સૌ જન્મોત્તીર્ણ ગંગોત્રી આવ્યા હતા. ગયે વર્ષે વ્યાસધાટ ઉપર અમે રહેતા હતા ત્યારે સખ્ત ટાઢના દિવસોમાં વીલગંગા કરતાં વધારે પહોળી બાગીર-થી અને અલકનંદા નામની નદીઓ વચ્ચેનો પ્રવાહ તરીને અમે ધણી વાર સામે કાંઠે ગયા હતા, ત્યારે પણ કંઈ થયું નહિ; તો પછી ગંગા નદી સ્વામીજીને તેમની ઇચ્છા સિવાય પોતાના તાબામાં થી રીતે લઇ શકે ?

સ્વામીજી બ્રહ્મસ્વરૂપમાં હીન થઇ જવાથી આપણે અકસોસ શા માટે કરવો ? આપણે આપણાજ પગ ઉપર ઊભા રહેતાં શીખરું જોઈએ અને રોમેરોગમાં ‘રામ’ નો ઉપદેશ ધારણ કરીને આખા જગતને હયગચાવી નાખવાની શક્તિ મેળવવી જોઈએ. સ્વામીજી ઉપર યત્કિંચિત્ પણ ગ્રેમ રાખનારાઓએ તો તેમના અકાળ દેવા-વસાનથી ભારતવર્ષને થયેલી ખોટ પૂરવાનો પ્રયત્ન કરવો એજ ઉચિત છે. શુભતાં પણ સ્વામીજીની એવી ઇચ્છા હતી કે, લોકોએ પોતાના અંતરમાંજ મારું દર્શન કરવું. જો આપણે અંતર્યામી ‘રામ’નું દર્શન કરતાં શીખીશું તો તેનું દર્શન સર્વત્ર થવા જોઈએ. સ્વામીજી અમેરિકાથી પાછા આવ્યા ત્યારે તેમના પિતાશ્રીને તેમને મળવાની ઇચ્છા હોવાથી તેમણે પૂરણજીવારા “મળવાની ઇચ્છા છે, ક્યાં આવી-ને મળવું ?” એવો તાર કપ્યો. સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો કે, “તેણે તેના પોતાના આત્મામાંજ મને જોવો.” દરેક માણસે પોતાના આત્મામાંજ પોતાનું દર્શન કરવું એવી તેમની ઇચ્છા હતી.

મોટું કાવ્ય રચત, ટુંકમાં આવું ઉત્સાહભર્યું લખ ન મૂતો
 ન મધિવ્યતિ એ ઉક્તિનો અનુભવ તે સમયે થયોજ હશે.
 આ નવ. પરિશિત યુગલ ઘણી રીતે મુખી હતું.

ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યા પછી ધન અને વહુના
 મોહપાશમાં એક લાવિ મહાનૂ આચાર્ય
 સાંપ્રદાયિકે કુસાર્થ ન પડે માટે સ્વાધ્યાયપ્રવચનાભ્યાં
 પ્રવૃત્તિઓ ન પ્રમદિતવ્યમ એ સંદેશ શુદ્ધનોએ
 પાઠ્યો, અને સ્વીકાર્યો, દર એકાદશીએ
 પ્રવચનો આરંભાયાં. લલ્લુભાઈ પારેળ વિગેરે વૈષ્ણવોની
 સલાહ લઈ સં. ૧૯૬૫માં શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયની
 સ્થાપના કરી. શ્રીમાધવતીર્થ ચંકરાચાર્યજી સાથે ઉભા
 થયેલા વિવાદમાં જાહેરમાં શાસ્ત્રની ચેલેંજ દેંકવાની પહેલ
 કરી હોય તો પહેલું નામ શ્રી અનિરુદ્ધાચાર્યજીનું છે.

Man porposes and God disposes. સાંપ્રદાયિક
 પ્રવૃત્તિઓની હોંશ અને ઉમેદ ઉપર પડેલ
 જામનગર પડ્યો. મનના મનમાં તનનો તનમાંજ રહી
 ગાદીનશીન ગઈ. આ સમયે રા. બ. લલ્લુભાઈ જેવા
 સાચા ત્રતાહારો એ મહારાજશ્રીને મળ્યા
 હોત તો જામનગરની જંગલમાંથી ખચિત મુક્ત ગણત.

ધારતો નહોતો ! હવે મારો યુનો માફ કરો.” એમ કહી તે ધણી વખત સુધી ત્યાંજ બેસી રહ્યા અને સ્વામીજીનાં પ્રેમભર્યાં વચનો સાંભળી આનંદિત થઇને ઘેર ગયા.

સ્વામીજીનું ઉપદેશામૃત ગ્રહણ કરીને લોકો રોમાંચિત થતા. લોકો તેમને “રામ બાદશાહ” કહેતા; કારણકે તેમણે પોતાની સદાની આનંદી અને પ્રસન્નવૃત્તિથી પૃથ્વી ઉપરના રાજાઓનો વૈભવ તુલ્ય કરી નાખ્યો હતો. એક વાર સ્વામીજીએ લખ્યું હતું કે, “હું ‘રામ’ બાદશાહ છું અને તમારું અંતઃકરણ એજ મારું તખ્ત છે. ત્યારે મેં વેદ શીખવ્યા; કુસ્થેત્ર, મહા અને જીરુસેલમમાં ધર્મોપદેશ કર્યા ત્યારે લોકો તેનો બરાબર અર્થ સમજી શક્યા નહિ. હવે મેં ફરીથી મારું કામ શરૂ કર્યું છે. મારો શબ્દ તેજ તમારો શબ્દ છે. તત્ત્વમસિ-જે કંઈ તમે જુઓ છો તે તમેજ છો. ખરું જોતાં તમે સ્વતંત્ર છો, તમારું એ સ્વાતંત્ર્ય ખૂંચવી લેવાની આ જગત ઉપરના કોઈ રાજામાં શક્તિ નથી. સત્ય ત્રિકાલાગ્રાધત હોય છે. ગણરાઈ જઈ, મુર્ચ્છિત થઈ, પડશે નહિ. મારું મસ્તક તમારુંજ મસ્તક છે. ગમે તો તે કાપો; પરંતુ ધ્યાનમાં રાખજો કે એ એક મસ્તક કાપવાથી તેની જગ્યાએ ખીજા હજારો ઉત્પન્ન થશે.”

વર્તમાન તથા ભાવિ માનવજાતિનાં વિશ્વસંવેદનોમાં લીન થઈ જવાની એ મહાત્માની ઉત્કટ ઇચ્છા હતી. તેમણે કરેલી કટલીક અંગ્રેજી કવિતાઓમા તેમનો એ પ્રયત્ન દેખાઈ આવે છે. સ્વામીજીના અલ્પાયુષી જીવનનું એ સૌથી મહાન કાર્ય ગણાય. પૂર્વસાક્ષાત્કાર પ્રાપ્ત કરવાને તેમનો પ્રયત્ન અહોરાત્રિ ચાલુ રહેતો. જ્યાં જ્યાં દષ્ટિ પડતી ત્યાં ત્યાં તેમને ઈશ્વરનું દર્શન થતું. તેઓ ઉત્તમ જ્ઞાની અને ભક્ત હતા. તેમનું મન અને બુદ્ધિ સુસંસ્કૃત તથા તેમની મનોવૃત્તિઓ પૂર્ણ વિકાસ પામેલી હતી. રાત્રી નદીને તીરે ચિત્તની એકાગ્રતા, ધ્યાન કિંવા યોગની સાધના કરવામાં તેમણે ઘણી રાત્રીઓ ગાળી હતી. ઘણી વાર પ્રેમાશ્રુથી તેમની પથારીની ચાદર તદ્દન ભીની થઈ જતી. સનાતન ધર્મસભામાં “કૃષ્ણ” અથવા “ભક્તિ” ના વિષય ઉપર પૂર્વવચમાં વ્યાખ્યાન આપતાં તેમનું હૃદય એટલું ભરાઈ આવતું કે તેમના હોઠમાંથી નીકળતા શબ્દો જાણે પ્રેમાશ્રુથી ભીંજાઈ જઈ નીકળતા હોય એમ લાગતું. આધ્યાત્મિક પરાક્રાંતીની એ અવસ્થામાં પોતાની આંખો તદ્દન ઉઘાડી હોવા છતાં અને બાકીની સર્વ ઇન્દ્રિયો વ્યવસ્થિત હોવા છતાં, પોતાને શ્રીકૃષ્ણ કાલો નાગની રૂપા ઉપર નાચતા દેખાતા, એમ તેઓ કહેતા. ચિત્તની એકાગ્રતાની એ એક વિશેષ અવસ્થા છે; અને તેમાં માનસિક વિચારો અથવા ભાવનાઓનાં મૂર્તસ્વરૂપ સિવાય ખીજું કંઈ હોતું નથી, એવો સ્વામીજીએ એક વખત આ વિષયનો ખુલાસો પણ કર્યો હતો.

તેમનાં પ્રથમ વહુજી જે ઘણાં સેવારમિક તથા સાહિત્ય
 રમિક તથા ચતિયુજ્જ પરાયણ હતાં
 પ્રથમ વહુજીને તે પાછળ કેઈ પણ પ્રજા મૂક્યા વિના
 સ્ત્રીલા પ્રવેશ ને સ્ત્રીલાપ્રવિષ્ટ થયાં. હાજમાં હુઝ ઉમેરાયુ,
 બ્રહ્મવાદ મંદીર પણ મહારાજશ્રી ઇશ્વરેચ્છાનેજ આધિન
 થયા. આપશ્રીની લાયઝેરીમાં હસ્તલિખિત તથા મુદ્રિત
 ઘણાં પુસ્તકો હતાં, તે સર્વને આપશ્રીનાં વહુજીના સ્મરણ
 ચિહ્ન તરીકે એ શ્રીમતીજીના જ નિવાસસ્થાનમાં બ્રહ્મવાદ
 મંદીર ખેલી ત્યાં પધરાવ્યાં

કનિષ્ઠ ભ્રાતા આદિ સંબંધીઓના સમજાવવાથી આપ-
 શ્રીએ દ્વિતીય લગ્ન સં ૧૯૮૮ના કાર્તિક
 દ્વિતીય વિવાહ મુદ્દી ૧૫ ના રોજ શ્રીમહાલક્ષ્મીવહુજી-
 અને ની સાથે કર્યું. તે વખતે નહીઆદના
 ઉપપદ પ્રદાન વૈષ્ણવોએ એક સલા ભરી, જેમા પરિ-
 ભીત સુમલને પધરાવવામાં આવ્યું અને આપશ્રીએ ગોપાલ-
 તાપિની ઉપનિષદ્દ દ્વારા શ્રીકૃષ્ણચંદ્રાચ્યુદય નાટકનું અંડન
 કરેલું હોવાથી મહારાજશ્રીને 'પણિદ્દતેન્દ્ર'ના ઉપપદ સાથે
 સુવર્ણપદક ઉપપદથી વિભૂષિત કર્યા.

શુરવાયુરમાં મહાત્મા ગાંધીજી દ્વારા અધુતોના મંદિર
 સનાતનધર્મ પ્રવૃત્તિ પ્રવેશ સંબંધે લ્યારે સત્યાગ્રહ
 તથા શરૂ કરાવ્યો ત્યારે આપશ્રીએ એ
 ઉપપદ પ્રદાન પ્રવૃત્તિ ધર્મવિધ્વંસક હોવાથી
 સક્રિય ક્રાંતિ આપવાનાજ હેતુથી

મુખમાંથી વારંવાર નીકળતા. કુરાન અને બુદ્ધના ગ્રંથો સમજવાને માટે પાલી ભાષાનો અભ્યાસ પણ તેમણે કર્યો હતો. જર્મન ભાષામાં તેઓ વાતચીત કરી શકતા પણ ભાષણ કરી શકતા નહિ. અમેરિકામાં ફક્ત બે વર્ષના ટૂંક સમયમાં—ખ્રીષ્ટ સાર્વજનિક કામે હોવા છતાં ઘણું ખર્ચ અમેરિકન સાહિત્ય તેમણે વાંચી નાખ્યું હતું. તેમને વિદ્યાનો બહુજ શોખ હતો. છેક અંતકાળના દિવસો સુધી તેમનો અભ્યાસ ચાલુજ હતો. એ પ્રમાણે તેત્રીસ વર્ષની ટૂંક અવધિમાં સ્વામીજી અગાધ જ્ઞાનનો ભંડાર થઇ ગયા. તેમની બુદ્ધિ વિશાળ હતી અને પોતાના આયુષ્યની એક પણ ક્ષણ તેમણે નકામી ગુમાવી નહોતી, તેથીજ કેવળ તેત્રીસ વર્ષની ઉંમરમાં તેમણે એટલું બહુ જ્ઞાન મેળવ્યું. તેમના અઠાળ વિયોગથી ભારતને તેમના એ જ્ઞાનનો પૂરેપૂરો લાભ મળી શક્યો નહિ, એ જોઈ અત્યંત ખેદ થાય છે.

સ્વામીજીએ જો કે ભરતખંડમાં જન્મ લીધો હતો, તોપણ સર્વ દેશ, સર્વ જાતિ અને સર્વ ધર્મનાં માણસો, એટલુંજ નહિ પણ સર્વ જીવજંતુઓ અને જીવમાત્ર ઉપર તે પ્રેમ રાખતા. તેમનાદ્વારા સૌના ઉપર સુખ અને ઉપકારની વૃદ્ધિ થતી. ખ્રીષ્ટ ક્રીષ્ટને ક્રીષ્ટ પણ જાતવું, યતિકંચિત્ પણ દુઃખ દેવું તેમને ગમતું નહિ. તેમનો ક્રોધ શત્રુ નહોતો, તે સૌના મિત્ર હતા. તે અગત્યના ધર્મરાજ—યુધિષ્ઠિરજી હતા. અત્યંત પાપી, દુઃખદાયક અને કઠોર પ્રાણીઓ ઉપર પણ તેઓ પ્રેમ રાખતા, દયા કરતા અને પ્રેમભાવથી તે સૌને વશ કરી લેતા. તે આનંદ અને શાંતિની કેવળ મૂર્તિ હતા. અત્યંત દુઃખી અને ઉદાસ લોકોને ક્ષણવારમાં તે શાંત કરી દેતા. મેળાપ થતાંજ ગમે તે માણસને પોતાનાં ગુપ્ત રહસ્યો કહી દેવાની તેમને ઇચ્છા થતી. તેમને જોતાંજ દરેક મનુષ્યના અંતઃકરણમાં તેમના તરફથી પોતાને સહાય અથવા સુખ—સમાધાન મળશે એવી આશા ઉત્પન્ન થતી, અને તેમના થોડા સહવાસથીજ તે આશા તૃપ્ત થઇને દરેકને અત્યંત આનંદ થતો. તેમની દૃષ્ટિમાં એક પ્રકારનું અદ્ભુત અમૃત હતું. નિર્જીવ અને રક્ષ અંતઃકરણોમાં પણ તે નવું જીવન અને નવો ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કરતા. એક વાર સ્વામીજીને મળેલા મનુષ્યને તેમને છોડીને જવું ગમતું નહિ. ઉપદેશ કરતાં કરતાં તે પ્રેમમાં લીન થઇ જતા અને તેમના મુખમાંથી ઉત્તમોત્તમ કવિતાઓ અને ભજનો જળપ્રવાહની પેઠે એની મેજે નીકળ્યે જતાં. સ્વામીજીની સાદી પરંતુ તેજસ્વી મૂર્તિનું દર્શન કરવાનો અને તેમના મુખનાં પ્રેમભર્યાં વચનો સાંભળવાનો જેમને લાભ મળ્યો છે, તે સૌને ઉપર પ્રમાણે અનુભવ થયો હતો.

તેમનો પ્રેમ તેમની શાંતિના જેટલોજ સ્વર્ગીય હતો. અત્યંત નીચ લોકોને માટે પણ તેમને ઘણુંજ માન હતું. પુસ્તક, કલમ,

સંવત ૧૯૯૧માં શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયનો રજત
 પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયનો મહોત્સવ ઉજવાયો, સાતેય
 રજત મહોત્સવ ' દિવસનું પ્રમુખસ્થાન સ્વીકારી
 વૈષ્ણવોને તથા બહારગામના આવેલા વૈષ્ણવોને ઉપદેશનો
 લાભ આપ્યો હતો.

આપશ્રી આશ્રય લેનારને સારા આશયી, દઢ નિશ્ચયી
 અને શ્રીબાલકૃષ્ણજીક આશ્રયો હતા. ખપ
 સ્વભાવ
 ને
 આદુ' જીવન
 જોટલું જ બોલતા. ભગવત્તામનો જપ
 સર્વથા ચાલુ રહેતો, સાહિત્ય વાંચવાનો
 જોટલો ખપો ચોખ હતો કે પોતે ધણીય
 વાર જાહેર કરતા કે જે 'દિવસે હું વાંચું નહિ તે દિવસ
 મહારે માટે દુર્દિન સમજવો.' આપ નીતિસ (Political)
 હતા ને કહેતા કે 'લોકોને Politics શીખવા માટે ધણીય
 મહેનત પડે છે. પણ હું તો પૈસાના ભોગે Politics
 શીખ્યો છું.' વાર્તાલાપમાં સ્વસંપ્રદાયનું ગોપન કરતા. ચોમ્પ
 સ્થળે વિવેકી અને મળતાવડા હતા. આપનો ખોરાક બહુ જ
 સાદો ને પહેરવેશ પણ તેવો જ હતો. અને આપશ્રી પૈસા
 કરતાં પ્રભુ સેવાને વધારે પ્રાધાન્યતા આપતા તથા ચારુ
 મર્યાદાએ રહી પોતાના દિવસો નિર્ગમન કરતા.

આપશ્રી જામનગર પધાર્યા. કોણ જાણતું હતું કે
 આચાર્યશ્રી હવે નદીઆકના વૈષ્ણવોથી
 સ્ત્રીલા પ્રવેશ આધિભૌતિક દષ્ટિએ સંમેશને માટે વિદ્યાર્થ

અંગ્રેજી લેખકની પ્રસ્તાવના

(સ્વામીજીનાં વ્યાખ્યાનો વગેરેની અંતર્યામી અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ થઈ છે, તેમાં તેમના સ્વર્ગસ્થ શિષ્ય પૂરણ-સિંહે આ પ્રસ્તાવના અંગ્રેજીમાં લખેલી છે.)

આ અંતર્યામીમાં સ્વામી રામતીર્થનાં ઉત્તમ વ્યાખ્યાનો પ્રસિદ્ધ કરવાનો ઇરાદો રાખવામાં આવ્યો છે. સ્વામીજીના જીવનકાળમાં જે થોડા લેખો અને નિબંધોનો સંગ્રહ બહાર પડેલો હતો તેનો સંગ્રહ મદ્રાસની મેસર્સ ગણેશ અને કંપની તરફથી (અંગ્રેજી ભાષામાં) સુદર આકારમાં ક્યારનેયે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે; પરંતુ તે ઉપરાંત તેમણે અમેરિકામાં કેટલાંક વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતા તથા કેટલાંક ભાષણોની નોંધ તેમના મિત્રોએ કરી હતી, તેમજ ખીજાં કેટલાંક લખાણો તેમના મૃત્યુ પછી તેમની પેટીમાંથી મળી આવ્યાં હતાં તે સર્વ હજી અપ્રસિદ્ધ છે. સ્વામીજીની હયાતીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં લખાણોની પેઠે આ પાછળનાં લખાણોને સ્વામીજીના પુનરાવલોકનનો લાભ મળ્યો નથી, તેથી કરીને તેઓ તેમાંથી જે કેટલોક ભાગ કાઢી નાખત તે તેમાં કાયમ રહેલો છે અને તેઓ જે ભાગ તેમાં ઉમેરત તે ભાગનો અભાવ રહી ગયો છે. તેઓ આ લખાણના મુદ્દાઓનો સંઘનો કિંમતી ભાગ, ખીજું કેટલુંક ઉમેરીને તદ્દન ફરીથી લખવાનો ઇરાદો રાખતા હતા—તેને તદ્દન નવું સ્વરૂપ આપવાની તેમની ઇચ્છા હતી. જે તેમની આ ઇચ્છા ફળીભૂત થઈ હોત, તો તેમનો અંતર્યામી વેદાન્તના વિષયો ઉપર એક નવીનજ પ્રકારનું પુસ્તક થઈ પડત અને ભાવી અંતર્યામી વેદાન્તને વ્યક્તિના તેમજ સમાજના ધર્મ તરીકે સ્વીકારત; પણ તેમની ઇચ્છા ધણે ભાગે બે કારણોને લીધે ફળીભૂત થઈ નહિ. તેમાંનું પ્રથમ કારણ એ છે કે, તેમના જીવનકાળમાં જેટલાં બે વર્ષોમાં તેમણે મુસ્લિમ ભાષામાં મૂળ વેદનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરવાનું કાર્ય અંતરની ખરી આતુરતાથી હાથ ધર્યું હતું. આ અભ્યાસ કરવામાં તેમનો ઉદ્દેશ એ હતો કે, પોતાનું અંતિમ કાર્ય દરેક રીતે ઉત્તમ અને ચિરસ્થાયી થાય. આથી તેઓ પોતાના લેખો પદ્ધતિસર લખવામાં જે કાળ માગી શકત તે કાળ વેદના અભ્યાસમાં ગળાવેા. ખીજું કારણ એ છે કે જીવનકાળના અંતિમ ભાગમાં તેઓ જનસમાજના સંસર્ગમાં ન રહેતાં પોતાના પ્રિય હિમાવ્રયમાં એકાંતવાસ કરીને રહેતા હતા અને દિનપ્રતિદિન અનાદ્યનંત બ્રહ્મમાંજ તેમનું ચિત્ત વધારે ને વધારે લીન થતું હતું. જે તેઓ જનસમૂહનો ત્યાગ કરીને બ્રહ્મમાંજ સર્વોચ્ચ મગ્ન થઈ ગયા

પુસ્તક કેમ છપાયું ?

જો હિં કશિત જ્ઞાનમપિ જ્ઞાતુ તિષ્ઠત્યર્કમ્કૃત એ શ્રીમદ્-ભગવદ્ગીતાકારના સિદ્ધાન્તેજ અનુસરીને આ પ્રવૃત્તિ આરંભાયેલી છે એમ કહીએ તોપણ અતિશયોકિત નથીજ. સારા કર્મોમાં અને નિષ્કામ કર્મોમાં આ ચોજના ધાય તો કર્મ બંધનમાંથી પણ મુક્ત થવાય એ પણ સિદ્ધાન્ત આ અન્ય છપાવવામાં જળવાય છે.

શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકલેખના આઠ સંસ્થાપક અને વૈષ્ણવોને તથા ઇતર જનતાને પોતાની વિદ્વત્તાથી આકર્ષી નહીઆદમાં અખંડ જ્યોત પ્રકટ કરી હોય તો શ્રીમદ્ અનિરૂદ્ધાચાર્યજી મહારાજશ્રીજ હતા. તેનો પ્રકાશ દ્વર મુધી સંપૂર્ણ પહોંચે તે પહેલાં તો તે જ્યોત તદન પ્રગર્ભ ગર્ભ તે એટલે મુધી કે પોતાની પાછળ કોઈ પ્રજા પણ નથી. છેલ્લા દશકાથી નહીઆદમાં તેમની પ્રવૃત્તિ પ્રશંસનીય હતી. આપશ્રીએ પોતાના જાહેર પ્રવચનમાં એમ જણાવેલું કે “શ્રીહરિરાયજીના શિક્ષાપત્રો, તથા તેમના નાના પણ તત્વ ગ્રંથોના ઉપર ઘણું લખાવું જોઈએ” આ વિચારોનાં બી વાળ્યાં પણ તે અંકુરિત ન થયાં તેવાજ અરસામાં આપે નિત્યલીલા પ્રવેશ કર્યો. આપના તારકની નટપુરના પુસ્તકલેખના વ્યવસ્થાપકોની પૂજ્ય જુદીને લીધે કંઈ સેવા થાય એ ઉમેદ હતી, પણ દ્રવ્ય સંકેચને લીધે તે વસ્તુને અમલમાં મૂકવાને હિંમત ચાલતી ન હતી.

ખીજે ઠેકાણે તેઓને વધારે સ્પષ્ટપણે તેના તેજ વિચારો પ્રદર્શિત થયેલા જણાશે. ભિન્નભિન્ન વિચારના અને પ્રકૃતિના માણસોને આ વ્યાખ્યાનો વાંચતાં તેમના વિચારો અને પ્રકૃતિને અનુકૂળ યાથ એવો ખોરાક મળશે અને ઠેકવાક વિચારો જાણે તેમના પોતાનાજ હાથ તેમ તેમને લાગશે.

આ ગ્રંથમાળામાં સ્વામીજી કોઈ પણ પ્રકારે આપણી સમક્ષ સાહિત્યના ઉપાસક વિદ્વાન તરીકે ઉપસ્થિત થતા નથી, તેમજ તેમને વિદ્વાન ગ્રંથકાર તરીકે ગણાવાની ઇચ્છા પણ નહોતી. તેઓ આપણી સમક્ષ જીવનના આધ્યાત્મિક નિયમોના મહાન શિક્ષક તરીકેજ ઉપસ્થિત થાય છે. તેમનાં વ્યાખ્યાનોમાં એક વિશેષ ખૂબી તો એ છે કે તેઓ આપણને પોતાના અંતઃકરણથીજ સીધો ઉપદેશ કરે છે. તેઓ વેદાંતમતનું પ્રતિપાદન કરતી વખતે ભાષણકર્તાના શાસ્ત્રીય નિયમો અને પંડિતાઈની પદ્ધતિને અનુસરતા નથી, તેનું કારણ કાંઈ એવું નથી કે તેઓ તેમ કરવાને અસમર્થ હતા. જેઓને તેમનો જાતઅનુભવ છે, તેઓ સારી પેઠે જાણે છે કે સ્વામીજી જે જે વિષય હાથ ધરતા તેમાં તેઓ નિપુણતાની પરમાવધિ જતાવતા હતા; છતાં તેઓ ભાષણ કરવામાં શાસ્ત્રીય નિયમોને તેમજ પંડિતાઈની પદ્ધતિને વળગી રહેતા નહિ. તેનું કારણ એજ હતું કે જે વિચારો તેમણે પોતાના જીવનમાં ઉતાર્યા છે, તેમજ જે વિચારો પોતાની માફક બીજાઓને પણ માહાત્મ્ય, સુખ અને વિજયના ચિખરે લઈ જઈ શકે એમ તેમને જણાયું હતું, તેવા વિચારોજ જનસમૂહ આગળ રજૂ કરવા એવો તેમનો સિદ્ધાંત હતો. આ હેતુથી તેઓ આપણી સમક્ષ પોતાની બુદ્ધિની જાણુ રજૂ કરતા નથી; પરંતુ પોતાના અનુભવોજ દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને અમુક વિચારો જ્યારે કૃતિમાં મૂકવામાં આવે છે ત્યારે તે કેવી અસર કરે છે તે વિશે તેઓ દૈવીજગથી સ્પષ્ટ રીતે બોલે છે. આ રીતે એમનાં વ્યાખ્યાનોમાં મત્સ્યને શાન્દિલક વિદ્વાતા અને સ્ફુટ તરંગોથી અલંકૃત કરવામાં આવ્યું નથી; પરંતુ જે સત્ય પર તેમને અચળ શ્રદ્ધા હતી તેનો અનુભવ કરાવવા માટે આપણને મૂચના અને સદાયતા આપવામાં આવી છે. ભારોભાર શુષ્ક પાંડિલના ભરપૂર ગ્રંથોથી શું આપણે ક્યારનાયે કંટાળી નથી ગયા ? ખરેખર દરેકજ વ્યવહારમાં આવતી સાદી, સ્પષ્ટ અને સામાન્ય ભાષામાં પોતાના વિચારો પ્રદર્શિત કરનાર આવા પૂર્ણ તત્ત્વજ્ઞાની મહાત્મા આપણને પ્રાપ્ત થયા છે એ આપણે માટે પરમ આનંદજનક વાત છે. સ્વામીજી દક્ષીણે રજૂ કરવાને બદલે આપણી સમક્ષ દર્દાનની કયાઓ રજૂ કરે છે; કારણ કે તેઓ અંતઃકરણપૂર્વક એવું માનવા હતા કે વાદવિવાદથી બીજી કરેલી લૂખી ચર્ચાથી સૌંદર્યહીન ઇમારત કરતાં એક માણસની

૩	ગો. વા. બાપુજીભાઈ વિકૃલદાસ ભિમરેઠ,ના	૫૧-૦-૦
	રમરણાર્થે હા. પટેલ ચુનીલાલ ગોકળદાસ	
૪	લ. ચંદુલાલ ત્રીલોવનદાસ બામુદીવાળા	૫૧-૦-૦
	નહીઆદ,	
૫	ગો. વા. વિકૃલદાસ છગનલાલ ધોડાના	૫૦-૦-૦
	દ્રુટી ભ. મોહનલાલ લલ્લુભાઈ ધોડા	
૬	લ. જમનાદાસ લલ્લુભાઈ દેસાઈ	૨૫-૦-૦
	અમદાવાદ,	
૭	ખેડાના એક વૈષ્ણવ	૨૫-૦-૦
૮	લ. ભાઈલાલભાઈ સાંકળચંદ નહીઆદ	૨૫-૦-૦
૯	લ. કેશવલાલ ગીરધરદાસ દાણી	૨૫-૦-૦
	,,	
૧૦	લ. મણીલાલ છગનલાલ શાહ.	૨૫-૦-૦
	,,	
૧૧	લ. વિકૃલદાસ મોતીચંદ માંગરોળ	૫-૦-૦
૧૨	લ. નાથાભાઈ, હરિભાઈ ખરાંટી	૪-૦-૦

૫૧૧-૦-૦

શ્રદ્ધરહુ મેન્થોના અનુવાદોમાં જે અનુવાદો છુટકે માસિક વિગેરેમાં છપાયા હતા તે અનુવાદોને પણ એકત્રિત કર્યા છે. વળી ખીજા સ્વતંત્ર અનુવાદો પણ આપ્યા છે. ખીજા ભાગના સાહિત્ય માટે તૃતીયગૃહ પીઠાધીશ્વર ગો. શ્રીવૃજભૂપણલાલજીમહારાજ તથા શ્રીગૃહલાલજી સંસ્થા-દાસ શ્રીયુત્ ધીરુભાઈ વિગેરેએ જે સાથ ને ઉત્સાહ આપ્યો.

જ્ઞાનપ્રાપ્તિની એટલી તો પિપાસા હતી કે, કુષ્ઠા અને તૃપ્ત તથા ઉષ્ણતા અને શીતળતાની તેમને લેશ પણ અસર થતી નહિ. ગુજરાનવાલા અને લાહોરમાં તેમની વિદ્યાર્થી-અવસ્થાની હકીકત જાણનારા કેટલાક ગૃહસ્થો હજી વિવશાન છે. તેઓ કહે છે કે, પવિત્ર હૃદયના આ સાધનરહિત ગોસ્વામીને રાત્રિદિવસ અનિવાર્ય પરિશ્રમ ઉદાવવો પડતો. તેઓને શબ્દો સિવાયજી જીવનનું યુદ્ધ કરવું પડતું અને તેઓને કેટલાક એવા પ્રસંગો યાદ છે કે જ્યારે આ રંક છાદ્યપુત્રે દયા અને દાન માટે ગર્વ ધરનારા આ દેશમાં ઘણા દિવસ સુધી નહિ જેવાં ખાવાનાં સાધનથી જેમતેમ પોતાનો નિર્વાહ કર્યો છે; તેમજ કેટલીક વખતે તો તેમને અજ વગર સમૂળગા કઠાકા પણ કરવા પડ્યા છે. આવી સ્થિતિ છતાં પણ તેમની મુખમુદ્રા સદા અચળ, આનંદી અને સંતોષી રહેતી હતી.

આ પરથી સાબિત થાય છે કે, સ્વામીજીની પાછળની જિંદગીના ઉપદેશમાં જે જ્ઞાનભંડાર જણાય છે, તે મહાકવિ અને તપશ્વર્યાદ્વારા કણુ કણુ કરીને એકઠો કરેલો સંગ્રહ છે. સ્વામીજી અત્યંત સંકષ્ટમય અને વિઘ્નમય જિંદગીમાંથી એક કવિ, તત્ત્વજ્ઞાની, મહાન અભ્યાસી અને ગણિતવેત્તા તરીકે ખીલી નીકળવાને શક્તિમાન થયા હતા. આ પ્રસંગ જ્યારે આપણે સંભારીએ છીએ ત્યારે આપણું હૃદયું કરુણાથી ભરાઈ આવે છે. લાહોરનો ગવર્નમેન્ટ કોલેજના પ્રિન્સિપાલે જ્યારે પ્રાંતિક સિવિલ સર્વિસની પરીક્ષા માટે તેમનું નામ મોકલી આપવાની ઇચ્છા બતાવી, ત્યારે સ્વામીજીએ પોતાનું મસ્તક નમાવી અશ્રુભર્યાં નેત્રે કહ્યું હતું કે, “મેં મારો પાક વેચી દેવા માટે મહેનત કરી નથી, પણ તે વહેંચી દેવાને માટે મહેનત કરી છે. એક દારોબારી અમલદાર થવા કરતાં હું એક શિક્ષક થવાનું વધારે પસંદ કરું છું.” આટલો બધો એકાગ્ર ચિત્તવાળો અને જ્ઞાનના આટલા બધા શોખવાળો વિદ્યાર્થી સ્વાભાવિક રીતેજ એક પવિત્ર અને નિખાલસ પુરુષ થાય, એમાં કાંઈ નવાઈ નથી.

‘રામ’ વિદ્યાર્થી-અવસ્થામાંથીજ પોતાનો આસપાસની ઉપાધિ અને સંસર્ગથી માનસિક રીતે અલગ રહી પુસ્તકોના વાંચનદ્વારા મહાન પુરોનો સત્સંગ કરી જીવન ગાળતા હતા. તેઓ પોતાની ડાબી કે જમણી બાજુ તરફ જોવા વગર સદા પોતાના હૃદય આશયમાંજ સંપૂર્ણપણે નિમગ્ન રહેતા હતા. નાની વયથીજ તેમણે પોતાના જીવનની અને ઉદ્દેશની એકતા સાધી હતી. વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં જોયો તેમને ઓળખતા હતા, તેઓ બધા તેમનાં ચારિત્ર્યની પવિત્રતા અને હૃદય નૈતિક આશયનો પૂન્યભાવે સ્વીકાર કરતા હતા. વિદ્યાર્થી-અવસ્થામાંજ ‘રામ’નો આંતરવિકાસ થતો હતો. તેઓ વારંવાર પોતાના જીવનને ગાળી ગાળીને સંપૂર્ણતાના બીજામાં ટાળતા

અંતમાં જેમણે અમને કંઈપણ . સાહાય્ય કરી છે તે સર્વનો આભાર માનવાની તક લઉં છું.

અન્યને બહાર પાડવામાં જાહેરાત પ્રમાણે અમે કંઈક મોઝા પડ્યા છીએ, તેનું કારણ ગ્રેસ વિગેરેની અનિયમિતતા છે તે માટે હું કર ચુકલ જોડી વૈષ્ણવોની ક્ષમા માગું છું. તે ઉપરાંત જે કંઈ ભૂલ માલુમ પડે તેને વાંચકો સુધારી લેશે અને જો અમને જણાવશે તો બીજી આવૃત્તિમાં સુધારો કરવા પ્રયત્ન કરીશું. અંતમાં જે કંઈ એવા આપ સર્વના ચરણમાં રજુ કરું છું તે શ્રીબાલકૃષ્ણ પ્રભુની કૃપાથી છે અતઃ એવ એઓઘોના ચરણોમાં શીર ઝુકાવી વિરમું છું.

ડાહોત્રમ્બ,
મં. ૧૯૬૭

}

રતિલાલ મોહનલાલ દોશી
મન્ત્રી,
મીપ્રદિમાગીધ પુસ્તકાલય,
નડીયાદ.

જગતમાં પોતાનું સત્ય જાહેર કરવાને બહાર પડ્યા તે પૂર્વે, એટલે તેઓ વિદ્યાર્થીની અને શિક્ષાગુરુની અવસ્થામાં હતા ત્યારથીજ તેઓ સાહિત્ય અને વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર કરતાં કોઈ પરમહિત્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો શુભ પ્રયત્ન કર્યા કરતા હતા અને ડાર્વિનની માફક જીવનના ઉચ્ચ નિયમોના સંબંધમાં પોતાના વિચારો અને સિદ્ધાંતો બાધતા હતા. આપણે હમેશાં તેમને મનુષ્યજાતિ પ્રત્યે પોતાના જીવનની મહાન નૈતિક જવાબદારીના પવિત્ર ભાનપૂર્વક કામ કરતા નિહાળીએ છીએ. પોતાના જીવનના ઉદ્દેશની જવાબદારીનું તેઓએ પોતાના અંતઃકરણમાં પૂરતી રીતે તોલન કર્યું હતું અને તે ઉદ્દેશ સફળ કરવાને માટેજ તેમણે કોયેજનો પરિત્યાગ કર્યો હતો, તથા સમસ્ત દુનિયાની વિદ્યમાન તેમજ ભવિષ્યની પ્રજાને પોતાનો ઉપદેશ ઉપયોગી કરવાને માટેજ તેઓ પ્રવાસી અને વ્યાખ્યાતા થયા હતા. પ્રેમ અને શ્રદ્ધાની પાખો ધારણ કરીને તેઓ ધીમે ધીમે તેમજ દૃઢ નિશ્ચયથી ઉત્પત્તિના દિવ્ય ગગનમંડળમાં દિનપ્રતિદિન વધારે ને વધારે ચડતા ગયા હતા. અંતે બ્રહ્મ, ઈશ્વર અથવા જેને તેઓ આત્મદેવ કહેતા તેની અનંતતામાં મળી ગયા. તેમની આત્મપ્રાપ્તિની ઝંખના, આત્મિક પરિતાપ, માનસિક વિધ્નો અને દુઃખો, આ સઘળાનો ઇતિહાસ આપણી દૃષ્ટિથી શુભ રહેશે. સંન્યાસી તરીકેના એમના ઉપદેશમાં આપણે એમની જિંદગીના સંકટમય ભાગના સખ્ત અનુભવોનું ફળ પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ. ધણી રાત્રિઓ એમણે અશ્રુપૂર્ણ નેત્રાંજલ કાઢી છે. માત્ર તેમની દૈવી સંપત્તિવાળી પત્નીજ પ્રાતઃકાળમાં તેમના બિછાનાને આંસુથી ભિંજીએલું જોતી હતી. તેમને શું દુઃખ હતું અને શાથી તેઓ શોકમગ્ન થતા હતા તેનું ગમે તે કારણ હોય, પણ એ પરમ પ્રેમ કે જેનાથી તેમના વિચારો આટલા બધા ફળદ્રુપ થયા છે, તે પ્રેમની પ્રાપ્તિને અર્થે તેમના આત્માની આંતરિક તાક્ષોવેલીનાં આ અશ્રુ હતાં. નદીઓના તટ ઉપર અને નિર્જન જંગલના ઘોર એકાંતમાં કુદરતના ગતિમાન દેખાવો જોવામાં અને આત્માનું ધ્યાન કરવામાં તેમણે ધણી રાત્રિઓ નિદ્રા લીધા વિનાજ પસાર કરી હતી. તેઓ કેટલીક વાર સાથીથી છૂટા પડેલા પંખીની માફક શોકાતુર અવાજે પોતાનાં સ્વેદા પદો ગાતા, તેમજ કેટલીક વાર ભક્તિમાં તદ્રૂપ જની જમ્મ સમાધિરથ થઈ જતા અને જ્યારે જાગૃત

સામ્પ્રદાયિક પુસ્તકો અરીદશો ક્યાંથી ?

તેના માટે સર્વોત્તમ સ્થાન

એકજ

શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય

નડીઆદ.

પુ. સંપ્રદાયિક, જુનાં તેમજ નવાં, સંસ્કૃત,
ગ્રંથ વિ. સર્વ પુસ્તકો અમારે ત્યાંથી મળશે.

મંત્રી

શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય; નડીઆદ

તા. ૬—નામ સેવાના ભાવિક વેળુવ બંધુએને માયબેરી
અનેક મદદ આપી પ્રકાશન કાર્ય હુમેશાં પ્રમાણીકરણે સરજ
કરી આપવા તૈયાર છે.

મત્રમાં હોવાથી તે અહીં ઉતારવો યોગ્ય ગણ્યા છે.

“ જે વસ્તુ ભાષાના શુદ્ધ સંકુચિત શબ્દોમાં પ્રદર્શિત કરવી ઘણી કઠિન છે, તે પ્રદર્શિત કરવાને હું ન્યારે પ્રયત્ન કરું છું ત્યારે હું નિષ્ફળજ નીવડું છું.

“ ‘ રામ ’ ની ભાષા તે નિર્દોષ મધુર પક્ષી, પુષ્પ, વહેતાં ઝરણાં, હોસતી વૃક્ષલતા, સૂર્ય, ચંદ્ર અને નક્ષત્રોની ભાષા હતી; તેમની ભાષા તે સંસારના તેમજ સંસારી લોકોના જાણ દેખાવોના આંતર-પ્રદેશમાં વહન કરતી ભાષા હતી.

“ મહાસાગરો, પૃથ્વીના ખડો, ક્ષેત્રો અને ધાસ તથા વૃક્ષોનાં મૂળોની અંદર કુદરતમાં જીંડું અને જાડું તેમનું શ્રવન વહન કરતું હતું; એટલુંજ નહિ પણ એમનું શ્રવન એ કુદરતનું શ્રવન હતું. મનુષ્યોના અદ્ય વિચારો અને તરંગોને બેદીને અંતિમ જાંઠાણના પ્રદેશમાં તેમની ભાષા જતી હતી. એવા કેટલાક કાનો કે જેમણે એ અલૌકિક મધુરગાનનું શ્રવણ કર્યું છે, તેઓ ભાગ્યશાળીજ છે, ‘ રામ ’ સ્વામીએ તે રમ્યગાનનું આંતરિક શ્રવણ કર્યું છે; તેમજ તે રમ્યગાનમય શ્રવન પણ ગાળ્યું છે. તે દિવ્યમાનમયજ હતા. તેમનો શ્વાસોચ્છ્વાસ પણ દિવ્યગાનમયજ હતા. તેમણે જનસમાજને ઉપદેશ પણ તે રમ્યગાનનોજ કર્યો છે. તેમનો અખંડ આત્મા તે રમ્યગાનમાજ નિમગ્ન રહેતો હતા. તેઓ એક આનંદપૂર્ણ દેવદૂતજ હતા.

“ હે વિમુક્તાત્મા ! જેણે પોતાનો સ્થૂલ દેહ સાથેનો સંબંધ પૂરો કર્યો છે એવા હે આત્મા ! હે દિવ્ય ગગનગામી આત્મા ! હે અનિર્વચનીય આનંદના જાંઠાર ! હે હૃદયરોના આંતરને ઉન્નતિના પંથમાં પ્રેરી રહેલા મહાન આત્મા ! તને મારા નમસ્કાર હો.....
...તેઓ એવા તો નમ્ર, સરળ, જાળકના જેવા સ્વભાવવાળા, પવિત્ર, હિદાર, નિખાલસ, ઉત્સાહી અને આડંબર વગરના હતા કે જેઓ સત્યને જાણવા માટે આતુરતાપૂર્ણ હૃદયથી તેમના સંસર્ગમાં આવતા, તેઓ અલભ્ય લાલ મેળગ્યા વિના રહેતા નહિ. જાણ્યું કરી રહ્યા પછી અથવા શરૂ કરેલા વર્ષમાં શિક્ષણ આપી રહ્યા પછી જો કોઈ એમને પ્રશ્ન પૂછતા તો તેઓ તે પ્રશ્નનું સમાધાન જાણી રપટ રીતે, સંક્ષિપ્ત રીતે, મધુરતાથી અને પ્રેમથી કરતા હતા. તેઓ સદા આનંદ અને શાંતિમાં મગ્ન રહેતા. ન્યારે તેઓ વાંચવાલખવા કે વાતચીત કરવામાં રોકાયેલા ન હોય ત્યારે તેઓ નિરંતર પ્રજ્વલનો ઉચ્ચાર કર્યા કરતા. તેઓ અખિલબ્રહ્માંડમાં સર્વત્ર દિવ્યતાનુંજ દર્શન કરતા અને પ્રત્યેક જણને તેઓ સુખરૂપ દિવ્ય સ્વરૂપના પદ્યથી સંબોધતા હતા..... ‘ રામ ’ સદંતર સુખના ત્રિજળના ઝરા સમાન

१८	स्वमार्गरहस्यनिरूपणम्	१५४
१९	मधुराष्टकतात्पर्यम्	१५७
२०	सर्वात्मभावनिरूपणम्	१६०
२१	निवेदनतात्पर्यार्थः	१६६
२२	स्वमार्गमूलनिरूपणम्	१७०
२३	मलरूपसंशयनिराकरणम्	१७७
२४	श्रीमत्प्रभुप्राकट्यहेतुनिर्णयः	१८०
२५	श्रीपुरुषोत्तमस्वरूपाविर्भावनिर्णयः	१८३
२६	स्वमार्गीयभावनास्वरूपनिरूपणम्	१९२
२७	स्वरूपनारतम्यनिर्णयः	२०४
२८	अन्तरङ्गबहिरङ्गप्रपञ्चविवेकः	२१३
२९	भावसाधकबाधकनिरूपणम्	२१७
३०	श्रीकृष्णशब्दार्थनिरूपणम्	२२९
३१	श्रीमत्प्रभाः सर्वान्तरत्वनिरूपणम्	२३५
३२	श्रीमत्प्रमोः प्रादुर्भावप्रकारनिरूपणम्	२३८
३३	भगवत्प्रादुर्भावमिहान्तः	२४६
३४	प्रभुप्रादुर्भावविचारः	२५३
३५	प्रभुप्राकट्यविचारः	२७४
३६	श्रीमत्प्रभोर्वयोनिरूपणम्	२८६

માત્ર પ્રત્યે દૈવીત્રેમની ધનછાયામાં એકત્ર કરવું. સલનાં બીજાં જગ્યા વિના રહેતાંજ નથી.

“ ‘રામ’ ધણે દૂર સુધી પગે ચાલીને ફરવા જતા. જ્યારે તેઓ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે શાષ્ટાસ્ત્રીંગ નામના સ્થળમાં રહેતા ત્યારે તેઓ સદા ઉઘોગી, સાદુ, સ્વતંત્ર અને આનંદમય જીવન ગાળતા. તેઓ સદા સુખીજ રહેતા. ખડખડાટ કરતું હાસ્ય સ્વાભાવિક રીતેજ તેમના મુખમાંથી નીકળતું અને તેઓ નદીકિનારે હસતા હોય તે તેમનું હાસ્ય છેટે આવેલાં ગૃહમાં પણ સ્પષ્ટ રીતે સંભળાતું. તેઓ એક બાળક અથવા પરમહંસની માફક સ્વતંત્ર અને વિમુક્તજીવન ગાળતા હતા. તેઓ દિવસોના દિવસો સુધી સમાધિમાંજ રહેતા હતા. સ્વદેશ પ્રત્યે તેમની અચળ ભક્તિ અને ધન અધિકારમાં અચકાતાં ભારતસંતાનોને ઉન્નતિએ લઈ જવાની તેમની અભિલાષા, એ ખરેખર તેમનો સંપૂર્ણ આત્મસંયમ બતાવી આપે છે.....હું શાષ્ટાસ્ત્રીંગ છોડીને ગયો ત્યાર પછી મને સ્વામીજીનો એક પત્ર મળ્યો. મને પાછળથી મળેલી ખબર પ્રમાણે આ પત્ર સખ્ત બિમારીના પ્રસંગે લખાયેલો હતો. તે પત્રમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું: ‘એકાગ્રતા અને શુદ્ધ દૈવી લાગણી હમણાં હમણાંમાં આશ્ચર્યકારક રીતે આગળ વધી ગઈ છે. પ્રભુભાવ અલૌકિક રીતે સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યો છે. આ સ્થૂલ શરીર ક્ષણિક તરંગો અને સતત પરિવર્તનવાળું હોવાથી હું કદી પણ આ મિથ્યા ધુમાડાના બાથકા જેવી વસ્તુ તે હું છું, એમ માનીશ નહિ. માંદગીમાં એકાગ્રતા અને આતરશાંતિ ધણીજ અધિક રહે છે. જે પુરુષ અથવા સ્ત્રી દેહરૂપી નિવાસસ્થાનમાં દૈવયોગે આવી પડતા બ્યાધિરૂપ અતિથિઓનો ઘટનો આદર-સત્કાર કરતા નથી, તેઓને ખરેખર કંગાલ અને કૃપણજ ગણવા જેઠાંએ.

“સ્વામીજી હમેશાં કહેતા હતા કે, ‘સૂર્ય’ અને નક્ષત્રોની અંદર જે પરમપ્રકાશ અને આકર્ષક શક્તિ રહેલી છે, તેમજ તે સર્વના આધારરૂપ અને તે સર્વને નિયમમાં રાખનાર તથા સત્તા-સ્ફૂર્તિ આપનાર જે પરથી પણ પર મહાન શક્તિ છે, તે શક્તિ હું છું’ અર્થાત્ તે શક્તિ તે તમેજ છો’ એવી સર્વકાળ તમે આત્મપ્રતીતિ કરો. આ તમારું સત્યસ્વરૂપ છે, આવો અવર્ણનીય તમારો મહિમા છે, તેનો તમે સ્વીકાર કરો. તમારા આ અનંત શક્તિમય અપાર મહિમાપૂર્ણ સત્યજીવનમાં તમે એકાગ્રતા પામો. તમારા આ સત્યસૌંદર્યનુંજ તમે ધ્યાન ધરો. આ હ્રુદ્ શરીર અને તેની સાથે સંબંધ ધરાવતાં બધેનો કે જેની સાથે મારે કોઈ પણ દિવસ કોઈ પણ જાતનો સંબંધજ નથી અને જે અસત્ય છતાં સત્ય હોય એવાં બહારથી જણાય છે, એવાં છાયા જેવાં સ્વરૂપોને તમે તદ્દન જૂઠી જાઓ. આ વિશ્વમાં મૃત્યુ, બ્યાધિ કે શોક જેવું કશુંજ નથી. તમે પોતે સંપૂર્ણ

સ્વરૂપેજ લાસે છે. “તું જે જીએ છે તે સર્વ તે તુંજ છે.” મનુ-
ષ્યનું સ્વરૂપ દિવ્ય છે. બધા બેદલાવ અને અંધનોનું મૂળ કારણ તે
મિથ્યા અહંકાર છે. તે મિથ્યા અહંકારનો નાશ કરો; એટલે મનુ-
ષ્યનો આત્મા સર્વત્ર અને સર્વ વસ્તુમાં વ્યાપી રહેલો વિશ્વાત્મા-
રૂપેજ પ્રત્યક્ષ થશે. આ ઉચ્ચ જીવનનો સાક્ષાત્કાર પ્રત્યેક મનુષ્યે
કરવોજ જાઈએ અને આવો સાક્ષાત્કાર કરવાનાં જે સાધનો છે
તેનો ઉપયોગ કરવાની સર્વને સ્વતંત્રતા છે, એવું ‘રામ’ જણાવે
છે. કંટકમય કે પુષ્પમય એ બે માર્ગમાંથી જે પણ માર્ગ આપણને
આપણા આત્મસ્વરૂપની પ્રતીતિ કરાવે તે માર્ગ આપણે માટે આદ-
રણીય અને સુખપ્રદ છે. સંપૂર્ણ આત્મસંયમ એ આ આત્મપ્રતીતિનું
પ્રથમ આવશ્યક પગથિયું છે અને તેની પ્રાપ્તિ બિનબિન વ્યક્તિઓ
બિનબિન માર્ગે કરી શકે છે. અમુક પદ્ધતિ અને અમુક અંગત વિચાર
અથવા માન્યતાઓ કે જે અમુક વ્યક્તિના જીવનવિકાસને માટે આવશ્યક
સાધન હોઈ શકે, તે સર્વ વ્યક્તિઓને માટે આવશ્યક છે, એવો આગ્રહ
‘રામ’ બિંમલ કરેલો નથી; પરંતુ તેઓ પોતાના મુખ્ય સિદ્ધાંતોની
સામાન્ય રૂપરેખાઓજ આપણી સમક્ષ રજૂ કરે છે અને જે પદ્ધતિ-
ઓ એમને પોતાને મદદ કરનારી નીવડી છે તે આપણને તેઓ પ્રદ-
ર્શિત કરે છે. બ્યારે તેમના સિદ્ધાંતના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરવામાં
આવતો, ત્યારે પૂર્વ અને પશ્ચિમના અદ્વૈતવાદના ધોરણસર કરેલા
પોતાના અભ્યાસદ્વારા તેઓ પૂછનારની બુદ્ધિને સંતોષતા અને
પોતાના સત્ય આગળ તેની બુદ્ધિને નમાવતા. તેમની પાસે જેઓ
ચર્ચા કરવા આવતા તેઓને તેઓ કહેતા કે, “તત્ત્વજ્ઞાનનો ધોરણ-
સર અભ્યાસ કરવાથીજ તેઓએ એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું” છે. વાદવિ-
વાદથી સત્ય કદી પણ પ્રાપ્ત થતું નથી, ખરા આતુર અને ગંભીર
વિચારથીજ તે પ્રાપ્ત થાય છે.”

બ્યારે હૃદય તેમના સિદ્ધાંતના સંબંધમાં શંકા ઉઠાવતું ત્યારે
તેઓ બિનબિન લાગણીઓદ્વારા ઉચ્ચતમ કોટિના પ્રેમથી હૃદયને
વ્યાપ્ત કરતા અને સર્વ વસ્તુ એકજ છે, પ્રેમને કદી દ્વેષલાવ સંભ-
વતોજ નથી, એવો તેને અનુભવ કરાવતા. તેઓ બુદ્ધિને હૃદયયુક્ત
અને હૃદયને બુદ્ધિયુક્ત બનાવતા અને તે છતાં તેઓ પોતાની આત્મ-
પ્રતીતિમાં તો બુદ્ધિ અને હૃદય એ બન્નેથી પણ પરમસ્તવનેજ વધુ
ઐશ્વર્ય આપતા. આ કોટિકંઠ તેમણે માત્ર પોતાનીજ બુદ્ધિ અને
હૃદયની એકતા કરવાને અર્થે નહિ, પણ ખીજાઓની બુદ્ધિ અને
હૃદયની એકતા કરવાને અર્થેજ સ્વીકાર્યો હતો. કોઈ પણ માણસ
બ્યારે બુદ્ધિવાદમાં પોતાના મતથી પ્રતિકુળ મત ધરાવતો ત્યારે તેઓ
તેના ઉપરના પોતાના પ્રેમને ખાતર તે ચર્ચા કરવી બંધ કરતા અને
આવી રીતે તેઓ તેની સાથે એકમત થતા-અદ્વૈત સાધતા. આવો

આ પૃથ્વીના તલ ઉપર બધાજ પ્રકારના સામર્થ્યને ધરાવતા પોતાના
મુખારવિન્દ (ના અવતાર રૂપ શ્રીવલ્લભાચાર્ય મહાપ્રભુજી) ને વિધિ-
પૂર્વક પ્રાકટ્ય આપ્યું. ૨.

“રસો ધૈ સઃ” इति श्रुत्या कृष्णो भायात्मको मतः ।
तथा तदास्य मन्तव्यं भक्तानुभवतोऽनुगैः ॥३॥

“રસો ધૈ સઃ” તે પ્રભુ કેવલ રસાત્મક છે એ શ્રુતિવાક્ય
મુજબ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી ભાવાત્મક છે; તેજ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજી
ના અનુયાયી વૈષ્ણવો શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના મુખારવિન્દ (ના અવતારરૂપ
ભગવાન શ્રીવલ્લભાચાર્ય મહાપ્રભુજી) ને ભાવાત્મક માનજે, સખ્ય કે
આપશ્રીના ભક્તોને તેવા આચાર્યશ્રીના ભાવાત્મક સ્વરૂપને અનુભવ
થયેલોજ છે. ૩.

तेन भावात्मको मार्गः सर्वोऽपि प्रकटीकृतः ॥

તે આ શ્રીમહાપ્રભુજીએ આ ભાવાત્મક સમગ્ર ભક્તિમાર્ગને
પ્રકટ કર્યો છે- (આવા સ્વરૂપવાળા ભક્તિમાર્ગનો પ્રકાશ શ્રીમહા-
પ્રભુજીજી છે, તે પૂર્વે ભક્તિમાર્ગ ભૂતલ ઉપર હતો, પરંતુ જે
સ્પષ્ટ સ્વરૂપવાળો ભક્તિમાર્ગ જોઇએ, તેવો તો નજર પડતો.)-અપ્રકટ
હતો તેને પ્રાકટ્ય આપ્યું. ૩૩.

मुरव्यो हि ब्रह्मसम्बन्धः, स भावात्मक एव हि ॥४॥

આ માર્ગમાં પ્રથમ ખેડાં બ્રહ્મસમ્બન્ધ =સ્મૃતિમાં જેને
પરમાત્મા, શ્રીમદ્ ભાગવતમાં જેને ભગવાન અને શ્રીતિન્વેદમાં જેને
બ્રહ્મ કહેવામાં આવે છે, તે પરમરૂપાણુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર પરબ્રહ્મ સાથેનો

પ્રકાશ થયેલો નિહાળે છે; જીવનના વિવિધ રંગોથી રંગાયલા સજીવન અક્ષરોમાં તેમનું કુરાન લખાયલું છે. -

કાળ ને વિચાર તે મુજ હજુરના સર્વે અહો,
કે જેમણે નિજ કાર્ય કીધું ચોગ્ય રીતે તે જુઓ;
માટી, ઝેનાછટ, ચંપલાવતી પૃથ્વીનાં પડ દડ ક્યાં,
પછી પાણી લઈ બધું ત્યાં ભર્યું ને સાગરો બિછાવી રહ્યા.

મનુષ્યના હૃદયરૂપી કમળની પાંખડીઓમાં તેમના સત્યની પ્રતીતિ થતી. તેમની દૃષ્ટિએ પ્રત્યેક પુરુષ અને સ્ત્રીના શરીરમાં વેદાંતના અર્થો સ્પષ્ટ રીતે જણાતા હતા. દરેક જીવન યતી પ્રજામાં વેદાંતના સત્યનું વ્યાપકપણું તેઓ અનુભવતા. દરેક અધઃપતન પામતી પ્રજામાં વેદાંતનાં સત્યનો અભાવ તેઓ જોતા. પ્રત્યેક વીર પુરુષ એ વેદાંતનો સાક્ષાત્ પ્રકાશ છે એમ તેઓ માનતા. દરેક સાધુપુરુષ એનું એજ વેદાંત વ્યક્ત કરે છે એવી તેમની દૃઢ માન્યતા હતી. દરેક કવિએ તેનાજ મહિમાનું આસ્વાદન કર્યું છે એવી એમની દૃઢ શ્રદ્ધા હતી. સુખી અને આનંદિત અહરો જોધને 'રામ' તેને વેદાંતી અહરો કહેતા અને એવા અહરોમાં તેમને ભાવ બિપળ્યા વિના રહેતો નહિ. કોઇ પણ વિજયી માથુસને 'રામ' જોતા ત્યારે તેને તેઓ વ્યાપકારિક વેદાંતી કહેતા. જાપાનીઓની દિનચર્યાનું તેઓ અવલોકન કરતા અને તેઓ વેદાંતના અનુયાયી છે એમ કહેતા. આદમ્સ અને બીજા મોટા પર્વતો ચડી જવામાં અને નામગરાના ઘોધના જોસથી વહેતા પ્રવાહને તરી જવામાં અમેરિકનો જે સાહસ અને પરાક્રમ બતાવતા, તેઓમાં વેદાંતના સિદ્ધાંતનો આવિર્ભાવ છે, એમ 'રામ' કહેતા. વૈજ્ઞાનિક શોધને માટે દેટલાક માથુસો પોતાના શરીરનું વિવિક્ષેક્ષન (કોઇક શારીરિક શોધને માટે પોતાના જીવંત શરીરને ચિરાવવું તે) કરાવવા તૈયાર થયા છે એવી ખબર જ્યારે તેઓ વાંચતા, ત્યારે તેઓ પોતાના તત્ત્વજ્ઞાનનો પૂર્ણ સાક્ષાત્કાર થયેલો ગણતા. અવિ પ્રસંગે તેઓનું મુજાકમળ પ્રકુસ્મિત થતું, તેમનાં નેત્રો અશ્રુથી પૂર્ણ થતાં અને તેઓ કહેતા કે, "આ ખરેખર સત્યનીજ ઉપાસના છે." વાસ્તવિક પ્રજાસત્તાક રાજ્યના અને વાસ્તવિક સામાજિક તંત્રના આધુનિક સિદ્ધાંતોમાં 'રામ' પૂર્વના વેદાંતનો અંતિમ વિજય અનુભવતા.

મનુષ્ય અને કુદરતના મૂળસ્વરૂપ આંતરજૈક્યતાના સત્ય ખડક ઉપર બિભા રહીને તેઓ કહે છે કે, "જેઓ પ્રેમની સર્વવ્યાપક એકતાનો સાક્ષાત્કાર કરે છે, તેઓજ માત્ર જીવનનો ખરો આનંદ અનુભવે છે. પોતાના આત્માની અંદર સર્વ જૂતપ્રાણીઓને જોવાં અને સર્વ જૂતપ્રાણીઓની અંદર પોતાના આત્માને જોવો, એનું

પૂર્વદોષન્તદા નૈય મમ્બન્ધઃ પ્રતિયન્ધકઃ ।૭।

‘આપ્પાલી ગાજરાણી બની હોય અને ઢળી રાગત્યે તેને માનીતી
હતી હોય; તેમ છતાં કાદવાર ગળ તેલુ’ અપમાન કરે એટલે કે દ્રવ્ય
તેનો ત્યાગ પણ કરે તો તેથી તેના આપ્પાલીપણામાંથી શું જવાબ?”
—એ પ્રશ્નોક વડે શ્રીમદ્વાપ્તબુદ્ધિયે ખુલાસો કર્યો છે. આ રીતે પૂર્વ
સ્થિતિમાં કાદા પણ હોય હોય તોપણ ગ્રન્થ જેમ આપ્પાલીતે પણ
ગણી બનાવી શકે છે; આપ્પાલી માથે સમ્બન્ધ રાખી શકે છે, તેમ)
તે + મમ્બન્ધમાં — પ્રશ્ન સાથેના મમ્બન્ધમાં કાંઈપણ પ્રતિયન્ધ
જાતનાર થઈ શકતો નથી. ૭.

तस्या यथान्यसम्बन्धे तदनुच्छिष्टमक्षणे ।

स्यस्यामिभुक्तदाने च स्यदेहादन्ययोगतः ।

महान् दोषस्तथापि मन्तव्यं भगवज्जनैः ॥૮૬॥

તે સ્ત્રીને જે પ્રમાણે* અન્ય કોઈ માથે મમ્બન્ધ બાંધતાં પતિનું
ઉચ્છિષ્ટ-ન બાનાં પોતાના આંખીને પેતાનું બાંધેલું હેતાં

નમૂનામાં આવી સમ્બન્ધ. એમ પ્રથમા વિચક્તિ છે; પ્રથમા કરતા
સમસી વિચક્તિ હોવા વધુ સમ્ભવ છે; કેમકે કાંઈ સમ્બન્ધ બાંધક
હોઈ ન શકે બાંધકના અર્પે એવી વસ્તુ હોય તો તે પૂર્વદોષ હોઈ
શકે.

* અહીં મૂળમાં તદ્યાંય ધાન્યસમ્બન્ધે એવો પાઠ છે. તસ્ય
નરજાતિના સર્વનામની અગ્રે જરૂર નથી, અહીં વાત નારીની છે
એટલે તસ્યાઃ જોઈયે. અર્થ કાણ? સ્ત્રીને પતિના આત્મસમ્બન્ધમાં
દોષ રિયોઈ પતિને આવના પત્ન્ય પત્ની બાંધલિયે તે દોષ થાય;

~~~~~ગ્રંથ સેવનનો માહમા~~~~~

यस्यास्ति सद्ग्रंथविमर्शभाग्यं, किं तस्य शुष्कैश्चपलाविनोदैः ॥

અર્થાત્ જેને સારા સારા ગ્રંથો વાંચવા વિચારવાનું સદ્ભાગ્ય મળેલું હોય, તેને ચપલાના (લક્ષ્મીના-ચીના) શુષ્ક વિનોદ શી ગણુનરીમાં છે ?

“પુસ્તકો પ્રત્યેનો રનેદ એઈશ્વરી રાજ્યમાં પહોંચવાનો પરવાનો છે.”

“ખરાબ ચોપડીઓનું વાચન, એ તો ઝેર પીવા સમાન છે.”

“મહેલોથી તથા ધનવૈભવના અખૂટ ભંડારથી જે સંતોષ તમને નહિ મળે, તે સંતોષ તમને ઉત્તમ પુસ્તકોથી પ્રાપ્ત થશે.”

“લીલા વનમાં ભૂખે મરનાર પશુમાં અને આટલાં આટલાં વાંચવાનાં સાધન છતાં જ્ઞાનહીન રહેનાર મનુષ્યમાં શું તફાવત ?”

“જોરાક વિનાના શરીરની પેટે જ્ઞાનવિનાનું મન પણ નિર્મોલ્ય છે. એ જ્ઞાનને મેળવવાનું સર્વોપરી સાધન વાચન હોવાથી જે ઘરમાં સારાં પુસ્તકો નથી તે ઘર, ઘર નહિ પણ નિર્મોલ્ય તનમનવાળાં જીવતાં મુઠ્ઠાંઓને રહેવાની ધોરજ છે.”

“ગ્રંથોની ઓરડીમાં ગયા પછી તમે એને હાથ નહિ લગાડો તોપણ એ ગ્રંથોજ માનસવાણીથી તમને કહેશે કે, ‘અમારામાં પુષ્કળ જ્ઞાન ભયું’ છે તે લો અને વાપરો, એટલે તમારું કલ્યાણ થશે.’ શું આ માનસવાણી ઓછી કિંમતી છે ?”

“તમે ગમે તેવી નવલકથાઓ અને બીજી જે આબુ તે વાંચવા ગંડી પડો છો, પણ એવું તો તમે થોડું વાચો તેમજ સારું. ગીતાજી વાંચો, વેદાંતનાં બીજાં પુસ્તકો વાંચો; કેમકે તેની આખા જીવન સુધી જરૂર છે.”

—સ્વામી વિવેકાનંદ

“મને પુસ્તકો વાંચવાથી જેવો આનંદ મળે છે તેવો આનંદ આ જગતમાં બીજા કોઈ પણ કામમાં નથી મળતો. x x x માતૃભાષામાં વિવિધ જ્ઞાન આપનારા ગ્રંથોનો પ્રચાર થયા વિના કોઈ પણ પ્રજા ઉન્નતિ પામી શકતી નથી અને જાતીય ભાવના (સ્વદેશપ્રીતિ) પણ મેળવી શકાતી નથી. x x x બધી જાતની ઉન્નતિનું મૂળ જ્ઞાનની ઉન્નતિમાં છે. પણ આદિના જેવી ઇદ્રિયતૃપ્તિ સિવાયનું બીજું કોઈ પણ એવું સુખ તમે નહિ જાતાવી શકો કે જેનું મૂળ જ્ઞાનની ઉન્નતિમાં રહેલું ન હોય. x x x સાહિત્ય-ઉદ્ધાનના ચતુર માણી થવાનું સુભાગ્ય જેને પ્રાપ્ત થયું હોય અથવા જેનું મન સદૈવ સાહિત્ય-

તથાજ મહાસમ્યગ્ચિન્તનં તાદૃશૈર્જનૈઃ ॥૧૧॥

જે પ્રમાણે સગાંઢાલાંઓની મદદથી સી પોતાના પતિવ્રત-
પણાનું રક્ષણ કરે છે. તેજ પ્રમાણે જીવે તાદૃશી જીવોની સાથે રહી
(તેઓની મદદથી) બ્રહ્મસમ્યગ્ચિન્તનો (તે ટીળી ન જાય તેનું) આમ ધ્યાન
રાખવા) વિચાર કર્યા કરવો. ૧૧.

અતસ્તૈર્ઘૃષ દ્વિ સ્થેયં યથ તત્સર્ગસમ્મયઃ ।

તે દુર્લભાઃ સ્વલુ કલોઃ, તાન્ પરામૃદ્ય સંવસેત્ ॥૧૨॥

આપી ત્યાંજ રહેવું કે જ્યાં તેવા તાદૃશી ભગવદીયોના સર્ગની
સમ્ભાવના હોય આવા તાદૃશી ભગવદીયો કલિકાળમાં દુર્લભ છે.
તેઓની બરોબર પરીક્ષા કરી પછી તેઓનો સત્મગ કરતા રહેવું
(શ્રીહરિરાયજીએ હુઃસર્ગવિજ્ઞાનપ્રકાશનિરૂપણ-મંથમાં વંચકો અને
ભગવદીયોનું તારતમ્ય નિરૂપ્યું છે; તેનું અનુઅધ્યાન કરવું.) ૧૨.

“અતઃ સ્થેયં હરિસ્થાને” ઇતિ પ્રમુચ્ચઃ સ્ફુટમ્ ।

યતો ભાગઃ સુસંરક્ષ્યો, વર્ધનોયશ્ચ સર્વથા ॥૧૩॥

શ્રીમહાપ્રભુજીનું (ભક્તિવર્ધિનીમાં) “આપી કરી જે પ્રમાણે
ચિત્ત દુષિત ન થાય.....તે રીતે હરિભગવાન્ના સ્થાનમાં રહેવું”,
એ સ્ફુટ વચન છે; કારણકે દરેક રીતે ભાવનું સારી રીતે રક્ષણ
કરવાનું છે અને તેને વધારતાં જવાનો છે. ૧૩.

સર્વોજ્જભાષો યચનૈર્ગ્યાધૃતિરદિતૈઃ મદા ।

તેથી કરીને આપણા આચાર્યચરણો શ્રીમદ્દાપ્રભુજીને જો કાંઈ પ્રદાશિત કર્યું છે. તેને અહીં દરેક રીતે વિદ્વાનોએ; ભાવરૂપજ ગણવું કાગણું જેવું મૂળ હોય તેવુંજ તે મૂળમાથી ઉત્પન્ન થયેલું કાર્ય પશ્ચ કાય (પ્રથમથીજ ભાવ હોય તો છેવટ સુધી બધું ભાવરૂપજ રહે અને પ્રથમથી સુદ્ધ હોય તો બધું સુદ્ધજ રહેવાનું.) ૧૭

સ્વાધ્યયરિતરફતો માર્ગસ્તત્પ્રાપ્યઃ પુરુષોત્તમઃ ।

સર્વમત્યુષ્ણભાષાદયમિતિ મન્તવ્યમુત્તમૈઃ ॥૧૮॥

આપણા આચાર્યચરણો, એમણે વિસ્તારેલો માર્ગ એ માર્ગથી જોળવાતા પુરુષોત્તમ, એ બધુંજ અતિ ઉત્કૃષ્ટ ભાવથી ભરચક છે. એમ ઉત્તમ અધિકારીઓએ જાણવું. ૧૮.

સ્વાધ્યયશરણૈર્જાંતવરણૈર્મગવન્જનૈઃ ।

પતાવાનેચ વિજ્ઞેયઃ સિદ્ધાન્તોઽગ્ર વિચક્ષણૈઃ ॥૧૯॥

જેમને પોતાના આચાર્ય શ્રીમદ્દાપ્રભુજીનું શરણુ પ્રાપ્ત થયું છે, જેમનું ભગવન્માર્ગમાં વરણુ થયું છે (પ્રભુએ જેને પોતાના સ્વીકાર્યા છે) તેવા વિચક્ષણુ ભગવદીયોએ અહીં આદ્યોગ સિદ્ધા જાણી લેવાની જરૂર છે. ૧૯.

સ્વામી રામતીર્થ

(એમના સદુપદેશ)

ગ્રંથ ૧ લો

આત્મકૃપા

શ્રેયસ્ અને પ્રેયસ્

‘શ્રેયસ્ અને પ્રેયસ્ બુદ્ધાં બુદ્ધાં છે’ એવું શ્રુતિવાક્ય છે. શ્રેયસ્ એક ઉપદેશ કરે છે, પણ પ્રેયસ્ પ્રાણીને ખીલુ તરફ ખેંચે છે. શ્રેયસ્ કહે છે કે, ‘આપી દે, ત્યાગ કર,’ પણ પ્રેયસ્ કહે છે કે ‘લે, લઈ રાખ, એ તારો હક છે.’ જગતમાં હક બલવવો સહેલો છે; પરંતુ ધર્મ બલવવો મુશ્કેલ છે. વસ્તુસ્થિતિનો બરાબર વિચાર કરીશું તો ખીજનો વૃક્ષ સાથે જે સંબંધ છે, તેજ સંબંધ ધર્મ અને વાસના વચ્ચે છે. આશ્ચર્ય તો એજ છે કે, સૌ ડોઢ ફળ ખાવા ઇચ્છે છે; પરંતુ ખીજ રોપવાને અથવા તેને પાણી પાડ પોપવાને-ધર્મ બલવવાને ડોઢ તૈયાર હોતું નથી. ઇન્દ્રિય નિયમ એવો છે કે, ‘આપણે જે આપણા કર્તવ્યને વળગી રહીશું તો આપણા હક અને અધિકાર એની મેળેજ આપણી પાસે આવશે,’ અને જે આપણે તેમ ન કરતાં આપણા હકોનેજ ઇચ્છ્યા કરીએ તો ખીજના મોં માથું બેઠ બેસી રહેવાતું દુર્ભાગ્યજ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે અને આપણા હકો નાબૂદ થાય છે.

तासां च महजा राग म ष्व भगवानज ।
 मन्दस्य भवने ज्ञान सुखदानाय भूतले ।
 तत्त्वज्ञः तथा श्वश्रु श्रुतयोऽपीह नेशने ॥८॥
 शनोऽभिवृत्तिर्दम्भा मनसा महारुपता ।
 किञ्चिदाचार्यचरणप्रमादानल्लिपितम् । ९॥

(अन्ती ता शोनि स्थिति नयी, न्यो- स्थिति नेरी)
 न श्रीगोपीजीयोगो के मरुत अनुरा दता न ॥ १०५०० ॥ १॥
 अन्त्या अगवान् भुक्त्य विदुः अन्त्या दत्ता वा भटे ॥ १॥
 अन्त्या अगवान् भुक्त्य विदुः अन्त्या दत्ता वा भटे ॥ १॥
 प १०५ नमर्थ नयी, भटे वाणी भ १ गदा नी यत् १०५ भटे
 के, भन्ता मात्र रूपता नेगी १५, अही ५ के नम नि १५,
 न भान श्रीगोपायनयोगोनी १५ १०५ ५

अर्थ कृत्वा स्वयुद्धयेव मया किञ्चित्तिरुप्यते ॥२॥

भगी अन् १ प्रभाजन् अथने सभरीने गदा भाग १ १ ५
 निरूपनानो यत्न न्यामा आ १ ५ ५

गोपिकानामेव यो भाव न यशोदाक्लेशयित ॥६॥
 यशोदाऽपि च तद्भावकृतेति विदुष्यताम् ।
 नन्दस्तदीयास्तदुभयिस्तद्गृह तद्गन च यत् ॥७॥
 तदुत्सवस्तथा नन्द तत्र तद्भाव एव हि ॥७॥

ધ્યાત્મિક અથવા માનસિક યોગ્યતા વધારી હશે, તેટલા પ્રમાણ-
માંજ તે સમાજનું ગાડું ઉત્તતિને માર્ગે ધસી શકશે. એવો
મનુષ્ય પોતાના સુધારાની બડાઈઓ ન હાંકે અથવા પોતાની દેશ-
સેવાના ઢોલ ન પિટાવે તોપણ ફક્ત તેને જોઈને અથવા તેનું
સ્મરણ કરીને પણ લોકો ઉત્સાહિત બને છે અને “આપણે પણ
એના જેવી યોગ્યતા મેળવીએ” એવી લાગણી તેમને થઈ આવે છે.

સર આદ્યકે ન્યૂટનનું અને ગંગોત્રી પહાડના વનાવનું દૃષ્ટાંત

જગત ઉપર ઉપકાર કરવાનો સર આદ્યકે ન્યૂટનના મનમાં
ખ્યાલ પણ નહોતો. જેમ પતંગિયું દીવા તરફ ખેંચાઈ દોડી
બધ છે તેમ તે જ્ઞાનની પાછળ પડ્યો હતો. તેણે પોતાને
ખાતરજ પોતાનું કર્તવ્ય બળવીને આત્મકૃપા મેળવી અને એવી
રીતે તે જગતનો કદયાણુકર્તા થયો. સપાટ ભૂમિ ઉપર ઊભેલો
મનુષ્ય થોડે દૂર સુધી જ જોઈ શકે છે અને તેનો અવાજ થોડા
લોકો જ સાંભળી શકે છે; પરંતુ એકાદ ઊંચા મિનારા ઉપર
અથવા પહાડના શિખર ઉપર તે ઊભો રહે તો તેનો અવાજ
ચોતરફ ઘણે દૂર સુધી સંભળાય છે. એક વખત ‘રામ’ ની સાથે
કેટલાક લોકો ગંગોત્રીના યર્વત ઉપર આવ્યા હતા. રસ્તો ભૂલી
જવાથી આડ માર્ગે જતાં કાંટાવાળાં ઝાંખરાંથી તેમનાં શરીર
સોરાયાં હતાં. એક જણ બીજાને બોલાવે તો સંભળાય તેમ
નહોતું. છેવટે ઘણી મહેનતે ‘રામ’ શિખર ઉપર પહોંચ્યો અને
બધાને ખૂબ પાડી બોલાવ્યા ત્યારે આવ્યા. આ પ્રમાણે જ્યાંસુધી
આપણે નીચે પડ્યા છીએ ત્યાંસુધી આપણી ખૂબ કોઈ સાંભળી
શકશે નહિ. ઉચ્ચ સ્થાને જઈને બીજાઓને બોલાવીશું તોજ તે
એકે એક જણને સંભળાશે. આ સામેનું મેજ ખસેડવું હોય તો
પેલી બાજુએથી કિંવા વચ્ચેથી હાથ ઘાલી જોર કરવાથી તે
હાલશે નહિ; પરંતુ આપણી નજીકની બાજુએથી પકડવાથી તે
સહેલાઈથી ખસેડી શકાશે. મનુષ્યનો જગતની સાથે પણ એવોજ
સંબંધ છે. સર્વ મનુષ્યો દરેક મનુષ્યના અવયવરૂપી છે; કેમકે
સર્વની ઉત્પત્તિનું મૂળ એકજ છે.

જગતને સુધારવાનો અને ચકિત કરી નાસવાનો ઉપાય

આખા જગતને ચકિત કરી નાખી તેને દોરવાની જો તમારી
ઇચ્છા હોય તો જગતના સૌથી મોટા અને પાસેના

વગેરે જે અવતારલીલા, તે શ્રીકૃષ્ણચરિત્રથી પોતેજ પ્રકટ થયેલે ગંધી કરી. ૧૧.

તદેવ રૂપિતં સર્વં તત્ર પ્રકરણેતમે ।

“ક્ત્યાશ્ચિત્પૂતનાયન્ત્યા” ઇતિ સમ્પર્કતસ્તથા ॥૧૭॥

દશમસ્કન્ધના-ઉત્તમ તામય ફલપ્રગણુમા “ક્ત્યાશ્ચિત્ પૂતના ચરિત્રાઃ-કાષ્ઠ પૂતના ગતી અને કૃષ્ણરૂપ ગતેતી નીચે ગોપીતે સ્તનપાત કરાવવા લાગી”-એ વગેરે અન્યસન્દર્ભ કરી તે સમગ્ર અવતાર ચરિત્ર ત્યાં કહેવામાં આવે છે. (આજ છે ૬-અર્ધ જે ગોપીગતેતી વિરહદશામાં તન્મય ગતી કૃષ્ણલીલા કરી ગયાવી, તે ભાવાત્મક છે)

૧૨.

અતો હિ ભાવરૂપત્વં લીલામાત્રસ્ય ગુહ્યતે ।

થથા શુભ્યા ગુણદ્વારાગુણવાનપિ રૂપ્યતે ॥૧૮॥

તથા ભાગવતેનાપિ સદ્દર્શનં તથિરૂપ્યતે ।

અત્તોર્ણચરિત્રેણ વિમેદક્ષાપનં તથાઃ ॥૧૯॥

આપીજ કરીને જેટલી લીલા તે ગંધીજ ભાવરૂપ હતી એમ માનવુંજ પોગ્ય છે. વેદમાં એવા દશાથે પ્રવર્તે છે, કે જે ગુણરૂપિત હોવા છતાં ગુણરૂપ નિર્દર્શન કરાવતી વખતે પ્રભુને નિર્ગુણ કહેવામાં આવ્યા હોય છે; તેજ પ્રમાણે અહીં પણ કાષ્ઠ કેમ એવો પદ્મરૂપ હોય. તેજ રીતે ભાગવતજીમાં પણ અવતારચરિત્રથી ભાવરૂપ અને ભાવાનિરૂપ ચર્ચિતો બેદ આપવા શરૂજ ભાવપણું નિરૂપવામાં આવ્યું છે. ૧૪.

પ્રેમથી દોડતો હતો. તેનો ઉદ્દેશ એ હતો કે ઈશ્વરકૃપાથી પોતાને કોઈ પૂર્ણ જ્ઞાનીનાં દર્શન થાય અને તેના સમાગમ વડે અંતઃકરણની અંખના શાંત થઈ ચિત્ત સ્વસ્થ થાય. દોડાદોડમાં આખરે નિરાશ થઈને તે એક જંગલમાં જઈને બેઠો અને તેણે નિશ્ચય કર્યો કે હવે કાંઈ ખાવું પીવું નહિ અને અહીંજ મરી જવું.

“બેઠે હું તેરે પેદરપે, તો કુછ કરકે ઉઠેંગે;
યા સ્વસ્થ લી હો જાયગા, યા મરકે ઉઠેંગે.”

ઉપલેજ પ્રસંગે તે સમયનો જુનૈદ નામનો એક પ્રખ્યાત પૂર્ણ જ્ઞાની મહાત્મા પોતાના ઘોડાને પાછી પાવાને જતો હતો. ઘોડાએ હઠ કરવા માંડી અને તે કેમ કયો આગળ વધતો ન હતો. ઘોડાને આમ અટકતો અને પાછો ફરતો બેઠેને જુનૈદે ધાર્યું કે આમાં પણ કાંઈક ઈશ્વરી સંકેત હોવો જોઈએ. છેવટે ઘોડાને જલાશય તરફ હાંકવાનો પ્રયત્ન છોડી દઈને તે બોલ્યો: “જ્યાં જવું હોય ત્યાં ચાલ. ચોતરફ મારાજ ઈશ્વરનો પ્રદેશ છે. મારોજ સર્વ દેશ છે.” ઘોડો એ પછી દોડતો દોડતો પેલા જંગલમાં જ્યાં પેલો ગિચારો ઈશ્વરને શોધનારો મનુષ્ય ઈશ્વરના ચિંતનમાં લીન થઈ પડ્યો હતો ત્યાં જઈ ચલ્યો. જુનૈદે ઘોડા ઉપરથી ઊતરી તે માણસ પાસે જઈ તેનો વૃત્તાંત પૂછ્યો અને તેના અલ્પ સમયના સમાગમથી પણ પેલો મુમુક્ષુ આનંદ પામ્યો. જ્યારે જુનૈદે જિલ્લો અને પાછો જવા લાગ્યો ત્યારે પેલા મુમુક્ષુને એણે કહ્યું કે, “જો હજી પણ કોઈ સમયે તને અડચણ આવે અને સલાહની જરૂર પડે તો બગદાદ શહેરમાં આવજો. મારું નામ જુનૈદ છે. ગમે તેને પૂછજો એટલે મારું ઘર તને ખતાવશે.”

ઈશ્વરભક્તિથી ભસ્ત થયેલો પેલો મુમુક્ષુ બોલ્યો: “હવે મને સર્વ લેદ સમજાયો છે. હવે તમારી પાસે આવવાની મને કંઈ જરૂર રહી નથી; છતાં જો જરૂર પડશે તો આજનીજ પેઠે તું અથવા ખીલે ગમે તે ઈશ્વરેચ્છાથી અહીંયાં ખેંચાઈ આવશે.”

“અસર જળ ઉત્કૃષ્ટમે હે તો, ખીંચકર આહી જાયેંગે;
હમે પરવા નહીં ઉસસે, અગર વહુ રૂસ બેઠે હે.”

અર્થાત્ પ્રેમમાં જો આકર્ષણશક્તિ હશે તો પ્રિય એની મેળે-

इरेरिव तन्मास्व कठिनं तत्प्रमाद्वनम् ।

तन्मातृकानिधिः धृष्टः स्वाम्यगामिभक्तः ॥१०॥

प्रभुनी ने प्रभाणे ते आग्निनीये। दृष्टा भेगवनी अदिनमान
यः, ते प्रभाणे आ आपणे मानरीयेने प्रभुनी प्रत्यक्ष दृष्टा भेगवनी
भुक्तेन १८, ते आनन्द दृष्टाना १९००० अथ श्रीदृष्टमयन्दृष्टये गीताना
भुभागविन्दना यवनारुपगीवत्तुआभीधुप्रभुने प्रादृष्टय आभुं. १८

स्वामिनीहृदयस्थस्य भावरूपस्य वन्मुग्धम् ।

भावाग्निरूप तद्वाच्यं स भावो विरहान्मग्नः ॥११॥

स्वामिनीयेना हृदयमा हृदया भावरूप प्रभु श्रीदृष्टमयन्दृष्टनं ने
भुभ. ते भावात्मक अग्निरूप तन्मुग्ध अने ते आनाग्नि ते विरहदृष्ट
१८. २०.

तद्वाताय तदात्मा न्यमाग्निश्च फलभावन ।

अरुतप्रभुः कदा श्रीमदाचार्य शिरनि स्थित ? ॥१२॥

ते विरहात्मक भावन एव कदा भावात्मक, यथा गीताना
आग्निश्च दृष्टमाय कृता आपणा भक्तप्रभु श्रीमदाचार्यशिरः। दृष्टा
आपणा भक्तः शिरः शिरः ? २१

तन्निवेदनतन्तस्य अग्निधानाद् भवेदमे ।

भावास्तत्राग्निः मुख्यमेवाभावनतां गत ॥१३॥

ધીમે ‘વિઠ્ઠલ, વિઠ્ઠલ’ એવો જપ કરવા લાગ્યો. તેના મનમાં શાલિગ્રામની પ્રતિમા એજ માત્ર ખરો વિઠ્ઠલ (ધર્મિયર) હતો. ત્યારે તેને લાગ મળે ત્યારે તે પૂજની ઓરડીમાં શાલિગ્રામની મૂર્તિ પાસે જઈને પ્રેમથી અને આનંદથી કહેતો કે, “હું ! આજ ઠીક લાગમાં આભ્યા છો, વિઠોબા !” પરંતુ તેના બાપ વિઠ્ઠલની મૂર્તિની તેને પૂજા કરવા દેતો નહોતો. એક દિવસ તેના બાપને પરમામ જલુ પડતાં આ લાઇએ હર્ષવેલા થઈ જઈને કહ્યું : “તમે ગામ જાઓ છો એટલે વિઠોબાની પૂજા હું કરીશ.”

બાપ બોલ્યો : “ઠીક, પણ સવારે ઢાલણુ પણ ક્યાં પહેલાં તો તું ખાવાનું માગે છે ! તારા જેવો નાદાન છોકરો તે દેવની પૂજા શું કરવાનો હતો ? પૂજા કરવાની હોંશ હોય તો દેવને જમાડીને પછીજ પોતે જમવું ભેઈએ.” એમ કહી બાપ ગામ ગયો.

આ હર્ષવેલા છોકરાને રાત્રે ઊંઘ પણ ને આવી. તે રાતમાં જ ઊઠી ઊઠીને પોતાની માને પૂછવા લાગ્યો કે, “પરોઢિયું થયું ? સવાર ક્યારે પડશે મા ? હું વિઠોબાની પૂજા ક્યારે કરું ?” વહાણું વાતાંજ છોકરો નદીએ જઈ સ્નાન કરી આભ્યો; એટલે તેની માએ દેવને નીચે ઉતારી આપ્યા. મૂર્તિને તરલાણાના પાણીમાં ડુબાડીને તેણે એકદમ બહાર કાઢી અને તરત આસન પર મૂકી દઈ પોતાની માને તે કહેવા લાગ્યો કે, “મા ! જલદી દૂધ લાવ. વિઠોબા નહાઈને બેઠા છે. તેમને બહુ ભૂખ લાગી છે.”

તેની માએ આણી આપેલા દૂધનો ખ્યાલો દેવ સામે મૂકીને તે કહેવા લાગ્યો કે, “ભગવાન દૂધ પીઓ.” દેવે દૂધ પીધું નહિ. છોકરે આંખો મીંચી ધીમે ધીમે ગલ્ગણણું થઈ કયું અને “રામ રામ, વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ” એમ બોલવા લાગ્યો. તેના મનમાં ખાતરી હતી કે મારી આ લાક્ષ્મીથી પ્રસન્ન થઈને દેવ જરૂર દૂધ પીશે. વચ્ચે વચ્ચે તે ધીમે રહીને આંખો ઊઘાડે અને શુપયુષ દેવ દૂધ પીએ છે કે નહિ તે જુએ. આ પ્રમાણે ઘણી વાર સુધી તેણે “રામ રામ, વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ”ના જપ ક્યાં, પણ દેવે તો દૂધખૂધ કાંઈ પીધું નહિ; તેથી છેવટે કંટાળી જઈને તથા ભૂખ તરસ અને રાતના ઉલ્તગરાથી થાકીને બિચારો નામદેવ રડવા લાગ્યો. તેનાં ફૂંવા ખડાં થયાં; કંઠ ફૂંધાઈ ગયો; ડૂસકાં ઉપર ડૂસકાં ભરવા લાગ્યા; હોઠ મુકાઈ ગયા અને “હાય ! અરે

અનુભવ કર્યો ન્દે, ૪૥ પ્રભુ ગોચરગુણ પાના હોય ત્યારે તેની
ભાવના કરી સેવાનાં અનવનરમાં પ્રભુના નેષ પ્રાપ્ત વિદ્યો
અનુભવ મન્યાસપૂર્વક કર્યો, અર્થાત દુનીયાના બીજા કાર્યોનાથી
ચિત્તને ડાઘી લઈ મેવાના અનવનરમાં પ્રભુના આત્મનિતક વિદ્યો
ભાવના કર્યા કર્યો— આજ દુની પગકાઢા, છેલ્લામાં છેલ્લી દેવ .
છે. ૨૬.

एवं विज्ञात विधिना विद्विताश्च, लक्षणम् ।
आश्रित्य बहुभाचार्योच्चैः तिष्ठेत्समाहितः ॥२७॥

આ પ્રમાણે સાગી રીતે નમઝી વિધિપૂર્વક પ્રવેદી પર્યાયો
પોતાનાં ભોજનાદિક કરી હમ્મેશા પ્રભુમાં આશ્રયુક્ત રહી બેઠાબેઠ
ધ્યાનપૂર્વક શ્રીમદ્વાચાર્ય શ્રીસ્થાવાચાર્યજીનો આશ્રય કરી વિમલિ
કર્યો. ૨૭

इति श्रीबहुभाचार्यप्रसादेन निरूपितम् ।
नृदा सन्तोषत त्वान्ते स्थापनीय प्रयत्नतः ॥२८॥

આ પ્રમાણે શ્રીમદ્વાચાર્ય શ્રીસ્થાવાચાર્યજીના કૃપા વડે
આ મે શ્રદ્ધા છે આને હમ્મેશા પ્રયત્ન પૂર્વક પોતાના હૃદય મા
જીવોને સ્થાપ્યું ૨૮

સિદ્ધ થયા છે; તો પછી નિષ્પાપ અને પૂર્ણ ભક્ત નામદેવ પોતાની ભાવનાને બળે પરમેશ્વરને મૂર્તિમંત કેમ ન કરી શકે ? પરમેશ્વર સર્વવ્યાપી છે, તોપણ આત્મકૃપા—આત્મશ્રદ્ધા—પૂર્ણ ભાવના એવી વસ્તુ છે કે તેના બળથી ઈશ્વર સાતમા તો શું પણ ઉપર ચૌદમા લોકમાં હોય તોય શું ? નંદનવનમાં, વૈકુંઠમાં, કૈલાસમાં કે તેની પણ પેલી મેર હોય તોપણ શું ? ત્યાંથી પણ તેને ખેંચી લાવી શકાય છે.

“ શામે હુએ કલેનેકા આઓગે આપસે;

માનોગે તબકિ દિલમેં ભલા કયેં અસર નહીં ? ”

અર્થાત્ અંતઃકરણને હાથમાં લઈને—કાળમાં લાવીને તમે આવશો, એટલે પોતાની મેળેજ માનશો કે તેનામાં કેવો પ્રભાવ છે !

“ ચહ કૌનસા ઉકદા હૈ, જો વો હો નહિ સકતા,

હિમ્મત કરે ઇન્સાન તો કયા હો નહિ સકતા ?

કીડા જરા સા ચૌર વહ પથ્થરમેં ઘર કરે,

ઇન્સાન કયેં ન વહ દિલે દિલબરમેં ઘર કરે ? ”

અર્થાત્ એવો કયો કોયડો છે જે છૂટી ન શકે ? મનુષ્ય હિંમત કરે તો શું થઈ નથી શકતું ? નાનો સરખો કીડો પણ પથ્થરમાં કોતરીને ઘર કરે છે તો પ્રેમસ્વરૂપ ઈશ્વરના મનમાં મનુષ્ય કેમ વાસ ન કરી શકે ?

હૈ મનુષ્ય ! તારામાં એવું તો અપાર ઐશ્વર્ય અને સામર્થ્ય છુપાયેલું છે કે તેને યોગ્ય રીતે પ્રકટ કરવાથી દેશ, વિશ્વ અને વિશ્વનાથને પણ પ્રસન્ન કરી શકાય છે. હૈ શરૂ થતી વસંતના રમણીય પુષ્પ ! તું પ્રથમ વિકાસને તો પામ ! તારી જાત પ્રત્યેની આ ફરજ અદા કરવાથી ખીણ સર્વ ફરજ એની મેળેજ અદા થઈ જશે અને કુદ્ર જંતુથી લઈને આકાશમાં ઉડતાં પક્ષીઓ સુધી સર્વ ખુશી થઈ જશે ! !

“ તુ ખુશી તુ ખુખિઓ કાને ખુશી;

તુ ચીરા ખુદ મિન્નતે બાદાકશી. ”

અર્થાત્ તું પોતેજ આનંદ છે, તુંજ પૂર્ણ છે અને તુંજ સુખની ખાણ છે; તો પછી સુખી થવાને માટે વિષયોનો બોલો ફેંકદ શા માટે તારી જાત ઉપર લાદે છે ?

તત્તોપર્ણં તુ તદ્ભગ્નિભાષ્યવર્ચનતો મયેત્ ।

ભાષો દ્વિ માર્ગમર્ચસ્યં કર્તવ્યં તસ્ય રક્ષણમ્ ॥૪૮॥

શ્રીમદ્ભગ્વદ્ગીતા ગુરુ યવાનો લાભ તેઓશ્રી તરફથી ભક્તિના
લાભની વૃદ્ધિ મળી થાય. ભાવ એ ભક્તિભાગીના સર્વસ્વ-રૂપે
શુદ્ધિ છે. તે ભાવનું રક્ષણ કરવું. ૪.

સેવાપિ સતતં ચિત્તં, ભાષનાત્મા તદ્દા મયેત્ ॥૪૯॥

ચિત્તમાં સતત મેવા હોય ત્યારે જીવ ભાવનારૂપ બને છે. ૪૯.

‘નિષેદન તુ સ્મર્તવ્યમિ’તિ યત્સાધનં પદમ્ ॥૫૦॥

‘તાદૃશ’િતિ ધામ્યેન સર્જેસ્તગ્રાપ્યપેક્ષિતઃ ।

ન યથ સાધનં સર્જે મોક્ષોઽસ્મિન્માર્ગ યથ ચ ॥૫૧॥

‘મમોત્તમે’તિ ધામ્યેન, તદ્ભાવે યુથાખિલમ્ ॥૫૨॥

“હમેશાં આત્મનિવેદનનું સ્મરણ કર્યા કરવું; એ નિરતન
ગ્રન્થમાં જે પરમ સાધન કર્તું છે, ત્યાં ‘ને તાદૃશી ભગવદીયોની
સાથે રહી કરવું, તેમ કર્તું છે; ને વાક્યથી આ ભક્તિમાર્ગમાં
સડગતી પણ જરૂર હોય છે. તેજ સાધનાત્મક સડગ તે આપણા
આ માર્ગમાં શ્રીકૃષ્ણનું ચોક્કસ પ્રભુના જનોમાં
સખ્ય-મિત્રતા થાય,’ એ વાક્ય પ્રમાણે મોક્ષરૂપ છે; ને ભગવદીયનો
સંગ ન થયો તો અધુન ફાગળ છે. ૫૨;

તસ્માત્સર્વં પરિત્યજ્ય સત્સંજ્ઞેન સદા હરિમ્ ॥૫૩॥

તાથી એક દિવસ 'લોડ' મેયર આફ લંડન ' બન્યો.

આ જગત અને તેની સાથેનો આપણો સંબંધ આપણી હિંમત અને મનોભાવનાના પ્રત્યુત્તર જેવો છે. વિટંગટનની હિંમત નાનપણથી મોટી હતી અને તેના મનના ભાવો ઉચ્ચ હતા તે પ્રમાણે તેને કૃષ્ણ પણ મળ્યું !

વજીર થયેલો ચીનનો એક ગરીબ વિદ્યાર્થી

ચીનમાં એક અતિશય ગરીબ વિદ્યાર્થી હતો. રાત્રે વાંચવાને તેલ પણ તેને મળતું નહિ, તેથી પુષ્કળ આગિયાં એકઠાં કરી એક પાતળા મલમલના કટકામાં જાંબી ચોપડી પર મૂકી તેને અજવાળે તે વાંચતો. કોઈએ તેને પૂછ્યું કે, “એટલી બધી મહેનત શા માટે કરે છે? ચીન દેશનો વજીર થવાનો છે કે શું?”

છોકરે જવાબ આપ્યો: “અધ્યયન અને જ્ઞાનનો સ્વામી ઈશ્વર છે. તેનો કાયદો ખરો હશે તો ખરેખાર એક દિવસ હું ચીનનો વજીર પણ બનીશ!” એક દિવસ એવો આવ્યો કે એજ છોકરો ચીનનો મુખ્ય પ્રધાન બન્યો.

એક વારોટની ઓટી ભાવનાનું ઓઢું ફલ

“તજકીરા આળ હયાત” નામના ગ્રંથમાં પ્રોફેસર આઝાદે એક વિચિત્ર વાત લખી છે. એક દિવસ એક ભાટે લખનોના નવાળ અને તેના સરદારોને પોતાનાં કવિતોથી ખુશ કર્યા, તેથી નવાળ પોતાના મહેલમાં મોડો જઈ શક્યો. બેગમે મોડું થવાનું કારણ પૂછતાં નવાળે કહ્યું કે, “ઘણાંજ સરસ અને અદ્ભુત કવિતો અને રણગીતો સાંભળતા અમે બેઠા હતા.” એ સાંભળી એ કવિતો પોતે પણ સાંભળવાની બેગમે ઇચ્છા બતાવી.

બીજે દિવસે બેગમ ચક્ર નખાવી બેઠી અને ભાટને બોલાવ્યો. ભાટના ગાયનથી બેગમ ઘણીજ ખુશ થઈ અને તેણે નવાળને અરજ કરી કે, “એ ભાટને એક ચોરડી આપી મારાજ મહેલમાં રહેવા દો.” ભાટે વિચાર કર્યો કે, “મહેલમાં રહેવાથી દરરોજ બેગમને ખુશી તો કરી શકાયે; પરંતુ નવાળને છેવટે આ ગમશે નહિ, તેથી કંઈક યુક્તિ કરવી કે જેથી નવાળ નાપસંદગી ન બતાવે.” એમ ધારી અને નવાળને વિચારમાં પડેલો જોઈ તે બોલ્યો: “હું બધી જાળતમાં હોશિયાર છું; પરંતુ મારામાં માત્ર એકજ મોટી જોડ છે કે હું આંખે છેક આંધળો છું.”

માનાતિરિક્તમાર્ગત્થમેવ તત્ર વ્યવસ્થિતિ ॥૨૩॥

- આ માર્ગ પ્રમાણોથી ૫૭ છે એમ વ્યવસ્થા જાણુ-
(કેમકે તેમા માન અનુગ્રહ બિપજ્ઞ આધાર છે) ૨૩

- સંગ્રહ -

તત્રાય સશય - કૃત્ત્વ ફલ સાક્ષાત્કૃત સ્વયમ્ ॥૩॥

ચાયાત્સાધનતા નૂત રમલીલાસુ સવશ ।

પરોક્ષે ભક્તિમાર્ગે હિ કથ સાધનતા હરે ॥૪॥

અન્તાધિભૂતરૂપત્વાદ્દર્શનસ્યાપ્યમાયત ।

તદ્ભાવે કથ તસ્ય પુષ્ટિમાર્ગત્થમુચ્યતે ॥૫॥

જન્યથા સાધનૈ નિહૌ મયાદૈવ તયા મયેત્ ॥૬॥

— આમા આ પ્રકારનો સદાય જોવા થાય છે કે - વાર્ ૧
માણાત્ ૨ નરૂપ થયેના પ્રભુ શ્રી જાનેજી જવી ગ્સહીનાઓમા માધન
પણાને પામે છે (માને કે માણાત્ હીનાઓમા પ્રભુ પોને મા સ્વરૂપ
ગને ખગ પશુ) પરોક્ષ ભક્તિમાર્ગમા દગ્ગિનૂ માધનપણૂ કેરી ગીને
નમ્ય હોઈ શ્રદ્ધ કેમ તેમા પ્રભુના સ્વરૂપનો આરિર્ભોર પળુ નથી
હોતો કે પ્રભુના જન પશુ નથી થતા, ઓગારી સ્થિતિ હે રાથી
એને પ્રભુ હાજર ન હોરાથી પુષ્ટિમાર્ગ પુષ્ટિમાર્ગ કેમ હી
નમાય પ્રભુની ગેરહાજરી હોરાથી ને સાવન ક્રવામા આવે તો
પત્રી પુષ્ટિમાર્ગ ગ્હો જા? આમ થતા તો ને મર્પદામાર્ગ થઈ
થૂ થો ! ૫૩

પુરુષાર્થ, પવિત્ર ભાવના, આત્મવિશ્વાસ, મહત્વાકાંક્ષા અને ધૈર્ય એ ગુણો હોવાજ બોધ્યો.

“ગર બફકે મિનિહદ સદકોહિ મેહનત રોજગાર,
ચીને પેશાની નળીનદ ગોશયે અણુય મા;

~

~

~

અગરચે કુલ્લ જગહસે ટલે તો ટલ જાયે,
હિમાલા બાદકી ઠાકરસે ગો ફિસલ જાયે.
અગરચે બહરલી જુગુનુ કી દુમસે જલ જાયે,
ઔર આફતાબ લી કબલે અરૂજ ઢલ જાયે;
કલી ન સાહબે હિમ્મતકા હોસલા કુટે,
કલી ન જૂલે સે અપની જળાંપે બલ આયે.”

અર્થાત્ મારા ઉપર દુઃખના કુંગરો પડે છતાં મારાં નવ ના ખૂણાને પણ મારા કપાળ ઉપર ત્રાસની કચરહી દેખાશે નાં દુઃખ થશે, પવનના આઘાતથી હિમાલય પણ ઢળી પડે, પતંગિયાની પૂછડીથી આખો સમુદ્ર શોષાઈ જાય અને સૂર્ય ક્ષિતિજ ઉપર આવતાં આવતાં તૂટી પડે; પરંતુ તેજસ્વી મનુષ્યનું સામર્થ્ય ઓછું થતું નથી અને તેના અહિરા ઉપર ચિંતાની છાયા પણ પડતી નથી.

દોષદષ્ટિવાળાઓ માટે ભગવાન બુદ્ધનો કેમલો

અદ્ભુત હિંમત અને ઉદાત્ત વિચારોનો અર્થ એવો નથી કે આપણેજ મોટા તિર્યકારખાં છીએ અને બીજા કુછ બિસાતમાં નથી ! આવા સદ્ગુણી અને શ્રેષ્ઠ થવું હોય તો બીજાના સદ્ગુણ અને શ્રેષ્ઠતાને માન આપવું બોધ્યો. ભગવાન બુદ્ધ કહેતા કે, “જે જેવી ભાવના રાખશે તે તેવો થશે.” એકવાર તેમની પાસે બે માણસો આવ્યા. એકે પૂછ્યું કે, “મહારાજ ! મારા આ સોળતીની આવતે જન્મે શી ગતિ થશે ? એ સદા કૃતરાત્રી જેવા વિચારો અને કર્મ કર્યા કરે છે; એ આવતે જન્મે કૃતરાત્રી નહિ થાય ?” બીજો બોલ્યો : “આ મારો મિત્ર તદ્દન બિલાડા જેવો છે. તે આવતે જન્મે બિલાડો નહિ થાય ?”

મહાત્મા બુદ્ધ બોલ્યા : “ભાઈઓ ! જેવા તમારા સંસ્કાર હશે તેવું તમને ફળ મળશે. માત્ર તમે આ સિદ્ધાંત ઊંઘો લાગુ પાડો છો. એ તને બિલાડો કહે છે અને તું એને કૃતરાત્રી કહે-છે. પરંતુ તું તારા મિત્રને કૃતરાત્રી ગણે છે; તેથી તું પે..

૫. ભક્તિદ્વિવિધ્યનિરૂપણમ્ ।

ભક્તિર્વિધા પદામ્ભોજવદનામ્યુજમેદત ।

પ્રથમા શોતલા ભક્તિર્યતઃ શ્રવણકીર્તનાત્ ॥૧॥

તત્રૈય મુલ્યમમ્યન્થ સુલભો નારદાદિષુ ॥૧૩॥

અણુકમળની અને વદનકમળની આમ બે પ્રકારની ભક્તિ છે પહેલી ભક્તિ શીતલ છે, કાગળકે ત્યાજ અવશ્ય આજે કીર્તિની મુખ્ય સમ્બન્ધ છે (મુરચ સમ્બન્ધ પાડ લેના - તે અણુવિન્દ્ય તેવા ભ તોને મુખથી અભેન્ન છે ભક્તો ત્યાજ મુન માને છે) - આ ભક્તિ નાગ વગેરે ભક્તોમા સુવમ છે ૧૩

દ્વિતીયા દુર્લભા ઘસ્માદધરામૃતસેવનાત્ ॥૨॥

તદ્ભાવનારૂપા ધિરદાનુભવાત્મિકા ।

ગોપસીમન્તિનોનાં ચ સા દતા હરિણા સ્વત ॥૩॥

દ્વિતીય વદનામ્યુજની ભક્તિ દુર્લભ છે, કાગળકે તેમા પ્રભુના અધરામૃતનુ સેવન છે તે પ્રભુના ભાવની ભાવનારૂપે રૂઢેલી છે, વળી વિરહના અનુભવરૂપ છે, હરિને અને તે શ્રીનજમ્મિમન્તિનોયેન આપેલી. ૩

તદર્થ કરુણ કૃષ્ણો ભાવાત્મા સ્વાસ્યમુત્તમમ્ ।

ભાવાગ્નિરૂપં જગતિ કૃપયાવિશ્વકાર સ ॥૪॥

શ્રીષણ્ણભાલ્યાનાચાર્યાન્ વિશ્વોદ્ધારકૃતે ચત ॥૫॥

અર્થાત્ ઈશ્વરે આ જગત નિર્માણ કર્યું છે, એમ હું આગળ માનતો હતો; પરંતુ ખરું જોતાં હું પોતેજ સર્વનો ઉત્પાદક છું. મારા 'કુન' (યદ જા) શબ્દથી ઈશ્વર પેદા થયો છે.

પૌરુષાદાપ્યતે સિદ્ધિઃ પૌરુષાદ્વીમતાં ક્રમઃ ।

દૈવમાશ્વાસનામાત્રં દુઃખેલવવુદ્ધિષુ ॥

અર્થાત્ પૌરુષથીજ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, પરાક્રમથીજ બુદ્ધિવાન લોકોનો બચાવ આલે છે. “દૈવ” તો દુઃખથી પીડા-યેલી બુદ્ધિને આશ્વાસન આપવા માટેજ છે.

યોગ્યતા અને ઇચ્છા

જે પોતાને મદદ કરવાને તૈયાર છે તેને મદદ કરવાને ઈશ્વર પણ તૈયારજ છે, એ એક ઈશ્વરી નિયમ છે. ત્યારે મનુષ્ય પૂર્ણ અધિકારી બને છે ત્યારે તેના હક પોતાની મેળેજ તેને શોધતા આવે છે, એ એક અચૂક ઈશ્વરી નિયમ છે. જો અહીંયાં અગ્નિ સળગતો હોય તો પ્રાણવાયુ ત્યાં ખેંચાઈ આવવોજ જોઈએ. અગ્નિજ્વળમાં એક કહેવત છે કે, “પ્રથમ લાયક થાઓ અને પછી ઇચ્છા કરો,” પરંતુ “સમ” કહે છે કે, “તમે ફક્ત લાયક જ બનો. એટલે ઇચ્છા નહિ કરો તોપણ તમારી યોગ્યતા પ્રમાણે બંધુજ તમને પ્રાપ્ત થશે.”

“બાંધે હુવે હાથોંકો બા ઉમ્મીદ ઇજાબત;
રહતે હેં ખડે સેંકડો મંજમૂં મેરે આગે.”

અર્થાત્ પોતાનો સ્વીકાર થશે એવી ઉમેદથી સેંકડો સ્વાથી ઇચ્છાઓ મારી સામે હાથ જોડીને બેસી રહી છે.

હીંતમાં ચણવા જેવો પથ્થર રસ્તામાં કાંઈ પડ્યો રહે કે ? જો તમે અધિકારી થાઓ તો તમારી કદર જરૂરજ થય. અધિકાર શોધવામાં ફેકટ વખત ન શુભાવતાં અધિકારને લાયક થવાનીજ ચિંતા રાખો.

“નાખુને ખાર આકે ખુદ ઉદકા તેરા કરદેખા વા;
પહિલે પાયે શોકમે પેસા કોઈ છાલા તો હો.”

અર્થાત્ પ્રથમ પગમાં ફેલેલો તો થવા દો, ફાંટો એની મેળે આવીને તેને ફેડી નાખશે.

૬. સ્વમાર્ગીયમત્તિકૈવિધ્યવિવેકઃ ।

અથ શ્રીકૃષ્ણવદનાચાર્યસંશ્રિતચેતસા ।

નિરૂપ્યતે તન્માર્ગીયમત્તિકૈવિધ્યમદ્ભુતમ્ ॥૧॥

શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રગુના વદનાવતાર શ્રીમહાપ્રભુગુને આશરે છે ચિત્ત
જેનું એવો હું શ્રીમહાપ્રભુગુના માર્ગમાં રહેલી અદ્ભુત બે પ્રકારની
ભક્તિનું અહીં નિરૂપણ કરું છું. ૧.

વેદસિદ્ધા સ્વતન્ત્રા ચ દ્વિધા ભક્તિઃ પ્રતીયતે ।

સૃષ્ટિવાક્યસ્તથા ભેદબોધકૈઃ શ્રુતિમૂર્ધભિઃ ॥૨॥

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ બનાવનારા વાક્યો અને ભેદને બનાવનારા
ઉચ્ચતમ શ્રુતિવાક્યોથી વેદસિદ્ધ અને સ્વતન્ત્ર એવી બે પ્રકારની
ભક્તિ છે. ૨.

૧. વેદસિદ્ધ ભક્તિ

માહાત્મ્યજ્ઞાનભાષાભ્યાં પ્રથમા પ્રતિપદ્યતે ।

પુનર્થપ્રતિપાદત્વાચ્છૃતેર્મોક્ષોપયોગિની ॥૩॥

પહેલી વેદસિદ્ધ ભક્તિ પ્રભુનાં માહાત્મ્યજ્ઞાન અને લાવ, એ
બંનેથી સિદ્ધ થાય છે, વેદ એ પુરુષાર્થનું પ્રતિપાદન કરનાર
હોવાથી આ ભક્તિ મોક્ષ નામના ચતુર્થ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ આપવામાં
ઉપયોગી છે. ૩.

તેણે શૂળી તરફ આંગળી કરી કહ્યું કે, “આ !” માળામાંના દોરાની પેઠે મેં માફ માથું અનેક મણકાઓ (સંકટો) માંથી કાઢ્યું છે ત્યારેજ હું મને-ચેરૂપી આત્માને મળી શક્યો અને ત્યાંજ શાંત થઈ બેઠો.

આત્મકૃપાનો અર્થ

‘ રામ ’ જેને “ આત્મકૃપા ” કહે છે તેનો અર્થ કોઈ પણ જાતનો અહંકાર, આત્મપ્રલાધા અથવા સ્વાર્થ નહિ; પણ આધ્યાત્મિક જ્ઞાન અને અંતઃકરણની ઉદારતા છે. તે ઉદારતા એટલી ઘણી આવવી જોઈએ કે પોતાનો આત્મા સર્વનો આત્માજ બની જવો જોઈએ, આખું જગત પોતામાં પ્રતિબિંબિત થવું જોઈએ, અને જ્યારે લોકોની દૃષ્ટિએ આપણે આખા હિંદુસ્તાનનું અથવા સકળ વિશ્વનું કામ કરતા હોઈએ ત્યારે પણ આપણી પોતાની દૃષ્ટિએ આપણે ફક્ત આપણું પોતાનુંજ કામ કરીએ છીએ, એમ લાગવું જોઈએ. સઘળી વસ્તુઓ પ્રત્યે એવો તો પ્રેમ વધવો જોઈએ કે:—

“ પત્તીકો ફુલકી લગા સદમા નસીમકા,
શખનમકે કતરે આંખમે તેરે નજર પડે. ”

અર્થાત્ ફુલની પાંખડીને ઠંડી લાગતાં તારી આંખમાં અશ્રુ દેખાવા લાગે.

“ રામ ” જેને “ આત્મજ્ઞ ” કહે છે તે બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો “ ઈશ્વરી જ્ઞ ” જ છે. આપણું જે ખરું સ્વરૂપ છે તેજ સૌનું ખરું સ્વરૂપ છે અને વસ્તુતઃ ઈશ્વરનું સ્વરૂપ પણ તેજ છે.

‘ આપણેજ ‘ આ સંસારમાં પડેલું ઈશ્વરી તેજ ’ છીએ અથવા ‘ આ સંસારરૂપી ઝરામાં વહેતું અમૃત ’ છીએ. ”

નામ રૂપ મિથ્યા છે.

નામ રૂપ ખરું જોતાં ક્ષણિક છાયા જેવાં છે. આપણે નામ રૂપ છીએ, એમ સમજીને કરવામાં આવતું કાર્ય અહંકાર અને સ્વાર્થથી પ્રેરિત હોય છે અને તેનો અંત હુઝ અને નિરાશામાંજ આવે છે; પરંતુ જે કામ ખરા આત્મજ્ઞાનથી અથવા વિશ્વાસથી કરવામાં આવે છે તે અહંકારપ્રેરિત નહિ પણ ઈશ્વરપ્રેરિત હોવાથી તેનો અંત ચિરકાલ આનંદ અને વિજયમાં આવે છે.

૨. અવતન્ત્રભક્તિ

પતદ્વિલક્ષણા પાન્યા તાદગ્લશણલક્ષિતા ॥૭॥

અન્યથા મૈવ ભક્તિઃ સ્માદતઃ માત્ર નિરૂપ્યતે ।

વેદેન વોધિતા માપિ શ્રુતિરૂપાગિરેય દ્વિ ॥૮॥

હાપર જે વેદમિદ્ ભક્તિ કહી તેવાંજ લક્ષણો ધરાવતી છતાં તેનાથી જુના પ્રકારનાં બીજી ભક્તિ છે. એવાં વક્ષણવાળી ન હોય તો ભક્તિજ ન થાય એ મારેજ ને બીજી અવતન્ત્ર ભક્તિનું નિરૂપણ ગાદી કરવામા આવે છે. આ ભક્તિનો પ્રકાર વેદેજ જભૂત્યો છે અને ધ્વનિરૂપા ગોપાર્દગનાઓયે તે કરી બતાવી છે. ૮.

તૃષ્ટિવાક્યૈરિવાત્રાપિ માહાત્મ્યં પ્રતિપાદિતમ્ ।

‘મૈવ વિમોઽર્હતો’ન્યાયઃ સર્વમાષનિરૂપકૈઃ ॥૯॥

‘ગતિસ્મિતે’ન્યાદિ વાક્યેરભેદાદ્વાક્યયોધનમ્ ॥૧૩॥

પ્રથમ ભક્તિમાં ઉપનયિતોમાં આવતાં ‘ પ્રભુય સૃષ્ટિની રચના કરી ’ તેવા આશયનાં વાક્યોની માફક અહીં પણ આ અવતન્ત્ર ભક્તિમાં પ્રભુના માહાત્મ્યનું પ્રતિપાદન છે; વળી ગસપંચાધ્યાયીના પ્રથમ અધ્યાયમાં ગોપાર્દગનાઓયે પ્રભુના, ઘેર આત્મા જવાના કથનના જવાબમાં પૂર્ણ ભાવનું સચન કર્યું છે. મૈવં વિમોઽર્હતિ (મા. ૧૦-૨૯-૩૧) તેમજ ગતિસ્મિત્ (મા, ૧૦-૨૮-૨૨) એ વગેરે વાક્યોમાં અપ્પ દેખાય છે એ સર્વ ભાવને જણાવનારાં વાક્યોથી ગોપાર્દગનાઓ જે અભિજ્ઞતા દર્શાવે છે, તેનાથી તેઓના ભાવનું યોધન છે. ૯૩

“હું મન ! તું પોતેજ તારો પડદો છે. તું વચ્ચેથી ખસી જા. આ લોકે પરલોકની મને પરવા નથી. તારા માટે મનસૂરની પેઠે શૂળીનુંજ મારે કામ છે.”

“અહંકાર કાયમ રાખીનેજેઓ મોટા થાય છે તેઓ ^૧ફરકન અને નમરૂદ્ધ બાદશાહો જેવા છે.”

“કેટલીક વાર માણસને દોરડી જોવાથી સાપનો ભાસ થાય છે, પરંતુ માણસના મનમાં સાપ હોય છે તો દોરડી નથી હોતી અને દોરડી હોય છે તો સાપ નથી હોતો; તેમ માણસના મનમાં અહંકાર હોય તો ઈશ્વર નહિ અને ઈશ્વર હોય તો અહંકાર નહિ.”

“ઈશ્વરી કૃપાનું તીર લાગતાં જ જીવાત્માએ પોતાનું ઘર (અહંકાર) છોડ્યું. પરોણાની આગતાસ્વાગતા કરતાં ન આવડતી હોવાથી મહેમાનને માટે આખું ઘરજ છોડી દીધું.”

“જ્યાંસુધી માથું કાંસકીની પેઠે કરવત નીચે મુકાયું નથી, ત્યાંસુધી પ્રિયાના કેશકલાપ આગળ પહોંચી શકાતું નથી.”

“જ્યાંસુધી સુરમાની પેઠે પથ્થરની નીચે આપણા અહંભાવનું ચૂર્ણ થયું નથી, ત્યાંસુધી પ્રિયા (ઈશ્વર)ના નેત્ર સુધી પહોંચી શકાતું નથી.”

“તમે કહેશો કે આંખો સુધી નહિ તો કાન સુધી તો કેઈ પણ રીતે પહોંચી શકાશે? પરંતુ જ્યાંસુધી સ્વાર્થ દૂર થશે નહિ અને ‘હું’ ‘પણ’ નષ્ટ થશે નહિ, ત્યાંસુધી પ્રિયાના કાન સુધી પણ પહોંચી શકાશે નહિ.”

“જ્યાંસુધી મોતીની પેઠે વીંધાશે નહિ, ત્યાંસુધી પ્રિયાના કાન સુધી પહોંચી શકાશે નહિ.”

“જ્યાંસુધી તારી માટીનું કુંભાર ખ્યાલું જનાવશે નહિ, ત્યાંસુધી પ્રિયાના લાલ હોઠ સુધી જઈ શકાશે નહિ.”

“મુઆ પછી મારી માટીનો ખ્યાલો થશે; ત્યારે તે ખ્યાલોની માટીમાં મળીને હું પ્રિયાના અધરનું ચુંબન લઈશ.”

૧ આ જે બાદશાહોમા પહેલાએ સ્વર્ગે પહોંચવાને માટે એક ગિયો મહેલ બાંધ્યો હતો અને બીજાએ મરણ ન આવવા દેવાને એક કાંચનો મહેલ બાંધ્યો હતો; પરંતુ એક માખી તેના નાકમા ગઈ અને છીંક આવવાથી તે મરી ગયો.

સર્વાત્મભાવ હોવાને કીચે અબેદ હોનાથી બેદલાવજ અદી નથી. વેદમાં આત્મ પ્રકારના સર્વાત્મભાવનું મુચન હોવાથી આ ભક્તિ સ્વતન્ત્ર છે. અદી વળી કલ્પની અપેક્ષા નથી (ત્યાં તો એટલે પહેલા પ્રકારમાં તો માયુજ્યાત્મક ચતુર્થ પુરુષાર્થ મોક્ષની ક્ષત તરીકે અપેક્ષા મહેલી છે.) તેથી અતિ વિચક્ષુ એક વિદ્વાનોએ આને સ્વતન્ત્ર નીચી. ૧૨૩

દ્વૈવિધ્યમિદમેવાત્ર ચરણાસ્યવિભેદત ॥૧૪॥
 મત્કિભેદપ્રકથનન્સર્વત્ર ચિનિરૂપિતમ્ ।
 શ્રીમદાચાર્યદાસાનાં દ્વયે ભાસતે પરમ્ ॥૧૫॥

પ્રથમ ભક્તિ ચરણભક્તિ છે, જ્યારે બીજી ભક્તિ મુખકમવતી છે. આ બે ભેદે ભક્તિના બેદ કહેવાથી સર્વત્ર જો આ બે પ્રકાર કહેવા છે, તે શ્રીમદાચાર્યચરણોના મેરકાના હૃદયમાં જણાય છે. ૧૫.

૭. સ્વમાર્ગીયમુક્તિદ્વૈવિધ્યનિરૂપણમ્

જીવાનાં કૃષ્ણસમ્બન્ધો મક્તિમાર્ગો વિમોચનમ્ ।
 ન દ્વેધા જોવવિહિતો મગ્ધવિહિતસ્તથા ॥૧॥

જીવોને શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રજી સાથે સમ્બન્ધ થાય તેનેજ ભક્તિ-માર્ગમા મોક્ષ કહે છે. તે મોક્ષ-ભક્તિમાર્ગીય મોક્ષ જે પ્રકારનો છે.
 ૧. જીવનિથી માધ્ય અને ૨. પ્રભુનિથી સાધ્ય. ૧.

અદ્ભુત કરામત ક્યાંથી આવી ?”

વાંસળીએ ઉત્તર આપ્યો: “ સ્વાર્થ, અહંકાર વગેરેને નખ-થી તે શિખા સુધી દૂર કરીને હું અંદરથી ખુલ્લી-પોલી બની છું, તેથીજ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ મને ચુંબન આપે છે. જેના ચરણનું ચુંબન કરવાની લોકો ઇચ્છા રાખે છે તે અત્યંત પ્રેમથી મને ચુંબન કરે છે. મારામાંથી મનોહર સંગીત કેમ ન નીકળે ? મારામાં ‘કૃષ્ણ’નો શ્વાસ છે તેથીજ મારા મધુર સંગીતમાં તેનો ધ્વનિ છે.”

વાંસળી પેઠે નખથી તે શિખા સુધી પોલા થાઓ નહિ, ત્યાંસુધી પ્રિયતમના મધુરા અધરોતું ચુંબન લેવું સુલભ નથી.

મહાત્માઓ આસક્તિ અને અહંકાર ત્યજીને જ અમરત્વ મેળવે છે.

‘ધીરાઃ પ્રેત્યાસ્માલ્લોકાદમૃતા ભવન્તિ।’

અનેતય પ્રકારેણ જ્ઞાતવ્યા માત્રયાભિદા ।

જીયસ્ય ભગવત્પ્રાપ્તિઃ પૂર્વા ભગવતઃ પરા ॥૬॥

આજ પ્રકારે જન્ને મોક્ષનો ભેદ જાણવો, આમાં પહેલો પ્રકાર જીવને પ્રભુની પ્રાપ્તિ થતી તે મોક્ષ, તેજ સાધુજીવ, અને જેમાં પ્રભુનો જીવમાં પ્રવેશ થયો તે પર મોક્ષ-તેજ સધોમુક્તિ. ૬.

અતઃ યથાસ્મદાચાર્યેરુક્તં સન્ન્યાસનિર્ણયે ।

‘યદિથેત્પ્રકટઃ સ્યાત્મેન્ધ્યાદિના મુક્તિલક્ષણમ્ ॥૭॥

આથીજ શ્રીમદ્ભગવાદાચાર્યવર્યેણ મંન્યામનિર્ણયમાં “ યદિ-
જેત્પ્રકટ. સ્વાત્મા નો આત્મા બદલે પ્રકટ હોય અને તે અગ્નિની
માફક જ્યારે પ્રવેશ કરે, ત્યારે સકલ જન્મ નાશ પામી જાય છે, ”
એ વગેરે શ્લોક કરી મુક્તિ-મોક્ષનું લક્ષણ બાધ્યું છે- (તેજ આ
સધોમુક્તિ). ૭.

૮. સ્વમાર્ગીયસેવાફલરૂપાનિર્ણયઃ ।

અથ શ્રીયલ્લભાચાર્યમાર્ગસર્વસ્થરૂપિણી ।

સેવા સસાધના સર્વા રુપ્યતે સનિર્દર્શના ॥

હવે શ્રીવૃંદાવાચાર્યજીના માર્ગમાં મર્ચન્ડ-૩૫ એવી સમગ્ર
સેવા માધન સાથે અને અર્પ આથે દેહેવામાં આવે છે: ૧

ચેતસ્તન્મયણં સેવા માનસી ફલરૂપિણી ।

પ્રોષ્ઠા નિરોધરૂપા સા વ્રજસ્થેષ્વેવ દૃશ્યતે ॥૨॥

અર્થાત્ પ્રહનો વાસો છે; ત્યાં શોક, મોહ, દુઃખ, દર્દ વગેરેનું શું કામ છે ?

શું બાદશાહના ડેરાની આગળ હલકટ, મલીન મનુષ્યો ફરકી શકે છે ?

સૂર્યનો ઉદય થયો એટલે કોઈ પથારીમાં સૂઈ રહેતું નથી; પશુઓની આંખો પણ ઊઘડી જાય છે; દરિયામાં પથરાયેલી બરફની આદરો પણ સૂર્યનો ઉદય થતાં ગળી જાય છે અને ધૂધૂ કરતો ફરિયો પોતાની લહેરો ઉછાળવા માંડે છે; તો સૂર્યનો પણ સૂર્ય જે આત્મદેવ તે જ્યારે આપણા હૃદયમાં વિલસી રહે ત્યારે પછી ત્યાં શોક, મોહ અને દુઃખ કેવી રીતે થાણી શકે ? કદી નહિ, કદી નહિ.

તેનૈવ પ્રભુણા સર્વલીલાનુભવતો હૃદિ ।

રસાત્મકસ્વરૂપસ્ય સ્થિતિર્નૈકાલિકી ભવેત્ ॥૬॥

તેજ પ્રભુ હૃદયમાં સદૃશ લીલાનો અનુભવ કર્યાં એટલે
રસાત્મકસ્વરૂપ પ્રભુની હૃદયમાં સ્થિતિ સર્વકાળમાં રહે. ૬

પવમેય સ્થિતિર્જ્ઞેયા સ્વામિનોદયેષુ હિ ।

સેવાસ્મદાચાર્યયેનૈર્નમામોઽયત્ન રૂપિતા ॥૭॥

આવાજ પ્રકાશની સ્થિતિ શ્રીગુણમિનીઓ-નૃસિંહનાઓના હૃદ-
યોમાં જાણવી શ્રીમદ્પ્રભુહૃદયે 'નમામિ હૃદયે શેષે' (મુ ૧૦-૧-૧ કાંડિકા)
હૃદયરૂપી મેયનાગયજ્ઞ ઊપર લીલારૂપી ક્ષીરસાગરમાં શયન કરતા
અને સહજ લીલાઓ-રૂપી સદામીત્રી મેવાતા કલાનિધિ પ્રભુને નમન
કરે છ' -ત્યા તેજ જાવાત્મક સ્થિતિ રહી છે. ૭.

સ્વતન્ત્રમત્તાન્તે ષાઞ્ચા ચેષ્ઠેન્દ્ર મગવત્સ્થિતિઃ ।

પવમેય હિ તદ્ભવતે સ્વાત્મ્ય' નાન્યથા ભવેત્ ॥ ૮॥

યતો ન હિ પ્રભોસ્તત્ર વદિ પ્રાકટ્યમિપ્યતે ॥૮૩॥

જોશોમાં આવા પ્રકાશની પ્રભુસ્થિતિ હોય છે, તેને સ્વતન્ત્ર
બકતો દેહેવા. આજ રીતે તે બકિત પણ સ્વતન્ત્ર, બીજી રીતે તે
સ્વતન્ત્ર ન થઈ શકે; કેમકે આ પ્રકાશની બકિતમાં પ્રભુ હૃદયમાં
જ પ્રકટે, બીજા પ્રાકટ નજ નેાય ૮૩.

સ્વતન્ત્રા મનિરધુના ઝજઘીષ્યેષ દૃશ્યતે ॥૯॥

છોડી દઉં, પણ સત્યનો પંથ હું કદી પણ છોડીશ નહિ.”

મહાવીર હનુમાનનું નામ લેવાથી અને ધ્યાન ધરવાથી લોકોમાં વીરતા અને હિંમત આવે છે. એ હનુમાનને મહાવીર કહેણે બનાવ્યો? પ્રજ્ઞાચર્યજી. મેઘનાદને મારવાની કોઈનામાં તાકાત નહોતી. રામચંદ્રજીએ પણ પોતાની લીલાદ્વારા બતાવ્યું કે, “હું પોતે પણ મેઘનાદને મારવાને શક્તિમાન નથી! જેણે ૧૨ વર્ષ સુધી મનમાં પણ પ્રજ્ઞાચર્યનો ભંગ નહિ થવા દીધો હોય તેજ તેને મારી શકશે.” આવો પુરુષ કોણ હતો? લક્ષ્મણજી! બીજા હાથ પર જેણે જેણે પવિત્રતા અર્થાત્ પ્રજ્ઞાચર્યનો ત્યાગ દીધો છે તેની હાલત અત્યંત અધોગામી થઈ છે. જેનું અંતઃકરણ પવિત્ર નહોતું તેને કદી પણ જય મળ્યો નથી. પૃથ્વીરાજના પરાજય પછી હિંદુ દેશ પરાધીનતામાં સપડાયો, એ વાત સૌ કોઈ જાણે છે. તે પૃથ્વીરાજ લખી ગયો છે કે, “હું જ્યારે રણસંગ્રામમાં જવા નીકળ્યો ત્યારે મારી કમર રાણીએ કસીને બાંધી હતી.” અર્થાત્ સ્ત્રીસંગ કર્યો હતો. નેપોલિયન જેવો મહાન રણવીર પણ પોતાના સર્વોત્તમ-સર્વોચ્ચ સ્થાનેથી કડકડ ભૂસ કરતો ગળડી પડ્યો તેનું શું કારણ? ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે કે રણમાં જવા અગાઉ તે પોતાનું ખૂન પોતાને હાથેજ કરી ચૂક્યો હતો. સંગ્રામમાં જવાની આગલી રાત્રે તેણે સ્ત્રીસંગ કર્યો હતો. અંદ્રપ્રભા જેવો ક્રાંતિમાન અને સૂર્યપ્રભા જેવો તેજસ્વી વીર યુવક અભિ-મન્યુ કુરુક્ષેત્રની રણભૂમિમાં કે જ્યાં ભારતવર્ષના ક્ષત્રિય વીર પુરુષોનો સર્વથા નાશ થયો હતો, ત્યાં રહેંસાઈ ગયો તેનું કારણ શું? રણમાં જવા અગાઉ તેણે પોતાનું પ્રજ્ઞાચર્ય અંકિત કીધું હતું. ‘રામ’ જ્યારે પ્રોફેસર હતો ત્યારે તેણે ‘યાસ’ અને ‘નાપાસ’ છોકરાઓનું એક લિસ્ટ બનાવ્યું હતું અને તેમાં છોકરાઓની ચાલચલણ વિષે ‘રિમાર્ક’ દીધી હતી. આ લિસ્ટ પરથી તારતમ્ય ખેંચતાં જણાયું કે, જે છોકરાઓ પરીક્ષાના દિવસોમાં અથવા તેથી થોડા દિવસ અગાઉ વિષયવાસનામાં ફસી પડતા હતા તેઓ આખું વરસ સારો અભ્યાસ કર્યા છતાંયે પરીક્ષામાં નાપાસ થતા હતા અને જે છોકરાઓનાં મન પરીક્ષાના દિવસોમાં એકાગ્ર અને પવિત્ર રહેતાં હતાં તેઓ પાસ થતા હતા. બાય-બલ વાંચતાં જણાય છે કે બહાદુરીના વિષયમાં સામ્સનનું નામ કહેવતરૂપ થઈ પડ્યું હતું; પરંતુ જ્યારે તેણે સીના કટાક્ષને

માટે જે આત્મસમર્પણું ધક્કામગ્ન થાય છે, તે શ્રીમદ્ગુરુપ્રભુજી દ્વારાજી રૂપુ તેમ ફેરેનામાં આપુ છે, કેમકે શ્રીમદ્દયાર્પયણુદ્વારા થય તેજ ફેરે ૧૩

અતસ્તેભ્યસ્તદ્વિધાય પ્રેમસેવાં પ્રસાધયેત્ ।

તસ્યાધિકારરૂપત્વાદાધિકારિક્વરૂપિણી ॥૧૮॥

તનુવિત્તયુતા સેવા સમર્પણફલા હિ સ્તા ॥૧૮૩॥

માટે શ્રીનરદયાર્પણુ શ્રીમદ્ગુરુપ્રભુજીદ્વારા આત્મસમર્પણુ દીક્ષા નહ પ્રેમસેવાની સિદ્ધિ કબ્બી તેવા જીવને અધિકાર પ્રાપ્ત થતા અધિકારને અનુરૂપ એવી તનુજન-વિતજન સેવાથી યુક્ત માનની સેવા, તે સમર્પણને અન્તે પ્રાપ્ત થાય છે ૧૪૩

સમર્પણ તુ ભયતિ વિનિયોગેન સાર્થકમ્ ॥૧૯॥

વિનિયોગાદ્ભવેદેય પ્રેમામ્ભવ્યાદિ ચાચિત્ત્વમ્ ।

કૃપાવિશેષાદ્ વ્યસનં પ્રપચ્ચે વિસ્મૃતે ભવેત્ ॥૧૯૥॥

સર્વ વસ્તુના વિનિયોગથી સમર્પણુ સાર્થક થાય છે ખાસ કૃપા થતા પ્રપચ્ચ-જગતનુ વિશ્વગણુ થતા વચન-શા પ્રાપ્ત થાય છે ૧૬

અયમેવ નિરોધો હિ માનસી સેવનાપિ યા ।

આસત્તેર્વસનાદો તુ કારણત્વ હિ ગમ્યતે ॥૨૦॥

આજ નિરોધ અથવા આજ માનની મેવા વ્યસન વગેરે દશામાં આસિત્ત એ કાણુરૂપ છે, (પ્રથમ અર્થ પછી પ્રેમ અને

પશુઓની માફક બેષરવાઈથી પ્રજાની વૃદ્ધિ કરે છે અને મોજને માટે પોતાના વીર્યનો નાશ કરે છે તેમને ધિક્કાર છે !

આર્યલોક આ દેશમાં પ્રથમ આવ્યા ત્યારે પ્રજોત્પત્તિનો વધારો કરવાની આવશ્યકતા હતી; એટલા માટે લગ્ન સમયે ઓવી પ્રાર્થના કરવામાં આવતી હતી કે, “ આ બાળકીને દસ પુત્ર થાઓ ! ” પણ આધુનિક કાળમાં એક સ્ત્રીને દસ પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાની કાંઈ જરૂર રહી નથી. તમે કહો છો કે, “ મરણ પછી પુત્ર અમને સ્વર્ગમાં પહોંચાડશે.” પરંતુ હાલ તો પુત્રોને પેટભર ખોરાક પૂરો નહિ પડવાથી જીવતા જીવતાંજ તમારો વાસ નરકમાં થઈ રહ્યો છે. ચારો ! ઉધારની આશાએ નગદને શા માટે છોડો છો ? અશુભને શ્રીકૃષ્ણને ગીતામાં એવો સવાલ પૂછ્યો છે કે, “ પિંડ કાણુ આપશે અને પિતૃઓ સ્વર્ગમાં શી રીતે પહોંચશે ? ” શ્રીકૃષ્ણે જે જવાબ આપ્યો છે તે લગવદ્ગીતાના બીજા અધ્યાયમાં ૪૨ થી ૪૬ માં શ્લોક સુધી ઘેર જઈને જોઈ લેજો. સ્વર્ગનો અર્થ કાંઈ મુક્તિ થતોજ નથી. સ્વર્ગમાં ગયા પછી તો પાણુ આ લોકમાં આવવું પડે છે. સ્વર્ગના સળધમાં અહા ! નીચલી કડીઓ કેવી સરસ લાગુ પડે છે ! :—

“જનત પરસ્ત નહિદ કળ હક પરસ્ત હૈ ?
હુરોં પે મર રહા હે, થહ શહજત પરસ્ત હૈ.”

અર્થાત્ જે સ્વર્ગનો ઉપાસક છે તે બ્રહ્મનો ઉપાસક શી રીતે બની શકે છે ? જે પરીઓને મેળવવાને કાંકાં મારી રહ્યો છે, તે હા કામાતુર છે.

વહાલા બંધુઓ ! જો તમે પ્રજાની વૃદ્ધિ કરવાની ક્રિયા સમજી રેજ નહિ ઘટાડો તો પ્રકૃતિ પોતેજ પોતાની ફૂર પદ્ધતિ પ્રમાણે પ્રજાને પરાણે છિન્નલિન્ન કરવા માંડશે. મહર્ષિ વસિષ્ઠજીએ મહત્તિના કોપની નીચલી રીતિઓ લખી છે :—

(૧) મરકી, (૨) હુંકાળ, (૩) ધરતીકંપ અને (૪) લડાઈ. આ ચાર વસ્તુઓથી કુદરત મનુષ્યની અયોગ્ય વૃદ્ધિને ટાળે છે; માટે તે મરકી, હુંકાળ, ધરતીકંપ અને યુદ્ધોને અટકાવવાં હોય તો બ્રહ્મચર્યનો આશ્રય લો. જ્યાંસુધી પ્રજોત્પત્તિ અને જમીનની વેદાશનું સંરખું પ્રમાણુ રાખવામાં ન આવે ત્યાંસુધી જુદી જુદી જાતોમાં સંપ અને ઐક્ય કદી પણ દષ્ટિગોચર થઈ શકશે નહિ,

જ્યાં સૂધીમાં પ્રભુ સુખદાન દેવા સમર્થ થાય અને ફરી સમપેણુનું દેવ મળે ત્યાં સૂધી વચ્ચેના સમયમાં પ્રજાડગનાઓને તાપ-ક્રોધેશ ક્રોધવામાં આવ્યો છે. ૨૧.

આયિર્માયો. હિં ચાલ્યેઽપિ સ્વેષ્ટરૂપસ્ય, તેન દિ ।

‘સર્વાભિરગ્રે માત્વ્યાભિર્લોભાભિઃ સુપસમ્ભવઃ ॥૨૨॥

પોતાને ઇષ્ટ એવા રૂપને આપિર્લાવ બાલ્યકાળમાં થઈ શકે છે; તેથીજ હવે પછી થવાની સમગ્ર ક્રીડાઓથી સુખને સમ્ભવ છે. ૨૨.

‘યત્તર્થેઽન્નેત્યાદિમિસ્તુ તદેવ વિનિરૂપિતમ્ ।

અગ્રેક્રમેણ સર્વોઽપિ નિરોધ. સુનિરૂપિતઃ ॥૨૩॥

યત્તર્થઙ્ના- (ભા ૧૦-૭ મે) વગેરે પ્રસંગે કરી તેજ વાત માની રીતે નિરૂપવામાં આવી છે આગળ જતા ક્રમે કરી સમગ્ર નિરોધનું પણ નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. ૨૩

નિરોધેઽપિ ન યાસ્વિચ્છા તાસાં સુક્તિર્નિરૂપિતા ।

અન્તર્ગૃહ્યતાનાં તુ તથા દેહધિધારણમ્ ॥૨૪॥

પ્રશ્નિચ્છાતઃ સ્યતો નેતિ સ્થાપયિત્વેતિ ચોદિતમ્ (?) ॥૨૪૩॥

નિરોધ છતાં રમણ કાળે જેઓ વિશે પ્રભુની ઈચ્છા હતી તેવાં ગોપાડગનાઓને મોક્ષ આપ્યો, તેમ ક્રોધવામાં આવ્યું છે. વેલ્લુનાદ થયે જે ગોપાડગનાઓ ધરમાંથી બહાર ન નીકળી શક્યાં તેઓમાંનાં બધાંજ મોક્ષ નથી પામ્યાં; તેઓના દેહ ટકી રહ્યા તે પ્રયુષ્ઠાથીજ, તેઓની ઇચ્છાથી નહીં. ૨૪

કેટલાંક અંગ્રેજ પત્રોએ એવો ગપાટો ઉડાડ્યો છે કે પ્રહ્લ્લચર્યના પાલનથી જિંદગી ઘટે છે. તપાસ કરતાં માલૂમ પડે છે કે પેરિસ અને એડીનબરોના કેટલાંક વર્ષોના જન્મમરણના રિપોર્ટો ઉપરથી ખાસ આ પરિણામ તારવી કાઢવામાં આવ્યું હતું. હવે જેનામાં જરા પણ અકલ્લનો અંધ હશે તેને વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ રીતે જણાશે કે ઉપલાં શહેરોમાં ક્રિષ્ણ એવા લોકોનાંજ લગ્ન કરવામાં આવતાં નથી કે જેઓ કાંતો જિમાર હોય કે કાંતો નાદાર અથવા બેકાર હોય, કિંવા બીજી કોઈ રીતની મુશ્કેલીથી વ્યાધિગ્રસ્ત થઈ ગયા હોય. જેથી એવા હલકા જીવનમાં અલ્પ આયુષ્ય ઇત્યાદિ પરિણામોને પ્રહ્લ્લચર્યના પરિણામરૂપે ગણાયજ નહિ. વળી તે દેશનાં કુવારાં માણસો આત્મજ્ઞાન નહિ ધરાવવાથી પણ પ્રહ્લ્લચર્ય રહી શકતાં નથી, જેથી એવા જન્મમરણના પત્રક પરથી પ્રહ્લ્લચર્યનું ખંડન થવું તદ્દન અશક્ય છે.

આપણા દેશની વિદ્યા ગ્રહણ કરીને વિદેશીઓ તેનો લાભ લે છે અને આપણે જેવા ને તેવા રહી જઈએ છીએ, એ કેવી અફસોસની વાત છે? “અમારા બાપે કૂવો ખોદાવ્યો છે” એમ કહેવાથી આપણી તૃપ્તિ છીપવાની નથી. તૃપ્તિ તો પાણી પીવાથીજ શાંત થશે; એવીજ રીતે શાસોના ઉપદેશ પ્રમાણે અમલ કરવાથીજ આપણાં હૃદયો નષ્ટ થશે.

—સમર્પણ પ્રભુના મુખાગવિન્દાત્મક આધિદૈવિક અભિરૂપના પ્રાકટયથી નક્કી થયું છે. ૨૯.

તદાશ્રયઃ સદા વાર્યઃ સર્વભાવેન સર્વથા ।

ભવિષ્યતિ તદેકાત્મવિશ્વાસસયુજાં નૃણામ્ ॥૩૦॥

સંપૂર્ણ ભાવથી દરેક રીતે તે શ્રીમહાપ્રભુજીને સદૈવ આશ્રય કરેલો. તે શ્રીમહાપ્રભુજીમાં અત્યવિશ્વાસવાળા મનુષ્યોને તેથી આશ્રય સિદ્ધ થશે. ૩૦.

કૃપાસાધ્યમતઃ સર્વે, તથાચેન્ન કૃપા ભવેત્ ।

મુક્તિરેવ ફલં તસ્ય સાયુજ્યમિતિનિશ્ચયઃ ॥૩૧॥

આથી સર્વે માત્ર કૃપાથીજ સાધી શકાય તેમ છે હવે જો તેવા પ્રકારની કૃપા ન થાય તો તેવા મનુષ્યને સાયુજ્ય મુક્તિ એજ ફળ મળે, એમ ચોક્કસ બતાવ્યું ૩૧.

સાયુજ્યમક્ષરે નૈવ કિન્તુ તત્પુરુષોત્તમે ।

ભક્તિમાર્ગફલેષ્વેતન્મધ્યમ ફલમીર્યતે ॥૩૨॥

આ સાયુજ્ય (જીનમાર્ગ)થીની જોમ) અસુખદામા તથી ખરું શીખુરોત્તમમાં થાય છે ભક્તિમાર્ગથી તથા કૃપામાં આ મધ્યમ પ્રકારનું ફળ કહેવાય છે. ૩૨

‘સાયુજ્યકાચ્ચયે’ત્યાદિ નિબન્ધેઽપિ નિરૂપિતમ્ ।

મર્કેદુર્લભતા પ્રોક્તા ‘દુર્લભે’તિ ન સોચ્યતે ॥૩૩॥

તમારી ખુશામત નહિ કરું. પ્રેમને ખુશામત ગમતી નથી. 'રામ' જાપાન ગયો હતો, અમેરિકામાં ગયો હતો, વળી યુરોપના પણ કેટલાક દેશો 'રામે' જોયા છે; પરંતુ જ્યાં જ્યાં ઉત્તતિ જણાઈ ત્યાં ત્યાં 'સત્ય'નું અસ્તિત્વ હતું. અમેરિકાએ જે ઉત્તતિ કરી છે, તે પણ ધર્મ પ્રમાણે ચાલવાથીજ. ધર્મને કોઈએ ઇન્કાર રાખી લીધો નથી, પણ ગમે તે માણસ ધર્મ પ્રમાણે આચરણ કરી શકે છે.

નગદ ધર્મ અને ઉધાર ધર્મ

ધર્મ બે પ્રકારના છે; એક નગદ અને બીજો ઉધાર. દાખલા તરીકે એક માણસે કેટલુંક ધન જમીનમાં દાટી રાખ્યું હતું તે તેના છોકરાએ જાણ્યું; તેણે તે ગુપત્યુષ કાઢી લઈ વાપરી નાખ્યું અને તેટલાજ વજનના પથરા એ ખાડામાં ભરી દીધા. કેટલાક દિવસ પછી તેના બાપે જમીન ખોદી જોઈ તો રૂપિયા મળે નહિ; તેથી તે રડવા લાગ્યો કે, "હાય ! હાય રે ! મારું ધન ક્યાં ગયું ?" છોકરો બોલ્યો : "બાપા ! તમે શા માટે રડો છો ? તમારે તે વાપરવા તો હતાજ નહિ, રાખી મૂકવા હતા, તો એ પથરાઓ પણ તેટલાજ વજનના છે."

“જશરા નિહાદન ચે સંગો ચે જર.”

અર્થાત્ જો સંઘરીજ મૂકવાં હોય તો પછી પથથર અને સુવર્ણ સરખાંજ છે.

જુદા જુદા ધર્મો વચ્ચે જે ઝગડા થાય છે, તે સર્વ નગદ ધર્મને લીધે નહિ પણ ઉધાર ધર્મને લીધેજ થાય છે. નગદ અથવા રોકડો ધર્મ તો એજ કે જે મરણ પછી નહિ, પણ જીવતાંજ સફળ થવાની ચિંતા રાખે છે. ઉધાર ધર્મ અંધશ્રદ્ધાનો છે અને નગદ ધર્મ દૃઢ વિશ્વાસનો છે. ઉધાર ધર્મ માત્ર લોકોને કહેવાનો અને ઉપર ઉપરથી માની લેવાનો હોય છે, જ્યારે નગદ ધર્મ આચરવાનો-અમલમાં મૂકવાનો હોય છે. ધર્મમાં જેટલો રોકડ લાગ છે તેને માટે સર્વ ધર્મોનો એકજ મત છે. ખર્ચ બોલવું, શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરવું અને તે પ્રમાણે ચાલવું, અહંકાર અને સ્વાર્થી વૃત્તિથી દૂર રહેવું, પરધન અને પરદારા જોઈને મનમાં મલિન વાસના ઉત્પન્ન થવા ન દેવી, જગતની લાલચો અને ધમકીઓના જાદુમાં ફસાઈને આપણા મૂળ સત્ય-

૧. પુષ્ટિમાર્ગીયસ્વરૂપનિરૂપણમ્ ।

અથ શ્રીયલ્લભાચાર્યચરણાબ્જપ્રસાદતઃ ।

ક્રિયતે પુષ્ટિમાર્ગીયપ્રાપ્યરૂપચિનિર્ણયઃ ॥૧॥

શ્રીયલ્લભાચાર્યજીના અરલુકમણી કૃપાયે કરી પુષ્ટિમાર્ગીમાં જે સ્વરૂપની આપણે પ્રાપ્તિ કરવાની છે, તેનો નિર્ણય કરવામાં આવે છે. ૧,

શૃંગારરસસંસ્થાનં સ્થાયિમાયઃ પ્રભુર્મતઃ ।

રસો નિરૂપિતઃ શાસ્ત્રે યાદશસ્તાદેવેવ દિ ॥૨॥

શૃંગારરસના આધારરૂપ જે સ્થાયીભાવ તે પ્રભુ છે. ૨૨-
શાસ્ત્રમાં જેવા પ્રકારના રસની વાત કરવામાં આવી છે તેઓજ નૃત્ય-
બંધ એ વગેરે સ્વરૂપથી જાણીએ. તેમાં પણ ક્રિયા એ કારણરૂપ છે

નૃત્યબંધાદિભિર્બાંધ્યઃ ક્રિયા તન્નાપિ કારણમ્ ।

ક્રિયયા નૃત્યબંધાદૈઃ શાસ્ત્રાદુદ્વેકતોઽપિ ચ ॥૩॥

ઉદ્વેદ્વેદ્યઃ સ્વામિનીભાવઃ સોઽસ્માકં મન્મથઃ પ્રભુઃ ।

ગૃહભાવો દૃદિ સ્થાયો સ્ત્રીભાવાત્મા કૃપાકર ॥૪॥

સુખરૂપસ્તુ તત્પશ્ચાદ્ ભાવો તદનુભાવકઃ ।

ભક્તસમ્બન્ધજનિતસ્તદ્ભોક્તા પ્રમુરુચ્યતે ॥૫॥

વધારે માન મળે છે. અહીંયાં પરભાષા ભણવી એ હલકું ગણાય છે (ન પઠેત્ યાવર્તીં માપામ્); ત્યાં પરભાષાઓ જેટલી વધારે આવડતી હશે તેટલું વધારે માન મળશે.

નગદ ધર્મ વિષે એક વૃદ્ધ અમેરિકન પ્રોફેસરનું દૃષ્ટાન્ત

‘રામ’ જ્યારે જાપાન જતો હતો ત્યારે ટ્રીમરમાં અમેરિકાના એક વૃદ્ધ પ્રોફેસર સાથે તેને ઓળખાણ થઈ. તે વૃદ્ધ પ્રોફેસર રશિયન ભાષા શીખતો હતો. તપાસ કરતાં માલૂમ પડ્યું કે, તેને અગિયાર ભાષાઓ તો આવડતી હતી. તેને “આટલા ઘડપણમાં નવી ભાષા શીખવાની શી જરૂર છે?” એમ પૂછતાં તેણે જવાબ આપ્યો કે, “હું ભૂસ્તરવિદ્યાનો પ્રોફેસર છું, રશિયન ભાષામાં ભૂસ્તરવિદ્યાનો એક અદ્ભુત ગ્રંથ લખાયો છે, તેનું ભાષાંતર હું કરી શકું, તો મારા દેશબાંધવોને અત્યંત લાભ મળે, તે માટે હું રશિયન ભાષા શીખું છું.”

‘રામે’ કહ્યું: “હવે તો તમે મૃત્યુને બારણે આવી પહોંચ્યા છો; હવે શીખીને શું કરશો? ઈશ્વરનું ભજન કરો.”

તેણે જવાબ આપ્યો: “લોકસેવા એજ ઈશ્વરસેવા છે. * આ સુરકેલ કર્તાવ્ય બળવતાં હું નરકે જઈ; તોપણ મને તેની દરકાર નથી. મારા દેશબાંધવોને સુખ થતું હોય અને મારે હજાર વખત નરકવાસ ભોગવવો પડે, તોપણ મને હરકત નથી. આ જન્મમાં લોકસેવાનો લાભ લેવાનો હક મૃત્યુ પછીની અદૃશ્ય સૃષ્ટિના ડરથી હું છોડનાર નથી.”

“શુભશતા ખવાઓ આમન્દા ખ્યાલસ્ત;
ગતીમત દાં હમીં હમસ કિં હાલસ્ત ” x

નગદ ધર્મ એજ કહેવાય. ભગવદ્ગીતામાં એવી ઉત્કૃષ્ટ આજ્ઞા કરી છે કે,

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન ।

અર્થાત્ કર્મજ કરતો રહે, ફળ ઉપર દષ્ટિ રાખીશ નહિ.

લોક મેંકોલેની એવી પ્રાર્થના હતી કે, “મરું તો મારી લાય-

* બન્દ: હું જે ખુદા મૈં બન્દે મેરે ખુદા હૈ.

x શૂલકાળ સમયત છે અને ભવિષ્યકાળ તો કેવળ અનુમાન છે; વર્તમાનકાળજ આપણી પાસેનું ખરું ધન છે એમ સમજ.

૧૦. સ્વમાર્ગોયસ્વરૂપસ્થાપનપ્રકારઃ ॥

સમાનીય સ્વયં દટ્ટાન્મૂર્તિં સર્વાર્થશોભનામ્ ।
 કૃષ્ણસ્ય ચાલકૈશોરાવસ્થાપન્નાં વિશેષતઃ ॥૧॥
 ચાલકસ્યેકાદિકીર્તિમન્યાં સદ્વિતીયામથાપિ વા ।
 યતો મૂલપરિત્રં હિ ચાલકૈશોરયોઃ કૃતમ્ ॥૨॥
 સ્નાપયિત્વા તુ વિધિયત્પજ્ઞામૃતજલાદિભિઃ ।
 શઙ્કેન ચ તત્ પદ્માચ્ચન્દ્રનેનામૃતલેપનમ્ ॥૩॥
 પુનઃકૃષ્ણજલેનાપિ સ્નાપયિત્વા તદુત્તમમ્ ।
 સપ્રોક્થ સુક્ષ્મવર્ત્તેણ સ્થાપયેદામ્ભનોપરિ ॥૪॥

શ્રીગણેશ આલ્પાન્ના તેમજ કિશોરાવસ્થાનું છે, તેથી શ્રીકૃષ્ણ-
 ચન્દ્રકુન્દની ખાન કરી આલ્પ અને કિશોર અવસ્થામાં રૂહેલી અને
 આલ્પાવસ્થાની ઝોંટ અથવા તે શ્રીગૃામીની મદિત ઝોંટી બીજી.
 બધા અર્ચોમાં મુજોબિત મૂર્તિ જાને અસ્તગ્માં જઈ બાવવી; પછી
 વિધિ મુજબ ઘડખે કરી પડ્યામૃત, જલ વગેરેથી મ્નાન કરાવવું.
 એ પછી ચન્દ્રને લેપ કરવો. ફરી ગરમ જલ વડે મ્નાન કરાવી
 તે બાદ કીર્તિ ગરુડી પ્રોક્ષણ કરી (ફોર્મ) આમન વિષય સ્થાપવી. ૧૦૪,

પ્રાર્થયિત્વા નિજાચાર્યાન પ્યાત્વા તદ્દહૃદયસ્થિતમ્ ।

ભાષાત્મકં પ્રભો રૂપં મર્ચલીલાયુતં મદા ॥૫॥

મરનું ભાડું પણ ઘેરથી લાવ્યા નહોતા. તેમાંના કેટલાક શ્રીમંત ઉતાડ્યોના ખૂટ સાફ કરવા રહ્યા હતા, કેટલાક સ્ટીમરને ધોવા સાફ કરવાના કામ પર રહ્યા હતા, અને કેટલાક એવાંજ ખીજાં કામ પર રહીને સ્ટીમરનું ભાડું ચૂકવતા હતા. તપાસ કરતાં માલૂમ પડ્યું કે, “આપણા દેશના પૈસા પરદેશમાં જઈને શા માટે ખરચવા ? સ્ટીમરનું ભાડું પણ કામ કરીને ચૂકવવું” એવો તેમનો વિચાર હતો. અમેરિકામાં ગયા પછી તેમાંના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ આખો દિવસ શ્રીમંત લોકોને ત્યાં મજૂરી કરતા અને રાત્રે રાતની શાળાઓમાં જઈ લખતા. કેટલાક રેલવેનાં કામ ઉપર અને કેટલાક એવાંજ ખીજાં કામોમાં જોડાયા હતા. એ લોકો ઉનાળામાં મજૂરી કરતા અને શિયાળામાં કોલેજમાં લખતા.

“પથે ઇલમ ઝૂ શઅમ ખાયદ ગુદાખ.”

અર્થાત્ જ્ઞાનપ્રાપ્તિને માટે મીષુળત્તીની પેઠે ઓગળવું બેઠએ.

એવી રીતે સાત આઠ વર્ષ સુધી પોતાનો નિર્વાહ કરીને પોતાની બુદ્ધિ અમેરિકાનાં જ્ઞાન અને કળાઓ તથા ખીસ્માં અમેરિકાના પૈસાથી ભરીને એ જાપાની લોકો પાછા સ્વદેશ આવે છે. દરેક સ્ટીમરમાં વીસ પચીસ અને કોઈ કોઈ વાર સેંકડો જાપાની લોકો અમેરિકા, જર્મની વગેરે દેશોમાં જાય છે અને ત્યાંનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી પોતાના દેશમાં પાછા આવે છે. એનું પરિણામ તમે જુઓ છોજ. પચાસ વર્ષ પહેલાં જે જાપાન હિંદુસ્તાનના કરતાં પણ અવનત દશામાં હતું તે આજે યુરોપથી પણ ચડી ગયું છે.

અભિમાનથી અલગ રહેનાર પોતેજ સુકાઈ જાય છે.

તમારો હાથ મજબૂત છે અને તેમાંનું લોહી પણ તદ્દન શુદ્ધ છે; પરંતુ જો કાંડા પર તાણીને પાટો બાંધો તો હાથનું લોહી હાથમાંજ રહેશે, શરીરના ખીજા ભાગોમાં તે ફરી શકશે નહિ અને તેથી તે જલદી બગડી જઈને તમારો હાથ સુકાઈ જશે; તેવીજ રીતે જે દેશના લોકો “અમેજ મોટા છીએ, અમેજ સારા છીએ, અમેજ કુલીન છીએ, અમારે મ્લેચ્છ અને કાફરોની સાથે સંબંધ રાખવાની શી જરૂર છે ?” એમ કહીને ખીજાઓ અને પોતાની વચ્ચે જુદાઈનો પાટો બાંધી લે છે; તેઓ પોતે અને તેવાઓનો દેશ પણ એથી સુકાઈજ જાય છે. “વહેતા પાણી નિર્મલા, બાંધ્યા ગંદા હોય.”

(ત-નિ-સર્વનિ.)-તે રૂપ તેમાં રિચીત કરી રૂઢેલું હોય છે; એમ શ્રીમદ્વાપ્તભુજને કહ્યું છે, તે આજ. તે હરિભગવાન ભાવાત્મક રૂપો છે. ૯.

પટિત્વા તુ પ્રિરાઘૃત્યા શૃંગારં રચયે તદા ।
 વૈષ્ણમરણૈવાપિ પ્રેમ્ણા સૌન્દર્ય સ્વચક્રૈઃ ॥૧૦॥
 આસ્તીર્ય ષષ્ટૈર્વિધિવદાસનં તથ ભાવયેત્ ।
 તદુત્તરીયયદ્ધાણિ તતસ્તામુપવેશયેત્ ॥૧૧॥
 'તદ્દર્શને'તિતત્રત્યં પથયુગ્મમુદોર્યં ચ ॥૧૨॥

ત્રાશુવાર ઉપરના રક્ષાસતેવનો પાક કરી પ્રેમપૂર્વક ઓદ્યને ખીલાવનાગ વસ્ત્રો અને આભરણોથી પ્રભુનો શુદ્ધાર કરવો; વસ્ત્રો બિછાવી વિધિપૂર્વક આસન તૈયાર કરવું અને પછી ઉત્તરીયપિછોડી વગેરે વસ્ત્રો ધરાવી 'તદ્દર્શન' એ શ્લોકનો પાક કરી ત્યાં રવડપને પધગવવું. ૧૧૩.

તતઃ સજ્જીરુતે સમ્યગોદનવ્યજનાદિકે ॥૧૨॥
 માયચિત્વા તુ તથાત્યસ્યામિનીયિહિતાર્ચનમ્ ।
 હૃદિ કૃત્વા નિજાચાર્યાન્ દૈત્યવાનેકતપરઃ
 સ્વયં સમર્પયેત્ કામમાચાર્યદ્વારકં જનઃ ॥૧૩॥

ત્યારપછી મારી રીતે તૈયાર કરેલાં ભાત-શાદ-પદ્ધાત્રાદિકમાં ત્યાંજ બિરાજતાં અંગીજીની અર્ચન કરતા હોય તેવી ભાવના કરી હૃદયમાં આપણા આચાર્ય શ્રીમદ્વાપ્તભુજને રાખી દીન અને એકનાન એવે આચાર્યદ્વારા જાતેજ આત્મસમર્પણ પ્રભુને કરવું. ૧૩૩.

વિદેશની વિદ્યા મળ્યાથી વટલાઈ જવાતું નથી.

હું કહું છું કે તમે મરણ પર્વત લાવો. અમેરિકનોએ ઘણી મહેનતે ખીલ્લો પાસેથી વિદ્યા સંપાદન કરી છે અને તેને ખીલવી છે. અમેરિકનો 'ડોલરના દાસ' કહેવાય છે, તે ખર્ચ નથી; જિલટા ડોલર તેમના દાસ છે; કારણકે ડોલર તો વિદ્યાની પાછળ આપોઆપજ ઘસડાઈ આવે છે. જે લોકો અમેરિકન લોકો પર એ આરોપ મૂકે કે છે તેઓ નગદ ધર્મના નહિ પણ નગદ નાણાંનાજ અનુયાયી છે; તેઓ અમેરિકન વસ્તુસ્થિતિથી તદ્દન અજાત છે. નિષ્કુળ ધનાર શિયાળની જેઠે 'દ્રાક્ષ ખાટી છે' એ પ્રકારનો એ આરોપ છે. કેલિફોર્નિયાની એક સ્ત્રીએ અઢાર કરોડ રૂપિયા આપીને એક વિશ્વવિદ્યાલય સ્થાપ્યું છે. એવી રીતે જ્ઞાનની વૃદ્ધિ અને પ્રચાર કરવાને માટે તે દેશમાં દર વર્ષે કરોડો રૂપિયાનું દાન કરવામાં આવે છે. હિંદુસ્તાનની પ્રાક્ષવિદ્યાને તેઓ એટલા માને છે કે વ્યાવહારિક વેદાંત ત્યાં અત્યારે જેવું છે તેવું અહીંયાં નથી. તે લોકોએ વેદાંતનું અધ્યયન કરીને તેને પોતાનું કરી નાખ્યું છે, તોપણ તેઓ કંઈ હિંદુ થયા નથી; તેવીજ રીતે આપણે પણ તેમની વિદ્યા અને હુન્નરકળા પ્રાપ્ત કરવા છતાંયે આપણું રાષ્ટ્રીયત્વ બળવી રાખી શકીશું. ઝાક બહારથી પોતાનો ખોરાક લે છે; પરંતુ તેથી તે બતે ખોરાક બનતું નથી. બહારથી મીઠું પાણી, પ્રકાશ અને હવા તે લે છે અને પચાવે છે; પરંતુ તેથી તે બતેજ પાણી કે હવારૂપ બની જતું નથી. જાપાની લોકોએ યુરોપ અને અમેરિકાની હુન્નરકળા પ્રાપ્ત કરી; પરંતુ તેઓ બતે જાપાનીજ રહ્યા છે. દેવોએ કચ (ગૃહસ્થપતિના પુત્ર)ને રાક્ષસો પાસે મોકલીને તેમની સંજીવની વિદ્યા શીખી લીધી, પણ તેથી તે પોતે રાક્ષસ બન્યા નહિ; તેવીજ રીતે યુરોપ અને અમેરિકા જઈને તેમનું જ્ઞાન તથા કળા શીખી આવવાથી તમારું હિંદુત્વ જતું રહેવાનું નથી.

જ્ઞાનની આપ લે ન કરવાથી પોતાનેજ નુકસાન છે.

જે લોકો જ્ઞાનને અમુક દેશમાં પૂરી રાખવા ઇચ્છે છે; અને આ જ્ઞાન અમારું ને આ જ્ઞાન ખીલ્લ દેશનું છે, ખીલ્લનું જ્ઞાન અહીંયાં આવશે તો ખોટું થશે અને અમારા જ્ઞાનને લઈ જવાનો પણ કોઈને અધિકાર નથી એમ કહે છે; તેઓ પોતાના જ્ઞાનને અજ્ઞાનતા રૂપમાંજ ફેરવી નાખે છે. આ ઓરડીમાં અજ્ઞવાણું છે,

११. श्रीमत्प्रभोश्चिन्तनप्रकारः ॥

अथ श्रीमद्वयभाचार्यचरणाब्जप्रसादतः।

स्यमार्गसेत्यरूपस्य चिन्तने रीतिरुच्यते ॥१॥

श्रीमद्वयभाचार्य७नां अरलुक्ष्मणेनी कृपायी आपणा भार्गभा
नेत्यस्य प्रभुता चिन्तननी रीति कृपेयामा आवे ऐ १.

विपिने विपिने वृक्षलतादिषु विशंपत ।

परिभ्रमन्तो विरहे विकला गोपवालिका ॥२॥

विस्मस्तवसना शुष्करमना रन्नायिका ।

विकोर्णवेज्ञा सहेपा नाथ नाथेति धादिनो ॥३॥

चलत्पद्मयुगा दुःखान्मुहुर्मौलितलोचना ।

लम्बलक्ष्मपद्माम्भोजचिह्नदर्शनकातरा ॥४॥

दृष्टदायाग्निविशिखा निःश्वासग्रहणानुरा ।

धरणीपतिताऽभ्यन्तविरहाकुलचंतना ॥५॥

दृदि प्रादुर्भयद्वाघदृष्टगोशुलनायका ।

नाथोत्थापय मामेव मुहुर्विकलवचादिनी ॥६॥

विचाररहिता चित्तचिन्ताकुलितमानसा ।

मनोजगदभावात्मप्रियप्राकट्यकांक्षिणी ॥७॥

नमस्तलीलानुकृतिकृनिस्वप्रियभावुजा ।

હર બન્યા. યુરોપના પણ ગરીબ, દરિદ્રી અને સાધારણ લોકોજ વહાણમાં બેસી અમેરિકા જઈ રહ્યા હતા, પણ બુઝો ! આજે તેઓજ આખી દુનિયામાં સૌથી વધુ શક્તિમાન થઈ બેઠા છે ! તેવીજ રીતે જેમનો પોતાના દેશમાં કોઈ ભાવ પૂરતું નહોતું એવા કેટલાક હિંદીઓ પણ પરદેશ જતાંજ ત્યાંના ઊંચા દરજ્જાના લોકોમાં ગણાવા લાગ્યાં અને કીર્તિ પણ પ્રાપ્ત કરી.

“પાની ન બહેતો ઉસ્મે જૂ આયે,
ખંજર ન ચલે તો મોરચા ખાયે;
ગદિંશ સે બઢા મિહર વ મઃ કા પાયા,
ગદિંશ સે ફલકને ઝોજ પાયા.”

અર્થાત્ પાણી ‘વહેતું’ ન રહે તો ગંધાય છે, ખંજર વપરાય નહિ તો તેને કાટ ખાય છે, ફરવાથીજ સૂર્યને તથા ચંદ્રને મહત્ત્વ પ્રાપ્ત થયું છે ને નલોમંડળ ફરવાથીજ ઉચ્ચ સ્થિતિ પામ્યું છે.

જેમ વૃક્ષ સર્વ પ્રકારની હરકતોને ન ગણકારતાં જ્યાં પાણી મળે ત્યાં પોતાના મૂળને લઈ બાય છે; તેમ અમેરિકા, જાપાન, જર્મની, ઇંગ્લેંડ વગેરે દેશોના લોકો સમુદ્રો તરીને, પર્વતો ઝોળંગીને, ઘેસા ખરચીને અને અનેક પ્રકારનાં સંકટો વેઠીને જ્યાં કંઈ પણ જ્ઞાન મળવાનો સંભવ હોય ત્યાં પહોંચી ગયા છે. તે દેશોની ઉન્નતિનું એક એ કારણ છે. હવે બીજાં કારણ વિષે સાંભળો:—

નગદ ધર્મ—વ્યાવહારિક વેદાન્તનાં કેટલાંક દૃષ્ટાન્ત

કેટલાક હિંદુસ્તાની તરુણો એક જાપાની સ્ટીમરમાં બેસીને જતાં હતા. તેમના વર્ગના ઉતાડૂઓને જે લોજન મળતું તે તેમણે કંઈ કારણસર સ્વીકાર્યું નહિ. એક ગરીબ જાપાની તરુણે જ્યેષ્ઠ કે એ હિંદી યુવાનો ભૂખ્યા છે; તેથી તેણે તેમને માટે દૂધ, ફળ વગેરે લાવીને તેમની સામે મૂક્યાં. તેમણે પ્રથમ તો સ્વાજ પ્રમાણે તે લેવાની ના પાડી, પણ પછી તે સ્વીકારીને ખાધાં. સ્ટીમર ઉપરથી ઊતરતી વખતે તેઓએ પેલા જાપાની છોકરાનો આભાર માનીને તેણે આપેલી વસ્તુઓની કિંમત તેને આપવા માંડી, પણ તે જાપાનીએ લીધી નહિ; અને તે ઊલટો હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યો કે, “જ્યારે તમે હિંદુસ્તાનમાં જાઓ ત્યારે ત્યાંના લોકોને એમ કહેશો નહિ કે જાપાની. લોક એટલા બધા

પ્રભુનાં ગોપ-આધિક્ષા—સ્વામિનીજી, રસનાધિક્ષા તેનું હૃદયમાં
લાવના કરવું. ૨-૬૩.

તદેકદ્વદયસ્યાયી તદ્ભાવઃ કૃષ્ણ યથાહિ ॥૧૦॥

લીલાસદૃશ્યલિતઃ સામગ્રીસદ્વિતસ્તથા ।

માવનોયઃ સદાનન્દઃ સદાનન્દાદિલાલિતઃ ॥૧૧॥

તે એક સ્વામિનીજીનાજ હૃદયમાં સ્થાયી લાવાત્મક પ્રભુ
શ્રીકૃષ્ણ છે. તે હજારો લીલાઓથી યુક્ત તેમજ લીલાની સામગ્રી
વાળા સદાનન્દરૂપ. નન્દ વગેરેથી સદા લાડ લડેલા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ-
ચન્દ્રજીની લાવના કરવી. ૧૦-૧૧.

इदमेवोक्तमाचार्यैः सिद्धान्तस्य निरूपणे ।

‘आत्मानन्दसमुद्रस्थं कृष्णमेव’ति यद्वचः ॥११॥

‘સિદ્ધાન્ત સુકેતાવલી’માં આજ વાત “ આત્માનન્દસમુદ્રસ્થ
કૃષ્ણમેવ વિચિન્તયેત્ (સિ-સુ-૧૬) આત્માનન્દરૂપી સમુદ્રમાં ગહેલા
શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીનીજ લાવના કરવી,” ત્યાં શ્રીમદ્વાચાપચરણોપે
આતા કરી છે, ૧૨.

तदाशयस्तु चिन्ततः कृपयैव प्रभोर्मया ।

अवगत्य जनाः सर्वे चिन्तयन्तु हरिं सदा ॥१३॥

તે વાક્યોનો આશય પ્રભુની કૃપાથી મેં કહ્યો છે. આને બાણી
સકલ મનુષ્યે થે સદૈવ હરિભગવાનનું ચિન્તન કરવું. ૧૩

“ ઇલા જુજી કિ જાં પસપારન્દ આરાનેસ્ત.”

અર્થાત્ અહીં પ્રાણાર્પણ કર્યા વિના બીજી કશીય વાતજ કરવાની નથી.

“ શેર સીધા તૈરતા હો, વફતે-રફતન આખમે.”

અર્થાત્ સિંહ ચાણીમાં તરતાં તરતાં હમેશાં સીધોજ આંધ્યો જાય છે.

નગદ ધર્મ અને શુદ્ધ વેદાંત તે આજ છે !

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।

न चैनं छेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥

અમેરિકામાં શાસ્ત્રીય પ્રયોગ કરી જોવાને માટે એક વખત જીવતા મનુષ્યનું શરીર કાપવાની જરૂર જણાઈ. કેટલાક અમેરિકન તરફેણ તરતજ પોતાની છાતી ઉઘાડી કરી જિભા રહ્યા અને બોલ્યા: “ અમને ચીરો, અમને કાઢો, તમ્મુ તમ્મુ કપાઈને અમારો પ્રાણ બલે જાય. જો તેમ થવાથી શાસ્ત્રની ઉન્નતિ થતી હોય અને બીજાનું કલ્યાણ થતું હોય, તો અમારૂં વિનિસેકશન (જીવતો હેઠ શાસ્ત્રીય પ્રયોગને માટે કાપવો તે) હજાર દરજ્જે ઇષ્ટ છે.” આને પ્રેમ કહેવો કે શીર્ષ ? આજ નગદ ધર્મ છે ! આજ વ્યાવહારિક વેદાંત છે !

અમેરિકાના યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના પ્રેસિડન્ટ અબ્રાહમ લિંકન વિષે એમ કહેવાય છે કે, એક દિવસ તે ઘેરથી નીકળીને ઓક્સિસ-માં જતો હતો. ત્યારે રસ્તામાં તેણે કાદવમાં ખૂંચી ગયેલું અને અધમૂસું થઈ ગયેલું એક ડુક્કર જોયું. તે ઘણું જોર કરતું હતું, પરંતુ બહાર નીકળી શકતું નહોતું. તે હુઃબથી તરફડતું હતું. તેને જોતાંજ પ્રેસિડન્ટ નીચે જીતયો અને તેની પાસે જઈ બહાર કાઢી તેનો જીવ બચાવ્યો. આથી તેના શરીર ઉપરનાં બધાં કપડાં ખરડાયાં; પરંતુ તેની કંઈ દરકાર ન કરતાં તે ઓક્સિસમાં આવ્યો. લોકોએ જ્યારે એ વાત જાણી, ત્યારે તેની ઘણીજ પ્રશંસા કરીને તેને કહ્યું કે, “ આપ ઘણા દયાળુ છો.” પ્રેસિડન્ટ બોલ્યો: “ બસ ! વ્યર્થ સ્તુતિ કરશે નહિ ! મેં દયાબળ કંઈ કરી નથી. તે ડુક્કરના હુઃબથી મારા હૃદય પર અસર થઈ અને તે દૂર કરવાને માટે મેં તેને બહાર કાઢ્યું ! ”

ઉપર પ્રમાણે, શ્રીહરિગાયત્રી ગ્રંથ રચનાની પ્રતિજ્ઞા કરીને પુષ્ટિભક્તિમાર્ગમાં શું શું જાણવાનું છે, તે જણાવવા માટે પુષ્ટિમાર્ગના સર્વ મિદ્ધાતોનો સમગ્ર સૂક્ષ્મ ગીતો રૂં છે, પોતે જે માર્ગમાં પ્રવેશ કરેલો હોય તે સ્વમાર્ગ કહેવાય. પુષ્ટિમાર્ગમાં જેમનો પ્રવેશ થયો હોય તેમને સ્વમાર્ગ તે પુષ્ટિમાર્ગજ છે જ્યાંથી પુષ્ટિમાર્ગનું જાણું મળે તે દેશમાં ગમજાવવામાં આવે નહિ ત્યાંથી તેમાં જાણવાનું શું છે તેની જાણ પશુ પડે નહિ માટે શ્રીહરિગાયત્રી પહેલાં સાત શ્લોકમાં પુષ્ટિમાર્ગના અર્થ સિદ્ધાંતો મુદ્દમ ગાજાવી દે છે

સિદ્ધાંતોનું મૂળ સ્વરૂપ

શ્રીકૃષ્ણ, નરણ મમ એ આટલાર મ ન વડે નામમદ્વ્યુ કરીને ગરો જાતને અને જ્ઞાનના ધામંત્ર વડે શ્રીગુરુદેવદ્વારા સર્વ અમરપણુ કરીને સેવા કરવી જ્ઞાનના ધામંત્રી સેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થય છે માટે જ્ઞાનના ધામંત્રી અગ્રણ્ય સેવા કરવી સેવા કરી ઉપર સાર્થક અર્થ કહેવાય કલ્પ રે દેહ, મૃદુ, ધન વિગેરેનો ઉપયોગ પ્રભુની સેવા વિના ધીજે થયે ન કાચ દેહ વગેરેના ધીજે વિનિયોગ ન થયા માટે શરીરથી અને ધનથી પ્રભુની સેવા કરો, એ પ્રમાણે તનથી અને ધનથી સાધન સેવા કરનાં કૃત્યવ્યવહારમાં સેવા ગિદ્ધ થશે એ માનસી સેવા આ માર્ગમાં કૃપર ૧ કે એમ સમજાયુ ૨-૩

હવે સેવાના પ્રકાર અને કરનાં સૂક્ષ્મ ભેદો ઉપદેશ છે

મા પ્રદ્યારવ્રયેજેતિ તેષાં તન્મધ્યપાતતઃ ॥

ફલતમિતિ તે પ્રોક્તા સેવાયાં તુ ફલવ્રયમ્ ॥૫૥॥

એ શીખોને લાજ ન આવી! પોતાના ભાઈઓનાં ગળાં કાપતાં તેમને કંઈજ દયા ન આવી! અરેરે! આપણા દેશમાં કેવી કુટ! પેલા ભૂખે મરતા પઠાણો રોજગાર શોધતા શોધતા આફ્રિકામાં ગયા અને સોમાલીલેન્ડના મુલ્લાની નોકરીમાં રહી એજ શીખોની સાથે લડ્યા. પાછળથી હુવાપાણીના ત્રાસ વગેરેથી એ શીખ લોકો એટલા બધા હેરાન થયા હતા કે, પ્રભુ! પ્રભુ! તેમને પક્ષાઘાત થયો, ગરદનો તૂટી, શરીર સુકાઈ ગયાં અને તાવ વગેરેથી અધમૂઆ થઈ ગયા.

“ કરદની ખ્વેશસે આમદની પેશ;
આહકેન રા આહ વ દરપેશ.”

“ ખાડો ખોદે તે પડે ” એ કહેવત તદ્દન ખરી છે.

એક હિંદુસ્તાની તરુણ જાપાનમાં ભણતો હતો, ત્યારે તે ભાંની લાયબ્રેરીમાંથી યંત્રશાસ્ત્રનું એક પુસ્તક માગી લાવ્યો. તેમાંની હકીકત તથા તેનો સારાંશ તો તેણે ઉતારી લીધો; પરંતુ તેમાંનાં ચિત્રોની નકલ ન કરી શકવાથી “ એ પુસ્તક ખીજા ધણા વિદ્યાર્થીઓના લાભને માટે રાખવામાં આવ્યું છે ” એ વાતનો વિચાર ન કરતાં તેણે ચિત્રોનાં પાનાં ફાડી લઈ પુસ્તક પાછું આપ્યું! તે પુસ્તક મોટું હોવાથી તેની હુમ્મયાઈ જોઈ જલદી માલૂમ પડી નહિ; પરંતુ તે કેટલા દિવસ છાતી રહે?

સત્ત કોઈ દિવસ છાતું રહે? એક દિવસ તેની ઓરડીમાં કોઈ જાપાની વિદ્યાર્થી ગયો, ત્યારે તેના ટેબલ ઉપર પેલાં ફાડેલાં પાનાં જોયાં. આ વાતની તેણે લાયબ્રેરીના સેક્રેટરીને તરતજ જાણ આપી અને ત્યારથી “ આજ પછી કોઈ પણ હિંદી વિદ્યાર્થીને લાયબ્રેરીનું કોઈ પણ પુસ્તક આપવું નહિ ” એવો ધારો પસાર કરવામાં આવ્યો! “ વિનાશકાળે વિપરીત શુદ્ધિ ” તે આનું નામ! સ્ટીમર ઉપર હિંદી લોકોને ખાવાનું આપનાર જાપાની તરુણની વાત પણ તમે સાંભળી અને આ હિંદી તરુણની વાત પણ તમે સાંભળી. જાપાની તરુણ પોતાના દેશની નિંદા ન થવા દેવાને માટે પોતાનું સર્વસ્વ દેવા તૈયાર થાય છે અને હિંદી તરુણ પોતાના આખા દેશની બદનામી થવાની પણ કંઈ દરકાર ન કરતાં માત્ર પોતાનુંજ હિત સાધે છે!

પ્રભુએ જેવું વરણ કર્યું હોય તેવે પ્રકારે સેવા પ્રાપ્ત થાય છે; એટલે કે પ્રભુએ કૃપા કરીને જેવા ઉત્તમ, મધ્યમ અથવા કનિષ્ઠ અધિકારનું દાન કર્યું હોય તેવીજ સેવા તે શુભ કરી શકે છે. તેજ સેવા પછીથી ફલરૂપ માનસી થાય છે, માટે ફલરૂપ માનસી સેવા અને તે પહેલાંની સેવા એ બન્ને તફાવત સાથે કહેવાય છે, એટલે કે અધિકાર પ્રમાણે જે સેવા ફલરૂપ માનસી બને ત્યારે એ સેવા વિવક્ષણ છે એમ સમજવું. પહેલાંની સેવાજ ફલરૂપ માનસી થઈ જાય. ત્યારપછી સેવાના સ્વરૂપમાં ફેરફાર થઈ જાય છે એમ ભાવાર્થ છે. ૬.

તે પ્રકારાસ્તુ વિશેષા ગ્રન્થાત્ સેવાફલામિષાત્ ॥

અલૌકિકં હિ સામર્થ્યં સાયુજ્યં પુરુષોત્તમે ॥૭॥

વૈકુઠાદિયુ સેવાયાઃ છરોરમધિકારકૃત્ ॥૭॥

સેવાના એ બે પ્રકારો ^૧ સેવાકક્ષ નામના શ્રીમહાપ્રભુશ્રીએ પ્રકટ કરેલા અથથી સમજી લેવા. સેવાના ત્રણ ફલ છે, એક તો લોકમાં ટોર્મ પણ સ્થલે ન જોવામાં આવે તેવું અલૌકિક અદ્ભુત સામર્થ્ય, બીજું ફલ સાયુજ્ય છે. શ્રીપુરુષોત્તમની સાથે તે સ્વરૂપે જોડાવું તે પુરુષોત્તમમાં લીન થવું તે પણ સાયુજ્ય છે. વૈકુઠ આદિ લોકોમાં દિવ્ય શરીર મળે તેથી પણ સેવાનો અધિકાર મળે છે. સેવાનો અધિકાર વૈકુઠમાં દેહ મળવાથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. ૭.

ષ્ટાવાનેય માર્ગેઽસ્મિન્ સૂક્ષ્મઃ સિદ્ધાન્તમ્હુગ્રહઃ ॥૮॥

૧. આ માળામાંજ આ પહેલાં છપાયેલો મ્વામાર્ગોયમેવાફલરૂપ નિરૂપણનિર્ણય ગ્રન્થ જુઓ.

સવાલ તેની અને ઈશ્વરની વચ્ચે છે; તેમાં વચ્ચે પડનારો હું કોણ ? મારી સાથે તેનું શુદ્ધ વર્તન છે. ઈશ્વર સાથેનો તેનો વ્યવહાર તે જાણે અને ઈશ્વર જાણે.” અહાહા ! કેવો ઉદાર વિચાર !

અમેરિકામાં પ્રજાની એકતા આગળ ધર્મભેદનું વિશેષ મહત્ત્વ નથી. હિંદુસ્તાનના આર્યસમાજ, શીખ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી વગેરે સૌ ત્યાં માત્ર એક હિંદુ તરીકેજ ઓળખાય છે. તેમનામાં પ્રજાની એકતા એટલી બધી છે કે આપણા અહીંના ધર્મભેદો કરતાં મોટા ધર્મભેદો તરફ પણ દુર્લભ કરવામાં તેમને બિંદુસુલ સંકેત થતો નથી, તો પછી ધર્મને નામે ઝઘડાની તો વાતજ શું ? હિંદુસ્તાનની કેટલીક જગતો જો એમ જાણે કે સુધરેલા દેશોમાં આપણને હિંદુજ કહે છે તો ‘હિંદુ’ શબ્દને માટે આટલા બધા બખેડા ન થાય અને ‘હિંદુ’ નામથી તેઓ એટલા બધા શરમાય પણ નહિ.

બ્રહ્મચર્ય

અમેરિકા બળવાન હોવાનું એક કારણ એ છે કે, ત્યાં બ્રહ્મચર્ય પાળવામાં આવે છે. ત્યાં શારીરિક શક્તિ કમી થવા દેતા નથી. સાધારણ રીતે વીસ વરસ સુધી તો લગ્ન શી વસ્તુ છે, એનો ખ્યાલ પણ ત્યાંના છોકરાછોકરીઓને આવતો નથી. બારીક વિચાર કરતાં એનું એક કારણ એવું જણાઈ આવ્યું કે, ત્યાંના છોકરા-છોકરીઓ નાનપણથી એકજ જગ્યાએ ખેલે છે, ફૂટે છે, રમે છે, લખેવાં છે, સાથે રહે છે, ફરે છે અને આગળ જતાં કોલેજમાં પણ સાથે બેસી બેસે છે; તેથી તેમનામાં ભાઈબહેનનો સંબંધ ઉત્પન્ન થાય છે તથા તેમનાં મન શુદ્ધ અને પવિત્ર રહે છે. ત્યાંનાં છોકરા અને છોકરીઓ બળવાન હોય છે, તેથી મોટપણે તેમની પ્રજા પણ બળવાન થાય છે. જો પતિ બળવાન હોય, પરંતુ પત્ની દુર્બળ હોય તો તેમની સંતતિ મધ્યમ બળવાળીજ થાય છે. એક વળતે ‘રામ’ છનીવા સરોવરને કાંઠે રહેતો હતો. ત્યાં એક-તેર વર્ષની છોકરી ત્રણ માઈલ તરીને ગઈ. તે કદાચ ચાટીને ડૂબવા માંડે તો મદદ કરવાને એક હોડી તેની યાછળ સખી હતી; પરંતુ તેને મદદની કંઈ જરૂરજ ન પડી. જે છોકરીઓની શારીરિક શક્તિ આટલી ઉત્તમ હોય તેની પ્રજા શા માટે બળવાન ન થાય ? જેનું શરીર નિરોગી હોય તેનું મન પણ નિરોગી કેમ ન થાય ? અશક્તિ-

માર્ગના ગુરુ શ્રીમહાપ્રભુજીનાજ વંશમાં પ્રકટ થયેલા મહાનુભાવી શ્રીગોસ્વામિજીલોકાં છે. માટે પરંપરાથી અને માર્ગમર્પાદાને અનુસરીને તેમના દ્વારા પ્રભુને શરણે જાય તે શરણે ગયેલા કહેવાય.

શરણે ગયા પછી શું શું કરવું તે જણાવે છે:-

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે શરણે ગયા પછી અને પ્રભુએ શરણે લીધા પછી પોતાના સ્વામી, માલીક, નાથ ગર્વ-દુઃખહર્તા શ્રીહરિજી છે, અને હું એમનો નેવક છું, દાસ છું, એવી ભાવના કરવી જોઈએ ભક્તિ એટલે મેવા. મેવાની મિદ્ધિ માટે તોમના અવદાનનાં કાર્યો કરવાં અને વંદનાં કહેવા વર્ણાશ્રમતા નૈમિત્તિક ધર્મો પણ આશરવા. ૬-૧૦

શું ન કરવું. ?

શું કરવું જોઈએ, તે તો જણાવ્યું, હવે શું શું ન કરવું ? જણાવે છે:-

નાન્યમાર્ગાશ્રયો નૈષ દેશાંતરમ્માશ્રયઃ ॥

નૈવ તીર્થાશ્રયો નૈવામિમત્તેઃ કર્તૃતાશ્રયઃ ॥૧૧॥

બીજા માર્ગને આશ્રય નજ કરવો. પ્રભુ ન્યાં ન બિરાજતા હોય તેવા દેશને આશ્રય ન કરવો. દાસતો ધર્મ જોજ છે કે ન્યાં પોતાના સ્વામી હોય ત્યાંજ રહેવું જોઈએ, માટે પ્રગટ સ્વરૂપે પ્રભુ ન્યાં હર્ષન ન આપના હોય, તે દેશને સ્વરૂપે પણ આશ્રય કરવો નહિ; એટલે કાગવાનને છોડીને તીર્થમાંજ રહેવાથી માંડે કયાણુ

એક ધાર્મિક કોલેજમાં 'રામે' વ્યાખ્યાન આપ્યું. વ્યાખ્યાન-ને અંતે કોલેજનાં માણસોએ પોતાની જગી કવાયત કરી બતાવી અને જયઘોષ કરી વ્યાખ્યાતાને સલામી આપી. 'રામે' પૂછ્યું કે, "ધાર્મિક કોલેજમાં આવી જગી કવાયત! આ શું?" પ્રિન્સિપાલે જવાબ આપ્યો કે, "ધર્મનો એવો અર્થ છે કે સ્વાર્થ અને દેહલાવને નષ્ટ કરેવો, જોઈએ. એ સ્વાર્થત્યાગ તથા ખર્ચ શૌર્ય ઉત્તમ કવાયતથીજ શિખાય છે."

હૃદયની કોમલતા અને નિર્મલતાનું શિક્ષણ

સંગીત વડે કલ્પિયાનો નિકાલ

વિદ્યાર્થી અને શિક્ષકની કમાણી વડે ચાલતા એક વિશ્વવિદ્યાલયમાં 'રામ' ગયો હતો; ત્યાં વિદ્યાર્થીઓની ફી વગેરે કાંઈ લેવામાં આવતું નથી. શિક્ષકોની દેખરેખ નીચે વિદ્યાર્થીઓ કોલેજની જમીન ઉપર ચંત્રો આગળ કામ કરે છે, પ્રેસિડેન્ટ નવી નવી શોધો કરે છે અને વિદ્યાર્થીઓને શોધ કરતાં શીખવે છે. ખેતીની નવી નવી રીતો, જુદા જુદા ખાક અને નવી નવી હુલરકળામાંથી જે ઉત્પન્ન થાય, તેમાંથી એ કોલેજનો સઘળો ખર્ચ ચલાવવામાં આવે છે. તેજ વખતે એક ઓરડીમાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે 'રામ'ના દેખતાં કલ્પિયા થયો. એ તકરાર છેક પ્રેસિડન્ટ સુધી ગઈ. પ્રેસિડન્ટે કામ બંધ કરાવીને હારમોનિયમ વગાડવું શરૂ કર્યું. પંદર મિનિટમાંજ સૌ પોતપોતાની મેળે શાંત પડ્યા અને કલ્પિયા મચ્યો. અહા! જેમના હૃદયમાં એટલો શાંતિરસ ભર્યો છે કે જેને ભગ્નત કરવાને ગાયત જેવું નાનું સરખું બાહ્ય સાધનજ ખસ છે, તેમને ધન્ય છે! કેવી સરસ સુક્રિત! હવામાં સત્વશુભ ભરી દેતાંજ મનનો ખળભળાટ એની મેળે શાંત થઈ ગયો.

કસોટીની ખરી રીત

ચિકાગો યુનિવર્સિટીના એક અંડર-ગ્રેજ્યુએટે 'રામ'ના તત્ત્વજ્ઞાન ઉપરનાં કેટલાંક ભાષણોનું ટાંચણ કરી લીધું, અને તેમાં પોતાનું કેટલુંક લખાણ ઉમેરીને તેણે થોડાજ દિવસમાં એક પુસ્તક બનાવીને વિશ્વવિદ્યાલયમાં અર્પણ કર્યું. તરતજ તે વિદ્યાર્થીને ઉપલા વર્ગમાં ચડાવવામાં આવ્યો. તેણે મિલ અને મિલ્ટનનાં પુસ્તકો પોતાના મગજમાં ભર્યાં હતાં કે નહિ, તે કંઈ જોવામાં આવ્યું નહિ. ખરા જ્ઞાનની કસોટી, જેવા પ્રકારનું જ્ઞાન

પ્રભુમા આ: પુરુષાર્થમાંના ધર્મરૂપ પુરુષાર્થની શુદ્ધિ થવા માટે ઉપર કહ્યું હશે, અર્થરૂપ પુરુષાર્થ પણ શ્રીહરિ છે, તે આપશ્રી ખતાવે છે. પુરુષાર્થ ચાર પ્રકારના છે; ધર્મ અર્થ, કામ અને મોક્ષ. ધર્મરૂપ પ્રભુજ છે, તે ઉપરના અર્થા શ્લોકથી સિદ્ધ થયું હશે અર્થ-રૂપ જે બીજો પુરુષાર્થ છે, તે પણ શ્રીહરિસ્વરૂપજ છે, એમ આજ્ઞા કરે છે:-

વિવેકાદેરભાવેન દૈન્યેનાર્થત્વમાવનમ્ ॥

સ્વકામપૂરણાર્થાય પૂર્ણાનન્દત્વવેદનમ્ ॥૧૩॥

‘પ્રભુ પોતાની ઇચ્છાથીજ મર્વ કરશે’ એ સિદ્ધાંત દેહ કરવો તે વિવેક. વિવેક, ધૈર્ય અને આશ્રય એ પ્રાપ્ત ન થયા હોય તો દીનતાથી એમ સમજવું કે પ્રભુ અર્થરૂપ છે. અર્થ નામનો બીજો પુરુષાર્થ પણ મારા પ્રભુજ છે એમ સમજવું. ‘લકતો પામે પ્રભુને પ્રસન્ન કરવાનું કંઈ પણ સાધન હોય તો તે માત્ર દીનતાજ છે,’ એમ શ્રીમદ્દામ્રભુજ શ્રીસુબોધિનીજીમાં આજ્ઞા કરે છે. વિવેક, ધૈર્ય, લકિત વગેરેથી રહિત અને પાપ કરવામાં આસક્ત થયેલા એવા મને શ્રીકૃષ્ણજ શરણરૂપ છે. એટલે મર્વાગે દુષ્ટ એવા જીવને કૃષ્ણ વિના ખીમ કોણ શરણે લે ?

ત્રીજો પુરુષાર્થ કામ છે, માટે તે પુરુષાર્થરૂપ પણ પ્રભુ છે, એમ આજ્ઞા કરે છે -

દરેક જીવને સુખની અને આનંદની ઇચ્છા થાય છે. મને સુખ કેમ મળે અને તે કામ કેમ રહે તેવો આનંદનો લક્ષણો કેવી રીતે હું લઈ શકું એવી કામના દરેકના મનમાં થાય છે.

“ત્રણ વખત માળા જપવાથી મંત્ર સિદ્ધ થયે; પરંતુ માળા જપતી વખતે ફક્ત વાંદરાનો વિચાર મનમાં આવવો ન જોઈએ.” થોડોક પ્રયત્ન કર્યા પછી તે ગિચારો પાછો મહાત્મા પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો કે, “ગુરુ મહાનજ ! વાંદરો મારા સ્વપ્નમાં પણ નહોતો; પરંતુ આપે ના પાંડી ત્યારથી તે વાંદરાનો વિચાર ક્ષણ વાર પણ મારા મગજમાંથી ખસતો નથી.” કેળવણીની આવી ઊલટી રીત અમેરિકામાં છે.

કિન્ડરગાર્ટનની રીતે શિક્ષણ

છોકરાંઓને ત્યાં કિન્ડરગાર્ટનની પદ્ધતિથી લણાવવામાં આવે છે. શિક્ષકો છોકરાંઓ સાથે રમતા, કૂદતા, ગાતા, નાચતા, શિક્ષણ આપતા આદ્યા બધા છે અને છોકરાંઓ મોજમજની સાથે શિક્ષણ ગ્રહણ કરે છે. ધારો કે છોકરાંઓને વહાણનો પાઠ શીખવવો છે. લાકડાનું એક વહાણ હરેક છોકરા આગળ મૂક્યું છે અને વહાણ બાંધવાના ઉપયોગમાં આવતી લાકડાની ચીજો વગેરે પણ તેમની પાસે મૂક્યાં છે. પુરુષ કે સ્ત્રીશિક્ષક છોકરાંઓ સાથે મળી જઈને કહે છે કે, “અમે તો હવે વહાણ બાંધીશું”, અમે તો હવે વહાણ બાંધીશું.” છોકરાંઓ પણ એકઠમ કહેવા લાગે છે કે, “અમે પણ બાંધીશું.” આ લો! સર્વ છોકરાંઓ નીચે બેસી ગયાં, એકે વહાણ તૈયાર કર્યું, બીજાએ પણ કર્યું, ત્રીજાને જરા વાર લાગતાં શિક્ષક અને બીજાં છોકરાંઓએ તેને મદદ કરી અને તેનું વહાણ પણ તૈયાર થયું. છોકરાંઓ પોતેજ હોંશથી શિક્ષકને પૂછવા લાગ્યાં કે, “આ ભાગનું નામ શું? આ ભાગ શું કહેવાય? આ શું? પેલું શું?” શિક્ષક વહાણના ભાગનાં નામ કહેતો ગયો અને છોકરાંઓને વહાણ વિષે જાદી માહિતી સહેજે મળી ગઈ!

આપણા દેશનાં છોકરાંઓ ગોખે છે કે, “કીલ એટલે વહાણનું તળિયું, કીલ એટલે વહાણનું તળિયું.” એમ કરતાં કરતાં મગજમાં ‘કીલ’ શબ્દ તો ધૂસી ગયો; પરંતુ ‘કીલ’ શી વસ્તુ છે અને વહાણ કેહું થાય, તે એવી ગોખણપટ્ટીથી છોકરાં જરાયે સમજી શકતાં નથી. ત્યાં પ્રથમ પદાર્થ જાળખતાં શીખવે છે અને પછી નામ કહેવામાં આવે છે. અહીંયાં તો નામજ ગોખાવવામાં આવે છે અને પદાર્થના આકારનો આખી ઉંમરમાંયે અનુભવ મળતો નથી. ત્યાં છોકરાંઓ ગોતાના અંચળ સ્વભાવ પ્રમાણે સવાલો

દેશોદિસાધનં કૃષ્ણઃ પુરુષાર્થચતુર્વિધઃ ॥૧૬॥

દેશ વગેરે સાધનરૂપ શ્રીકૃષ્ણજ છે એમ ૧૧મા અને બારમા સ્લોકથી સિદ્ધ કૃતું છે. બીજા ભાગનો આશ્રય ન કરવો એમ આપત્રીએ ૧૧મા સ્લોકમાં કૃતું છે. તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે દક્ષિણાક્ષ મહાદોષ મુક્ત છે, અને તેના દોષ મર્વને લાગે છે. માટે તેમાં ઉત્પન્ન થયેલા બીજા દોષ વાળા માર્ગ કૃત્તા આ નિર્દોષ પ્રભુના નિર્દોષ ભક્તિમાર્ગમાંજ રહેવું એ વિશેષ કલ્યાણ કાન્ક છે. એ ઉપરથી એમજ સમજવું કે ભક્તિમાર્ગમાં પ્રભુનું શરણ લેવામાં કાળ બાધ નથી કરતો, કેમકે એ કાલરૂપ સાધન શ્રીકૃષ્ણ થાય છે. બીજા દેશનો આશ્રય ન કરવો એમ કહેવાથી દેશરૂપ પણ પ્રભુજ છે, અને બધું શ્રીદરિજ કરે છે એમ કહેવાથી કર્તા પણ શ્રીકૃષ્ણજ છે એમ સિદ્ધ થાય છે. તીર્થનો આશ્રય ન કરવો એથી માખીત ધયું કે દ્રવ્યરૂપ સાધન પ્રભુજ છે. માટે તેનો આશ્રય કરવો. મંત્રનો આધાર ન રાખવો એમ કહેવાથી મંત્રરૂપ સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણજ છે. એમ મિદ્ધ ધયુ બીજા કોનો આશ્રય ન કરવો પણ પ્રભુની મેવા તે કર્મ છે એમ માનવું એમ કહેવાથી કર્મરૂપ સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણજ છે એમ સાબીત થાયછે, એ પ્રમાણે ૧૧-૧૨ સ્લોકમાંથી એ ગદ્ય નીકળે છે કે, દેશ, કાલ, દ્રવ્ય, કર્તા મંત્ર અને કર્મ એ જ સાધનો *દોષવાળા થઈ ગયેલા છે, પરંતુ

---

* સાધનો છ પ્રકારનાં છે; દેશ, કાલ, દ્રવ્ય, કર્તા, મંત્ર, કર્મ. એ જ સાધનો બ્યારે શુદ્ધ હોય તોજ ગોદા સિદ્ધ થાય છે. આ સમયમાં દેશ પણ દોષવાળો છે, તેમજ સમય વગેરે પણ દુષ્ટ છે, માટે ભક્તિમાર્ગનોજ આશ્રય કરવો; તેનો આશ્રય કરવાથી એ પ્રભુજ સાધનરૂપ બની જાય છે. પ્રભુ નિર્દોષ છે, એટલે એ સાધનો પણ નિર્દોષ થાય છે

માણસ એવી ઉમેદ રાખતો હોય તો તે ઉમેદ દટાઈ જાય. 'રામ' ના મનમાં એવો વિચાર કદી આવ્યો નથી અને આવશે પણ નહિ. એટલું ખરું કે, કેટલીક જાણતો તેમની પાસેથી શીખવાની આપણે અત્યંત જરૂર છે. જો આપણે બીજી ક્ષીણતાના પંજરામાંથી છૂટવું હોય અને હિંદુ રહેવું હોય, તો તેમની વિદ્યાઓ અને કળાઓ શીખવી જોઈએ, પછી જો તેની ગમે તે કિંમત આપવી પડે. 'રામ' અમેરિકામાં હતો ત્યારે તેને માથે ફેટો હિંદુસ્તાનનો જ હતો; પરંતુ રસ્તા ઉપર ખરક પડતો હોવાથી પગમાં જોડા તે દેશના હતા. લોકોએ પૂછ્યું કે, "જોડા પણ હિંદુસ્તાની કેમ વાપરતા નથી?" 'રામ' જવાબે આપ્યો: "માથું હિંદુસ્તાની જ રાખીશું; પરંતુ પગ તમારા લઈશું." 'રામ'ની એવી ઇચ્છા છે કે આપણે હિંદી રહીને જ અમેરિકન વગેરે લોકોના કંરતાં મોટા થઈએ. તે દેશથી દૂર નાસવાથી આપણે કદી મોટાઈ મેળવી શકીશું નહિ. જાજકાલ વિદ્યુત, ગેસ, રેલવે, તાગ વગેરેથી ઘણી સગવડ થઈ છે. પૃથ્વીએક નાના સરખા બેટ જેવી બની ગઈ છે. સમુદ્ર રોકાણ કરવાને બદલે રાજ-માર્ગ થઈ પડ્યો છે. પહેલાં જે જુદા દેશો ઠહેવાતા હતા, તે આજે જુદાં શહેરો જેવા થઈ પડ્યા છે અને પહેલાનાં શહેરો આજે મહોલ્લાઓ થઈ પડ્યા છે. આજે જો આપણે સૌથી અળગા રહેવા ઇચ્છીએ અને બીજાં રાષ્ટ્રોને પરદેશો સમજીને આપણા જૂના રિવાજોને વળગી રહીએ, આ વીસમી સદીમાં જો આપણે ઇસ્વીસન પૂર્વેના વીસમા મેકાના રીતરિવાજો પ્રમાણે ચાલ્યા કરીએ, પાશ્ચાત્ય કળાઓનો ઉપયોગ કરતાં ન શીખીએ; "ઉદાર ધર્મ"નો અર્ગડો ન છોડીએ અને "નગદ ધર્મ" પ્રમાણે ન ચાલીએ, તો આપણે સર્વથા નાબૂદ થયા વિના રહેનાર નથી. આપણી આ સ્થિતિને ખરાબર જાણજો અને તે વિષે ખૂબ જાગૃતિ વિચાર કરો.

“કંચન હોયે કીચમે, વિષમે ચમૃત હોય,
વિદ્યા નારી નીચમે, તીનોં લીંચે સોય.”

હિંદુસ્તાને જીવંત હોય તો વીજા દેશોથી અલગ ન રહેવું.

હિંદુસ્તાન જ્યારે સમૃદ્ધિવાન હતું ત્યારે તે કુવાના દેડકાંની જેમ રહ્યું નહોતું.

અંગીકાર કર્યો છે, એમ સ્મરણમાં ધ્યાનું. શ્રીમહાપ્રભુજીએ એટલા માટેજ આના કરી છે કે: “અશક્ય હો અથવા સારી પેઠે શક્ય હો, પણ સર્વથા પ્રભુજી માફે શરણ છે.” એ ચકતું નહિ. ૧૬-૧૭.

બાધક શું છે?

સમણ સિદ્ધ થયા પછી શું શું કરવું તે મુશ્કેલીમાં જણાવીને હવે બાધક થઈ પડે તેવાં કાર્યોની મૂલ્યતા કરે છે:—

અન્યાથયો નૈવ કાર્યો નૈવાન્યત્ર સ્વતો વ્રજેત્ ॥

પ્રાર્થના નૈવ કુશ્માપિ કર્તવ્યા ભગવત્યપિ ॥૧૮॥

અન્યાથય એટલે પોતાના સ્વામી પ્રભુ વિના બીજા કોઈને આશ્રય કરવો તે. એવો અન્યાથય કદાપિ નજ કરવો. અર્થાત્ પોતાના પ્રભુ વિના બીજા કોઈને આશ્રય કદાપિ ન કરવો. શ્રીમહાપ્રભુજી પણ આજ્ઞા કરે છે કે, અન્યાથય કદાપિ કરવો નહિ, કેમકે તે સર્વથા બાધ કરનારો છે. શ્રીગુંસાધજી પણ આજ્ઞા કરે છે કે—
“અન્ય દેવતાઓના સંબંધનો ગંધ પણ ગળાને વાધા કરે છે, અર્થાત્ ગળું કપાવે છે. પોતે પોતાની ઇચ્છાથી બીજે સ્થળે જવું નહિ. જ્યાં પોતાના સ્વામી મિરાજતા ન હોય ત્યાં જવું નહિ. જેમ સ્ત્રી પોતાની ઇચ્છા મુજબ સ્વચ્છંદપણે પોતાના પતિનું ગૃહ છોડીને બીજે સ્થળે જતી નથી, તેમ પોતાના સ્વામીનું ગૃહ છોડીને બીજે સ્થળે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જવું નહિ, તેમજ બીજે દેશણે જઈને પ્રાર્થના કરવી નહિ. કોઈપણ મુશ્કેલી આવી પડે તો બીજાની પાસે તે મુશ્કેલી દૂર કરવા માટે પ્રાર્થના કરવી નહિ. વધારે તો શું

જગ્યાએ પણ તે એટલી પ્રસન્ન મુદ્રાથી અને નિર્ભય મનથી ફરતો કે જાણે ભૂતપ્રેતાના સમૂહ વચ્ચે મહાદેવ અથવા કુરુક્ષેત્રની રણ-ભૂમિ ઉપર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ સંચાર કરતા ન હોય ! એ ખૂન-ખાર લડાઈમાં અધમૂઆ લોકોએ એ મહાત્માનાં દર્શન કરીને આનંદથી પ્રાણ છોડ્યા હતા.

“ શબ હો હવા હો ધૂપ હો તુફાં હો છેડછાડ,
જંગલ કે પેડ કળ ઇન્દે લાતે હેં ધ્યાનમે.”

અર્થાત્ રાત હો, દિવસ હો, પવન હો, પણ અરણ્યનાં વૃક્ષો તેને ક્યાં ગણુદારે છે ? મુરકેલી ભરેલાં કાચીથી જે મનુષ્યનું મન ડગી જાય છે, તે મનુષ્ય હોવા છતાં આડથી પણ હલકો છે.

“ ગદિશસે રાજગાર કે હિલ જાય શસકા દિલ,
ઇન્સાન હોકે કમહે દરખ્તોં સે શાનમે.”

મહાત્મા થોરો અને ભગવદ્ગીતા

અમેરિકામાં હેત્રી થોરો નામનો એવોજ એક પ્રદક્ષિણ થઇ ગયો છે. તે પણ નિર્જન વનમાં પૂર્ણ પ્રદક્ષિણ સહિત સંન્ય-સ્તવૃત્તિથી પોતાનું જીવન ગાળતો હતો. અલબત્ત તે આગસ્ટ સાધુ નહોતો. અમેરિકાનો સૌથી મહાન તત્ત્વજ્ઞાની એમર્સન થોરોના સંબંધમાં એમ લખે છે કે, “ મધમાખીઓ તેના ખાટલા પર બેસતી; પરંતુ તે નીકર પ્રેમભૂતિને તે કદી ડંખતી નહોતી. જંગલમાંના સાથ તેના હાથેપગે વીંટાતા પરંતુ હાથમાં ઠકાં અથવા પગનાં સાંકળાંની પેઠે તે તેમની કંઈ પણ દરકાર કરતો નહિ. કેવો પ્રેમી મનુષ્ય ! ” એક વાર રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં એમર્સને તેમને પૂછ્યું કે, “ અહીંના મૂળ રહેવાસીઓનાં તીર ક્યાં મળે છે ? ” થોરોએ હંમેશની રીત પ્રમાણે જવાબ આપ્યો કે, “ જ્યાં જોઈએ ત્યાં. ” અને તરતજ જરાક પાછું ફરીને તેણે માગેલું તીર કાઢી આપ્યું.

જે ગ્રંથોએ નવા ખંડમાં (અમેરિકામાં) નવજીવન ઉત્પન્ન કર્યું તેના લખનાર એમર્સને પણ ભગવદ્ગીતા અને ઉપનિષદોનું અધ્યયન કર્યું હતું; એટલુંજ નહિ પણ ઘણે અંગે તેને આચરણમાં પણ મૂક્યું હતું. પોતાના ગ્રંથોમાં ઘણી જગ્યાએ તેણે ભગવદ્ગીતા અને ઉપનિષદોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે અને તેના જાની દોસ્તોના કહેવાથી પણ જણાય કે, તેના મન ઉપર ગીતા અને

માન આપી દનુમાનજી ગળિયા છનાં બંધાયા. પછી રાક્ષસોએ
 બ્રહ્માત્મની ઉપર દનુમાનજીને સખનં રીને બાંધવા માટે મોટાં દોરડાં
 શરીરે લપેટ્યાં. ઇન્દ્રજીતે વિચાર કર્યો કે મૂર્ખ રાક્ષસોને બ્રહ્માત્મનાં
 બળનો કાંઈ ખ્યાલ ન આવ્યો, અને તેના ઉપર દોરડાં બાંધી બેઠા!
 હવે બ્રહ્માત્મનું બળ ચાલ્યું ગયું અને હવે બીજું રાક્ષ દનુમાનને
 પણ કાંઈ કરી શકશે નહિ. આ દૃષ્ટાંતથી એમ સમજવું કે ગમે
 નેમ થાય તો પણ આપણા પ્રભુ ઉપર અવિશ્વાસ લાવવો નહિ, તે
 જો કરે છે તે સારું કરે છે, એમ હૃદય નિશ્ચય રાખવો. લૌકિક અને
 વૈદિક કાર્યોમાં આસક્તિ રાખવી નહિ. લૌકિક કાર્યો કરીને મને
 યશ મળશે, મારી નામના મશે એવી પણ ઇચ્છા રાખવી નહિ,
 તેમજ વૈદિક કાર્યો કરીને સ્વર્ગ મળશે એવી પણ ફલની ઇચ્છા
 રાખવી નહિ. ૧૯.

લૌકિક વૈદિક.

લૌકિક વૈદિક કાર્ય કેવી જુદીથી કરવાં, તે જણાવે છે:-

यथाकथञ्चित्कर्तव्ये भारयत्तत्र भाषणम् ॥

सर्वत्र ममतां त्यक्त्वा सर्वं कार्यं प्रसाधयेत् ॥૨૦॥

લૌકિક વૈદિક ન છૂટકે કરવાં પડે તો તે કરવાં; પણ કાર્ય
 કરતી વખતે તેમાં આસક્તિ થવું નહિ. જેમ મજૂર ગમે તેવો કામતી
 માલ લઈ જતો હોય. પણ તે માલ સાથે તેનો જેમ સંબંધ નયો,
 તે તો માત્ર તેનો બારણ સમજે છે, તેમ તે કાર્યોને બેગનરૂપ મણીને
 કરવાં, અથે રથને મમતાનો ત્યાગ કરવો. જેમ મજૂર પે.તે ઉપાડેલા
 બોળમાં મમતા-મારાપણું-માની વગેરે તો દુઃખી થાય, તેમ તે લૌકિક

જે માણસને દુનિયાનાં નખરો અને કટાક્ષ (સ્તુતિ અને નિંદા) હલાવી શકતાં નથી તે માણસ દુનિયાને જરૂર હલાવી શકશે.

વેદાંતના નગદ ધર્મરૂપી “ સીતા ” ગાહીથી જવાથીજ આપણે હુઃખી છીએ; તેને પાછી લાવવા કમર કસો એટલે સર્વ વસ્તુઓ અનુકૂળ થશે.

જેઓએ તત્ત્વજ્ઞાનને વ્યવહારમાં મૂક્યું છે, તેમણે પોતાની ઉન્નતિ કરી છે. આપણે ત્યાં હૂંડી છે ખરી, પરંતુ કાગદી હૂંડીથી— પછી તે ગમે તે કિંમતની હોય, પણ કંઈ ભૂખ મટતી નથી, તરસ છીપતી નથી, ટાંઢ બંધ થતી નથી. એ હૂંડી વટાવીને રોકડ ઉત્પન્ન કરવું આવશ્યક છે. આજે તે લોકો એ હૂંડીની કિંમત આપી શકે તેમ છે, ત્યાં એ હૂંડી સ્વીકારાશે માટે ત્યાં જઈને વટાવો.

ન્યારે સીતામાતા અયોધ્યાથી વનવાસ ગયાં, ત્યારે તેની પાછળ વૈભવ નષ્ટ થયો અને તેની જગ્યાએ હુઃખ તથા સંકટો આવ્યાં. પ્રભુ હુઃખી થઈ, દર્શરથ રાજાનું મૃત્યુ થયું, રાણીઓને કદર્પીત કરવું પડ્યું અને સિંહાસન ચોદ વર્ષ સુધી ખાલી રહ્યું; પરંતુ ન્યારે સમુદ્રપારથી સીતાદેવીને પાછાં લાવવા શ્રીરામચંદ્રજી તૈયાર થયા, ત્યારે વાનર અને રીંછ જેવાં જંગલી પ્રાણીઓ પણ લડવા તૈયાર થયાં અને એમ કહેવાય છે કે ખિસકોલીઓ પણ પોતાની અદ્ય શક્તિ પ્રમાણે મોંમાં રેતીના કણ બરીને સમુદ્રમાં નાખી પૂલ બાંધવામાં મદદ કરવા લાગી !, હવાપાણી પણ અનુકૂળ થઈ ગયાં અને પથ્થર પણ સમુદ્રમાં નાખતાં પોતાનો સ્વભાવ વીસરી જઈને સીતાદેવીને માટે ફૂળી જવાને બદલે તરવા લાગ્યા.

“ કુનમ સદ સર ક્ષિદાએ પાય સીતા,
ચિયકતા સરચિ દહના સરચિ સીતા.”

અર્થાત્ સીતાના ચરણમાં હું સો મસ્તક અર્પણ કરીશ; પછી લહે માઝ મસ્તક એક, દસ કે ત્રીસ માથાનું હોય !

અધ્યાત્મ રામાયણમાં ‘ સીતા ’ નો અર્થ ‘ પ્રહ્લવિદ્યા ’ છે. હું કહું છું કે, વ્યાવહારિક વેદાંત અથવા નગદ ધર્મને છોડવાથીજ હિંદુસ્તાન ઉપર સર્વ પ્રકારનાં સંકટો આવી પડ્યાં છે. આપણા

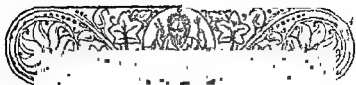
શરણે ગયા પછી જીવે શું કરવું એ તેમાં જણાવ્યું છે. શરણે ગયા પહેલાં કેટલાક ધર્મો સિદ્ધ થવા જોઈએ, અને તે સિદ્ધ થયા પછી શરણે જવું. શ્રીકૃષ્ણના આશ્રયનું પોષણ કરનાર વિવેક એટલે 'શ્રીહરિ પોતાની ઇચ્છા મુજબ કરશે' એમ જાણવું તે, 'જ્યાં દુઃખો સહન કરવાં' તે ધૈર્ય, એ જાને શ્રીકૃષ્ણનો દંડ આશ્રય થયામાં નિરંતર કારણરૂપ છે. શ્રીકૃષ્ણના આશ્રયનું નિરંતર પોષણ કરનાર વિવેક અને ધૈર્ય છે, એ વિવેક અને ધૈર્યનું શ્રીકૃષ્ણ અને તેમના આશ્રયનું સ્વરૂપ વિવેકવૈર્યાશ્રયમ્-ય આદિયો સમજવું. પ્રત્યાસ કરીને વિવેક, ધૈર્ય અને આશ્રયની હૃદયમાં ભાવના કરવી. ૨૧.૨૨.

एवमाश्रितधर्मोऽयं संक्षेपेण निरूपितः ॥

આશ્રિત્ય ચલ્લમાચાર્યાન શુદ્ધયેવં કૃષ્ણમાશ્રયેત્ ॥૨૩॥

ઉપર પ્રમાણે વિવેક, ધૈર્ય અને શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય જોને સિદ્ધ થઈ ગયેલા છે તેના ધર્મો સંક્ષેપથી જતાગ્યા. અથવા તો સંક્ષેપથી જ જો કહેવામાં આવે તો શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કરીને રહેવા જીવેના આ મુખ્ય ધર્મ છે, તે એ છે કે શ્રીમદ્માત્રાજીનો આશ્રય કરીને, શરણે જઈને, શરણે ગમેલાઓના ધર્મો ઉપર પ્રમાણે જાણીને શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કરવો જોઈએ. ૨૩.

* શરણે ગયા પહેલાં શો નિમ્ન કરવો તે શ્રીહરિરાયજી સ્વમાર્ગજરણદ્વયનિર્ણય નામના ગ્રંથમાં જણાવે છે. 'કલિયુગમાં શુદ્ધ પુષ્ટિ ભક્તિમાર્ગ આદિ માર્ગ જીવના પોતાના માધનથી સિદ્ધ થતા નથી. એ ભક્તિ આદિ માર્ગો કલિયુગમાં પ્રભુ કૃપા કરે તો જ સિદ્ધ થાય, માટે પ્રભુને શરણે જવું જોઈએ. એમ નિઃસાધનપણું અને દીનતા; એ ધર્મો મિદ્ધ થાય ત્યારે શરણે જવું.

ધર્મ

અંગ્રેજીમાં ‘ધર્મ’ શબ્દનો મૂળ અર્થ “પાછું ખાંધવું” એવો થાય છે; અર્થાત્ ધર્મ એટલે જે આપણને આપણા મૂળ સ્થાને પાછા લઇ જઇને પહોંચાડે છે તે.

પ્રશ્ન—એ મૂળ સ્થાન કયું છે? એવી કંથી વસ્તુ છે કે જેની આજ્ઞાથી મન વિચાર કરે છે, આંખો બુદ્ધિ છે અને સમગ્ર સ્વદિ સંજીવન રહે છે?

ઉત્તર—જે મનથી, આંખોથી અથવા બીજી ઇન્દ્રિયોથી જાણી શકાતું નથી; પરંતુ જે મન, નેત્રો ઇત્યાદિને પ્રકાશે છે તે બ્રહ્મ. બ્રહ્મ એ બુદ્ધિ અથવા મનનો વિષય થઇ શકતું નથી. મન અને વાચા ત્યાંથી નિરાશ થઇને પાછાં વળે છે. ચત્તો વાચો નિવર્તે અમાપ્ય મનસા સહ ।

ચીપિયો પોતાની ચીપટીમાં બીજી વસ્તુઓને પકડી શકે છે; પરંતુ તે પાછો વળીને એને પકડનાર આંગળાંને શી રીતે પકડી શકે? તેવીજ રીતે મન અથવા બુદ્ધિ પોતાના મૂળ સ્થાનરૂપ જે અવિજ્ઞાત બ્રહ્મ, તેને જાણી શકતાં નથી.

ધાર્મિક કલ્પનાઓ તેમજ હઠ અને દુરાચર બાદ કરીએ, તો ધર્મ એટલે જેના વડે મન અને બુદ્ધિ પોતાના અનિર્વાચ્ય મૂળ સ્થાન તરફ—પરબ્રહ્મ તરફ વળીને તેમાં મળી જાય છે, એવો એક ગહન વેચાર છે.

ભાવિક ખ્રિસ્તી અથવા ધાર્મિક મુસલમાન ઇશ્વરપ્રાર્થના કરતી વખતે પોતાના હાથ આકાશ તરફ જિંચા કરે છે; તે પરોક્ષ રીતે એમ બતાવે છે કે, તે પોતે જે મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે તે

---

* મયુરામા થયેલા પંદરમાં ધર્મમહોત્સવ પ્રસંગે શાંતિ-આશ્રમમાં આધ્યક્ષ તરીકે સ્વામીજીએ આપેલું ભાષણ.

ત્યારે તે જીવ સેવાનો અધિકારી બને છે, શ્રીવૃક્ષલકુલદ્વારા બ્રહ્મનો સંબંધ થવો એ એક સંસ્કાર છે, એ સંસ્કાર અસૌકિક છે, અને તે થયા પછીજ સેવા કરવાનો અધિકાર મળી શકે છે, માટે સેવાના સંસ્કારરૂપ બ્રહ્મસંબંધ થયા પછી નિરંતર સેવા કરવી, ગાયત્રી મંત્રનો ઉપદેશ થયા પછી, યજ્ઞોપવીત ધારણ કર્યા પછી જો બ્રાહ્મણ બાલક સંખ્યાદિક ન કરે તો જેમ બ્રાહ્મણપણામાંથી ટળી જાય છે, તેમ બ્રહ્મસંબંધ થયા પછી સેવા ન કરે તો વૈષ્ણવપણું રહે નહિ માટે બ્રહ્મસંબંધરૂપી સંસ્કાર થયા પછી સેવા અવશ્ય કરવી. જીવમાં, દેહમાં, દેહની સાથે સંબંધ થયેલો છે, માટે એ મૂર્તનો વિનિયોગ નિરંતર સેવામાંજ કરવો. ૨૫.

सर्वदोषविमुक्तस्य स्वस्मिन्नपि विभावयेत् ॥

सर्वथा सर्वदैवापि न चाद्यादसमर्पितम् ॥२६॥

तद्भક્ષणे भवेद्देवाग्रहसम्बन्धिवस्तुतः ॥

सर्वत्र ब्रह्मसम्बन्धभावनानाश एव हि ॥२७॥

શ્રીમદ્દામરુચી સિદ્ધાંતરહસ્ય મંથમાં આજ્ઞા કરે છે કે:- ‘બ્રહ્મસંબંધ કરવાથી સર્વ દોષો દૂર ચાલ્યા જાય છે. સર્વ લોકોના જીવ અને દેહના સર્વ દોષો નાશ પામે છે, ફરીથી લાભતા નથી’, એ આજ્ઞા પ્રમાણે પોતાનામાં પણ એવી ભાવના કરવી કે, હું સર્વ દોષથી મુક્ત થઈ ગયેલો છું જીવ પોતે રત્નભાવથીજ કુષ્ટ છે, પરંતુ શ્રીગીતાજીમાં કહ્યા પ્રમાણે પ્રભુ દોષરહિત અને સમ હોવાથી, તેમનો સંબંધ થયા પછી કાર્મિક પણ સમયે પ્રભુને સમર્પ્યા વિનાની વસ્તુ પોતાના ઉપયોગમાં કદાપિ લેવી નહિ સેવકનો ધર્મ એજ છે

મહાન શોધો કરે છે, તેમને એ શિક્ષણ કોણે આપ્યું હતું? આગળ થઈ ગયેલી બધી શોધોને ખોટી પાડનારું એ જ્ઞાન તેમણે કયાં પુસ્તકોમાંથી મેળવ્યું? જ્યાં અચૂત વાતો સાંભળી શકાય છે, અજ્ઞાત ખાળતો બહુ શકાય છે અને અકલ્પિત ખાળતોની કલ્પના થાય છે; એવા આત્માનો અપરોક્ષ અનુભવ કરવો એજ જગતના ખરા કલ્યાણને માટે અવતરેલ વિભૂતિ-ઓનું શિક્ષણ છે. જ્યારે મનુષ્ય અહંભાવ વીમરી બાય છે અને જ્યારે દેહ, મન તથા સમસ્ત વિશ્વ પરમાત્મામાં લય થયેલું માલૂમ પડે છે, અર્થાત્ એકાગ્રતાને લીધે મનને જ્યારે એક પ્રકારની સમાધિ ચલી જાય છે, ત્યારે તેનામાં અદ્ભુત પ્રકાશ પડે છે, સત્યનો વરસાદ વરસે છે, શોધો ઊભરાવા લાગે છે, જ્ઞાનનો પ્રવાહ ચાલવા માંડે છે અને વિશ્વમાંનાં સર્વ શુભ તત્ત્વો સમજાય છે. ટૂંકામાં સત્યો, શોધો, સુખિઓ અને ઉત્તમ વિચારો ઇત્યાદિ ઉપર કહેલી મર્વ વસ્તુઓ એક ઇદ્રિયાવીત (ઇદ્રિયોથી ન અનુભવી શકાય એવાં) યોગ અથવા ધર્મનાં સ્વાભાવિક ફળ છે. કવિ એક વખત તે અતીન્દ્રિય ઉચ્ચ સ્થિતિએ પહોંચે કે પછી તેનામાંથી દિવ્ય કલ્પનાઓ અને ઉદાત્ત વિચારો બહાર આવવાનું જોઈએ. ગણિતવેત્તા અથવા તત્ત્વવેત્તા ફક્ત પોતાનો અહંકાર ઠાલી નાખે કે જમે તેવા કઠિન વિષયોનું રહસ્ય પણ તે જોતજોતામાં સમજી જશે. ખરેખરી રીતે જ્યાંસુધી એ 'હું' પાછું હોય છે ત્યાંસુધી કોઈ પણ શોધ થઈ શકતી નથી. જ્યારે 'અહંભાવ' નો ત્યાગ થાય અને ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ધર્મનો સાક્ષાત્કાર થાય, ત્યારેજ જ્ઞાન અને યશની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૨) સ્વભૂમિ ઉપર ખેલતા એકાદ વીરની વૃત્તિ આપણે તપાસીએ. શક્તિના અતિરેકથી તે લેલો બની ગયેલો હોય છે. હજારો માણસ સામા હોવા છતાં પણ તેમનાથી તે જરા સરખો લય પામતો નથી; પોતાના દેહનું પણ તેને જ્ઞાન હોતું નથી; તેને જગતના અસ્તિત્વનું પણ જ્ઞાન હોતું નથી; તેનું સર્વ ચેતન્ય બાગૃત થયેલું હોય છે અને તેનો દેહ, મન વગેરે વિશ્વમાં બ્યાપી રહેલા પરબ્રહ્મમાં લીન થયેલાં હોય છે, એમ તેના શરીર ઉપરનાં રોમે રોમ પરથી જણાઈ આવે છે. પ્રેક્ષકને આ અલૌકિક શૌર્ય અને અનિવર્થનીય વીરતા આ દૃશ્ય સૃષ્ટિમાં પરમાત્મશક્તિના પ્રકાશિત તણખાડપણ લાગે છે; પરંતુ તે મનુષ્યને પોતાને,

યથા સમર્પણે યોગ્યં યત્તથા તત્સમર્પયેત્ ॥

યજ્ઞાદિપુ ધિયાદ્વાદી પ્રદર્પ્ય નિશ્ચિલં હરેઃ ॥૨૯॥

ગૃહોત્ત્વેષ તદાદેશં પશ્ચાત્ કાર્યાણિ સાધયેત્ ॥૨૯૧॥

યજ્ઞયાગાદિક્રમાં અને વિવાહાદિક્રમાં સર્વ પદાર્થો પ્રભુ સમક્ષ ધરવા, અને પ્રભુની આજ્ઞા લીધા પછી યજ્ઞયાગાદિક અને વિવાહાદિક કાર્યો સાધી લેવાં. સેવકનો ધર્મ એજ છે કે પોતાના સ્વામીને દેખાડવા વિના અને તેની આજ્ઞા થવા વિના કાંઈ પણ કાર્ય સ્વતંત્ર રીતે કરવું નહિ. એજ પ્રમાણે અહીં પણ પ્રભુને નિવેદન કર્યા વિના કાંઈપણ લૌકિક વૈદિક કાર્યો સ્વતંત્ર રીતે ન કરવાં, પરંતુ સર્વ નિવેદન કરીને આપની આજ્ઞા મેળવીનેજ સર્વ કાંઈ કરવું એ સેવકનો મુખ્ય ધર્મ છે ૨૯૩.

પોતે જે પદાર્થનો ઉપયોગ કર્યો હોય, તે પદાર્થ પ્રભુને સમર્પવો નહિ એમ આપત્રી આજ્ઞા કરે છે —

ન સ્વાર્થમુક્તં કૃષ્ણાય સમર્પ્યમિતિનિશ્ચય. ॥૩૦॥

અર્ધભૂક્ત એટલે જે પદાર્થ આપણા ધરમાં હોય, જેમ કે ફલફૂલ, વસ્ત્ર વગેરે, તેમથી થોડો ભાગ પોતાના વપરાશમાં લીધેલો હોય તો, તે વધેલો—ખાડી વધેલો અર્ધભૂક્ત પદાર્થ સદાનંદ શ્રીકૃષ્ણને કદાપિ સમર્પવો નહિ એમ નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો છે. શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે,—દેવના દેવ શ્રીકૃષ્ણને અર્ધભૂક્ત કદાપિ સમર્પવું નહિ. આ ઉપરથી અર્ધભૂક્ત પ્રભુને ધરવાની શ્રી હરિચાલજીએ ના કહી તેમાં મુખ્ય કારણ પણ સહજમાં જણી શકાય છે. ૩૦.

ઈંદ્રિયોદ્ધારા પણ સુખો મળે છે ખરાં; પરંતુ ઈંદ્રિયોદ્ધારા સુખનો અનુભવ લેવો એ ખરાબ માર્ગે થઈને ભવ્ય દરબારમાં પ્રવેશ કરવા બરાબર તથા તે ખરાબ માર્ગનેજ સુખના સત્યસ્થાનરૂપ માની બેસવા બરાબર છે. વળી ઈંદ્રિયસુખો સ્થાયી નહિ, પણ માત્ર વીજળીના ચમકારા જેવાં છે અને તે વીજળી વસ્તુતઃ દિવસના પ્રકાશથી લિપ્ત નથી, તોપણ તે લાલ કરતાં હાનિ વધારે કરે છે.

આ આનંદના દરબારમાં ધર્મમાર્ગે પ્રવેશ કરવો એ શું અશક્ય છે? મધ્ય રાત્રિની ચમકતી વીજળીનો પ્રકાશ સતત દુરાખીને કાયમનો દિવસ કરવો શું અશક્ય છે? આવી જાતની મનુષ્યની સ્વાભાવિક ઇચ્છા હોય છે, તેથીજ સર્વ સાધારણ ધર્મની આવશ્યકતા જણાઈ આવે છે. આ ઉદ્દેશ પાર પાડવાને માટે અવિશ્રાંત પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. જેઓ ધર્મની મહત્તાને ઠંઠાબાણમાં ઉડાવી દે છે, તેઓ પોતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ આત્મઘાત કરવાનોજ પ્રયત્ન કરે છે.

આ અનિર્વચનીય પરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ ઓળખવાને વિજ્ઞાન અને તત્ત્વજ્ઞાનના અત્યાર સુધીના સઘળા પ્રયત્નો વ્યર્થ નીવડ્યા છે. વિશ્વની કિંવા આત્માની દૃષ્ટિએ જોતાં દેશ, કાળ, કાર્યકારણભાવના શુભ અને ધર્મો શોધી કાઢવાના સર્વ પ્રયત્નો નિષ્ફળ જાય છે. શોધક બુદ્ધિને જડ દ્રવ્યો, ગતિ અને શક્તિનું સત્ય સ્વરૂપ સમજવામાં બહુ મહેનત પડે છે. પાશ્ચાત્ય પરમાણુવાદ પરસ્પર વિરોધી મતોથી ભરપૂર છે. બોસ્કોવિચના ‘શક્તિના મધ્યગિંદુ’ નામના સિદ્ધાંતની પણ આજ ગતિ છે. જગતના સર્વ ધર્મમતોમાં થોડે ઘણે અંશે વહેમ અથવા અધશ્રદ્ધાની છાપ તો અવશ્ય પડેલીજ હોય છે. તત્ત્વજ્ઞાનનો એક શાદ ધીજ શાદને હરાવે છે અને ધીજે શાદ પહેલાના પર ચડાઈ કરે છે. આ પરથી સિદ્ધ થાય છે કે, પ્રકૃતિનું અંતસ્તત્ત્વ ગુપ્ત રહસ્ય તરીકેજ રહેશે અને સામાન્ય માનવ બુદ્ધિને આ ગુપ્ત રહસ્ય સમજવાની શક્તિ મળેલીજ નથી.

ત્યારે શું આપણે નિરાશ થઈને આ મૂળ તત્ત્વની શોધ પડતી મૂકવી? આગગાડી, તાર અને વીજળી વગેરે વ્યાવહારિક વસ્તુઓ શોધી કાઢવામાંજ શું આપણે આપણી સર્વ શક્તિઓનો વ્યય કરી દેવો? આવાં રમકડાં આપણને ચિરસ્થાયી શાંતિ આપી શકનાર નથીજ. કોઈ પણ બાહ્ય વસ્તુ પ્રાપ્ત થતાંજ તે

તમની સેવા છે, માટે નિવેદન કરેલા પદાર્થો પોતાના ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે. પૂજ્યમાર્ગમાં એ પુરુષોત્તમના અંશની, અવતારોની, કલાઓની પૂજા કરવામાં આવે છે, માટે તેમાં નેવેદ્ય લઈ શકાતું નથી. મેવામાર્ગ અને પૂજ્યમાર્ગ એવી રીતે જુદા હોવાથી પૂજ્યમાર્ગની રીતિ સેવામાર્ગમાં આવી શકે નહિ. દૃષ્ટાંત-પૂજ્યમાર્ગમાં એવું લખ્યું છે કે:-‘મારી પાસે ધરેલા હીવાનો ઉપયોગ બીજા કાર્યમાં કરવો નહિ’ એમ જાગવાન આવતા કરે છે, તો તે આજી પૂજ્યમાર્ગ માટેની છે, પણ તે મેવામાર્ગમાં લાગુ પડી શકે નહિ. શ્રીમદ્દામ્રબુદ્ધ આવતા કરે છે કે,- નિવેદન કર્યા પછી તે ઉપયોગમાં ન લેવું એમ જોઈ શકાય છે, તે પૂજ્યમાર્ગ માટે છે એમ સમજવું, સેવામાર્ગમાં પ્રભુને સર્વ નિવેદન કરામાં આવે છે, ‘પુત્રાદિ, મૃદુ, પ્રાણુ, વગેરે અર્પણ પ્રભુને નિવેદ્યુ.’ વગી ‘જે આ લોકમાં બહુજ ઇષ્ટ હોય, પોતાને આપન્તે પ્રિય હોય, તે સર્વ પ્રભુને અર્પણ કરવું.’ વગેરે વાક્યોથી ‘સર્વ સમર્પણ કર્યા પછી પોતાના ઉપયોગમાં તે લઈ શકાય છે, માટે મેવામાર્ગમાં પૂજ્યમાર્ગની રીતિ ટીકા મળી નથી. ૩૫.

પયં જન્માયધિ નૃણાં ભાવનાતો ભવિષ્યતિ ॥

સર્વત્ર બ્રહ્મસમ્બન્ધો ગદ્ગાતોઽન્યજલેષ્વિથ ॥૩૬॥

જન્મપર્યન્ત એવી ભાવના થવાથી મનુષ્યોને સર્વ સ્થલે બ્રહ્મસમ્બન્ધ થશે જેમ ગંગાજીથી બીજા જલમાંના દોષો દૂર થાય છે, અર્થાત્ તે જલ ગંગારૂપ થાય છે, તેમ ઉપર કલા પ્રમાણની ભાવના કર્યાથી મનુષ્યોને સર્વ સ્થલે બ્રહ્મનો સમ્બન્ધ થશે, એટલે નિર્દોષપણું પ્રાપ્ત થશે. સર્વ રીતે તે દોષગદ્ધિત બનશે. ૩૬.

ભારતવર્ષનો ભવિષ્યકાળ*

૧૪૧

આ જગતમાં દરેક વસ્તુની ગતિ નિયમસર હોય છે અને બધે કાળચક્રની ગતિ પ્રમાણે નિયમિત પરિવર્તન થયા કરે છે. વૈલવસ્પી સૂર્ય અથવા ગ્રહ પણ જગતમાં એજ નિયમાનુસાર ફર્યા કરે છે. એક સમયે જ્ઞાન અને સંપત્તિનો સૂર્ય હિંદુસ્તાનમાં મધ્યાકાશે પૂર્ણ કળાથી પ્રકાશતો હતો. ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ જોતાં અંતરિક્ષના ખીલત તારાઓની ચેઠે એ સૂર્ય પણ ધીમે ધીમે પશ્ચિમ તરફ ચાલવા લાગેલો જણાય છે. તે ઇરાન, એસીરિયા વગેરે દેશે ઉપર થઈને આગળ પશ્ચિમ તરફ ગયો. મિસર દેશને તેનાં મધ્યાહન કિરણો મળ્યાં. પછી ગ્રીસનો વાડો આવ્યો; ત્યાર પછી તેના મધ્યાહનકાળનું તેજ રોમે અનુભવ્યું. આગળ જતાં તે પ્રકાશે યોગ્ય વખતે જર્મની, ફ્રાન્સ અને સ્પેનને જાગૃત કર્યાં.

છેવટે એ વૈલવસ્પીનો ઉજ્જવલ પ્રકાશ ઈંગ્લેંડને મળ્યો. વળી ત્યાંથી પણ તે સૂર્ય પશ્ચિમ તરફ આગળ વધ્યો અને અમેરિકાને વૈલવને શિખરે પહોંચાડ્યું. અમેરિકામાં પણ આ સૂર્ય પોતાના નિયમ પ્રમાણે પૂર્વ કિનારાના ન્યુયોર્કથી પશ્ચિમ તરફ જતાં જતાં કૅલિફોર્નિયામાં જઈ પહોંચ્યો. જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં દિવસ હતો, ત્યારે અમેરિકાને કોઈ ઝાળખતું પણ નહોતું. અત્યારે અમેરિકામાં દિવસ અને ઊંચારા હિંદુસ્તાનમાં દુઃખ અને દારિદ્ર્યની રાત્રિ પથરાયેલી છે; પણ ધીરજ રાખો, તે વૈલવસ્પી હવે પાસિફિક મહાસાગર પણ ઝાળંગવા લાગ્યો છે અને લપાળ થોડા વખતમાં જ જગતનો એક જળવાન દેશ બનવાનાં ચિહ્નો

જો કે અર્ધબુક્ત પદાર્થન ન હોવાથી તેનાં સમર્પણનો નિષેધ કરવાની શી જરૂર છે, એ શંકા પ્રાપ્ત થાય, છે, તો પણ એક રીતે ખારીકીથી જોતાં અર્ધબુક્ત પદાર્થ મળી પણ શકે છે. જેમ કાર્ક વૈષ્ણવ, અહમનંદ જેને યચેતો છે એવો કાઇ ભગવદીય, પહેલાંજ પોતે બધું પ્રભુને અહમસંનંદ થતી વળતે સમર્પણ કરી દીધું છે, એવું મનમાં લાવીને પહેલાં ઉપયોગમાં નહિ લીધેતો પણ પદાર્થ ઉતાવળથી, જ્ઞાતિથી જો પોતાના ઉપયોગમાં લઈ લે અને બાકી વધેતો જો પ્રભુને સમર્પવા તૈયાર થાય તો તે ન સમર્પવો એમ રહ્યું છે. શ્રીમદ્દાપ્રભુજી જે અર્ધબુક્તનો નિષેધ કરે છે, તે ઉપર દહેલી રીત પ્રણાણે યચેતો અર્ધબુક્તને કરે છે રમ્તુતઃ અસમર્પિત પદાર્થ ન લેવો, એમ દહેવાથી કાઇ પદાર્થ પ્રભુને સમર્પ્યા નિના લેવાયજ નહિ અને લેવાય તો અર્ધબુક્ત ઉપયોગમાં લીધા પછી બચેતો પદાર્થ પણ ગણાયજ નહિ, તો પછી તે પ્રભુને સમર્પવો કે નહિ, તેનો પ્રશ્ન ન ઉડાવાય; પણ કાર્ક વૈષ્ણવ એમ મનમાં માની એસે કે મેં પહેલાં બધું પ્રભુને સમર્પ્યું છે, હવે પ્રભુને સમર્પવાની શી જરૂર છે, એવી જ્ઞાતિ તે વૈષ્ણવને થાય અને કાર્ક પદાર્થનો પોતે ઉપયોગ કરે અને બાકી વધેતો જો ભગવત્કાર્યમાં વાપરે તો તે વાપરવો નહિ એમ શ્રીમદ્દાપ્રભુજીની આજ્ઞાનું સક્ષમ જીંડું રહ્યું છે, તેથીજ અસમર્પિત અને અર્ધબુક્ત એના બે ભેદ કરીને તેને નિષેધ કર્યો છે. ૩૧-૩૨,

સિદ્ધાંતગદ્ય અંથમાં અસમર્પિત ગમ્તુ વર્જવી અને અર્ધ-બુક્ત પદાર્થ પ્રભુને ન સમર્પવો એમ જે આજ્ઞા છે, તેનું જીંડું રહ્યું શ્રી હરિગયજી બતાવે છે:-

મનુષ્યોના કામધંધાની નિયમિત વહેંચણી રહે અને અંતઃકરણની એકતા રહે, એવા ધારણ પર રચવામાં આવી હતી; પરંતુ કાળે કરીને અંદરની એકતા કરતાં બહારની જુદાઈનું બળ વધી જવાથી એ સ્વાભાવિક ક્રમ ફેરી ગયો અને તેથી ઉત્પત્તિને બદલે દેશની અધોગતિ થઈ. પરિણામે અંતરના પ્રેમતત્ત્વનો નાશ થઈને સ્વાર્થ તથા ધંધારોજ્યારનું મિશ્રણ થયું. એક વર્ણના લોકો ઘણી વાર બીજા વર્ણના લોકોનો ધંધો કરવા લાગ્યા; જૂના જાતિ-લોકમાં મિશ્રાભિમાન પેસી જવાને લીધે લોકોનાં અંતઃકરણ વધારે ખાટાં થયા; દેહાભિમાન વધવાથી ઈશ્વર-આત્મા જુદાં જુદાં ફાળુભંજુર નામરૂપોની ઉપાધિઓમાં દટાઈ ગયો; શ્રુતિ (વેદ)માંનું આત્મજ્ઞાન લગભગ રદ થઈ સ્મૃતિ (પ્રાચીન આચાર-રૂઢિ વિષેના નિયમો) જુલમી લોકોના હાથમાં એક હથિયાર-રૂપજ થઈ પડી અને ભાવાર્થની જગા શબ્દાર્થે લીધી. કોઈએ કહ્યું છે કે, “વ્યાકરણ એ ભાષાની કબર (મરણ) જ છે. વ્યાકરણ બરાબર સાચવવા ગયા કે ભાષા મૂંઝવે સમજવી;” તેવીજ રીતે નિયમો, રૂઢિ અને કર્મકાંડની સખ્તાઈથી રાષ્ટ્રનું સત્ત્વ નષ્ટ થાય છે. થોડા કાળ સુધી દાણાના રક્ષણને માટે ઉપરનું ફોતફૂં આપ-શ્યક હોય છે, તેમ નિયમ પણ અસુક વખત સુધી ઉપયોગી હોય છે; પરંતુ ત્યાર પછી જો તેને બદલવામાં કે સુધારવામાં ન આવે, તો તે ઊલટા ઉત્પત્તિને અટકાવનારા કેદખાનારૂપજ થઈ પડે છે. ધ્યાનમાં રાખજો કે સ્મૃતિ અને કાયદાઓ તમારે માટે છે, તમે તેમને માટે નથીજ! સનાતન શ્રુતિમાંનાં સનાતન તરયોનો સર્વત્ર પ્રચાર કરો; પરંતુ આજના સંયોગો પ્રમાણે સ્મૃતિમાં (ધાર્મિક રૂઢિ-નિયમોમાં) ફેરફાર કરો. સ્મૃતિના ઉપર તમારો વારસાનો હક રહેવા દો, પણ તમારા ઉપર તેનો હક ન જોઈએ! હિંદુસ્તાનની નદીઓના પટ આવે બદલાઈ ગયા છે, બરફ પડવાની જગ્યાઓ બદલાઈ ગઈ, જંગલ હતાં ત્યાં ખેતરો થયાં, દેશનું સ્વરૂપ બદલાઈ ગયું, રાજ્યપદ્ધતિ બદલાઈ અને લોકોનો વર્ણ પણ બદલાઈ ગયો; તેપણ આ અસ્થિર જગત-માંથી જતા રહેલા ભૂતકાળના આચાર અને નિયમ કાયમ રાખવાનો પ્રયત્ન તમે કરો છો! સદાએ પાછળજ જોતા જોતા આગળ ચાલવાની આ સ્થિતિ ખરેખર દયાજનક છે. એવો મનુષ્ય પગલે પગલે ઠેસજ ખાય છે!

તમની સેવા છે, માટે નિવેદન કરેલા પદાર્થો પોતાના ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે. પૂજામાર્ગમાં એ પુરુષોત્તમના અંશની, અવતારોની, કલાઓની પૂજા કરવામાં આવે છે, -માટે તેમાં નેવેદ્ય લઈ શકાતું નથી. સેવામાર્ગ અને પૂજામાર્ગ એવી રીતે જુદા હોવાથી પૂજામાર્ગની રીતિ સેવામાર્ગમાં આવી શકે નહિ. દર્શાવત:-પૂજામાર્ગમાં એવું લખ્યું છે કે:-‘મારી પાસે ધરેલા દીવાનો ઉપયોગ . બીજા કાર્યમાં કરવો નહિ’ એમ લાગવાન આતા કરે છે, તો તે આજ્ઞા પૂજામાર્ગ માટેની છે, પણ તે સેવામાર્ગમાં લાગુ પડી શકે નહિ. શ્રીમદ્વાપ્તબુદ્ધ આજ્ઞા કરે છે કે:- નિવેદન કર્યા પછી તે ઉપયોગમાં ન લેવું એમ જો હતું છે, તે પૂજામાર્ગ માટે છે એમ સમજવું, સેવામાર્ગમાં પ્રભુને સર્વ નિવેદન કરવામાં આવે છે, ‘પુત્રાદિ, ગૃહ, ગ્રાણ, વગેરે બધું પ્રભુને નિવેદવું.’ વળી ‘જો આ લોકમાં બહુજ ઈષ્ટ હોય, પોતાને આત્યન્ત પ્રિય હોય, તે સર્વ પ્રભુને અર્પણ કરવું.’ વગેરે વાક્યોથી સર્વ સમર્પણ કર્યા પછી પોતાના ઉપયોગમાં તે લઈ શકાય છે, માટે સેવામાર્ગમાં પૂજામાર્ગની રીતિ ચીકા ગતી નથી. ૩૫.

एवं जन्मावधि नृणां भावनातो भविष्यति ॥

मर्द्यत्र ब्रह्मसम्बन्धो गद्गातोऽन्यजलेष्विव ॥૩૬॥

જન્મપર્યન્ત એવી ભાવના ચલાવી મનુષ્યોને સર્વ ન્યક્ષે બ્રહ્મસમ્બન્ધ થશે જેમ ગંગાજીથી બીજા જલમાંના દોનો દર થાય છે; અર્થાત્ તે જલ ગંગારૂપ થાય છે, તેમ ઉપર કહ્યા પ્રમાણેની ભાવના કર્યાથી મનુષ્યોને સર્વ ન્યક્ષે બ્રહ્મનો સમ્બન્ધ થશે, એટલે નિર્દોષપણું પ્રાપ્ત થશે. સર્વ રીતે તે દોષવહિત જનશે. ૩૬.

માત્ર યુતિ (આધ્યાત્મિક વિદ્યા) રૂપી તમારો વંશપરંપરાથી કોતરી આવેલો માણુ તમારા હૃદયમાં તમારે સદા બગૃત રાખવો જોઈએ.

શિક્ષણનો ઉદ્દેશ એ હોવો જોઈએ કે, દેશનાં સર્વ સાધનોનો આપણે ઉપયોગ કરી શકીએ. ખસ શિક્ષણથી લોકોને પોતાની ભૂમિ વધારે રક્ષણ બનાવતાં આવડવું જોઈએ, પોતાની ખાણો અધિક ધનને ઉપજવનારી કરતાં આવડવું જોઈએ, વેપાર વધારે બહોળો અને ફાયદાકારક કરતાં આવડવું જોઈએ, મન વધારે વિચારવંત, દેહુ અધિક કાર્યક્ષમ (કાર્ય કરવાને સુમર્થ) અને બળવાન થવો જોઈએ, અંતઃકરણો વધારે વિગૃહ થવાં જોઈએ, કારખાનાંઓ વધારે વિકૃત અને દેશ અધિક સંસ્કૃત થવો જોઈએ. પોતાનું પાંડિત્ય બતાવવાને મોટાં મોટાં ગ્રામ્યવચનો જોઈએ કરવાં, ધર્મગ્રંથોનાં વચનોનાં જામે તેવા અર્થ કરવા માટે શુધ્ધ શબ્દોલ્લેખ કરવો અને આખા જન્મમાં ફક્ત યજ્ઞ ઉપયોગમાં ન આવે એવા વિષયોનો અભ્યાસ કરવો, એ શિક્ષણનું નથી ! જે જ્ઞાન બ્યવહારમાં આણી ન શકાય તે મગજમાં ભરવું એ બાલ્ય જોઈએ આધ્યાત્મિક અંધકેશ અથવા માનસિક અણુજી ઉત્પન્ન કરવા જેવું છે.

પ્રકારથી મૂર્તિ વિશે સેવા કરવી એમ કહેવામાં આવે છે. ભગવત્સ્વરૂપની ઉત્તમ પ્રકારથી સેવા કરવી જોઈએ એમ જણાવવામાં આવે છે. ૩૯

મૂર્તૌ ભગવતૌ જ્ઞાનં સાકારાવેશતો મતમ્ ॥

મક્તિમાર્ગપ્રકારેણ જ્ઞાનતસ્તુ તદાત્મતા ॥૪૦॥

મૂર્તિમાં ભગવાનનું જ્ઞાન, સાકાર ભગવાન મૂર્તિમાં પ્રવેશ કરે છે, તેથી થાય છે, એમ એક મત છે. અર્થાત્ મૂર્તિમાં ભગવાનનો આવેશ થાય છે, એ આવેશ સાકાર આવેશ છે, કેમકે મૂર્તિ સાકાર છે. ત્યારે સાકાર મૂર્તિમાં ભગવાનનો સાકાર આવેશ થયેલો હોવાથી મૂર્તિમાં ભગવાનનું જ્ઞાન થાય છે એમ કેટલાક માને છે. ભક્તિ-માર્ગની દૃષ્ટિએ તે માનવાનું નથી, ભક્તિમાર્ગના જ્ઞાન પ્રમાણે તો મૂર્તિ પ્રભુસ્વરૂપ છે. મૂર્તિ જુદી છે, અને નેમાં ભગવાનનો જુદો આવેશ થાય છે, એમ માનવાનું નથી. સાક્ષાત્ જ મૂર્તિ દેખાય છે તે પ્રભુસ્વરૂપ જ એમ જણવાનું છે, ૪૦.

પૂજામાર્ગે ભયંન્મન્ત્રવિધાનાત્ પૂજ્યસેવનમ્ ॥

વિશેષો મક્તિમાર્ગેડયં પુરૂષોત્તમરૂપિણ ॥૪૧॥

મણિરૂપેશમ તામ્રાદિસૌષર્ણમિથ તત્પતઃ ॥

અતસ્તત્ કૃતં સર્વે સાક્ષાત્ કૃણ્ણે કૃતં ભવેત્ ॥૪૨॥

પૂજામાર્ગમાં મંત્રવિધિમાં પૂજ્ય દેવતાઓનું અર્ચન થાય છે, વેદમાં જે જે દેવતાઓ માટેના જે જે મંત્રો કહેલા છે, તે તે મંત્રોથી તે તે દેવતાઓનું પૂજન પૂજામાર્ગમાં કરવામાં આવે છે. પૂજામાર્ગ કરતાં ભક્તિમાર્ગમાં વિશેષ આ છે, મૂર્તિ સાક્ષાત્ પૂજ્ય

માત્ર શ્રુતિ (આધ્યાત્મિક વિદ્યા)રૂપી તમારો વંશપરંપરાથી
ઊતરી આવેલો પ્રાણ તમારા હૃદયમાં તમારે સદા નિગૂંત
રાખવો જોઈએ.

શિક્ષણનો ઉદ્દેશ એ હોવો જોઈએ કે, દેશનાં સર્વ સાધ-
નોનો આપણે ઉપયોગ કરી શકીએ. ખરા શિક્ષણથી લોકોને
પોતાની ભૂમિ વધારે રસાળ બનાવતાં આવડવું જોઈએ, પોતાની
ખાણો અધિક ધનને ઉપજાવનારી કરતાં આવડવું જોઈએ, વેપાર
વધારે બહોળો અને ફાયદાકારક કરતાં આવડવું જોઈએ, મન
વધારે વિચારવંત, હેતુ અધિક કાર્યક્ષમ (કાર્ય કરવાને સમર્થ)
અને બળવાન થવો જોઈએ, અંતઃકરણો વધારે વિશુદ્ધ થવાં
જોઈએ, કારખાનાંઓ વધારે વિસ્તૃત અને દેશ અધિક સંઘટિત
થવો જોઈએ. પોતાનું પાંડિત્ય બતાવવાને મોટાં મોટાં શાસ્ત્રવચનો
મોંએ કરવાં, ધર્મગ્રંથોનાં વચનોના ગમે તેવા અર્થ કરવા માટે
શુષ્ક શબ્દછલ કરવો અને આખા જન્મમાં કદી પણ ઉપયોગમાં
ન આવે એવા વિષયોનો અભ્યાસ કરવો, એ શિક્ષણજ નથી !
જે જ્ઞાન વ્યવહારમાં આણી ન શકાય તે મગજમાં ભરવું એ જાણી
જોઈને આધ્યાત્મિક બંધકોશ અથવા માનસિક અજીવન ઉત્પન્ન
કરવા જેવું છે.

હિંદુઓમાં ધીમે ધીમે પણ આવશ્યક ફેરફારો હવે થતા
જણાય છે; પાછલા યુગનાં સામાજિક બંધનો ઢીલાં પડતાં જાય
છે અને વર્ણવ્યવસ્થા પોતાની મૂળ સ્થિતિ તરફ આવતી જાય
છે, એ સંતોષકારક છે. પાશ્ચાત્યશાસ્ત્રોથી અંજાઈ ન જતાં હિંદુ
લોકો હવે એ પાશ્ચાત્યશાસ્ત્રોનો પ્રહલવિધાના એક સહાયક સાધન
તરીકે આનંદથી સ્વીકાર કરે છે.

હિંદુઓમાં લગ્ન સંગ્રમે પણ જુદી જુદી જાતિઓમાં કમંઠ
અને વિદ્વાન આગેવાનોએ લગ્નની હિંમત વધારવાના જાતિ-
નિયતો કરવા માંડ્યા છે, અને પ્રસંગે પ્રસંગે જુદી જુદી જાતો
વચ્ચે થતા અનુરૂપ વિવાહોને પણ કોઈ બહુ અડચણ કરતું નથી.

હિંદુ લોકોમાં લાણીવ્યવહારને એટલું બધું વધારે પડતું
અને અયોગ્ય મહત્ત્વ આપી દેવામાં આવ્યું છે કે, કોઈએ આપણા
ધર્મને 'સુલ્લિકા ધર્મ' (ચોકાધર્મ) એવું ઉપનામ આપ્યું છે.
શું ખાવું અને કેમ ખાવું, એની શાસ્ત્રીય રીતે આપણે કદી ચર્ચા-

ત્યારે ગૃહસ્થાશ્રમમાં પણ સ્થિતિ હોય એટલે કે ગૃહસ્થ તરીકેની પ્રવૃત્તિ ચાલુ હોય તો પણ મનથી સર્વનો ત્યાગ કરવો એ ઉત્તમ છે, વ્યાવૃત્તિ છતાં પણ તેમાં આસક્તિ ન રાખતાં પ્રભુમાં મન ભેડી દેવું તે મનથી કરેલો ત્યાગ કહેવાય છે અને તે કરવો ઉત્તમ છે. સર્વનો ત્યાગ ન કર્યો હોય તે પક્ષમાં ગૃહસ્થાશ્રમ સાધનમાં અનુકૂલ ભોધએ, એટલે કે સેવાદિક સાધનોમાં ઓપુત્રાદિક અનુકૂલ હોવાં ભોધએ. ગૃહમાં રહીને સેવા કરવા માટે સ્વધર્મ વડેજ નિરંતર, શ્રીકૃષ્ણનું ભજન કરવું. જે અધર્મ કરે તો હીન-યોનિમાં એનો જન્મ થાય છે, માટે ગૃહમાં રહીને ચોતાના ધર્મ વડે નિરંતર શ્રીકૃષ્ણસેવા કરવી. ૪૪-૪૫.

કૃષ્ણમર્તા યથાલઘ્નૈર્દ્રઘ્યૈઃ સમ્પૂજયેદ્દરિમ્ ॥

પૂર્વે સ્થાનં મન્દિરાદિ તથા સિંહાસનાદિ ચ ॥૪૬॥

ભગવાનની મૂર્તિમાં યથાયોગ્ય ગ્રાહ્ય થયેલા દ્રવ્યો વડે શ્રીહરિનું પૂજન કરવું. શ્રીમહાપ્રભુજી નિબંધમાં આદ્ય કરે છે કે:- ‘જેવાં અને જેટલાં ઉપચારો-પદાર્થો મળી આવ્યા હોય તે વડે શ્રીકૃષ્ણનું ભક્તિપૂર્વક પૂજન કરવું, અર્થાત્ ભક્તિમાર્ગની મર્યાદા પ્રમાણે જે પદાર્થો મળી આવે તે પદાર્થો વડે ભગવાનની પ્રતિમામાં ધિરાજતા શ્રીહરિનું પૂજન કરવું. ૪૬.

પૂજનનો પ્રકાર સેવાના પ્રકાર સાથે મેળવીને કહે છે:-

સમ્પાદ્ય ભોગસામગ્રી દરિમુત્યાપ્ચ મઙ્ગલતઃ ॥

પ્રાતરારમ્ય સર્વાપિ સેવા પૂજા વિધીયતામ્ ॥૪૭॥

પહેલાં તો સ્થાન એટલે મંદિર-આદિ અને સિંહાસન-આદિ સંપાદન કરીને, અને ભોગ ધરવાની સામગ્રી પણ તૈયાર કરીને

માત્ર શ્રુતિ (આધ્યાત્મિક વિદ્યા) રૂપી તમારો વંશપરંપરાથી ઊતરી આવેલો પ્રાણ તમારા હૃદયમાં તમારે સદા જગૃત રાખવો જોઈએ.

શિક્ષણનો ઉદ્દેશ એ હોવો જોઈએ કે, દેશનાં સર્વ સાધનોનો આપણે ઉપયોગ કરી શકીએ. ખરા શિક્ષણથી લોકોને પોતાની ભૂમિ વધારે રક્ષણ બનાવતાં આવડવું જોઈએ, પોતાની ખાણો અધિક ધનને ઉપજાવનારી કરતાં આવડવું જોઈએ, વેપાર વધારે બહોળો અને ફાયદાકારક કરતાં આવડવું જોઈએ, મન વધારે વિચારવંત, દેહ અધિક કાર્યક્ષમ (કાર્ય કરવાને સમર્થ) અને બળવાન થવો જોઈએ, અંતઃકરણો વધારે વિશુદ્ધ થવાં જોઈએ, કારખાનાંઓ વધારે વિસ્તૃત અને દેશ અધિક સંઘટિત થવો જોઈએ. પોતાનું પાંડિત્ય બતાવવાને મોટાં મોટાં શાસ્ત્રવ્યનો મોંઝે કરવાં, ધર્મગ્રંથોનાં વ્યવહારો ગમે તેવા અર્થ કરવા માટે શુદ્ધ શબ્દહલ કરવો અને આખા જન્મમાં કદી પણ ઉપયોગમાં ન આવે એવા વિષયોનો અભ્યાસ કરવો, એ શિક્ષણજ નથી ! જે જ્ઞાન વ્યવહારમાં આણી ન શકાય તે મગજમાં ભરવું એ જાણી જોઈને આધ્યાત્મિક અંધકોશ અથવા માનસિક અજીણ ઉત્પન્ન કરવા જેવું છે.

હિંદુઓમાં ધીમે ધીમે પણ આવશ્યક ફેરફારો હવે થતા જણાય છે; પાછલા યુગનાં સામાજિક બંધનો દીલાં પડતાં જાય છે અને વર્ણવ્યવસ્થા પોતાની મૂળ સ્થિતિ તરફ આવતી જાય છે, એ સંતોષકારક છે. પાશ્ચાત્યશાસ્ત્રોથી અંતર્ધન જતાં હિંદુ લોકો હવે એ પાશ્ચાત્યશાસ્ત્રોનો પ્રક્ષવિદ્યાના એક સહાયક સાધન તરીકે આનંદથી સ્વીકાર કરે છે.

હિંદુઓમાં લગ્ન સંબંધે પણ જુદી જુદી જાતિઓમાં કમંઈ અને વિદ્વાન આગેવાનોએ લગ્નની ઉંમર વધારવાના જાતિનિયતો કરવા માંડ્યા છે, અને પ્રસંગે પ્રસંગે જુદી જુદી જાતો વચ્ચે થતા અનુરૂપ વિવાહોને પણ કોઈ બહુ અડચણ કરતું નથી.

હિંદુ લોકોમાં લાણ્યવ્યવહારને એટલું બધું વધારે પડતું અને અયોગ્ય મહત્ત્વ આપી દેવામાં આવ્યું છે કે, કોઈએ આપણા ધર્મને 'સુદિલકા ધર્મ' (ચોકાધર્મ) એવું ઉપનામ આપ્યું છે. શું ખાવું અને કેમ ખાવું, એની શાસ્ત્રીય રીતે આપણે કદી અર્થો-

તેરી શીનલકાલની ઝલુમાં પણ પ્રભુને ઠંડા જલથીજ સ્નાન કરા-
વવું, એમ પૂજામાર્ગમાં છે ત્યાં વિધિને એટલે શાસ્ત્રમાં જે લખેલું
છે, તેને મુખ્ય માનવામાં આવે છે, એટલે વિધિ સ્નેહથી વિરુદ્ધ છે,
કે સ્નેહયુક્ત છે, એમ વિચાર કરવામાં આવતો નથી, સ્નેહથી
વિરુદ્ધ વિધિને મુખ્ય નિશ્ચય માનીને ભગવાનની પૂજા પૂજામાર્ગીય
લોકો કરે છે ૩૮.

ગુરુ કેવા હોય ?

ગુરુ કેવા કરવા જોઈએ, તેના સંબંધમાં મહાપ્રભુએ નિઘં-
ધમાં જેવી ગીતે આજ્ઞા કરી છે તેવી રીતે શ્રીહરિગણ પૂજા અહિં
આજ્ઞા કરે છે -

ગુરુઃ મક્તિમાર્ગીયઃ કૃષ્ણસેવાપરાયણઃ ॥

શ્રોભાગવતતત્ત્વજ્ઞો દમ્ભાદિરહિતો નરઃ ॥૪૯॥

ગુરુ ભક્તિમાર્ગને અનુસરનારા જોઈએ, વળી શ્રીકૃષ્ણની
સેવામાં પરાયણ જોઈએ, તેમજ શ્રીભાગવતના તત્ત્વને જાણનારા
અને દંભ-ડોળ વગેરેથી રહિત એવા નર, તે ગુરુ
કહેવાય. ૪૯.

ઉપર જણાવેલા ગુરુ ન મળે તો કેમ કરવું તે આપશ્રી
જણાવે છે:—

તદમાયે તથામૃતોપદેશોઽન્ન નિષામકઃ ॥૪૯૩॥

હિતના કામમાં પોતાના ગ્રાણ્ય અર્પવાને પણ સૂચન એવા પાર-
માર્થિક વીર બનો, કુદ્ર અહંપણુ ફેંકી દઇને દેશ સાથે તાદાત્મ્ય
પામ્યા પછી તમારા મનમાં જે વિચાર આવશે, તે આખા દેશના-
જ બનશે. તમે આગળ ચાલો એટલે આખો દેશ તમારી પછવાડે
આવશે. આયુષ્ય-આરોગ્યનો વિચાર તમારા મનમાં આવતાં
પરિણામે તમારા સર્વ દેશબાંધવો સશક્ત અને નીરોગી બનશે,
તમારી શક્તિ તેમની નસોમાં વહેવા લાગશે. " હું હિંદુસ્તાન-
સર્વ હિંદુસ્તાન છું " એમ લાગવા દો. હિંદુસ્તાનની ભૂમિ એજ
મારું શરીર છે, કેમોરીનની ભૂમિ મારા પગ છે, હિમાલય મારું
મસ્તક છે, મારી જટામાંથી ગંગા વહે છે, મારા મસ્તકમાંથી
સિંધુ અને બ્રહ્મપુત્રા નીકળે છે, વિંધ્યાચલ એ મારી ઠેઠ બાંધેલો
કમરપટો છે, કેરોમાંડલ જમણો અને મલળાર એ મારો ડાબો
પગ છે, હું સર્વ હિંદુસ્તાન છું. હિંદુસ્તાનની પૂર્વ તથા પશ્ચિમ
દિશા એ મારા હાથ છે અને એ મારા બાહુ સમસ્ત માનવજાતિ-
નું આલિંગન કરવાને હું પહોળા કરું છું. મારો પ્રેમ વિશ્વવ્યાપી
છે. અહાહા! મારા હેઠનો બાંધોજ એવો છે! ભલો રહીને અન-
તકાળ તરફ હું નજર કરું છું; મારો અંતરાત્મા એ સર્વનો-
વિશ્વનો આત્મા છે. હું ચાહું છું ત્યારે હિંદુસ્તાનજ ચાલે છે;
હું બોહું છું, એ હિંદુસ્તાનજ બોલે છે; હું શ્વાસોચ્છ્વાસ લઉં
છું તે હિંદુસ્તાનજ લે છે, એમ અનુભવું છું. હું હિંદુસ્તાન છું!
હું શંકર છું! હું શિવ છું! દેશલક્ષિતની આ સર્વોત્કૃષ્ટ લાવના છે
અને બ્યાવહારિક વેદાંત પણ એજ છે.

સેવા વિશે પણ જોયો વિધિ તેના ગુરુએ કલો હોય તેજ વિધિ, સમજવો. ઉપર જણાવેલાં લક્ષણો જેમાં હોય તેના ગુરુશ્રીએ સેવાની જે પ્રણાલિકા બાંધી હોય તેજ પ્રમાણે ચાલવું. (શ્રીમદ્દામરુ-જીએ, શ્રીગુસાંઈજીએ, શ્રી ગોકુલનાથજીએ, શ્રીહરિરાયજીએ, અને અનુભવીઓએ સેવા કેવી રીતે કરવી જોઈએ, એ સળંગે અન્યો પ્રકટ કરીને જે આતા કરી હોય તેને વિધિરૂપ સમજીને અનુસરવું. ખરો વિધિ તેજ છે, બીજો નથી. બીજો દ્રશ્યી કાઢેલો ફક્તને મિદ્દ કરી શકતો નથી પોતાની બચી ચોગ્યતા હોય નહિ અને સ્વચ્છંદ રીતે સેવામાં પણ નવો પ્રકાર ઉભો કરે તો તેથી ફલસિદ્ધિ થાય નહિ. પર.

અનુદ્વેગાય સપ્રેમ કૃષ્ણમૂર્તિષલહ્કૃતિઃ ॥

ધૃત્તરામરણૈર્વાપિ તથોપહરણૈરપિ ॥૫૩॥

યથા સ્વરૂપસૌન્દર્યે સ્વમનોરોધકં ભવેત્ ॥૫૩૧॥

ઉદ્વેગ ન થાય તેટલા માટે પ્રેમસહિત શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપમાં અવધારો ધરાવવા; વસ્ત્ર તથા આભરણ અને સિંહાસન પીછવાઇ આદિથી પ્રભુને શલુગારવા. વસ્ત્રાભરણો આદિની રચના એવી કરવી કે પ્રભુના સ્વરૂપની સુંદરતા પોતાના મનને રોકનારી થાય. પ્રભુનાં સ્વરૂપની સુંદરતાને નિગળીને ત્યાંથી પાણું વડવાનું મન થાયજ નહિ. ૫૩૩

યતો હિ સેવના પ્રોક્તા ચેતસ્તત્પ્રવર્ણં દરેઃ ॥૫૪॥

લીલાવિશિષ્ટરૂપે-હિ તદર્થે સેવનોદયમઃ ॥

અતઃ સાધનતા પ્રોક્તા તનુવિત્તજસેવને ॥૫૫॥

વાદી વેદાંતીને હલકો પાડી દક્ષિણ હિંદુસ્તાનના એકાદ વૈષ્ણવ-ના કાયદાને ખાતર શું શું નથી કરતો ? આમાં દોષ કેનો છે ? પંથોનું ઉપરચોટિયું જ્ઞાન અને અજ્ઞાનતા ભરેલા વિચારોનું જ એ પરિણામ છે.

અત્યારની પ્રજાને “ સાથે વસતા શત્રુઓ ” નું નામ આપી-એ તો અયોગ્ય નથી. રાષ્ટ્રીયતાનો વિચાર એક વૃથા તર્કવાદ જેવો થઈ પડ્યો છે અને તેનું કારણ શું છે ? મૃત ભૂતકાળની નિર્ણય વિધિઓ તથા ધર્મના નામે શીખવવામાં આવતા વિચિત્ર વહેમો પર અંધશ્રદ્ધા, અર્થાત્ “ તસ્માત્ શાસ્ત્રં પ્રમાણં તે ” એ સુંદર તત્ત્વના નામ નીચે “ આધ્યાત્મિક આત્મઘાત ” કરવો એજ રાષ્ટ્રીયતાના નાશનું કારણ છે.

મનુષ્યને શુદ્ધ કરનારાં ઉદાર શિક્ષણ, યથાર્થ જ્ઞાન, અપ્રયોગ પરીક્ષા અને શાસ્ત્રીય વિચારના પદ્ધતિગર અભ્યાસ વિના એવા ખોટા વહેમો નાશ પામશે નહિ. આધુનિક શાસ્ત્રીય શોધોનાં ઉત્તમ અને લાભકારક પરિણામો જેની સમજમાં આવ્યાં નથી, એવા કોઈ પણ ધર્મશુરને મૂર્ખ લક્ષ્તો ઉપર આશુવિકા ચલાવવાનો હક નથી. ‘રામ’ના મત પ્રમાણે પ્રાચીનકાળના ધાર્મિક મતો અને વિધિઓ તે માત્ર તે કાળનાં જણાયેલાં શાસ્ત્રોની આજ્ઞાઓજ હતી; પરંતુ હૃદયે પ્રથમ એ તત્ત્વોનો સખ્ત તિરસ્કાર કરવામાં આવ્યો અને પાછળથી એમને એટલા બધા ગાંડા ઉત્સાહથી વધાવી લેવામાં આવ્યાં કે, એ સિદ્ધાંતરૂપી બાળકને રમાડવા જતાં એમને જન્મ આપનાર માતા-સ્વતંત્ર વિચાર અને નિર્વિધ્યાસનનું ખૂન કરવામાં આવ્યું. ધીમે ધીમે આ તત્ત્વોનો અંધશ્રદ્ધાથી સ્વીકાર થતો ગયો. એક છોકરું પોતે મનુષ્ય છે એવું સમજ્યા પહેલાંજ ખ્રિસ્તી, મુસલમાન અથવા હિંદુ ગણાવા લાગ્યું. કહેવાતા ધર્મસંસ્થાપકોએ આધિભૌતિક અથવા આધ્યાત્મિક સૃષ્ટિ અને તેના નિયમોનો અભ્યાસ કરવામાં કેટલી નવી શોધ કરી હતી, તેનો પ્રમાદને લીધે કિંચિત્ વિચાર કર્યા વગર માત્ર લોકોના અભિપ્રાયો સાંભળીને અને તેમણે લખેલા ગ્રંથોની સંખ્યા અને વિસ્તાર જોઈને, ધર્મના અનુયાયીઓ ધાર્મિક મતો અને વિધિઓનો સ્વીકાર કરવા લાગ્યા. આનું કુદરતી પરિણામ એજ આવ્યું કે, ધર્મની અવનતિ થવા માંડી. ધીમે ધીમે “ કાઈસ્ટનાં પર્વત ઉપરનાં ક્રીત્તન ” અથવા વૈદિક યજ્ઞના ઉ-

અવકૃતઘણમશ્યન્ધં વિભાવ્ય દ્વિદિ સર્વથા ॥

તત્પોષણં પ્રકુર્ષીત રૂઘ્ણદેહવદાનુરઃ ॥૫૮॥

ભાર્યા આદિની સ્થિતિ જો ઉદાસીનપણા વડેજ રહેતી હોય તો પોતે સેવા કરવી જોઈએ. સ્ત્રીપુત્ર આદિ સેવા કરવાથી ઉદાસીન રહે તો પોતેજ સેવા કરવી; કેમકે ઉદાસીન થયેલાંઓને આગ્રહ કરીને સેવામાં જોડવાથી સેવા કરવામાં વ્યગ્રતા રહે છે, અને સેવા બરાબર ન થઈ શકે તો સ્વધર્મની હાની થવાથી યનારી અપકીર્તિનો ભય પણ થાય છે. માટે જે સેવાથી વિમુખ થઈને બેસે તેને તેવીજ રીતે રહેવા દઈને પોતે સેવા કરવી. પહેલા પ્રલોકના છેતાં બે પદોનો સંબંધ બીજા પ્રલોક સાથે પણ લઈ શકાય છે, એટલે કે ભાર્યા આદિ સેવાથી ઉદાસીન હોય તો તેમનો ત્યાગ ન કરવો, પણ પોષણ કરવું; કેમકે ત્યાગ કરવાથી લોકમાં અપકીર્તિ થાય; તે અપકીર્તિના ભયથી ત્યાગ ન કરવો, અપકીર્તિનો જો ભય હોય તો સેવામાં પણ વ્યગ્રતા એટલે જાંચુ' બન રહે, માટે તેઓનું પોષણ કરવું. રાગી દેહરાગાની પેડે આતુર થઈને દુઃખી થઈને તેનું પોષણ કરવું. સ્ત્રી આદિ સેવા ન કરે તેથી દુઃખ તો થાય. પરંતુ તે સેવામાં બીજી હરકત નથી કરતાં અને પોતે બહુસંબંધ કરેલો છે એવો હૃદયમાં વિચાર કરીને સર્વથા તેનું પોષણ કરવું. ૫૭-૫૮.

યદાસુરાઃ કૃણ્ણસેવાં કત્તુ' ન દદતિ સ્વતઃ ॥

તદા તેષાં પરિત્યાગઃ કર્તવ્યઃ ઇતિ નિશ્ચયઃ ॥૫૯॥

જો તે આસુર હોય અને પોતાને કૃષ્ણસેવા ન કરવા દે, તો તેનો પરિત્યાગ કરવો એવો નિશ્ચય છે. સ્ત્રી આદિ આસુર

વેદાંતનો હેતુ છે. કયા દેશમાં આ વેદાંતની જરૂર નથી ? પરંતુ હિંદુસ્તાનમાં તો તેની અત્યંત જરૂર જણાય છે.

પ્રેમ અને પ્રકાશ (જ્ઞાન)નો પ્રચાર કરી હિંદુસ્તાનની હાલની જરૂરિયાતો પૂરી પાડવાને માટે એક “જીવનસંસ્થા” સ્થાપવાનો ‘રામ’નો વિચાર છે.

સંસ્થાની રૂપરેખા

(૧) ધાર્મિક તત્ત્વજ્ઞાન

આ સંસ્થામાં તુલનાત્મક ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ સમાવવામાં આવશે. આ સંસ્થા ઉમેદવારોને પરસ્પર વિરોધી પ્રાચીન અને અર્વાચીન ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ એકાદ પ્રમાણિક, શાંત ન્યાયાધીશની પેઠે શાંતિથી, નિષ્પક્ષ-પાતપણાથી અને નિર્વિંકારી મનથી કરવામાં મદદ કરશે. દરેક વિદ્યાર્થીને પોતપોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે ધર્મના અને તત્ત્વજ્ઞાનના શ્રંથે પોતાની જાતે વાંચવા પડશે; (અલખત જ્યાં જરૂર પડશે ત્યાં આચાર્યની મદદ મળશે) અને સાંજે સભાની સાંવજનિક બેઠકમાં પોતે જે વાંચ્યું હોય અથવા દિવસે વાંચતી વખત જે વિચારો આવ્યા હોય, તેનો સંક્ષિપ્ત હેવાલ આપવો પડશે. એ હેવાલો સાંભળી સંસ્થાના જુદા જુદા સભાસદો તરફથી ચર્ચેલા વિષયોનું એકીકરણ કરવાને દરરોજ રાત્રે ‘રામ’ના પ્રસુખપણા નીચે ચર્ચાત્મક, પરંતુ માનભરેલા સંવાદો ચાલશે અને એ પ્રમાણે દરેક જણે પોતાના માનસિક ઉદ્યોગનો લાલ સોને આપવાથી શુદ્ધભાવના, સંપ અને પ્રેમની વૃદ્ધિ થશે.

આધુનિક કાળને અનુસરતા બુદ્ધિવિષયક અને સામાજિક સંપત્તિ માનસિક દક્ષતાને અને સંસ્કારને પુષ્ટિ મળશેજ.

(૨) ભૌતિકશાસ્ત્ર

ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનદ્વારા પરસ્પર સહાયક પદ્ધતિની નવા વિદ્યાર્થીઓમાં લાગણી ઉત્પન્ન કર્યા પછી તેમના અભ્યાસક્રમમાં વનસ્પતિશાસ્ત્ર, પ્રાણીશાસ્ત્ર, વિદ્યુચ્છાસ્ત્ર, ભૂગર્ભશાસ્ત્ર, રસાયન-શાસ્ત્ર, ખગોલશાસ્ત્ર ઇત્યાદિ શાસ્ત્રો શીખવવાનો પ્રારંભ કરવામાં આવશે અને જુદાં જુદાં શાસ્ત્રોના અધ્યયનની શરૂઆત થઈ કે પુસ્તકશાળા, પ્રયોગશાળા અને વેધશાળા વગેરે પણ સ્થપાશેજ,

ચતી હોય તો માત્ર શ્રીકૃષ્ણમાં આસક્તિ રાખીનેજ રહેવું જોઈએ
તો પછી વૃત્તિ માટે થોડો પણ પ્રયાસ કરવા પ્રેમવું નહિ ૬૧-૬૨

વિમુખતા

દર્યર્થમપિ ચત્ત્વેન જ્ઞાતવૈમુખ્યચારણે ॥

શ્રીભાગવતપાઠં ચ વિદધ્યાન્નિયમેન દિ ॥૬૩॥

શ્રીહરિની જેવા માટે પ્રયાસ કરતાં જોઈએ સમય શ્રીહરિથી
વિમુખ થવાનું, તેથી વૈમુખ્ય હોય ઉત્પન્ન થયો અને તેના નિવા-
રણ માટે નિયમપૂર્વક શ્રીમદ્ભાગવતનો પાઠ કરવો ૬૩.

વિસક્ષોભજવૈમુખ્યાભાવાય પરદં સદેત્ ॥

માનયેદપિ કૃષ્ણોક્તમિત્યેવોત્સાહસિદ્ધયે ॥૬૪॥

ચિત્ત ખળભળી ઉઠવાથી શ્રીહરિથી વમુખ થઈ જવાય છે,
તેથી પણ વૈમુખ્ય હોય લાગે છે તેનો નાશ કરવા માટે જે કંઈ
આપત્તિ આવી પડે તે સહન કરવી, કંઈ કઠોર વચન કહી જાય
કેઈના તર્કથી કંઈ તાડનાદિ કરવામાં આવે તો પણ તે મહન
કરવું.^૧ કેઈ ખગળ પુરુષોએ નિંદો હોય અથવા અપમાન કરા
યેલું હોય, કંઈ દુષ્ટ પુરુષે ઠપકો આપ્યો હોય, ઇર્ષ્યા કરેલી હોય
અથવા માર્યા હોય કે બાંધ્યો હોય, વૃત્તિ—આલસી રોજગારી—છેડાવી

૧. ક્ષિપ્તોડવમાનિતોડસદ્વિ, પ્રલબ્ધોડ્મૃયિતાયવા । તાન્વિત, રાત્રિવદ્ધો
વા વૃત્ત્યા વા પરિહાષિત ॥ નિષ્ક્રિયો મૃતિય વાડૌર્ભુધૈવ પ્રવૃત્તિ, ।
પ્રેયસ્વામઃ કુચ્છગત આત્મનાત્માનમુદ્ગેત્ ॥

યજ્ઞનું રહસ્ય

‘રામ’ ત્યારે પ્રદાની પવિત્ર ભૂમિ પુષ્કરભાં વસતો હતો, ત્યારે “રાષ્ટ્રીય એકતાનો પુનરુદ્ધાર કરવાને આપણે પુરાણો યજ્ઞ-યાગાદિનો વિધિ પુનઃ શરૂ કરવો ઇષ્ટ છે કે નહિ, એ વિષે આપનો મત શું છે તે જણાવશો” એવો એક પત્ર ‘રામને’ મળ્યો હતો. આ પત્ર વાંચતાંજ ‘રામ’ નીચેના આશયનું બોલી ઉઠ્યા હતા:—

“શ્રેષ્ઠ સદ્ગુણને નામ હોતું નથી, ઉચ્ચ કોટીની પવિત્રતા લગભગ મનાય છે, સત્ય જ્ઞાન નિર્ભય નથી, સ્વયંજ સૌજન્ય અતિ અપરિચિત હોવાય છે, અવિકૃત ફેરફાર સૌથી લાંબો વખત અચળ અને અખંડ રહે છે, અતિ પ્રચંડ ધ્વનિ કદી કાને પડતો નથી, સૌથી મોટી ચીજને કશો આકાર હોતો નથી.”

સૂર્ય જો મુંબઈ ઇલાકાનાં આમ્રવૃક્ષોને કહે કે, “હિમાલય પર્વત પરનાં લોજપત્ર અને દેવદારનાં વૃક્ષોને મેં પ્રકાશ અને ઉજ્જ્વળતા આપી છે, તેથી હવે હું તમને એ વસ્તુ આપીશ નહિ, મારી કૃપા અને મારો પ્રભાવ મેં તે વૃક્ષોને દાખવ્યાં છે; તેટલાથી સંતોષ પામીને તમારે વધવું જોઈએ.” તો તે આમ્રવૃક્ષ થોડા વખતમાંજ મરી જશે. બાગમાંનાં વૃક્ષો પર સૂર્યપ્રકાશ પડવાથી અરણ્યનાં સુંદર કમળો જીવીજ નહિ શકે અને પુદ્ગ, ક્રાઈસ્ટ તથા મહમદને જ્યેષ્ઠા સાક્ષાત્કારથી ચેક્રસ્થિપર, ન્યૂટન અથવા રૂપેન્દ્રને શાંતિ થશે નહિ; એટલા માટે આપણા જીવનના પ્રશ્નોનો નિકાલ આપણે પોતેજ કરવો જોઈએ અને ભૂતકાળમાં ઘડી ગયેલા ઘણાજ માનવંત દ્રષ્ટાઓ તથા સંતોની આંખોદ્વારા જોવાને બદલે આપણી પોતાની આંખોથીજ જોતાં શીખવું જોઈએ.

પ્રત્યેક સ્મૃતિ જણાવે છે કે, કાલે આપણે મત આપ્યો આવો હતો પણ આજે તે સંબંધે તમારો મત કેવો છે? પ્રત્યેક સંસ્થા એવું ચલણી નાણું છે કે જેના પર આપણે આપણો પોતાનોજ

સેવયેન્તત્પરો ભૂત્વા યુત્કયા લૌકિકયા પુરા ॥
 દેશકાલો વિચાર્યેઽમમઘસ્યાં ચ પ્રભોરપિ ॥૨૭॥

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ચિત્ત વડે નિશ્ચય કરીને આ લોક અને
 પરલોકની અપેક્ષા રાખ્યા વિના અંતઃકરણ સ્થિર કરીને શ્રીહરિમાં
 માતાપિતાવત્ વિશ્વાસ રાખવો. જેમ માતાપિતામાં બાલકને એવો
 વિશ્વાસ હોય છે કે તે માફં છુડં નહિજ કરે, તેમ પ્રભુમાં પણ
 વિશ્વાસ રાખવો કે એ માફં સારુંજ કરશે. એવો દૃઢ વિશ્વાસ
 રાખીને તત્પર થઈને પહેલાં લૌકિક યુક્તિ વડે સેવા કરવી. લૌકિક
 યુક્તિ એજ કે પ્રભુને બાલબાવથી સેવવા. અથવા તો એક પતિ-
 વ્રતા સ્ત્રી જેમ પતિની સેવા કરે છે, તેમ પ્રભુની સેવા કરવી.
 દેશકાલનો પણ વિચાર કરવો, જેવો દેશ હોય, જેવો સમય હોય
 શીતકાલ, ઉષ્ણકાલ કે ગમે તે હોય તેનો પણ સેવામાં વિચાર
 કરવો. અને પ્રભુની અવસ્થાનો વિચાર કરવો. જે અવસ્થાનું
 સ્વરૂપ હોય તે અવસ્થાને અનુકૂલ સેવા કરવી. બાસ્થાવસ્થા કે
 કિશોરાવસ્થા એનો વિચાર કરીને તદનુકૂલ સેવા કરવી. ૬૬-૬૭.

‘તદર્થે વ્યર્થયચનં કૃતિસાધ્યં પરિત્યજેત્ ॥

કૃત્ત્વે સમર્પયન્નેયં કિલપ્તં કાપિ પ્રયત્નતઃ ॥૬૮॥

સેવા માટે અર્થ-વચન કહેવું નહિ; જોડું બોલવું નહિ એ
 મુખરતાદોષ છે. એ દોષ મોટામાં મોટો છે. મારી કૃતિથીજ આ
 બધું બને છે. એમ પણ માનવું નહિ. જે જીવકૃતિથીજ સિદ્ધ થવું
 હોય તેનો પરિત્યાગ કરવો. જેમ કે ‘સાધનગ્રંથતિથી પ્રભુ કદાપિ
 પ્રસન્ન થતા નથી,’ એમ શ્રીમુખોપિનીજમાં કહ્યું છે, તેમજ

પુસ્તકરૂપી પિશાયનો ગુલામ બનાવી દીધો છે ! ઋશ્રુતિમાતાની એવી હુદ્દશા થઈ છે કે તેનો એક પુત્ર તેના સુંદર વાળ એક તરફ ખેંચે છે, તો બીજો બીજી તરફ ખેંચે છે અને વળી ત્રીજો તેનો ચોટલો મજબૂત પકડી અન્ય બાજુ તરફ ખેંચે છે ! આવી રીતે પ્રત્યેક જણ શ્રુતિના નામ નીચે પોતાને કાઢે તેવો મત ધુસાડી દે છે અને આ સર્વેનું પરિણામ એ આવે છે કે, સત્યશીલતાથી ભ્રષ્ટ થાય છે. આર્યોવર્તના પ્રાચીન ઋષિઓ અને આર્યોના વંશજોને પોતાની આધુનિક જરૂરિયાતો અને પરિસ્થિતિ સંબંધી મહત્વના પ્રશ્નોનો ફેંસલો મૃતભાષાના વ્યાકરણના નિયમોદ્ધાર કરવાનો વારો આવ્યો છે !

પ્રિય બંધુઓ ! નિયમો અને સંસ્થાઓ મનુષ્યોને માટે છે, મનુષ્યો નિયમ અથવા સંસ્થાને માટે જન્મ ધરાવતાં નથી. કેટલાક કહે છે કે, “ ભાષાદ્ધારા ભવિષ્ય અને ભૂતકાળનું સંધાન મજબૂત થાય છે.” આ વિચાર કેવો સ્વાભાવિક અને સુંદર લાગે છે ? પણ શું હજીય જૂની ગોઠડીને વધારે થીંગડાંની જરૂર છે ? સત્યને સમાધાનીનાં થીંગડાંની જરૂર નથી. આખી પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરે છે, સૂર્યને પૃથ્વીની આસપાસ ફરવાની જરૂર નથી. ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળનું યોગ્ય રીતે સંધાન કરવા માટે વિજ્ઞાનની આધુનિક શોધો, બાય-બલ અથવા અન્ય ધર્મગ્રંથોનાં ભાષ્ય અથવા ટીકા પર લટકી રહી છે કે ? ઇશ્વરપ્રણીત શાસ્ત્રોને પોતાનેજ ખોલવા દો. સૂર્યને જોવા માટે દીવાની જરૂર પડે છે કે ? કાઈસ્ટ, મહામદ, ખ્રિસ્ત, જરથોસ્ત, વેદ વગેરેનાં પ્રમાણ આપવાથી ગણિતશાસ્ત્રના એકાદ સિદ્ધાંતની કિંમત જરા પણ વધશે કે ? રસાયનશાસ્ત્રનાં તત્ત્વો આપણે પ્રયોગ કરવાથીજ સમજી શકીએ છીએ. મસ્તકમાં માત્ર માન્યતા ભરવાથી તો બુદ્ધિનું ખૂન કરવાનું પાપ આપણને ચોંટશે. એકાદ ખાસ બનાવ અને ત્રિકાલાબાધિત સત્યમાં બહુ ફરક છે. એકાદ ખાસ બનાવ બીજાના મુખથી સાંભળતાં ખરો માની

x હાલની હુદ્દશા માટે જેમ ઋષિમુનિઓને જવાબદાર ન કહી શકાય તેજ પ્રમાણે શ્રીમદ્ શંકરાચાર્ય, શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્ય, શ્રીમદ્ રામાનુજાચાર્ય કે શ્રીમદ્ મધ્વાચાર્યને પણ નજ કહી શકાય. સૈનિકને સદુપયોગ માટે મળેલી તલવારનો તેના વંશજો દુરુપયોગ કરી દુઃખી થાય તેમાં તલવાર આપનાર સગનો શું દોષ ? —સંપાદક

કાલે કાલદ્યયે કાલત્રયે કુર્વાત સેવનમ્ ॥

સ્વધર્મમાધરેદ્ધં નિત્યં નૈમિત્તિકં તથા ॥૭૧॥

એક વેળાએ, બે વેળાએ અથવા તો ત્રણ વેળાએ પ્રભુસેવા કરવી. જેટલી વાર પ્રભુની સેવા બંને તેટલી વાર કરવી. સ્વધર્મનું આચરણ કરવું. નિત્ય અને નૈમિત્તિક કર્મ પણ સ્વધર્મનું અંગ હોવાથી કરવું. નિત્યકર્મ સંધ્યાવંદન વગેરે છે. નૈમિત્તિક કર્મ કોઈ-પણ નિમિત્તને લીધે કરવામાં આવે છે, જેમ કે પોતાને ત્યાં પુત્રને જન્મ થાય તો તેને અંગે જે જનકર્મ આદિ સંસ્કારો કરવાના છે તે કરવા, નિત્ય અને નૈમિત્તિક કર્મો એ બંને મુખ્ય છે, સ્વધર્મનું અંગ હોવાથી તેનું આચરણ પણ કરવું. ૭૧.

નિવૃત્તિરાગ્રહેજૈવ વિધર્માદિતિ નિશ્ચયઃ ॥

ધર્મસિદ્ધાયપિ પુનર્વૈશિષ્ટયાત્ કૃણધર્મતઃ ॥૭૨॥

પોતાના ધર્મથી જે વિશ્વક્ષત્રુ ધર્મ, જે કાર્પથી પોતાના ધર્મને બાધ નકે, તે ધર્મથી આગ્રહપૂર્વક નિવૃત્તિ રાખવી એવો નિશ્ચય છે. વૈષ્ણવોનો મુખ્ય ધર્મ ભગવત્સેવા છે, સેવામાં જે પ્રતિબંધ નાખનારો ધર્મ હોય તે વિધર્મ કહેવાય. એ વિધર્મને આગ્રહથી ત્યજ દેવો, એમ સિદ્ધાંત છે. કદાચ તેવા ધર્મથી ધર્મની સિદ્ધિ થાય તો પણ મુખ્ય ભગવદ્ધર્મ છે, તેથી ભગવદ્ધર્મનું સર્વ ધર્મથી વિશેષપણ છે. એ ભગવદ્ધર્મનું આચરણ કરતાં સર્વ ધર્મો સિદ્ધ થઈ જાય છે જેમ મૂલમાં જલસેયન કરવાથી આખા વૃક્ષને પુષ્ટિ મળે છે, તેમ સર્વ ધર્મનું મૂળ જે ભગવદ્ધર્મ, તેનું આચરણ કરવાથી સર્વ ધર્મોની મિદ્ધિ થાય છે; માટેજ સર્વથી શ્રેષ્ઠ ભગવત્સેવા છે. ૭૨.

એક વખત એવો હતો કે જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં જંગલો ઘણાં હતાં અને મનુષ્યોની વસ્તી ઓછી હતી. તે વખતમાં ધી અને એવાં ખીન્નાં દ્રવ્યો ખાળવાથી કાર્બોનિક એસિડ ગેસ ઉત્પન્ન થઈ વનસ્પતિનું પોષણ થતું હતું; પણ સાંપ્રતમાં તે પરિસ્થિતિ બદલાઈ ગઈ છે. વાસ્તવિક રીતે કહીએ તો આજે જંગલો રહ્યાંજ નથી અને વસ્તીનું પ્રમાણ ઘણુંજ વધી ગયું છે. પરિણામ એ આવ્યું છે કે, હવામાં કાર્બોનિક એસિડ ગેસ વિશેષ હોવાથી માણસો આગમુ બન્યાં છે. હાલમાં હિંદુસ્તાનમાં ઑકિસજન (પ્રાણવાયુ) અને ઓઝોન (તીવ્ર પ્રાણવાયુ)ની ઘણી જરૂર છે, કાર્બોનિક એસિડ ગેસની જરૂર નથી.

આ વાત લક્ષમાં રાખવી જોઈએ કે, હવન કરવા અને લોકોને જમાડવા, એ બંને બાબતોથી હવામાં જે રાસાયનિક ક્રિયા થાય છે તે સરખીજ છે; છતાં કૃત્રિમ અગ્નિના મુખમાં અમૃદ્ય ધીનો અપવ્યય કરવાને બદલે ભૂખે મરતા, પરંતુ નાશાયણસ્વરૂપ લાખો ગરીબ લોકોનાં અસ્થિ તથા માંસનો લક્ષ કરી જતા જહરાગ્નિના મુખમાં, લૂખાસૂકા રોટલાના સાત દિવસના વાસી દુકડા શા માટે નાખતા નથી? આવાજ હવનની આજે હિંદુસ્તાનને વધારે આવશ્યકતા છે.

વળી હવનરો માણસોને એક દિવસમાં જમાડ્યાં તેમાં શું હડાટો વળ્યો? આવા વિવેક રહિત પરોપકારથી માત્ર સંભાવિત લિખારીઓની સંખ્યા વધે છે. હિંદુસ્તાનમાં આ સર્વ દૈન્ય અને દારિદ્ર્ય શાથી વધ્યાં છે? દેશ, કાળ અને સત્પાત્રનો વિચાર કર્યા વિના આપેલા દાનથી. એક કેંચ ગ્રંથકારે લખ્યું છે કે, “લોકોનાં દુઃખ નિવારણ કરવાના ઉદ્દેશથી કરવામાં આવેલા દાનથી ભલેટાં અર્ધોઅર્ધ દુઃખ નવાં પેદા થાય છે; પણ તે દાનથી ઉત્પન્ન થયેલાં દુઃખોમાંથી અર્ધો દુઃખોનું પણ નિવારણ તેનાથી થઈ શકતું નથી. દાનનો કિંમત એકલા હેતુથી નહિ, પણ તેના પરિણામથી આંકવાની છે. એક ટકટકખોર આગમુ લિખારીને એક પૈસો આપીને કોઈ યાત્રાળુ એમ માને કે પરલોકમાં આપણને એનો બદલો મળશે, તો ભલે તેમ માને; બાકી તો ખુલ્લુંજ સમજાય છે કે, એ પૈસાએ આ જગતને તો નુકસાનજ કયું છે.

આપણે યોગ્ય પ્રકારનોજ યત્ન કરવો જોઈએ. અર્થાત્ દીન

एवं प्रकुर्वतः कृष्णायेशायदि भवेत्पुनः ॥

तत्सेवासाधने निष्ठा तस्मान्नित्यं हि सेवयेत् ॥७४॥

ઉપર પ્રમાણે સ્વધર્માચરણ કરતાં કરતાં ભગવાનનો આવેશ થાય, અને આવેશ થવાથી પ્રભુની સેવાનાં સાધનોમાં નિષ્ઠા ને થાય, તો તે નિષ્ઠા થવા પછી નિત્ય પ્રભુની સેવા કરવી. નિત્યસેવા કરવાથી પ્રભુમાં અને પ્રભુસેવારૂપ સાધનમાં નિષ્ઠા થાય છે, ભાવ થાય છે, માટે સેવા નિત્ય કરવી. ૭૪.

કૃષ્ણ સર્વાત્મક જ્ઞાન્વા દીનતાં હૃદિ ભાવयेत् ॥

બહુ કરોમીત્યેતાદગદ્ગદ્કાર પરિત્યજેત્ ॥૭૫॥

સર્વસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણ જે એમ જાણીને હૃદયમાં દીનતા લાવવી એટલે કે હું સુધમ, અને સર્વ દોષથી ભરેલો. હવે ક્યાં અને સર્વસ્વરૂપ નિર્દોષ, પૂર્ણગુણવિગ્રહ એવા પ્રભુ ક્યાં? એવી ભાવવાળી દીનતા હૃદયમાં કરવી. સર્વસ્વરૂપ હોવાથી પ્રભુ પ્રત્યે દીનતા વિના બીજું હવે શું કરી શકે તેમ છે? 'હું' 'કરું' 'હું' એવા અદંકારનો સર્વથા ત્યાગ કરવો; 'હું' 'કરું' 'હું' એવું મનમાં કદાપી ન લાવવું. ૭૫.

૪૫પાઠ

સેવાયામપિ સન્માનં નાપેક્ષેત દ્વરે. પુનઃ ॥

ગુણાન્ ગાયેદ્ધો નામ કીર્તયેત સદસિ સ્થિત. ॥૭૬॥

શ્રીહરિની સેવામાં પણ સન્માન મેળવવાની ઇચ્છા ન રાખવી. અર્થાત્ શ્રીહરિની સેવા કરીને તેનાથી લોકો તરફના માનમરતબાની

વ્યવહાર રાખવામાં આવ્યો. હતો—એમ કહેવામાં કંઈ હરકત નથી. જો કે આ વેપારમાં આધુનિક મારવાડીપણ દાખલ થયું નહોતું; પરંતુ તેમાં લેણદેણ અને અરસપરસના કાયદાની વણિક-વૃત્તિ તો અવશ્ય હતીજ.

આ સર્વે યજ્ઞો માત્ર ‘જો’ પર અવલંબી રહ્યા હતા. જો વરસાદ જોઈતો હોય, તો આ યજ્ઞ કરો; જો પ્રજોત્પત્તિની ઇચ્છા હોય, તો પેલો યજ્ઞ કરો; જો વિજયની લાલસા હોય, તો અમુક યજ્ઞ કરો; જો દ્રવ્યની આવશ્યકતા હોય, તો કોઈ ઇતર યજ્ઞ કરો, ઇત્યાદિ.

આ પ્રમાણે આ સર્વ યજ્ઞો માણસની પોતાની કામના પર અવલંબી રહેલા હોવાથી તે પ્રથમ ફરજિયાત નહોતા, પણ ઐનિષ્ઠક હતા; પરંતુ ધીમે ધીમે તે શિષ્ટાચાર અને સિવાજ તરીકે રૂપાંતર પામ્યા અને આખરે તે મનુષ્યે પોતેજ પોતાની જાત પર લાઠેલાં નિત્યકર્મ તરીકે સ્થિત થઈને રહ્યા.

હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં પાછળથી યજ્ઞની જગ્યા પૌરાણિક ઠર્મકાંડે લીધી છે. મહાભારતના કૌટુંબિક યુદ્ધથી મહત્ત્વનું પરિવર્તન થયેલું જણાય છે. તે ધાર્મિક અને રાજકીય ક્રાંતિથી રાષ્ટ્રની સર્વ ઇટના—સર્વ વ્યવસ્થા તદ્દન પલટાઈ ગઈ હતી. પૌરાણિક દેવોના સંબંધમાં લોકોની જે માન્યતા હતી તે ગઢલાઈ ગઈ, વ્યાવહારિક આવશ્યકતાઓ અત્યંત વધી પડી, માત્ર એક યજ્ઞને માટે માસોના માસ અને વર્ષોનાં વર્ષો ગુમાવવાનું લોકોને પરવડ્યું નહિ; આથી પ્રાચીન યજ્ઞોની જગ્યાએ પૌરાણિક ઠર્મ-કાંડની રૂઢિ કેમ ધૂસી ગઈ તે સમજાશે. ધર્મને યતિકંચિત્ પણ હાનિ ન કરતાં આપણા ઠર્મકાંડમાં આવશ્યક ફેરફાર કરી શકાય છે, એ મુદ્દાને મજબૂત કરવા માટે પણ ઉપરની ઝિના એક મજબૂત આધારરૂપ છે.

આગળ ‘રામ’ જણાવે છે કે, સ્મૃતિ (કાયદા), રૂઢિ, આચાર, વિધિ, સંસ્કાર—ઠર્મકાંડ—ગઢલાતાં ગયાં છે; એટલુંજ નહિ પણ એકજ દેશના જુદા જુદા ભાગમાં તે ભિન્ન ભિન્ન છે. કોઈ પણ સમાજની જીવિત દશાનો આધાર તે સમાજની ગતિ, વૃદ્ધિ અને ઉચિત ફેરફાર કરવા પર રહેલો છે. “પરિવર્તન (ફેરફાર) કરો, નહિ તો મરો” એ અદિનો ઉગ્ર મંત્ર છે.

કરવો. કાઈ નિમિત્તને લઈને પણ ન કરવો; એટલે કે કાઈ સ્વાર્થ માટે શ્રીભાગવતનો પાઠ ન કરવો. પોતાના પ્રયત્નથી, પોતેજ નિરંતર શ્રીભાગવતનો પાઠ કરવો. આજ આજા શ્રીમદ્દાપ્રભુજીએ નિર્ણયમાં કરી છે.

તિલકમાલા

અદંભેનાનિમિત્તેન સ્વપ્રયત્નેન સર્વથા ॥

સેવાન્તર્ગતપૂજાર્કશસ્ત્રચક્રાદિ ધારયેત્ ॥૭૮॥

સેવામાં પણ અન્તર્ગત અને પૂજાની પણ અંગરૂપ સંખ્ય ચક્ર આદિ મુદ્રાઓ ધારણ કરવી, સંખ્યચક્રાદિ મુદ્રાઓ સેવામાં પણ આવશ્યક છે અને પૂજામાર્ગમાં તે અંગરૂપ છે, માટે તે અવશ્ય ધારણ કરવાં. તુલસીકાષ્ઠની માળા પણ ધારણ કરવી. તેમજ તિલક પણ ભગવચ્ચિન્હ હોવાથી અવશ્ય ધારણ કરવું. શ્રીમદ્દાપ્રભુજી નિર્ણયમાં આ વિષયપરતે વિશેષ વિસ્તાર પૂર્વક આજા કરે છે:—
“ સંખ્ય ચક્ર આદિ મુદ્રાઓ ગોપીચંદનથીજ ધારણ કરવી. એ પૂજાનું અંગ છે. તેમજ તુલસીકાષ્ઠની માળા અને તિલક પણ ધારણ કરવા, કેમકે તે વૈષ્ણવતા ચિહ્નરૂપ છે. ”

ઉપરના શ્લોકના પ્રકાશમાં શ્રીમદ્દાપ્રભુજી આજા કરે છે કે,
‘ સંખ્ય, ચક્ર આદિ મુદ્રાઓ ધારણ કર્યા વિના જે પુરૂષ પૂજા કરે છે, તેણે કરેલું પૂજન નિષ્ફળ થાય છે અને શ્રીહરિ પણ પ્રસન્ન થતા નથી. ’ તુલસીકાષ્ઠમાળા જો ધારણ ન કરે તો તેને માટે વચન છે કે:— જે લોકો તુલસીકાષ્ઠમાળા ધારણ કરતા નથી. તે સ્વાર્થી

રમતા નથી ? તેમજ મનુષ્યોની સાથે ઓળખાણ કેમ વધારતા નથી ?

પ્રિય દેશનાંધવો ! આપણા પ્રાચીન ઋષિઓએ સૂર્ય, ચંદ્ર, પૃથ્વી, પાણી, તેજ, સમીર, વિદ્યુત, મેઘગર્જના આદિ સર્વની અંદર જે “એકં સત્” ઈશ્વરનું દર્શન કર્યું હતું તે પ્રમાણે તમે ન કરો, એમ ‘રામ’ તમને કહેતો નથી. ઈશ્વરને સદિમાં પ્રકૃતિરૂપે ભલે જુઓ, પણ એથીયે જરા સૂક્ષ્મ દષ્ટિ કરવી જોઈએ, પ્રયોગશાળા અને શાસ્ત્રાધ્યયનશાળામાં પણ ઈશ્વરને જોવો જોઈએ, રાસાયનિક પ્રયોગની મેજને યજ્ઞની વેદી જેટલીજ પવિત્ર માનવી જોઈએ. પુરાતન યજ્ઞયાગાદિના અગ્નિનો પુનરુદ્ધાર હવે તમે કરી શકશો નહિ; પરંતુ તે પ્રાચીનકાળનાં પ્રેમ, આદર, ભક્તિ આદિનો ઉદ્ધાર તમે કરી શકશો. તેમ કરીને જે વસ્તુઓ આજે તમારાં કર્તવ્ય-કર્મો થઈને બેઠી છે, તેના પર તેમનો પ્રકાશ પડવા દો. અગાસિઝ કહે છે કે, “સદિનું નિરીક્ષણ કરવું તે જુ” ઈશ્વરના વિચારોનો પુનઃ વિચાર કરવા સમાન નથી ? તમારાં સર્વે કર્મોમાં પવિત્રતા પ્રવર્તેલી હોવી જોઈએ. હવે મારે યજ્ઞનો અગ્નિ સળગાવવાની જરૂર ન હોવાથી હુદારની ભઠ્ઠીમાંનો અગ્નિ મારે મન તેટલોજ પવિત્ર છે.” પ્રિય બધું ! જેરૂતના ખટારને ઇંદ્રનો રથ બનાવી દેવામાં માત્ર ‘રામ’ની દષ્ટિનીજ જરૂર છે, આ ઈશ્વરી દષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવામાંજ યજ્ઞનું ખરું રહસ્ય સમાયું છે.

આપણી આધુનિક રાષ્ટ્રીય સ્થિતિ કેવી છે, તે ન જાણવામાં તમે તમારી ભવિષ્યની સ્થિતિનું પણ જ્ઞાન ભૂલી જાઓ છો. આવા ભયંકર નાસ્તિક થયો નહિ. તમારું મુખ્ય કર્તવ્ય તમારા ભવિષ્યના જીવન સંબંધે છે. તમે એવી રીતે વર્તો કે, જેથી તમારું આદર્શમય જીવન-ભવિષ્યમાં તમે જેવું બનાવવા માગતા હો તેવું જીવન-શક્ય અને મુલભ થાય; એવી રીતે વર્તો કે જેથી આજથી પચાસ વર્ષે પણ તમારી આજની વર્તણૂક સંબંધે તમને લજ્જા ઉત્પન્ન થાય નહિ; એવી રીતે વર્તો કે જેથી તમારા વંશજોને તમારો સર્વથા નાશ થયેલો જણાય નહિ.

યજ્ઞને અર્થ દેવોને ધર્મદાન આપવું એ છે. વેદાંતમાં અને ઘણે ઠેકાણે વૈદિક સાહિત્યમાં “દેવ” નો અર્થ શો થાય છે ? દેવ એટલે દીપ્તિ (પ્રકાશ) અને આયુષ્ય દેનારી શક્તિ; તેમજ

તિથિ ન માનતાં ખીજી તિથિએ ઉત્સવ માનવો, એ પ્રમાણે રામ-
નખી, વૃસિંહચતુર્દશી અને વામનદ્વાદશીને દિવસે ઉત્સવ માનીને
મંત કરવું; અને જન્માષ્ટમીની પેઠે સૂર્યોદય વખતનીજ તિથિ ગ્રહણ
કરવી. ખીજા પણ જન્મદિન આદિ દિવસો પણ ઉત્સવો તરીકે
જાણવા, જેવા કે શ્રીમદ્વાપરજીનો પ્રાકટય-મહોત્સવ, શ્રીગુસાંઈજીનો
ઈત્યાદિ એ બધા દિવસો ઉત્સવ તરીકે માનવા. ૭૬-૮૦.

निर्णयोऽपि तथा कार्यो जयन्तीव्रतवत्त हि ॥

पद्यं कुर्वन् गृहस्थस्तु कृतार्थः स्यान्न सशयः ॥८१॥

તે તિથિ પણ સૂર્યોદયકાલ સમયનીજ લેવી એ વિના ખીજા
ઉત્સવો શરદપૂર્ણિમા આદિમાં વિલક્ષણતાએટલી છે કે તેનો નિર્ણય
જયન્તીવ્રતવત્ ન થાય. જન્માષ્ટમી આદિ ઉત્સવોમાં જેમ ઉદ્યાત
તિથિ માનવામાં આવે છે, તેમ તે ઉત્સવમા નથી. એ ઉત્સવોમાં
ઠાઠક વેળાએ નક્કર મુખ્ય છે, સમય—મુખ્ય છે, તિથિ પણ
કવચિત્ મુખ્ય છે,

એ પ્રમાણે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે આચરણ કરનાર ગૃહસ્થ
કૃતાર્થ થાય છે, એમાં કશો સંશય નથી. ૮૧.

प्रदायारी-वानप्रस्थ-संन्यासीना धर्मो

सम्यगे साधनानां स्थावनस्थमहाचारिणोः ॥

यतेस्स्यागात्मको मार्गस्तीर्थाटनविशेषणः ॥८२॥

એમ કહીએ તોપણ ચાલે, તે છતાં પણ તે દેશ સમૃદ્ધ છે એનું કારણ શું ? કારણ એ છે કે, ત્યાં હસ્તદેવતા-ઈંદ્રને અણ્ણુ થાય ત્યાંમુધી કળાકૌશલ્ય ઉદ્યોગધંધાનો ખોરાક આપવામાં આવે છે. સર્વેનું હિત સાધવા માટે સર્વે હાથોએ સાથે મળી કામ કરવું, એ ઈંદ્રને માટે કરેલો યજ્ઞ છે. વિશ્વહિત સાધવા માટે સર્વે મસ્તકે સાથે મળી કામ કરવું, એ ગૃહસ્થપતિનો યજ્ઞ છે. સર્વેના હિત માટે સર્વે અંતઃકરણોની એકતા થવી, એ હૃદયદેવતા ચંદ્રનો યજ્ઞ છે. આજ પ્રમાણે ઈતર દેવતાઓનું પણ સમજવું.

સંક્ષિપ્તમાં દેવતાના યજ્ઞનો અર્થ એ છે કે, આપણો હાથ સર્વ હાથોને-સમસ્ત દેશને અર્પણ કરવો, આપણું મન સર્વ મનોને અર્પણ કરવું અને આપણું હિત દેશના હિતને અર્પણ કરવું. બીજા શબ્દોમાં બોલીએ તો તત્ત્વમસિ (તે તું છે) એ મંત્રને વ્યવહારમાં આણવો એજ ખરો યજ્ઞ. કૌંસ પર ચઢ્યા પછી જેવી રીતે કાઈસ્તના દિવ્ય સ્વરૂપમાં પુનરુત્થાન થયું, તેજ પ્રમાણે દેહાત્મભાવનો વધ કર્યા પછી આપણું પણ વિશ્વાત્મામાં પુનરુત્થાન થાય છે. આનેજ વેદાંત કહેવામાં આવે છે.

“ હે દેવ ! મારી જિંદગી લઈ લે; મારી જિંદગી તને અર્પણ થાઓ.

“ મારું હૃદય લઈ લે; હે પ્રેમસ્વરૂપ ! તે તારી સાથે સંલગ્ન થાઓ.

“ મારી આંખો લઈ લે; હે પ્રભો ! તારો નયો તેને ચઢો.

“ મારા હાથો લઈ લે; હે સત્યસ્વરૂપ ! તારે માટે તેને હંમેશા શ્રમથી પ્રસ્વેદ છુટો.”

ઉપલાં વાક્યોમાં જણાવેલો પ્રભુ ઠંડીથી ધૂનતો આકાશમાં બેઠેલો કોઈ અદૃશ્ય બાઉ નથી, પણ તેનો અર્થ સર્વ મનુષ્ય-જાત થાય છે.

આ યજ્ઞ દરેક જણે કરવોજ ભોધ્યો અને આખા વિશ્વનો આજ ધર્મ થવોજ ભોધ્યો. સારતત્ત્વ ! આ ધર્મ-સ્વીકાર, નહિ તો મર ! આ સિવાય તારે માટે બીજો રસ્તોજ નથી.

‘રામ’ તમને એમ કહે છે કે, યજ્ઞની વેળાએ દેવ આવે છે, એમ જે તમારાં શાસ્ત્રો જણાવે છે તે વાત અદ્વયઃ સત્ય છે;

પસ્યન્ ગુહ્યાનિ ચ હરેઃ શાન્તઃ કૃષ્ણપરાયણઃ ॥

અવ્યગ્રચિત્તઃ કૃષ્ણૌકપ્રાદુર્ભાવપ્રયોજનઃ ॥૮૪॥

શ્રીહરિની ગુપ્ત લીલાનાં સર્વત્ર દર્શન કરવાં, જ્યા ત્યાં પ્રભુનાં રહસ્યમય ચરિતો જોવાં. સર્વ ઇન્દ્રીયોનો નિગ્રહ રાખીને શાન્ત થઈને રહેવું ક્રોધ વગેરે ન કરવાં. શ્રીકૃષ્ણમાંજ તત્પર થઈને રહેવું. ચિત્તને આકુલવ્યાકુલ થવા દેવું નહિ. સ્થિરચિત્ત થવું. સ્વાર્થ પણ એજ હોવો જોઈએ કે શ્રીકૃષ્ણનું પ્રાકટ્ય કેમ જગદીયાય ? મનમાં તેજ પ્રયોજન હોવું જોઈએ કે પ્રભુ પ્રકટ થાય. એ પ્રમાણે પોતાનો સ્વૂલ દેહ પડે ત્યાંસુધી વિચક્ષણ પતિએ કરવું. પોતાનો દેહ પડે ત્યાંસુધી જ્ઞાનવાળા સંન્યાસીએ ઉપર કલા પ્રમાણે વર્તવું. ૮૪.

સર્વ આશ્રમ માટે એક બીજો ધર્મ બતાવે છે.—

एवमादेहसम्पाते यतिः कुर्याद्विचक्षण ॥

વિક્ષેપાદિ દોષાણાં, સમ્ભવે સકલાશ્રમે ॥૮૫॥

ચિત્તનો વિક્ષેપ થયાથી જે દોષ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ લાગતો હોય તો દરેક આશ્રમમાં ઉપર કલા પ્રમાણે તીર્થપર્જન કરવું. ચિત્ત સ્થિર ન રહેવાથી કેાઇ દોષ લાગશે એમ જો જણાય તો, ઉપર જે તીર્થાટન સંન્યાસી માટે કહ્યું છે, તેજ તીર્થાટન બીજા પણ બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ અને વાનપ્રસ્થ જનો માટે પણ સમજવું એટલે કે સંન્યાસી માટે બતાવેલો તીર્થાટનનો પ્રકાર ચિત્ત વિક્ષેપ પામે અને દોષ લાગે તો બીજા પણ આશ્રમવાળાઓએ ગ્રહણ કરવો. ૮૫.

કિંવા ચિહ્નોનો બોલોજ આપણા પર લાદવામાં આવતો હોય-
ત્યાં પ્રાણ વગરનું થયેલું શરીરજ માત્ર શેષ રહે છે. આવા શબ-
ને તત્કાળ દહન કરી દો. તેની શુશ્રૂષા કર્યા કરશે નહિ. હવે એ
કાર્ય ભયંકર અને વિઘાતક નીવડશે. હવે તો સજીવ હોય તેવાં
ચિહ્નો કિંવા વિધિઓનો સ્વીકાર કરો.

કેટલાક માણસો કહે છે કે, નદીને જૂના માર્ગમાં વહેવું
વધારે સહેલું પડે છે; માટે જીર્ણ સંસ્થામાંજ નવીન ચૈતન્ય પૂર-
વાના પ્રયત્ન કરવા જોઈએ. 'રામ' કહે છે કે, આ વાત પ્રકૃ-
તિની વિરુદ્ધ છે. શેરડીમાંથી એક વાર રસ નીકળી ગયા પછી તેજ
સાંઠામાં પુનઃ તેવીજ રીતે રસ આવી શકશે નહિ. તે સાંઠાને તો
ભસ્મીભૂતજ કરી નાખવો જોઈએ. આપણે આ સર્વ આહુતિ-
ઓની જ્ઞાનાગ્નિકુંડમાં આહુતિ આપવી જોઈએ. દેશકાળને અનુ-
કૂળ હોય એવા રૂપમાં આપણે ખરા યજ્ઞના તત્ત્વનો સ્વીકાર કરવો
જોઈએ. કેટલાક લોકો એવા છે કે તેઓ પ્રાચીન ગત વૈભવનું
સતત સ્મરણ કરી બેસી રહેવું એનેજ મૂર્તિમંત સ્વદેશાભિમાન
સમજે છે ! આ લોકોને નવીન પરિસ્થિતિમાં પોતાના જૂના ધૈર-
નો બોલે પોતાની પીઠ પર લઇને ફરનારી ગોકળગાયનીજ ઉપમા
આપવી જોઈએ; અથવા જૂની અને નિરુપયોગી થઈ ગયેલી
ખાતાવડીના થોથાનાં પાનાં બિથલાવતા બેસી રહેનારા દેવાગિ-
યા પેઢીદારજ કહેવા જોઈએ. હિંદ દેશ એક વાર મહાન ગણાઈ
ગયો છે, એવા વિચાર કરવામાં વખત ગુમાવશે નહિ. તમારું
બળ અમર્યાદ છે, હિંદુસ્તાનનું ભાવી સર્વોત્કૃષ્ટ છે એવીજ
ભાવના કર્યા કરો.

ધૃતિહાસ અને સ્વાનુભવથી સિદ્ધ થાય છે કે, જ્યારે લોક
સમુદાય એકત્રિત થાય છે અને માણસોની દષ્ટિ તથા હાથ એકઠા
થાય છે, ત્યારે એકબીજા સાથે અંતઃકરણનું એકજ સાધવાની
અમૂલ્ય સંધિ પ્રાપ્ત થાય છે; જાણતાં અજાણતાં પણ એક બીજા-
ની ભાવના તથા વિચારની અદલાબદલી થાય છે અને સર્વ લોકો
વૃત્તિ, વિચાર અને આત્મિક તેજની સામાન્ય ભૂમિ પર આવી
પડે છે. આ રીતે સર્વેના હૃદયમાં પરસ્પર પ્રેમ અને એકચની
લાગણી જીવજીને વૃદ્ધિંગત થાય છે. અનપદ તથા લડાયક આરણ
લોકોને એક દિવસમાં પાંચ પાંચ વાર નમાજ પઢાવીને ઇશ્વરની
સંનિધ લાવવામાં હજરત મહમદનું અતિ અદ્વિભુત ચાતુર્ય દેખાઈ

તો સર્વથા ત્યાગજ કરવો અને તેવા ભગવદ્દીયોની સાથેજ રહેવું.
સાથે રહીને શ્રીકૃષ્ણની મેવા-કથા આદિમાં તત્પર થવું. ૮૬-૮૭-૮૮

दुःसङ्गदुष्टवृत्तसम्यन्धसमयात्मना ॥

यतः ससाधनस्तिष्ठेत् साधनतया हरौ ॥૮૯॥

દુઃસંગ એટલે હરિથી જે વિમુખ હોય તેવાનો સંગ, દુષ્ટ વસ્તુ, તે કામનું પહેરેલું, અપરસ વિનાનું, ગળીનું રંગેલું વગેરે દુષ્ટ વસ્ત્રો, દુષ્ટ અન્ન-પ્રમાદી નહિ તેવું અન્ન, આ બધાના મૂંઝવણથી ભયવાળા થઈને રહેવું; એ બધાં સેવામાં બાધક હોવાથી તેના સંગથી ખીંતા રહેવું. એજ હેતુથી સાધનો પણ સાથે રાખવાં અને સાધનપણે શ્રીહરિમાં તત્પર થઈને રહેવું. ૮૯.

ततः सेवाकयासक्त्या सर्वथा प्राप्तिरुत्तमा ॥

नैकान्ते सस्यतिः कार्या हार्दवाधकसम्भवे ॥૯૦॥

તેથી રીતે સેવા અને કથામાં નિરંતર પ્રેમ થવાથી ઉત્તમ પ્રાપ્તિ થાય. એવી રીતે સેવામાં અને કથામાં નિરંતર પ્રેમ થવાથી ઉત્તમ રીતે ભગવતપ્રાપ્તિ થાય. વળી જે હૃદયના ભાવોનો બાધ થવાનો સંભવ હોય તો એકાંતમાં કદાપિ ન રહેવું. એકાંતમાં રહેવાથી ચિત્તની અસ્થિરતા વગેરે આવતો એકાંતમાં સ્થિતિ નજ કરવી. ૯૦.

रक्षकत्व हरेरेव स्वसङ्गेऽपि च यास्यति ॥

अथवा केवलं शास्त्रं श्रोभागवतमादरात् ॥૯૧॥

વામાં આવે કે તરતજ સઘળા કાચો બરાબર કામ કરવા લાગી જાય છે. સૂર્યની અહમાળા સુગમતાથી આવે છે તેનું કારણ પણ એજ છે કે જુદા જુદા ગ્રહો વચ્ચેનું અંતર પ્રમાણબદ્ધ હોય છે. કેટલાક મિત્રોની સાથેનો પરિચય આપણે જરૂર કરતાં જરાક વધુ નિકટ કિંવા સહજ વધુ દૂર રાખીએ, તો આપણે તેમની સાથે યોગ્ય વ્યવહાર રાખી શકતા નથી. મિત્રોરૂપી ગ્રહમાળામાં પણ પ્રેમનું ચિરસ્થાયી ઐક્ય સાધવાને માટે પરસ્પર વચ્ચેનું આધ્યાત્મિક અંતર યોગ્ય પ્રમાણમાં રાખવું આવશ્યક છે. ઘણી વખત એવું બને છે કે, અતિ પરિચય અથવા અતિ તટસ્થપણાથી એકબીજાને નુકસાન થાય છે અને પાછળથી તેઓ એકબીજાના સંબંધમાં શંકાશીલ થવા માંડે છે. એક બીજાની વચ્ચે રહેલું યોગ્યતાનું વૈચિત્ર્ય યોગ્ય રીતે જાળખવાથીજ—અમુકની યોગ્યતા અને તમુકની યોગ્યતા વચ્ચે કેટલું અંતર છે તે જાણવાથીજ—પ્રેમ, સંગતિ અને ઐક્ય સાધી તેમજ જાળવી શકાય છે.

રાષ્ટ્રીય ઉત્સવો એવી રીતે સુધારવા જોઈએ કે જેથી સર્વ વર્ગના લોકોને એકત્ર થવાની સધિ મળે અને ધાર્મિક સમભાવથી લોકો પોતાના સમાનધર્મીઓને શોધી લે અથવા અરસપરસ ઐક્ય સાધવાની સુગમતા તેમને મળે. વળી સ્વાભાવિક સંધિનિયમ પ્રમાણે એકબીજા વચ્ચે યોગ્ય અંતર પણ રહેવું જોઈએ. રાષ્ટ્રીય હેમંતોત્સવ દક્ષિણ હિંદુસ્તાનના સુખદાયક પ્રદેશમાં ઊજવવો જોઈએ. રાષ્ટ્રીય શ્રીઓત્સવ ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં આવેલા કેાઈ જાન્ય પહાડી પ્રદેશમાં તથા વસંતોત્સવ બંગલેશમાં કરવો જોઈએ અને વર્ષાઋતુનું સંમેલન પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનમાં લાગવું જોઈએ. આ ઉત્સવો અમુક એકાદ ધર્મ કિંવા પંથના ન હોવા જોઈએ, પણ સર્વ વર્ગોના પ્રતિનિધિઓ તેમાં વિદ્યમાન હોવા જોઈએ. આવા ઉત્સવોમાં કળાકૌશલ્ય તથા ઉદ્યોગધંધાનાં પ્રદર્શનો, સર્વ પ્રકારની દુકાનો, પદાર્થસંગ્રહાલયો, પ્રયોગશાળાઓ, ક્ષીણભવનો, ખુલ્લાં મેદાનમાં અપાતાં વ્યાખ્યાનો, સામાજિક સંસ્થાઓ, કેંગ્રેસાદિ પરિષદો, રાષ્ટ્રીય નાટકગૃહો, ઇત્યાદિના યોગથી જુદા જુદા પ્રાંતના, ભિન્ન ભિન્ન ધર્મના તથા પંથના લોકો એકત્ર થઈ શકે એવી સગવડ કરવી જોઈએ. આવા સ્થળે જીવનની બંને બાજુઓ—ગંભીરતા અને વિનોદ—વ્યક્ત થવી જોઈએ. ત્યાં પ્રાચીન ભારતવર્ષમાં ચાલતા રિવાજ

પ્રભુસેવા કરવી તે, બીજી પ્રકાર કૃષ્ણસેવા કરનાં તત્પર એવા ભગવદ્દીપો સાથે રહીને પ્રભુની ટહેલ કરવી એ છે; ત્રીજી પ્રકાર શ્રીમદ્ભાગવતનો પાઠ છે, એ ત્રણેનો અભાવ હોય તો છેલ્લો પ્રકાર પ્રભુને શરણે જવાનો છે. ૯૨.

પૂજના પ્રવાહમાં

મદાસ્થાને યન્ન પૂજાપ્રવાદો જાયતે પુનઃ ॥

તન્ન તત્પરતા સ્થિત્યો કૃતાર્થત્વં સદા સ્થિતો ॥૨૩॥

મોટા સ્થાનોમાં જે ઠેકાણે પૂજામાર્ગનો પ્રવાહ છે, તે સ્થળે તેમાંજ પરાયણ થઈને રિયતિ કરવામાં આવે તો કૃતાર્થપણું છે. શ્રી મહાપ્રભુજી નિર્ગંધમાં આગા કરે છે કે:— ‘જનનાથજીમાં શ્રી-વિઠ્ઠલનાથજીમાં, શ્રીરંગજીમાં, બાંદરેશ બાલાજી આદિમાં જ્યાં પૂજનો પ્રવાહ ચાલી રહ્યો હોય, ત્યાં પૂજમાં તત્પર થઈને રહેવું.’ ૯૩.

મન્યન્ન ભક્તિમાર્ગીયફલાદ્ ભેદો ન વિદ્યતે ॥

કૃષ્ણસેવાતત્પરત્વાત્ સર્વયા દેહયોગતઃ ॥૧૯॥

ઉપર જણાવેલા માર્ગમાં, જે સ્થળે પૂજનો પ્રવાહ ચાલી રહ્યો છે, તે માર્ગમાં જે ફલ છે તે ફલ ભક્તિમાર્ગના ફલ કરતાં જુદું નથી, કારણ કે, તે ઠેકાણે કૃષ્ણસેવામાં તત્પરતા તેવીજ છે, અને સર્વથા દેહનો યોગ કૃષ્ણસેવામાં થાય છે, તેથી ભક્તિમાર્ગના ફલથી તે માર્ગનું ફલ જુદું નથી. ૯૪.

તો પણ તે માર્ગમાં ભક્તિમાર્ગના જે ધર્મો છે, તેથી બલદા ધર્મો છે, કારણ કે એ ઠેકાણે (પૂજામાર્ગના) પ્રીતિની દૃઢતા

તરીકે ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

“ સર્વ જ્યોતિની જ્યોતિમય, જે પરમાત્મ સ્વરૂપ
ચિત્ત હોમો નિત્ય તેહમાં, થયો તમે તદ્દરૂપ. ”

જને ત્યાંસુખી તે તેજસાગરમાંજ ડૂબકી મારે. એટલે ઉત્થા-
નમાં પણ તેજ સહિત બહાર આવ્યો; એટલે પછી સમસ્ત
જગતને તમારા તે દિવ્ય પ્રકાશથી ખૂબ જ્ઞાની અને સુખી કરી
શકશો. આનું નામજ સર્વશ્રેષ્ઠ હવન છે.

નગરકીર્તન કરવાં, આયન-નૃત્યાદિના વરઘોડા કાઢવા
અથવા સત્યનો જયજયકાર કરતા કરતા ઉત્તમ તમાસા તથા
દેખાવો કરતા રહેવું એ પણ સાધારણ જનસમાજમાં અને
વિશેષે કરીને સ્ત્રીઓ અને બાળકોમાં (અર્થાત્ ભવિષ્યની પ્રજામાં)
પ્રેમ તથા ઐક્ય ઉત્પન્ન કરવાનો એક ઉત્તમ ઉપાય છે.

સ્ત્રીઓ, બાળકો અને મજૂરવર્ગની કેળવણી પ્રત્યે
એદરકારી રાખવી, જે તો જે શાખા પર આપણો આધાર
હોય, તેજ શાખાને કાપી નાખવા સમાન છે, એટલુંજ નહિ પણ
પુદ પ્રભરૂપી વૃક્ષના મૂળમાંજ ઘા કરવા બરાબર છે.

વીસમા શતકના ઋષિકુમારો! જો તમે શ્રુતિનો ઉપદેશ
સમજશો તો તમને સંકુચિત કરી નાખનારાં જે સેંકડો પેટા-
વર્ણ તથા પંથરૂપી ભારે કવચ તમારા પર લાગ્યાં છે, તે તમારે
તોટીફાડી નાખવાં પડશે. જો તમારા આત્માને ઝોળાખવાને તમે
તૈયાર ન હો, જો તમને શ્રુતિનું અભિમાન ન હોય અને આ
સખત તાપથી બળતા ખરા ઉનાળામાં પણ જો તમે શિયાળાને
માટે કરાવેલાં કપડાં વાપરવાનો આગ્રહ ધરાવતા હો, તો તમને
તમારા પૂર્વજોના કસમ છે કે તમારી સાંપ્રત સ્થિતિ કેવી છે, તે
મહેરબાની કરીને લક્ષમાં આણો! મનુષ્યદેહ કેવળ કાળનેજ
આધીન નથી, પરંતુ દેશને પણ આધીન છે. કાળની દૃષ્ટિથી
જોતાં તમે હિમાલયમાં રહેતા ઋષિઓના પુદ વશજ હશે,
પરંતુ સ્થળની દૃષ્ટિથી જોતાં કળાકૌશલ્ય અને વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના
પાકા જ્ઞાતા તથા વ્યવહારકુશળ યુરોપિયનો અને અમેરિકનોની
સાથે જે સમકાલીન અસ્તિત્વનો સંબંધ તમે ધરાવો છો, તેનો
ઇનકાર તમે કરી શકશો નહિ. આનુવંશિક (વંશપરંપરાના)
સંસ્કારથી તમારામાં ઉપનિષદનું જ્ઞાન લલે આવે, તેને લલે પ્રાપ્ત

શકાયું હોય તો બુદ્ધિમાન પુરુષે પૂજામાર્ગમાં યત્ન ન કરવો. લો
બહિતમાર્ગમાં રહી શકાય એમ ન હોય તો પૂજામાર્ગ
ઉત્તમ છે. ૯૭.

ઉપર પ્રમાણે એવા માર્ગ-મંથનથી આત્મા કરીને હવે મંથનો
ઉપર હાર કરતાં કહે છે કે:-

एवं समाश्रये धर्मस्तथा सर्वसमर्पणे ॥
सेवायामपि कृष्णस्य सक्षेपेण निरूपितः ॥૯૮॥

એવી રીતે આશ્રય સિદ્ધ થયા પછીના ધર્મ, અહાસંજીવ-
આત્મનિવેદન થયા પછીના ધર્મ અને શ્રીકૃષ્ણસેવામાં જે ધર્મ છે
તે સંક્ષેપથી નિરૂપણ કર્યા છે. આશ્રય ધર્મ એટલે શરણે ગયેલાનો
ધર્મ સર્વ અમર્પણ કર્યા પછીનો ધર્મ અને સેવાધર્મ એ ત્રણ
ધર્મનું આ મંથન નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. ૯૮.

श्रीमदाचार्यचरणशरणेस्तु मदुनिभि. ॥
अनुवादकरुणामिदं शर्त्तं विधीयताम् ॥૯૯॥ .

આ માર્ગ ક્યેન તે શ્રીમદ્દાસપ્રભુજીની વાણી, નિજંધ આદિ
મયોમા જે છે તેના અનુવાદરૂપ છે. શ્રીમદ્દાસપ્રભુજીની વાણીજ આ
મારી વાણીમાં અમાણેલી છે. તે વાણી વડે, જધું જણીને શ્રીમદ્દા-
પ્રભુજીના ચરણારવિંદમાં શરણે આવેલા જીવોએ તે પ્રમાણે કરવું. ૯૯.

समुदितनिजमार्गयोधतुष्टः
शरणगताखिलजीयसङ्घजुष्टः ॥

મોકલવા જોઈએ ? ” આવા માણસોની કલ્પના કેવી હોવી જોઈએ કે, જે પ્રમાણે ગાંડા માણસને ઇસ્પિતાલમાં તંગ વસ્ત્રથી જકડી નાખવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે દરેક માણસને ઘરમાં જ ગોંધી રાખવો જોઈએ. જે ઝોરડીમાં તમે જન્મ્યા હતા, તે ઝોરડીની બહાર શા માટે જાઓ છો ? ઘર મૂકીને રસ્તા પર પણ શા માટે આવો છો ? પરંતુ તમે જે પ્રમાણે ભૂલોકનાં બાળક છો, તેજ પ્રમાણે સ્વર્ગલોકનાં પણ બાળક છો; બલકે સ્વર્ગરૂપજ છો; તમે જ્યાં જાઓ ત્યાં તમારું ઘર છે; એક જગ્યાએ તમારે ગોંધાઈ રહેવાની જરૂર નથી. હિંદુસ્તાન દેશ પણ આજે જગતને છોડી એકલો રહી શકશે નહિ. પૂર્વે એવો એક કાળ હતો કે જ્યારે હિંદુસ્તાન અલગ તથા ઇરાન અને મિસર અલગ થઈ રહ્યા હતા; પણ આજે વરાળ અને વિદ્યુતની મદદથી દેશકાળનાં બંધન મૃત-પ્રાય થયાં છે. અગાઉની માફક હવે સમુદ્ર પ્રતિબંધ તરીકે રહ્યો નથી, પણ રાજમાર્ગ બની ગયો છે. પ્રાચીનકાળના દેશે તે આજે શહેરો બની ગયાં છે. અગાઉનાં શહેરોને લોકો આજે માત્ર રસ્તા ગણી કાઢે છે; માટે હવે સ્વગૃહ વિપેની કલ્પના વિસ્તૃત કરવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે. સૃષ્ટિ અને ઇશ્વરનાં બાળકો ! સઘળા દેશે પર તમારો એકસરખોજ હક છે. સઘળી મનુષ્ય-જાત તમારાં ભાઈબહેન છે. હિંદી પ્રજાને ગળે લાગે ભિખારી-ઓનો જે બોલો લટકેલો છે, તેમાં વધુ લાર કરવાને બદલે સમા-જના ઉપયુક્ત ઉદ્યોગી માણસ બનીને જ્યાં જીવનનો ઉત્તમ રીતે નિર્વાહ થઈ શકે, ત્યાંજ ખુશીથી જાઓ. ઇશ્વર અને મનુષ્ય જાતિ-ના તમને કસમ છે. જાઓ ! ચાલો, તૈયાર થાઓ !

હિંદુસ્તાનના સંકટનું નિવારણ કરવું એ બાબત કેટલાક માણસોને એક રાષ્ટ્રીય પ્રશ્ન જેવી લાગતી હશે, પણ ‘રામ’ને તો આ બાબત આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રશ્ન જેવી લાગે છે. કોઈના મન-માં આ પ્રશ્ન સ્વદેશાભિમાનનો લાગતો હશે, પણ ‘રામ’ને તો તે સમસ્ત માનવ-જાતિનો લાગે છે. મારાં બાળકો મારી આંખોની સામે ભૂખમરો વેઠીને મરી જાય, તેના કરતાં પરદેશમાં રહીને જીવતાં રહે એ વધારે સાડું લાગે છે. પ્રેમાશુભરી આંખોથી ‘રામ’ તમને રબ આપે છે, જાઓ !

પરદેશમાં જ્યારે સ્વાશ્રયી બનો ત્યારેજ પુનઃ સ્વદેશમાં આવજો. જે પ્રમાણે બાપાની તરુણીએ પાશ્ચાત્ય પ્રજાનું વ્યાવહા-

યંતું થવણું કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો હતો, તથાપિ શ્રીહરિચાર્ય-
પ્રભુચરણકૃત મૂલ્ય અન્ય ઉપવન્ધ યથા પળી જે સતો ૧ થાય છે,
તે અવર્ણનીયજ છે.

‘અય ધોધીમદાચાર્યકૃપયા પરયા મયા ॥

માર્ગમર્માણિ રૂપ્યન્તે યતઃ કૃષ્ણો ઘશો ભવેત્ ॥૧॥

ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ એવી શ્રીશ્રીમદાચાર્ય ધીવલ્લભાધીશ્વરની
કૃપા વડે માર્ગનાં-પુષ્ટિમાર્ગનાં-મર્મોનાં—ગદસ્ય નિરૂપણ કરવામાં
આવે છે, જે નિરૂપણ કરવાથી સાક્ષાત્ ગદાનંદ પ્રભુ વશ થાય. ૧.

આદૌ દૃષ્ટો નિજાચાર્યચરણામ્બુહદાથયઃ ॥

પુષ્ટિમાર્ગધલં નૈવ લભ્યતે દાનમન્તરા ॥૨॥

તદાનાથં હિ સર્વેપામાચાર્યપ્રકટીકૃતિઃ ॥

અતઃ સાધનનિષ્ઠાં હિ સર્વામુત્સૃજ્ય સર્વતઃ ॥૩॥

સ્વાચાર્યચરણામ્બોજે ભામ્યતાં શરણં હૃદિ ॥

તથાપિ સાધનકૃતિરપાપખિંદત્યનિદ્ધયે ॥૪॥

મર્મ ૧-‘આશરો એક દૃઢ ધીવલ્લભાધીશ્વરો.’

પ્રથમ મર્મ એ છે કે, સ્વકીય શ્રીમદાચાર્ય ચરણક્રમલનો
આશ્રય કરવો. સર્વથી પહેલાં શ્રીમદાચાર્યચરણાવિંદનો આશ્રય
કરવાનું કાગળું શું, એમ આકાંક્ષા થતાં આશા કરે છે કે, પુષ્ટિ-
માર્ગનું ફક્ત પ્રભુના આશ્રય વિના મળતું નથી; અર્થાત્ સ્વર્ગ
વગેરે ફલ જેમ યશ કરવાથી મળી શકે છે, તેમ પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ-

આ આપણો દેહ—આ આપણી સર્વ માલમિલકત ઈશ્વરની છે, તમે તેના પહેરેગીર તરીકે તમારો પહેરો નિમકહલાલીથી ભરો. ઈશ્વરની સોંપેલી પવિત્ર મૂડીમાં અન્યાય તથા પાપને હાથ ધાલવા દેશો નહિ. સત્યરૂપી અળકતા રવિની પેઠે પ્રકાશો, સત્ય-સ્વરૂપ બનો. આજ માત્ર વાસ્તવિક ત્યાગ છે; પણ જરા થોભો. એને આપણે ‘ત્યાગ’ નું નામ આપી શકીશું કે? એનું નામ તે ત્યાગ કે દેવી ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ?

વૈદિક કાળમાં પણ અહંકારમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા કર્મકાંડથી મુક્તિ મળતી નહોતી. મુક્તિ તો હંમેશાં જ્ઞાનથી મળે છે. કર્તવ્ય-ના ભારથી દબાઈ ગયેલો અને દોડાદોડથી હાંસી ગયેલો, સ્વાર્થી-પણાનો સુધરેલો શુભામ, આધુનિક ઉપલક્ષિયા કર્મકાંડદ્વારા પાપ અને દુઃખથી મુક્ત થઈ શકે છે નહિ. તે જગતની બધી-જ સંપત્તિ મેળવશે, તો પણ આપણો આત્મા તેજ સર્વનો આત્મા છે, એવું જ્ઞાન થયા વગર તેને શાંતિ મળનાર નથી. જગતનાં સમ્રાજ્યાં પરિવર્તનો અને સંયોગોમાં એક તત્ત્વ અંતર્ભૂત થયેલું જણાય છે અને તે આત્મસાક્ષારકાર છે. જ્યાંસુધી માણસનું જીવન કૃત્રિમતા, શાસ્ત્રાચાર તથા જગ-તના પદાર્થોની કામનામાંજ ચૂંચવાઈ રહ્યું છે, ત્યાંસુધી દરેક ક્રિયલપાયલથી માત્ર સૂકા કચરાનો નવીન થરજ બહાર આવે છે; જમીન (ખરી વસ્તુ) તો ખિલકુલ દેખાતીજ નથી. જ્યાંસુધી ‘સર્વ વસ્તુ આપણે પોતેજ છીએ’ એવા દૃઢ નિશ્ચયરૂપી આ-રોગ્યેતમારા શરીરને પ્રાપ્ત થયું નથી, ત્યાંસુધી સુધારણાનો સર્વ લપકો, દેહાભિમાનનો દુઃખકારક મણુ ઢાંકવાની મલપટીજ કહી શકાશે. વેદાંતનો આ જ્ઞાનકાંડજ ખરો વેદ છે અને એનેજ પફ્ફર્શનકારોએ, જૈન તથા બૌદ્ધ ગ્રંથકારોએ ‘શ્રુતિ’નું નામ આપ્યું છે. હિંદુબાઈઓ! આ ‘શ્રુતિ’નોજ આગ્રય લો અને સાંપ્રત કાળની આપશ્યકતા પ્રમાણે સ્મૃતિ તથા કર્મકાંડને બદલો. આ રીતેજ તમારું હિંદુ તરીકેનું વ્યક્તિત્વ બળવી શકશો; એટલુંજ નહિ પરંતુ તમારી ઉન્નતિ કરી તમે જગતના માર્ગ-દર્શક બનશો. બીજાથી અલગ રહેવાને લીધે પ્રાપ્ત થયેલી, પાંજરામાંના પ્રાણીના જેવી શિથિલતા આ રીતે દૂર થશે અને સર્વનો સમાવેશ કરનારી નવીનતા તમારા અંતમાં આત્મજ્ઞાન વિના કાર્ય કરનારા મનુષ્યની સ્થિતિ

ધીભૂં મર્મ શ્રીકૃષ્ણસેવા છે. તનુજા અને વિત્તજ સેવા પછી
 માનસી સેવા પ્રાપ્ત થાય છે, તેજ અહિં સમજવી; માનસી સેવા ફલ
 રૂપ છે. પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસન એ ત્રણ અવસ્થાઓ છે. સ્વાતિતક્ષત્રનાં
 મેધજલપ્રતિ ચાતકને જોવો પ્રેમ છે, તેવો પ્રેમ પ્રભુમાં પ્રાપ્ત થાય
 ત્યારે તનુજ સેવા થાય. તનુજ સેવા અને પ્રેમ અવસ્થા બરોબર છે,
 અને એકજ અવસ્થામાં હોય છે, તેમજ ચન્દ્ર અને ચક્રારપદ્મી જેવી આસ-
 ક્તિ ત્રણ પ્રત્યે થાય ત્યારે ધનનો વિનિયોગ પોતાના પ્રેમનાં સ્થાનરૂપ
 પ્રભુની સેવામાં થાય છે, અને તેનેજ તનુજ સેવા પ્રભુ માની લે
 છે, ત્યારે પ્રેમ અને આસક્તિ, તનુજ અને વિત્તજ સિદ્ધ થાય
 છે, ત્યારે એ ભગવદ્દીપને કરી અપેક્ષા રહેતી નથી. ન નાકઠુક ન
 જ એ ચતુઃસ્ત્રોત્રી પ્રમાણે તે સર્વથો નિરપેક્ષ બને છે, ત્યારે તેને
 કથાની અપેક્ષા રહેતી નથી, ત્યારે પ્રભુએ એને શું આપવું જોઈએ ?
 એજ ફલરૂપ માનસી સેવાજ પ્રભુએ આપવી જોઈએ, તે ફલરૂપ
 માનસી સેવા અને વ્યસનાવસ્થા જ્યારે પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યારે મળ-
 રત્ના જેવો સર્વાત્મભાવ પણ અનુભવાય છે. અને તે વડે માનસી
 સેવા કરતાં તેજ સેવા ભગવત્સ્વરૂપના આનંદનું દાન કરે છે-પ્રભુ-
 સ્વરૂપલાવણ્યનું પાન કરાવે છે; તેથીજ તેરી માનસી સેવા અલૌકિક
 શૃંગારરસાત્મા પ્રભુને હૃદયમાં રોકી રાખે છે, અને પ્રભુ પણ તે
 માનસી સેવાને આધીન બનીને ભક્તના હૃદયમાં રસાત્મકરૂપે
 ધિરાજે છે, ૦-૬,

મર્મ ૩-‘ભિક્ષુ-વૈદિકચાગ શરણ ગોપીશકો.’

તૃતીયં લોકવેદસ્યત્યાગેન શરણાગતિઃ ॥

શરણસ્યસમુદારો યતઃ કૃષ્ણો નિરૂપિતઃ ॥૭૥

દેષ, શિક્ષાચાર, દેહ, મન, સંબંધ, ન્યાયાન્યાય, નામરૂપ, મોહ ઇત્યાદિ સર્વની જ્ઞાનાગ્નિમાં આહુતિ આપો, તેમનો ત્યાગ કરો, તેમને ફેંકી દો. આ સર્વનો ધૂપ કરો અને 'તત્ત્વમસિ' ના જ્વલંત કુંડમાં જ્યારે એ વસ્તુઓ બળતી હોય ત્યારે તેની સુગંધનો આસ્વાદ લો.

આપણું પ્રજ્ઞત્વ સિદ્ધ કરી મોહ તથા દૌર્બલ્યનો ત્યાગ કરો. તેને છોડો, તેને વશ કરો. સ્વાત્મનિષ્ઠ મનુષ્યને આખા જગતે એક બાળુ થઈને માર્ગ આપવો જ જોઈએ. જગતના પ્રભુ તમે થાઓ નહિ તો જગત તમારા પર પોતાનું પ્રભુત્વ જમાવી દેશે. સંશયી કિંવા અધ્યક્ષાના શુદ્ધામને મોક્ષ પ્રાપ્ત થનાર નથી. પોતાના પ્રજ્ઞત્વ વિષે હૃદયમાં સંશયને જગ્યા આપવા કરતાં તેમાં બંધકની ગોળીને જગ્યા આપવી એજ બહેતર છે. તમારું અંતઃકરણ તમને આ બાળતમાં દગો ફેંટું હોય, તો તેને જોતી કાઢો અને ફેંકી દો ! ઉદ્ધસિત વૃત્તિથી સત્યસાગરમાં પ્રવેશ કરો. ગભરાઓ છો શા માટે ?

કોનાથી ડરો છો ? ઈશ્વરથી ? એ તો તદ્દન મૂર્ખતા છે.

માણસથી ડરો છો ? એ તો ભીરુતા છે.

પંચમહાભૂતથી ડરો છો ? તો તો હિંમત ધરો.

તમારી જાતથીજ ડરો છો ? ત્યારે તો આત્માને ઓળખો.

કહો કે, "હું ઈશ્વર છું, 'રામ' સત્ય સ્વરૂપ છે."

ૐ ! ૐ !! ૐ !!!

અતુર્ય મર્મ દીનતા છે. જ્યારે સર્વ સાધનોથી હું રહિત છું, મેં એવા એક સાધન ક્યાં નથી, કે જેને લઈને પ્રભુ મને ફક્ત દાન કરે, એવી રીતે મારે તરફથી પોતાની નિઃસાધનતા સ્ફુરે ત્યારે દીનતા પ્રાપ્ત થાય છે મજરતનાઓએ પ્રભુના અંતર્ધાન પછી પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવાને અનેક પ્રયાસો કર્યા, પ્રભુસીલાનું અનુકરણ કર્યું પણ જ્યારે એક પ્રયાસ પ્રભુસ્વરૂપના સંયોગ જેવો આનંદજનક થયો નહિ ત્યારે નિઃસાધનતાની સ્ફુર્તિ થઈ અને સદનરૂપ દૈન્ય પ્રાપ્ત થયું, ત્યારે પ્રભુ પ્રકટ થયા. જ્યારે જીવને પ્રભુ પ્રાપ્તિ માટે અત્યંત આર્તિ પ્રકટ થાય છે. પ્રભુ ન મળ્યાથી જ્યારે તે અત્યંત પીડાય છે, ત્યારે પ્રભુ પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરાવે છે, કેમકે આપનું અંતઃકરણ અત્યંત કામલ મુકુમાર છે, અને તેમાં પણ ભક્તના દુઃખોને તો કદી સહી શકતા નથી. ભક્તોના દુઃખોને જ્યારે સહન કરવાનું સામર્થ્ય પ્રભુમાં નથી. કેમકે અત્યંત કામલ અતઃકરણવાળા છે, તેથી જ્યારે જ્યારે ભક્તને આર્તિ થાય છે, ત્યારે પોતે સ્વરૂપાનંદનુ દાન કરે છે. કેમકે પોતે અપાર કરુણાના સિન્ધુ-સાગર છે, તો એક બિન્દુરૂપ કરુણા ભક્ત ઉપર કરવાથી કાંઈ ન્યૂન થશે નહિ માટેજ દુઃખિત ભક્તોની ઉપેક્ષા-બેદરકારી પ્રભુ કદી કરતાજ નથી. ૯ ૧૦.

મર્મ ૫ 'ભાવઉદ્બોધ'

पञ्चमं कृष्णलोलया भावर्न हृदि सर्वथा ॥

तद्भावेन प्रभुः प्राप्तो भावात्मा तदभेदतः ॥१॥ *

જગ્યા ૧૦૫ ઉપર વધારે જિજ્ઞાસા હોય તો જીએ. ફક્ત પ્રકરણ સુબોધિની ભક્તનાં દૈન્યમેવેકં હરિતોષણસાધનમ્.

ન્ટ ધર્મમાં કર્મકાંડનો ભાગ થોડો છે, છતાં છે તો ખરોજ. તેઓ-
ને પણ તેના વગર ચાલી શકે એમ નથી. આવી રીતે આ રંગનાં
પ્રશ્નો પણ વેદાંતના કર્મકાંડનોજ એક વિધિ છે. ક્રિશ્ચિયન લોકો
કોસનો જે અર્થ કરે છે, તેજ અર્થ ગેરુઆં વચ્ચેનો હિંદુઓ કરે
છે. કોસ એ એક કાઈસ્ટના મરણનું સ્મારક ચિહ્ન છે; તે કાઈ-
સ્ટ પ્રતિ એક પ્રેમસૂચન છે; પરંતુ બાઈબલમાં નવવિધાન^x નામ-
ના વિભાગમાં સેન્ટ પૉલ કે કાઈસ્ટે એમ ફરમાન નથી કર્યું કે,
તમે કાઈસ્ટનો કોસ ધારણ કરો. તમે તમારોજ કોસ (વધસ્તંભ)
ધારણ કરો, એમજ ફરમાવ્યું છે. ત્યાં આજ શબ્દો છે અને તેનો
અર્થ એજ છે કે, તમે તમારી દેહાત્મપ્રુદ્ધિને કોસ ઉપર-વધસ્તં-
ભ ઉપર ચડાવો. દેહાત્મપ્રુદ્ધિનો નાશ કરો-તમારી વિષયવાસ-
નાનો નાશ કરો-તમારા અહંકારનો નાશ કરો; આવી રીતે
આપણી સ્વાર્થી વૃત્તિઓનો, આપણા કુદ્ર અહંભાવનો, આપણી
તુચ્છ અહંકારપૂર્ણ સ્વાર્થનિષ્ઠાનો નાશ કરવાના ચિહ્ન તરીકે
કોસ હોવો જોઈએ અને કોસ ધારણ કરવાનો અર્થ પણ તેજ છે.
તમારે એનો આવો અર્થ કરવો કે ખીજો કાંઈ કરવો, એ તમારી
મુનસફી ઉપર આધાર રાખે છે; પરંતુ વેદાંત તો કોસનો આવો-
જ અર્થ કરવાની સદા ભલામણ કરે છે.

વળી આજ અર્થથી ખોદો પીળા રંગનાં વસ્ત્ર ધારણ કરે
છે. પીળો રંગ એ ભારતવર્ષમાં શળનો-મૃત શરીરનો રંગ ગણાય
છે. મૃત્યુ પામેલાનો વર્ણ પીળાશ ઉપર હોય છે. પીળાં વસ્ત્ર
ધારણ કરવાં, પીળી કદની પહેરવી એનો હેતુ એ છે કે, તેણે
પોતાની દેહાત્મપ્રુદ્ધિને અને વિષયવાસનાઓને નિર્મૂળ કરી છે,
દરેક સ્વાર્થવૃત્તિથી તેણે પોતાને અલગ કર્યો છે. આવીજ રીતે
જ્યારે રોમન કેથોલિક ધર્માનુયાયીઓ કોઈ નવા સાધુને ધર્મ-
ધિકારની દીક્ષા આપે છે, ત્યારે તેઓ તેને શળને લઈ જવાની
પેટીમાં જેસાડી તેના મસ્તક ઉપર બાયબલના ‘જેજ’ નામના પ્રક-
રણમાંથી અસુક ભાગ વાંચી જાય છે; તેમજ મરી ગયેલાના શળ
ઉપર જે મંત્રો, સ્તોત્રો અને ધર્મવ્યાખ્યાનના ફકરાઓ તેના
ઉપર લખવામાં આવે છે, તેનો અર્થ એ મૃત દેહના જીવાત્માને

^x ન્યુ ટેસ્ટામેન્ટ એટલે ઇશુખ્રિસ્તના આગમન પછીના ઉપ-
દેશોનો બાયબલનો ભાગ; તેનો અર્થ નવીન ગ્રંથ એવો પણ થઈ શકે છે.

જ્યારે લીલાના સ્વરૂપનો વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે લીલા પ્રભુના
 સ્વરૂપથી જુદી પાડી શકાતી નથી, પણ જુદા અને તેમની લીલા
 જુદી એવા બેદલાવને સ્થાન મળતું નથી. જો પ્રભુમાં ભેદ હોય
 તો તેમની લીલામાં પણ ભેદ હોય, તેમ તો બની શકેજ નહિ કે
 પ્રભુ પણ જુદા જુદા હોય, પ્રભુ તો એકજ છે, પણ તેમનાં ધર્મો
 ઘણા છે, તે ધર્મો પણ ભગવત્સ્વરૂપથી જુદા નથી, પણ પ્રભુરૂપજ
 છે. પોતાના સર્વ ધર્મરૂપ પણ પ્રભુજ હોવાથી જુદા જુદા ધર્મોને
 લલિતે પ્રભુસ્વરૂપમાં ભેદની દૃષ્ટિ કરવી યોગ્ય નથી. સ્વસર્ગધર્મ-
 રૂપ પ્રભુજ હોવાથી તેમાં ભેદ ગણવો એ ઠીક નથી, પરંતુ
 પ્રભુ પોતાનાંજ સ્વરૂપો પ્રકટ કરે છે, તેમાં જો ભેદજુદિ જણાય
 છે, જેમકે આ સ્વરૂપ જુદું, તે ભેદ, પ્રભુની ઇચ્છાથીજ જણાય
 છે. તેમાં દશાત-જેમ સૂર્ય ઉદય પામે તે વખતે તેના કિરણોમાં
 અને સૂર્યમાં ભેદજુદિ લોકની દૃષ્ટિમાં થાય છે, સૂર્ય જો
 છે ત્યારે તે જુદો અને તેનાં કિરણો જુદાં. એમ લોકની દૃષ્ટિમાં
 દેખાય છે; એવી રીતે જ્યારે પ્રભુ પોતાનું સ્વરૂપ અને તે સ્વરૂપથી
 કરવાની લીલા પ્રકટ કરે છે, ત્યારે પ્રભુના તે લીલારૂપ
 ધર્મો અને તે લીલાયુક્ત ધર્મસ્વરૂપ એમ ભેદજુદિ થાય છે; જેમ
 શ્રીતલ્લનીતપ્રિયજીના પ્રકટ સ્વરૂપમાં બાળલીલાની સ્ફુટિ મુખ્યતઃ
 થાય છે અને ત્રીગોકુલેન્દુના સ્વરૂપમાં મુખ્યત્વે ગસલીલાની સ્ફુટિ
 થાય છે, અને તેથી બન્ને સ્વરૂપમાં ભેદલાવ થાય છે, આ બધું
 જ્યારે તે તે સ્વરૂપથી તેવી તેવી બિન્ન બિન્ન લીલાઓ પ્રકટ
 કરેલી હોય, ત્યારેજ તેવી લીલાઓના આધારે તે તે સ્વરૂપમાં ભેદ-
 જાણ મળાય છે. સોભામેદે સ્વરૂપમેદઃ એ સિદ્ધાંત એતન્મલકજ
 લાગે છે. આ ભેદલાવ જ્યારે તે સ્વરૂપ અને તેવી લીલા પ્રકટ
 થાય છે ત્યારેજ જણાય છે, જેમ સૂર્ય ઉદય પામે છે ત્યારેજ તેમાં

અગ્નિની અંદર જાળ રહેતું છે. રાત્રી કદની એ સૂચવે છે કે સર્વે ક્ષુદ્ધલક ઇચ્છાઓ-સર્વે ક્ષુદ્ર વિષયવૃત્તિઓ અને સર્વે ક્ષુદ્ર મનો-રથો એ સર્વેને અગ્નિમાં હોમી દીધાં છે; એ સર્વેનો નાશ કર્યો છે; પરંતુ ખીજી બાજુએ તે હોમમાંથી અગ્નિ, જીવન, ચૈતન્ય અને શક્તિ આવિર્ભાવ પામ્યાં છે. એ પ્રમાણે કાપાય વસ્ત્રનો એક અર્થ વિષયાસક્તિનું મરણ અને ખીજો અર્થ ચૈતન્યનું જીવન છે. વેદાંત જડ સંસ્કારનો નહિ પણ જ્વલંત અગ્નિસંસ્કારનો-ચૈતન્યસંસ્કારનો ઉપદેશ કરે છે. આપણે બાયબલમાં પણ વાંચીએ છીએ કે, “જેને (અનંત) જીવન જોઈતું હોય તેણે પોતાના (પાર્થિવ) જીવનનો લોભ આપવો જોઈએ.” તમે તમારા ક્ષુદ્ર જીવનનો નાશ કરો (અહંકારનો નાશ કરો) એટલે તમારા વાસ્તવિક જીવનનું સંરક્ષણ થશે, એ નિયમજ છે. હે જગતના માનવીઓ! તમે કેવો મહાન અનર્થ કરો છો! તમે તમારા ઐહિક જીવનને કારાગૃહના-નરકવાસના જીવનસમાન બનાવો છો. ‘સમ’ ને તમે ક્ષમા કરશો. પણ સત્ય તો એજ છે. તમારા હૃદય ઉપર થોડાં અને ચિંતાનો હિમાલય પર્વત પડેલો છે. હિમાલય પર્વત તો ભવ્યતા અને સર્વ શક્તિનું સ્થાન છે, માટે તેને જહલે થોડાં અને ચિંતાનો પ્રચંડ પર્વત એમજ આપણે કહીશું. લોકો પોતાને સદા ઘડિયાળના લોકની માફક હપ્ત અને ચોક્કની વચમાં જુલાબ્યા કરે છે, તેઓ ખીજાની કૃપા અને ઇતરાંજી અથવા આશા અને ભયથી સદાસર્વદા પોતાને ઘેરાયલાજ રાખે છે અને તેમ કરીને પોતેજ પોતાની કદપનાથી પોતાની આસપાસ કારાગૃહ અને નરકવાસ બનાવે છે.

વેદાંત તમને હીનતા અને અજ્ઞાનતામાંથી મુક્ત થવાની આજ્ઞા કરે છે. તે દરમાવે છે કે, અજ્ઞાનતા, નીચ અહંત્વ, ક્ષુદ્ર સ્વાર્થભાવ કે જે તમારા દિવ્ય જીવનને નરક મમાન બનાવે છે, તે સર્વને જ્ઞાનાગ્નિમાં બાળી ભસ્મ કરો. હિંદુઓ જ્ઞાનને અગ્નિનું રૂપક આપે છે. એ જ્ઞાનાગ્નિમાં આ સર્વે મળ વિશ્વેશ્વારિ ઇંધનોને હોમી-બાળી ભસ્મ કરી નાંખો અને દિવ્ય, જ્વલંત અગ્નિ પ્રમાણ થઈને નીકળો, એ કાંપાય રંગનાં વસ્ત્રોનો અર્થ છે.

કોઈ એક ખીજા ગૃહસ્થે એક વખતે મને પૂછ્યું હતું કે, “આ રંગનાં વસ્ત્રો ધારણ કરી તમે અમારું ધ્યાન ખેંચો છો કેમ?” ‘સમે’ જવાબ આપ્યો કે, “વારૂ ભાઈ, મહેરબાની

સ્થાન મેળવે તો સદાનંદ લગવાનું પણ પ્રમત્ત થઈને હૃદયમાં પ્રવેશે છે. પૂર્ણપુરુષોત્તમની અનેક રસરૂપ લીલાઓમાંની એક પણ લીલાની સ્થિતિ જે હૃદયમાં થાય તો રસાત્મક નંદકુમાર હૃદયમાં પ્રવેશે છે; કેમકે આપ તે લીલારૂપ છે, એટલે તે લીલાની સ્થિતિ જ્યારે હૃદયમાં થાય ત્યારે આપની પણ તેમાં સ્થિતિ થઈ જવી જ જોઈએ. જે લીલાની સ્ફુર્તિ^૧ ભક્તાહૃદયમાં થઈ હોય તે લીલામાં જોટલાં પોતાનાં સ્વરૂપો હોય, તે સર્વ સ્વરૂપ સાથે લીલાત્મક પ્રભુ ભક્તાહૃદયમાં પ્રવેશ કરે છે, એવો નિમિષ છે. ૧૧-૧૭

મર્મ ૬ (‘ગુણગાન’^૧) પ્રેરણિય-ભાવના ઉભય જાનં

પષ્ટં ઘજસ્થિતાનાં યો ભાવઃ સ્મર્યા વિયોગિનામ્ ॥

તતો ભાવસ્ય સમ્પ્રાપ્તિર્ભવિતાતો હરેર્ભવેત્ ॥૧૮॥

અવન્યા ફલેશભાષો યા તત્સમ્વન્ધી વિચિન્ત્યતામ્ ॥

ન સ્વરૂપં પૃથગ્ યસ્માન્ન તત્ર વિશતે મનઃ ॥૧૯॥

૧. શ્રી દ્વારિકેશપ્રભુ દીર્ઘનામાં ‘યુલ્લુગાન’ ને છઠ્ઠા મર્મ તે ‘વ્રજસુંદરીભાવ’ના પહેલાં મૂકે છે. મૂળ ગ્રંથમાં પ્રથમ છઠ્ઠા મર્મ તરીકે વ્રજસુંદરીભાવનો પરિચય કરાવ્યો છે, અને ગુણગાનને ૭ માં મર્મ તરીકે ઓળખાવ્યું છે. વળી શ્રીદ્વારિકેશપ્રભુ વ્રજસ્ત્રીભાવને વિશેષણ તરીકે યોજે છે, તેથી સંયોગ વિપ્રયોગરૂપ બન્ને ભાવ સ્મરવા એવો અર્થ થાય છે. મૂળ ગ્રંથમાં શ્રીદ્વારિકેશપ્રભુ તો માત્ર વિપ્રયોગી વ્રજભક્તોના ભાવને સ્મરવાની આજ્ઞા કરે છે. આટલી વિવક્ષાભૂત શબ્દમાં રાખવા જેવી છે.

સૂર્યને પોતાના અસ્તિત્વને અર્થે જીવ કોઈ પણ પ્રમાણની જરૂર પડતી નથી. કોઈ પણ વસ્તુને જોવા માટે જહાઝના પ્રકાશની જરૂર પડે છે, પણ પ્રકાશને પોતાને જોવા માટે જીવ પ્રકાશની જરૂર પડતી નથી. આવી રીતે આજ રાત્રે કોઈ પણ જાતની દલીલ કે તર્ક સિવાય તમારી આગળ માત્ર સિદ્ધાંતજ અર્થવામાં આવશે.

હવે આપણે દૃષ્ટાંત લઈએ. કૃપા કરીને તમે બધાં 'રામ'ની સાથે સાથે હિમાલયના બરફના મેદાનમાં ચાલો. ત્યાં મહિ-મય પર્વતો, સફેદ બરફનાં મેદાનો, પ્રવેત ક્ષીરસાગર જેવા પર્વતોના આંખને આંજી નાંખે એવા ઝગઝગાટ કરતાં દેખાવો આપણી નજરે પડે છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં તેજ, તેજ અને તેજ, સૃષ્ટિસૌંદર્ય, લવ્યતા અને પ્રભુભાવ પ્રસરી રહેલો જણાય છે. ત્યાં આપણને વનસ્પતિ, પ્રાણી કે મનુષ્ય, એમાંથી કશુંયે જણાતું નથી. એ બરફનાં મેદાનોમાં પ્રાણનું ઉત્પત્તિસ્થાન માત્ર સૂર્યજ દીઠમાં આવે છે. તે દિવ્ય ભૂમિમાં સૂર્યનું દેહીચ્ચમાન ધિંગ પ્રકાશી રહ્યું છે. અહીં કેવો લવ્ય દેખાવ! કેટલીક વખત વાદળાં-માંથી છણાઈને નીકળતો સૂર્યનો પ્રકાશ સમસ્ત સ્વર્ગીય દશ્યો પર અગ્નિની જ્વાલા જેવો રમણીય પ્રકાશ પાડે છે અને એને લીધે એ ગિરિનાંડો સંન્યાસીનાં વસ્ત્ર જેવો કાપાય રંગ ધારણ કરે છે. એ આખા રમ્ય પ્રદેશને ભારતવર્ષના સાધુના રૂપમાં ફેરવી નાખે છે. થોડા વખત પછી ત્યાં બધું પીળું બની જાય છે અને રમ્ય પ્રદેશમાં માત્ર એકજ વસ્તુ સૂર્યજ જણાય છે.

હવે તમે જોઈ શકશો કે આ બરફનાં મેદાનોની અંદરજ ભારતવર્ષની ગોટામાં ગોટી નદીઓ અંતર્ભાવ પામીને રહેલી છે. ભારતવર્ષની બધી ગોટી નદીઓ આ બરફનાં મેદાનોમાંથીજ નીકળીને વહેવા માંડે છે. આ હિમપ્રદેશમાંજ એ નદીઓનાં મૂળ અથવા કારણશરીર રહેલાં છે. હવે તમે એ નદીઓના લુપ્તની જીલ્લ અવસ્થા-ગીલા શરીર તરફ મહેરબાની કરીને ચાલો.

અહીં આપણને તદ્દન જુદીજ જાતના દેખાવો તથા પ્રદેશો નજરે પડે છે. હજી આપણે બરફથી દંકાયેલાં સિખરો ઉપર ગયા નથી; પરંતુ બહુ નીચાણના પ્રદેશમાં છીએ. અહીં યોજન-ના યોજન મુખી ચારે તરફ આપણે સુશોભિત ગુલાબનાં વનનાં વન જોઈએ છીએ. ગુલાબનાં પુષ્પોના મૃદુ અને મધુર ધરિમલ-

કરતાં લીલાનું રસિક કાંઈક જલદી થાય છે. ત્યારે લીલામાં પ્રવેશે છે, ત્યારે લીલાથી સ્વરૂપ ભિન્ન ન હોવાથી સર્વાત્મભાવ-પ્રાપ્તિ અને પ્રભુની સમ્યક્ પ્રાપ્તિ પણ થાય છે. વ્રજભકતો પોતે તો તત્ત્વભયતાને-લીલાસ્વરૂપપણાને પ્રાપ્ત થયેલાં છે, તેથીજ પ્રભુનું સ્વરૂપ પણ તેમનાથી જુદું નથી, માટે તેમના બાવનું સ્મરણ કરવાથી ભગવત્પ્રાપ્તિ સાથેજ થાય છે. એ હેતુથી જેમાં સાક્ષાત્ પ્રભુ બિરાજે છે, એવાં વ્રજસુંદરીની ભાવના હૃદયમાં કરવી. ૧૮-૧૯-૨૦.

મર્મ ૭ 'ગુણગાનં'

સત્તમં પ્રોચ્યતે મર્મ) સર્વદોષનિવારકમ્ ॥

ગુણા ષષ્ઠ દરેમૈયા; સર્વદોષનિવારણે ॥૨૧॥

અન્યત્ સર્વે ન તયાસ્તિ સાધનં સર્વથૈવ હિ ॥

ગુણેષુ ગૌયમાનેષુ પ્રસન્નઃ સન્ દરિઃ સ્વયમ્ ॥૨૨॥

સ્વાત્માનમાવિર્ભાવ્યૈચ સ્વાત્મન્દં સમ્પ્રયચ્છતિ ॥

ગુણાઃ પૂર્વે તુ વિરહે સ્મૃત્યર્થિ દહતિ પ્રમોઃ ॥૨૩॥

સાતમું મર્મ ગુણગાન છે. એ સર્વ દોષના નિવારણ માટે હરિના ગુણો ગાવા. સર્વ દોષનું નિવારણ કરવા માટે બીજું કંઈ પણ સાધન નથી. પ્રભુનાં ગુણમાન સિવાય બધા દોષને દૂર કરવા માટેનો બીજો કોઈ પ્રબલ ઉપાય છે જ નહિ. ગુણોનું ગાન કરતાં કરતાં પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે, અને પ્રસન્ન થઈને આપ પોતેજ સ્વસ્વરૂપ પ્રકટ કરીને સ્વાનંદનું દાન કરે છે, પહેલાં વિરહાવસ્થામાં

મલિન પ્રવાહનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે; તેની તેજ ગંગા જગત-જસ્ત પ્રવાહ રૂપે અહીં વહી રહી છે; પણ તેમાં ધણોજ ફેરફાર થઈ ગયો છે. તેણે નવાંજ વસ્ત્ર અને નવોજ રંગ ધારણ કર્યો છે. હવે તેની અંદર તેનું મૂળ પારદર્શકપણું કે નિર્મળતા રહ્યાં નથી. તે હવે મલિન થઈ છે અને ડહોળાઈ ગઈ છે. તેનો રંગ પણ વિકૃત થઈ ગયો છે તેનું ખાણી ડહોળાઈ જવા સાથે તેના વેગમાં પણ ફેરફાર થઈ ગયો છે. તેનો પ્રવાહ એવો ધીમો પડી ગયો છે, પણ તેની સાથે તેનો ઉપયોગ વધી પડ્યો છે. આ મહાન નદીમાં હોડીઓ અને નૌકાઓ ચાલી રહી છે ને તે દ્વારા માલ લાવવા લઈ જવામાં આવે છે. આ ગંધીર નદીમાં હબારો હોડો સ્નાન કરવાને પ્રયેશ કરે છે. વળી ચારે તરફના પ્રદેશને ખાણી પાંઈ રસાળ કરવા માટે તેનો કાંસ અને નહેરોમાં પણ બહોળો ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે.

નદીના જીવનની આ ત્રીજી અવસ્થા એજ તેનું સૂક્ષ્મ શરીર છે, ત્યારે નદીના વાસ્તવિક જીવન (આત્મા)ની શું સ્થિતિ છે? પ્રવાહની વાસ્તવિક શક્તિનું શું સ્વરૂપ છે? નદીના જીવનની વાસ્તવિક પ્રેરકશક્તિ તો સૂર્યજ છે. આ દૃષ્ટાંત આપણે મનુષ્ય-જીવનને સાચુ પાડી શકીએ છીએ.

તમારાં એ ત્રણે શરીરોને એકબીજા સાથે તેમજ તમારા સત્ય સ્વરૂપ (આત્મા) સાથે શો સંબંધ છે?

તમારી સુપ્રતિ અવસ્થા કે જેની અંદર તમને બીજી કોઈ પણ વસ્તુનું જ્ઞાન રહેતું નથી; જ્યાં તમને દુનિયા વિષે કંઈ પણ જ્ઞાન રહેતું નથી; જ્યાં પિતા એ પિતા નથી; માતા એ માતા નથી; ગૃહ એ ગૃહ નથી અને જ્યાં કેવળ અજ્ઞાન સિવાય બીજું કશુંજ હોતું નથી; જ્યાં કેવળ અપ્રતીકૃત ભૂતની અવસ્થા, મૃત્યુની એક સ્થિતિ, વિનાશનું એક મોટું સ્વરૂપ, ટૂંકાણમાં શૂન્યતાની સ્થિતિજ માત્ર હોય છે. આવી અવસ્થામાં તમારું વાસ્તવિક સ્વરૂપ કેવું હોય છે?

આ સંબંધમાં વેદાંત કહે છે કે, આ અવસ્થા કે જેના વિષે તમે કદી વિચારજ કર્યો નથી, તે અવસ્થામાં મનુષ્યનું કારણશરીર તેના વાસ્તવિક સ્વરૂપ—આત્મામાં અજ્ઞાનપણે સૂતેલું હોય છે. ઉપરના દૃષ્ટાંતમાં જરફનાં મેદાનમાં પ્રકાશતા સૂર્યની સાથે

નવમું 'મમ' જગદાક્રમમાત્રમાં નિષ્ઠા એ છે, કાંઈ પણ પ્રકારનો વિચાર કર્યા વિના પ્રભુની જે કાંઈ આજ્ઞા થાય તેમાં તત્પર થવું; ગમે તેવી વિપરીતતા જણાતી હોય તો પણ 'પ્રભુ જે કરે છે તે માગ સારા માટેજ કરે છે,' એવા દૃઢ વિશ્વાસથી તેમની આજ્ઞાને આધીન બની જવું. એમ થવાથી, પ્રભુના વાક્યને અનુસરવા માત્રથી સાધનો ન બની શકે, અથવા કાંઈ વિપરીત બની જાય, નહિ તો કાંઈ કરી શકાયજ નહિ, અને માત્ર સદા મૌન રિયતિજ થાય તોપણ જગવાન પોતે તે જનને કૃતાર્થ કરે છે. સ્વામીની આજ્ઞાનું સર્વોર્ગે અરક્ષંબન કરવું એ સંવચ્ચો મુખ્ય ધર્મ છે. એ મુખ્ય ધર્મને પકડી ગખતાં કદાચિત બીજા ગૌણ દેહધર્મોને નિર્લાંગણિ આપવી પડે છે તો તેથી કાંઈ ક્ષત્યાનિ થવાની નથી. સાધનો ન બને, વિપરીત ઊલટુંજ કાર્ય થઈ જાય, અથવા તો સાફ નરતું કાંઈ પણ ન કરી શકાય તો પણ જગવાન તો જિજ્ઞાસુ કૃતાર્થ કરવાનાજ, એમા કાંઈ પણ સંશય નથી. દર્શન તરીકે ૮૪ વૈષ્ણવની વાર્તામાં વાંચો શ્રીકૃષ્ણદાસ મેઘનની વાર્તા. માત્ર શ્રીવલ્લભાધીશ્વરની આજ્ઞા માત્રને આધીન થઈને ૩ દિવસ મુઠ્ઠી એકજ ઠેકાણે એમને એમ જીભા રહ્યા હતા ! ૨૫

મર્મ ૧૦ 'કૃતિ-વચન-વિશ્વાસ મન ચિત્ત બાને'

મગવદીય જાન સત્સંગવો અનુસરે,
ના દેશે દોષ અરુ સત્ય માલે,
પુષ્ટિધર્મમ્ દસ-ધર્મ વહ વિષ વદે.
સદા ચિત્તમે શ્રીદ્વારિકેશ રાલે ॥

રમાં રહેલા સૂર્યને જાણે, તમે તમારા હૃદયમંદિરમાં રહેલા ઈશ્વરને ઓળખો, તમે તમારો અંતરાત્મા કે જે તમારા કારણ-શરીરરૂપી હિમપ્રદેશમાંથી આ અખિલ વિશ્વને સજે છે, તેનો સાક્ષાત્કાર કરો; તે સૂર્ય, ઈશ્વર અથવા આત્માનો શો અર્થ છે? મહેરબાની કરી હવે એ પ્રશ્નનો ખુલાસો સાંભળો.

જ્યારે તમે ગાઢ નિદ્રામાંથી જાગો છો, ત્યારે તમે કહો છો કે, “હું સુષેથી જાંઘી ગયો હતો, મને કશુંયે ભાન નહોતું.” આના સંબંધમાં વેદાંત કહે છે કે, “આ તમારા શબ્દો એક કાગળ ઉપર મહેરબાની કરીને લખો.” આવું કહેવું એ, જેમ કોઈ માણસ એમ કહે કે, “ઘોર રાત્રિએ, અમુક સ્થળે કોઈ પથુ નહોતું” એના જેવું છે. એક માણસે ન્યાયાધીશની કોર્ટમાં આવી જણાવ્યું કે, “મધ્ય રાત્રિએ અમુક જગ્યાએ કોઈએ નહોતું.” ન્યાયાધીશે આ એના શબ્દો કાગળ ઉપર લખવાને તેને દરમાવ્યું. વેદા માણસે તે પ્રમાણે લખ્યા પછી ન્યાયાધીશે પૂછ્યું કે, “તમે જે કહો છો તે ખરી હકીકત છે?” તેણે હા પાડી. ન્યાયાધીશે પાછું પૂછ્યું કે, “આ જે તમે કહો છો, તે કોઈની કહેલી વાત કહો છો કે તે તમે જાતે જોયેલી કહો છો? શું તમે તે નજરાનજર જોધ છે?” તેણે કહ્યું: “હા, તે મેં નજરાનજર જોધ છે.” ન્યાયાધીશે કહ્યું: “ખરું સાચું. જો તમે આ હકીકત નજરાનજર જોયેલી છે અને ત્યાં કોઈએ હાજર નહોતું, એ તમારું કહેવું સત્ય છે, તો પછી તેને પ્રત્યક્ષ જાણનાર તરીકે નિદાન તમે પોતે તો ત્યાં હાજર હતાજ અને જો હાજર હતા તો પછી “ત્યાં કોઈ-યે નહોતું” એવું જે તમારું કહેવું છે, તે કોઈ રીતે વાસ્તવિક નથી; કારણકે કોઈ મનુષ્ય તરીકે તમે તો ત્યાં હાજર હતાજ અર્થાત્ ત્યાં નિદાન એક માણસ તો હાજર હતાજ!”

આ પ્રમાણે જ્યારે તમે કહો છો કે, “હું એવો તો ઘસ-ઘસાટ જાંઘી ગયો હતો કે મને કશુંયે ભાન નહોતું. ત્યાં કંઈ પથુ નહોતું,” એમ કહેવામાં વિરોધાભાસ આવે છે. પણ મહેરબાન, હું કહું છું કે, “ત્યાં કંઈ પથુ નહોતું એમ નથી, પણ ત્યાં કંઈક હતુંજ અને તે કંઈક તે તમે પોતેજ ત્યાં વિચ્છિન્ન હતા. જો તમે જાતે જાંઘી ગયેલા હોત, જો તમારું સત્ય સ્વરૂપ, સત્ય આત્મા, સત્ય ભાનુ, સત્ય ગિર્ણ, સત્ય ઈશ્વર એ જો ત્યાં નજ હોત તો ‘મને કશુંયે ભાન નહોતું’ એવું અભાન અને

લક્ષણો હોવાં જોઈએ તે આપણાથી જોઈ ન શકાય અને બીજાં
 કેટલાંક વિપરીત લક્ષણો જોવામાં આવે તોપણ તેમને સ્વામીનો
 મંત્ર ધરેલો હોવાથી સ્વરૂપાત્મકજ સમજવા. કૃપાપરાયણ સદાનંદ
 નંદનંદન પોતાના નિજ જનો માટે જે કાર્ય કરે છે તે સારું
 કરે છે એમ માનવું. જેમ માળાપનાં દરેક કાર્ય પુત્રના હિતને
 માટેજ હોય છે અને માળાપનાં દરેક કાર્યો પોતાનાજ હિતને
 અર્થે છે એમ માનેવાની પુત્રની પણ ફરજ છે, તેમ જીવોએ પણ
 એમજ માનવું કે પ્રભુનો મંત્ર ધરાવનારા મહાતુભાવી ભગવદીયો
 જે કાર્ય કરે છે તે સારું કરે છે, માટે સર્વથી પહેલાં ભગવદી-
 યોમાં વિશ્વાસ રાખવો; તેમના હોય ન જોવા. એમનાં દરેક કાર્યોમાં
 ઉત્તમતા જોવી એમ કાર્યાધીજ નવમ, અષ્ટમ વગેરે મર્મે સિદ્ધ થશે.

આ સ્થલે એટલું સ્પષ્ટ સમજવાનું કે મર્મનાં ગણનાનો જે
 ક્રમ શ્રીહરિરાયજીએ બતાવ્યો છે, તે અડતો ઉતરતો છે. અર્થાત
 પહેલું મર્મ સર્વથી શ્રેષ્ઠ અને ક્ષાત્મક છે અને જ્યારે બીજું મર્મ
 સિદ્ધ થાય ત્યારેજ તે પણ સિદ્ધ થાય, બીજું મર્મ ત્રીજું સિદ્ધ
 થયા પછી, ત્રીજું ચોથા પછી, એમ ઉતરોત્તર કાર્ય-કારણભાવ
 છે. એ ઉપરથી પહેલું મર્મ પહેલાં સિદ્ધ થાય અને બીજું તે
 પછી અને ત્રીજું તેથી અનન્તર, એમ ક્રમ ન લેતાં, પ્રથમ દશમું
 મર્મ વિશ્વાસ અને ભગદીયોમાં ભગવદ્ભુક્તિ અને પછી અનુક્રમે
 નવમું, આઠમું, સાતમું વગેરે સિદ્ધ થાય એમ અવધારવું, ૨૭-૩૧.

શ્રીહરિરાયજી અન્યનો ઉપમંહાર કરતાં ફલશ્રુતિ વર્ણવે છે.

વિજ્ઞાયેતાનિ મર્માણિ શ્રીમદાચાર્યસેયકૈઃ ॥

મક્તિમાર્ગે સ્થિતિઃ કાર્યાઃ સર્વદાતિવિચક્ષણૈઃ ॥૩૨॥

ન કરી તપાસો કે, શું કુદરતની આવી ઘટના નથી ? આ આપણી પૃથ્વી ક્યાંથી ઉત્પન્ન થઈ ! આ તમારી પૃથ્વી પ્રથમ નેપ્ચુલર અવસ્થામાં (બ્યોતિમંચ અગ્નિપ્રવાહોની અવસ્થામાં) હતી આ બધું દ્રશ્યપ્રપંચ એક વખત તમારી સુષુપ્તિ અવસ્થાની માંદક અવ્યક્ત નિરાકાર સ્થિતિમાં હતું. તે એક વખત અપંચીકૃત અવસ્થામાં હતું. એવી અપંચીકૃત ભૂતની સ્થિતિમાંથી સર્વે જાતની વનસ્પતિ તેમજ પશુપક્ષી અને મનુષ્યપ્રાણી ઉત્પન્ન થયાં છે. વેદાંત કહે છે કે, “ જે સત્ય તમે આ ભૌતિક જગતમાં જુઓ છો, આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી પણ તેજ સત્ય છે. જે આ સમસ્ત જગત શૂન્યમાંથી-અજ્ઞાનમાંથી ઉદ્ભવ્યું છે, તો તમારી સ્વપ્ન અને જાગૃતાવસ્થા પણ તમારી સુષુપ્તિ અવસ્થાના અજ્ઞાનમાંથી ઉદ્ભવેજ. ” તમારી જાગૃત અને સ્વપ્નાવસ્થા પણ એમાંથી ઉત્પન્ન થઈ. આવીજ રીતે દરેક મનુષ્યના જીવનવ્યવહારમાં પણ હીઠામાં આવે છે. મનુષ્યની જાહ્યાવસ્થા એ સુષુપ્તિ અવસ્થા જેવી છે. એ સુષુપ્તિ જેવી જાહ્યાવસ્થામાંથીજ મનુષ્ય ક્રમે ક્રમે-તમે જેને ઉચ્ચ અવસ્થાઓ કહો છો, તે અવસ્થાઓમાં આવે છે. વાસ્તવિક રીતે જિંચ અને નીચ એ માત્ર સાપેક્ષિક શબ્દોજ છે.

જે નિયમો સમસ્ત વિશ્વમાં હીઠામાં આવે છે, તેવાજ નિયમો પ્રત્યેક મનુષ્યના સામાન્ય જીવનમાં પણ હીઠામાં આવે છે. અર્થાત્ “ પિંડ તેજ પ્રજ્ઞાંડે ” છે. આ સુષુપ્તિ અવસ્થામાંથી સ્વપ્નાવસ્થા ઉદ્ભવે છે. જાગૃત અવસ્થાના સંસ્કારથીજ સ્વપ્નાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે એવું લોકોનું કહેવું છે, પરંતુ એ અવસ્થાનું ખરું સ્વરૂપ શું છે, તે વાત તમારા હિગલ, કેન્ટ વગેરે પાશ્ચાત્ય તત્ત્વવાદીઓ જરાજર સ્પષ્ટ કરી શકતા નથી; પણ વેદાંત બ્યારે સાબિત કરી આપશે, ત્યારે તમને જાહેર આશ્ચર્ય લાગશે. આ લિપયને વિશેષપણે ચર્ચવાને અત્યારે આપણને અવકાશ નથી, પણ તે બીજા કોઈ એક ભાષણમાં અથવા કોઈ એક જુદા પુસ્તકમાં તમને ચિદ કરી આપવામાં આવશે.

હવે આપણે સ્વપ્નાવસ્થામાં આવીએ. જાણે કે જરૂરતા મેદાનોમાં થઈને આપણે પર્વતોમાં નીચા આવતા હોઈએ તેવી રીતે સુષુપ્તિ અવસ્થામાંથી સ્વપ્નાવસ્થામાં આપણે આવીએ છીએ. ધારો કે હજી તમે પર્વત ઉપર સ્વપ્નમાં છો. અહીં સૂક્ષ્મ-શરીરમાં રહિલો સ્વપ્નાવસ્થાને અનુભવતો તૈજસ્-આત્મા (આ સ્વપ્નાવસ્થા-

મુદા નૃપં શૃણુ તમાપ યદ્ધુયલ્લભયરા
 નુમસ્તાનાચાર્યાનિ વિશ્વધરચન્દ્યાન્ પ્રણયતઃ ॥૨॥
 થોકૃષ્ણપાદપાયોજે સતત લગ્નમાનસમ્ ।
 નિજભક્તકૃપાપૂર્ણે હરિરાય નમામિ તમ્ ॥૩॥
 કુલસોકાષ્ટમાલાભિઃ સર્વંદા મૃષિતાન નરાન ।
 હરિનામાક્ષરમુગ્ધાન્ નમામિ ભગવત્પરાન્ ॥૪॥

મુલમ્—સર્વસાધનરાહિત્ય ફલાત્તો યથ સાધનમ્ ॥
 ફલં યા સાધનં યથ પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥૧॥

મૂલ—જે માર્ગમાં લોકિક તથા અગૌકિક અને સકામ અથવા
 નિષ્કામ સર્વે સાધનોનો અભાવજ પૂર્ણ-આનન્દ-સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણ-
 ચન્દ્રની પ્રાપ્તિમાં સાધનરૂપ છે, અર્થાત્ પ્રભુ પ્રાપ્તિમાં દૈન્યજ સાધન
 છે, તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ છે.

વિવેચન:-શંકા—લોકિક તથા વૈદિક સાધન કદાચ ન હોય,
 તથાપિ દૈન્ય પણ સાધન છે, તેથી પ્રભુ નિઃસાધનતાથી મક્કે છે,
 અર્થાત્ નિઃસાધનતાનું ફક્ત ભગવાન છે એમ નહિ કહી શકાય.

ઉત્તર—જે ફરૂપ ભગવાન તેજ ફક્તપ્રાપ્તિમાં સાધનરૂપ છે.
 અર્થાત્ સાધ્ય ભગવત્સ્વરૂપના લાલ પદ્મેલાં ભગવાનજ સાધન છે.
 પણ ભગવદ્—વ્યતિરિક્ત કાર્ષ્ણીય પદાર્થના સાધનપણાથી
 ગ્રહણ કરવામાં આવતું નથી, તેથી તે શંકા રહી નહિ.

નદીના સૂક્ષ્મ શરીરમાં કોઈ પણ રીતે ફેરફાર થયો નથી; પણ માત્ર તેણે નવું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે. આવી રીતે સૂક્ષ્મ શરીર-વાળી નદી જ્યારે વહેતી વહેતી સપાટ પ્રદેશમાં આવે છે અને કાદવવાળું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે, ત્યારે નદીએ સ્થૂળ શરીર ધારણ કર્યું છે, એમ આપણે કહીએ છીએ. જ્યારે કારણશરીરમાંથી સૂક્ષ્મ શરીર ઉદ્ભવ્યું, ત્યારે આવો પ્રકાર નહોતો. ત્યારે તો કારણ-શરીરને વિલીન થઈ સૂક્ષ્મશરીરરૂપે થવાનું હતું અને હવે જગતા-વસ્થામાં આવવા સાથે કાંઈ સૂક્ષ્મશરીરને વિલીન થવાનું, રૂપાંતર પામવાનું રહેતું નથી. તેને ફક્ત નવું સ્વરૂપ-નવું વસ્ત્ર ધારણ કરવું પડે છે. સાચી વસ્તુસ્થિતિ તો આ પ્રમાણે છે.

તમારી જગતાવસ્થામાં તમારું સૂક્ષ્મ શરીર જે જે સ્વભાવસ્થામાં મન અને યુદ્ધિરૂપે કામ કરે છે, તે કંઈ અદૃશ્ય થઈ જતું નથી; પણ તેનું તેજ રહે છે અને વધારામાં માત્ર મસ્તક વગર સર્વ સ્થળ અંગે વસ્ત્રની માફક ધારણ કરવામાં આવે છે. જ્યારે તમે નિદ્રાવસ્થામાં જાવ છો, ત્યારે જેવી રીતે આપણે પહેરેલાં વસ્ત્રો ઉતારી ખીંટીએ મૂકીએ છીએ, તેવી રીતે સૂક્ષ્મ શરીર સ્થૂળ શરીરનું જાન મૂકી દઈને કારણશરીરમાં પ્રવેશે છે.

જેવી રીતે સૂતી વળતે લોહો પોતાના શરીર ઉપર પહેરેલાં વસ્ત્ર ઉતારી એક કોરે મૂકે છે, તેવી રીતે તમે તમારા જગતા-વસ્થાવાળા સ્થૂળ શરીરમાંથી તમારું જાન ખેંચી દો છો અને સ્વભામાં માત્ર તમારું સૂક્ષ્મ શરીરજ કાયમ રહે છે. વારૂ, એ સૂક્ષ્મ શરીર શું છે? તે પણ એક સ્થૂળ શરીરની માફક પંચ-ભૌતિક શરીરજ છે. હવે એ વાત તમને સાબિત કરી આપવામાં આવશે. વળી સાથે સાથે સૂક્ષ્મ શરીરનો સ્થૂળ શરીર સાથે અને સ્થૂળ શરીરનો સૂક્ષ્મ શરીર સાથે શો સંબંધ છે, તે વાત પણ તમને સાબિત કરી આપવામાં આવશે. તમે જાણો છો કે, નદી-ઓ મોટે ભાગે શિયાળાની ઋતુમાં (અહીં શિયાળાને રાત્રિની જોડે સરખાવવામાં આવ્યો છે.) તેઓના સ્થૂળ શરીરનો ત્યાગ કરે છે અને માત્ર સૂક્ષ્મ શરીરને ધારણ કરે છે. અર્થાત્ શિયાળાની ઋતુમાં નદીઓ પ્રવાહમાં નાની જાય છે અને પોતાનું કાદવ અને મટોડીવાળું મલિન વસ્ત્ર છોડી નિર્મળતા ધારણ કરે છે; (નિર્મળતા એ નદીનું સૂક્ષ્મ શરીર છે.) જાણે કે તે નદીઓ સૂવા જાય છે. જેવી રીતે નદીઓ કાદવ અને મટોડીવાળું પોતાનું

લક્ષ્મીરૂપ મૃતિથી સાધ્ય જે સાધનનો ઉપદેશ કરાય છે. તે વિહિત સાધન જ્ઞાન અને લક્ષ્મીથી જે મુક્તિ તે મર્યાદા. તે સાધન-વ્યતિરિક્ત પોતાના સ્વરૂપમત્ર વડે મુક્તિ, તે પુષ્ટિ માટે પૂર્યોક્તિ ને કહ્યું તે સંકારથી રાગ માટે કલ્યાણ નથી, ૧.

મૂલમ્—અનુગ્રહેણૈય સિદ્ધિર્લૌકિકો યથ વૈદિકો ॥

ન યત્નાદન્યથા વિઘ્નઃ પુષ્ટિમાર્ગઃ સ વચ્ચતે ॥૨॥

મૂલ—જે માર્ગમાં લાકિ (સ્મૃતિપુરાણોક્ત) સિદ્ધિ તથા વેદોક્ત સિદ્ધિ ખીજ કાઢ પણ સાધનની સહાયતા વિના હરિની કૃપાથીજ થાય છે, તે શુદ્ધ પુષ્ટિઅસ્તિમાર્ગ કહેવાય છે. હરિભક્ત-વ્યતિરિક્ત યત્ન કરવાથી વિઘ્નજ પ્રાપ્ત થાય છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં રહેનારની સર્વ સિદ્ધિઓ ભગતકૃપાથીન છે.

વિવેચન—સંકા, યત્ન કરવાથીજ વિઘ્નનો નાશ થવો જોઈએ અને અયત્નથીજ વિઘ્નપ્રાપ્તિ થવી જોઈએ, પરન્તુ યત્નથી વિઘ્ન પ્રાપ્ત થાય છે, એમ કેમ કહી શકાય.

ઉત્તર—ભગવદ્ભક્તિવ્યતિરિક્ત ખીજે કાઢ પણ જાતનો યત્ન નહિ કરનાર ફક્ત્રૂપ શ્રીપુરુષોત્તમનેજ સાધનરૂપ માનનાર અનન્યાશ્રયી ભક્તનાં સર્વ વિઘ્નો શીઘ્રિજ દુર કરે છે, કારણ કે શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યું છે કે “તેષ્વાસ્તેષષમિદ્ધરિઃ” તે ભક્તોના હૃદયમાં સર્વ પાપોના નાશ કરનાર શીઘ્રિ ધિરાજે છે. તો શ્રી-હરિનું ધિરાજવું ત્યાં હોય ત્યાં વિઘ્નસંભાવનાજ કેમ હોઈ શકે ? માટે અયત્નથીજ વિઘ્નનો નાશ થાય છે ને યત્નથી પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્તિ છે, એમજ માનવું યોગ્ય છે. શ્રીકૃષ્ણજ ગીતાજમાં આવા

નો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે, સપાટ પ્રદેશમાં વહેતી સરિતાના સ્થૂળ શરીરના જેવી તમારી જાગૃતાવસ્થા છે. નદીના આ સ્થૂળ શરીરમાં પણ સૂર્ય ઝરફના પ્રદેશમાં જે પ્રમાણે પ્રકાશતો હતો, તેજ પ્રમાણે પ્રકાશે છે; પરંતુ ઝરણાંઓમાં અને કાદવ તથા મટોડીવાળા નદીના પ્રવાહમાં તો તેનું પ્રતિબિંબ પણ જણાય છે. આવી રીતે તમારી જાગૃતાવસ્થામાં પણ આત્મદેવનું પ્રતિબિંબ દીઠામાં આવે છે. હું આ કરું છું, હું તે કરું છું, હું આ છું, હું તે છું, આ અહંકાર, આ મિથ્યા આત્મા જાગૃતાવસ્થામાં પણ જણાય છે; પણ તમે જુઓ છો કે, સ્વભાવસ્થાના અને જાગૃતાવસ્થાના અહંકારમાં તફાવત છે. જેવી રીતે પર્વત ઉપર વહેતાં ઝરણાંઓ અને વહેણાંઓમાં સૂર્યનું પ્રતિબિંબ અસ્થિર અને તરલિત હોય છે, તેવીજ રીતે તમારી સ્વભાવસ્થામાંનો તમારો અહંકાર કે જે આત્માનું પ્રતિબિંબ છે, તે ક્ષણિક, ચંચળ, અસ્થિર, તરલિત અને વિકારી છે અને સપાટ પ્રદેશમાં વહેતી નદીના મંદ પ્રવાહમાં જણાતા પ્રતિબિંબની માફક તમારી જાગૃતાવસ્થામાં પ્રતિબિંબરૂપે પ્રકાશતો તમારો અહંકાર સ્થિર અને સ્થાયી છે.

હજી પણ આ વિષયને જરા વિશેષ સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે. લોકો કહે છે કે, સૂક્ષ્મ શરીરમાંથી સ્થૂળ શરીર ઉત્પન્ન થાય છે, એ તમે શા આધારે કહો છો? લોકો કહે છે કે, જાગૃતાવસ્થા કરતાં સ્વપ્નાવસ્થાને તમે શા આધારે ઉચ્ચ ગણો છો? જુઓ, ધ્યાન આપો. તમારી જાગૃતાવસ્થાનો અનુભવ શાનો બનેલો છે? તમારી જાગૃતાવસ્થાનો અનુભવ એ દેશ, કાળ અને કાર્ય-કારણાત્મક છે. એ દેશ, કાળ અને કાર્ય-કારણના વિચાર વગર તમે આ પ્રશ્નાંકના કોઈ પણ પદાર્થનો ખ્યાલ કરી શકશો નહિ, એના સિવાય કોઈ પણ વસ્તુનો ખ્યાલ આણુવો અશક્ય છે. આ દેશ, કાળ અને કાર્ય-કારણભાવ એ તો તમારી જાગૃત તેમજ સ્વપ્નસૃષ્ટિના વાણાતાણા સમાન છે. તમને ખબર છે કે, ઈંગ્લેંડના વિદ્વાન પંડિત મેક્સમૂલર જર્મન તત્ત્વવાદી કેન્ટના "ક્રિટિક ઓફ પ્યોર રીઝન" નામના ગ્રંથના ભાષાંતરમાં તેની પ્રસ્તાવના લખતાં કહે છે કે, "જે તત્ત્વજ્ઞાન વેદાંત શીખવે છે, તેજ તત્ત્વજ્ઞાન કેન્ટ શીખવે છે." વળી તે કહે છે કે, "દેશ, કાળ અને કાર્ય-કારણભાવ એ આદ્ય છે," એ કેન્ટે સ્પષ્ટ રીતે સાબિત કરી આપ્યું છે અને હિંદુઓએ તે સાબિત કરી આપ્યું નથી;

મૂલમ્—યત્રાંગોકરણેનૈવ યોગ્યતાદિવિચારણમ્ ॥

અવિલમ્બઃ પ્રમુદ્ધતઃ પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥૩॥

જે માર્ગમાં પ્રભુ ત્યારે ભક્તોનું વરણ (અંગીકાર) કરે છે ત્યારે ભક્તોને વિશે યોગ્યતા છે કે નહિ તે વિશે વિચાર કરતા નથી, અને વરણ કરવામાં વિલંબ કરતા નથી. તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ છે. ૩.

મૂલમ્—સ્વરૂપમાત્રપરતા તાત્પર્યજ્ઞાનપૂર્વકમ્ ॥

ધર્મનિષ્ઠા યત્ર નૈવ પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥૪॥

જે માર્ગમાં શ્રુતિ ઋતિ પુરાણ ઇતિહાસમાં પ્રતિપાદન કરેલા ધર્મોનું તાત્પર્ય ભગવાનમાં જાણીને ભગવત્સાક્ષાત્કાન્માં અંતરાયભૂત ધર્મોનો ત્યાગ કરી કેવલ પ્રભુઅવરૂપને વિશેજ એકતાન ચિત્તથી રહેવું, તે શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગ કહેવાય છે,

શંકા—શાસ્ત્રો ધર્મનિષ્ઠાનો ઉપદેશ કરે છે પણ ધર્મનિષ્ઠાનો ત્યાગ કરવો તેમ ઉપદેશ કરતાં નથી. મનુસ્મૃતિમાં કૃત્યું છે કે જો આપણે ધર્મનું રક્ષણ કરીએ તો રક્ષણ કરાયેલો ધર્મ આપણું રક્ષણ કરે છે, અને જો આપણે ધર્મને હણીએ તો તે હણાયેલો ધર્મ આપણને હણે છે. તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે ધર્મનિષ્ઠામાંજ એમ સમાયેલું છે. ત્યારે ધર્મનિષ્ઠા જે માર્ગમાં નથી તે પુષ્ટિમાર્ગ કહેવાતો હોય તો તે માર્ગ સશસ્ત્ર કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર—ધર્મપર વિશેષ ભાર મૂકવામાં આવે છે. પરંતુ પુષ્ટિપથમાં તો તમામ ધર્મોનું તાત્પર્ય પ્રભુમાંજ જાણી મન, વાણી

આવી રીતે તમારી જાગૃતાવસ્થાના પદાર્થો તો તમારી સ્વભાવસ્થાના પદાર્થોથી વસ્તુરૂપેજ ભિન્ન નથી, પણ તેના પ્રમાણમાં અને અંશમાંજ ભિન્નતા છે. સ્વભાવસ્થાના પદાર્થો ક્ષણિક, વિકારી, અસ્થિર અને અનિયમિત હોય છે. કેઈ એક નાના છોડને આપણી મરણ પ્રમાણે વાળી અને ઉછેરી શકીએ છીએ, તેવી રીતે આ સ્વભાવસ્થાના પદાર્થોમાં પણ આપણી ઇચ્છાનુસાર ફેરફાર કરી શકીએ છીએ; પણ જ્યારે તે નાના છોડ મટી જઈને મોટું વૃક્ષ બને છે, ત્યારે આપણે એને કેઈ પણ રીતે વાળી કે ફેરવી શકતા નથી; તે પ્રમાણે જાગૃતાવસ્થાના પદાર્થોમાં તમે ઝટઝટ ફેરફાર કરી શકતા નથી. તમારી સ્વભાવસ્થામાં તમે એક સ્ત્રીને જુઓ છો; એક સેકન્ડમાં તેજ સ્ત્રી ઘોડી બને છે, વળી તે ઘોડો બને છે. સ્વપ્નમાં તમે તમારી આગળ એક જીવતો માણસ જુઓ છો, પળવારમાં વળી એજ માણસ મરી જાય છે અને તેને બદલે હવે તમારી નજર આગળ એક પર્વત ખડો થાય છે. વળી તે પર્વત હતો ન હતો થઈ જઈ તેની જગ્યાએ ત્યાં અગ્નિ ભભૂકે છે. જે પદાર્થો તમે તમારી સ્વભાવસ્થામાં જુઓ છો, તે પદાર્થો તમારી સુષુપ્તિ અવસ્થામાં નહોતા; તોપણ (જેવી રીતે બરફના પ્રદેશમાંથી નાનાં નાનાં ઝરણાં અને વહેણાં નીકળે છે, તેવી રીતે) સુષુપ્તિ અવસ્થામાંથીજ એ બધા પદાર્થો ઉત્પન્ન થયા છે; તેજ પ્રમાણે તમારી જાગૃતાવસ્થામાં પણ આ આઘ સૂક્ષ્મ અવસ્થામાંનાજ દેશ અને કાળ પૂર્ણપણે વિકાસ પામી સ્થિર અને નિયત સ્વરૂપ ધારણ કરે છે.

આ પ્રમાણે તમારી સ્વભાવસ્થાનું જ્ઞાન અને બુદ્ધિ તમારી જાગૃતાવસ્થા સાથે સંબંધ ધરાવે છે. ‘રામ’ પોતે પોતાના ભતિ-અનુભવથી પણ જાણે છે કે, ઘણી વખત હું જ્યારે વિદ્યાર્થી હતો, ત્યારે જાગૃતાવસ્થામાં ગણિતના બહુ અધરા દાખલા કે જેને વિશે હું બહુ વિચાર કર્યો કરતો હતો અને ગણી શક્યો નહોતો, તે સ્વભાવસ્થામાં હું ખંરાખર ગણી શક્યો હતો; પણ પાછો જાગૃત થતાં તે કેમ ગણવા તે મને સમજાતું નહિ. દલીલ અને સુદામાં દોષ હતો. તમારી સ્વભાવસ્થાની દલીલો પણ વિકારી, ક્ષણિક, અસ્પષ્ટ હોય છે; તોપણ જેવી રીતે એક વિકાસ પામેલા વૃક્ષનો એક વિકાસ પામતા છોડ તેમજ હજી તરતના ફૂટેલા વિકાસ પામતા અંકુર સાથે સંબંધ છે, તેવીજ રીતે તે દલીલોનો પણ

લીલાને ઉત્તમ ભગવામાં આમે છે, તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે. ૫.

મૂલમ્—ન લોકયદસાપેક્ષ્યં સર્વથા યત્ર યતંતે ॥

સાપેક્ષતા સ્વામિસુખે પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥૬॥

જે માર્ગમાં સ્વામિસુખને ઇચ્છનાર ભક્તોને સ્મૃતિ કે વેદ (કર્મકાંડ)ની આપેક્ષા નથી, બ્યારે ભગવાન જે ભક્ત પર અનુગ્રહ કરે છે, તે ભક્તોની લોકમાં અને વેદમાં નિષ્ઠા રહેતી નથી, પણ કેવલ પ્રભુધા સુખનીજ અપેક્ષા છે, તે શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ છે. ૬.

મૂલમ્—યરણે હૃદયતે યત્ર દેતુર્નાણુરપિ સ્વતઃ ॥

યરણં સ નિજેચ્છાતઃ પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥૭॥

જે માર્ગમાં પ્રભુ જે જીવનો અંગીકાર કરે છે, તે વગ્ણમાં તે જીવના સાધનનું જરા પણ કારણ નથી, પણ પ્રભુ પોતાની ઇચ્છાથીજ જીવોનો પોતાના દાસપણાથી અંગીકાર કરે છે; તે બાબત 'નાયમાત્મા પ્રવચને' આ શ્રુતિથી સ્પષ્ટ થાય છે, તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે. ૭,

મૂલમ્—યત્ર સ્વતંત્રતા ભક્તેરાધિર્માયાનપેક્ષણાત્ ॥

પૂર્વાનુભયરૂપત્વ પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥૮॥

જે માર્ગમાં વિપ્રયોગાવગ્થામાં પ્રભુપ્રાકટ્યની અપેક્ષા સિવાય સ્વરૂપાનન્દ ફલ આપવામાં ભગવદ્ગુણગાનાદિ ભક્તિનીજ સ્વતંત્રતા છે, સ્વરૂપાવિર્ભાવ સંબંધી રસની બિલકુલ અપેક્ષાજ નથી, પ્રેમથી

છીએ, ત્યારે બીજામાંથી વૃક્ષ નથી ઉદ્ભવતું એમ આપણે કહી પણ નહિ કહી શકીએ. સ્વભાવસ્થામાં તમારી જાગૃતાવસ્થાના સંસ્કારોમાંથી ઉત્પન્ન થતા બનાવો વારંવાર દૃષ્ટિગોચર થતા હોય તેથી 'રામ'ના કહેવાનો તમે જરાયે નિષેધ નથી કરી શકતા. દેશ, કાળ, વસ્તુ અર્થાત્ સ્વભાવસ્થાના ભેદભાવમાંથી જાગૃતાવસ્થા ઉત્પન્ન થાય છે, એમ કહેવામાં ઉપરના સત્યથી જરા પણ વિરોધ આવતો નથી.

વેદાંતનો સિદ્ધાંત એવો છે કે, સ્વપ્ન અને જાગૃત એ બંને અવસ્થાઓની ઉત્પત્તિ સુપુષ્ટિ અવસ્થાના કારણશરીરમાંથી-શૂન્યભાવમાંથીજ ઉદ્ભવ પામી છે. હિંદુઓ જ્યારે એમ કહે છે કે, આ સંસારનું અસ્તિત્વજ નથી અથવા તો આ જગત અજ્ઞાનનુંજ પરિણામ માત્ર છે, એનો અર્થ એવો થાય છે કે, સુપુષ્ટિ અવસ્થામાં તમે જેને શૂન્યભાવ, સંકીર્ણતા કે અસ્તવ્યસ્તપાણું કહો છો, તે વેદાંતની દૃષ્ટિએ અવિદ્યા અર્થાત્ ધનીભૂત થયેલું અજ્ઞાનજ છે. તમે જો સ્થિતિને અવિદ્યાની પરાકાષ્ટા કહેશો તો સુપુષ્ટિ અવસ્થા એ એવી અવિદ્યાની પરાકાષ્ટાજ છે. એ અજ્ઞાન, અવિદ્યા વા અંધકારમાંથી સંસાર ઉદ્ભવે છે. આ ભેદભાવ અને વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે, એ અવિદ્યા પરિવર્તનશીલ એટલે કે વિકારી છે. સ્વપ્નાવસ્થામાં તમે જો પ્રકારની વસ્તુઓ જુઓ છો. એક કર્તા અને બીજું કર્મ. વેદાંતની દૃષ્ટિએ કર્તા અને કર્મ બંને એક સાથેજ આવિર્ભાવ પામે છે. સ્વપ્નમાં તમે એકપક્ષે દ્રષ્ટા એટલે જોનારા છો અને બીજી બાજુ જોવાની વસ્તુ એટલે દૃશ્ય છો. ઘોડો અને ઘોડેસવાર એમ બે વસ્તુઓ તમે સ્વપ્નમાં જોશો એટલે બંને સાથેજ દેખાશે. સ્વપ્નમાં તમે પૂર્વત જુઓ એટલે તમે જોનાર કર્તા એટલે દ્રષ્ટા છો અને જોવાનો પૂર્વત તે કર્મ એટલે દૃશ્ય છે. આવી રીતે કર્તા અને કર્મ, દ્રષ્ટા અને દૃશ્ય બંને એકજ સાથે આવિર્ભાવ પામે છે.

વેદાંત દર્શન તો કહે છે કે, એવીજ રીતે જાગૃતાવસ્થામાં પણ જોનાર અને જોવાની વસ્તુ, દ્રષ્ટા અને દૃશ્ય એ બન્ને તમે પોતેજ છો. એક બાજુ તમેજ મિત્ર છો અને બીજી દૃષ્ટિથી શત્રુ પણ તમે પોતેજ છો. વાસ્તવિક રીતે તમે પોતેજ દ્વેત છો; સર્વસ્વ છો. પરંતુ સ્વપ્નની આ બધી અદ્ર્ષ્ટુત ઘટનાઓ, સુપુષ્ટિની આશ્રયકારક અવસ્થા, જાગૃત દશાના બધા અમતકાર, એ

શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહેલું છે કે, નેવ ઇન્દ્રિયવાળાઓને નેવનું,,
કેવ તેજ છે કે ભગવદ્-દર્શન કરાય છે. ૧૦

મૂલમ્—તત્સમ્યગ્નિષુ તદ્ભાવસ્તદ્વિત્રેષુ વિરોધિતા ॥

ઉદાસીનેષુ સમતા પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥૧૧॥

જે માર્ગમાં ભગવાનને વિષે સંબંધનાટા વૈષ્ણવોને વિષે
ભગવદ્બુદ્ધિ રાખવામાં આવે છે, શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ કહેલું છે કે,

‘ ઉદયં પૂજયાઞ્ચકૃદ્ધાત્માત્માનમધોક્ષજમ્ ’

ગોપિકાઓએ ઉદયનું સાક્ષાત્ સ્વરૂપ સમજીને પૂજન કર્યું હતું,
તથા ભગવદ્—વિષ્ણુઓને વિષે વિરોધના રાખવી. શ્રીમદ્ભાગવતમાં
પણ કહેલું છે કે “યસ્તત્સામાનસઃ કૃષ્ણે સાપત્યમપવાનિતિ ” વિદુરજીએ
કૃષ્ણને વિષે દોષબુદ્ધિવાળા હોવાથી પુત્રો સાથે પોતાના મોટાભાઈ
ધૃતરાષ્ટ્રનો ત્યાગ કર્યો; ભગવાનને વિષે ઉદાસીનબુદ્ધિ રાખનારને
વિષે ઉદાસીન બુદ્ધિ રાખવી તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ. ૧૧.

મૂલમ્—વિદ્યમાનસ્ય દેહાદેર્ન સ્વીયત્વેન ભાવનમ્ ॥

પરોક્ષેઽપિ તદર્થિત્વં પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥૧૨॥

જે માર્ગમાં વિદ્યમાન દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ, અંતઃકરણ
આદિનું ભ્રમતાથી રક્ષણ કરવામાં આવતું નથી, પરંતુ વિપ્રયોગ
અવસ્થામાં પણ યનાર પ્રભુ-સંયોગનો વિચાર કરીનેજ દેહાદિનું
રક્ષણ કરવામાં આવે છે; તે વિષે શ્રીમદ્ભાગવતમાં ગોપીનનોએ
કહેલું છે કે હે પ્રભો ! આપને વિષે જેણે પ્રાણધારણ કરેલું

પ્રજ્વલિત અગ્નિ! મુજને તું કરી શકશે શું ભસ્મીભૂત ?
 અહા ગિહામણી! તું મારાથી થતી હમેશાં પ્રજ્વલીભૂત.
 ચમક ચમક કરતી તલવારો! તોપતણા ગોળા ઊઠો!
 અગાધ મુજ શક્તિ તમને, મારી હંફાવે હઠો, હઠો!
 છિન્નલિન્ન આ દેહ પવનમાં જ્યારે, ફેંકી દેવાશે;
 અનંતતા મહારૂં પછી ત્યારે, મુખ્ય ધામ સહેજે થાશે.
 કાન બધાંયે કાનજ મહારા, નેત્ર બધાંયે મહારાં નેત્ર;
 હાથ બધાંયે હાથજ મહારા, ક્ષેત્ર બધાંયે મહારાં ક્ષેત્ર.
 ગળી ગયો હું મૃત્યુ, પીધો ભેદભાવ સધળો ઘોળી,
 કેવા પૌષ્ટિક, મધુર, ભોગ અમૃતથી ભરી મહારી ઝોળી!
 ભય ન દેશોયે, શોક ન જરીયે, નધી લાલસાની પીડા;
 અખંડ હું આનંદ સૂર્યને વૃદ્ધિ કરે મહારી કીડા.
 જ્ઞાનશૂન્યતા, અંધકાર, ભય વ્યાકૂલ થઈ વિશિષ્ઠ થયાં;
 કંપે, ધૂનું, કરે પલાયન, બધાં નિત્યનાં મર્ચાં, ગયાં.
 મહારી આ જગમગ જ્યોતિથી સૂકાયાં, શેકાયાં, એ;
 અહા! અકથ્યાનંદ અહા! આનંદ! રામ! શિવ! હરેહરે!

ૐ! ૐ!! ૐ!!!

મૂલમ્—ફલે ચ સાધને ચૈવ સર્વેષાં વિપરીતતા ॥

फलम्मायः साधनं स पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥१६॥

જે માર્ગમાં સાધન અને ફલની વિપરીતતા છે, તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગ કહેવાય છે, જેમકે સાધનરૂપ ભાવને ફલપણું છે. વૃન્ના-મુર પ્રત્યક્ષ રહેલા ભગવાનની પ્રભુ-વિષયક પ્રેમનીજ પ્રાર્થના કરે છે.

“अहं हरे तव पादैकमूलदासानुदासो भयितास्मि भूयः ।
मनः स्मरेतासुपते गुणांस्ते गृणीत वाक् कर्म करोतु कायः”॥

“ હે ભક્તના હુઃખને કુરળુ કરનાર, હે પ્રભુ, હું ફરી પણ આપના ચરણારવિંદના દાસનો દાસ થાઉંઃ મારું મન આપના ગુણોનું સ્મરણ કરે મારી વાણી આપના ગુણોનું ગૂણન કરે. મારી કાયા આપની સેવા કરે.” પરમ પુરુષાર્થરૂપ, પરમ ફલરૂપ શ્રીહરિનો સાક્ષાત્કાર થયા બાદ ભગવદ્-વિષયક પ્રેમની યાચના કરવાથી પ્રભુ-પ્રેમ પ્રાપ્તિના સાધનરૂપ ભગવાન થયા, ત્યારે સાધન અને ફલનું વિપરીતપણું સ્પષ્ટ થાય છે. ૧૬.

મૂલમ્—પશ્ચાત્તાપઃ સદા ચત્ર તત્સમ્બન્ધિકૃતાયપિ ॥

दैम्योद्बोधाय सततं पुष्टिमार्गः ॥ कथ्यते ॥१७॥

જે માર્ગમાં હુએશાં ભગવદ્દીક્ષાનો અનુભવ થતો હોય, છતાં નિરંતર દૈ-ય જાગૃત રહે અને અભિમાનનો સંપર્ક ન થાય

પામવાનું છે. પ્રત્યેક પશુ જે હરતુંફરતું જણાય છે, તે પણ એક દિવસે જરૂર મરવાનું; આવીજ રીતનું માણસ માત્રનું પણ છે. આ સત્ય પ્રત્યેક મનુષ્ય જાણે છે. મહાન શૂરવીરો, સિકંદર, નેપોલિયન, વૉશિંગ્ટન જે લોકો લાખો મનુષ્યોનાં મોતનું કારણ થયા હતા, તે પણ મરી ગયા. જેઓના હાથથી નરસંહાર અને રક્તપ્રવાહ થયાં હતાં તે બધા ચાલ્યા ગયા. એ પણ મરી ગયા અને મરેલાંને જીવાડનારા (ચમત્કારિક પુરુષો) પણ મરી ગયા. શરીર નશ્વર છે, એ આપણે બધા જાણીએ છીએ; છતાં વ્યવહારમાં કોઈ પણ આ સત્યમાં વિશ્વાસ નથી રાખતા. યુદ્ધિથી તો એનો બધા સ્વીકાર કરે છે; પરંતુ વ્યાવહારિક શ્રદ્ધા આ તથ્યમાં કોઈની નથી હોતા. આમ શા માટે થાય છે? જે સિત્તેર વર્ષનો તો થઈ ચૂક્યો છે અને હજુ નેવું વર્ષનો થવાનો છે, એવા વૃદ્ધમાં વૃદ્ધ મનુષ્યની પાસે જઈને જુઓ, તો તે પણ પોતાના સંબંધોનો સંસાર વિકસિત કરવા ધારે છે; તે આ સંસારમાં નિત્યનિવાસ કરવા ઇચ્છે છે. મૃત્યુનો ત્યાગ કરવાની તેની ઇચ્છા હોય છે અને વ્યાવહારિક જીવનમાં પોતાના મૃત્યુની વાતનો કદી વિચાર પણ નથી કરતો. પોતાની માલમત્તા વધારવા ઇચ્છે છે, સ્નેહીસંબંધીઓનું મંડળ વધારવા મથે છે અને પોતાના અધિકારમાં વિશેષ સંપત્તિ વધે એવો પરિશ્રમ કરે છે. હંમેશાં જીવતા રહેવાનીજ તેને આશા હોય છે. વાસ્તવિક રીતે મૃત્યુને જાણે એ માનતોજ નથી અને મૃત્યુનો ઉચ્ચાર પણ એને શિરથી અંજૂઠા સુધી દુનિદા ઉત્પન્ન કરે છે. મૃત્યુનું નામ લેતાંજ શરીર કંપવા માંડે છે. મનુષ્ય તો જાણે છે કે, મૃત્યુ તો અનિવાર્ય છે; છતાં પણ મૃત્યુનો વિચાર માત્ર પણ એનાથી સહન નથી થતો એનું શું કારણ? આ તો એક પ્રકારનો નિયમવિરોધ છે. આને સમજાવો. એનું જ્ઞાન એને કહે છે, છતાં પણ મનુષ્યને મૃત્યુમાં વ્યાવહારિક શ્રદ્ધા કેમ નથી રહેતી? વેદાંત એને આવી રીતે સમજાવે છે.

મનુષ્યનો વાસ્તવિક આત્મા અજર-અમર છે. એ વાસ્તવિક આત્મા નિત્ય, નિર્વિકાર, આજ્ઞ, કાલ અને સદા એકરસ છે. મનુષ્યમાં એક એવી વસ્તુ છે કે જે મૃત્યુને નથી જોળખતી; જે કોઈ પણ બાતના પરિવર્તન, વિકારને નથી જાણતી. મૃત્યુમાં વ્યાવહારિક અવિશ્વાસનું મુખ્ય કારણ મનુષ્યમાં વાસ્તવિક આત્માની ઉપસ્થિતિ છે અને એ વ્યાવહારિક અવિશ્વાસકા

ઉત્તર:—ગોપીજનો કામી હતાં કે નહિ તેનો નિશ્ચય તે ગોપીજનોના શ્રીમુખનાં વચનોથી કરવો જોઈએ. શ્રીમદ્ભાગવતમાં શ્રીગોપીજનો ૨૫૪ શ્રીમુખથીજ આજ્ઞા કરે છે:

‘ભવં વિમોહ્યંતિ મયાન ગદિતું નૃશમ્સમ્
સંત્યજ્ય સર્વવિષયાંસ્તથ પાદમૂલમ્॥
મક્તા, મજસ્ય દુરયગ્રહ મા ત્યજાસ્માન
દેવો યથાદિપુરુષો મજતે મુમુક્ષુ ॥’

“હે વિભો! હે સ્વર્થ! સર્વ એકાદશ ઇન્દ્રિયોના વિષયોના સારી રીતે એટલે ફરીથી ઉદ્ધવ ન થયા પામે તેવી રીતે ત્યાગ કરી અમોએ આપનું ચરણારવિંદ પ્રાપ્ત કર્યું છે; માટે આપે આવાં નિર્લેપ વચન બોલવાં જોઈ નથી.”

આ વાક્યમાં વિષય લેશ પણ દેખાતો નથી. બીજો સ્થળે પણ ગોપીજનોએ કહ્યું છે:

“આહુશ્ચ તે નલિનનાભ પદારવિંદ
યોગેશ્વરૈર્હૃદિ ચિર્વિત્યમગાધવોધૈઃ ॥
સંસારકૃપપતિતોત્તરણાવલમ્બં
નેહંજુપામપિ મનસ્યુદયોત્સદા નઃ ॥”

“હે નલિનનાભ! યોગીશ્વરોએ હૃદયને વિવે જે ચિંતન કરવા-લાયક સંસારરૂપી કૃપામાં પડેલા જીવોને બહાર નીકળવા માટે

તેણે તો ઘોડાજ શુભાળ્યો હતો, પણ પોતાની જાત બચાવી હતી. પણ અરે? આ દુનિયામાં હજારો અને લાખો માણસો તો પોતાના ઘોડાને સાચવવા જતાં ખુદ પોતાની જાતને-ઘોડેસવારનેજ શુભાવે છે! આ તો પેલા કરતાં પણ બહુ ભારે મૂર્ખતા! પેલા માણસનું તો ખુશાલીનું કારણ યોગ્ય હતું કે, તેણે ઘોડાનેજ શુભાળ્યો હતો અને ઘોડેસવાર તો બચી ગયો હતો. દરેક જણ જાણે છે કે, ઘોડેસવારનો ઘોડાની સાથે જેટલો સંબંધ છે, તેટલોજ સંબંધ આપણા વાસ્તવિક સ્વરૂપનો-આત્માનો આપણા સૂક્ષ્મ શરીર સાથે છે. આપણે કોઈ માણસને તેનાં નામ, ઠામ, ઠેકાણું અને વાસ્તવિક સ્વરૂપ વિષે પૂછીએ કે, “તમે કોણ છો? તમે શું કરો છો?” તો તેનો જવાબ એવોજ મળવાનો કે, “હું ફલાણો ફલાણો છું અને ફલાણી ઓફિસમાં કામ કરું છું.” આ બધાં લક્ષણો અને ઉત્તર, એ તો માત્ર સ્થૂલ શરીરનેજ લાગુ પડે છે; અર્થાત્ આ જવાબ કોઈ રીતે મુદાસર નથી. તેનો આ જવાબ એવો નથી કે જેથી તેનું ખરું સ્વરૂપ આપણે જાણી શકીએ.

આપણે ઘોડેસવારના સંબંધમાં બહુવા માગીએ છીએ, પણ એ પ્રશ્ન તો તે ઉડાવીજ દે છે અને જેના સંબંધમાં આપણે કશુંયે જાણવા માગતા નથી, તેજ વાત તે આપણી આગળ ધરે છે. આમાં ઉત્તર આપનારો પોતાના ઘોડાનેજ ઘોડેસવાર ગણે છે એવું નથી થતું વાર? “ઘોડો ખોવાયો છે” “ઘોડો ખોવાયો છે” “ઘોડો ખોવાયો છે” એમ આજકાલ ચાતરક સંભળાય છે; પણ ખરેખર શું ખોવાયું છે? ઘોડો? ના, ના; એ તો ઘોડેસવારજ ખોવાયો છે; છતાં દરેક જણ ભ્રમને વશ થઈ કહે છે કે, “ઘોડો ખોવાયો છે!” તેજ પ્રમાણે માણસ એ શું છે, એમ પૂછતાં ઘોડાનુંજ લક્ષણ, ચિહ્ન વગેરે કહેવાને દરેક મંડી પડે છે! જેથી સમજાય છે કે, ઘોડો નહિ પણ તે ઘોડેસવારજ ખોવાયો છે. જે ખોવાયતું છે તે શરીર નહિ પણ આત્મા છે. આપણે પોતેજ ખોવાયાં છીએ! આપણું સત્યસ્વરૂપજ ખોવાયું છે! આ એક વિચિત્ર આશ્ચર્યજ છે!

ત્યારે હવે આપણે આપણી જાતને-સવારને-આત્માને કેવી રીતે શોધી કાઢીશું? જ્યાં અઠવાડિયામાં લગભગ દરરોજ આ પ્રશ્નનો જવાબ આપવામાં આવ્યો છે. આજે આપણે જુદાજ દિવિનિંદુથી-પાપના દિવિનિંદુથી આ પ્રશ્નનો જવાબ ચર્ચીશું.

તે મજસીઓને હું ચારંવાર નમને કરું છું, કે જે મજસીની-
તાનું હરિકીર્તન તથા ભુવનને પવિત્ર કરે છે.’

તેમજ શ્રીકૃષ્ણ ગોતે ગોપિકાઓ માટે આજ્ઞા કરે છે.

“તા નાચિદ્નમગ્ન્યનુસંગવદ્ધ
ધિયઃ સ્વમાત્માનમદસ્તથેદમ્ ॥
યથા સમાધૌ મુનયોઽબ્ધિતોયે
નયઃ પ્રચિષ્ટા રૂપ નામરૂપે ॥”

“જેમ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરતી નદીઓ પોતાનાં નામ, રૂપને
જાણતી નથી, અને જેમ ગ્રમાધીમાં મુનિઓ પોતાનાં નામને તથા
રૂપને જાણતા નથી, તેવીજ રીતે પ્રેમ વડે કરીને આરામાં જેની
બુદ્ધિ બધાગેલી છે, તેવી તે ગોપિકાઓ માગ સીવાય ઈતર કાઈ-
પણ જાણતીજ નથી.” તે આવાં પરમ પવિત્ર પ્રેમાત્મિકા ભક્તિની
પરાકાશ પ્રાપ્ત કરનાર ગોપીજનોમાં કામનો લેશ પણ કહેવો એ
મહાન અયોગ્ય છે. માટે પુષ્ટિમાર્ગમાં સમસ્ત વિષયનો ત્યાગ કરવો
તે યોગ્ય છે. ૧૯.

મૂલમ્—વિષયત્વેન તત્યાગઃ સ્વસ્મિન્વિવયતાસ્મૃતે. ॥
યન્ન યૈ મર્ચમાયેન પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કમ્યતે ॥૨૦॥

જે માર્ગમાં વિષયોનો વિષયત્વ વડે કરીને સર્વ બાવેથી ત્યાગ
કરવામાં આવે છે, મમતા પૂર્વક વિષય—સેવન કરવાથી તે બંધ
પ્રાપ્ત થાય અથવા—મધ્યમાવી તમામ પ્રદાર્થ સ્વહરેષ છે તે શ્રુતિ
આજ્ઞા કરે છે:

એથી પણ જમણું કે ચારગણું જીવો, પણ તેથી શું? આખરે એક વળત મરવાનું તો ખરૂં જ ને? એ તો નિર્માણજ છે અને અરે! આવું છતાં પણ જાણે “મૃત્યુ”ને તો કોઈ માનવું જ નથી એમ લાગે છે, એ કેટલી નવાઈની વાત છે? કોઈ પણ મરણનો વિચાર આવવા દેતું જ નથી! કોઈને તે વિચાર જમતો જ નથી! દરેક જણ સગાંવહાલાંઓ અને મિત્રો સાથેનો સંબંધ અને પોતાનું કાર્યક્ષેત્ર તથા બીજા વ્યવહારનો પસારો એવો તો વધારે જાય છે કે જાણે કોઈ દિવસ એમને મરવાનું જ નથી! આનું કારણ શું? માણસ મરણનું નામ સાંભળે છે કે જાણે એના આખા શરીરે જ્વર જ ચડે છે! આમ સાચી? એક બાજુ મૃત્યુ અટકા છે અને બીજી બાજુ જેમ કોઈ પક્ષી પોતાની પાંખો ઉપર પાણી પ્રકટું હોય તો તેને ખંખેરી નાખે છે, તેમ આપણે મૃત્યુનો વિચાર સરખો પણ મનમાં આવવા દેતાં નથી! તમે જાણે મૃત્યુના વર્ણનનાં પદો જાણો, પણ વ્યવહારમાં તો મૃત્યુ છે એમ તમે કદી નથી જ માનવાના. આનું કારણ શું હશે? વેદાંત આનો એવો ખુલાસો કરે છે કે, આ બધાનું ખરૂં કારણ એ છે કે, તમારો વાસ્તવિક આત્મા અમર છે; તમારો આત્મા કદી પણ મરણ પામતો નથી અને તમારું શરીર કે જેને મરણ છે અને જે પ્રત્યેક ક્ષણે મરતું તથા ફેરવાતું જાય છે, તે તમારું પોતાનું સત્ય સ્વરૂપ જ નથી—એ તમારો આત્મા જ નથી. તમારી અંદર કોઈક એવી વસ્તુ છે કે તેને કદાપિ મરણ નથી. આપણા શરીરમાં જે આત્મા રહેલો છે, તેજ આપણું ખરૂં સ્વરૂપ છે. એને કદીયે મૃત્યુ જ નથી. તમે કહેશો કે, આપણે આપણા આત્માને અમર માનતા નથી, પણ આપણા શરીરનેજ અમર માનીએ છીએ તેનું કેમ? આ ઠેકાણે હિંદુધર્મનું વેદાંતશાસ્ત્ર એવો ખુલાસો કરે છે કે, ખરી વાત તો એજ છે કે, આત્મા કદીય મરતો નથી અને શરીરજ મરે છે; પરંતુ તે આત્માના ધર્મને પ્રાંતિથીજ મર્ત્ય સ્વભાવવાળા શરીરમાં આરોપિત કરવામાં આવે છે અને આ આરોપણ થવાનું મૂળ કારણ અવિદ્યા—અજ્ઞાનજ છે. વેદાંત સિવાય બીજાનું કોઈ પણ તત્ત્વજ્ઞાન આ ત્રિપયનો આવો ખુલાસો કરી શકતું નથી. વળી આ કંઈ માત્ર ખુલાસોજ નથી; પણ તે એક સત્ય વસ્તુ છે. જે તત્ત્વજ્ઞાન પ્રકૃતિનાં સર્વ રહસ્યોનું નિરૂપણ કરતું નથી, તે તત્ત્વજ્ઞાનજ નથી. દરેક બાજતનું કારણ આંતરિકજ હોવું જોઈએ.

“હે વાતકુલોત્તમ અર્જુન ! આટલા હેતુ માટે ઇન્દ્રિયોને પ્રથમ નિયંત્રમા લાવીને સર્વ પાપના મૂલમૂલ કામને તુ અવશ્ય હણુ” આ હેતુ માટે શ્રીનૃસિંહાચાર્યજી શ્રીસુમોધિનીજીમા આઠા ડરે છે કે, “વિષયાવિષ્ણિતાના વિષ્ણવાવેશ મુદ્દત.” જે જીવોનું ચિત્ત વિષયાવિષ્ટ છે, તેનાથી પરાતપઃ પુરુષોત્તમ સર્વવ્યાપનશીલ શ્રીહૃદ્દિને આવેરા સર્વથા દૂરજ છે

બીજે મથળે શ્રીસુમોધિનીજીમા સ્પષ્ટ કંચુ છે

“કામાદીનામદિચિલ્લવે મન્તિર્નોત્તરસ્યત્ત્વેતિ” “ન્યાસુધી કામાદિ દોષો શિથિલ થતા નથી ત્યાસુધી, લક્ષિત ઉત્પન્ન થતીજ નથી.”

આ સર્વ નિર્મલ આશય ધ્યાનમા લઇ શ્રીહૃદ્દિરાજજી પાણુ નામાખ્યદોષવિરગ્ધુમા આઠા ડરે છે.

“દોષેષુ પ્રથમ કામો ચિયિચ્ચ વિનિરૂપ્યતે ॥

યસ્મિન્નુત્પદ્યતે તસ્ય નાશક, સર્વથા મત્ત ॥૧॥

વિષયાવેશદેહસુત્વાત્ વિક્ષેપોત્પત્તિકારણમ્ ॥

રજોગુણસમુત્પન્નો રજ પ્રક્ષેપકો મુક્તે’ ॥૨॥

“સર્વ દોષમા કામ પ્રથમ છે એ કામ જે જીવમા ઉત્પન્ન થાય છે, તે જીવનો સર્વથા નાશ કરે છે વિષયાવેશનું કારણજ કામ છે એ કામ રજોગુણમાથી ઉત્પન્ન થયેલો હોવાથી, જેમા પ્રકટ થાયછે, તેના મુખમા ધૂળજ ન આવે છે’

તમને દાસ બનાવી શકે છે; કોઈ ભલકાદાર રંગ પણ ક્ષણવારમાં તમારું મન આકર્ષી શકે છે અને આ દુનિયાની સમૃદ્ધિનો કોઈ પણ વિચાર તમને ઘડીવારમાં વશ કરી શકે છે; છતાં તમે કેવી રીતે કહો છો કે, અમે મુક્ત છીએ? જરી સ્વતંત્રતાથી પોતાની મરજી પ્રમાણે તમે વર્તી શકો છો કે નહિ, તેની તમે સૂક્ષ્મપણે મહેરબાની કરી તપાસ તો કરી જુઓ? તમારા કોઈ કામમાં જરા ગડબડ થઈ જાય તો તમારો મિનિજ બગડી જાય છે અને તમે ક્રોધના આપેશમાં આવી જઈ વૃત્તિઓના ગુલામ બની જાઓ છો, એવું નથી બનતું? લોકો વાસ્તવિક રીતે સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર થઈ શકતા નથી, છતાં પણ તેઓ મદાસર્વકાળ મુક્તિનો, સ્વતંત્રતાનો વિચાર કર્યા કરે છે. સ્વતંત્રતા એ એમને બહુજં મીઠી, વાંચનીય અને પ્રિય લાગે છે.

હિંદુસ્તાનમાં રવિવાર એ સ્વતંત્રતાનો દિવસ જણાય છે અને એ સ્વતંત્રતાના વિચારદ્વારા બાળકોને અઠવાડિયાના વારનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. દરરોજ બાળકો પોતાની માતાને પૂછે છે કે, “આજે શો વાર છે?” પછી સોમવાર, મંગળવાર કે બુધવાર જે વાર હોય તે માતા તેઓને કહે છે. બાળકો પછી આંગળીઓને વેઢે સોમવાર, મંગળવાર, બુધવાર એમ ગણવા માંડે છે અને કહે છે કે, “હવે પાછો ફલાણે દિવસે રવિવાર આવશે અને આપણને છૂટી-સ્વતંત્રતા મળશે.”

આ પૃથ્વી ઉપર આટલી બધી કાપાકૂપી અને ખૂનરેણ શા માટે થાય છે? માત્ર સ્વતંત્રતા-મુક્તિના વિચારને લીધેજ. એવો કયો વિચાર હતો કે જેને લઈને અમેરિકનોને તેમનો પોતાનો જન્મભૂમિ સાથેનો સંબંધ તોડવો પડ્યો? એ સ્વતંત્રતાનો વિચાર હતો. વળી દરેક ધર્મનો ઉદ્દેશ શો છે? અમારા સંસ્કૃત સાહિત્યમાં મોક્ષ એક એવો શબ્દ છે કે જેનો અર્થ છૂટ, સ્વાધીનતા, સ્વતંત્રતા, મુક્તિ એવો થાય છે. હે સ્વતંત્રતા દેવિ-હે મુક્તિ! મૈયા, દરેક જણ આ પ્રિય મુક્તિ મેળવવા માટે તલસે છે અને તેની શોધમાં ને શોધમાં રાત્રિદિવસ ભ્રમ્યા કરે છે. આવું છતાં પણ જે ખરેખરા મુક્ત હોય અને જેને ખરેખરા સ્વતંત્ર કહી શકાય, એવા કેટલા મનુષ્યો આપણે જોઈએ છીએ? ઘણાજ થોડા.

વેદાંત કહે છે કે, તમે સદા-સર્વદા દેશ, કાળ અને કાર્ય-

તે મન્ત્રસ્ત્રીઓને હું મારવાનું નમન કરું છું, કે જે મન્ત્રવનિ-
તાનું હાગિર્જીર્જન તથા શુભનને પવિત્ર કરે છે’

તેમજ શ્રીકૃષ્ણ પોતે ગોપિકાઓ માટે આત્મ કરે છે

“ તા જ્ઞાતિદન્મણ્ણુસગચ્છ
ધિય. સ્વમાત્માનમદસ્તથેદમ્ ॥
યથા સમાધૌ મુનયોઽશ્વિતોયે
તથા પ્રવિષ્ટા દય તામરૂપે ॥ ”

“જેમ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરતી નદીઓ પોતાના નામ, રૂપને
જાણતી નથી, અને જેમ મમાધીમાં મુનિઓ પોતાના નામને તથા
રૂપને જાણતા નથી, તેનીજ રીતે પ્રેમ વડે કરીને મારામાં જેની
બુદ્ધિ બધાએલી છે, તેની તે ગોપિકાઓ મારા સીવાય ઈતર કાઈ-
પણ જાણતીજ નથી ” તો આવા પરમ પવિત્ર પ્રેમાત્મિયા ભક્તિની
પરાજાતા પ્રાપ્ત કરનાર ગોપીજનોમાં કામનો લેલ તથા દહેનો એ
મહાન અયોગ્ય છે માટે પુષ્ટિમાર્ગમાં સમગ્ર વિષયનો ત્યાગ કર્યો
તે ચોગ્યજ છે ૧૯

મૂલમ્—વિષયત્વેન તત્પાગ ત્વસ્મિન્વિષયતાસ્મૃતે ॥
યત્ર યૈ સર્વમાયેન પુષ્ટિમાર્ગે સ વ્યયતે ॥૨૦॥

જે માર્ગમાં વિષયોનો વિષયત્વ વડે રીતે અર્થ બાંધેથી ત્યાગ
કરનામાં આવે છે, મમતા પુષ્ટિ વિષય—સેવન ગ્વાથી તો બંધ
પ્રાપ્ત થાય પ્રપચ—મધ્યપાતી તમામ પદાર્થબહરેષ છે તે શુનિ
આત્મા કરે છે.

વસ્તુતઃ કોઈ પણ માણસ પોતે પોતાને પાપી ગણતોજ નથી. બહારથી કદાચ તમે પોતાને પાપી કહો તો એથી શું ? કારણકે પોતાને પાપી અને અપરાધી કહીને પણ ખરી રીતે તો લોકો પોતાને નિષ્પાપીજ કહેવરાવવા ઇચ્છે છે; કેમકે દરેક જણ પોતે પોતાના મનથી તો પવિત્રજ છે. આનું શું કારણ ? કેટલાક લોકો દેવાલયમાં પોતાનાં પાપ કબૂલ કરી દે છે; પણ જ્યાં તેઓ દેવાલયની બહાર આવ્યાં અને જો તેમને કોઈએ ચોર કે પાપી કહીને બોલાવ્યા, તો તેઓ તરતજ કોંઈ ભરાઈ કહેનાર ઉપર બદનક્ષીની દ્રિયાઈ માંડી તેમે સખ કરાવવાના. આ તો માત્ર ઈશ્વરની સમક્ષજ-માત્ર દેવાલયમાંજ તેઓ ઈશ્વરની આંખમાં ધૂળ નાખવા માગે છે.

હુનિયામાં કેવો અવળો પ્રકાર ચાલે છે તે આવી વસ્તુસ્થિતિ આપણને ધરાબર બતાવ આપે છે. આ વિરોધ કેવી રીતે દૂર કરી શકાય ? વેદાંત કહે છે કે, “અમે પાપી નથી, અમે અપરાધી નથી અમે ક્ષેણ નિષ્પાપી છીએ” આવું જે જનસમાજના હૃદયનું સ્વાભાવિક સ્ફુરણ છે, તેને કોઈ પણ રીતે અટકાવી શકાય તેમ નથી. “અમે સ્વભાવે નિષ્પાપી છીએ” એવી સર્વની વિશ્વવ્યાપી માન્યતાજ આત્મા સત્યસ્વરૂપ, પવિત્ર અને નિષ્પાપી છે, એવું માનવામાં સખળ પ્રમાણ અને આધારરૂપ છે. જો સત્ય-સ્વરૂપ આત્મા નિષ્પાપી, શુદ્ધ અને પવિત્રમાં પવિત્ર છે. આ સમાધાન જો તમે માન્ય ન કરતા હો, તો તમેજ મહેરબાની કરીને બીજી રીતે તેનું સમાધાન કરી બતાવો !

આ હુનિયામાં જેટલી સંપત્તિ છે, તે હું લેગી કરી શકવાનો નથી; મારી તૃષ્ણા શાંત થાય એટલી સમૃદ્ધિ હું મેળવી શકવાનો નથી એવું દરેક જણ પોતે પોતાના મનમાં જાણે છે. આપણે આપણા દરરોજના વ્યવહારમાં આવું અનુભવીએ છીએ. કોઈ પ્રસિદ્ધ કરોડાધિપતિ પાસે જઈને એને પૂછા કે, “કેમ હવે તમારી તૃષ્ણા શાંત પામી છે ? તમને હવે સંતોષ થયો છે ?” જો એ નિખાલસપણે પોતાનું હૃદય ખુલ્લું કરીને જણાવે તો મને ખાતરી છે કે, તે એવુંજ કહેશે કે, “અમારી તૃષ્ણા ક્ષય પામી નથી, પણ જિલ્લી વધારે ને વધારે વૃદ્ધતી બચ છે.” મનેની શાંતિ કરવામાં ચાર અખજ ડોલર કે માત્ર ચાર ડોલર, એમાં તફાવત નથી. શાંતિ, સમાધાન વગેરે કંઈ દ્રવ્યનું કાર્ય નથી, જિલ્લું જેઓ નિર્ધન

ઉત્તમત્વ સ્પષ્ટ કહેલું છે એટલા માટે ભગવદ્ગુપ્ત-યુક્ત વૈષ્ણવોની
નેત્ર વાણી ધૃત્યાદિ ઇન્દ્રિયો ભગવત્સજ ધી વિચોનુ સેવન કરે છે
તે બાબત અજરીપનાં ચન્નિયથી સ્પષ્ટ જણાશે

“સ ચૈ મત કૃષ્ણપદારવિદયોર્વચાસિ વૈકુણ્ઠજાનુવર્ણને ॥
કરો હરેમંદિરમાર્જના દિપુ શ્રુતિ ચકારાચ્યુતસત્વથોદયે ॥૧॥
મુકુન્દલિંગાલયદર્શને દશૌ તદ્ભૂત્યગાત્રસ્પર્શોઽસગમ ॥
ગ્રાણં ચ તત્પાદસરોજસૌરભે શ્રોમત્તુલસ્યા રસના તદર્પિતે ॥૨॥
પાદૌ હરે ક્ષેત્રપદાનુસર્પણે શિરો હૃષીકેશપદાભિવદને ॥

(ભા ૬, અ ૪)

પરમ ભક્ત રાજ અમરિયજીએ પોતાના મનને શ્રીકૃષ્ણચ દ્રના
પદારવિદમાજ ગળેલું હતું ને વાણીનો ધૈકુઠ ભગવાનના ગુણગા
નમાજ વિનિયોગ કરેલો હતો, તથા હાથનો પ્રભુના મંદિરની
માર્જન ધૃત્યાદિ ક્રિયામા વિનિયોગ કરેલો હતો

નેત્રોનો પ્રભુસ્વરૂપના દર્શનમા વિનિયોગ કરેલો હતો, પ્રભુ
ભક્તના ગાત્રનો સ્પર્શ થવામા પોતાના અગતો વિનિયોગ કરેલો
હતો, નાસિકાનો પ્રભુ-ચણાવિદની સુવાસમા વિનિયોગ કરેલો
હતો, ચરણનો ભગવન્મંદિર જવામા વિનિયોગ કરેલો હતો
મસ્તકનો હૃષીકેશના ચરણાવિદના વદન કરવામા વિનિયોગ
કરેલો હતો.

પરંતુ જીવને જા ધનરૂપ પદાર્થમા રહેલી એવી અહતા મમતા
નોત્ત્યાગ કરવો તેજ ઉચિત છે, કાગણુ “અમર્યય મમાશ્વ
ઈતિવાક્યાત મારા અશરૂપ જીવને અનિદાથી બંધન છે તે

સમજી પણ શરીરો છીએ, છતાં પણ એ ઐશ્વર્યની પાછળ ગાંડા થઈને દોડીએ છીએ. વેદાંત આનું કારણ એમ કહે છે કે, તમારી અંદર રહેલો સત્ય આત્મા, તમારી અંદર રહેલું સત્ય અહં, એ અખિલ બ્રહ્માંડનો અધિપતિ છે અને તેથીજ તમને આખી દુનિયાના અધિપતિ થવાની ઇચ્છા થાય છે.

હિંદુસ્તાનના એક રાજાના સંબંધમાં એવી વાત ચાલે છે કે, તેના પાટયો કુંવરને રાજપાટના માલિક થવાની ઇચ્છા થઈ, તેથી તેણે રાજાને બંદીખાનામાં નાખ્યો—રાજ્યપ્રાપ્તિની તૃષ્ણા શાંત કરવા માટે પુત્રે પિતાને બંદીખાનામાં નાખ્યો. એક વખતે એ પિતાએ પોતાના પુત્રને એક કાગળ લખ્યો કે, “કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને મારી પાસે મોકલ કે જેથી તેમને શિક્ષણ આપીને પણ મારા મનને રાજી કરે.” પુત્ર કાગળ વાંચી વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “પિતાના લખ્યા પ્રમાણે મારે કરવું કે કેમ? આટલા બધાં વર્ષો એમણે રાજપાટ લોગબ્યું, છતાં એમની રાજ્ય કરવાની વાસના હજી ગઈ નથી, હજી પણ વિદ્યાર્થીઓ ઉપર અમલ ચલાવવાની એમને ઇચ્છા છે, કોઈના પણ ઉપર અમલ ચલાવવાની એમને વાસના છે. તેઓ પોતાના પૂર્વસ્વભાવનો ત્યાગ કરી શકતા નથી.”

બધું આવી રીતેજ છે. પૂર્વનો સ્વભાવ આપણામાં સુદૃઢ થઈ ગયો છે. એનો આપણે ત્યાગ નથી કરી શકતા. તમારો સત્યસ્વરૂપ આત્મા બાદશાહ શાહજહાન, (વિસ્તૃત ભાવમાં આ શબ્દનો અર્થ અખિલ વિશ્વનો બાદશાહ થાય છે) એ અખિલ જગતનો બાદશાહ છે; પરંતુ તમે તમારા બાદશાહને બંદીખાનામાં નાખ્યો છે, તમે તમારા શરીરરૂપી કારાગૃહમાં તેને બંદી કર્યો છે, તમે તમારી અલ્પતારૂપી ક્વૉરેન્ટાઈનમાં તેને નાખ્યો છે; પરંતુ તે સત્યસ્વરૂપ, તે અખિલ બ્રહ્માંડપતિ આત્મા પોતાનો મૂળ સ્વભાવ કેવી રીતે ભૂલી શકે? તે પોતાની મૂળ પ્રકૃતિને કેવી રીતે દૂર કરી શકે? તમે તેને બંદીખાનામાં નાખ્યો છે; પરંતુ બંદીખાનામાં પડ્યો પડ્યો પણ તે આખી દુનિયાનું સામ્રાજ્ય ઇચ્છે છે. દુનિયામાં કોઈએ મહત્વાકાંક્ષી થવું જ નહિ, એવું જો તમે ઇચ્છતા હો, તો તેનો ત્યાગ કરાવવા અથવા તમે લોકોને પ્રોત્સાહ કરી શકશો? કદી નહિ, એ અશક્યજ છે.

કેટલુંક કઠોર શેષેદોમાં બોલવું પડે છે તેને માટે ‘રામ’ને ક્ષમા કરશો; સત્ય તો કહેવું જ બોધ્યું. ‘રામ’ મનુષ્યો કરતાં

૧૫. બ્રહ્મસમ્બન્ધવાક્યકઠિનાંશવિવેચનમ્ ॥

અથ સ્વઘણ્ણમાચાર્યચરણામ્બુજચિન્તનાત્ ।

કિન્નિરૂપ્યતે સ્વોયતુષ્ટયે ભાવપુષ્ટયે ॥૧॥

હવે આપણા શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનાં ચરણકમલનું ચિન્તન કરીને
અધીય ભક્તોને સન્તોષ આપવા અને ભાવનું પોષણ કરવા કાંઈક
કહેવામાં આવે છે. ૧.

અનુગ્રહઃ પુષ્ટિમાર્ગઃ સ્વીકૃતિઃ સા દરે. પુનઃ ।

સર્વેશ્વર. સ્વીકૃતા હિ દૈન્યમેવાસ્તિ કારણમ્ ॥૨॥

પ્રભુનો અનુગ્રહ, તેવોજ પુષ્ટિમાર્ગ તેમાં આપણો સ્વીકાર;
તે પણ પાછો પ્રભુએ કર્યો તેમ સમજવું. પ્રભુ સર્વના ઇન્દ્ર છે,
માટે આપણો સ્વીકાર થયોજ છે. આ સ્વીકાર થવામાં માત્ર
દીનતા, એજ કારણ છે. ૨.

સર્વથા સાધનાભાવે દૈન્યભાવો ભવેદિતિ ।

નિ.સાધનપદસિદ્ધયર્થે સર્વથસ્તુસમર્પણમ્ ॥૩॥

દરેક રીતે અન્ય સાધનો નજ હોવાને કારણે દીનતા થાય,
એ ખાતર ભક્તને નિઃસાધનપણું પ્રાપ્ત થાય, તે માટે પ્રભુને
સર્વ વસ્તુઓ અર્પી દેવી ૩.

સર્વત્ર ભક્તતાભાવે સાધનસ્પૃત્તિનાશનમ્ ।

તતો દૈન્યૈકસાધ્ય ચત્ફલં સર્વવિલક્ષણમ્ ॥૪॥

છીએ ! ” શું આ આશ્ચર્ય જેવું નથી ? વેદાંત કહે છે કે, “ દરેક વસ્તુને પોતાની કરવાની જે લોકોની લોભવૃત્તિ છે, તે વૃત્તિને દાબી રાખવા માટે લોકોને ગમે તેટલું શિક્ષણ આપે. અથવા ધર્મસ્થાન ઉપરથી ગમે તેટલો ઉપદેશ કરે; પણ તેને તેઓ, કદી પણ દબાવી શકવાના નથી, કારણકે તમારા આત્માના સાર્વાત્રિક સામ્રાજ્યનો—તમારા આત્માના અખિલ વિશ્વ ઉપરના આધિપત્યનો તમે કદીયે નાશ કરી શકો એમ નથી; પણ ત્યારે શું આ રોગ અસાધ્ય છે ? શું આ દુનિયામાં એવું કંઈ ઔપધન નથી ? ના, ના; એનો ઉપાય પણ જરૂર છે. આ મહાવ્યાધિનું—આ મહાપાપનું કારણ અજ્ઞાન છે; આ અજ્ઞાનજ આત્માના ધર્મને અનાત્મ શરીરમાં આરોપિત કરાવી શરીરના દુઃખાદિ ધર્મોને આત્મદરૂપ આત્મામાં કલ્પાવે છે. આ અજ્ઞાનને તમે ટાળો અને પછી તમે જોશો કે મનુષ્ય એ કોઈ પણ પ્રકારના બાહ્ય ધન-વૈભવ વિના પણ ધનાદય અને સમૃદ્ધિવાન છે અને તે કોઈ પણ મુલક કે રાજ્ય વગર પણ અંખિલ વિશ્વનો સમ્રાટ છે. જ્યાંસુધી તેનામાં અજ્ઞાન રહેલું છે, ત્યાંસુધી તો લોભ અને તૃષ્ણાની વૃત્તિ રહેવાનીજ. તેને માટે ખીજે ઉપાય કે માર્ગજ નથી; માટે હવે આ આત્મજ્ઞાન—આ દૈવી જ્ઞાનને સંપાદન કરી તમારા આત્માને મુક્ત કરો, હવે એને કારાગૃહમાં વધારે વખત રાખતા નહિ. ત્રણે કાળમાં રહેલો એવો જે તમારો સત્ય-નિત્ય આત્મા તેનો અપરોક્ષાનુભવ કરે કે જે આત્મા આ અખિલ વિશ્વનો માલિક, નિયંતા અને પવિત્રમાં પવિત્ર છે અને એ આત્મા તેજ તમે પોતે છો. આ આત્માનો તમે એક વાર પણ અનુભવ કરો; એટલે પછી આ દુનિયાનાં ધન વૈભવને પોતાનાં કરી લેવાનો જરી પણ વિચાર કરવો એ તમને અધમ અને પાપરૂપ લાગશે.

મહાન એલેક્ઝાંડર દુનિયાના જે મુલકો એની જાણમાં હતા, તે બધા ઉપર જીત મેળવીને જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો, ત્યારે હિંદુસ્તાનમાંના કેટલાક વિલક્ષણ પુરુષો કે જેમના સંબંધમાં અનેક પ્રકારની વાતો તેના સાંભળવામાં આવતી હતી, તેમને મળવાની તેને ઇચ્છા થઈ. સિંધુ નદીના તટ ઉપર એક પરમહંસ રહેતા હતા, ત્યાં તેને લઈ જવામાં આવ્યો. એ પરમહંસ નદી-તટની રેતીમાં બેઠેલા હતા. ઉઘાડે માથે, ઉઘાડે પગે અને દિગં-

કામજાતસ્તુ ચઃ ક્લેશ સ શામ્યેત્સ્પર્શનાદિભિઃ ।
સર્વાત્મભાવસમ્મૂતસ્તૈર્ભવેદ્ દ્વિગુણત્તથા ॥૮॥

કામથી ઉત્પન્ન થનારો જે ક્લેશ છે, તે ઈષ્ટ વસ્તુના સ્પર્શ
વગરેથી દાણી સકાય છે, જ્યારે આ સર્વાત્મભાવથી ઉત્પન્ન થનારો
ક્લેશ સ્પર્શ વગરેથી જામણો થઈ જાય છે. ૮

ચિરહે ભાવનાસ્પર્શ ક્લેશઃકૃદ્વિકરો ઘતઃ ॥
લીલોદયે તાપભાવાદ્ દ્વિગુણ સોઽનુમૂયતે ॥૯॥

નિરહમા પ્રભુસમ્મન્ધી થોડો વિચાર આવવો, તે પણ
દેહોત્તરને વધારનારો થઈ પડે છે, પરંતુ જ્યારે પ્રભુની લીલાઓનો
અનુભવ થવા માડે છે, એટલે તાપ તો રહેતો જ છે, તેથી ક્લેશ
જામણો અનુભવાય છે ૯

અતો ચિલક્ષણક્લેશાદાનન્દોઽપિ તથાવિધઃ ।
કામાર્તિત પરં કૃષ્ણસાયુજ્ય નિત્યયોગયુક્ત ॥૧૦॥
પુરુષોત્તમસમ્બન્ધો દ્યન્તર્ગદ્દમતાસ્તિહ ॥૧૦રે॥

એથીજ આ ભુદ્ધી જનના ક્લેશથી જે આનન્દ ઉત્પન્ન
થવાનો તે પણ ભુદ્ધીજાતનો, કામથી ઉત્પન્ન થયેલા ક્લેશથી
પ્રભુનું સાયુજ્ય થાય છે, એટલે કે જે પ્રમાણે વેણુનાદ થતા પતિ,
પુત્રાદિકના વિધ્નથી જે ગોપાકજનાઓ ઘર બહાર ન નીકળી શકી
અને દેહત્યાગ કર્યો, તે ગોપાકજનાઓમા નિત્યસાયુજ્ય્યાત્મક પ્રભુ-
સમ્બન્ધ થયો, તેવા પ્રકારનો નિત્યસાયુજ્ય્યાત્મક પ્રભુસમ્બન્ધ
થાય ૧૦રે

તારાઓ એ સર્વે મારા વડેજ પ્રકાશે છે. ગ્રહાદિક અંતરિક્ષ ગોળાઓનો મહિમા પણ મારા વડેજ છે. વસ્તુઓનું સર્વ મોહક-પણું અને સર્વ આકર્ષકપણું તે મારા વડેજ છે. આ પ્રમાણે જેણે જગતના પદાર્થોને મહિમા આપ્યો, તેણેજ પાછા તે પદાર્થો પ્રાપ્ત કરવા માટે ઐહિક સંપત્તિના દ્વારે માગતા ફરવું, સુખ અને આનંદ મેળવવા માટે વિધવાસક્રિત અને પશુવૃત્તિના બારણે લિલ્લા માગતા ફરવું એ મારા સ્વરૂપને હીણપત લગાડવા જેવું, મારી બાતને લાંછન લગાડવા જેવું અને અણુછાજતું છે; હું કદી એટલે નીચે જઈ શકવાનો નથી.”

આ શબ્દોથી મહાન એલેક્ઝાંડર અત્યંત આશ્ચર્ય પામ્યો અને ક્રોધના આવેશમાં આવી જઈ મહાત્માનો શિરચ્છેદ કરવાનો ઇરાદો જણાવ્યો. તરતજ મ્યાનમાંથી તલવાર કાઢીને જ્યાં તે તે મહાત્માનો શિરચ્છેદ કરવા બાંધે છે, ત્યાં તે તે મહાત્મા વિરોધ ઉલ્લાસમાં આવી જઈને પાછા ખડખડ હસતા બોલવા લાગ્યા કે:—

“અરે એલેક્ઝાંડર! તું તારી આખી જિંદગીમાં આના જેવું કદી હાંકહાંતું જૂઠું નહિ બોલ્યો હોય! એ તલવાર ક્યાં છે કે જે મને હણી શકે? એ અસ્ત્ર ક્યાં છે કે જે મને છેદી શકે? એ આપત્તિ ક્યાં છે કે જે મારા આનંદ અને ઉલ્લાસને વિલીન કરી શકે? આજ, કાલ અને સર્વાંદા, નિત્ય, એકરૂપ, નિર્મળ, પવિત્રમાં પવિત્ર અને અખિલ વિશ્વનો માલિક, તે હું છું. અરે એલેક્ઝાંડર! આ તારા હાથ કે જે આ ક્રિયા કરે છે, તેમાં ક્રિયા કરાવનાર શક્તિ પણ હુંજ છું. શરીરના ક્રિયાતંત્રીઓને બળ આપનાર શક્તિ, તે હુંજ છું.” આ શબ્દો સાંભળીને તરતજ મહાન એલેક્ઝાંડરના હાથમાંથી તલવાર સરી પડી.

અહીં આપણે જોઈએ છીએ કે, લોકોને ત્યાગનું સ્વરૂપ સમજાવવા માટે માત્ર એકજ માર્ગ છે. જ્યારે બીજી શ્રેષ્ઠ સંપત્તિથી આપણે સંપન્ન થઈએ છીએ, ત્યારેજ આપણે ઐહિક સ્વૂળ વસ્તુનો ત્યાગ કરવા શક્તિમાન થઈએ છીએ. ગરીબીમાં જે કંઈ પ્રાપ્ત થાય છે, તે સ્થાયી નીવડે છે. શું તમે પ્રસિદ્ધ વૈજ્ઞાનિક નિયમ નથી સાંભળ્યો? બાહ્ય ત્યાગ ત્યારેજ કરી શકાય છે કે જ્યારે આંતર સ્વામિત્વ અથવા આંતર સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત

વામાદિલક્ષણ સર્વભાષસ્તથલેશમેદત ।
સયોગધિપ્રયોગાર્થ્યા તદાનન્દોઽપિ મિચતે ॥૧૫॥

અન્નેથી ઉત્પન્ન થનારા ક્લેશના તદ્વાવતને લીધે સમગ્રી શકશે
કે સર્વાત્મભાવ એ કામથી તદ્દન જુદા પ્રકારનોજ છે તેજ રીતે
કામ એ સંયોગાત્મક છે અને સર્વાત્મભાવ વિપ્રયોગાત્મક છે, તેથી
સર્વાત્મભાવના પરિણામે થનારો આનન્દ પણ જુદાજ પ્રકારનો છે ૧૫

પમદેવોક્તમાચાર્યે ફલ સર્વે સમર્પણે ।
'તાપક્લેશાનન્દ' રૂપે તદ્યોઽયં વિચેચિત. ॥૧૬॥

શ્રીમહાપ્રભુજીએ આજ વાતને ઉદ્દેશી 'તાપ-ક્લેશ-આનન્દ'ના
સ્વરૂપવાળું સર્વ ફલ સમર્પણના વિષયમાં નિર્દેશ્યું છે, તે આતર-
જ અહીં સર્વાત્મભાવવિષયક ખુલામો મે કર્યો છે ૧૬

તદાસદાસદાસોક્તયા તદ્રીયા ગતસશયા ।
બ્રહ્મસમ્યન્ધવાક્યાર્થયિદસ્તિમૃન્તુ વર્ત્મનિ ॥૧૭॥

શ્રીમહાપ્રભુજીના દાસાનુદાસના પણ દાસ આ હગ્નિસના
કથનથી સંશયોથી મુક્ત થઈ સ્વહ્રમગ્ન-ધમન્ત્રના અર્થનું જ્ઞાન
મેળવી આપશ્રોતા વૈષ્ણવો આ માર્ગમાં સ્થિર થઈ રહેા ૧૭,

અપ્રતિમ અને અખિલ પ્રદાંડનો અધિપતિ છે.

દરેક જણ મુક્ત થવા ઇચ્છે છે અને દરેકને એ મુક્તિનો ખ્યાલ પ્રિય લાગે છે, એનું કારણ શું? માત્ર એકજ કે તે અપ્રતિમ ઉચ્ચ અને ઉન્નત સ્થિતિને પામવું એ દરેક મનુષ્યને માટે શક્ય છે અને જે સ્થિતિને પામવાથી તમે સંપૂર્ણ રીતે મુક્ત થાઓ, તેને તમે પ્રાપ્ત કરો. એવી આત્મશક્તિની પ્રેરણા છે. આ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવાથી તમે અદ્વિતીય અને અપ્રતિમ થાઓ છો; કેમકે તમારું સત્ય સ્વરૂપ જે આત્મા તે અપ્રતિમ અને અદ્વિતીય છે. ઐહિક સ્વાર્થવૃત્તિનો અને લોભવૃત્તિનો તમે નાશ કરવા માગતા હો, તો નહીં જાણો કે કદી પણ તેમ બની શકશે નહિ. તે અનાદિ અને અનંત એવા આત્માની શક્તિનો કેવી રીતે નાશ કરી શકાય? હા, તમે દરેક વસ્તુનો હરુપયોગ કરીને સ્વર્ગને નરક બનાવી શકો ખરા.

ઇંગ્લેંડના એક ખ્રિસ્તી પાદરીના સંબંધમાં એવી એક વાત છે કે, તેણે એક દિવસે મહાન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી ડાર્વીન અને હક્સલીના મૃત્યુના સમાચાર જાણ્યા. આ ઉપરથી તેને વિચાર આવ્યો કે, આ પુરુષો તો નરકમાં ગયા હશે કે સ્વર્ગ? આના સંબંધમાં એને રાતદિવસ ખૂબ વિચાર આવવા લાગ્યા. તેણે વિચાર્યું કે, “આ પુરુષોએ જે કે કંઈ પણ જાતનું પાપ કદી કર્યું નથી, પણ તેઓ બાયબલ અને ક્રાઈસ્ટને માનતા નહોતા અને તેથી ખ્રિસ્તી નહોતા, માટે નરકે જ જવા જોઈએ.” પરંતુ આવા નિર્ણયથી કંઈ તેનું મન સમાધાન પામ્યું નહિ. તેને પાછા વિચાર આવવા લાગ્યા. તેણે ધ્યાન કર્યું કે, “તેઓ ઘણા સારા માણસ હતા અને તેઓએ આ દુનિયામાં ઘણાં સારાં કામ કર્યાં છે; જેથી તેઓને નરકવાસ તો ચોગ્ય જ નથી; ત્યારે તેઓ ક્યાં ગયા હશે?” આમ વિચારની ગડમથલ કરતો કરતો તે ઊઘી ગયો; એટલે તેને એક વિચિત્ર સ્વપ્ન આવ્યું, કે જાણે પોતે જ મરી ગયો અને તેને સ્વર્ગમાં લઈ જવામાં આવ્યો. જે લોકો સ્વર્ગમાં જાય એવા તેને લાગતા હતા, જે ક્રિશ્ચિયન બંધુઓ દેવળમાં આવતા હતા, તે સર્વેને ત્યાં તેણે જોયા. પછી ત્યાં તેણે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી હક્સલી અને ડાર્વીનના સંબંધમાં પૂછી જોયું તો ત્યાંના દ્વારપાળ અને બીજા વ્યવસ્થાપકોએ જવાબ આપ્યો કે, “તેઓ તો છેક નીચામાં નીચા નરકમાં ગયા છે.”

અનુગ્રહેવસાધ્યત્વમપેવાદ્ ભગવદ્વ્રતે ।

પથ કૃતે પૂર્વપક્ષે સિદ્ધાન્તસ્તથ વોચ્યતે ॥૪॥

પ્રભુનો પ્રેમ તો માત્ર પ્રભુના અનુગ્રહથીજ સિદ્ધ કરી શકાય તેમ છે, તે વાત આ રીતે હાથ તાળી દર્શ છટકી જાય છે આના પ્રગરનો પૂર્વપક્ષ છે તેના સમાધાન માટે સિદ્ધાન્તનો નિર્દેશ કરવામાં આવે છે — ૪

સિદ્ધાન્ત.

પુષ્ટિમાર્ગપ્રભોરાસ્યાદય દિ પુનરુદ્ગત ।

મન્ત્રાનુગ્રહમૂલત્યાદ્ ઘરણાત્મા તત્તો મત ॥૫॥

પુષ્ટિમાર્ગના પરમ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના સુખારવિન્દાવતાર શ્રીમહાપ્રભુજીદ્વારા આ મન્ત્ર ફરીવાર પ્રજાસિત થયો છે આ મન્ત્રનું મૂળજ પ્રભુનો અનુગ્રહ હોવાથીજ આ મન્ત્ર વરણ (પ્રભુને આપણો) પુષ્ટિમાર્ગમાં ગ્વીમાર કર્યો છે, તે) ના આત્મારૂપે રહેલો છે ૫

તસ્ય સાધનતાયા દિ નાપેયાદ્વૃત્તા વૃત્તે ।

વિભૂતિમાત્રયાચ્યત્વ ચાત પથ ન યુજ્યતે ॥૬॥

અતઃ પથાન્ન ન પ્રોક્તા તસ્ય કાચિદુપાસના ॥૬૧॥

આ મન્ત્ર સાધનરૂપ બને, તેથી વરણ આ માર્ગમાં હેતુરૂપ છે, આ વાતને કશેા બાધ આવે તેમ નથી આ કારણેજ આ મન્ત્ર માત્ર વિભૂતિપત્ર છે, એમ જે કહેવાય છે, તે તદ્દન અયુક્ત છે અને તેથીજ આ માર્ગમાં આ મન્ત્રને અગે કોઈ ઉપાસનાનો નિધિ બતાવવામાં આવ્યો નથી ૬૧

“ ચાલો મહેરબાન, નીચે ઊતરી જાઓ, તમારે જ્યાં જવાનું છે, તે આજ સ્ટેશન છે. ”

તે બિચારો નીચે તો ઊતરી ગયો, પણ તેને ઘણું આશ્ચર્ય લાગવા માંડ્યું; કારણકે નરકભૂમિ તે કોઈ નીચામાં નીચું અને અધમમાં અધમ સ્થાન હશે, એમ એના મનમાં ખ્યાલ હતો અને આ તો ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ સ્વર્ગભૂમિની પણ સ્પર્ધા કરે એવી ભૂમિ તેને જણાઈ. તે ત્યાંથી રેલવે સ્ટેશન છોડી આગળ ચાલ્યો. ત્યાં તો સુશોભિત મોટી મોટી લવ્ય વાટિકાઓ તેની નજરે પડી. એ વાટિકામાં અનેક જાતના સુગંધીદાર ફૂલો ખડેકી રહ્યાં હતાં અને સુગંધવાળો મંદ વાયુ પણ વાઈ રહ્યો હતો. એટલામાં ત્યાં એક ઊંચા કદાવર ગૃહસ્થનો તેને લેટો થયો. તેણે તેનું નામ પૂછ્યું અને મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, “ કહે ના કહે, પણ આ માણસ-ને મેં પહેલાં ક્યાંક જોયેલો છે. ” પેલો કદાવર માણસ આગળ ચાલ્યો જતો હતો અને આ તેની પૂંઠે પૂંઠે જતો હતો. એટલામાં પેલા કદાવર માણસે તેને યોલાવ્યો, એટલે તે ધર્મશુર ખડુંજ પુશ થયો. ખડુંજ જોઈ એક ખીલ સાથે હાથ મેળવ્યા અને તે ધર્મશુરએ તેને ઓળખી કાઢ્યો. એ કોણ હતો? એજ હડસલી હતો. તેણે તેને પૂછ્યું: “ આ શું છે? શું આ નીચામાં નીચું નરક છે? ” હડસલીએ જવાબ આપ્યો: “ હા, ખરેખર તેજ છે. ” પછી તે ધર્મશુરએ કહ્યું: “ હું તમને અહીં ઉપદેશ કરવા આવ્યો છું, પણ પ્રથમ તમે મને એ કહો કે, મને આ કંઈક જુદું જ નજરે પડે છે તેનું કારણ શું છે? ” હડસલીએ જવાબ આપ્યો: “ ખરાખર છે, તમારો નરકના સંબંધનો ખ્યાલ કંઈ ખોટો નથી. અમે જ્યારે પ્રથમ અહીં આવ્યા, ત્યારે સૌથી ખરાબમાં ખરાબ અને નહિ ઇચ્છવા ભોગ સ્થાન તે આ નરકનું સ્થાન હતું. ” પછી તેણે તે માંહેલા હજી મૂળસ્વરૂપમાં રહેલા કેટલાક ભાગો બતાવ્યા, તે બધા મલિન નરકના કુંડ હતા. તે સિવાય તેણે એક ખીલે પણ ભાગ બતાવ્યો; ત્યાં લોખંડના ધગધગતા સ્તંભ હતા. વગી તેણે ખીલ કેટલાક ભાગો બતાવ્યા; તે અતિ તપી ગયેલાં રેતીનાં મેદાનો અને બાકી મારતા-છાણલાદ વગેરે ખાતરના દગડાઓ હતા.

પછી હડસલીએ કંઈક પોતાનો વૃત્તાંત કહેવા માંડ્યો: “ અમને સૌથી પહેલાં પેલા દુર્ગંધવાળા કુંડમાં નાખવામાં આવ્યા; પરંતુ અમે ત્યાં લ્યાંચુધી રહ્યા, ત્યાંચુધી એ કુંડ માંહેનું દુર્ગંધ-

૧૭. સ્વમાર્ગમર્યાદાનિરૂપણમ્ ॥

મતિમાર્ગસ્ય મર્યાદા વિપરીતા વિશેષતઃ ।

વિદ્યેયા સર્વથા વિદ્વૈ પૂર્વધર્મવિચાધનમ્ ॥૧॥

બુદ્ધિશાળી પુરુષોએ દરેક રીતે ભક્તિમાર્ગની મર્યાદા ણીજા
માર્ગો કરતા ખાસ કરીને ઉઝી છે, તેમ જાણુવું. આથી આ
પૂર્વધર્મની મર્યાદાથી તેને બાધ નડે છે ૧,

ધર્મસ્ત્યાગાત્મકો જ્ઞેયઃ પ્રવૃત્તૌ શરણ મતઃ ।

સેવા ચ માનસી જ્ઞેયા પૂજા કર્મચિલ્લક્ષણા ॥૨॥

આ માર્ગમા ધર્મ તે ત્યાગસ્વરૂપે રહેલો છે, તેમ જાણુવું. તે
ધર્મ જ્યારે નિવૃત્તિને બદલે પ્રવૃત્તિમાં કરવાનો હોય ત્યારે તે
પ્રભુના આશ્રયરૂપે રહેલો છે આ માર્ગમા સેવા માનસી જાણવી
અને જે પૂજા છે, તે કર્મમાર્ગ કરતા જુદાજ પ્રકારની જાણવી ૨.

ધર્માદિકરણ યથ તદાજ્ઞાપરિપાલનમ્ ।

પ્રમાણં ભગવદ્વાચ્યૈર્માવિર્ભૂયોદિત દિ યત્ ॥૩॥

આ માર્ગમા પ્રભુની આજ્ઞાને બરોણર ઊઠાવી લેવી, તેજ
ધર્મ વગેરેનું અનુષ્ઠાન, અને પ્રમાણ તરીકે પ્રભુએ શ્રીમહાપ્રભુજી
સમક્ષ પ્રકટ થઈને જે આજ્ઞા કરી તેજ ૩

પ્રમેયો દરિરેષાન્ન, ન સ્વર્ગાદિકમુચ્યતે ।

સાધનં ભગવન્માર્ગ, ફલં સાધનમેવ દિ ॥૪॥

સ્વભાવ અને આવી બીજી કેટલીક વૃત્તિઓ કે જે નરક સમાન છે, તેનો તમે નાશ નહિ કરી શકો; પરંતુ માત્ર તેની તમે શુભ વ્યવસ્થા કરી શકશો. તેની યોગ્ય વ્યવસ્થા અને સદુપયોગ કરો, તો આ નરકને પણ તમે પરમ સ્વર્ગધામમાં પલટાવી શકશો. વેદાંત કહે છે કે, આ જગતમાંથી પાપ અને દુઃખનો નાશ કરી નાખવા માટે, માત્ર એકજ રસ્તો છે—ઉદાસીન અને ગમગીન વર્તન રાખવાથી એ વસ્તુસ્થિતિનાં કંઈ પણ ફેરફાર થઈ શકવાનો નથી—એ બધા પાપમાંથી મુક્ત થવાનો—બધા વિકારને—બધા પ્રલોભનને દબાવવાનો માત્ર એજ માર્ગ છે અને તે માર્ગ તે તમારા સત્યસ્વરૂપ આત્માને બાણવો તેજ છે. તમે તમારા સ્વરૂપને—તમને પોતાને બાણતા નથી, ત્યાંમુઘી તમે વિષયવૃત્તિઓ ઉપર કદી પણ જય મેળવી શકવાના નથી. જ્યારે તમે તમારા સત્ય આત્મસ્વરૂપને બાણશો, ત્યારેજ તમે સર્વ વિષયવૃત્તિઓનો નિયંત્રક કરી શકશો; એટલુંજ નહિ પણ સર્વથા મુક્ત થઈ, દુઃખની અત્યંત નિવૃત્તિ અને પરમ સુખની નિત્ય પ્રાપ્તિ થશે અને એજ પરમ સ્વર્ગ છે. ૧

જેવી રીતે જળકૂકડી મલિન સરોવરમાં રહે છે, તોપણ તે સરોવરના પાણી કે કાદવથી તેનાં પીછાં ભીંજતાં કે મેલાં થતાં નથી, તેવીજ રીતે વેદાંત કહે છે કે, હે મનુષ્ય ! તારામાં એવી કોઈ એક વસ્તુ છે કે, જે સ્વભાવસિદ્ધ, નિર્મળ અને નિર્લેપ હોઈને તારા શરીરના દોષ, પાપ અને દુર્જનતાથી તે વસ્તુ કેવળ અબાધ્ય છે ! આ પ્રમાદ અને પાપની દુનિયામાં પણ તે કેવળ નિષ્પાપ અને નિર્મળ છે ! ત્યારે હવે ભૂલ ક્યાં થાય છે ? વાસ્તવિક રીતે નિષ્પાપપણું એ સત્ય—યવિત્ર સ્વરૂપ—આત્માનો ધર્મ છે; પરંતુ તે ધર્મને ભ્રમથી આપણે શરીરમાં લગાડીએ છીએ, શરીર અને મન નિષ્પાપ અને નિર્લેપ છે, એ વિચાર કોણે લોકોના હૃદયમાં પ્રેર્યો હશે ? કોઈ સેતાને કે બહારના પિશાચે આ

૧ “ પાપનું નિદાન અને તેની પરીક્ષા ” એ નામથી આનું આજ લાંબુ સ્વામીજી તરફથી “ ધી એકેડેમી ઓફ સાયન્સીઝ ” નામના રચનમાં ઇ. સ. ૧૯૦૨ના ડિસેમ્બરની ૨૦ મી તારીખે કરીથી આપવામાં આવ્યું હતું. એમાંના ઉત્તમ ઉત્તમ ભાગો કે જે પૂર્વ ભાષણના અનુસંધાનરૂપે છે, તે જુદા ન આપતાં આ વિષયની નીચે આપવામાં આવ્યા છે.

—સંપાદક

ધુદ્ધભૂમિ ઊપર અર્જુનને હિપ્પેશવાને ખ્હાને પ્રભુએ આજ
પાત બતાવી છે એટલુ જ સમજો કે જેનાથી શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી સાથે
સમન્ધ થાય, તેનેજ આ માર્ગમાં ધર્મ કહ્યો છે ૭

દાસત્વે ભક્તિમાર્ગે હિ તદ્ધર્મેણ વિધિર્મત ।

ત્યાગોઽપિ સફલ સોઽપિ યથા ભગવદિદ્ધિત ॥૮॥

મક્તિમાર્ગ દામપણમાં રહેલો છે તે દાસધર્મથી ભક્તિ-
માર્ગીય વિધિવિધાન છે જે ભક્તિમાર્ગીય ત્યાગ છે, તે પણ સફળ
છે તે ત્યાગ જે પ્રભુએ આચરી મતા થો છે, તેના પ્રકારનો છે, ૮.

ઘસ્તુત સ્વયમેવાસ્ય માર્ગસ્ય ત્યાગ ઇપ્યતે ।

સૈવાકૃતો સ્વદેદાદિનિરપેક્ષત્વમાદરાત્ ॥૯॥

ખર જેતા આ માર્ગને ત્યાગ આપોઆપજ છુટિ છે, કેમકે
સેના કરવામાં આદર પૂર્વક પોતાના દેહાદિની સેવકને લેશ પણ
અપેક્ષા નથી ૯

જ્ઞાનમાર્ગપરિત્યાગ શૂન્યત્વાત્સ નિરર્થક ।

ભક્તિમાર્ગપરિત્યાગે સર્વ ભગવદર્થકમ્ ॥૧૦॥

જ્ઞાનમાર્ગમાં જે ત્યાગ રહેતો તે કોને માટે છે, તે નકકીજ
ન હોવાથી નકામો છે, જ્યારે ભક્તિમાર્ગીય ત્યાગમાં તો બધું જ
પ્રભુ માટે છે ૧૦

પરમાનન્દસમ્યન્ધિ સફલ સર્વથા મતમ્ ।

ઉપકારોઽપિ સસિધ્યેદેદાદીનાં મદાનસી ॥૧૧॥

છે. જ્યારે કોઈ એક ઘોડાનો માલિક પોતાના ઘોડાની પીઠ ઉપર હાથ ફેરવી પ્રેમથી તેને પંપાળે છે, ત્યારે તે ઘોડો તરત પોતાના કાત ઊંચા કરી ટટાર થઈ જાય છે.

હિંદુસ્તાનમાં કેટલાક રાજાઓ શિકાર કરવા માટે શિકારી કૂતરાને બદલે વાઘ પાળે છે. એ વાઘની શિકાર કરવાની એવી રીત હોય છે કે, એ ત્રણ ફલંગમાં શિકાર પકડાયો તો ઠીક છે, નહિ તો નિરુત્સાહ બનીને ત્યાંજ બેસી જાય છે. આવે પ્રસંગે રાજા ત્યાં આવી તે વાઘની પીઠ ઉપર હાથ ફેરવી તેને ખૂબ થાબડે છે, એટલે તે પાછો ટટાર થઈ જાય છે; આવી રીતે વાઘને પણ ખુશામત પ્રિય હોય છે. હવે કોઈ નિર્મોચ માણસનો દાખલો લો. એની પાસે જઈ તેને જરા માન આપી વખાણો; એટલે તરતજ તેનો અહેરો આનંદથી પ્રકુલિત થઈ જશે અને ગાલ ઉપર લાલી જણાઈ આવશે.

જે દેશેની અંદર દેવતાઓને પૂજવાનો ચાલ છે, ત્યાં આપણે સાંભળીએ છીએ કે, દેવતાઓ પણ પોતાની પ્રશંસા અને સ્તુતિથી પ્રસન્ન થાય છે; એકેશ્વરવાદીની પ્રાર્થનામાં પણ શું હોય છે? તેમનાં સ્તોત્રો કેવાં હોય છે? નિષ્પક્ષપાતપણે તપાસશો તો તમને જણાશે કે, તેમાં પણ ખુશામત અને પ્રશંસા સિવાય ખીણું કશું હોતું નથી. આવી રીતે વિશ્વમાં સર્વત્ર ખુશામતનું અસ્તિત્વ હોવાનું કારણ શું? સર્વને ખુશામત પ્રિય છે; પરંતુ એવો એક માણસ જણાતો નથી કે, જેટલી પ્રશંસા તેને પ્રિય લાગે છે, તેટલી પ્રશંસાને તે લાયક હોય! વેદાંત આનું એવું સમાધાન કરે છે કે, વસ્તુતઃ તમારી અંદર કોઈ એવી વસ્તુ રહેલી છે કે જે શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ હોઈને પોતાના અસ્તિત્વની પ્રતીતિ કરાવી રહી છે. દરેક મનુષ્યમાં તે સત્યસ્વરૂપ આત્મા વિરાજ રહ્યો છે કે જે આત્મા મહાનમાં મહાન અને શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ છે. જ્યારે કોઈ પ્રશંસા કરનાર આપણી પાસે આવી આપણી પ્રશંસા કરવા માંડે છે, આપણા ગુણ ગાવા લાગે છે, ત્યારે આપણે ખુશ ખુશ થઈ જઈએ છીએ; તેનું કારણ કાંઈ તે પ્રશંસા સત્ય હોવાનું નથી; વેદાંત કહે છે કે, તમારા ખુશ થવાનું કારણ તમારી પોતાની અંદરજ રહેલું છે—તમારા પોતાના આત્મામાંજ તે છે. તમારી ઇદ્રિયોની પાછળ કોઈ એક વસ્તુ છે, કોઈ એક મહાન શક્તિ છે, કોઈ એક દુરંધ અવિનાશી—મહાનમાં મહાન અને શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ વસ્તુ છે કે જે

प्रकारमपि विज्ञाप्य भवते सर्व स्वतो बलात् ।

प्रपञ्चसृष्टिसिद्धिते विस्मृतिस्त्वयसाधकम् ॥१६॥

श्रीभागवतमेवात्र सर्वेषां हि गतिर्मता ॥१६३॥

શ્રીમદ્ ભાગવતજ સર્વ ભખોની ખરેખર ગતિ છે તે શું શું કરે છે ? પોતામાં ભરેલા મહાન્ અગુલવોધી દરેક રીતે ભક્તના સ સાગનો (અહ-તા-મમતા બુદ્ધિથી જે દુન્યવી પદાર્થોમાં આસન્નિ રહેલી હોય છે, તેનો) નાશ કરે છે, પ્રભુના ધર્મોને બોધ કરે છે, ભગવદ્-ભાવથી ભરપૂર એવા ભાવ દ્વાન કરે છે, પોતાના બનથી ભક્તિના સમગ્ર પ્રધરન જ્ઞાન આવે છે અને પ્રપન્ચ-જગદાદિની જે સૃષ્ટિ તેમાં તેના વિસ્મગ્નરુપ ઇષ્ટ અર્થને સિદ્ધ કરે છે ૧૬૩

જ્ઞાત તત્કલ્પ, તત્ર હેતુસ્તદ્ગુરુસશ્રય ॥૧૭॥

તત્ર હેતુ કૃપા તેષા, તત્ર સાન્નિધ્યમિચ્યતે ।

સાન્નિધ્યે તત્ર સમ્યન્ધ, સ તુ સેવાકૃતો ભવેત્ ॥૧૮॥

આ શ્રીમદ્ ભાગવતશાસ્ત્રનું જે જ્ઞાન થયું તેા ફનદાયક થાય છે પરન્તુ આ જ્ઞાનમાં ગુરુચરણોનો આશ્રય હેતુરૂપ છે શ્રી ગુરુચરણોનો આશ્રય જ્યારે થાય કે જ્યારે તેઓની ભ ત ડિપ કૃપા થાય શ્રીગુરુચરણોની કૃપા માટે એઓશ્રીની પાસે ગહેતું નેઈએ પાસે રહીને પણ ગુરુ-શિષ્યના સમ્યન્ધે ગહેતું નેઈએ આ ગુરુ-શિષ્ય સમ્યન્ધ ત્યારેજ શક્ય કે જ્યારે ગુરુચરણોની સેવા કરવામાં આવે ૧૮

હોય, તો તમારા બધાં કરતાં સેતાનનીજ શ્રેષ્ઠતા વધારે કહેવાય.”

આપણે કહીએ છીએ કે, અભિમાન અને દંભ કે જેને તમે બહો સેતાનનું મુખ કહો, તેણે આ દુનિયામાં દરેકે દરેક મનુષ્યને ઘેરી લીધો છે. આ સાથી? વળી તેની સાથે એ પણ આપણે બાહ્યીએ છીએ કે, આ શરીર કોઈ પણ જાતનું અભિમાન અથવા કોઈ પણ જાતના દંભને માટે યોગ્ય નથી; તોપણ દરેક જણ અભિમાન અને દંભ કરે છે, તેનું શું કારણ? વિશ્વમાં સર્વ ઉપર અમલ ચલાવનારી આવી વસ્તુ ક્યાંથી આવી? આવો સર્વત્ર વિરોધાભાસ અને અસત્યાભાસ ક્યાંથી આવ્યો? એ તમારી પોતાની અંદરથીજ આવવું જોઈએ, એનું કારણ બહાર શોધવાનું નથી. તમારી અંદર કોઈ એક શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ તત્ત્વ છે કે જે તમારું પોતાનું સત્ય સ્વરૂપ છે; તેને તમારે ઝોળખવાનું અને જાણવાનું છે. જ્યારે તમે તમારા સત્ય સ્વરૂપને ઝોળખશો અને જાણશો, જ્યારે તમે તમારા સત્ય સ્વરૂપનો સ્વાનુભવ કરશો, ત્યારે તમે આ ક્ષુદ્ર શરીરની મહત્તા મેળવવાને ખાતર વલખાં નહિ મારો, પછી તમે આ ક્ષુદ્ર શરીરને માટે દંભ કરવાનું કદી પસંદ નહિ કરો. જો તમે તમારા સત્ય સ્વરૂપને જાણશો, જો તમારા હૃદયને તેના તરફ ફેરવશો, તો તમેજ તમારા પોતાના ઉદ્ધારક બનશો. જો તમે તમારા અંતરમાં રહેલા પ્રભુનો-તમારા પોતાના સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરશો, તો પછી આ અલ્પ અને ક્ષુદ્ર શરીરનો મહિમા વધારવો અને તેનાં વળાણ સાંભળવાં એ તમને અધમમાં અધમ લાગશે; એટલુંજ નહિ પણ એ તમારી જાતને અધમ કરનાર અને લાંછન લગાડનાર જણાશે અને પછી તમે શારીરિક દંભ અને અભિમાનથી પર થશો. શારીરિક દંભ અને અભિમાનથી પર થવાનો રસ્તો આજ છે.

તમારી અંદર વિરાજી રહેલો આત્મા-તમારું સત્ય સ્વરૂપ, એ મહાનમાં મહાન, શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ અને દેવનો પણ દેવ હોવાથી તે પોતાનો સ્વભાવ કેવી રીતે છોડી શકે? એ આત્મા પોતે એક ક્ષુદ્ર જંતુ અને દીન છે એવું તે કેવી રીતે માને? તે એવા ઘોર અજ્ઞાનમાં પોતાનું કેવી રીતે પતન કરે? કદી પણ તે પોતાનો સ્વભાવ ત્યજી શકવાનો નથી અને આથીજ આખા વિશ્વમાં સર્વત્ર દંભ અને અભિમાન દીઠામાં આવે છે. આવી રીતે હું કંઈ દંભ અને અભિમાનને ઉત્તેજન આપવા માગતો નથી; કેમકે શરીરને

૧૮. સ્વમાર્ગરહસ્યનિરૂપણમ્ ॥

‘રસો વૈ સ’ इति श्रुत्या रसरूपो निरूपितः ।

स मन्तव्यः स्वशास्त्रेण यथा सिद्धस्तथा पुनः ॥१॥

द्विधा पूर्वस्तु संयोगो विरहश्च तयोत्तरः ॥૧૨॥

“પ્રભુ રસાત્મક છે” એ ઉપનિષદ--વાક્યમાં જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રભુનું સ્વરૂપ રસધન છે તેનું સ્વરૂપ આપણા શાસ્ત્ર મુજબ જે પ્રમાણે સિદ્ધ હોય, તે પ્રમાણે સ્વીકારવું. હવે એ રસ એ પ્રકારનો છે, પહેલો તે સંયોગરસ અને બીજો વિપ્રયોગ. ૧૩

क्रियाप्रधानसंयोगे रसोदयोधाय रूपिताः ॥૨॥

भावास्तथोत्तरे युक्तस्वरूपमपि तदिदम् ।

भावात्मक तु, तत्प्राप्तिर्भाषप्राप्तिर्न चेत्तरत् ॥૩॥

ક્રિયા જેમા મુખ્યત્વે રહેલી છે, તેવા સંયોગાત્મક શૃંગાર રસમાં રસને જાગૃત કરવા માટે લાવો રહેલા છે તેજ પ્રમાણે વિપ્રયોગાત્મક શૃંગારરસમા જે સ્વરૂપ છે, તેવુંજ ભાવાત્મક છે. (લાવ વિના રસનિષ્પત્તિજ નથી) આ વિપ્રયોગાત્મક સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ એનું નામજ લાવપ્રાપ્તિ, બીજું માધ્યમ નહીં. ૩

स भावः सर्वथा पूर्वदेहं स्येनानिघर्त्य च ।

विदध्यान्तून देहं सर्वसाध्यं संयुतम् ॥૪॥

निष्पत्यहं यथा तस्य वियोगानुभवो भवेत् ॥૫॥

તેની ચિન્તાવાળા પરમકૃપાળુ પ્રભુએ પોતાના મુખારવિન્દના અન-
તાગ્રૂપ શ્રીમહાપ્રભુજીને પ્રમટ્ ક્યાં તે મહાપ્રભુજીને આશરે
જવાથી ઝાઝે ભાગે બધાને વિગ્રયોગાત્મક તાપકલેશનો જન્મ થાય
[ક્રમકે તાપકલેશ સિવાય ભાવપ્રાપ્તિ શક્યજ નથી] ૮

તાપેન સર્વથા સર્વપરિત્યાગો મચિપ્યતિ ।

પરિત્યજતેઽન્તિલે નૂન પ્રપન્નાસ્મરણ મયેન્ ॥૧૫॥

જે તેના પ્રકારનો તાપકલેશ થાય તોજ સર્વ રીતે દુન્યવી
સર્વ પદાર્થોનો ત્યાગ થાય અને સર્વ દુન્યવી પદાર્થોનો ત્યાગ થાય
ત્યારેજ પ્રપન્ન દુનિયાનું અમરુટ ટાળી શકે ૯

તવસ્મૃતો તદાસક્તિઃ સર્વધેય મચિપ્યતિ ।

આસક્તો વ્યસને જાતે પર કિમયશિષ્યતે ॥૧૬॥

હવે જે દુન્યવી પદાર્થોનું વિસ્મરણ સિદ્ધ થયું કે તરતજ
પ્રભુમાં આસક્તિ દરેક પ્રકારે થાય અને આસક્તિ થતા વ્યસન
થઈ ચૂંધૂ તો પાછા બાકી શું રહ્યું ? ૧૦

વાધિકા સૈવ સતતં ન દુર્લભતમો રતિ. ।

અતો વિધેય સુધિયા શ્રીમદાચાર્યસમય ॥૧૭॥

પ્રભુમાં પ્રેમ મુશ્કેલ નથી, પરન્તુ દુન્યવી પદાર્થોનું સ્મરણ
એજ ભારે બાધ કળાર છે, માટેજ ભુદ્ધિશાળી પુરુષે શ્રીમહા-
પ્રભુજીનું શરણ રાખવું ૧૧

મિત વસ્તુમાં કોઈ પણ જાતનો વિકાર પણ નજ હોઈ શકે. આપણી અંદર વિરાજી રહેલો આપણો સત્યસ્વરૂપ આત્મા અપરિમિત છે અને તે સંપૂર્ણ રીતે અચળ અને શાંત છે. તેમાં કોઈ પણ જાતની ગતિ નથી. તેમાં કોઈ પણ જાતની ક્રિયા નથી. વસ્તુ-સ્થિતિ આમ હોવાથી આપણા આત્માનું અપરિમિતપણું, શાંત-પણું, નિષ્ક્રિયપણું, અને અજ્ઞાનથી આપણા શરીરમાં આલસ્ય અને જડતાનું આપણને લાન થાય છે. દુનિયામાં સર્વત્ર આલસ્ય અને જડતા હોવાનું કારણ આજ છે.

દુનિયામાં કોઈને પણ ચોતાનો હરીફ ગમતો નથી અને હરેક જણને સ્વતંત્ર માલિક થવાની ઇચ્છા શા માટે હોય છે?

“હું જે કંઈ નિહાળું છું, તે સર્વનો અધિકારી છું. દુનિયામાં એવો એકે પદાર્થ નથી કે જે મારા હક સામે વાંધો ઉઠાવે.”

પ્રત્યેક જણને આવી ઇચ્છા હોવાનું કારણ શું? આ કઠિન અને વિચારણીય પ્રશ્નનો વેદાંત એવો ખુલાસો કરે છે કે, “હે મનુજ! તારી અંદર એકમેવાદિતીયમ્ એવો જે આત્મા રહેલો છે, તે અપ્રતિમ હોઈ પ્રલંકમાં તેનો કેઈ પણ પ્રતિસ્પર્ધી નથી. અજ્ઞાન અને જ્ઞાંતિથી એ અદિતીય આત્માનું એકપણું અને મહિમા આપણા શરીરમાં કલ્પવામાં આવે છે. આથીજ ‘હું’ એકલો અને કોઈ પણ પ્રતિસ્પર્ધી વગરનો હોઈ, ‘એવું’ હરેકનું સ્વાભાવિક વલણ હોય છે.”

હવે આપણે ખીન્ન પાપોનો ખુલાસો કરવાની જરૂર નથી; કારણકે વેદાંત બધાં પાપોનો આવીજ રીતે ખુલાસો કરે છે. મહાપાતકનું પણ તે આવીજ રીતે સમાધાન કરે છે. અજ્ઞાન કે જે આત્મા અને અનાત્મામાં જ્ઞાંતિ કરાવે છે; તેને દૂર કરવું એજ માત્ર આ સર્વસામાન્ય અને મહાપાપોનો ક્ષય કરવાનો ઉપાય છે.

કોઈ માણસ પેટના અને આંખના એમ બે જાતના દરદથી પીડાતો હતો. તેની દવા કરાવવા માટે તે એક ડોક્ટર પાસે ગયો. ડોક્ટરે તેનું દરદ તપાસી તેને બે જાતની દવાનાં પડીકાં આપ્યાં. આંખમાં નાખવા માટેનું પડીકું સીસું અને ગંધકની મેળવણીના સુરમાનું હતું, કે જે એક જોતનું ઝેર છે. ખીન્નું પડીકું ખાવા માટેનું હતું, તે મરીમરયાં વગેરે ચૂર્ણનું હતું. આ માણસને આંખમાં નાખવાનું પડીકું કયું અને દાકી જવાનું પડીકું કયું,

સ્વરૂપ તુ તદાનન્દપ્રત્યેકાવયવેસ્તથા ।

તત્તલ્લીલાધ્યત્યેન માધુર્યેણ વિભાલ્યતે ॥૩॥

તે સ્વરૂપની તે પ્રભુના આનન્દાત્મક સ્વરૂપના એકે એકે અટગે કરી પ્રભુની તે તે લીલાને સમાશ્રય કરતા જતાં મધુગતાયે કરી ભાવના કરવામાં આવે છે ૩

નિરૂપ્યે તે સમાનેષુ યદા સ્થાતું ન શક્યતે ।

નદા તેનૈવ રૂપેણ વિરહે તાપસમ્યુતે ॥૪॥

નિરૂપણ રસસ્યાત્ર માધુર્યેણ જાયતે ।

તસ્યાનુભવધેષત્પાત્ર રૂપેણ કથજ્ઞન ॥૫॥

નિરૂપણ સ્વરૂપ અને મુણે, એ બન્નેનું કરવાનું હોય છે હવે જ્યારે એના એ અહંગોમાં બન્નેનું નિરૂપણ સાથે રહી નથી શકતું ત્યારે તેજ રૂપે તાપકલેશથી યુક્ત એના જીવોને મધુગતાયે કરી રસનું નિરૂપણ વિરહમાં જાગે છે રસ એ માત્ર અનુભવથીજ બાહ્યી શક્ય તેવો છે, એટલે માત્ર રૂપદર્શનથી રસનિરૂપણ કાઢપણ રીતે સમજાવી શકતું નથી ૫

અત સમ્ભૂય તા સર્વા સ્થાનુભૂતરસાત્મકમ્ ।

વિયોગમાદૈ સ્વ માઘ ષર્ણયન્તિ-હરિં તથા ॥૬॥

એટલે એ બધી લીલાઓ પ્રકટ થઈને વિપ્રયોગાત્મક બાવેલે કરી પોતે અનુભવેલા રસાત્મક ભાવનું તેમજ પ્રભુનું વર્ણન કરવા માટે છે ૭

એવી દૃઢ માન્યતાથી તે કોર્ટમાં ગયો. તે કેસના મુદ્દાને ધરાળર ધ્યાનપૂર્વક વિચારીને ગયો હતો; પરંતુ પ્રતિવાદીના વકીલે એવું તો એક કાયદાનું-ઝીલું પોઈન્ટ કાઢ્યું કે, અંતે તે કેસ જીતી શક્યો નહિ. આથી જે પાંચસો ડોલર મળવાના હતા, તે પણ તેને મળ્યા નહિ. આથી તે ઉત્સાહભંગ થઈ ખિન્ન સ્થિતિમાં ઘેર આવ્યો. તે ઉદાસપણે ટેબલને અડેલીને બેઠો હતો, એટલામાં તેનો પ્રિય પુત્ર કે જેણે હમણાંજ ભેટણી શીખવાની શરૂઆત કરી હતી, તે ત્યાં આવ્યો અને ચારે તરફ હીવાલ ઉપર “ગોડ ઇઝ નો બ્લેડર” (ઈશ્વર કોઈ પણ ઠેકાણે નથી) આપું જે લખેલું હતું, તેની ભેટણી કરવા લાગ્યો. આ વાક્ય તેને માટે બહુજ લાંબું હતું, તેથી તેણે “ગોડ ઇઝ” (ઈશ્વર છે) આ બે શબ્દની પ્રથમ ભેટણી કરી અને બાકીનો “નો બ્લેડર” શબ્દ બહુ લાંબો હોવાથી અને એમાં ઘણા અક્ષરો આવતા હોવાથી તેણે તે શબ્દના “નાઉ” (હવે) અને હીઅર (અહીં) એમ બે ભાગ કરી તેની ભેટણી કરી. આમ ચારે તરફ બીંતો ઉપર લખેલા મોટા વાક્યની ભેટણી કરવામાં તે ફતેહમંદ નીવડ્યો, તેથી તેણે હપ્માં ફૂદાફૂદ કરી મૂકી. બધું આવીજ રીતે છે.

વેદાંતની એવી આજ્ઞા છે કે, તમે દરેક શબ્દની સવળી રીતે ભેટણી કરો; અવળી રીતે વાંચો નહિ. “ગોડ ઇઝ નો બ્લેડર” (ઈશ્વર કોઈ પણ ઠેકાણે નથી) આ વાક્ય કે જે પાતકકારક છે, તેને “ગોડ ઇઝ નાઉ હીઅર” (ઈશ્વર હવે અહીં છે) એમ વાંચો. તમારાં પાપ ક્રમોની અંદર પણ તમારી દિવ્યતા સાબિત કરી આપવામાં આવે છે અને દિવ્યતા એજ તમારો મૂળ સ્વભાવ છે. આનો તમે સ્વાનુભવ કરો એટલે પછી સંસાર તમારે માટે સ્વર્ગ બની જશે. અખિલ વિશ્વ નંદન વનમાં ફેરવાઈ જશે.

એક વખતે પરીક્ષામાં “ક્રાઈસ્ટે પાણીમાંથી દારૂ બનાવવાનો જે ચમત્કાર કયો હતો,” તેના સંબંધમાં નિબંધ લખાવવામાં આવ્યો. આખું પરીક્ષાગૃહ વિદ્યાર્થીઓથી ચિકાર ભરાઈ ગયું હતું અને એકેએક વિદ્યાર્થી નિબંધ-લખવા મંડી પડ્યો હતો; પરંતુ તેમાંથી એક વિદ્યાર્થી ત્યાં બેઠો બેઠો મિસોટીઓજ વગાડ્યા કરતો હતો; મનમાં ને મનમાં કાંઈક ગાતો હતો અને ઘડીમાં આ ખૂણા તરફ તો ઘડીમાં પેલા ખૂણા તરફ ડાફોડિયાં મારતો હતો. તેણે કાગળ ઉપર એક અક્ષર સરખો પણ લખ્યો નહોતો.

૨૦ સર્વાત્મભાવનિરૂપણમ ॥

કૃષ્ણસ્ય કૃપયા વિશ્વિદ્ ધૃતયાગતયા મયા ।
સર્વાત્મભાવશબ્દાર્થ કશ્ચનાન્ન વિચિન્ચતે ॥૧॥

હૃદયમા આત્મી રહેતી પ્રભુકૃપા વડે સર્વાત્મભાવ એ
શબ્દનો કોઈક અર્થ મારા વડે અહીં વિવેચવામા આવે છે ૧

સર્વેષામિન્દ્રિયાણા હિ દેહાદોના તથા પુન ।
આત્મભાવો ભગવતિ સર્વભાવ સ વચ્ચતે ॥૨॥

બધી ઇન્દ્રિયોનો તેમજ દેહાદિક સર્વનો ભગવાનમા જે
આત્મભાવ=અનન્યભાવ, તેને સર્વભાવ કહેવામા આવે છે ૨

આત્મભાવશ્ચ સર્વત્ર સ્વસમ્બન્ધવિચારણમ્ ।
સ્વસ્ય સમ્બન્ધિતાસ્પૃતિરસ્માક ભગવાનિતિ ॥૩॥

પોતાનો ખીજમા જે સમ્બન્ધ, તેનો જે વિચાર અને ‘આ
અમારા ભગવાન’ એવી જાતનું જે સમ્બન્ધી પણ તેની અસ્પૃતિ
(વસ્તુસ્થિતિ) સ્વ-પરનેદનોજ અભાવ) તેનું નામ આત્મભાવ ૩

દેહેન્દ્રિયાણા પ્રત્યેકમાકાર્હારહિતા હરી ।
આકાર્હાર્યા તુ વિષયે માત્રસત્વાન્ન સર્વતા ॥૪॥

આપણા જે દેહ-ઇન્દ્રિયો, તે પ્રત્યેકની પ્રભુને નિગેલેશ પણ
આકાર્હાર ન હોય (અને તેટલો દ્વિધાભાવ આ થો) હવે

કાંગળની ચિઠ્ઠી ઉપર લખી કાઢ્યું. એ ચિઠ્ઠી ‘રામે’ લીધી અને વાંચી લેઈ. તે ચિઠ્ઠી ઈશ્વરને ન પહોંચાડતાં તે કુમારનેજ પાછી આપવામાં આવી અને તેને કહેવામાં આવ્યું કે, “હે કુમાર, તમે શું છો તેજ તમે જાણતા નથી! એક અણુ માણસ તમારા પિતાજીને મળવા માગે છે; પરંતુ પોતાનું નામઠામ લખી શકતો નથી; એના જેવા તમે છો. શું તમારા પિતાજી એને મળશે? તમે પણ તમારું નામ લખી શકતા નથી. તમને ઈશ્વર કેવી રીતે મળે? પહેલાં તમે કોણ છો તે ઘરાબર જણાવો, ત્યાર પછીજ ઈશ્વર આવીને તમને લેટશે.”

આ સાંભળી કુમારે મનમાં ખૂબ વિચાર કર્યો અને પછી તેણે કહ્યું: “સ્વામીજી! હવે હું ઘરાબર સમજ્યો. મારું નામ લખવામાં મેં ભૂલ કરી છે. મેં મારા આ પંચમહાભૂતના સમૂહરૂપ શરીરનું જ નામ લખ્યું છે; મારું જે ખરું સ્વરૂપ તેનું નામ લખ્યું નથી.”

કુમારની પાસે ઊભેલા તેના એક અનુચરને આ કંઈ સમજાયું નહિ; તેથી કુમારને કહેવામાં આવ્યું કે, “આ તમારો અનુચર તમારી વાત સમજ્યો નથી; તેથી તમારા કહેવાનો ભાવ તેને તમે ઘરાબર સમજાવો.” કુમારે પોતાના માણસને પ્રશ્ન કર્યો કે, “વારૂ ફલાણાભાઈ, આ કાડું કોનું છે?” તે અનુચરે કહ્યું: “તે મારું છે.” તે કુમારે તે અનુચરની લાકડી પોતાના હાથમાં લઈ પાછો તેને પ્રશ્ન કર્યો કે, “આ લાકડી કોની છે?” તેણે જવાબ આપ્યો: “તે મારી છે.” “વારૂ, આ તમે પહેર્યો છે તે સાફ કોનો છે?” તે માણસે જવાબ આપ્યો કે, “તે મારો છે.” કુમારે કહ્યું: “ખડું સાફ, જ્યારે આ સાફ તમારો છે, ત્યારે આ સાફ અને તમારી વચ્ચે અમુક જાતનો કાંઈક સંબંધ છે. આ સાફ એ તમારી મિલકત છે અને તમે એ સાફના માલિક છો; ત્યારે તમે સાફ તો નહિજ?” તેણે કહ્યું: “ખરેખર એ તો રેખીતુંજ છે.” “વારૂ, આ સીસાપેન તમારી છે, એના માલિક તમે છો અને તમે એ સીસાપેન નથી.” તેણે કહ્યું: “હા તેમજ છે.” “સારૂ” એમ કહીને કુમારે પોતાના અનુચરના કાન પકડ્યા અને તેને પાછો સવાલ પૂછ્યો કે, “આ કાન કોના છે?” અનુચરે જવાબ આપ્યો: “તે મારો છે.” કુમારે કહ્યું: “ખડું સાફ; એ કાન તમારો છે, એ કાનના માલિક તમે છો અને તેથી તે કાન તમે નથી. વારૂ, કાનની માફક આ નાક પણ તમારું છે અને તે

अतो विचारकैर्मदः कामसर्वात्मभाषयोः ।

घोद्वन्यः श्रीमदाचार्यकृपयाऽतिविचक्षणैः ॥८॥

આથી અતિ વિચક્ષણ એવા વિચારક વિદ્વાનોએ શ્રી મહાપ્રભુ-
જીની કૃપાથી હામભાવ અને સર્વાત્મભાવનો જોઈ જાણ્યો છે.

સર્વાત્મભાવસાધ્યો દિ સ્વરૂપાનન્દ ઉચ્યતે ।

તદ્વત્તામત યથાત્ર ભાષાનન્દો નિરૂપિતઃ ॥૯॥

સર્વાત્મભાવથી સાધી શકાય એવો જે આનંદ તે સ્વરૂપા-
નન્દ કહેવાય છે. આથીજ જોને સર્વાત્મભાવ હોય તેનેજ અહીં
ભાષાનન્દ છે તેમ કહેવામાં આવ્યું છે.

ભાવસ્વરૂપમેવાસ્તિ; મેદવોધેન મિત્રતા ।

કામભાવે વદિ સ્થે નુ સ્પષ્ટા કુચ્યેત મિત્રતા ॥૧૦॥

—આ બન્નેય ભાવનુંજ સ્વરૂપ છે, પણ બન્ને વચ્ચે જે ભેદ
બતાવવામાં આવ્યો છે, તેનાથી બન્ને વચ્ચે ભિન્નતા છે. કામભાવ
અવગ્ર રહેલો છે (પ્રભુ ભાગ છે અને હું જુદો એ રીતે,) તેથી
બન્ને વચ્ચેની ભિન્નતા સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય છે (સર્વાત્મભાવમાં
પ્રભુથી અનન્યતા છે—હું પ્રભુનોજ છું માફે કશુંજ નથી, ત્યાં
ઈન્દ્રિયોના વિષયોની સમ્ભાવનાજ ક્યા ગઈ?) ૧૦.

અમેદોઽપિ સ્વરૂપસ્ય કામાદ્યાશ્રયવોધનાત્ ।

કામભાવફલં નિત્ય સત્યયોગઃ પ્રભુણા મતમ્ ॥૧૧॥

યતસ્તથૈય તથાસ્તિ હ્યપેક્ષા કામભાવને ॥૧૧૩॥

નથી અને જો મન એ તમારું છે, તો તે મન પણ તમે નથી, ત્યારે હવે તમે શું છો? મહેરબાની કરીને ચોક્કસપણે વિચાર કરો અને તમે શું છો તે જણાવો. તે જાણવામાં આવશે, ત્યારેજ ઈશ્વરનું તમને દર્શન થશે.”

કુમારે ખૂબ વિચાર કર્યો, પરંતુ કંઈએ ગમ પડી શકી નહિ; તેથી તેણે કહ્યું: “સ્વામીજી! આમાં મારી બુદ્ધિ જરીય ચાલતી નથી; મારું મન એમાં લવલેશ ગતિ કરી શકતું નથી.”

આહા! આ શબ્દો કેવા યથાર્થ છે! ત્યાં આત્મા પાસે એ મન કે બુદ્ધિ કોઈએ જઈ શકતું નથી. સત્યસ્વરૂપ આત્મા-ઈશ્વર એ મન, વાણી અને બુદ્ધિથી પર છે.

પછી તે કુમારને કહેવામાં આવ્યું કે, “તમે થોડી વાર એકાંતમાં બેસી તમને જેટલું તમારી બુદ્ધિથી સમજાયું હોય, તેટલાનું શાંત ચિત્તે ખરાબર મનન કરો. ‘હું’ શરીર નથી, હું મન નથી,’ એમ જો તમને યથાર્થ લાગતું હોય, તો તે નિશ્ચયને તમે ખરાબર દઢ કરો અને તેને અનુસરીનેજ તમારું આચરણ રાખીને તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરો. ‘હું’ શરીર અને મનથી પર છું.’ એટલુંજ સત્ય જો તમને સમજાયું હોય અને માત્ર તેટલુંજ જો તમે તમારા વર્તનમાં મૂકશો, તો અનેક જાતની ચિંતા, ભય અને રાગદ્વેષ વગેરેથી તમે મુક્ત બની જશો. શરીર અને મનના પ્રદેશમાંથી એવી રીતે જ્યારે તમે તમારી જાતને ઊંચે લઈ જશો, ત્યારે એ બધીજ બલાઓ તમારી પૂંઠ છોડી જશે અને તમારા સર્વ ઉદ્દેગ અને શોક લય પામી જશે.”

ત્યાર પછી તે કુમારને “તે પોતે શું છે” તેની પ્રતીતિ કરાવવાને કંઈક મદદ કરવામાં આવી અને પાછો તેને પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો કે, “લાઈ કુમાર, આજ સવારમાં તમે શાં શાં કામ કર્યો તે જરા જણાવશો?”

‘તેણે કહેવા માંડ્યું: “હું” વહેલો પરોઢિયામાં ઊઠ્યો, પછી નાહીઘોઈને સંધ્યાવંદનાદિ નિત્ય કર્મ કર્યું, નાસ્તો કર્યો, કેટલુંક વાંચ્યું, કેટલાક પત્રો લખ્યા, કેટલાક મિત્રોને ઘેર જઈ તેમની મુલાકાત લીધી, મારે ત્યાં આવેલા મિત્રોનો મેળાપ કર્યો અને પછી અહીં આપનાં દર્શન આવ્યો.”

ફરી તે કુમારને પૂછવામાં આવ્યું: “જસ આટલુંજ? જરા

ભાનજ ઠપોગાર્થ બચ છે, ત્યાં અપેક્ષિતા [અગ્રામપણું] કોયજ
નહી ૧૫

‘સન્ત્યજ્ય સર્વવિષયા’નિત્યત્ર નિરપેક્ષિતા ।
સ્વરૂપનિરપેક્ષત્વં વિયોગે દર્યતે હરે ॥૧૬॥

વેણુનાદથી પ્રભુએ ગોપાદ્ગનાઓને બેસાડ્યા અને ગોપાદ્ગ
નાઓ વનમાં આવ્યા ત્યારે પ્રભુએ તેઓને આત્મા જવાનું પ્રયત્ન તે
વખતે ગોપાદ્ગનાઓએ પ્રભુને વીનળી કરી કે-‘અમે તો અમત્ર
વિષયનો ત્યાગ કરી આપના અણુઅણુમાં હાજર થવા છીએ’
(ભા ૧૦-૨૯-૩૧), આ સ્થળે ભક્તજનોનું નિઃક્રમપણું સ્પષ્ટ
છે, પ્રભુનો ત્યારે પ્રિય થયો ત્યારે અરૂપવિષયક નિઃક્રમપણું
પણ સ્પષ્ટ દેખાય છે ૧૬

અતઃ પરોદ્ધૈરુત્ત દૌત્યેન વ્રજમાગતૈ ।
‘સર્વાત્મભાવોઽધિષ્ટિતો ચિરહેને’તિ તદ્વચ ॥૧૭॥

આથીજ દૂતના કાર્ય માટે વ્રજમૃગિમાં પધારેના ઉદ્ધવજીએ
શ્રીમદ્ગાદ્ગનાઓની સ્થિતિ જોઈ ‘તમે વિરહ વડે કરીને અધોક્ષજ
પ્રભુમાં સર્વાત્મભાવ પ્રાપ્ત થયો છો’ [ભા ૧૦-૪૮-૨૭] એ પ્રકારનું
વચન કહ્યું છે ૧૭

અતઃ સર્વાત્મભાવો હિ ત્યાગાત્મોપેક્ષયા યુત ।
ભાવસ્વરૂપફલક સ્વસમ્યન્ધપ્રકાશક ॥૧૮॥

‘એટલેજ સર્વાત્મભાવ, ત્યાગની જરૂરવાળો છે, તેમજ ભાવ-

છે, તે પાચન થવામાં હબરો ક્રિયાઓનો સમાવેશ થયેલો છે. પ્રાણવાયુ મિશ્ર કરવાની ક્રિયા ચાલે છે; ત્યાર પછી લોહી તૈયાર થાય છે; પછી તે લોહી રક્તવાહિનીઓમાં વહે છે; પછી તે ખાધેલું અન્ન સ્નાયુ, હાડ, માંસ, કેશ વગેરેમાં રૂપાંતર પામે છે; શરીર વૃદ્ધિ પામવાની અને એવી બીજી પણ ઘણીએ ક્રિયાઓ શરીરમાં એક સાથે ચાલી રહેલી હોય છે અને આ બધી ક્રિયાઓનો અન્નને પાચન કરવાની ક્રિયા સાથે સંબંધ રહેલો હોય છે. જે વખતે તમે અન્ન ખાધું, તે વખતે જે શ્વાસોર્ધ્વાસ થતા હતા, તેનું કારણ પણ તમેજ છો; તમારી નસોમાં જે લોહી વહે છે, તેનું કારણ પણ તમેજ છો; તમારા શરીરમાં જે વાળ જીગીને વૃદ્ધિ પામે છે, તેનું કારણ પણ તમેજ છો અને તમારું શરીર જે વિકાસ પામે છે, તેનું કારણ પણ તમે ને તમેજ છો. જુઓ, પ્રત્યેક ક્ષણે એક સાથે તમે કેટલી બધી ક્રિયાઓ—કેટલાં બધાં કામો કરી કરી રહ્યા છો ? ”

આ સાંભળી કુમાર વિચારમાં પડ્યો અને છેવટે બોલ્યો કે, “સ્વામીજી ! આપનું કહેવું યથાર્થ છે. ખરેખર આ શરીરમાં હબરો ક્રિયાઓ થઈ રહી છે, કે જેને મારી યુદ્ધિ બાણતી સુધ્ધાં પણ નથી અને જેના સંબંધમાં મારું મન કેવળ અજ્ઞાનમાં છે. આ સર્વે ક્રિયાઓનો કરનાર હુંજ હોવા છતાં મેં આટલાંજ કામો કર્યાં એવું જે કહ્યું, તે મારી ભૂલ છે.”

હજી પણ કંઈક વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરવાની જરૂર છે. આ તમારા શરીરમાં મુખ્ય બે ભાગની ક્રિયાઓ થઈ રહી છે, એક ઐચ્છિક અને બીજી અનૈચ્છિક. ઐચ્છિક ક્રિયાઓ એને કહેવામાં આવે છે કે જે ક્રિયાઓ મન અને યુદ્ધિપૂર્વક કરવામાં આવે છે; અર્થાત્ વાંચવું, ચાલવું, વાત કરવી, ખાવું, પીવું વગેરે ક્રિયાઓ ઐચ્છિક છે. આ સિવાય બીજી પણ હબરો એવી ક્રિયાઓ છે કે, જે આપણી ઇચ્છા વગર અર્થાત્ મન અને યુદ્ધિની સહાયતા વગરજ થયે જાય છે. દાખલા તરીકે શ્વાસોર્ધ્વાસ લેવા, શરીરની નસોમાં લોહીનું વહેવું, વાળ જીગવા વગેરે વગેરેને અનૈચ્છિક ક્રિયાઓ કહે છે.

મન અને યુદ્ધિદ્વારા ઐચ્છિક રીતે થાય તેજ ક્રિયાઓ માત્ર “અમે કરીએ છીએ” એમ કહેવામાં અને માનવામાં લોકો દેખીતી ભૂલ કરે છે. બાકીની જે ક્રિયાઓ મન અને યુદ્ધિ સિવાય

૨૧. નિવેદનતાત્પર્યાર્થઃ ॥

અથ નિવેદનવાચ્યાર્થસ્તુ-સપ્તયાદાયેષ જીવાઃ સ્થિતો ભગવતા
સપ્તયર્થ મિથ્યા. કૃતા., તેષાં તત પ્રમૃત્તિ ભગવતા સદ્ ભગવદ્શાતાં
વિપ્રયોગોડ્ભ્યેવ, ન પર તાપશ્લેશ., સમ્યન્ધાભાવાત્; સમ્યન્ધસ્તુ
પ્રપજ્ઞામત્તિનિવૃત્ત્યા ભવતિ, સા તુ યાવદ્દેદસમ્યન્ધમહન્તામમતયોર-
વિદ્યાકાર્યયો સત્તત્ત ભવિતુ શક્નોતિ, અતો યગ્રાહન્તામમતયોર્વાધ-

૧. અક્ષરાંશદેષા દ્વિવિધાઃ। કેવલમર્યાદાયાં સ્થિતાઃ સાધન-
પરાસ્તેષાં મુખિરેવ ફલં, યે ચ મર્યાદાપુષ્ટાવહ્નીકૃતાસ્તેષાં સર્વસાધન-
ત્યાગપૂર્વકશરણાગતૌ ક્રિયમાણસેવનાયાં સેવાફલોત્કલસિદ્ધિઃ।
અન્યેષાં ધાસુરાણાં પ્રજૃતિજન્યાના સંસારનિશ્ચયેનાન્ધન્તમઃપ્રવેશ
રૂપા મુક્તિઃ, ન હિ તેષાં ભગવદ્પ્રાપ્તિસમ્બન્ધગન્ધોડપિ, 'મામપ્રાપ્યૈવં
કૌન્તેય' इत्यादिवचनात् ॥ તત્પુસ્તકસ્ય દિષ્પણમ્ ।

૧ અક્ષરપ્રદાનના અર્થે, દેવ અર્થે એ પ્રકારના છે તેમાના
એક તો કેવલ મર્યાદામાજ રહેલા છે, તેઓ વેદ વગેરેમા વર્ણવેલા
સાધનો કરીને મોક્ષરૂપ ફલને પ્રાપ્ત કરે છે તેઓને મોક્ષજ ફલ
મળે છે, અધિક નહિ જેઓને મર્યાદાપુષ્ટિમા અગીકાર થયેલો
છે, તેઓ તો મર્યાદાના સર્વ સાધનોને તિલાંજલિ આપીને પ્રભુને
શરણે જાય છે, અથવા તો મર્યાદામાર્ગના સાધનોજ તેવા જીવોને
છોડીને ચાલ્યા જાય છે, શમ્ભુ જ્યા પછી તે જીવો પ્રભુની સેવા
કરે છે અને સેવા કરતા કરતા રસમય પ્રભુ સાથે અનેક અસૌક્રિક

અંગે અનેક જાતનાં સ્વપ્નાં હું ત્યાં અનુભવું છું.” “વારૂ, પણ જે વખતે તમે ગાઢપણે ઊંઘી જાઓ છો અને સ્વપ્ન સરખું પણ આવતું નથી, તે વખતે તમારી બુદ્ધિ અને મન ક્યાં જાય છે?”

તેણે વિચાર કરીને કહ્યું કે, “તે અવસ્થામાં મન કે બુદ્ધિ ત્યાં રહેતાં નથી.” “વારૂ, મન કે બુદ્ધિ તો ત્યાં રહેતાં નથી; પરંતુ તે અવસ્થામાં તમે તો રહો છો કે નહિ?” તેણે જવાબ આપ્યો: “હું તો રહું છુંજ, તે ગાઢ નિદ્રાવસ્થામાં પણ મારું અસ્તિત્વ તો કાયમ રહે છેજ.” “વારૂ, જરા આમ જુઓ. ગાઢ નિદ્રાવસ્થામાં મન કે બુદ્ધિ રહેતાં નથી, તેનું કારણ એ છે કે તે અવસ્થામાં મન અને બુદ્ધિને ખીંટીએ મૂકેલા વસ્ત્રની માફક એક બાજુએ મૂકેલાં હોય છે અને તમે એકલાજ કાયમ હો છો.” તે અનુચરે કહ્યું: “આનો સાવાર્ય હું હજી પણ ખરાબર સમજી શક્યો નથી.”

તે અનુચરને કહેવામાં આવ્યું કે, “વારૂ, તમે કદી ઊંઘ-માંથી ઊઠીને કહો છો કે, આજ રાત્રે મને ખરાબર ઊંઘ આવી, સ્વપ્ન સરખું પણ આવ્યું નથી અને એકીઊંઘે વહાણું વાઈ ગયું?” તેણે કહ્યું: “હા, એમ કહું છું ખરો.” “વારૂ, હવે આપણે જરા આગળ ચલાવીએ. આ બાબત ઘણીજ ખારીક છે, ખરાબર લક્ષ આપજો. ઊંઘમાંથી ઊઠીને તમે જે કહો છો કે, આજ તો ઊંઘમાં કશું પણ જણાયુંજ નથી; એ તમારું કહેવું અસત્ય છે. કેાઈ માણસ એમ કહે છે કે, ‘ફલાણી વખતે ફલાણે કેકાણે કેાઈ પણ માણસ ન હતો એ મેં મારી નજરે જોયું છે.’ તેના જેવુંજ તમારું કહેવું અસત્ય છે; કારણકે ત્યાં કેાઈ માણસ નહોતો એમ જાણવા માટે જોછામાં જોછો તે વખતે તે પોતે તો ત્યાં હાજર હતોજ.”

“આવી રીતે ગાઢ નિદ્રામાં માતા, પિતા, ધર કે કશુંયે નહોતું એ વાત ખરી; પરંતુ તમે તો ત્યાં હતાજ. કારણકે તમે જો ન હોત, તો ‘મને જરી સ્વપ્ન સરખુંયે આવ્યું નથી.’ ‘મને કશુંયે જણાયુંજ નથી’ આવો અનુભવ અમને કેાણ કહેત? એ ઉપરથી સંમતિ છે કે, તમે મન અને બુદ્ધિથી કંઈક જીતીજ વસ્તુ છો. તમારું મન અને બુદ્ધિ એ વખતે ઊંઘી ગયાં હતાં, પણ તમે જાતે તો જાગૃતજ હતા. જો તમે ઊંઘી ગયા હોત, તો શરીરની નસેનસમાં લોહીને કેાણ ફેલાવત, તેમજ જઠ-

ભગવદ્ શરૂ થયે જીવો જીવે થાય છે, ત્યાંથી પ્રભુથી તેઓ વિખૂટી પડે છે પ્રભુનો વિયોગ પ્રાપ્ત થાય છે જીવ પડ્યા ત્યાંથી પ્રભુનો સંબંધ છૂટ્યો અને વિયોગજ ગ્લો ભગવાનથી વિખૂટી થાય તો પણ તેઓને તાપકલેશ નથી થતા, વિયોગ હોય તો તાપકલેશ થયો જોઈએ, પરંતુ વિયોગ જના, હજારો વર્ષોનો વિયોગ છતાં જીવોને લેશ પણ પ્રભુને મળવા માટે તાપ કે કલેશ કાઢી ચતુ નથી કાઠણ શું ? કાઠણ એજ કે પ્રભુનો સંબંધ નથી જ્યાંથી વિખૂટા પડ્યા ત્યાંથી પ્રભુ માથેનો તાર તૂટ્યો, સંબંધ છૂટ્યો, હવે પ્રભુના વિયોગને લઈને થયો જોઈએ તાપકલેશ કાઢી થાય ? થોડો પણ પ્રભુનો સંબંધ નહોતો આવતો હોય તો તેઓને પ્રભુનો વિયોગ સાહસી આવે અને પ્રભુની પ્રાપ્તિ માટે આર્તિ ઉદ્ભવે સમુદગો સંબંધ જ્યાં નથી, ત્યાં પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે તાપકલેશની ઉત્પત્તિ કયાથી ?

વિયોગ પ્રાપ્ત થયા પછી પ્રભુનો સંબંધ કવી રીતે થાય? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આપથી આજ્ઞા કરે છે કે પ્રપચમાં જામેલી આસક્તિ દૂર થયા પછી પ્રભુનો સંબંધ થાય છે પ્રપચમાં જ્યાં સુધી આસક્તિ લાગી પડે છે ત્યાંસુધી પ્રભુનો સંબંધ અભવિત નથી મારું તારું દુઃખે પ્રભુનો સંબંધ થાય છે

પ્રપચમાં એટલે લોકમાં ગેહલી આસક્તિ દૂર થનામાં એ આડી કામે છે, એટલે તો અહના અને બીજી મમતા એ બેની માતા અનિદા એટલે અજ્ઞાન અજ્ઞાનથી મારું તારું ઉદ્ભવે છે અમમ જગત પ્રભુને ખેનવાનું સ્થાન છે એમાંના મર્મ પદાર્થો પ્રભુને ખેવવાનાં ગમ્યા છે, તે જ્યાં પ્રમુખ છે, પ્રમુખ તેના માયીક છે, જના અજ્ઞાનને વશ થઈને કુમુદિ જીવો એને પોનાના

વિચાર કરી જુઓ કે, શું તમે કોઈ એવી વસ્તુ નથી કે જે સર્વ અવસ્થામાં, આજ, કાલ અને સર્વદા, સ્વરૂપમાં લવલેશ પણ ફેરફાર થયા વગર એકજ સ્વરૂપે કાયમ રહે છે? જો આ ખરું લાગતું હોય, તો હજી જરા વધારે વિચાર કરી જુઓ, એટલે પછી તરતજ તમને ઈશ્વરનો મેળાપ કરાવવામાં આવશે. તમને જે કહેવામાં આવ્યું હતું, તે તમને યાદ હશે કે તમે તમને પોતાને જાણો; તમારું નામકામ એક કાગળ ઉપર લખીને આપો, એટલે પછી તરત તમને ઈશ્વરનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરાવવામાં આવશે!”

હવે જ્યારે રાજકુમારને પોતે શું છે, તે સમજાયું-પોતે એક અવિકારી, નિત્ય અને ગાઢ નિદ્રામાં પણ જાગૃત એવું કોઈ તરવ છે, એવું જ્યારે તેના જાણવામાં આવ્યું, ત્યારે તેને ઈશ્વરનું સ્વરૂપ જાણવાની વિશેષ જિજ્ઞાસા થઈ. ત્યાર પછી તે કુમારને પૂછવામાં આવ્યું કે, “ભાઈ, આ જે વૃક્ષો વૃદ્ધિ પામે છે, તે તરફ જોઈને કહો કે, તે જે શક્તિ વડે વૃદ્ધિ પામે છે તે શક્તિ તેમની શક્તિથી નિરાળી છે કે તેજ છે?” તેણે જવાબ આપ્યો કે, “ના, ના; તે તો તેની તેજ હોવી જોઈએ.” “વારૂ, ત્યારે આ વૃક્ષોમાં વૃદ્ધિ કરનાર જે શક્તિ છે, તે શક્તિ આ પશુઓના શરીરને વૃદ્ધિ કરનારી શક્તિથી ભિન્ન છે કે તેની તેજ છે?” તેણે કહ્યું: “ના, ના; એ પણ તેની તેજ હોવી જોઈએ.” “વારૂ, જે શક્તિ આ તારાઓને ગતિમાં મૂકે છે, તે શક્તિ નદીના પ્રવાહને ચલાવનાર શક્તિ કરતાં ભિન્ન છે કે તેની તેજ છે?” તેણે કહ્યું: “ના, તે પણ તેની તેજ હોવી જોઈએ.” “ઘરાબર છે. જે શક્તિ વડે આ વૃક્ષો વૃદ્ધિ પામે છે અને જે શક્તિ વડે તમારાં શરીર વૃદ્ધિ પામે છે, તે બંને શક્તિ કદીયે ભિન્ન નજ હોઈ શકે. કુદરતમાં સર્વત્ર વ્યાપી રહેલી એકજ દિવ્યતાથી, તે એકજ અજ્ઞેય તરવથીજ આ સર્વ તારાઓ પ્રકાશે છે અને તમારાં નેત્રો પલકારા મારે છે. તે એકજ શક્તિ વડે તમારા શરીરના કેશ વૃદ્ધિ પામે છે અને તેજ શક્તિ વડે તમારું લોહી રક્તવાહિનીઓમાં વહે છે. જે શક્તિ વડે ખોરાક પાચન થાય છે, તે શક્તિ તમે નથી શું? જે મન અને બુદ્ધિથી પર છે તે શું તમે નહિ? ખરેખર તેજ તમે છો. જો આ યથાર્થ છે, તો આ સર્વ સૃષ્ટિનું જે નિયામક બળ છે તે પણ તમેજ છો; જે આ દિવ્યતા છે તે પણ તમેજ છો, જે ઈશ્વર છે તે પણ તમેજ છો; જે અજ્ઞેય વસ્તુ છે તે પણ તમેજ છો અને જેને

પામે છે, અને તે અનૌકિક અગ્નિ વડે લૌકિક દેહ, ઇન્દ્રિય વગેરે
ન્યારે પાકે છે, શુદ્ધ બને છે, ત્યારે તે દેહ, ઇન્દ્રિય વગેરે પ્રભુના
ઝાર્યામા ઉપયોગી આવે છે આથી વધારે શું કહીએ ? એટલું જ
બસ છે

(પુ લ સુ વ ૬ અક ૩-૪)

૨૨. સ્વમાર્ગમૂલનિરૂપણમ્ ॥

અથ શ્રીકૃષ્ણાયદનપદામ્બોજપ્રસાદત ॥

પ્રમુસ્વરૂપયિષયે કિંચિદગ્ર નિરૂપ્યતે ॥૧॥

હવે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રભા મુખારવિદના અવતારરૂપ શ્રીમદ્વાચાર્ય
ચરણોના ચરણકમરની કૃપાથી પ્રભુના સ્વરૂપના વિષયમા કાંઈક
અહીં કહેવામા આવે છે ૧

‘રસો વૈ સ’ इति श्रुत्या सरसात्मतयोदितम् ॥

तत्र कृष्णे मति कार्या ब्रह्मवादेन सर्वथा ॥૨॥

“રસો વૈ સ”—તે પ્રભુ રસરૂપ છે, એ ઉપનિષદ—વાક્ય
અનુસાર પ્રભુનું સ્વરૂપ રસાત્મક કહેવામા આવે છે, તેના પ્રખરના
શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રભા બ્રહ્મવાદના સિદ્ધાન્ત અનુસાર દરેક રીતે બુદ્ધિ
કરવી ૨

“તમે ક્યાં રહો છો?” તેના જવાબમાં તેણે પોતાના રાજપાટના નગરનું નામ લઈને કહ્યું કે, “હું ત્યાં રહું છું.” “અરે કુમાર! તે પાટનગરજ માત્ર તમારું રહેવાનું સ્થાન નથી; પરંતુ તમારા સજ્જનો આખો પ્રદેશ એ તમારો છે. તમે તમારા રાજધાનીના પાટનગરમાં રહો છો, તથાપિ એ આખું રાજ્ય તમારુંજ છે. આ મુશોભિત રમ્ય પ્રદેશ, આ દિવ્ય દેખાવો, આ ભવ્ય હિમાલય, પર્વતની રમ્ય રચના, એ સર્વે તમારું છે; માત્ર તે પાટનગરજ કંઈ તમારું નથી.”

બધા લોકો આવીજ ભૂલ કરે છે. તમારા આત્મા અથવા સત્ય સ્વરૂપનું પાટનગર ભલે તમારી યુદ્ધિ અને તમારું મન કહેવાય; પરંતુ એટલુંજ માત્ર તમારું અને બીજું તમારું નહિ, એવું કહેવાનો તમને કંઈ પણ હક નથી. તમારા મનની અને તમારી યુદ્ધિની આ નાની સરખી રાજધાની—આ નાનું સરખું પાટનગર એજ માત્ર કંઈક તમારું છે એમ નહિ; પરંતુ આ આખું વિશાળ વિશ્વ તમારું છે, આખું પ્રહ્લાંક તમારું છે. પ્રહ્લાંકના ગર્ભમાં રહેલ અનેક સૂર્ય, અનેક ચંદ્ર, અનેક પૃથ્વી, અનેક ગ્રહો અને અનેક સ્વર્ગો એ સર્વે તમારાં છે. આનો તમે અનુભવ કરો, તમે તમારો સ્વભાવસિદ્ધ હક ફરીથી પ્રાપ્ત કરો; એટલે પછી બધી જાતનાં ઉદ્વેગ, દુઃખ અને આપત્તિ નાશ પામશે.

લોકો મુક્તિના સંબંધમાં વાતો કરે છે; પણ તમે શાથી બદ્ધ છો, તે તમારે પ્રથમ જોવાનું છે. જો તમે મુક્ત થવા માગતા હો તો તમારા બંધનું કારણ શું છે તે તમારે જાણવુંજ જોઈએ. એ તો એક વાંદરાની વાત જેવું છે. હિંદુસ્તાનમાં વાંદરાઓને બુદ્ધિ રીતેજ પકડવામાં આવે છે. કેટલાંક સાંકડા મોનાં વાસણોને જમીનમાં મજબૂત દાટીને તેમાં ખાવાનાં ફળ નાખવામાં આવે છે. પછી તે વાસણો પાસે કેટલાંક વાંદરાં દોડી આવે છે અને તે ફળ લેવાને માટે વાસણોમાં હાથ ધાલે છે; પણ તે ફળને થોડે થોડે બહાર કાઢવાની રીત તેમને માલૂમ હોતી નથી, તેથી વાંદરાઓ જેટલાં પણ લઈ શકાય તેટલાં ફળ પોતાની મૂંઠીમાં એકી વળતે ભરી લે છે; એટલે વાસણ બહુજ સાંકડા મોઢાના હોવાથી તે વાંદરાના હાથ તે વાસણોની બહાર નીકળી શકતા નથી અને અતે વાંદરાઓ પકડાઈ ભય છે.

અમે એ પૂછીએ છીએ કે, તમને બદ્ધ અને પરતંત્ર કોણ કરે

એવી કોઈપણ વસ્તુ નથી કે જેને આગર જ ન હોય
બધા સાકાર હોવાથી તે બધાના આધારે સમગ્ર જગત સાગર છે ॥

અતઃ પરોક્તમાચાર્યૈર્નિવઘે તત્ત્વદીપકે ॥

‘અવદ્ધ કૃષ્ણવત્સર્વમિતિ નિર્ગલિત ઘચ ॥૮॥

આર્યજ્ઞ શ્રીતત્ત્વદીપનિબન્ધમા શ્રીમદાચાર્યઅગ્રજોયે સર્વના
નિયોગરૂપ વામ્ય કત્યુ છે કે ‘કૃષ્ણરૂપ એવું આ સર્વ અખણુક
છે’ ૮

। । ।

ભગવદ્ધર્મશક્તીનામિતિ તદ્વરૂપતાંચયતે ॥

સર્વસ્વરૂપમાનવસ્તદાકારસ્તદાકૃતિ ॥૯॥

પ્રભુના ધર્મો અને શક્તિયો પ્રભુરૂપ છે સર્વ સ્વરૂપાત્મ
આનન્દા છે એટલે આનન્દનો જે આગર તે પ્રભુનો આકાર ૯

॥

યવ રસાત્મકઃ બ્રહ્મ સાકારં જ્ઞેયમાસ્તિકૈ ॥૧૦॥

આમ રસાત્મક એવું જે બધા તેને આમ્તિકોયે સાગર
(આનન્દાગર) બળપૂ ૯૬

રસઃશ્ચ દ્વિવિધ સિદ્ધસ્તચ્છાસ્તે/યાદશસ્તયા ॥૧૦॥

સયોગવિપ્રયોગાભ્યા શ્વગારો વિનિરૂપિત ॥

સંયોગઃચ વિરહ સ્વરૂપાન્થેતિ નિશ્ચયઃ ॥૧૧॥

રસશસ્ત્રમા જેના પ્રકારનો રસ કહેનામા આન્યો છે, તે રસ
જે પ્રકારનો સિદ્ધ છે તેજ રીતે ગૃહગાર રસ સંયોગ અને વિપ્ર

રતાં, હાસ્યો અને પરસ્પર ચુંગનો કરતાં કરતાં, આપણે પણ પંથહીન મહાસાગરનાં પ્રવાસીઓ છીએ. (જેને પાપને માટે પશ્ચાત્તાપ કરવો હોય, આંધ્રુ પાડવાં હોય, પોતાને અધમ, દીન, પતિત માનવાં હોય તેઓ લલે તેમ કરે.) પણ હે આત્મા, તું મને આનંદ આપે છે, હું તને આપું છું !

“હે આત્મા ! કેાઈ પણ આચાર્યના કરતાં ઈશ્વરમાં અમને વિશેષ શ્રદ્ધા છે; છતાં ઈશ્વરનાં રહસ્યો ઉકેલવાની અમારી હિંમત નથી. હે આત્મા ! તું મને આનંદ આપે છે, હું તને આપું છું.”

“આ મહાસાગરની સુસાફરી કરતાં, પર્વતોનાં શિખર ઉપર ચડતાં કે રાત્રિના જંગરણુ વખતે દેશ, કાળ અને મૃત્યુના શાંત વિચારો બળબળ વહેતા જળની ચેહે, વસ્તુતાઃ મને અનંત પ્રદેશોમાં થઈને લઈ જાય છે.

“હે ભગવન્ ! તું જેના વાયુનો હું આસોદ્ધૈસ લઉં છું; જેના ઊછળતા વરંજોનો ધ્વનિ હું સાંભળું છું, તારા સામીપ્યમાં, તારે મારે આવતાં આવતાં મને અને મારા આત્માને તું સર્વોંગે ભીંજવી દેલે; મને તારામાં નિયમિત કરી દેલે.

“હે ભગવન્ ! તું સર્વોચ્ચ, અનાગી, સૂત્રાત્મન્, પ્રાણસ્વરૂપ, પ્રકાશોનો પ્રકાશ, વિશ્વકર્તા, વિશ્વનો કેંદ્ર, સત્યપરાયણ, ધર્મિષ્ઠ અને પ્રેમભોજનોનો મહાન કેંદ્ર, નૈતિકતા અને આધ્યાત્મિકતાનો પ્રવાહ, પ્રેમનું મૂલ અને ભંડાર છે.”

“મારા વિચારઝસ્ત આત્મા ! મારી અતૃપ્ત તૃષ્ણા ! આપણે માટે ત્યાં કેાઈ રાહ નથી જોતું ?—આપણે સંપૂર્ણ સાથી-ત્યાં સુખસ્વરૂપ સ્નેહી આપણી પ્રતીક્ષા કરતો નથી જેસી રહ્યો ?

“તું (વિશ્વપ્રજ્ઞાંડની) ગાડી છે, (પેલા) સૂર્યો, નક્ષત્રો અને તારકમંડળોનો તું પ્રેરક છે; એ ગ્રહમંડળો અનેક ચક્રો કાપતાં કાપતાં, ક્રમશઃ સુરક્ષિતપણે, નિયમિત ગતિથી દિશાના નિરાકાર અનંત વિસ્તારોને પાર કરી જાય છે.

“મારામાંથી બહિઃગુણ હું ન થાઉં તો એ બધાં ઉત્તમ વિશ્વોનો કેવી રીતે વિચારમાત્ર પણ કરી શકું ? એક શ્વાસ પણ કેવી રીતે લઉં, કે એક શબ્દ પણ કેવી રીતે બોલી શકું ? પરમાત્માનું ધ્યાન ધરતાં અને પ્રકૃતિ તથા તેના લબ્ધ ચમત્કારો, દેશ, કાળ અને મૃત્યુના સંબંધે વિચાર કરતાંવેતજ હું જાણે સુકાઈ જાઉં.”

કોઈવાર પ્રભુને મૂલલીલાનું પ્રાગટ્ય કરવાની ઈચ્છા થતાં શ્રુતિરૂપ અમ્બિકુમારોને ભાવરૂપ રૂપ અપાવવાની ઈચ્છાએ કરી ખાસ કરી પોતે આપેલા વરદાનને સફલ કરવા માટે પોતાના ભાવાત્મક શ્રીવજ્રનોને પ્રકટ કર્યાં. ૧૫-૧૬.

સંયોગાત્મા સ્વયંજાતો ઘસુદેવગૃહે સતઃ ॥

મંદગેહે સમાગત્ય ભાવાત્મવ્રજસંશ્રયમ્ ॥૧૭॥

ગોપિકાભાવરૂપં સ્વમાત્માનં સ્વસ્થિતં વ્યધોત્ ॥

સ્વસ્થિતેન સ્વરૂપેણ સતતં રમતે વ્રજે ॥૧૮॥

ત્યારે સંયોગરસરૂપ પોતે શ્રીવસુદેવજીના ગૃહમાં પ્રકટ થયા અને આપશ્રીએ નન્દના ઘરમાં આવીને ભાવાત્મક મળભૂમિના આશ્રયરૂપ રહેલ ગોપિકાભાવરૂપ પોતાનાજ આત્માને સારી રીતે સ્થિતિવાળો કર્યો, સારી રીતે સ્થિર થયેલા તે રૂપે પ્રભુ મળમાં સતત વિહાર કરે છે. ૧૭-૧૮.

શ્રુતીનામપ્રિપુત્રાણાં પ્રથમાધિકૃતિર્વસઃ ॥

અતઃ ક્વચિત્ક્વચિત્તસ્યાધિભવિયોઽન્ન નિરુપ્યતે ॥૧૯॥

શ્રુતિરૂપ અમ્બિકુમારોનો અધિકાર પ્રથમ હોવાથી અહીં મળમાં ક્યાંક ક્યાંક ભગવદ્દરૂપનો આવિર્ભાવ કહેવામાં આવ્યો છે. ૧૯.

યથા સ્વરૂપસેવાયાં કદાચિદ્દરૂપદર્શનમ્ ॥

દેહસ્ય ભૌતિકત્વેન તથાઽગ્રાપિ વિયુષ્યતામ્ ॥૨૦॥

સ્વરૂપસેવા કરતાં કરતાં કોઈ સમયે અસલ રૂપનાં દર્શન

થાઓ. ચાલો, નિત્યતા, વાસ્તવિકતા, સત્યસ્વરૂપ આત્મા પ્રતિ આગળ પ્રયાણ કરો. ભારત કરતાં વધારે, આગળ રસ્તો પકડો.

“અહા! ભારત કરતાં પણ આગળનો સન્માર્ગ! હે પૃથ્વી અને આકાશના ગૂઢ રહસ્ય! હે સમુદ્ર અને જલપ્રવાહો! હે દોડતી નદીઓ! હે વનો અને ખેતરો! હે સમસ્ત દેશનાં ઉપવનો! હે શિલાઓ! પ્રચંડ ભૂધરો! આરક્ત પ્રાતઃકાલ, મેઘ, વૃષ્ટિ અને હિમદ્રો! હે દિવસ અને રાત્રિ, તમારો બધાંનો માર્ગ હવે સ્પષ્ટ થઈ ગયો છે!

“દેહાધ્યાસથી પર જાઓ એટલે તમે એ બધું થઈ જાઓ છો. આ બધાને માટે તમને માર્ગ મળી જાય છે. એ બધું તમે પોતે જ છો એવો અનુભવ કરો.

“હે ચંદ્ર, સૂર્ય અને સમસ્ત નક્ષત્રો! બૃહસ્પતિ અને શુક્ર! તમે પણ ચાલો, તમને પણ માર્ગ મળી ગયો! મારી નસોમાં હવે જોસથી લોહી ઊછળે છે! હે આત્મા! દૂર-દૂર જવા માટે લંગર છોડી મૂક. ઢોરીઓ તોડી નાખો. હલેસાં મારો; ચલાવો વહાણને.

“પૃથ્વી પરનાં વૃક્ષોની પેઠે આપણે હવે અનંતકાળ સુધી અહીં નથી રહેવું! તુચ્છ પશુપક્ષીની પેઠે આપણે અહીં ખાતાં-પીતાં ઘણા કાળ પર્યંત ખરાડાં નથી પાડ્યા કયાં?

“પુસ્તકિયા જ્ઞાનથી આપણે આપણા સ્વરૂપને ઘણા દીર્ઘ સમય સુધી આંધળું નથી કરી રાખ્યું?”

“ચાલો, આગળ વધો; ઊડાં પાણીમાં વહાણને લઈ જાઓ; હે આત્મા! નિશ્ચિંતતાથી અન્વેષણ કરતાં જઈએ! હું તારી સાથે અને તું મારી સાથે છે; કારણ જ્યાં કોઈ પણ નાવિક હલ્તુ ગયો નથી એ આપણું લક્ષ્ય છે. આપણી જાતને અને આ (જીવન) નોકાને આપણે સાહસમાં-જોખમમાં નાખવાની છે.

“હે મારા વીર આત્મા! ચાલો, દૂર-સુદૂર ચાલો. હે સાહસિક પણ સુરક્ષિત આત્મા! શું આ સમસ્ત સમુદ્ર ઈશ્વરનો નથી? અહા! દૂર-સુદૂર વહાણ હંકારીએ.”

ૐ! ૐ!! ૐ!!!

મિદ્ધ થયેલું જન [મેન] જાણી પમાડ્યા “ ગ્રામ ગ્રામાર
[મા ૧૦] ” એ શ્લોકમાં તેમ પ્રકાશનાં ગોપી ભોની રાત
પ્રેરનામાં આવી છે ૨૧-૨૫

“દુતયોઽગ્નિતુમારાસ્તુ મ્યાત્મરૂપ વ્રજસ્થિતા ॥

આત્મતિકલ્યવિરહફલભાજસત્તા કૃતા ॥૨૬॥

અતર્ગૃહગતા સ્વસ્મિન્ ત્રિયારૂપેણપ્રેશિતા ॥

તેષા સ્વાધ્યસરેન્ધ્યસ્માન્નિષ્કાર્ય રણણ પુન ॥૨૭॥

પ્રવેશનિત્યસમ્યોગરૂપેણેવ ચયથિતિ ॥૨૭૬

શ્રુતિરૂપ અમિદુભારે કે જે પ્રભુરૂપ પ્રાપ્તી અન્ન ગ્રેહી
હતા તેઓને અત્યંત યોનાના પ્રિયોગરૂપ રૂપના અધિગામી કર-
વામાં આવી તેમાં જે બેઠેલાં થતા ધર બદાર ન નીચી શક્યા,
તેઓને પ્રિયરૂપે પ્રભુએ પોતામાં પ્રવેશ કર્યો અનુભવ મધ્યોગ
મગતા તે અન્તર્ગૃહગતાને પોતામાંથી બહાર પધરાવી તેઓની સાથે
મમલુ કરે આ પ્રવેશ થતા નિત્ય સમ્યોગરૂપે જ રમણ છે, તેમ
જાણવું ૨૬-૨૭૬

માયરૂપાસ્તુ તેનેવ રૂપેણતિ વિયુદ્યતામ્ ॥૨૮॥

ઉભયો સાકૃતિમ્પ દ્વિ મતન્થ વ્રહ્મવાદિભિ ॥૨૮૬॥

ભાવાત્મક તો તેજ રૂપે એમ જાણો આ બાંને પ્રકાશના
[પ્રવેશ થતા નિત્ય સમ્યોગરૂપ અન્તર્ગૃહગતા અને ભાવાત્મક શ્રુતિ
રૂપા]ને વ્રહ્મવાદીઓએ આ ર માનના ૨૮૬

વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. એકાદ પદાર્થ ઉપર આત્યંતિક દાબ ગમે તેટલો હોય, પરંતુ પ્રકટ દાબ કંઈજ હોતો નથી. હિંદુ-સ્તાનમાંની અસંખ્ય શક્તિઓ પરસ્પર વિરુદ્ધ હોવાથી તેમાંથી કંઈ પ્રકટ દાબ ઉત્પન્ન થતો નથી. કેવી શોકજનક સ્થિતિ! દરેક જણ પોતાના દેશબંધુના દોષ તરફજ પોતાનું લક્ષ દોરે છે, તેથી એકથ તો સંભવેજ શાનું? પરંતુ આ અવિશ્વાસુ દષ્ટિ સમાજમાં દુર્જનતાની વૃદ્ધિ કરવામાં મદદ કરે છે, એક માણસને “ચોર” કહીને બોલાવો એટલે તે “ચોરી” કરતાં શીખશે. આ એક નિર્વિવાદ સત્ય છે.

શું કાર્યને માટે સામાન્ય ક્ષેત્ર કોઈ છેજ નહિ? આપણા બંધુઓમાં એકથ-વખાણવા યોગ્ય કંઈજ શુભો-નથી? હિંદુ-સ્તાનના જુદા જુદા ખંડોમાં એકથ છેજ નહિ? પવિત્રતા અથવા અપવિત્રતાના નામ નીચે ઈશ્વરના ઇર્ષીપોલીસ ખાતાના સ્વયં-સેવક-સલાસદ બની, દેશકાર્ય કરનાર સદ્ગૃહસ્થના ખાનગી વર્તન પર તપાસ રાખવાનો શો હક છે? પોતાના ખાનગી વર્તનનો સવાલ તેની અને ઈશ્વરની વચ્ચેનો સવાલ છે; તેની વચ્ચે આપણે માથું મારવાની શી જરૂર છે? ખીબના વર્તનમાંથી દોષો કાઢવામાં આપણે આપણી શક્તિનો જેટલો વ્યર્થ વ્યય કરીએ છીએ, તેટલીજ શક્તિ આપણું વર્તન ઉચ્ચ બનાવવાને પૂરતી થાય તેમ છે. ફરજ પાડવાથી મનુષ્યનું નીતિબળ લેશ પણ વધશે કે? ફઢિની ખાતર, કોઈને રાજી રાખવા કે માન મેળવવા માટે કરેલું આચરણ પવિત્ર કહેવાય ખરું કે? એ પવિત્રતા છે એમ કહી માનશે નહિ, એ તો દુર્જાતિજ છે. કાંટા હોય છે તેથી શુભાળના ફૂલને કોઈ ફેંકી દેતું નથી. કંદોઈ સૂકો રોટલો ખાઈને રહેતો હોય, તેથી શું તેના હાથની મીઠાઈ ખાવી નહિ કે? એવાના હાથનું ખાવાથી આપણે દૂષિત થતા નથી, પણ જે મલિનતા બહાર ઢાલીએ છીએ તેનાથીજ દૂષ્ટ દૂષિત થઈએ છીએ.

કોઈ ગમે તે ખાતોપીતો હોય તેમાં આપણું શું બગાડયું? ન્યાંસુધી તેની પાસેથી ઉદાત્ત તત્ત્વો આપણને શીખવાનાં મળે, ત્યાંસુધી તે શું ખાતોપીતો હતો તે બેવાની જરૂર નથી. વ્યક્તિ તરફ ન બેતાં ઉપદેશના શુભાશુભ ઉપરથીજ તેનો સ્વીકાર કરવો બેઈએ. ભૂમિતિનાં મૂળતત્ત્વોનો ચુકલોડના શરીર સાથે શો સંબંધ છે? ચિતારો બંતે કદરૂપો હોય, તેથી શું તેના સુંદર

અનુગૃહ્ય સ્વરૂપાન્મભક્તાયેશ ચિધાય ચ ॥

તદા તદ્વરૂપતાપત્તીર્મૂલલીલાપરાયણઃ ॥૩॥

યથા ધ્યા પૂર્વરૂપેઽપિ સ્વયમાધિશ્ય સર્વતઃ ॥

મૂલરૂપેણ જૂતર્વાલીલાસ્તદ્વત્સ્વય હરિઃ ॥૪॥

તથા શ્રુતિષુ સર્વાસુ ભાષાત્મા સ્વોયરૂપતામ્ ॥

સમ્પાદ્ય મૂલરૂપેણ રમતે તાદૃશીયુ ચે ॥૫॥

જે પ્રમાણે સદૈવ અનુગ્રહ વડે શ્રુતિયોના મૂલરૂપને બતાવનાર
સ્વરૂપસ્વરૂપવાળાં ગોપાકૃગનાઓથી યુક્ત, તેવાજ પ્રકારના રસાત્મક
સ્વરૂપવાળા મંજ અને શ્રીગિરિરાજ-તેમાં કીડા કળનાગ મૂલવીના
કરનારા પ્રભુએ રામચન્દ્રજીદ્વારા અનુગ્રહથી સર્વ અમ્નિકુમારોને
નવાજી સ્વરૂપાત્મક ભક્તનો આવેશ તેમાં કરી અમલરૂપ સાચવ્યાં
અથવા તો પ્રથમના સ્વરૂપમાં ચારેમાળૂચી આપશ્રીએ મૂલરૂપે રહી
લીલાઓ કરી, તેજ પ્રમાણે, ભાવાત્મા પ્રભુ પણુડેજ સમગ્ર શ્રુતિ-
યોમાં પોતાના સ્વરૂપને પધરાવી-તદ્વરૂપ કરી તેવી તદ્વરૂપ શ્રુતિ-
રૂપાઓમાં રમણ કરી રહ્યા છે. ૧-૫.

આથયત્વે તથાભાવે પ્રભોસ્તત્ર નથાત્ર દિ ॥

ઉભયોર્ભાવરૂપત્વ મન્ત્રગ્ય ગ્રન્થવાદિભિઃ ॥૬॥

અમ્નિકુમારોના વિષયમાં આથય મુખ્ય રૂપે રહેલો છે, તેજ
રીતે આ શ્રુતિરૂપાઓના વિષયના રમણમાં પ્રભુ અને ગોપાકૃગનાઓ
ભાવાત્મક છે, તેમ બ્રહ્મવાદીયોએ બોલ્યું. ૬.

પતિતોનો ઉદ્ધાર કરનાર તમે કોણ ? તમારો ઉદ્ધારજ પ્રથમ તમે કર્યો છે કે ? જીવનસાહસ્ય કરવાને ખાતર જીવનની તિલાંજલિ આપવાને તમે તૈયાર છો ? એટલી શક્તિ અને હિંમત તમારામાં હોય તો ભીકો અને ગરીબોના ઉદ્ધારક બનો.

ભગવાન જીવ વારંવાર એક અણિકાના ઘરમાં જતા હતા. હલકો ધંધો કરનારી મેરી મેગડેલીનનો સહવાસ કરતાં ઇગ્નિસ્ત બિલકુલ અચકાયો નહોતો. અરેરે ! આ નીચ મોટાઈ ક્યારે નષ્ટ થશે ? જ્યાંસુધી આપણે એકબીજાના દોષજ શોધ્યા કરીશું, ત્યાં સુધી દેશમાં પ્રેમ અને એકત્યની વૃદ્ધિ કદી પણ થશે નહિ. નાનાં મોટાં સર્વ બાળકો પર સંમાન પ્રેમ રાખનારી માતાના જેવું અંતાકરણ બનાવવું એજ જીવનસાહસ્યનો સાર છે. ખરી કેળવણી તેજ છે કે જેથી અખિલ વિશ્વ પ્રત્યે ધર્મિરની દૃષ્ટિ બેઠી શકાય.

ઉત્પત્તિ-ક્રમે ક્રમે થાય છે. જેમ દરેક જણને ધાત્યાવસ્થા, યૌવનાવસ્થા વગેરે અવસ્થાઓમાંથી પસાર થવું પડે છે, તેમ નૈતિક અને આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં પણ જુદી જુદી અવસ્થામાંથી પસાર થવું જરૂરનું છે. પતિત મનાતા લોકો નીતિક્ષેત્રમાંનાં બાળકો છે. શું બાળકમાં પણ એક પ્રકારનું સૌંદર્ય માલૂમ પડતું નથી ? તમે ભૂલથી જેને “ પતિત ” માને છો તેઓ હજી “ ભૂલ્યાં નથી.” જેમ તમે એક વખતે શિખાઉ હતા, તેમ તે પણ હાલ વિશ્વવિદ્યાલયના નવા શિખાઉ વિદ્યાર્થી છે.

કેટલાક માણસો વિશ્વવ્યાપી પ્રેમ ધરાવવાનો ઘણો ઢોંગ કરે છે અને તે છતાં પણ પોતાના આશ્રિતોના દોષ શોધવામાં મશગૂલ રહે છે. એ કૃત્યના બચાવમાં તેઓ કહે છે કે, “અમે પાપનેજ ધિક્કારીએ છીએ; પાપીને તો અમે આહીએ છીએ.”

પરંતુ વહાલા મિત્રો ! જ્યાંસુધી તમને કોઈ વસ્તુમાં દોષ દેખાય છે, ત્યાંસુધી તમે તેના પર પ્રેમ કરી શકતા નથી. પ્રેમનો અર્થજ “ સૌંદર્ય જોવું ” એ છે.

અંધારાની સાથે લડાઈ કરવાથી શું તે જતું રહેશે ? ઘોર અંધારામાં ચોતરફ પથરા ફેંકવાથી, લાકડીઓના સપાટા મારવાથી, ધારીનારણાં પછાડવાથી, ટેબલ ખુરસીનો ઠવાળવાથી, ખડિયો ઢાળી નાખવાથી અને ગુસ્સે થઈ

૨૪. શ્રીમત્પ્રમુખાકટ્યહેતુનિર્ણયઃ ॥

મન્ત્રિમાર્ગે ભગવતઃ પ્રાકટ્યં ફલમુચ્યતે ॥

પરમાનંદરૂપત્વાત્તદાવિર્ભવનં તથા ॥૧॥

ભક્તમાર્ગમાં પ્રભુનું પ્રકટ થવું, તેજ ફલ કહેવાય છે પ્રભુ પરમાનન્દરૂપ હોવાથી (અને આનંદ એજ પરમ ફલ હોવાથી) પ્રભુનું પ્રકટ થવું તે ફલરૂપ છે. ૧.

તથ દેતુર્ભક્તદુઃસ્વ, રૂપચિત્રયકે હરેઃ ॥

અવતારોઽપિ મન્ત્રાનાં દુઃસ્વાદેય હરેર્મતઃ ॥૨॥

પ્રભુનું પ્રાકટ્ય થવામાં હેતુ ભક્તનું દુઃખ હોય છે, પ્રભુના બાહ્ય કેશોર અને પાંગણુડ એ ત્રણે રૂપોમાં પણ પ્રભુનો અવતાર ભક્તોની તકલીફને આભારી હોય છે. ૨.

‘મયદુઃસ્વવિનાશાય’ ત્યગ્રોક્તં પ્રમુખિસ્તથા ॥૨૩॥

આ વાત શ્રીમદ્દાપ્રભુજીએ ‘મયદુઃસ્વવિનાશાય - પ્રભુ સંસારનાં દુઃખોના નાશ માટે પ્રકટ થાય છે,’ તે પ્રસંગમાં કોઈ સ્થળે તેવી વાત કહી છે.

યદાન્યથિદ્ધિતં દુઃસ્વ મન્ત્રાનામિદં જાયતે ॥૩॥

તદાસુરવિનાશાયતરત્યજ્ઞસા હરિઃ ॥૩૩॥

જ્યારે ભક્તોને કોઈ અન્ય અસુરાદિકથી ઉત્પન્ન થયેલા

એક થાય છે. અને સ્નેહમયી સેવા કરવામાં હાય પણ એકઠા થાય છે, તે સમાજમાં માણસોની સંખ્યા ઓછી હોય, તોપણ તે, વિભક્ત શક્તિવાળા કરોડો મનુષ્યો પર જીવન-કલહમાં વિજય મેળવે છે.

કલહ ત્રણ પ્રકારના છે:-(૧) વિષમ સાથે, (૨) ગરબા સાથે અને (૩) પ્રકૃતિવિરુદ્ધ.

મત્સર, ઇર્ષ્યા અને પક્ષાભિમાનથી ઉત્તેજિત ઘર્ષ સમાન લોહિની સાથે કલહ કરવામાં પોતાની શક્તિનો વ્યર્થ વ્યય કરવા કરતાં, સમાન માણસોની સાથે એકઠા કરીને વિષમ લોહિની સાથે કલહ કરવાથી વિજય પ્રાપ્ત થાય છે.

“દરેક જાતનો જીવન દયામાંથીજ જન્મ પામે છે” એ વાક્ય અક્ષરશઃ ખરું છે.

વિષમ ઉપર જ્યારે પ્રેમ થવા માંડે છે, ત્યારેજ પ્રકૃતિ વિરુદ્ધના કલહમાં આપણને જય મળે છે અને પંચમહાભૂતો ઉપર પણ સત્તા મળે છે. “હું સર્વનો નિયામક પ્રભુ છું” એ સૂત્રને આ જડસૃષ્ટિમાં કૃતિમાં મૂકવું અને પ્રકૃતિવિરુદ્ધ કલહ કરવો, એ બેમાં કાંઇજ ફરક નથી.

ટીકા કરવાનો સ્વભાવ આ જગતમાં આટલો

ઘણો સાધારણ કેમ છે ?

ટીકા કરવાની પ્રવૃત્તિ ખીજ માણસને નુકસાન કરવા જેવી દેખાય છે; પરંતુ બહુધા તે પોતાના બચાવને માટે હોય છે. કોઈ પણ પ્રકારની ટેવ અથવા અભ્યાસ છોડી દેવાવવાને માટે તેનાં ખરાબ પરિણામોનું વર્ણન કરીને સખત ટીકા કરવાની જરૂર પડે છે. જ્યારે આપણે તે દોષ ખીજ માણસોમાં જોઈએ છીએ, ત્યારે તેનો એપ રખેને આપણને જોડી વળગે એવા ભયથી આપણે તેનો સંસર્ગ તણ દેવાને ઈચ્છીએ છીએ. નવી ટેવ યાડવી અથવા નવી દૃષ્ટિ ધનાવલી એ જૂની ટેવ અને જૂની દૃષ્ટિનો નાશ કર્યો ખરાબ રજ છે. જ્યાંસુધી જગતમાં સુધારાને અવકાશ છે, ત્યાંસુધી ટીકા અને તુલના પણ રહેવાનાંજ. તેનો ત્યાગ કરવો ઇષ્ટ નથી તેમ શક્ય પણ નથી; પરંતુ ટીકામાં કોઈ વ્યક્તિ સંજોગે જોલણ એ નુકસાનકારક છે, માટે એ ઝેરને તો ત્યજ દેવુંજ જોઈએ. આપણું હૃદય ‘હું’ કે જે આપણામાં અને લોકોમાં પાપની ઉત્પત્તિ

દુઃખં તુ વિરહાદેષ જાયંતે નાન્યથા પુનઃ ।

ધિરહોઽપિ તદા દુઃખહેતુર્દેદિ ચદિ સ્ફુરેત ॥૮॥

દુઃખ છે, તે પ્રભુના વિરહે કરીને થાય છે; બીજી રીતે નહીં વિરહ પણ દુઃખના કારણરૂપ ત્યારેજ થાય કે જ્યારે તેની રક્ષા ન હોય ત્યાંથી. [હૃદયમાં વિરહ બાંધી ન જાય ત્યાંથી દુઃખનો અનુભવ નથીજ થતો.] ૮.

તસ્મૃતિસ્તેન ભગવત્સમ્યન્ધો ત્રિવિધો મતઃ ।

દેહભાષધિભેદેન, તત્રાષો દ્વરિણા સ્મૃતઃ ॥૯॥

વિરહની રક્ષા થાય, તેથી કરીને દેહ અને ભાવના ભેદે કરી પ્રભુ સાથેનો સમ્બન્ધ બે પ્રકારનો હોય છે. તેમાંનો જે દૈહિક છે, તેની વાત પ્રભુએ ‘ધર્મગ્તાનિ વખતે સાધુઓના રક્ષણ માટે અવતાર લઈ’ છું,’ તેવી રીતે [ગીતાજીમાં] કહી છે. ૯.

અવતારો ત્રિતીયઃ સ્વાત્પરોક્ષાણ્યક્ષયોરપિ ।

યથા પત્યા સ્ત્રિયા ભાવસમ્યન્ધો, નહિ દેહજઃ ॥૧૦॥

બીજો ભાવને ક્ષીણે અવતાર છે, જે પ્રભુ પરોક્ષ રહીને અનુભવાવે અથવા પ્રત્યક્ષ રહીને પણ અનુભવાવે; ઉદાહરણ તરીકે પતિ સાથેનો સ્ત્રીને ભાવજનિત સમ્બન્ધ હોય છે, નહીં કે દેહજનિત. [ત્રિપાણ્ડવના સાથેનો સમ્બન્ધ એ ભાવજનિત છે. ત્યાં વિપ્રયોગ એ પરોક્ષ અને સંયોગ એ પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે.] ૧૦.

સ જાયતે નિરૂપધિઃ સ્વસર્વસ્વનિવેદનાત ॥૧૦૩॥

નો આ ધક્કો ઉપયોગી ન હોત, તો તે તેના તરફ ધ્યાન પણ ન આપત. આપણે જેને દુઃખ કહીએ છીએ તે વસ્તુતઃ આવશ્યક ભયસૂચક વાવટો છે. સચેત પ્રાણીઓને સન્માર્ગે ચડાવવાને આવી ચેતવણીઓની આવશ્યકતા છે.

મિત્રે અથવા શત્રુએ કરેલી ખરાબ ટીકાને આપણે આત્મ-સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા માટે જાગૃત કરવા આવેલા ખરાબ સ્વપ્ન તરીકે જ ગણી કાઢવી. જ્યારે તમે જાગો છો, ત્યારે સ્વપ્ન ક્યાં રહે છે? જ્યારે આપણે આપણા વર્તનને પ્રેમમય બનાવી દઈએ છીએ, ત્યારે થયેલું 'ગધું' તુકસાન ખરે નફે બની જાય છે. ગરીબ સિંદૂરલાની મોજડી ખોવાઈ ગઈ; પરંતુ તેને મોજડી પણ મળી અને સાથે સાથે રાણીપદ પણ મળ્યું!

જ્યારે આપણે સમસ્ત વિશ્વ સાથે તાદાત્મ્ય સાધી લઈએ છીએ ત્યારે કોઈ પણ દુર્જન માણસ આપણી પાસે આવવાની કિંમત કરી શકતો નથી. ઘરમાં પ્રકાશ ન હોય, ત્યારે જ ચોરો તેમાં પ્રવેશ કરી શકે છે. જે પુરુષ લોકનાયક થવાને લાયક હોય છે, તે કદી પણ “મારા સોળતીઓ મૂર્ખ છે, મારા અનુયાયીઓ બેઈમાન છે, લોકો કૃતઘ્ની છે, સમાજમાં કિંમત કરવાની શક્તિ નથી,” એવા બકબકાટો કરતો નથી. આ બાબતો આયુધ્યના મહાન ખેલનો માત્ર એક દાવ છે અને નિરાશાથી હારીને અટકી ન જતાં તેની સામે યંવામાંજ ખડું સામર્ય રહેલું છે અનાવશ્યક વિવાદ અને પ્રમાદભરી મનોવ્યથાઓ આ બે બાબતોથી જ દૂર રહેવામાં આવે, તો એવી કઈ વસ્તુ જગતમાં છે કે જે પૂર્ણ સંતોષપૂર્વક ન પ્રાપ્ત થાય?

ઓ પ્રેમ! મધુર પ્રેમ! તેં મને યુગોના યુગો સુધી ઠગ્યો છે. ઘડીમાં શત્રુઓ અને મિત્રોની પાછળ સંતાઈને, ઘડીમાં નિંદા અને સ્તુતિમાં અદરય થઈને, ઘડીમાં આનંદ અને અહંકારમાં ખોવાઈ જઈને, ઘડીમાં વિપત્તિ અને દુઃખોમાં દળાઈ જઈને, ઘડીમાં સંસારનાં સંકટોમાં લપાઈ જઈને, ઘડીમાં હાનિ-લાભને લીધે ભુલાઈ જઈને, ઓ પ્રેમ! મધુર પ્રેમ! યુગોના યુગો સુધી તેં મને ઠગ્યો છે.

ઉપાધિઓ, આનંદોના આધાત-પ્રત્યાધાતો, પ્રચંડ પ્રહારો, હાસ્યો અને નિઃશ્વાસવહનો, જે બધાં અજબ પ્રકારની રસાયન-ક્રિયા અને વિદ્યુતશક્તિ ધરાવે છે. જે ખરેખર એક પ્રકારનો શુદ્ધિ-

હવે શ્રીમદ્ધાર્મચરિત્રોના આશ્રયના બળે કરી શ્રીપુરુષોત્તમના
સ્વરૂપના આધિર્ભાવ વિષયમાં હું કાર્ષક કહું છું :— ૧.

રસાત્મકઃ શ્રુતિશિરઃ સિદ્ધ સ પુરુષોત્તમઃ ।

રસઃ શૃંગાર ધ્યાસ્તિ નાટ્યસિદ્ધાન્તસમ્મતઃ ॥૨॥

વેદ-વેદાન્તથી સિદ્ધ થયેલા તે શ્રીપુરુષોત્તમ પ્રભુ રસાત્મક છે
(રસો વૈ સ -તે પ્રભુ રસરૂપ છે, એ વગેરે બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ
દ્વિના વાક્યો અહીં પ્રમાણ છે) નાટ્યશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તે જેને સમ્મતિ
આપી છે, તેનો રસ તે માત્ર શૃંગારરસ છે ૨

અન્યેષુ રસતા નૈવ મન્યન્તે ભરતાદયઃ ।

શૃંગારરસસમ્યગ્ધ્યાદન્યેઽપિ સ્યુ રસા इति ॥૩॥

શૃંગારરસના સમ્યક્ધને લીધેજ બીજા રસો રમ્ય છે, આવી
સ્થિતિને લીધે ભરત વગેરે નાટ્યશાસ્ત્રના આચાર્યો બીજા રસોમાં
સાથુ રસપણુ માનતાજ નથી. ૩

યદ્યયોપકૃતિઃ સર્વા મહતાં સ્વર્ણનિર્મિતા ।

શૃંગારસ્ય તથા કાર્યં રસા પવોપયોગિનઃ ॥૪॥

સમૃદ્ધ પુરુષોના શૃંગારના સર્વ સાધન જે પ્રમાણે સોનાનાજ
બનાવેલા હોય છે, તેજ પ્રમાણે શૃંગારરસના કાર્યમાં બીજા રસો
ઉપયોગી છે ૪.

સ યપ શ્રુતિવાગ્દેકવાક્યતાયલત સ્ફુટઃ ।

સાકારઃ સન્નિદાનન્દો વિરુદ્ધાવિલધર્મધૂક ॥૫॥

વરસાવતા હતા, તેમના પર) ગુસ્સે થતા.”

આ જંગલી ઓસ્ટ્રેલિયનોમાં જે ઘેર અજ્ઞાન-તિમિર માલૂમ પડે છે, તેવીજ જાતનું અજ્ઞાન પોતાના બાંધવના દોષથી ગુસ્સે થનારા સુધરેલા અને કેળવાયેલા લોકોમાં છે. પ્રકૃતિના નિયમાનુસાર વરસાદ આવે છે. પુષ્પ ખીલે છે તેમાં પણ પ્રકૃતિના નિયમ સિવાય કોઈ ખીલુ વસ્તુ દેખાતી નથી. એવીજ રીતે જો કે જૂડાસ સમજાયે નહોતો, તોપણ તેના હગાભરેલા ચુંબનમાં પ્રેમનો નિયમજ પૂર્ણ જોશમાં અમલમાં ચુકાયો હતો. તે હગાભરેલા ચુંબન પછી તરતજ જે ઘટના બની, તેથીજ આજ ક્રાઈસ્ટને સૌ માણસો યાદ કરે છે. જો તેમ ન થયું હોત, તો આજે ક્રાઈસ્ટને કોણ યાદ કરત ? માફી માગતા બંધુઓને ઉદાર જોસફે કહ્યું કે, “ભાઈઓ ! તમે મને કુવામાં નાખ્યો નથી. ઇજીપ્તમાં મને દેવપદ આપવાને માટે પ્રેમદેવીને મારા લાઈઓ કરતાં વધારે પ્રેમના પૂજારીઓ મળ્યા નહિ, તેથી તેમનેજ પસંદ કર્યા.”

શ્રુતિસિદ્ધાશ્વિન્નભયમાધારો જગત્કૃતિ ।

ચતુર્વૃદ્ધાદિસહિત સર્વાશ્રયમયો હરિ ॥૧૦॥

ઉત્તમો મૃદમાવત્વાદ્ ભક્તૈરુચ્ચયમ્બિન ।

અનુભૂતિપ્રમાણેન્નેદ્યો માનાન્તગનિગ ॥૧૧॥

અનન્તમોદિલીલાનામાશ્રયો નિવ્યનૃતન ॥૧૨॥

જે ગાથાએ પૂરે મધ્યામશૃંગાર-મ સાકે અને વેદમાં પ્રમિદ્ધ
કે, તેથીજ નયોગશૃંગાર મહા પ્રનુ શ્રુતિમાં ગિદ્ધ મમમ્મ મદ્ધ
ધર્મો ॥ આધા ૩૧, જગન નેનુ કાર્યે જ નેના રામુદેર-મ્ કાર્ય-
પ્રદ્યુગ્મ-આનદદ્ધ એ આ પદ્ધતિમાં સમમ્મ આશ્રયોના ધામમ્મ
મે ૧૧ ૪, ૪ થાયે વિનયોગ શૃંગારાત્મક પ્રનુભાવના મૃદપદ્ધતિને ક્ષીયે
માન વાક્યોનાજ હૃદયમાં મિથિતિ કરી રૂદ્ધતા, માન અનુભવમ્મ
એમજ પ્રમાણથી જાણી સકાય તમા ગાન્ય મહા પદ્ધ પ્રમાણેથી
જાણી ન મ થાય તમા, અન્ત કમરો લીના મે ૧૧ ગાશ્રવમ્મ અને
શિલ્પનના એના ૭ ૧૧૩

પ્રકૃત સર્વરૂપેણ પ્રાદુર્ભાવો હરિર્મત ॥૧૨॥

વ્યવસ્થા તત્ર રચિતા શ્રોમદાચાર્યપણ્ડિતૈ ॥૧૩॥

આ નૂ મજસીયામાં નમમ્મમ્મપે પ્રજુનુ પ્રાપ્ત્ય થયુ છે શ્રીમદ્ધ
આપ મોયે તે વિષયમાં ખુબામો આપ્યો છે — ૧૨૩

લોકવેદપ્રાસિદ્ધસ્તુ વ્યુદ્યુક્તો હરિસ્તથા ॥૧૪॥

વસુદેવગૃહે જાતો વાક્યસત્યત્વસિદ્ધયે ॥૧૫॥

સોક અને વેદમાં પ્રમિદ્ધ એના પ્રજુ વ્યુદ્યુક્તને પૂર્વ જન્મમાં

રાખર સંયોગ થઈ જાય છે, ત્યારે સમપ્રવાહ ઉત્પન્ન થાય છે. જાતિ-અભિમાન તથા વર્ણભિમાનના કાચના પકડાઓ જ્યાંસુધી અંતઃકરણો એક થવા ન દે, ત્યાં સુધી બુદ્ધિ અને વિચારની મદદથી એકથ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એ નુકસાનકારક અને લાયાવહ છે; એથી તો તમે જે પરિણામ લાવવા માગો છો, તેથી તદ્દન વિરુદ્ધ પરિણામજ આવશે. જ્યાંસુધી એક માણસ પર તમે પ્રેમ ન રાખો, ત્યાંસુધી તમે તેને જોળણી શકશોજ નહિ.

જ્યાં બુદ્ધિનો પરાજય થાય, ત્યાં પ્રેમને વિજય મળી શકે છે.

ધર્મ, ધંધ, સંપ્રદાય વગેરેને લોકો મંત્રેલાં માદળિયાંની પેઠે ગળામાં પહેરે છે. સઘળી જાતના ગુણ અને પ્રભાવ તેમાં છે એમ માનવામાં આવે છે, છતાં આપણે જે યોગદાણા ગુણ સંપાદન કરીએ છીએ તે એનાથી નહિ; પરંતુ તેનાં કારણો જુદાંજ છે. હવે આપણે આપણા મનુષ્યત્વનું સંરક્ષણ કરીને આ વહેમો ત્યજી દેવા જોઈએ. આ નામ-રૂપનાં રમકડાં સાથે હજી કેટલા દિવસ રમ્યા કરશો ?

જોડા મતો, લોભ, મોહ વગેરે સર્વે તમારે છોડવાં જોઈએ. તમારી સર્વ મત્તા (મમત્વ, માયા, મારાપણું) તમારા ઉપર સત્તા ચલાવે છે અને તમને ચૂંગળાવી નાખે છે. તમે પોતે અંદર ઊતર્યાં સિવાય બીજાઓને બહાર કાઢી શકશો નહિ. તમારું સર્વસ્વ લૂંટાઈ જવામાંજ આનંદદાયક વિજયનો ખબરો રહેલો છે. હંધિરનું એક નામ ‘હરિ’ છે. તે ‘રામ’ને સૌથી વધારે પ્રિય લાગે છે. ‘હરિ’નો ખરો અર્થ ‘લૂંટારો’ થાય છે. હે પરમ કૃપાળુ હરિ ! વળી કોઈ સવાલ પૂછશે કે, “તમે હરમનને સરણે જાઓ તો તે તમને ખાઈ નહિ જાય ?” પણ હું તેને એટલુંજ કહું છું કે, “હે મૂળા ! તે કોઈ દિવસ આ પ્રયોગ કરી જોયો છે ?”

જિંદગીનાં સઘળાં બારણાંઓ ઉપર “બહારથી જેવો” એવો શબ્દ લખેલો છે; છતાં તમે તેને જોડી રીતે વાંચો છો અને તેને અંદરની બાજુએ હડસેલવાનો પ્રયત્ન કરો છો; પણ એમ તે કંઈ બારણું જિંદગી વિષયે ? વિષાદ કરવો એ “હડસેલો મારવા” બરાબર છે અને પ્રેમદ્વારા બીજાનાં હૃદયો તમારાં અંતઃકરણમાં મેળવી દેવાં એ “જેવવા” બરાબર છે. અંતઃકરણ પ્રેરણાના મંદિરમાં પ્રવેશ કરવાનું દ્વાર છે અને મસ્તક એ બહાર નીકળ-

આર્થી શુદ્ધ મત્ત રૂપાત્મ-૫૦ નહુ નાહો નામે શ્રી રૂપ
અન્ન ૧ ॥ પ્રાકટયને ગાં પ્રકટ યથેના, એમ કહેવાય ૬ ૧૭૩

મોવાત્મા તુ મવત્યેવ શુદ્ધે સત્ત્વે મ્વય પ્રમુ ॥૧૮॥

ઈતિ બોધયિતુ વાસુદેવોત્પત્તિર્નિરૂપિતા ।

તમાદાય શુકનોક્ત'મુત્પન્ન' ઇતિ સિદ્ધવત્ ॥૧૯॥

‘માનનાત્મક શુદ્ધ પ્રમુ તા પોત શુદ્ધ મત્ત ગુણમા રૂહના
છે,’ તેવુ મનાના વસુદેવ વ્યૂત્પન્ની ઉત્પત્તિ શ્રી ૬ આ વાત
પ્રધાનમા ગાખીનેજ મિદ્ધ ખાત ॥ પેરેશુકદેવગ્રંથે(ભાગ-૧૦ ૫-૧ મા)
‘આત્મજ ઉત્પન્ન થયો’ એમ કહ્યુ છે ૧૮

સ્તન્યોત્પત્તિશ્ચ તેનૈવ ન પ્રમોર્ભાવત્પત ।

ઇયમેવ મ્વલ્લત્પત્તિ શુદ્ધે સત્ત્વ સ્થિતિર્હર ॥૨૦॥

માત હને ધાન્ય ઉત્પન્ન થત, તે વાસુદેવ વ્યૂદ ઉત્પન્ન થયા
તે માટેજ ભાવાત્મક દોષથી પ્રમુને માટે ધાન્ય-ઉત્પત્તિ ન હોમ
ગદ્ધ મત્ત ગુણમા પ્રમુ ॥ જે સ્થિતિ થત તેજ આ ઉત્પત્તિ ૨૦.

આવિષાય તદેવાત્ર મધ્યાથૈરપવર્ણિતમ્ ।

અન્યથા માત્રરૂપસ્ય કા વાચ્યોત્પત્તિશન્દિતા ॥૨૧॥

પ્રમુદ પ્રામ્દય થયુ તે વાતનો શ્રીમદપ્રમુગ્રંથે તેજ રીતે
પ્રુપામો કયો છે આમ ન હોય તા ભાનપ પ્રમુ ‘ઉત્પન્ન થયા,’
એમ જે મહેવામા આવે તે સ્વી ગીને યાગ્ય થાય ૧

અન ‘આત્મન ઉત્પન્ન’ ઇતિ નન્મમતિમતદા ।

અપવિત્રતાના ગુણો ઘણા છે; પરંતુ નીતિના નામ નીચે પોતાની હુર્ખળતા હાંકનાર પવિત્રતાના ગુણો અધિક ભયંકર છે. પોતાના આત્મા સાથે પ્રમાણિકંપણે વર્તી, પોતાના અનુભવ પ્રમાણે આચરણ રાખે. સ્વાનુભવ કરતાં વધારે યોગ્ય બીજો કોઈ શુરુ નથી.

સ્વાનુભવી મનુષ્યના જેવો બીજો કોઈ ભાગ્યેજ પવિત્ર હોય છે. પવિત્રતાના કુદ્ર બાહ્યોપચારને અને જાતિદ્વેષને અયોગ્ય મહત્ત્વ આપવાથી વાસ્તવિક ચિત્તશુદ્ધિરૂપી આત્મસાક્ષાત્કારથી આપણે વંચિત રહીએ છીએ.

સમાજને કૃત્રિમ નીતિ શીખવનાર ધંધાદારીઓ જો શાંત રહે, તો લોકો શારીરિક અને માનસિક પવિત્રતા એની મેળે રાખતાં શીખે. હાથપગ ધોવાનો આરોગ્યરક્ષણનો સાદો કાયદો લોકો પોતાની મેળે શીખી લે છે; તેવીજ રીતે શારીરિક અને માનસિક પવિત્રતા પણ તેઓ આપોઆપ રાખતાં શીખી જાય. વિધ્યાસક્તિ વિષે બહુ ઉહાપોહ કરવાથી તો દેવી પ્રકૃતિ ધરાવનાર મનુષ્ય પણ જે વસ્તુથી દૂર છે, તે વસ્તુ તેના અંતઃકરણમાં ઉત્પન્ન થયે. તમારી શક્તિઓને ઉચ્ચ વિષયો તરફ વાળ્યો, તો કુદ્ર વિધ્યાસક્તિ વિષે વિચાર કરવાનો સમય પણ તમને નહિ મળે.

મનુષ્યો પોતે સ્વતંત્ર વિચાર કરતાં શીખે એવું શિક્ષણ ન આપતાં, ક્રેટલીક સંસ્થાઓ માનસિક દારિદ્ર્ય ઉત્પન્ન કરે છે. નિર્દોષ છોકરા અને છોકરીઓનાં મસ્તકમાં અમુક ધાર્મિક આજ્ઞાઓ બળાત્કારે ભરી દેવાથી માનસિક દારિદ્ર્યની ઉત્પત્તિ થાય છે. નીતિનો બોધ આપવાથી નૈતિક દારિદ્ર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. માનસિક દારિદ્ર્ય અને ધર્મઘેલણ એ એકજ રોગની નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ એવી બે સ્થિતિઓ છે.

બધી નદીઓ એકજ સાગરમાં જઈ મળે છે. પ્રેમના બધા પ્રવાહ એકજ પ્રેમસાગરમાં જઈ મળે છે. ઈશ્વરના હૃદયમાંથી સૌંદર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. બ્રહ્માની નાભિમાંથી કમળ ઊગે છે. જેને સૌંદર્યની ઇચ્છા હોય તેણે ક્ષીરસાગરમાં સુતેલા પરમાત્મા પાસેથી તે મેળવવું જોઈએ. ખરેખર સૌંદર્ય એ પરમાત્માનું નિવાસસ્થાન અને આત્માનું જીવન છે. સૌંદર્યની અભિરુચિ વિતાનો મનુષ્ય દગો, લૂંટ અને પ્રપંચજ કરી શકે છે; પણ સૌંદર્ય ક્યાં છે? શું તે જૂરી આંખો, ગુલાબી ગાલ, ઠાંકિલ સ્વર,

પામે છે. સાચા પ્રેમી મહાત્માઓ પ્રેમનો અનુભવ લઈ શકે છે, પરંતુ તેઓ તેમાં ન ફસાતાં નીચી ભૂમિ પર આવવાને બદલે ઉચ્ચ ભૂમિકામાં જાય છે. ખરી પવિત્રતા એટલે વિશુદ્ધ પ્રેમ અને વિશુદ્ધ પ્રેમ એટલે ખરી પવિત્રતા. કોઈ કોઈ વાર નીતિની દુર્બળતા પવિત્રતા ગણાય છે અને આસક્તિ પ્રેમના નામથી ઓળખાય છે, જો બહુ શોકજનક છે.

કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર આસક્ત થઈ ગયા પ્રધી તેનો પૂરો ઉપસોગ લઈ શકાતો નથી. પ્રકૃતિનો નિષ્કામ લક્ષ્ણ બાગની શોભાનો સંપૂર્ણ આનંદ ભોગવી શકે છે, પરંતુ બાગનો કહેવાતો માલિક તો તેનો આનંદ લેવાને બદલે તેની કાળજી અને ચિંતા-માંજ પોતાનું આયુષ્ય પૂરું કરે છે. આપણે એવી ખરી પવિત્રતા અથવા પ્રેમનીજ જરૂર છે. બીજી બધી વસ્તુઓ એની મેળેજ ચાલી આવશે.

જ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે ?

વર્તમાન સ્થિતિ ગમે તેવી હોય તોપણ તે પ્રત્યેનું આપણું કર્તવ્ય બનવી તેને ઉચ્ચ બનાવવાથીજ અનાયાસે આત્મસાક્ષાર્કારનો લાભ મળશે. આત્મસાક્ષાર્કાર આપણાથી દૂર છે એમ માની તેની પાછળ દોડવાથી આપણે તેને પ્રાપ્ત કરી શકીશું નહિ. બાળક પોતાના બાળપણની રમતગમતો અને બાળપણને છાજતાં કર્તવ્યોમાં નિમગ્ન રહેવાથીજ બાળપણ છોડીને પુખ્ત અવસ્થામાં દાખલ થાય છે, માંકડાની પેઠે મોટા માણસની નકલ કરવાથી તે પુખ્ત ગણાતું નથી.

સૈંદર્ય દટલે શું ?

ત્યાગ અર્થાત્ અહંકારનો ત્યાગ. ખરેખર, કૃપણતાભર્યું વ્યક્તિત્વ (“હું” પછું) તજવાથીજ અનંત જીવન પ્રાપ્ત થાય છે. લોભી-સ્વાથી વૃત્તિથી સૂર્યનાં સર્વ કિરણો ચોપી લેનાર હરકોઈ પદાર્થ કાળો પડી જાય છે, પરંતુ જો કિરણો ચોપી ન લેતાં ઉદાર-વૃત્તિથી-નિઃસ્પૃહવાથી બહાર પાછા ફેંકનારો પદાર્થ તેજસ્વી બને છે. સર્વ આકર્ષણનું કેન્દ્ર દેહીધ્યમાન સૂર્ય ચોમેર પ્રકાશ અને ઉષ્ણતા ફેંકે જાય છે.

બાળકોસીને મધુર લાગે છે, કારણકે તેમનું મન “અહંપણા” થી સંકુચિત થયેલું નથી નિરાશિમાન અને નિઃસ્વાર્થ પ્રીતિ

આ પ્રમાણે અહીં જે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજ્ઞના સ્વરૂપ ॥ આયિર્ભાનં
વિરેચન કરું છ તે બગેર મરગત્રી બગરદીશે પ્રજુમા નિરૂદ્ધ યામ ૩૪

૩૬. સ્વમાર્ગીયભાવનાસ્વરૂપનિરૂપણમ્ ।

(અનુ ॥૬૨-શ્રી. ચીમનશાસ્ત્રી, આદિત્યશાસ્ત્રી, મુદ્દાકૃતગેત)

નિવેદિતાત્મભિર્નિત્ય સ્વમાર્ગીયા તુ ભાવના ।

ભાવ્યા ભાસપ્રધાનત્વાત્તપ્રસાગે નિરૂપ્યતે ॥

આત્મમખર્પણ કહેવાએ ૬ મેં ॥ સ્વમાર્ગીય ભાવના અવશ્ય
કરી, મગલ કે પુષ્ટિમાગ ભાસપ્રધાન છ માટે ભાવનાનો પ્રકાર
અમે જણાવીએ છીએ

સ્વરૂપભાવના, જિજ્ઞાસાભાવના, ભાવભાવના, ચૈતિ ત્રિવિધા ।

ભાવના ત્રણ પ્રકારની છે—સ્વરૂપભાવના જીનભાવના,
ભાસભાવના આ ત્રણ ભાવના પૈકી આત્મમા સ્વરૂપભાવનાનો
વિચાર કરીએ છીએ

તત્ર સ્વરૂપભાવના । પ્રથમદશાયામનનુભૂતે સ્વરૂપે શ્રુતમાને
યોગવચ્ચિન્તનમ્ । વિશેષસ્તુપ્રમુસદર્શનાભાવજનિતાર્તિસાહિત્યેન
મક્તિમાર્ગીયત્વમ્ । યથાઆદ્યમહિષ્યા । યથા વા મગપદાવિર્ભાજાત

રહીને આપણા દૂરના પાડોશી પ્રત્યે વફાદાર બનવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આપણે કેવો લબ્બરુપદ્ધ પ્રતિસાભંગ કરીએ છીએ ! એક લિખારી એક કુલીન સ્ત્રી પાસે લીખ માગવા આવ્યો; પરંતુ તે કુલીન સ્ત્રીને તો ઘરખાર વગરના ભટકતા લિખારીનું સ્વાતંત્ર્ય જ ઇષ્ટ લાગ્યું ! લિખારીના ગયા પછી તેણે પોતાના પતિ આગળ બહાનું કાઢ્યું કે, “મારી માતા ગુજરી ગયાનો પત્ર હમણાંજ મને મળ્યો છે, માટે મને પિયર જવા દો.” પતિએ વિચાર કર્યો કે, “સાસુણ આપણે માટે કાંઈ વારસો મૂકીને મરી ગયાં હશે, માટે રજા આપવામાં કાંઈ હરકત નથી.” સ્ત્રીને તરત રજા મળી અને તે સ્ત્રી સ્ટેશન પર જઈને ટિકિટ લઈ આગગાડીમાં બેસી નજીકના સ્ટેશને ઊતરી પડી. પાંજરામાંથી છૂટેલા પક્ષીની જેમ આનંદથી તે જંગલમાં ભટકવા લાગી. તેણે ભૂખ લાગતાં ગામડિયા ખેડૂત પાસેથી ખોરાક ખરીદ્યો અને ખાધો. રાત્રિ પડતાં ઘાસની ગંજામાં ભરાઈ સૂઈ રહી. બીજે દિવસે સવારમાં ઊઠીને પણ એજ પ્રમાણે કરવા લાગી; પણ એટલામાં લો, વળી તેણે આ-કોનો અવાજ સાંભળ્યો ! થોડી વારમાં તેણે પોતાના સ્વામીને પેલા લિખારી સાથે ભટકતો દીઠો. સ્ત્રીની જેમ તેના સ્વામીને પણ ઘરનો કંટાળો આવ્યો હતો અને તેથી તે પણ બહારની ભોજ લેવા નીકળી પડ્યો હતો. પરસ્પર બેવફા ગણાઈશું એવા ભયથી બેમાંથી કોઈએ એકબીજાની આગળ દિલ ખોલીને વાત કરી નહિ. બીજાને ખુશ કરવાના બધા પ્રયત્નો આવાજ સમજવા. તમારા પોતાના પ્રતિ પ્રમાણિકપણે વતોં એટલે કોઈની સાથે અપ્રમાણિકતા કરી શક્યો નહિ. દુનિયાની શરૂઆતમાં તેમજ આજે પણ દોષ છુપાવવાની વૃત્તિ એજ સર્વ પાપોની માતા છે. બીજાની હાજરીથી સંકેતિયાતું એ ખરા દેવનો-અંતરાત્માનો દ્રોહ કયાં ખરાબર છે. અંતરાત્મા સાથે પ્રમાણિકપણે વર્તવાથીજ તમે જગતમાં પ્રકાશ ફેલાવી શક્યો. પૂર્ણ અને ઉચ્ચ પ્રકારનો સ્વાર્થ એજ ખરો પરમાર્થ છે. ખરું જોતાં ‘પરમાર્થ’ શબ્દજ ખોટો છે. બીજા ઉપર આપણે ઉપકાર કરીએ છીએ એવી સુદ્ર ભાવના આપણા આત્માનું વિસ્મરણ કરાવે છે. આખા જગતને કલ્યાણકારક એવો ગુરુત્વાકર્ષણનો નિયમ થોડી કાઢવામાં મર આઈએક ન્યૂટને પરમાર્થનો વિચાર કર્યો નહોતો. આપણે ખોટી ભાષા વાપરવી છોડી દેવી જોઈએ. ડૉક્ટર બેન્સન કહે છે કે, “જે એક છોકરો

પ્રવેશ ૬૦ ૩

આ સ્વરૂપજ્ઞાનાથી લગભગ હૃદયમાં પ્રવેશ કરે એટલે જે જે પ્રથમ લીલાઓનો અનુભવ કર્યો હોય તે તે લીલાઓની ભાવના થાય છે. બ્યારે લીલા-ભાવનાથી લીલાઓ અનુભવ થાય ત્યારે હૃદયમાં સ્વચ્છતા આવી જાય છે પ્રભુ અને લીલા બુદ્ધિ નથી, ઉલ્લસ આનન્દમય છે, તેથી લીલાવેશથી લાભ માન આનન્દનો અનુભવ થાય છે, પરંતુ રંગરૂપજ્ઞાનનામાં સ્વરૂપનોજ આધિભાવ થાય છે, જેમ નંદગાયકને ત્યાં સ્વરૂપ પ્રકટ થયું ત્યારે સ્વરૂપના અનુભવનો આધિભાવ થયો હતો દાખલા તરીકે ગોપીજનોએ પણ સ્વરૂપનો આધિભાવ જવાને સારી લીલા વિગેરે ભાવનાઓ નહીં એટલા યથા 'જયંતિ તેડધિક્ષમ્' ગાયું અને સ્વરૂપનો આધિભાવ થયો અને 'તાસામાદિભૂત' વિગેરે આ સ્વરૂપને આધિભાવ કરવાની વાત દગમમાં લખી છે

લીલાભાવનાયાં તુ તદ્રૂપાવતિ । યથા 'ક્રીડામય્યાં જાતઃ' ઇતિ ।
 एतदर्थस्तु, तदासत्त्वया देहादिषु सर्वत्र क्रियासु ज्ञानेषु पदार्थेष्व-
 खिलेषु चान्येषामन्यथात्वेन प्रतीतावपि ता प्रभुलीलायामेव आसक्ति-
 भ्रमन्यायेन सर्वत्र प्रतिगन्तोति तदात्मकत्वम् । यथा वा लोकेऽपि
 'परव्यसनिनी नारी व्ययापि गृहकर्मणि, तदेवाम्बुद्वयन्त्यास्ते परसङ्ग-
 रमायन'मिति तेन तत्क्रियाभावनाया क्रियात्मकत्वमुक्तम् । यथा वा
 व्रजम्त्रोणामेव 'या द्रोहने वहन' इत्यनोदितम् ।

લીલાભાવના—લીલાભાવનામાં વાતસ્વરૂપ જાતી જવાય તે લીલાભાવનાથી ગોપીજનો પણ ક્રોડામય જાતી થયા હતા એટલે કે લીલાની આસક્તિથી દેહાદિમાં મર્યાદા ક્રિયામાં, જ્ઞાનમાં, સર્વ પદાર્થમાં

તોપણ ‘રામ’ બીજે દિવસે હંમેશની માફક પ્રકુલિતજ હોય છે; કારણકે “બંધ નથી આવી, બંધ નથી આવી” એવો જે હૃદયમાં ઉદ્વેગ થાય છે, તેથીજ થાક લાગે છે; બંધના અભાવે થાક લાગતો નથી. જ્યારે પ્રેમભૂતિને માટે ઉબગરા કરવામાં આવે છે ત્યારે તે કેવા સુખદાયક લાગે છે? જ્યારે ભૂખ લાગે છે, ત્યારે ભોજન સ્વાદિષ્ટ લાગે છે; પણ જ્યારે ક્ષુધાદેવી તૃપ્ત થયેલી હોય છે, ત્યારે ઉપવાસ પણ ભોજન જેટલોજ પ્રિય લાગે છે. વિરહાશ્રુનો વરસાદ વરસ્યા પછી આનંદનું પૂર અવસ્ય આવે છે; કારણકે વૃદ્ધિના તોફાન પર પ્રેમદેવીની સવારી હોય છેજ. વિરહાશ્રુનો આનંદ હાસ્યના આનંદ જેટલોજ સુખદાયક છે, તો પછી હું કેનો પ્રતિકાર કરીશ? જ્યારે હું સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યો છું, ત્યારે હું કેનાથી નાસી જઈ અને ક્યાં નાસી જઈ? આહાહા!! કેવી નિઃસ્પૃહતા? કેવી બેપરવાઈ?

જ્યારે તાવ આવે છે, ત્યારે હું ખિલકુલ અકળાતો નથી. એક મિત્રની પેઠે તેનું સ્વાગત કરું છું અને કોઈ બીજી રીતે ન સમજતાં આધ્યાત્મિક તરવો આ વખતે એકદમ હું સમજી શકું છું. બધું આરોગ્યજ છે; જાગૃતાવસ્થા એ આરોગ્યનો એક અને નિદ્રાવસ્થા એ બીજો પ્રકાર છે. શાંતિમાં એક જાતનું સુખ છે અને તાવથી શરીર બળે છે તેમાં પણ એક જાતનો આનંદજ છે. ઈશ્વર પર શ્રદ્ધા રાખવાને બદલે “શુભ અભિલાષા” પર શ્રદ્ધા રાખવી એજ ખરો ધર્મ છે. ગમે તેવું ભયંકર તોફાન થાય, તોપણ તે નિરોગી અને નિર્દોષ કાનને તો મધુર ગાયન સમાનજ લાગશે.

ઢોલ વગાડીને ઢંઢેરો પીટો કે જ્યાંસુધી “અમુક કરશે અને અમુક ન કરશે” એવી આજ્ઞાઓ ફરમાવીને અમારું કર્તવ્ય નક્કી કરવામાં આવશે, ત્યાંસુધી ખરી પવિત્રતા અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ થનાર નથી. આજ્ઞાથી બીજો પુરુષ હંમેશા આપણા મનમાં સંકુચિત વ્યક્તિત્વ જાગૃત કરે છે અને જ્યાં સંકુચિતપણું હોય છે, ત્યાં ખરો આનંદ હોતોજ નથી. જ્યાંસુધી સંકુચિતપણું છે, ત્યાંસુધી રાગ, દ્વેષ, મોહ, તિરસ્કાર, અંત્યજાતા, લોભાદિમાંથી મુક્ત થઈ શકાતું નથી. જ્યાંસુધી સંકુચિત દેહ અન્ય પદાર્થોથી ઘેરાઈ રહે છે, ત્યાંસુધી આપણે ચુરુત્વાકર્ષણના નિયમને શી રીતે અટકાવી શકીશું? અર્થાત્ સંકુચિત દેહનું અન્ય પદાર્થો આકર્ષણ કરશેજ. આકર્ષણ, પ્રતિસારણ વગેરેની આંખ-

હાનિસાધના - હાનિ સાધના કહેવે તે. આ હાનિ નરી નવ.

શીજ વિષ્ણુને અપરિચિત જનારી કે છે આ ભાવ વિષ્ણુને સ્વરાગનાથી
 પાનિત-વાગનાવાળું કહે છે આ ભાવ એ પ્રેમરૂપી મૂલ ભાવ ન.
 આ ભાવથીજ પ્રભુના અવરૂપના અને પ્રભુની સાક્ષાત્ પ્રદર્શિત થાય
 છે. આ ભાવથીજ નરૂપ અને લીલા મંડળી સુખોનો મર્વ અતુ
 ભા થાય છે, જેમ જૂથમાં અન્નમનો અનુભવ થાય તેમ ભાન-
 ભાવનાથી લીલા અને નરૂપના સુખોનો અનુભવ થાય તે ભાવ
 નવિષયક એટલે જેમાં ભાવભાવન કરવાનું હોય તે સ્વરૂપને અને
 તે વીધાને પ્રાપ્ત કરી તેના આનન્દને જીવન જલની માફક અનુ
 ભવીને કિંચિત્ શાન્ત થાય છે પરંતુ (તુલસી) દેહિન્દ્રિયાદિકને તો
 તપાવે છે જે આવી રીતે તાપ-ક્રોધ ના થાય તો દેહાદિની નૂત
 નતા થાય નહિ અને પૂર્ણ વિયોગાત્મક કેવલ ભાવાનુભવ ના થાય,
 (એવલ ભાવનો અનુભવ એજ પરમ કૃપ છે એ ધ્યાનમાં રાખવું)
 જેમ મયોગના તાગતમ્બથી તે મયોગમગ્સના સુખનો અનુભવ કર-
 વામાં તાગતમ્બ આવે છે, તેની રીતે તાપમાં (વધવદ) તારતમ્ય થવાથી
 કેવલ ભાવાનુભવમાં પણ તાગતમ્બ થઈ જાય છે (તાપક્રોધ આ
 ભાવભાવનમાં મુખ્ય કારણ છે) તાપક્રોધમાં તો જરા પણ અન્યના
 થાય તો તપક્રોધ કંઠી થઈ જાય, કાગળ ન જાયજાનું તે મધી નાન
 ગુણ વિગેરે મર્વ તાપદાગક છે જુઓને, ભગવાનમાં જુઓનો પ્રવેશ
 ન તે મુક્તોને કયા વિગદતાપ છે ? તે ભગવતમ્બથી એટલે મદ્ય
 ભગવાનની માન્નિધ્યમાં નહિનાગને કયા વિયોગ-આનુભવ થાય
 છે ? આવી રીતે સયોગમગ્સવાળાને વિયાગમગ્સનો અનુભવ થતો
 નથી, માટે ધ્યાનમાં રાખવું કે ભાગવાનના (ભિન્ન) માન્નિધ્ય મદ્યન
 થયેનાનેજ વિયોગાત્મક કેવલ ભાવાનુભવ થાય છે

કર્યેજ નશે. તમે મજૂરને આહો એટલે મજૂર તમારા કામને આહશે. પ્રેમથી પ્રેરાઈ થયેલા કાર્યને શું તમે “શ્રમ” નામ આપશો? ના, તે તો આનંદદાયક રમત છે.

કળા એટલે શું? જે વસ્તુનો આપણે સ્પર્શ કરીએ તેમાં સૌંદર્યનો આવિર્ભાવ થાય તેનું નામ કળા. પૃથ્વી ઉપર કે સ્વર્ગમાં એવી તે કયી વસ્તુ છે કે જે સૌંદર્યને મૂર્તસ્વરૂપ આપે છે? અહા! તે વસ્તુ પ્રેમ સિવાય બીજી કયી હોઈ શકે?

આપણા શ્રમ ઉપર પ્રેમપ્રભા પ્રકાશવાથી સુંદર ઉદ્યોગ બને છે અને તેથી સુંદર કળાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. વર્તમાનકાળમાં હિંદમાં કળાકૌશલ્ય સમ ખાવાને પછુ કેમ રહ્યાં નથી? કારણ એજ કે કારીગરોને કોઈ આહતું નથી! ગરીબ બિચારા મહેનતુ કારીગરોને ઉત્તેજન આપવાને બદલે તેમને તેમનાં જૂંપડાંમાંથી હાંકી કાઢવામાં આવે છે!

અમિના સંબંધથી કાળે તેજોમય બની જાય છે તેમ તેજોમય બનાવી દેહ, વિયોગામિથી તે દેહનો નાશ ન થાય તેમ તેને તેજોમય બનાવે કે વિયોગામિ પણ અવગણ્ય છે, તેથી દેહ નાશ થતો નથી આ પ્રમાણે દેહને ગુણ તેજોમય મનાવ્યા બાદ મૂર્તિમા જેમ પ્રભુ ત્યાં હોય ત્યાં હોય, પદ હોય ત્યાં પડે એ આધાર પામે છે, મૂર્તિને અધિષ્ઠાન મ્યાન કરી ત્યાં જેમ આપ પ્રકટે છે તેમ આ ભક્તમા પણ અધિષ્ઠાન બનાવી આપ મદાર પ્રકટેના હોય એવા સમાન આકારવાળા ભાવાત્મક મર્વડીવાવિશિષ્ટ પ્રભુ પ્રવેશ કરે છે, અર્થાત્ બહાર પ્રવેશ થયા હોય અને જેવા આકાર હોય તેવા આકારથીજ પ્રભુ આ ભક્તમા પ્રવેશ કરે છે આ પ્રવિષ્ટ વિરહાત્મા પ્રભુ મહત્ત્વ દુઃખે અનુભવાય છે (ભક્તને તો તેમની સાથે મર્વેન્દ્રિય સ્સમોમની તીનેચ્છા થઈ જાય છે) સર્વત્ર ક્યાનુભવ કરવામા આજ વ્યવસ્થા છે. જે ક્ષણ જે પ્રકારે અનુભવ કરવાને યોગ્ય હોય છે, તે ક્ષણ તે પ્રકાર અનુભવાય કે જુઓ, જ્ઞાનનંદ આત્માથી અનુભવાય છે, સ્વર્ગ દેહાધ્યામથી અનુભવાય છે, ભજનાનંદ તો અનૌકિક દેહેન્દ્રિયો વિગેરેથીજ અનુભવાય છે, ભાકમા પણ અન્ય દેહિયોથી અનુભવાતુ ક્ષણ અન્ય હિન્દ્રિયોથી ક્યા અર્થ થાય છે ? માગમ કે-ત્યારે તાપકલેશને * પ્રતિમન્ધ કરનાગ અવગણ, લીધા, જ્ઞાન, ગુણ મ્યાન વિગેરે જે હરકતરૂપ ન આવે ત્યારેજ તાપ-કલેશ જાન થાય અને કેવળ વિદ્યાનુભવ થાય, (ભાવભાવન થાય) આ ભાવનેજ અમે શ્રીકૃષ્ણાગ્ય કહીએ છીએ, અથવા પુષ્ટિભક્તિના

* મન્યાસનિર્ણયમા વિન્દામિને જ્ઞાન-ગુણ બાધક કહ્યા છે અને દયાતુ પ્રભુ આ વિગદી ભક્તના વિગેરેમા આવતા નથી; નેના વિન્દાને પોષે છે

સર્વેશ્વરને જોવો એનું નામ ભક્તિ છે. સર્વત્ર સૌંદર્યનેજ અનુભવવું અને “હું” પોતે પણ સૌંદર્ય છું” એવો નિશ્ચય કરવો એનું નામ ભક્તિ છે. “તત્ત્વમસિ” “તે તુંજ છે” એનુંજ નામ ભક્તિ.

ઓ વહાલા ચાર-નિંદાખેર-લૂંટારા ! આવ, જલદી આવ; હું તારું સ્વાગત કરવાને તૈયાર છું. લેશ પણ ડર રાખીશ નહિ. મારો આત્મા તે તારો આત્મા છે અને તારો આત્મા તે મારો આત્મા છે. હા, જો તારી મરજી હોય તો બેશક તું જેને મારાં કપડાં ધારે છે તે લઈ જા. હા, જો તેમ કરવું યોગ્ય ધારતો હોય તો ભલે તેમ કર. ગમે તો એકજ આટકે આ શરીરને કાપી નાખ, જોઈએ તો એના દુકડે દુકડા ઠરી નાખ. તારે જોઈએ તો દેહ અને તારે જોઈએ તો ગમે તે લઈ લે. નામના અને કીર્તિ જતો લઈ લે ! લઈ લે અને દૂર થા ! તે છતાં પણ જો તું પાછો ફરીને જોઈશ તો હું અખંડ અને પૂર્ણ આરોગ્ય સ્થિતિમાં માલૂમ પડીશ. ખંદગી ! જનાખ, ખંદગી ! નમસ્તે ! મહાશય ! નમસ્તે !

મુસલમાનો ! મને કાપી નાખવાની તમને રજા છે, પણ મારું અંતઃકરણ તમારા પ્રત્યેના પ્રેમથી ખળે છે. ખ્રિસ્તીઓ ! મારા કથનનો ખોટો અર્થ કરવાની તમને છૂટ છે, પણ હું તો તમને ચાહું છું. અંત્યજો-ભંગીઓ ! તમારાં મેલાં ગંદાં ઝૂંપડાં-માં કોઈ નહિ આવે તોપણ ‘રામ’ ત્યાં આવવાને જરા પણ સંકોચ રાખશે નહિ.

કૃત્રિમ પ્રેમ અને ખોટી સહાનુભૂતિ દેખાડવાં એ ઈશ્વરનું અપમાન કયાં બરોબર છે. સાચી પ્રેમભવાલાની સાથે કુદ્ર વાસનાઓનો ધુમાડો મળ્યો હોય તેની ફિકર નહિ.

કોઈ તરુણના અંતઃકરણમાં સત્યપ્રેમનો ભભૂકો ઊઠતો હોય, પણ જો તે લૌકિકમર્યાદા, રીતરિવાજો, રૂઢિસંગતતા, લજ્જા, કીર્તિ આદિ વ્યાવહારિક હહાપણની સંતતિનો દાસ બની જાય, તો તેના ખરા પ્રેમની ભવાલામાં આ વસ્તુઓ છાલાં અને કોલસા જેવી અસર કરે છે; અર્થાત્ તેને સ્વતંત્ર રીતે બળવા દેતી નથી. બહારનો ડાળદમામ અંતઃકરણ ઉપર બોળરૂપ થઈ પડે છે, માટે તેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ.

શુદ્ધ સત્ય ! હું માત્ર તારોજ સત્કાર કરું છું. તુંજ મારો સખા, મિત્ર, પ્રિયકર, દેવ, સ્વામી અને આત્મા છે. રાજાઓ,

ભાવનાર્થ તા સ્વસર્વસ્વવિરહતાઃ વર્તિત્વમ્ રવમનાસિ
 સમાર્ણય તારવપિ યસ્તાત્માત્મકો ભાગો ભ્રમરગીતાદૌ પ્રોક્તો યત્તર્વ-
 નૈરપેક્ષમ્, ત હૃદિ નિવાય સ્વાસ્થ્યહેતુનિમિત્ત પ્રમુસવન્ધ્યપિ
 પરિત્યજ્ય કેવલ ત ભાવમેવ ભાવયતિ, ન સ્વરૂપમ્, ન વા લીલામ્,
 ન વા ગુણાન્, તદા તેન ભાવેન તાપાત્મકેન શોષણમ્ । તત્તત્તનેવ
 નવપરુષવતા । યથા વનન્ને ધર્મેણં વૃક્ષાણામ્ । તનો ભાવસ્ય તસ્ય
 તસ્મિન્ નર્વાનદેહે ન્થિન્તયા રિથિનિ ।

ભાવના કેમ કરવી--પ્રથમ નો ૩૨ (૩૧-શ્રીગોપાલ-
 નિરૂપણ-૧૦૬) તપેના વહિરૂપ-શ્રીગોપાલનીજીને મનમાં પ્રાપ્ત
 કર્યા અને તે પ્રાપ્તિનીજીના હૃદયમાં ગિરાજમાં તાપાત્મક
 ભાવ છે તેને હૃદયમાં સ્થાપનો કે જે ભાવના તાત્મક છે અને તેનું
 નિરૂપણ પ્રમુખીનાદિમાં કર્યું છે જે ભાવને નિરૂપણ (માધ-
 નની) અપેક્ષા નથી, તે ભાવને હૃદયમાં ધરી નિરૂપણ કરનાર પ્રમુ
 ખ મધી ગુણ, જ્ઞાન વિગેરેને સ્થાપનો કરનાર તે નિરૂપણનું જ ભાવ ।
 ૨૨, પ્રમુખા વિરોધનો તાપકબેશ કરે આ ૧૦૬ને ૨૨૫ની ભાવના
 કરી નહિ સ્વીકારી ભાવના કરવી નહિ, ગુણો ગાવા નહિ,
 પરંતુ ક્યવ તે નિરૂપણ ભાવને કરે આ તાપાત્મક ભાવથી
 શોષણ થશે, પુ ૧ વચન સ્વભાવે નવા પદને કરે ૬ તેમ નવ
 પદનના થશે ત્યાં જ્યાં તે ભાવના તે નરીન દેહમાં રિથિના
 પામશે (પુ ૧ આ ભાવ કરી નહિ કરે)

તત્તત્તસ્ય વૈચિત્ર્યમ્, વિકલત્વમસ્વામ્ય ચ તદ્વિધમ્ । યથા

૧ કાગળ કે આ મન તાપકવશમાં-નિરૂપણ-માધક છે

તેમને પ્રતિકૂળ દિશામાં જોઈ જતો હતો; પરંતુ પ્રભુ ઇશુને કાંઈજ મહેનત કરવી પડી નહિ. “પાણી પર પણ ચાલી શકીશ” એવી જેને દૃઢ શ્રદ્ધા હોય તે માણસ તોફાનની વચ્ચેવચ્ચ પણ શાંતિથી કેમ ઊંઘી ન શકે? અહા! આનંદ! મારી પ્રેમપ્રતિમા! પવન અને તરંગો પર પણ સવારી કરી શકે છે.

જાપાનમાં દેવદાર વગેરેનાં વૃક્ષો ત્રણસો વર્ષમાં પણ માત્ર ડુંગળીના છોડ જેટલાંજ ઊંચાં થાય છે! પણ તેથી તેમને બહારથી કાપવાની કંઈ જરૂર પડતી નથી; અંદરથી મૂળ કાપ્યા કરવાથી બિચારા છોડ ઊંચા વધી શકતાજ નથી. કૃત્રિમ શિક્ષકો પુરુષ અને સ્ત્રીની સ્વાભાવિક વૃદ્ધિ આપીજ રીતે અટકાવે છે.

ઘેલા નીતિપ્રવર્તકો! ધાર્મિક નાસ્તિકો! દૂર હો. તરુણ પ્રજાને આજ્ઞા કરવાનો તમને કશો અધિકાર નથી. -તેમને જો કાંઈ અધિકાર હોય તો તે માત્ર સેવા કરવાનોજ છે. પ્રકૃતિને જો પૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપી દઈએ, તો તે કદી પણ ભૂલ કરતી નથી. પ્રકૃતિ કે પરમાત્મા, જેણે સૂક્ષ્મ જીવજંતુમાંથી મનુષ્ય જેવાં દૈવી-પ્રાણી બનાવ્યાં તેના ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખવાને કાંઈ હરકત નથી.

હ્રદ વૃત્તિને મનુષ્યોએ અદેખાઈથી “પશુવૃત્તિ” એવું નામ આપ્યું છે; પરંતુ એજ “પશુવૃત્તિ”(1) ના સંબંધમાં પશુઓ જેટલાં નિયમિત અને સ્વચ્છ હોય છે, તેટલાં મનુષ્યો નથી હોતાં એવું કારણ શું? કારણ સ્પષ્ટ અને ખુલ્લુંજ છે.

ઉન્મત્તતા થાય છે, તેમ વિગ્ધ ભાવરૂપી રમ્યમેન્દુમા હૂંજે ॥ આ
 રમિક ભક્તને વિકલતા અને અધ્યાત્મ્ય મદન થઈ જાય છે;
 અર્થાત્ આ ભક્તને પ્રભુ વિના જરા પણ ચેન નજ પડે, વિગ્ધ
 જની જન્ય આમ કરના અતિવિગ્ધ વિયોગરૂપ શ્રીકૃષ્ણાત્મ્ય આનન્દ-
 માન-કરપાદ-મુખોદ્ગાદિરૂપ (આધિદેવિઃ અમિમા આ ભક્તનો
 પ્રવેશ થાય છે, અને આનન્દ-માન-કરપાદાદિરૂપ) આ ભક્ત જની
 જાય છે, પુનઃ કદાચિત્ આ અગ્નિમાગ્ની મકટ કરી તેને ભક્તિનું
 દાન કરી (તેની માથે રમણ કંઠે છે.) ભાકમા પજુ તે ૩૫ વડેજ
 તે દાન આપી મકાષ છે (આ તો ભક્તને આનન્દમય આનન્દરૂપ
 અગ્નિમા પધનાવવાની વાત થઈ, હવે ભક્તના હૃદયદેશમા તે કૃષ્ણાત્મ-
 પ્રવેશ કરવાની પ્રક્રિયા દર્શાવે છે.) અથવા તો શ્રીકૃષ્ણાત્મ્ય ભક્તવા-
 ત્મક છે; તેથી ભાવરૂપે મર્વત ભાવવાળા હૃદયદેશમા શ્રીકૃષ્ણાત્મ્ય
 પેઢેજુજ છે, તેમના આશ્રયથી (શ્રીકૃષ્ણાત્મ્ય-શ્રીમદાચાર્યચરણના
 આશ્રયથી) તેની ભાવનાની મિદિ થાય છે. આ ભાવનાથીજ
 મુખ્ય ૬૫ મંત્ર છે. આ ભાવના શ્રીમદાચાર્યચરણાશ્રયોદ-
 ભવા-ભાવનાજ-સાધન છે, અને મુખ્ય ફક્ત વિયોગાત્મક
 રૂપની પ્રાપ્તિ છે. 'હું ભક્તમા છું' અને ભક્ત મ મગમા છે' એ
 ભગવદ્વાક્ય ભક્તરૂપના મુખ્ય છે, ભક્તની ભગવદ્ગુણના સ્વરૂપે
 છે, તે શ્રીમાવિગિષ્ટ શ્રીકૃષ્ણાત્મ્ય ભક્તમા પ્રવેશ કરે છે. જેમ વહિ
 કાદમા પ્રવેશ કરે છે, અથવા કાષ્ઠ વહિમા પ્રવેશ કરે છે તેમ
 ભાવરૂપેજ ભગવાનની તે ભક્તોમા-ગોપીજનોમા-નિયતિ અને
 તેમની ભાવાત્મકરૂપે ભગવાનમા નિયતિ, અર્થાત્ ભાવરૂપેજ પગ-
 ચ્ચર રૂપાના વાણ્ણતાળા માકકે મદા ઓતપ્રોત થઈ મયાનુજ

૧ ચિદ્ભૂતં તથા આસ્થ્યં પ્રકૃતિ પ્રાપ્ત ન દિ.

જ હાથ નથી, સર્વ હાથો તેના છે, બધી આંખો તેનીજ છે અને બધાં મસ્તકોનો માલિક તેજ છે. જ્યારે કોઈ માણસની સાથે તમે કંઈ કામ પાડો છો, ત્યારે જે હાથે તેણે તમારી કોઈ ચીજ લીધી હોય, તેજ હાથે તે ચીજ પાછી આપે છે કે નહિ એમ કાંઈ ધ્યાન રાખો છો કે? બીજો હાથ વાપરે તો તેમાં શું થયું? હાથ તમારી ચીજનો લેનાર નથી, પણ હાથનો માલિક છે.

તમારે દક્ષત ઈશ્વર સાથે કામ છે; મિત્ર અથવા શત્રુ જેવી દેખાતી છાયા સાથે કાંઈ કામ નથી. ઈશ્વર પોતાનું દેવું અદા કરવાનું કદી બૂલી જતો નથી. તમારું કોઈ પણ નિઃસ્વાર્થ કર્મ ઈશ્વરને દેણદાર બનાવે છે. લેતી વખતે તેણે જે હાથ વાપર્યો હતો, તે હાથ કદાચ આપતી વખતે ન પણ વાપરે; પરંતુ કોઈ બીજા હાથ-માણસ દ્વારા તે તમારું દેવું વ્યાજ સહિત ચૂકવી દેશે. હે અચ્ચળ નાસ્તિક! એટલો બધો કેમ અકળાય છે? તારા દેવી આત્મા સિવાય બીજા કોઈ પણ વસ્તુ સમસ્ત જગત ઉપર સ્વતાંત્ર સત્તા હોયતી નથી.

મૂર્તિપૂજા શું છે? મિત્ર અને શત્રુરૂપે ભાસતાં સ્વરૂપોમાં વ્યક્તિત્વ અને સત્યત્વ એટલે બધે અંશે માની લેવું કે, જેથી એકજ શુભ વ્યક્તિ-અદ્વૈત પરમાત્માનું જ્ઞાન પણ ન રહે એનું નામજ મૂર્તિપૂજા.

જંગલો, નદીઓ, સરોવરો અને લીલાછમ શિખરોના રમણીય દેખાવોથી આપણામાં સ્ફૂર્તિ આવે છે. મન પ્રસન્ન થાય છે અને આત્મા તેમાં તલલીન થઈ જાય છે, એનું કારણ શું? કારણ એજ છે કે આપણું મર્યાદિત વ્યક્તિત્વ બૂલી જવાય છે. શહેરોમાં માથે વહોરી લીધેલાં બંધનોથી ત્યાં મુક્ત થવાય છે અને સુંદર વૃક્ષો અને પવિત્ર પાણી પોતાના અકૃત્રિમ સૌંદર્ય અને માધુર્યથી આપણને સંકુચિત થવાની ફરજ પાડતાં નથી.

શુદ્ધાબનાં ઉદ્યાનોમાં અને આમ્રવૃક્ષની વાડીઓમાં જે દિવ્ય તત્ત્વ છે, તેજ તત્ત્વ જેઓ પુરુષો અને સ્ત્રીઓમાં જુએ છે, તેઓ આ સમસ્ત જગતને સ્વર્ગીય નંદનવન માને છે. એવા આત્માઓને ધન્ય છે! ધન્ય છે!!!

૨૭. સ્વરૂપતારતમ્યનિર્ણયઃ ॥

હાલના ધોણવોને શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા સ્વરૂપ સાથે સંબંધ

જાય શ્રીમદ્ભગવાનપ્રતિષ્ઠાપિતવૈષ્ણવજનનિર્ગમ્યતત્ત્વ—

પ્રતિષ્ઠાપિતવૈષ્ણવજનનિર્ગમ્યમગવત્સ્વરૂપસેવયો તારતમ્યમસ્તિ
ન વા ઇતિ વિચાર્યતે । તત્ર શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાપ્રાદુર્ભાવકાલે તુ સંવાયા
'ગદ્ગાયા ચ વિરોધણ પ્રમાદમદ્વચ્છયે' ઇતિ વાક્યોત્તરન્યાયેન
તાદૃશાધિકારિણા તત્ર સાક્ષાત્સ્વરૂપાનુભવો જાત ઇતિ સવસન્મત-
મેવ । રૂઢાનીન્તરનાલ તત્પ્રતિષ્ઠાપિતસ્વરૂપે તત્ત્વપ્રતિષ્ઠાપિત-
સ્વરૂપે ચેત્તાનીન્તરનાના કયા ગીત્યા મસ્તન્વ ગતિ ભવતિ વિચાર ।

ધોણવોને ત્યા શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા પદ્યવેદા ગદ્યવેદા આ ।
હાલના ધોણવોને ધોણવો । ત્યા પદ્યવેદા સ્વરૂપના કદ ૫૬
દેવકાં ડે કે નાદિ ? એ ॥ વિચાર કરાવ છે આ વિચાર કે ત્યા
પદ્યવેદા ધ્યાનમાં ગળતુ કે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા પદ્યવેદા-કામે તો
સેવામાં તે તે અધિકારીઆત તે તે ગદ્યવેદા મેવામાં આક્ષાં આનુ
ભવ થયો । ૬ અને તે જાત સર્વને ગળતુ કે જેમ ગળાનુ
આધિદૈવક સ્વરૂપ મતિરૂપ કે ન જ્યેષ્ઠગળા-માત્ર વિગળમા ।
૭. એની ગળે મુદ્દિ જે ॥ થાય તેને તે ગળા-માત્ર પ્રત્યક્ષ
ગળા-માત્ર પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય છે ત્યાં જેને પુનઃપ્રત્યક્ષ આત્મા
પ્રત્યક્ષ દર્શન લાગેને શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા પ્રત્યક્ષ ગળા-
માત્ર, પદ્યવેદા આ હાલના ધોણવોને તે શ્રીમદ્ભગવાનપ્રત્યક્ષ જે પદ્યવેદા-
માત્ર અને તેમના વશલેએ પદ્યવેદા-માત્રમાં કદ નીતે ગળા-
માત્ર ? એવા વિચાર આપખુ । (વાંચા) આને છે

ને સ્ફુટ અર્ક કિરણ નેત્ર વડે વિલોક્ય,
વૃત્તાંતને થઈ ગયે બહુ દિન વીત્યા.
હું તો ક્યો અહીં તહીં બહુ દૂર દેશે,
તોયે ન ચિંત કંઈ સ્વસ્થ થયું હતું એ;
અઘાપિ કિન્તુ - દુખતાં રવિ પશ્ચિમે એ,
નેત્રો ભરાય બળને દિલ ચૂર્ણ થાતું.
દષાંત એ વળી દિસે મમ નેત્ર સામે,
આવી ભલે જનની એ મમ હિંદ દેવી.

હે અસ્ત પામતા સૂર્ય! હવે તું હિંદુસ્તાનમાં ઉદય પામીશ.
એ પ્રભાવશાળી દેશને કૃપા કરીને 'રામ' નો આટલો સંદેશો
પહોંચાડીશ કે? મારાં આ પ્રેમનાં અશ્રુબિંદુઓ હિંદુસ્તાનનાં
ખેતરોમાંનાં પ્રભાત સમયનાં શક્તિદામક હિમ્મતિનું બનો! એકાદ
શૈવ જેમ શિવની, વૈષ્ણવ વિષ્ણુની, ખ્રિસ્તી ખ્રિસ્તની અને મુસ-
લમાન મહમદની પ્રેમાશિથી પ્રબલિત હૃદયે ભક્તિ કરે છે,
તેમ શૈવ, વૈષ્ણવ, ખ્રિસ્તી, મુસલમાન, પારસી, શીખ,
સંન્યાસી, અંત્યજ અથવા હિંદુમાતાનાં અન્ય અર્ભકો, એ બધાં
સ્વરૂપોમાં હું હિંદુમાતાને ભેટું છું અને ભણું છું. હે હિંદુ-
માતા! મારી ગંગા! મારી કાલિદેવી! મારા ઇશ્વરે! મારા
શાહિશામ! વગેરે તારાં સર્વ સ્વરૂપોની હું પૂજા કરું છું. જે
દેવને હિંદુસ્તાનની મુક્તિકા ભક્ષણ કરવાનો પણ અત્યંત પ્રેમ
હતો, તે શ્રીકૃષ્ણ ભક્તિ વિષે કહે છે:—

હેતોઽધિકતરસ્વેપામન્યક્તસંસ્કૃતસામ્ ।

અવ્યક્ત દિ ગતિર્દુઃસં દેહચદ્મિરવાપ્યતે ॥

(શ્રીમદ્-ભગવદ્ગીતા અ. ૧૨-૫)

હે મારા વહાલા કૃષ્ણ! એક ધરડો બળદ (નન્દી), તૂટેલો
ખાટલો, જૂનો શીપિયો, સસ્ત્ર, સરો અને બિડાપાત્ર એટલુંજ
જેતું પ્રાપંચિક ઐશ્વર્ય છે, એવા દિવ્ય સ્વરૂપનીજ મારે તો હવે
ઉપાસના કરવી છે, શું મહિમ્નસ્તોત્રમાં વર્ણવેલો આ મહાદેવ
છે? ના. ગરીબ, ભૂખે મરતા હિંદી ખેડૂતના સ્વરૂપમાં
સાક્ષાત્ નારાયણ, એજ મારો ઉપાસ્ય દેવતા છે! એવો
આ મારો ધર્મ છે અને કોઈ પણ હિંદુવાસીઓનો એજ ધર્મ,
એજ સર્વસાધારણ પંથ, એજ વ્યાવહારિક વેદાંત અને એજ

‘સ્વમાર્ગીયસેવાસ્વરૂપજ્ઞાનાભાવે’ સુ ધ્રુવપૂર્વક તથા સેવયા
 કેવલનિયયા પ્રપન્ધામક્તિનિવૃત્ત્યમાવાત્તસન્ધવાનુભાવેનૈવ જન્માન્તરે
 પુનસ્તથા મજનન મુક્તિમંત્રિતિ । તત્રાપિ ‘અત્યન્તામિનિવેશ-
 શ્વેત્સસાગેન મયે’ દિતિ વાચ્યોક્તિન્યાયો વાતક એવ । તદા સમ્બન્ધો ન
 જાત એવંતિ ક્ષેપમ્ । તદિચ્છાયા વલિષ્ઠત્વાત્ ।

જેને મેલા અને સ્વરૂપજ્ઞાન ન હોય તેની શી દશા ?
 જેને સેના અને પ્રભુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન હોય નહિ, તેમની તો કેવલ
 ક્રિયાપત્ર સેવા જન છે તેવી (ગાદગિયા પ્રવાહ૩૫) સેનાથી
 પ્રપન્ધામક્તિ દૂર નજ થાય, અને ખીજો જન્મ લેવો પડે, (મેલા
 ફલોજા ૧૫ નજ મયે), ખીજા જન્મમા શ્રીમદ્વાયર્થે કહ્યા સેવા
 પ્રકાર અને સ્વરૂપના જ્ઞાનપૂર્વક મેલા કરે તોજ મુક્તિ થાય તેમા
 પશુ (નિન મ નિ કા ૨૧૪) જે મ સારમા વધારે અભિ-
 નિવેશ (પ્રવેશ) થાય તો તેની મુક્તિ પણ થતી નથી ત્યારહાનના
 મેજુવોઅ જાણુ આપણો સ ગધ પ્રભુ સાથે થોજ નથી
 કાળુ ? પ્રભુ કમળ મનનતી. ૨

यस्तु तत्कुलप्रतिष्ठापितस्वरूपस्य तदुक्तमार्गमर्यादया सर्व-
 भावेन सर्वदा यावज्जीव सेवा चेत् कुर्यात् तदा तादृशस्यापि स्वाधि-

૧ સ્વરૂપસેવયોજ્ઞાનાભાવે સેવાપ્રત્યેક જલ જોપલન્વતે રૂતિ મમર્પયન્તિ ।

૨ મેલા અને સ્વરૂપજ્ઞાન માટે માત્ર મિત્ર અન્થે વાચો જે
 સોડો માત્રપ્રદાયિક અન્થેમા વર્ણવેના સ્વરૂપજ્ઞા । અને મેલાપ્રકાર
 ન ક યેદરકાર છે, તેમણે આ સમ્બે વાચી જેનાગી દૂર ક
 વીજ વે છે

ધ્યાનમાં રાખો. બીજો દુર્ગળ હોય કે તેની મરણ હોય, તોપણ તમારા પગ તેના માથા કે ખભા ઉપર મૂક્યો નહિ.

તરણ લાવી સુધારકો ! હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન રીતરિવાજ અને ધર્મની નિંદા કર્યો નહિ. કુસંપનું એક બીજ વધારે રોપવાથી હિંદી લોકોમાં એક્ય થઈ શકે તેમ નથી. હિંદુસ્તાનની આધિભૌતિક અવનતિનો દોષ, તેના ધર્મ અને સાત્ત્વિકપણા ઉપર મૂક્યો નહિ. બગીચો લૂંટાઈ જવાનું કારણ કાંટા અને શૂવરની વાડનો અભાવજ છે. તે વાડ નથી કરો; પરંતુ સુધારાને નામે બગીચા વચ્ચે ઊગતાં ફળફૂલનાં જાડ ઉખેડી નાખવાનો કુવિચાર કર્યો નહિ. હે ઉપયોગી બળ અને કાંટાઓ ! તમે તો તારક તરવો છો. હિંદુસ્તાનને તમારી જરૂર છે.

શૂદ્રોના શ્રમ કરતાં—સેવાધર્મની મહત્તા ગાતાં હું તમોશુણને, સત્ત્વ અને રજ્જના કરતાં ઓછા મહત્ત્વનો ગણાતો નથી. મારું કહેવું એટલુંજ છે કે, હિંદુસ્તાનમાં આપણે તમોશુણ વિરુદ્ધ ખૂબ ખૂમરાણ મચાવી તેનો પ્રતિકાર કરવાથીજ આપણે આપણામાં તેની અતિશય વૃદ્ધિ કરી મૂકી છે. હવે તો આપણે તમોશુણનો ઉપયોગ કરતાં શીખીને તેને ઉત્તમજલ કરવો જોઈએ. મેલું ખાતર ઉપયોગમાં લીધા સિવાય જો આપણે ફેંકી દઈશું, તો બગીચા શી રીતે તૈયાર થઈ શકશે ?

તમોશુણ એ કાલસો છે. તેના સિવાય રજ્જેશુણરૂપી અગ્નિ અને વરાળ તથા સત્ત્વશુણરૂપી પ્રકાશ ઉત્પન્ન થતાં નથી. કાંઈ પણ દેશમાં જેટલે અંશે તમોશુણનો પાયો મજબૂત હોય છે, તેટલે અંશે હિલચાલથી ઉત્પન્ન થતા રજ્જેશુણના અગ્નિ અને સત્ત્વશુણના પ્રકાશનું જોર વિશેષ હોય છે; એ સિદ્ધાંત આધુનિક મસ્તકવિદ્યાના સિદ્ધાંત સાથે ખરોબર મળે છે. એ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, “નૈતિક અથવા ખૌદિક (બુદ્ધિ વિષયક) વિકાસ ગમે તેટલો થયો હોય, તોપણ તેજસ્વિતા અને ચારિત્ર્યની શક્તિઓને મનુષ્યની તામસી વૃત્તિનો મજબૂત આધાર મળ્યા સિવાય તે નિરુપયોગી નીવડે છે ” અને તેથીજ હિંદુ લોકો મહાદેવને તમોશુણના અધિષ્ઠાતા કહે છે.

હિંદુસ્તાનના એક કટોકટીના સમયમાં આપણે જન્મેલા હોવાથી દેશસેવા કરવાના પ્રસંગ જોઈએ તેટલા

શ્રીભાગવતાર્થના વિચાર થાવ છતાં મુઝી ઉપાધિગદિત મન
બાંધી એ તો તેને પગ ત્યાગિદાનનુમાર ખીન્ને જન્મ લીધા મગ
ના જન્મમાજ એવાદના પ્રેવા કર મગે છે, એ રાત ગિરિસા
, મોટે શ્રીભાગવતાર્થનું અવલોકન કરવું એજ મુખ્ય-
આત્મ ભજન હોવાથી એવામા જ્ઞાનની ખામ જરૂર છે,
એમ (એનાનિદોએ) જાણવું

અન્તુ મમાર્ગીયસંવામ્પરૂપજ્ઞાનામાવગાન્ માર્ગરોત્યા તદ્વયા
યથા સ્પષ્ટિત્ સ્વરૂપસેવા ચેત્ કરોતીતિ તત્સંવાયા કેવલમોતિ-
ક્ત્વા 'હોમયી ચેદ્ મજેત્કૃષ્ણ' મિતિ ન્યાયસ્ય જાતત્વાત્તર્ક
સયથા સમિલિતો ભવતિ, તદા મજનત્યાગ । 'કિલ્લોડપિ ચેદ્મજેત્-
કૃષ્ણ' મિતિ વાક્યોક્તન્યાયેન ક્રેશંડપિ ચેદ્મજન કુર્યાત્ , ચેદિતિ
પટેનેતાદશમ્ય દુર્લભત્વમુક્ત, તદા મહત્કૃપયા લોકનાશો મજનોપયિર-
પદાર્થેષુ લૌકિકભાગનાશ इति યાવત્ , તદા જન્માન્તરે જુહમત્તન
દુનાશો મવિવ્યતીતિ જ્ઞેયમ્ ।

જે લોકો સેના અને સરૂપના જ્ઞાન વગર કેવલ શ્રદ્ધા
શ્રીજ એના કુની નહીં છે તેમની દશા—એનાનુ જ્ઞાન ન હોય
નરૂપના જ્ઞાન ન હોય. પરન્તુ માગની રીતિથી તદાપીજ એમતમ
સરૂપમેના રી નહીં છે તે માત્ર તો એના જોતિકા મેના રેનાય
કે આરિત્તિથી સેના નજ થાય 'જેમ મમાદી મમા મા આમકા
શ્રીકૃષ્ણે બજે તો દુખીજ થાય, તેમસેના-અરૂપના જ્ઞાન મગરો
દુખીજ થાય જાજન પપુ દુર્ગી જાય છે (ધનુ સોમ મેના ન
બાસને બીજે અરૂપ મુરને ઘેર પાધુ પધાવી દે છે તેનું મ પુ

ધ્યાનમાં રાખો. બીજો દુર્ગળ હોય કે તેની મરણ હોય, તોપણ તમારા પગ તેના માથા કે ખભા ઉપર મૂકશો નહિ.

તરણ ભાવી સુધારકો ! હિંદુસ્તાનના આચીન રીતરિવાજ અને ધર્મની નિંદા કરશો નહિ. કુસંપતું એક બીજ વધારે રોપવાથી હિંદી લોકોમાં ઐક્ય થઈ શકે તેમ નથી. હિંદુસ્તાનની આધિભૌતિક અવનતિનો દોષ, તેના ધર્મ અને સાત્ત્વિકપણા ઉપર મૂકશો નહિ. બગીચો લૂંટાઈ જવાનું કારણ કાંટા અને થૂવરની વાડનો અભાવજ છે. તે વાડ નવી કરો; પરંતુ સુધારાને નામે બગીચા વચ્ચે ભગતાં ફળફૂલનાં ઝાડ ઉખેડી નાખવાનો કુવિચાર કરશો નહિ. હે ઉપયોગી બળ અને કાંટાઓ ! તમે તો તારક તરવો છો. હિંદુસ્તાનને તમારી જરૂર છે.

શૂદ્રોના શ્રમ કરતાં-સેવાધર્મની મહત્તા ગાતાં હું તમોશુણને, સત્ત્વ અને રજ્જના કરતાં ઓછા મહત્ત્વનો ગણાતો નથી. મારું કહેવું એટલુંજ છે કે, હિંદુસ્તાનમાં આપણે તમોશુણ વિરુદ્ધ ખૂબ ખૂમરાણ મચાવી તેનો પ્રતિકાર કરવાથીજ આપણે આપણામાં તેની અતિશય વૃદ્ધિ કરી મૂકી છે. હવે તો આપણે તમોશુણનો ઉપયોગ કરતાં શીખીને તેને ઉત્તમવલ્લ કરવો જોઈએ. મેલું ખાતર ઉપયોગમાં લીધા સિવાય જો આપણે ફેંકી દઈશું, તો બગીચા શી રીતે તૈયાર થઈ શકશે ?

તમોશુણ એ કોલસો છે. તેના સિવાય રજ્જેશુણરૂપી અગ્નિ અને વરાળ તથા સત્ત્વશુણરૂપી પ્રકાશ ઉત્પન્ન થતાં નથી. કોઈ પણ દેશમાં જેટલો અંશે તમોશુણનો પાયો મજબૂત હોય છે, તેટલો અંશે હિલચાલથી ઉત્પન્ન થતા રજ્જેશુણના અગ્નિ અને સત્ત્વશુણના પ્રકાશનું ભેર વિશેષ હોય છે; એ સિદ્ધાંત આધુનિક મસ્તકવિદ્યાના સિદ્ધાંત સાથે ધરોળરમણે છે. એ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, “નૈતિક અથવા બૌદ્ધિક (બુદ્ધિ વિષયક) વિકાસ ગમે તેટલો થયો હોય, તોપણ તેજસ્વિતા અને આસ્થિની શક્તિઓને મનુષ્યની તામસી વૃત્તિનો મજબૂત આધાર મળ્યા સિવાય તે નિરુપયોગી નીવડે છે ” અને તેથીજ હિંદુ લોકો મહાદેવને તમોશુણના અધિષ્ઠાતા કહે છે.

હિંદુસ્તાનના એક કટોકટીના સમયમાં આપણે જન્મેલા હોવાથી દેશસેવા કરવાના પ્રસંગ જોઈએ તેટલા

પગ ૬૧ આપનારી યદન દેહાન્તે આધિકાગનુમાર નિત્યનીના-
 ગવેન અપરચ્છ થતો હાવમા (શ્રીમદ્દાપ્રબુજ નિત્યલીલામાં
 ખિગજે ૭) -ત્યારે- માર્ગની મર્યાદા ને એવે શ્રદ્ધાસ મધ દ્વારા
 ગુરુ પામેથી મરૂપ પમનારીને ન્વરૂપતાન, મેનાપ્રકાશમાન, મેગત્યા
 પછીમા મેવા ક્યો છતા મળુ ઉદ્દેગ-પ્રતિગન્ધ-ભોગ-પી આરુઝો
 વાની પડવાથી મેના આધિદૈવિકી થતી નથી મેવાદન અન્યમ
 શ્રીમદ્દાપ્રબુજે આજા કરી છ કે આજ ક્યની પ્રાપ્તિ ન થાય તો
 ભગવાન ॥ તે કનદાન ॥ છન્ધ નથી ત્યાર મેના પાન આધિદૈવિકી
 નથી થતી અર્થાત્ ઉદ્દેગ એ પમ પ્રતિગન્ધ કે જે ઉદ્દેગ થાય તો
 મનમાજ થાય એ વિરુદ્ધ મામમી થઈ આવુ ઉદ્દેગનાશુ મન પ્રબુમા
 લીન નજ થાય. તેથાજ મેવા અધિદૈવિકી નજ થાય પન્નુ શી-
 મદ્દાપ્રબુજની મામમર્યાદાજ ગેલી જાનાણી ૭ ૬-મેનાને આધ્યા-
 ત્મિકી નો જનાવે છ (શ્રી મદ્દાપ્રબુજની પ્રાકટ્ય-અપ-ચાવત
 આધિદૈવિકી નો નજ થાય)

તન્નાડિય ' એતદ્દેહાવમાને તુ કૃતાર્થ મ્યાત્ત સશયઃ । ઇતિ
 નિશ્ચિત્ય મનસા કૃષ્ણ પરિચરેત્ સદા ' (નિ સ. નિ. કારિકા
 ૨૩૨) ઇતિ નિવન્યોક્તમનોનિશ્ચયેન સર્વદા સેવા ચેદ્ભવેત્તદા
 દેહાન્તેડુપ્રવચ્છેન ભાવ્યોક્તપ્રકારેણાલૌકિકે દેહે જાતે ' પરમ્પર
 ત્વદ્ગુણવાદસીધુર્ણયુષનિર્ણયિતદેહધર્મા ' ઇતિ ન્યાયેન તાદશ-
 સમાજે મહર્નિશ તદ્ગુણાનુવાદેનાત્મન્યક્ષરબ્રહ્માત્મસ્ત્વજ્ઞાનેન
 ' ઉપાધિનાશો વિજ્ઞાનં ' અનુભવે સમ્પન્ને પુરુષોક્તમાવિર્ભાવયોગ્યતાયા
 જાનાયા તત્ર તદાવિર્ભાવો મરતિ । તન્ના ' આત્માનન્દસમુદ્રમ્થ

ધ્યાનમાં રાખો. ખીજો દુર્જન હોય કે તેની મરણ હોય, તોપણ તમારા પગ તેના માથા કે ખભા ઉપર મૂક્યો નહિ.

તરુણ ભાવી સુધારકો ! હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન રીતરિવાજ અને ધર્મની નિંદા કર્યો નહિ. કુસંપતું એક ખીજ વધારે રોપવાથી હિંદી લોકોમાં એક્ય થઈ શકે તેમ નથી. હિંદુસ્તાનની આધિભૌતિક અવનતિનો દોષ, તેના ધર્મ અને સાત્ત્વિકપણા ઉપર મૂક્યો નહિ. ખગીચો લૂંટાઈ જવાનું કારણ કાંટા અને યુવરની વાડનો અભાવજ છે. તે વાડ નથી કરો; પરંતુ સુધારાને નામે ખગીચા વચ્ચે ઊગતાં ફળકૂલનાં ગાડ ઉમેરી નાખવાનો દુષિચાર કર્યો નહિ. હે ઉપયોગી ખળ અને કાંટાઓ ! તમે તો તારક તરવો છો. હિંદુસ્તાનને તમારી જરૂર છે.

શૂદ્રીના શ્રમ કરતાં-સેવાધર્મની મહત્તા ગાતાં હું તમોશુણને, સત્ત્વ અને રજના કરતાં ઝોછા મહત્ત્વનો ગણાતો નથી. માર્ગ કહેવું એટલુંજ છે કે, હિંદુસ્તાનમાં આપણે તમોશુણ વિરુદ્ધ ખૂબ ખૂમરાણ મચાવી તેનો પ્રતિકાર કરવાથીજ આપણે આપણામાં તેની અતિશય વૃદ્ધિ કરી મૂકી છે. હવે તો આપણે તમોશુણનો ઉપયોગ કરતાં શીખીને તેને ઉત્તમત્વલ કરવો જોઈએ. મેહુ ખાતર ઉપયોગમાં લીધા સિવાય જો આપણે ફેંકી દઈશું, તો ખગીચા શી રીતે તૈયાર થઈ શકશે ?

તમોશુણ એ કાલસો છે. તેના સિવાય રત્નોશુણરૂપી અગ્નિ અને વરાળ તથા સત્ત્વશુણરૂપી પ્રકાશ ઉત્પન્ન થતાં નથી. કોઈ પણ દેશમાં જેટલે અંશે તમોશુણનો યાચો મજબૂત હોય છે, તેટલે અંશે દ્વિલચાલથી ઉત્પન્ન થતા રત્નોશુણના અગ્નિ અને સત્ત્વશુણના પ્રકાશનું જોર વિરોધ હોય છે; એ સિદ્ધાંત આધુનિક મસ્તકવિદાના સિદ્ધાંત સાથે ખરોખર મળે છે. એ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, “ નૈતિક અથવા બૌદ્ધિક (બુદ્ધિ વિષયક) વિકાસ ગમે તેટલો થયો હોય, તોપણ તેજસ્વિતા અને ચારિત્ર્યની શક્તિઓને મનુષ્યની તામસી વૃત્તિનો મજબૂત આધાર મળ્યા સિવાય તે નિરુપયોગી નીવડે છે ” અને તેથીજ હિંદુ લોકો મહાદેવને તમોશુણના અધિષ્ઠાતા કહે છે.

હિંદુસ્તાનના એક કટોકટીના સમયમાં આપણે જન્મેલા હોવાથી દેશસેવા કરવાના પ્રસંગ જોઈએ તેટલા

[illegible]

સહતની વ્યસન થયા પછીની સ્થિતિ—આ બધા
પ્રશ્ન નિ ॥ જરા પણ એ નજર પડે, ને ગમિક પ્રાણવશના નિ ॥
જ ॥ પા ॥ નજર ૧૦ રૂ ૮૫૦ નિ દના અર્થિ ૫ તાપ પ્રકટે લે ૨
' ૧૧૨ સિંધુનોત્તર પ્રમાણ વાગા ૧૧ ૧૫ મયા ૫૦ માફાદ
ભગવતપ્રવે ॥ થાવ ૩ પુ ॥ તે જાતની ૬-છાનુમા ૨ તેવો મોપમેતી
દેદ પ્રાપ્ત થાય ૬ અને તે અજોષ્ઠકેદ દા ॥ આપાત તે તે નીનાનુ
૩ ॥ જોખન અને તે ન લીલારંગ ॥ અનભવાદિ ૨૨ ૭ ગા પ્રમાણે
મેનાદત ૧ પ્રાપ્તિમા કમ જામો ॥ અર્થાત્ શીમદાગજુજના
રખતમા શીમદાગજુજ ॥ પ્રમેય ૧ ॥ પીજ ૨ ॥ આ નાનુમન થના
દાયમા અ પ તિત્તનીરમા તિગજે ૩ તેથી માર્ગમર્ધા ॥ જલથી
વાખો કમજ એવજની પ્રાપ્તિ થાવ ૩ ગે પ્રમાણે ૨૨૫ ૩
તાનમ્ય જાગુનુ

સાનગ (૧) શીમ આર્થના પાકટચ મળમે શીમદા । બુદ્ધ ।
અપ્રમેદગતથી અવરમા અનુભા ગાક્ષાત્ અનુજ રચના (૨) દાલ ॥

ધક તદિયા ધક નાર કહાવત, મેલો નીર ભરો;
જળ દોનોંમિલિ એકબરત ભઈ, ગંગા નામ પરો. હમારો
ધક લોહો પૂજમે રાખત, ધક ઘર બધિક પરો;
સોઢુબિધા પારસ નહિ રાખત, કંચન કરત ખરો. હમારો

આપણા વ્યક્તિવિષયક અને સ્થાનિક ધર્મને રાષ્ટ્રીયધર્મ
કરતાં વધારે મહત્ત્વ આપવું ન જોઈએ. સર્વ બાબતો યોગ્ય
પ્રમાણમાં રાખવાથી સુખ અને કલ્યાણ થાય છે.

રાષ્ટ્રહિત સાધવાને બનતો પ્રયત્ન કરવો એ વિશ્વની શક્તિઓ
અથવા દેવદેવતાઓની પૂજા કર્યા બરાબરજ છે. હિંદુ દેવતાને
માટે જોવો ચત્ત દરેક જણે કરવો જોઈએ. એવા પ્રકારના યજ્ઞનેજ
ગીતાનો નિમ્નલિખિત શ્લોક આધુનિક કાળમાં લાગુ પડે છે:-

યજ્ઞશિષ્ટાસિનઃ સંતો મુચ્યન્તે સર્વાકીર્તિવૃદ્ધિઃ ।

મુંલતે તે ત્વં પાપા યે પચંત્યાત્મકારણાત્ ॥

(શ્રીમદ્ મગવગ્નીતા અ. ૩-૧૩)

ઈશ્વરપ્રાપ્તિ કરવી હોય તો સંન્યાસવૃત્તિ ધારણ કરો; એટલે
કે સ્વાર્થનો પૂર્ણ ત્યાગ કરીને તમારું ક્ષુદ્ર વ્યક્તિત્વ હિંદુમાતાના
વિગટ સ્વરૂપમાં મેળવી દો. આનંદ અથવા ઈશ્વર મેળવવો હોય
તો રાષ્ટ્રોન્નતિના વિચારમાં પોતાની સર્વ વૃત્તિઓનો ભોગ આ-
પનાર પ્રાણજીવ-સ્વભાવ ધારણ કરો. આનંદપ્રાપ્તિ કરવી હોય તો
મત્યેક જણે પોતાના ભવનનો ભોગ આપવાની ધૃતિવૃત્તિ ધારણ
કરો. ઈશ્વરપ્રાપ્તિને માટે પોતાની સર્વ સંપત્તિ રાષ્ટ્રના અંડાર
તરીકે સ્ત્રીઓ રાખનારી ખરી વૈશ્યવૃત્તિ ધારણ કરવી જોઈએ. આ
લોકમાં કે પરલોકમાં આનંદ અથવા રામ-આનંદધન રામ-નો
સાક્ષાત્કાર કરવો હોય અને તમારા મનમાંના અમૂર્ત ધર્મ-
વિચારને મૂર્ત અને દૃશ્ય સ્વરૂપ આપવું હોય, તો કોઈ કાળે પુણ્ય-
શાળી શુદ્ધોને નીમી આપેલાં શારીરિક કષ્ટદારા તમારે તમારા
હાથપગ વડે આ સંન્યાસવૃત્તિ તથા પ્રાણજીવ, દુઃખ અને વૈશ્યની
વીરવૃત્તિઓ ઉત્પન્ન કરવી જોઈએ. સંન્યાસવૃત્તિનો અંત્યબેના
કર્તાવ્યપાતનમાં મુલોગ યવો જોઈએ. એ એકજ માર્ગ અત્યાદે
રહ્યો છે. જિઠો, બગૃત માઓ.

બીજો દેસો જલુ અત્યાદે આખા જગતની પ્રજાજૂમિ હિંદુ-
સ્તાનને પોતાના હાંતથી આ ધર્મ શીખવે છે. બધારે એક

મનદોષાણા લીલારૂપેણ પ્રતીતિ તસ્યેવ વાસ્તવત્વાત્ । અતઃ એવ
શ્રુતય પ્રસન્નાદ મગતો વરદનાથપ્રદર્શિતસક્રાન્તીલાલિશિષ્ટરૂપ
સવિશેષણે દૃષ્ટવત્ય । અતઃ એવ વૃહદ્વામનપુનર્ણે, ' નાનાગ્મમદાન્મત્ત
તત્ર માપીકદમ્બકમ્ ' ઇત્યાદિ । અન્યસ્ત્ર, પૂર્વ પ્રવચનનન્દ, પરસ્તિ-
રોહિતાનન્દ । તથાય રસાત્મકો, અપેગે નીતસ । તત્રાપિ મજના-
નન્દવિષયાનન્દાભ્યા વિશેષ ।

ઉપદ્રમ-પ્રપચ ૧ પ્રકારના છે. અન્તઃગતીનાશ્રય પ્રાપ્ત
અને ગદિગતીનાશ્રય પ્રપચ આ બન્ને પ્રકાર પ્રાપ્તોના
બદ્ધ - ગોસ્વો એજ ન્વતન્ન તપનનો ઉદ્દેશ છે. અન્તઃગતીના
પ્રાપ્ત રથમે વર્ણન, પ્રભુ ભક્તો હૃદયથી અક્ષ-ધામમા મેટ
વત્ ત્યાજ અનકરિષીતીના વરે છે. અન્તઃગતીના નિત્યનીના
૨ જેનું નિત્યબીલાનાં વિગે મા મથાર્થ નર્ગન કે તેમજ શ્રી-
પદોત્તમચન્દ્રે પુષ્ટિપ્રવાહમર્માદામા ' અન્તઃગત પુષ્ટિસષ્ટિ નિત્ય
છ, અન્તઃગત પુષ્ટિસષ્ટિ મથાર્થીજ પ્રકટ થઈ ન અન્તઃગત પુષ્ટિ-
સષ્ટિને કેવળ પણ પ્રમાણથીજ પ્રભુ આપે છે, પ્રમેયાર્થીજ આ સષ્ટિ
આપે પ્રકટ કરી કે વિગેતે અવધૂત નિત્યબીલા-અન્તઃગત સૃષ્ટિનો
૧૦ થો ૬ તેમજ 'આદેશકુરિત પદમા ભગવાનિર્ભાવ ભક્તોના
ભાવ ઉપ જ આધાર ગમે છે ભક્તો ભાવજ મગજુમૂળ છે
ભક્તોના હૃદયમા મૃગાગ્રહત્પદ્મ પ્રાપ્ત નકટે છે, ત્યાજ લીલા પ્ર
૭ તથા ભક્તોના લીલાપ્રપચમા ના મુમૂક્ષુ કે ગો ગા જમદ-
૧ પ્રપચ કમતા વિવલપ્ત છે જેજ આ વખતનું ના વ છે
રોહિતનામા તા વાળે જમત પે ભગવાન રે છે, આ
જેનું નિરૂપણ મુખ્યદૈવ દેવતાનાં આરોધ્યમે દો ઉભાનું

સ ચે ત શાં તિ

ઉઠાર પ્રકૃતિ દરરોજ લાખો ખનિજો, વનસ્પતિઓ અને પ્રાણીઓનો અપવ્યય (વિના કારણે વાપરવું તે) કરતી જણાય છે; પણ કાંઈ હરકત નહિ. પ્રકૃતિ અને ‘રામ’ દર કલાકે લાખો પ્રાણીઓ અને લાખો ખનિજોનો અચી નાખવાની શક્તિ ધરાવે છે. વસ્તુનો નાશ ક્યાં થવાનો છે? તે ગમે ત્યાં જશે, તોપણ મારામાં જ રહેવાની છે. પ્રાચીનકાળમાં જ્યારે હિંદમાં પુષ્કળ ધન હતું, ત્યારે તે મારા કાળા ખીસામાં હતું; હવે જ્યારે તે પશ્ચિમમાં ઘસડાઈ ગયું છે, ત્યારે તે મારા જમણા ખીસામાં આંચું છે. હું સમુદ્ર છું; ભરતી અને ઓટ બન્ને મારામાં જ થાય છે. શત્રુતા રાખવાથી અને વેર લેવાથી આપણું કદ્યાણ થશે નહિ; પણ કર્તવ્ય જાળવવાથી—પ્રેમ રાખવાથી જ કદ્યાણ થશે. “પ્રેમ સર્વને જીતે છે” એવું જે કહેવાય છે, તે કાંઈ ખોટું નથી. વસ્તુની પાછળ દોડવાથી તેના ખરા માલિક થઈ શકાતું નથી. “કપૂર, કપૂર, બિભુ” રહે, મારે તને રાખી મૂકવું છે” એમ કહેવાથી કપૂરનો એક ટુકડો પણ તમારા હાથમાં રહેશે નહિ; પણ પ્રેમથી આખી દુનિયા તમારી છે એવો અનુભવ તમને મળી શકશે. માત્ર પ્રેમથી જ ખરા માલિક થઈ શકાય છે. ખીલ માલિકીઓ ચોરી, લૂંટફાટ અને દેવી નિયમના ઉલ્લંઘનની કક્ષામાં આવી જાય છે. જે કે મનુષ્યો સ્વાર્થપરાયણતાથી તેને યોગ્ય અને કાયદેસરની માલિકી એવું નામ આપે છે.

નેવું હબર માણસોનાં માથાં વડે ધરાનની જીતનો મહોત્સવ કરનાર તૈમૂરલંગ નામના આપણુદ બાદશાહે એક વખતે હાફિઝ કવિને પોતાની પાસે બોલાવી મંગાવ્યો. કવિએ પોતાના એક કાવ્યમાં એમ લખ્યું હતું કે, “સનમ (પ્રિય)ના ગાલ ઉપરના તલને માટે હું સમરકંદ અને જુખારા ઇનામમાં આખી દઇશ.”

આ બન્ને શહેરો તૈમૂરલંગની સત્તા નીચે હતાં, તેથી તેણે

આપિ, ઇતિ, આવિર્ભવિતિરોભાવાભ્યાંકો વિગ્રેષઃ ઇતિ ચેદ્ ઉચ્યતે ।

શંકા—આ અન્ને જાતના પ્રપંચ વિલક્ષણ એ, તથાપિ ઉભય પ્રપંચમા નિત્યત્વ સમાન ન્થું છે. તો આવિર્ભવ તિરોભાવથી ઉભયમાં કંઈ પણ તારતમ્ય નજર રહે

આવિર્ભવિતિરોભાવયોસ્તુલ્યત્વેપિ કારણવૈલક્ષણ્યાન્ તદ્વિ-
લક્ષણત્વમ્ । કારણ ચ ગદિરદ્વે તસ્મિન્ ભગવદિષ્ટઃ, તદ્વાપિ
મૂલેન્દ્રઃ, તથૈવ તત્ર તૌ । અન્નરક્તે સુ મત્તેન્દ્રઃ, તદ્વાપ્યન્તરદ્વાણાં
તેષામ્ । અતઃ એવં 'યદ્યદ્ ધિયા ત ઉરગાય વિભાવયન્તિ તત્તદ્વપ્-
પ્રણયસે સદનુગ્રહાયે'ત્યાદિવચાસિ । અતઃ એવં 'રુમ્યાશ્ચિત્તજનાયન્ત્યા'
ઇત્યન્ન સકલલીલાનાં પ્રાદુર્ભાવઃ । ગુપ્ત ચૈતત્ । લીલાપ્રપંચસ્ય
મક્તહૃદયમ્થિતમ્ય આન્તરમ્ય તદ્માવનાવીનાવિર્ભવત્યમિતિ
સર્વમનરથમ્ ।

અભાધાન—આવિર્ભવ તિરોભાવ સમાન હોય તો પણ કારણ
વિલક્ષણનાથી એ કિમય પ્રપંચમા વિલક્ષણના આવી છે. શ્લોક
સૃષ્ટિમા કારણ અમવાનની મજેન્દ્ર છે ભગવાનની જગત્પેઆવિ-
ર્ભાવ થવાની હજી થવા અનેક હોયે વ્યુત્પન્નપ્રામાઃઅટલે તેમા
ભગવાનની મૂલેન્દ્રાજ કારણ કે અન્તરમ પ્રપંચમા ભક્તની મૂલેન્દ્ર
કારણ છે માટેજ અન્તરમ ભક્તોએ ગાયું છે કે 'જાકો જે ને
-રૂપની રિભાવના બુદ્ધિથી દે કે તે ને ન્વરૂપને આપ ભક્તો
ઉપર અનુગ્રહ કરવાને ધારણ કરે હોય' 'ક્રોધ પૂતના પન્થા અને
નાથ રૂપ બન્ધા' વિગેરે ભાગવતના વર્ણને તે મર્મ સીવાનો તમા

સુધારાનાં બાળકો ! તમારાં વિજ્ઞાનશાસ્ત્રો અને કળાઓનો અમે સ્વીકાર કરીએ છીએ, પણ કૃપા કરીને બહુ છાપરે ચડાવશો નહિ. પ્રેમ એ સૂર્ય છે અને હુનિયાનાં શાસ્ત્રો તેની આસપાસ ફરનારા ગ્રહો તથા ઉપગ્રહો છે.

મનુષ્ય સાથે ધણે દૂરનું સંજયણ ધરાવનાર અનિબંધ પદાર્થો અને પૃથ્વરો વિષે જૂસ્તરવિદ્યા વિવેચન કરે છે. વનસ્પતિશાસ્ત્ર વળી તેથી જરા ઊંચા વિષયનું વિવરણ કરે છે. ખગોળવિદ્યા માણુ-સથી ધણે દૂર રહેલા તારાઓ સંબંધી જ્ઞાન આપે છે. શરીર-શાસ્ત્ર માણુસના બાહ્ય હાડચિંજર અને અસ્થિનું જ્ઞાન આપે છે. જ્ઞાનસંશાસ્ત્રમાં ફક્ત મનના જુદા જુદા વેપારો જણાવ્યા છે; પણ પ્રેમશાસ્ત્ર તો મનુષ્ય તેમજ પ્રકૃતિના પરમ તત્ત્વની સમજ આપે છે. એ વિદ્યા તો એક કળા અને શાસ્ત્ર બને છે. શાસ્ત્રીય સૂર્ય તો એક મહાન સૂર્યના પ્રેમરૂપી અગ્નિનો અથવા એકમેષાદ્વિતીયમ્ એ તત્ત્વનો માત્ર તણખો છે.

જ્યારે નાનો ફેંકલીન પતંગ ઉડાવતો હતો, ત્યારે તેનો ખાપ બિન્નામિત દોરીમાં ખોસેલી લોહચુંબકની સોયને ધારી ધારીને ભેતો હતો. તે અવલોકન કરવામાં એવો તો લીન થઈ ગયો હતો કે, પૃથ્વીથી પોતાની ભતને જુદી ધારતોજ નહોતો. જ્યારે માણુસ અમુક કાર્યમાં આટલો બધો તલલીન થઈ જાય, ત્યારે તેની આસપાસની સઘળી ચીજો સાથે શું તેનું વાદાત્મ્ય નથી થતું ? શું તે એક પૃથ્વરના પૂતળા જેવો નથી બની જતો ? પ્રકૃતિના અંતઃકરણની સાથે તેનું અંતઃકરણ મળી જાય છે અને આથી કરીને પ્રકૃતિનાં રહસ્યો તેનાં પોતાનાં બની જાય છે. પૃથ્વી પરના વીજળીના તણખાઓની સાથે આકાશની વીજળી એકતા ધરાવે છે, એવી તેને ભેતાંજ આપણને ખાતરી થઈ જાય છે; તેવીજ રીતે બાહ્ય પ્રકાશ ભેતાંજ આપણને ખાતરી થાય છે કે તે આંતરિક પ્રકાશ સાથે એકતા ધરાવે છે.

બે મનુષ્યો વચ્ચે જ્યારે પ્રેમ અથવા અદ્વૈતભાવના ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે લેહલાવનાની માયા ટળી જાય છે. એકની લાગણીઓ બીજાની લાગણીઓ બને છે; એકનો વિચાર બીજાનો વિચાર બને છે અને પરાસ્પર દર્શન સપ્રમાણ સિદ્ધ થઈ શકે છે.

કેલ્યાણ ગાર મહા માર્ગ જનાવે હ, જે ક ભગિ કુનારાઓ
 બહુ હોયો જેવાય છે, તથાપિ તે દેરે હોયો પ્રભુસાક્ષાતકાર
 અગર મર્ણાત્મભાવ થવા માટે ગોદો વિલમ થવાનું અતુમાન કરી
 મકાપ કે ભક્તિ કરતા પદના ભક્તિમા જાણ કરનાર વર્ગને
 પાપેલા ઓળખાવો જેમજે લ્યામુધી ભક્તિમા વિર કરનાન
 તત્ત્વોને પ્રાગ્જી સમગ નદિ, અને ઉપાય વેશમા આવે નો તે
 ઉપાયો માધ્યમે બદલે માધ કરનાર નીચે કે. તેજ પ્રમગ અમ-
 જનવરા માટે પદમહાદીય શ્રીલગ્નિગયપ્રમુ આ નાનકડા અન્યમા
 સન્યાગ રીતે હિતગોત્તમ પ્રભુભાવ પ્રાપ્ત નના માટેના માધ્યનોની
 આના દેરે છે. હોયો જગતમા ભૌતિક સુખ એટલે વિવિધમુખની
 મોગી વાનસા પ્રમગ રીતે રજાજ કરે છે તે પણ નિત્ય સુખમા
 લાનમા તો નહીંજ કેવળ માની લીધેતુજ સુખ હાંધ મટે લ્યાગ
 હવ પોતે સ્વાર્થ અને મમાગમા આસક્ત હાય, એટલે તો તતુ
 માનેતુ-ધા હુ સુખ પણ માસારિકજ દાય મંસાગમા મિથ્યા સુખ
 મિથ્યા કશુ લાયજ નહિ પરિણામે તે મમા તુ સુખ તુખ-
 કષેજ નીચે છે દાખતા તરીકે હવ પોતે સ્ત્રી પુત્ર, ધન વિગેરે
 વિર સુખના સાધનોમા બધાય ક, ગોટલે ને સ્ત્રી પુત્ર વિગેરેનુ
 સુખ નો શાસ્ત્રિક અને થાગજ કામ પૂરુ હાઇન પરિણામે તો
 દુખજ આપનાર હોય છે તેથી તેના સુખમા લ્યામુધી આગિ જ
 યા અના ન થય લ્યામુધી, જન પોતે શ્રીલગ્નિ ભક્તિ મર્ગ
 રાકનો નથી પદમહાદીય શ્રીમદાનાર્થઅન્ને પણ આજ આરા કરી
 છે કે “કેવલ પરિતોષ ચ” વૈગમ્ય અને સપૂર્ણ મતો ૧ ૫ ૧-
 ૫૧૧ હોયો ખરેખર અનૌકિક સુખ મળે છે તેજ આરાને પુર
 કરીને અત્રે શ્રીલગ્નિગયચરણ પણ પ્રથમ તો વૈગમ્ય પામરા માટે
 મોગી ભનામણ કરે છે અને મસા ના નશ્વર મુખોમા લ્યામુધી

કરવાને ઉત્સુક (વિરહથી દુઃખી થયેલા) મારા ઓઠની સાથે તમારા ચરણનો સ્પર્શ થવા દો. પ્રભુજી ! હું તમારા ચરણનો દાંસ છું.

એવું કયું કામ છે કે જે પ્રેમના યોગથી ચોક્કસ અને સુંદર ન બને ? જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં નાના-મોટા, જીવ-નીચ કશાનો લેદ રહેતો નથી. જ્યારે કોઈ પણ કામ પ્રેમથી પ્રેરિત થઈને આપણે કરીએ છીએ, ત્યારે તે અતિશય દુષ્કર હોય, તોપણ આપણને સ્વર્ગીય લાગે છે. સ્વાર્થબુદ્ધિથી અતિ ઉચ્ચ સ્થિતિ પણ ત્રાસ-દાયક અને કંટાળા ભરેલી લાગે છે. તમે તેવી સ્થિતિમાં હો, પણ પ્રેમ તેને મધુરજ બનાવશે સર્વ દુઃખો, આક્રંતો, ચિંતાઓ અને વિપત્તિઓ માત્ર સ્વાર્થબુદ્ધિમાંથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. અતિશય દુઃખદ સ્થિતિ પર પણ પ્રેમ કરશે તો તેમાંનું દુઃખ ક્યાં રહેનાર છે ? આપણાં સઘળાં દુઃખો, આપણા સઘળા સંતાપો, પ્રેમરૂપ પ્રિયાએ આપણને ભગૃત કરવાને માટે કરેલાં અડપલાંજ છે. હલાવણું, ઢંઢોળણું અને અવકાણું એ મીઠીપ્રેમપ્રિયાનાં અડપલાંજ છે. પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિ પ્રેમથી તમને જગાડે છે, ભગૃત થાઓ.

તારે મુખેથી શ્રવણ કરવા, એક ઉત્તર તાહરો, કે આંખ સાથે આંખ મેળવવાજ, નિશ્ચય માહરો. શું સાંભળે છે તાડપત્રોને, નિસાસો નાખતાં ? નિઃશ્વાસરૂપે દ્રવી ગયો એ તું સ્મરણમાં આવતાં ! રે ! જાગ લાડકડા વીરા ! રે, જાગ લાડકડા વીરા, હું નમન કરું છું તુજને, મુજ પ્રાણથી અદકા વીરા. તે જિત્ર મારા પ્રેમને, શાંતિ નહિ કંઈ આપશે, આત્મા તણી ધંચા નહિ, તે શાંત કદીયે પાડશે. શું જુએ છે તું સતત, પડતા હિમાચ્છાદિત ગિરી ? ના ના નહિ તે કરી શકે, કદી એવી મારી નોકરી. રે ! જાગ લાડકડા વીરા ! રે, જાગ લાડકડા વીરા, હું નમન કરું છું તુજને, મુજ પ્રાણથી અદકા વીરા. શું સાંભળે ગંગાતણાં, ખળખળ વહેતાં નીર તું, પણ સતત વહે છે આ હૃદયમાં, એથી જિંડી લાગણી. જિંડી વહો, જિંડી વહો છે, એજ અમારી માગણી, એ લાગણીના પાશથી, શુદ્ધાત્મ બનજે વીર તું. રે ! જાગ લાડકડા વીરા ! રે, જાગ લાડકડા વીરા, હું નમન કરું છું તુજને મુજ પ્રાણથી અદકા વીરા.

દાણ તથા વિ ન પાના ઉરોજ દેના ન ગાનુ દાણ તા મ્મ
 ન મે તેટલા માટે આનાથીની અગાધિદમા ગદ વિશ્રામ-
 પ્રક્રિ મળતે નગાલુ જોઈ એ કેમકે પુરુષ પુરોત્તમ પુનુ
 અને નાથદુષ્ટ અ પ હા નજો નરપ નબન કુનાર મેષ તન્વ
 નાનું દોષ ક જો - તે જોડણી કાના તત્ત્વ પણ કાઠા ખીનુ
 તો નરીજ, તે પણ શ્રીભગવાનની હરગર વદનાનર શીમના-
 ચાર્યચણજ હ અપ હનતી મતાલી વાન નથી - હા પોનેજ
 મીધે ન શીદગ્નિને ઓગળી જો "સ્વયમેવાત્માનાત્માન વેત્યત્વ પુત્રપાત્મ"
 પુત્રોત્તમ પુનુ પોને પોનાના ન પને લગી સે, અન્ય એ તે
 ઓગળી મેકે નહીં, આલી ગીને શ્રીમદ્ભગવાન શીના પણ મ્મ અગ્રથી
 મહુને મમોધે છે તો પરી અહીં પણ શ્રીવદનાત્મકે શ્રીમદ્ભગવાન
 નિરાય પૂર્વ પુરુષોત્તમના અગ્રને એ ગળનાર કે ઓગળાય ન
 નામ ન નહીં નેથી લગાવુથી હરને શ્રીમદ્ભગવાનના ચણ
 તરિદમા શુદ્ધભાવપૂર્વક ગિત વાગે નહીં તા સુધી પશુમામાત્ર ન
 થવો તે નમના મનોગ્રથ તુ મ મથાય એટલા કા લગત ૧ નાન્ય
 ર મત્સંગ અને ૩ આચાર્યચણજાદ, આ નય વતુ મામ થયા
 પરીજ શી મજપતિ શ્રીકૃષ્ણ નન્દ પમતા ન જની જાગિ મિદ
 થમ છે ૬

હવે થી ૧ નેવોકમા શ્રીકૃષ્ણવાન ॥ યસ્યાત્મા જાત્ર થી
 ગેને થાય ૬, તે ગાયા દેવા માટે શ્રીદગ્નિનાય પ્રભુ દિનીય
 મોડ કહે કે

યદા ચિન્તા ચિત્તે ભવન્તિ મતત દર્શનમ્
 યદા વા હૃદયાર્તિભવન્તિ જગન્મર્શરૂપે ॥

અને કહ્યું કે, " તારે આજ બેઠતું હતું ને ? " તે છોકરો ઘણાજ ખુશી થયો અને " હા ! મારે એજ બેઠતું હતું, " એમ કહી આનંદ પામતો પામતો નાચતોફૂલતો ચાલ્યો ગયો.

પછી તે માણસે પેલા ઇરાની છોકરાને બોલાવ્યો અને પેલો તરખૂચનો ખીન્ને કકડો તેને આપીને " તારે આજ બેઠતું હતું ને ? " એમ પૂછ્યું. પેલો છોકરો તરખૂચ બેઠ અત્યંત ખુશી થઈ ગયો અને " આજ મારું તરખૂચ, આજ મારે બેઠતું હતું, " એમ કહી ખુશ થતો તે લઈ ચાલ્યો ગયો.

પછી પેલા હિંદી છોકરાને બોલાવ્યો અને ત્રીન્ને કકડો આપી " આજ તારે બેઠતું હતું ને ? " એમ પૂછ્યું. તે છોકરો પણ એ બેઠ ઘણા સંતુષ્ટ થયો અને " હા, આજ મારે બેઠતું હતું, યહી મેરા હિંદવાના " એમ કહી એ પણ ચાલતો થયો.

હવે આ કનિયો શા કારણથી ઉત્પન્ન થયો હતો ? છોકરાઓ વચ્ચે એ ટંટો થવાનું મૂળ કારણ શું ? કેવળ નામલેદ. નામમાં ફેરફાર એટલુંજ ને ? નામલેદ કાઢી નાખો, નામલેદના પડદાની પાછળ જુઓ; એટલે વોટરમેલન, હિંદવાના અને તરખૂચ, એ જુદાં નામથી જોળખાતી વસ્તુ એકજ છે એમ જણાઈ આવશે. ત્રણ નામોના મૂળમાં એકજ વસ્તુ છે. ઇરાન કે હિંદુસ્તાનના તરખૂચમાં અને ઇંગ્લેંડના તરખૂચમાં કદાચિત કંઈ ફેર હશે, પણ ખરી રીતે ફળ એકજ છે-વસ્તુ એકજ છે. કુદલક લેદનું વિશેષ મહત્ત્વ નથી.

જુદા જુદા ધર્મો અને પંથોમાં વિવાદ, ટંટા અને અણગનાવ બેઠને 'રામ' ને એજ આશ્ચર્ય થાય છે કે, ખ્રિસ્તીઓ ચહૂદી લોકો સાથે લડે છે, ચહૂદીઓ મુસલમાનોને જૂઠા ઠરાવવા પ્રયત્ન કરે છે, મુસલમાનો હિંદુઓ સાથે ટંટો કરે છે, બ્રાહ્મણો ખૌદોને ફપણો આપે છે અને ખૌદો પણ સામે તેવોજ બદલો વાળે છે. આવા કનિયાઓ બહુ ગમત આપે એવા હોય છે; પણ એમ થવાનું મુખ્ય કારણ ધર્મખર્જ ઉપર કહેલો નામલેદજ છે. ફક્ત નામોનું આવરણ ફેર કરો, નામોના પડદા ફાડી નાખો. તેનો અર્થ શું છે, એજમાત્ર જુઓ; એટલે તમને કંઈ ફેર જણાયે નહિ.

'રામ' ઘણી વાર " વેદાંત " એ શબ્દ વાપરે છે. " વેદાંત " એ ફક્ત એક નામ છે; પરંતુ કેવળ એ નામ સાંભળીનેજ ઘણા લોકો

સ્પર્શ કરના માટે ત્યાર હુ યમા મોની નપત્તા આથે પીડા થતી
હોય ત્યારે પ્રભુમન્મન્ધી બાન ॥ ગિરિદાસ થાય ? આગળ નધના
શ્રીહરિગાય પ્રજુ આજ્ઞા કરે છે, પ્રભુદર્શન-ચિન્તા અને ચન્દન-
સ્પર્શ માટે હૃદયપીડા થાય ત્યારે જાને પોતાના દેહના ધર્મની
પગ્ગા ન્હેતી નથી, અને આગળ જતા યમનનો સ્થાયીભાન સિદ્ધ
થાય છે તે ગોરી રીતે કે અવગણી. અનુભવ મનાન અસરપા
છે. ત્યારે પ્રભુના અવગણુ અને પોતાની ગિતિનુ ગા. પ્રાપ્ત કર
છે, ત્યારે તે મવ પ્રમાર શ્રીહરિને બજના અમાધામ પ્રયામ કરે
છે, એ ઘટક સ ત મન્દ (જે જેમ ॥ તા ॥ નો હોય તે તેમ
આનંદર હ-મને) તે શ્રુતિ અનુમા. જુવો પ્રજુ વિદા ગદી
રાકનાને અમર્થ થતા ॥થી, કારણ કે શ્રીમદ્ ભાગવતમા ક્ષણ યુગ-
મતમિવ યાસા યન વિનાડમવનુ ' શ્રી ગોપીજનોનો શુદ્ધ વ્યમ ॥
ભાવ વર્ણવના જણા યુ કે કે શ્રી ગોપીજનોને પ્રજુ મિનાયનુ એક
મણુ માર પળ સેકંડા યુગ જેવુ લાગતુ હતુ તેથી શ્રીપ્રભો
બેના માટે જનાર હૃદયમા મ્હોમે મન્તાપ થાય ત્યારેજ શ્રીકૃષ્ણ
પ્રજુમાજ એક ન્યમન ઉત્પન કરા ॥રા ભાવ મિદ્ધ થાય છે, એમ્ને
આવો ન્યમ ॥તમકે ॥ાવ થનામા શ્રી હરિગાયપ્રજુએ વિપર જળા
વેના ॥ કાગ્ગો મતા યા છે ને મિવાય હુર ક્રનાય યહ
સાધનો ॥થી ૨

यत्ना मानाभावा यमति हृदये दैन्यसहि

प्रतिष्ठा वा लाके यदि न हृदि रोषेत विदिता ॥

यदा वास्यैर्दुःखं भवति पुरुषैर्नैव रुषिषा

तदा कृष्णे पात्रो भवति सुखहेतुर्व्रजपती ॥૨॥

જેતાં છેક કંગાલ હોય છે. અમુક ધર્મ શ્રેષ્ઠ નીતિવાન પુરુષે સ્થાપ્યો છે, એટલા ઉપરથી પણ તેનો સ્વીકાર કર્યો નહિ, કારણકે ઘણી વાર અત્યંત સદાચારી લોકો પણ સત્ય પ્રતિપાદન કરવામાં થાપ ખાય છે. કોઈ મનુષ્ય ઉત્તમ પાત્રનંશક્તિવાળો હોવા છતાં અન્નરસની પાત્રનંક્રિયાના જ્ઞાન વગરનો હોઈ શકે છે. ઘણી વાર એવું બને છે કે, કોઈ ચિતારો તમને અત્યંત સુંદર, સસ્તાં અને મોહક ચિત્રો કાઢી આપે છે; છતાં તે બંધે ઘણાજ કદરૂપો હોય છે. તોપણ ઘણાંજ ઉચ્ચ તત્ત્વો પ્રતિપાદન કરે છે. સોક્રેટીસ એવોજ હતો. સર ફ્રાન્સીસ બેકનનો દાખલો લો. એ કંઈ એટલો બધો નીતિવાન નહોતો, તેમ વિશેષ સદાચારણી પણ નહોતો; તોપણ આખા જગતને તર્કશાસ્ત્રનો એક અમૂલ્ય-ઉત્કૃષ્ટ ગ્રંથ આપી શક્યો છે. યુરોપના લોકોને એણેજ અનુભિતિશાસ્ત્ર પ્રથમ શીખવ્યું અને તેનું તત્ત્વજ્ઞાન પણ ઉત્તમ હતું. એકાદ ધર્મને કોઈ પ્રજાત મનુષ્યે સ્થાપ્યો છે, એટલાજ ઉપરથી સ્વીકાર્યો નહિ.

જાણાવે છે.

લોકમા ઘણા પ્રયાગો પ્રયાગો કરવામાં આવે છે પરંતુ ને દરેક પ્રયાગો વૈદિક તુલ્ય મુખને માટેજ ગ્રહાયેલા હોય છે. તેથી વ્યાજે લોક મુખ માટેનો દરેક પ્રયાગ નિષ્કળ અથ. તથા રાત્રિમાં જાણાવેલા ધર્મોનું જો કે સાગી ગીને પણવા માટે વિધિ દર્શાવેલ છે, તો પણ પ્રભુમાજ એક આશય ને હજી ગમનાના તાદશ હવને તો શાસ્ત્રોક્ત ધર્મ વિગેરે પણ યાદ આવતા નથી, અને છેવટે ઉદામોત્તમ વિદ્યા પણ દામ જ્ઞાતની શાન્તિ આપનાગી ન થાય, અર્થાત્ વિદ્યા તો જ્ઞાનને વધારનાગી છે અને મંમાનો દુઃ કરનાગી છે, તો પણ અનન્ય પ્રભુનિષ્ઠ ભક્તને તેથી વિદ્યા કંઈ લાભ આપ નાગી થની નથી; કારણ કે વિદ્યા છે તે પર્ય પર્વત્રાણી અવિદ્યાના બંધનનેજ નિવ્રત્ત કરનાગી છે, કેવળ પ્રભુશબ્દ સાધવામાં તેમનું ગામ્ધ્ય ન હોવાથી વિદ્યા તેવા શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય હવને કંઈ કરી શકતી નથી. આવી રીતે લોકમિદ્ પ્રયાગ, રાત્રિમાં વર્ણવેલો ધર્મ, અને વિદ્યા આ ત્રણ સાહિત્યની પણ પગલા ગાખ્યા વિવાય પ્રભુ-ભક્ત તો કેવળ અનન્ય ભાવથીજ દરેક ધર્મનો ત્યાગ કરી હૃદિના શરણમાજ પોતાની જીવિને સ્થિત કરતો ગહે છે. ૪

યદા ભક્તે સ્ફૂર્તિર્ભવતિ મિલિતૈ સ્વાર્પણરિધે—

યદા વાન્ધ્યૈર્યોગો ન ભવતિ હરેશ્ચાર્પિતાદયા ॥

યદા વા વિશ્વાસ મમુદયતિ માર્ગે મુરરિપો—

સ્તદા માતૃધૈર્વ યવતિ ન વિદગ્ધેત સવલ્મ્ ॥૧॥

ત્યારે મર્વ દુઃખને હજી કરનાગ ધ્રાદગિ ભજાનમાં પગ-યજી થપેલા ભક્તો પગપગ સ મંગ કરવા એકદલ અધને પોતે

જોતાં છેક ઠંગાલ હોય છે. અમુક ધર્મ શ્રેષ્ઠ નીતિવાન પુરુષે સ્થાપ્યો છે, એટલા ઉપરથી પણ તેનો સ્વીકાર કર્યો નહિ, કારણકે ઘણી વાર અત્યંત સદાચારી લોકો પણ સત્ય પ્રતિપાદન કરવામાં શાપ ખાય છે. કોઈ મનુષ્ય ઉત્તમ પાત્રનંશક્તિવાળો હોવા છતાં અન્યરસની પાત્રનક્રિયાના જ્ઞાન વગરનો હોઈ શકે છે. ઘણી વાર એવું બને છે કે, કોઈ ચિતારો તમને અત્યંત સુંદર, સસ્તાં અને મોહક ચિત્રો કાઢી આપે છે; છતાં તે બીજા કદરૂપો હોય છે. તોપણ ઘણાંજ ઉચ્ચ તત્વો પ્રતિપાદન કરે છે. સોક્રેટીસ એવોજ હતો. સર ક્રાન્સીસ બ્રેકનને દાખલો દો. એ કંઈ એટલો બધો નીતિવાન નહોતો, તેમ વિશેષ સદાચરણી પણ નહોતો; તોપણ આખા જગતને તકંશાસનો એક અમૂલ્ય-ઉત્કૃષ્ટ ગ્રંથ આપી શક્યો છે. યુરોપના લોકોને એણેજ અનુભૂતિશાસ્ત્ર પ્રથમ શીખવ્યું અને તેનું તત્ત્વજ્ઞાન પણ ઉત્તમ હતું. એકાદ ધર્મને કોઈ પ્રજાવાત મનુષ્યે સ્થાપ્યો છે, એટલાજ ઉપરથી સ્વીકાર્યો નહિ. સર આંધ્રેક ન્યૂટન એ જગતિખ્યાત પુરુષ થઈ ગયો; પરંતુ તેની પ્રકાશની પરિમાણરૂપી ઉત્પત્તિ હવે ખોટી સિદ્ધ થઈ છે અને તેની શૂન્ય વૃદ્ધિની પદ્ધતિ પણ હવે લાયબનીઝની ચલનપદ્ધતિના જેટલી ઉત્તમ ગણાતી નથી. કોઈ પણ વસ્તુને તેના પોતાના ગુણ-દોષ પરથીજ સ્વીકારજો, કોઈ પણ ધર્મ પર તેના પોતાનાજ ગુણ જોઈને શ્રદ્ધા રાખજો. તમે પોતે તેની ચરીક્ષા કરો અને પોતેજ પસંદ કરો. બુદ્ધ, ખ્રિસ્ત, મહંમદ કિંવા કૃષ્ણને તમારું સ્વાતંત્ર્ય વેચ્યો નહિ. બુદ્ધ એક ઉપદેશ આપ્યો, ખ્રિસ્તે બીજો ઉપદેશ આપ્યો અને મહંમદે ત્રીજોજ ઉપદેશ આપ્યો. એ કાર્ય તેમને પોતાને માટે યોગ્યજ કહ્યું છે. તે જુદા જુદા કાળમાં થઈ ગયા. તેમના વખતની સ્થિતિ ઉપરથી તેમણે માર્ગ શોધ્યા અને ધર્મો રચાયા. પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે તેમણે નિરીક્ષણ કયું. તેમનું ઈર્ષાંત્ર પ્રચંડ હતું; પરંતુ તમે અત્યારના કાળમાં છો, તમારે પોતેજ તમારી જાણતોનો વિચાર કરીને તમારો માર્ગ નક્કી કરવો જોઈએ. સ્વતંત્રતાપૂર્વક તમારી પોતાની હિંદી દરેક જાણત જોતાં શીખો, બીજાના પ્રયત્ન પર આધાર રાખનારી બુદ્ધિને છોડી દો. તમારા પૂર્વજો અમુક ધર્મમાં શ્રદ્ધા રાખતા હતા, તે તેમને માટે યોગ્યજ હતું; કારણકે તે તેમણે જોઈને નક્કી કર્યું હતું; પરંતુ આજ તમારે મોક્ષ મેળવવો એ તમારું પોતાનું કામ છે, તમારો.

સિન થતા થી આ હુ ખ ગજનાથી ઉદ્ધિન થતા નથી અર્થાત્
સમારના મગ્ધનધમા પોતાના નેત્રોજ બધ મીને ન્દે છે તેવા
ભક્તોની બુદ્ધિ ને વખતે મ્દા લગવાનમાજ એક વિનાળી થાને
મ્દે છે આ ઉરે પ્રભુના આક્ષાત્રાગ્ર ઉપા અનોમિ ફળો વાળ
૧૭ ૬ ૬

યન્ વૃત્ત ચિત્ત સ્મરતિ સતત ભૌતિકફલ

યદા વા દેરાદિભક્તિરિનિયુક્ત પરકૃતૌ ॥

યન્ મદ્દાભાવો મનનપથસમ્પ્રાપ્તસતા

તન્ કૃષ્ણે ભાવ કય મયતિ વિનષ્ટેન્દ્રિયવિયામ્ ॥૭॥

ત્યાગે લાગ્યા વિદ્યા મગ્ધવામા આ વે આ મત્તમગનો ત્યાગ
કરનામા આવે ત્યારે પ્રભુમા ભાન થનો નથી ને મિદ્ધ કરના માટે
આપણી ભાવમાધક મગ્ધુનુ વખ ૧ મ્દે ૬

ચિત્ત પ્રભુનુ અમગ્ધુ કે વા માટેજ છે તે લ્યાગે પ્રભુનુ રમનગ
કાગી નિત્ય ભાકનાજ મગ્ધુ અમગ્ધુ કરનામા મેકાય, તેમ પ્રભુની
મેરા મ્દરા મટેજ સર્ગધલો દેહ લ્યાગે પાનકા મારો સાધરામાજ
તત્પ મહ તેમ મત્પુરોતો મગ કરનામા ન આવે તો પછા
પ્રભુમા ભાર કરી ગીતે મ્દા ૧ ૧ નેથી લાગના કરનો ત્યાગ કરો
શ્રીહરિ હિ ભક્તિમાજ મ ભ નખમમા આવે, મને દેહ ૫ ૧ શ્રી-
હરિની મેરામા લેગવામા આવે તેમ મત્પુરોતો વિગત મગ કર
વામા આવે મગ્ધુ ૧ સત્પુરો પ્રભુ હિ ભક્તિમા માર્ગ દગાવનાગ
ત્યાગ ૬ આ પ્રભુ મા માર્ગને પ્રાપ્ત કરનારા હાય છે તેવા મ પુર
પોનો મગ વલો અનુકૂળ થય છે એવા માર દીન્દ્રો અને બુદ્ધિ
પ્રભુમા ગમનાર ઉવો ભક્તિભાવ મ્દાને માટે મ્દે છે ૭

વિજ્ઞાનની વાસ્તવિક-દૃષ્ટિથી જોતાં તેમાં એક પણ રંગ દેખાતો નથી. રણભૂમિ ઉપર એકાદ શૂરવીર નેપોલિયન, વોશિંગ્ટન કે અન્ય કોઈ પોતાના સર્વ બળથી લડતો હોય, તે વખતે તેની તરફ નજર કરો; તેનું શરીર બાણે ચત્રવત્ કામ કરતું હોય એવું જણાશે અને મન તે કામમાં એટલું બધું ગૂંથાય ગયેલું હોય છે કે, “હું કામ કરું છું” તે ભાવનાજ ત્યાં રહેતી નથી. કર્મને! ઉપલોગ કરનારને સૂક્ષ્મ અહંકાર તે વખતે ત્યાં રહેતો નથી. શ્રેયાકાંક્ષી માનની પાછળ ભટકતું ક્ષુદ્ર ‘હું-પદ’ ત્યાંથી નાસી ગયેલું હોય છે. આવો પરોક્ષપણે સતત પુરુષાર્થ મનને ઉચ્ચ પગથિયે-ઉપર અને ઉપર લઈ જાય છે.

વેદાંત કહે છે કે, મન લગાડીને ખરાં કાર્યો કરો તથા ક્ષુદ્ર અહંકાર વીસરી જાઓ. એની મર્યાદા ઓળંગીને આગળ જતા રહો. શરીર અને મન ઉદ્યોગમાં એટલાં લીન થઈ જવાં જોઈએ કે થાકનું ભાનજ ન થાય. કવિ જ્યારે ક્ષુદ્ર અહંભાવનાને ઓળંગી જાય છે અથવા તેમનામાંથી “હું કવિતા લખું છું” એ ભાવના જતી રહે છે; ત્યારેજ તેનામાં પ્રેરણા ઉત્પન્ન થાય છે. ગણિતના અધરા દાખલાઓ ગણી કાઢનારા કોઈ પણ અનુભવીને પૂછો એટલે તે તમને કહેશે કે, “આ હું કરું છું” એ ભાવના જ્યારે નષ્ટ થાય છે, ત્યારેજ તે દાખલા ખરા પડે છે અને શંકાઓ જતી રહે છે. મનુષ્ય ક્ષુદ્ર અહંકારને તણ જેમ જેમ આગળ જાય તેમ તેમ તેના દ્વારા વિશેષ મહત્વનાં કાર્યો થાય છે.

એ પ્રમાણે મન દબને કરેલાં ખરાં કર્મોને બળેજ ક્ષુદ્ર અહંકારને ઓળંગી જઈને વેદાંતમાં જેને આત્મા અથવા પરમાત્મા કહે છે. તે સત્ય અને અનિર્વચનીય તરવમાં સર્વદા લીન થઈ જવાનું વેદાંત આપણને કહે છે. જ્યારે કોઈ વિચારવંત, તરવજ્ઞાની, કવિ, શાસ્ત્રજ્ઞ અથવા કોઈ પણ કર્તવ્યપરાયણ મનુષ્ય આ કર્તવ્યસમાધિમાં લીન થઈ જાય છે, અહંભાવ નાશ પામે છે અને વૈરાગ્યની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચી વેદાંતનો વ્યવહાર કરે છે, ત્યારેજ ગંધર્વરાજ ઈશ્વર એનાં મન અને દેહરૂપી વાદ્ય પોતાના હાથમાં લે છે અને તેમાંથી ગંભીર ધ્વનિ, કર્ણમધુર રાગરાગિણીઓ તથા અત્યંત ઉત્તમ સંગીત કાઢે છે. લોકો કહે છે કે, આને પ્રેરણા થઈ છે; ખરું જોતાં તેનામાં “હું-તું”નું ભાનજ રહેતું નથી તેની દૃષ્ટિએ કર્તા, કર્મ કે લોકતા, લોગ એવું કશુંય રહેતું

જોઈએ હરિથી વિષુખ થએના છવો જોમા રહતા હોય તે દેશમાં
 વાસ કરાથી ભક્તિ મિદ્ધ થતી નથી વોકની આમકિનો ત્યાગ
 કરીને પણ વૈગમ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું કલ્પ છે અને તે વૈગમ્ય પણ
 કેવળ વચનથી ન હોવું જોઈએ મનથીજ દરેક વસ્તુના ફળી
 ઈચ્છા ન રાખતી તેજ ખરેખર વૈગમ્ય છે. શ્રીમદ્ ભગવત્ ગીતામાં
 શ્રી ભગવાને આજ્ઞા કરેલી છે કે ઇન્દ્રિયોનો અવગ કમોને પણ મનથી
 ઇન્દ્રિયોના નિયંત્રણને ધ્યાન કરવામાં આવે તો તેણે આચરણ કર-
 નાં છવો તો મિથ્યાચારી કહેશે છે. તેથી વૈગમ્ય પણ મનની
 શાન્તિપૂર્વક હોવું જોઈએ અને ક્યારે પણ જો ચિત્ત પ્રભુના શુભમાં
 આકર્ષાઈને પ્રભુમાં પ્રવેશ ન કરે તો પછી આ શ્રોકમાં પ્રભુભાવ કેવી
 રીતે થઈ શકે ? માટે પ્રભુના શુભમાં નવન વિન આકર્ષાઈને પ્રવેશ
 કરે ત્યારે પ્રભુમાં ગ્યાયીભાર મિદ્ધ થતા અન્ય કોઈપણ ગાંધનની
 પગલા ગ્રહેતી નથી ઉપક્રમ કરતા શ્રીમદ્ ભગવત્ ગીતાને સંજોશીને
 આજ્ઞા કરે છે કે હે છવ ! તું પોતેજ કહ્યું કે જો મનથી વૈગમ્ય
 અને પ્રભુમાં ચિત્તનો પ્રવેશ ન થાય તો પછી પ્રભુમાં શી રીતે
 ચિત્ત રહી શકે ? અર્થાત્ મનીષી અને વાણીથી કરેલ વૈગમ્ય અને
 ભક્તિ ત્યારેજ મધ્ય થાય કે જે, ત્યાગે મનની ઉત્તમ અવસ્થા અને
 પ્રભુ પગપણતા થાય એટલા માટે દરેક છવોએ પોતાના મનને શુદ્ધ
 કરીને પ્રભુમાં સમાવવું અને દરેક વોકની વસ્તુઓમાં મમ કરવો નહીં

તેનો આશ્રય માગ્યો. અકળરે તેમને તમારામાં શું ચોગ્યતા છે તે જાતાવો, એમ કહ્યું. ત્યારે “એમ શૂરવીર છીએ” એમ પેલા લાઈઓએ જવાબ આપ્યો. બાદશાહે તેમને તેમનું શૌર્ય જતાવવા કહ્યું. તરત બંને લાઈઓ ભરદરબારમાં સામસામા ઊભા રહ્યા. તીક્ષ્ણ કટારો બંનેના હાથમાં ચમકવા લાગી. દરેકે પોતાની કટાર સામાના હૃદય સામે ધરી અને આનંદથી તથા પ્રસન્ન મુદ્રાથી તેઓ સામસામે આવ્યા. તેમના હાથ સ્થિર હતા. કટારો એક-બીજાના શરીરમાં ઊંઠે સુધી પેસી ગઈ, ત્યાંસુધી ખિલકુલ ન ડગતાં તેઓ બંને લજ્યા. એક તસુ પણ તેઓ ખસ્યા નહિ, તેમનાં હૃદય ડગ્યાં નહિ ! સ્વર્ગમાં તેમના આત્માઓ પરસ્પરને લેટ્યા, આ પૃથ્વી પર તેમનાં શરીર એકબીજાને લેટ્યાં અને લોહીલોહાણુ થઈ જમીન ઉપર પડ્યાં ! આ રીતે બાદશાહેને પોતાના શૌર્યનો અદ્ભુત પરચો જતાવ્યો. જ્યારે અહંકારરૂપી કર્તાનો બલિ આપવામાં આવે છે, ત્યારેજ કર્મ ખરી સિદ્ધિએ પહોંચે છે, એનો આ એક દાખલો છે. મધમાખીઓને તેમના મધપૂડાઓમાં પ્રાણ આપવા પડે છે. ખેટો કહે છે: “જે મનુષ્ય પોતાના દેહનું જ્ઞાન જૂલી શકતો નથી, તેન્દ્રવિતા દેવીનું દ્વાર વ્યર્થ ખખડાવે છે.” આ પ્રમાણે વેદાંતાનુસાર આચરણ કર્યાથી યશ અને ઉત્કર્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. સંસારી મનુષ્યને માટે નિરંતર કાર્ય, અવિરત પરિશ્રમ મોટો યોગ છે. કામમાં છેક તલ્લીન થઈ જઈને “હું કામ કરું છું” એ જ્યારે તમે વીસરી જાઓ છો, ત્યારેજ તમારાથી ઉત્તમ કાર્ય થયેલાં જગતની દૃષ્ટિએ પડે છે.

તેવીજ રીતે કેવી સ્થિતિમાં અને કેવી રીતે કામ કરવાથી આપણે સહજ યશસ્વી થઈ શકીએ એ પણ સમજવું જોઈએ. કર્મ કરો, કર્મ કરો, એમ કહેવું જોટલું સહેલું છે, તેટલુંજ તે કરવું કઠિન છે. દરેક જણ પ્રસિદ્ધ ચિતારો અથવા ગવૈયો થવાની ઇચ્છા રાખે છે, પરંતુ એવી ઇચ્છાવાળા બધાં તે પ્રમાણે થઈ શકતા નથી. અકર્મ ઉપર શાથી આસક્તિ થાય છે? તેમજ શ્રમ શાથી તમને ગમે છે? આપણી ઇચ્છા હોવા છતાં તે કામ આપણે કરી શકતા નથી, એમ તમે ઘણી વખત શું નથી અનુભવ્યું? અને દેટલીક વખત કામ કરવાની ઇચ્છા ન હોવા છતાં ઉત્તમ રીતે તે કામ તમારા હાથથી થઈ જાય છે; તમારા કર્તૃત્વ ઉપર અધિકાર ચલાવનાર કોઈ મહત્ત્વ છે એવું

ન મહેદેવ જીવમ્ય તથાપિ તદુદ્ગતિમ્ ।

‘ વચેમા સ્ત્રિય ’ ઇતિ શ્લોકેઽવગત્યાચાર્યમશ્રયાત્ ॥૪॥

વદામિ કૃષ્ણશબ્દાર્યં વસ્તુતોઽનુવદામિ હિ ।

૯કવામ્યન્વમુખયોઃ શ્રુત્યોરેવ હિ ભાસતે ॥૫॥

આપણે આમાન્ય છોએ હોવાને કાણે શ્રીમદ્વાચાર્યશ્રેણે (તેમજ શ્રીગુમાધશ્રેણે) બનાવેલી હકીકત મમત્રી ન શકિયે, એટલે ‘વચેમા સ્ત્રિય’ (મા ૧૦-૪૬-૧૦) એ શ્લોક ઉપરના શ્રીગુણોદિતી-છનો આશય શ્રીમદ્વચ્ચમાધીશ પ્રભુના આશ્રયે કરી મમત્રી બધી કૃષ્ણ શબ્દનો અર્થ બતાવૂ છૂ ખર જોના આચાર્યશ્રેણે (અને તેજ શ્લોક ઉપર ત્યા શ્રીગુમાધશ્રેણે) કેટલુંક વિવેચન કર્યું છે, તેનોજ આહી સાગ કહી જઈ છૂ - ‘ રમો વં સ ’ અને ‘કૃષિર્મૂ વાચક’ એ એ ઉપનિષદ વાક્ય એકજ હકીકત કહે છે ૪-૫.

રસવત્તા રસપતાં દૃષ્ટિ સમ્ભવતિ સ્વત ।

ભગવદ્રમવત્યસ્તુ સ્વામિન્યો નાત્ર સશયઃ ॥૬॥

અતસ્તદ્ધૃતયે સત્તા કૃપિશબ્દાન્નિરુપ્યતે ।

સ્માનન્દશ્ચ તન્નૈવ જગદેગૈવ બોધ્યતે ॥૭॥

જેઓ રમિક હોય છે, તેઓને રમિકતા હૃદયમા પોતાની મેજેજ ઉત્પન્ન થાય છે જે ગોપીજનો હતા, તે પ્રભુવિપયક રમ ધનવતા હતા; એમા કોમા નથી એટલે શ્રીગોપીજનોના હૃદયમા કૃષ્ણ શબ્દથી ભગવદ્-ઉપનની સત્તા (હોવાપણુ) કહેવામા આવેલી છે પ્રભુ હૃદયમાં બિગળતા હોવાથી એજ રાતે જકારથી રમાતમક આનન્દ રૂહેસો જાણી જકાય છે ૬-૭.

તત્ત્વં हि सत्त्वो माय त्वायो स परमो मनः ।
अतो वेदान्तभाष्यान्ते पश्यमेतन्निर्दिष्टम् ॥१२॥

‘વેદાન્ત ભાષ્ય શ્રીઅણ્ણભાષ્યાના અન્તર્માં ‘ જાનીત પરમ તત્ત્વ ‘
એમ શ્રીગુમાંર્ષિજીએ નિર્દેષ્ય છે, તેનું કારણ પણ એજ છે કે મમમ
પરમ એવો સ્થાપીભાવ (એ રૂપ શાદૃષ્યગુણદ્વય) એજ પરમ
તત્ત્વ છે. ૧૨

यनः प्राथमिको भागो ह्यगमं हि दृश्यं ।
एतद्भावेन भगवानाविर्भनो विराजते ॥१३॥

એકે નીચી પ્રથમ યનાગે જે ભાવ તે આજ રનિરૂપ ભાવ
છે. આ રતિરૂપ ભાવની માથે પ્રકટ થયેલા પ્રભુ જિદાજી તથા છે.
(રનિ=પ્રેમ એ પિના ભાવજ મમમવી રાં નહીં.) ૧૩.

स भावः कथितस्तत्र 'यशोदायाः सुतोद्भ्रमः' ।
इति पद्ये तद्विशिष्टः स्यायिभावो निगद्यते ॥१४॥

‘ સ્વાયજોદાજીને પુત્રની ઉત્પત્તિ થઈ, તે વાત માનજાને આન-
ન્દમાં આવેલા એકપીજનોંચે વસ્ત્રાનિકથી પોતાના આત્માને સૂર્યાગ
સત્ત્વા ’ (ભા. ૧૦-૫-૭) આ આક્રમા નેજ ભાવ રૂહેવામાં
આવ્યા છે; તે જે આનન્દ, તેનાથી યુક્ત એવો જે ભાવ, તેજ આદી
સ્થાપીભાવ છે; (અને તેજ પ્રભુ શાદૃષ્યગુણદ્વય.) ૧૪.

यमालम्बयादिलाना हि भावानामिह चोद्भवः ।
स एव स्यायिभावोऽसौ गृहभावो निरूप्यते ॥१५॥

ભાવના પણ એનામાં હોતી નથી, તેને માલૂમ પડ્યા સિવાયજ આ ક્રિયા થાય છે. થોડા દિવસ પછી તે ચિતારો ચિત્રપટ સામે મૂકીને એકાદ નવું ચિત્ર કાઢવા બેસે છે; એટલે એક માણસની તેજસ્વી આંખો, બીજાનું સુંદર નાક, ત્રીજાના સુંવાળા વાળ વગેરે એની મેળેજ તેના સ્મરણમાં આવી પો'છીદ્રારા ચિત્રમાં ઊતરે છે અને તે ઉત્તમ ચિત્ર કાઢે છે. આ ચિત્ર પ્રથમનાં સર્વ ચિત્રો કરતાં ચડી જાય છે. આટલું ઉત્કૃષ્ટ કામ શી રીતે થયું ? શું આ કામ એકાદ કર્તા કરી શક્યો ? ના, એ તો અકર્તાએજ કરેલું હતું. “આ હું કરું છું” એ ભાવના સિવાયની અહંભાવ અને સ્વાર્થના સ્પર્શ સિવાયની સ્થિતિમાંજ એ કાર્ય થઈ શક્યું છે, પરંતુ તે ચિતારાને દ્વેષ (મોહ-જેને ઘણી વખતે ભૂલથી પ્રેમ સમજવામાં આવે છે) થાય તો તરતજ તેના મનનું ઘટિકાયત્ર ગગડે છે. તે આગળ કામ કરવાને નાલાયક બની જાય છે અને તે મૂંઝવણ જાય છે. તેના મનમાંથી અકર્તૃકભાવ જતો રહે છે, સ્વાર્થની માયામાં તે સપડાઈ જાય છે, તેની સ્થિરતા ખસી જાય છે અને સર્વાત્મા સાથે એક બનાવી દેનારી વેદાંતિક દૃષ્ટિને બદલે ક્રોધ, દ્વેષ વગેરેનાં બંધનો તેના પર લાગુ થાય છે. તે પછી એ ચિતારો જુદાં જુદાં માણસોના અહેસાઓમાંથી સૌંદર્ય લઈ સાચવી રાખવાનું અકર્તૃક કાર્ય કરી શકતો નથી. વ્યાવહારિક વેદાંત નદ્ય થવાની સાથે સુંદર અને સર્વોત્કૃષ્ટ ચિત્રો કાઢવાની નિયુક્તતા પણ જતી રહે છે.

આ ઉપરથી તમને એમ જણાઈ આવશે કે, જેટલે અંશે તમારું કર્મ અકર્તૃક થતું જશે, જેટલે અંશે “આ હું કરું છું” એ ભાવના તમારામાંથી જતી રહેવા લાગશે, જેટલે અંશે “સર્વ હક્ક સ્વાધીન” રાખવાનું અને માલિકી સિદ્ધ કરવાનું કાર્ય તમે છોડતા જશો, જેટલે અંશે હાજી હા કરવાનું લોભમૂલક વર્તન તમે છોડશો, જેટલે અંશે તમે તમારો માયિક આત્મા (અહંકાર) છોડી દેશો, તેટલે અંશે તમારું કાર્ય અવશ્ય દીપી નીકળશે. કર્મને માટે કર્મ કરવું, એમ વેદાંત કહે છે. તમારું કર્મ સફળ કરવું હોય, તો તેના બદલામાં શાંતિ અથવા નિર્બોધ વિના બીજા કશુંની આશા રાખશો નહિ. વેદાંત કહે છે કે, “અંતઃકરણને શાંત રાખો અને શરીરને કર્મમાંજ મૂંઝાવેલું રહેવા દો; શરીર ગતિ-શાસ્ત્રને આધીન હોવાથી તેને કર્મમાંજ જોડાયેલું રહેવા દો.”

તદ્વિશિષ્ટઃ પ્રભુઃ કૃષ્ણશબ્દાર્થઃ પરિભાવ્યતામ્ ॥૧૯૩॥

આજ હરિભગવાન ની મર્મથીયે એવું એવી લીલાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે; આ લીલા એટલે હૃદયમાં ગિરાજતા પ્રભુના ઉપની સાથે ભાવોથી ખેલવાનું. આવા પ્રકારની ભાવાત્મક લીલા-ઓથી યુક્ત એવા જે શીખરુ, તે કૃષ્ણ શબ્દનો અર્થ છે; તેનુંજ ભાવન કરો. ૧૯૩

एवंविधार्थवत्ताम मद्वाचि सततं स्थिग्म् ॥૨૦॥

પ્રકાશયતુ મધિતે સ્વામિનોભાવમાતનમ્ ॥૨૦૩॥

મારી વાણીમાં હંમેશને માટે ધિર થઇ રહેતું આવા પ્રકારના અર્થવાળું એવું પ્રભુનું 'કૃષ્ણ' એ નામ ખાસ હૃદયમાં શી-ગોપીજનોના હૃદયગત ભાવની ભાવનાનો પ્રકાશ કરો. ૨૦૩

यद्यप्ययोग्यतैवास्ति मयि तत्फलभावे ॥૨૧॥

તથાપિ નિશ્ચયશ્ચિતે નામમાહાત્મ્યદર્શનાત્ ॥૨૧૩॥

આવા પ્રકારના ફલાત્મક ભાવના માગ હૃદયમાં પ્રકાશ થાય, તેવા પ્રકારની ખાસના યોગ્યતા હંજ નહીં, તથાપિ પ્રભુના નામમાં મહત્તા હોવાથી અને તે મારી વાણીમાં ગિરાજતું હોવાથી માગ ચિત્તમાં નિશ્ચય છે કે તે ફલ શક્ય છે ૨૧૩.

यनस्तन्नि सत्त नाम कृष्णचन्द्रानननानान् ॥૨૨॥

આધિદૈવિકમિત્યેવ દોષદૂરીકૃતિસમમ્ ।

અયોગ્યયોગ્યતાસિદ્ધિકારણં તત્સ્વતઃ સદા ॥૨૩॥

હવે સમજાયો કે નહિ? એ પૈસાનેજ પ્રતાપે બે જીવ રાત્રે બચ્યા; માટે હવે કદી ત્યાગનો ઉપદેશ કોઈને ન કરશો. હું પણ તમારા જેવો ત્યાગીજ હોત, તો આખી રાત પેલે તીરે જૂથું રહેવું પડત, ટાઢથી અકડાઈ જાત અથવા કદાચિત્ મરી પણ જાત. ”

ત્યાગી સાધુ બોલ્યો: “ તમે પૈસા તમારી પાસેજ રાખ્યા હોત-વાપર્યા ન હોત, હોડીવાળાને આખ્યા ન હોત, તો આપણે પેલે તીરે મરી જાત. એ પ્રમાણે પૈસા આખી દેવાળીજ અર્થાત્ ત્યાગીજ આપણે જીવતા રહ્યા. મારા ખીસામાં હું પૈસા રાખતો નથી, તોપણ તમારું ખીસું મારું જ બન્યું. મારી શ્રદ્ધાએજ તમારા ખીસામાં મારે માટે પૈસા રાખ્યા. મારે કોઈ દિવસ કશી ખોટ પડતી નથી. જ્યારે મને કોઈ પણ વસ્તુની જરૂર પડે છે, ત્યારે તે હરેક પ્રકારે મળી રહે છે. ”

આ વાત ઉપરથી જણાઈ આવે છે કે, જ્યાંસુધી તમે તમારી વાસનાઓ અથવા ઇચ્છાઓને તમારી પાસે ખીસામાં રાખો છો, ત્યાંસુધી તમને નિર્ભયતા, સુખ અને શાંતિ મળી શકશે નહિ. તમારી ઇચ્છાઓ છોડી દો, તેને ઓળંગી જાઓ, એટલે તમને ખમણી શાંતિ, તાત્કાલિક વિશ્રાંતિ અને અંતે સર્વ કામનાઓની પૂર્તિ મળશે. વાસના છોડી દઈને જ્યારે તમે તમારા સત્ય (બ્રહ્મ) સ્વરૂપમાં રહેશો, ત્યારે તમારી સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ થશે. ધ્યાન-માં રાખજો કે, જ્યારે તમે પરમાત્મસ્વરૂપમાં બંધાયેલા બન્યો પછી લીન થશો, ત્યારેજ તમારી કામના સફળ થવાનો વખત આવી પહોંચશે.

ઉત્કર્ષનું ત્રીજું તત્ત્વ-પ્રેમ

ઉત્કર્ષનું ત્રીજું તત્ત્વ પ્રેમ છે-વિશ્વની સાથે ઐક્યભાવ અને પરિસ્થિતિને અનુરૂપ થવું એ છે. પ્રેમનો અર્થ શું? પ્રેમનો અર્થ એ છે કે, આપણા પાઠોશીઓ અને જેની જેની સાથે આપણો સંબંધ થાય તે સર્વની સાથે એકતા અને અભિન્નતાનો અનુભવ કરવો. જો તમે હુકાનદાર હો તો તમારા ઘરાકોનું હિત એજ તમારું હિત છે; એમ જ્યાંસુધી સમજશો નહિ, ત્યાંસુધી તમારા વેપારમાં તમને લાભ-ખરકત જણાશે નહિ અને તમારો ધંધો ખરાબ થઈ જશે. જો હાથ સ્વાથી વૃત્તિથી શરીરનાં અન્ય અવયવોથી પોતાને ભિન્ન ગણીને એમ કહે કે, “ જુઓ, હું જ

તમા ૨૫ રાણુ કુ ૥૨ ૫૮૫, સન્નિદાન-૨૫, અન્યકા ૬૫
અક્તના આશ્રયક અને પુરોક્તમ અવપતા ચમકુડપ આ અક્ષ
લાકન પ્રપચ આધ્યાત્મ્યાન ૩ ૧-૨.

તદન્તમ્યો લોકવેદપ્રથિત પુરપોત્તમ ॥
સરમાત્મતયા પ્રોક્ત શુદ્ધાર સર્વસમ્મન ॥૩॥
સ દ્વિવા સદ્ધવિન્દ્યામ્યામિત્યેવ પ્રતીયંત ॥૩૩॥

લાં અને વેદમા પ્રમદ એવા પુરોક્તમ તે અક્ષા ક્ષત્રમા
રૂદેના છે આત્મક અરપે કુદવામા આવેલો, બવાય માન્ય કુદેલા
શુદ્ધાગ્રસ મધ્યોગ અને વિપ્રયોગ એ બેદે એ પ્રકારનો છે, તેમ
૨૫૪ છે -૩

સયોગાત્મા યથાનન્દદાનાર શ્રુતિનિરૂપિત ॥૪॥
સર્વજ્ઞીગાદિસામગ્રીસહિતો ભક્તસયુત ॥
તદન્તમ્યો વિયોગાત્મા મન્તાવ્યશ્ચ તથાવિધ ॥૫॥

વેદમા નિરૂપનામા આવેલો બધી જીનાઓ વગેરેની સાગગ્રીથી
મુક્ત અને ભક્તો માથે રૂદેલો સયોગાત્મક શુદ્ધાગ્ર જેમ આન
ન્દાકા છે, તેમ તેમા રૂદેલો વિપ્રયોગાત્મક શુદ્ધ ૨ પાગ તેવો
આનન્દાકા બનાવેલો ૧

તમ્ય યા કાચિદેવામ્નિ મામગ્રી માપિ નાદશી ॥
તદ્વપાનુભવોડ્યત્રેન્દ્રિયૈનપિ તથાવિધૈ ॥૬॥

તે વિપ્રયોગાત્મક શુદ્ધાગ્રની જે કાઠ મામગ્રી છે તે ૫૭

શીલોન" માં આ સત્યનું અદ્ભુત રીતે વિવેચન કર્યું છે. એ કવિતામાં તેમણે તો એમ સિદ્ધ કર્યું છે કે, જ્યારે મનુષ્ય પ્રકૃતિ-નો વિરોધ કરે છે, ત્યારેજ તેને દુઃખ ભોગવવું પડે છે. જ્યારે તમે તમારા બાંધવોની સાથે તમારું ઐક્ય અનુભવો છો, ત્યારે અવશ્ય તમારી ઉન્નતિ થાય છે.

એક અંગ્રેજ કહે છે: "મનુષ્ય અને પશુપક્ષી એ બંને સાથે સૌથી વિશેષ પ્રેમ કરે છે, તેજ સર્વોત્તમ ભક્તિ કરે છે; અદ્ય અને મહાન બધી વસ્તુઓ જે જે ઉત્તમતાથી ચઢાય છે એજ સાચી પ્રાર્થના કરે છે."

એક વાર એક રાજા મૃગયા રમવા વનમાં ગયો, ત્યાં એક મિંહની પાછળ પડવાથી પોતાનાં માણસોથી જુદો પડી ગયો. સૂર્યના સખત તડકાથી તે તૃપાતુર થયો. તે અરણ્યમાં એક નાનો સ્તરખો બગીચો તેને જણાયો. રાજા એ બગીચાની અંદર પેઠો. પોતે શિકારી પોપાકમાં હોવાથી અને બગીચાના માળીએ એને પહેલાં કદી નહિ જોયેલો હોવાથી રાજાને તે જોખમી શક્યો નહિ. "મને તરસ લાગી છે, કંઈક પીવાનું આપ" એમ રાજાએ તેને કહ્યું. માળી એકદમ બાગમાં ગયો અને એક દાડમ લઈ તેના દાણા નિચોવી રસનું એક પવાનું ભરી રાજા પાસે લઈ આવ્યો. રાજા એ રસ તરતજ પી ગયો, પણ તેની તરસ મટી નહિ; તેથી તેણે પેલા માળીને બીજો થોડો રસ લાવવા કહ્યું. માળી તે લેવા ફરીથી બાગમાં ગયો. રાજા વિચાર કરવા લાગ્યો કે, "આ બાગની જમીન અત્યંત રસાળ જણાય છે; કારણકે ઘડીકમાં પ્યાલો ભરીને આ માળી દાડમનો રસ લઈ આવ્યો. બાગના ધણીની તપાસ કરી તેના ઉપર કર જૂળ વધારવો જોઈએ." આ તરફ પેલા માળીને બહુજ વાર લાગી. કલાક થયો તોપણ તે રસ લઈને આવ્યો નહિ. ત્યારે રાજાને ચિંતા થઈ કે, "પ્રથમ મેં પીવાનું માગ્યું, ત્યારે એક ક્ષણમાં તે પ્યાલો ભરી રસ લાવ્યો અને અત્યારે લગભગ કલાક થવા આવ્યો, છતાં તેના પ્યાલામાં રસજ કેમ એકઠો થતો નથી?" લગભગ એક કલાકે માળી પ્યાલો લાવ્યો, પરંતુ તે અધૂરો હતો. "પહેલી વખત તરત ભરાયો અને આ વખતે આખો કલાક તેમાં ગાળ્યો, તોપણ અધૂરો રહ્યો એનું કારણ શું?" એમ પૂછતાં વૃદ્ધ અને જ્ઞાની માળીએ જવાબ આપ્યો કે, "પ્રથમ જ્યારે હું આપને માટે રસ કાઢવા ગયો,

૩૨. શ્રીમત્પ્રભોઃ પ્રાદુર્ભાવિપ્રકારનિરૂપણમ્ ॥

રસાત્મકમ્વરૂપસ્ય પ્રાદુર્ભાવ કથં ભવેત્ ।

દૃઢયે વા સ્વરૂપે વા તદ્વત્ત્વિનિરૂપ્યતે ॥૧॥

ભક્તના હૃદયમા અથવા તેા મુરગે પધગવી ગાયેના મળના
વરૂપમા આત્મક નહય પગમ ગમધન પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણચન્દ્ર પ્રકટ
એ થાય, તે વાત અહી શુદ્ધામા આવે કે. ૧

અનુરાગમ્તુ સદ્ગુણાસામેવૈતિ નિશ્ચય ।

જાતમાત્રે તથામાયાન્સૂચિતશ્ચોત્સવે પુન ॥૨॥

એ વસ્તુ નહી કે એથી ગોપીજનોને તે જે પ્રેમ હતો તે મદજ
હતો ત્યારે પ્રભુન શ્રી નન્દગાયકને ત્યા પ્રાકટ થયુ ત્યારે તે
પ્રેમ પણ પ્રકટ થયો, તે જન્મોત્તમના પ્રમુગમા મૂચનાયેનો
કે ૨

કામિનોનામન્યગૈવ કથં ભાવો ભવેદિત્ ।

દૃષ્ટાનુરાગોડ્વ્યધુના ન રંતૈવ સર્વથા ॥૩॥

જો એ પ્રેમ મદજ ન હોય તો આ પ્રમુગે (અથવા દિ-
વ્ય ને રથને પાક રીકાગ્ના-હૃદયમા) ગોપીજનોને આવો પ્રેમ
કેવી રીતે પ્રકટ થઇ શકે ? જે પ્રેમ ત્યા જોનામા આવો તે પણ
અત્યારે (અનનાગ્દશામા હૃદયમા) કોઈ રીતે અન્યની શકે
નહી ૩

અને વાસના ઇત્યાદિના પ્રદેશમાં નીચે ઊતરીએ છીએ, ત્યારે ચિત્તવૃત્તિ ચંચળ અને છે-આપણે ખિન્ન અને હિંદાસ ધનીએ છીએ. એવે વખતેજ આપણા મનની સ્થિરતા નાશ પામે છે. પેટમાં જ્યારે બગાડ થાય છે, ત્યારેજ આપણને પેટ છે એ વાત ધ્યાનમાં આવે છે. સળેખમ થાય ત્યારેજ આપણને નાક છે એમ લાગવા માંડે છે. હાથે કંઈક વાગે કે હુઝે, ત્યારેજ તેના અસ્તિત્વનું આપણને સ્મરણ થાય છે. તેવીજ રીતે જ્યારે આપણું આધ્યાત્મિક આરોગ્ય બગડે છે, ત્યારેજ આપણને આપણા વ્યક્તિત્વનું, હુદ્ર અહંકારનું અને શરીરનું ભાન થાય છે. ચિંતાગ્રસ્ત દેહાધ્યાસથીજ હુઃખદાયક આધ્યાત્મિક અસ્વસ્થતા થાય છે. શારીરિક અધ્યાસનું ભાન થતાંજ આપણે નંદનવંનથી નીચે પડીએ છીએ. દ્વૈત અને ભેદનાં વૃક્ષોનાં ફળ આપતાંજ સ્વર્ગમાંથી આપણે નીચે ઊતરીએ છીએ; તેથી ઊલટું જડ દેહમાં માની લીધેલા આત્મભાવને કોસ ઉપર ચઢાવતાંજ જોયેલું નંદનવન પાછું આપણે મેળવી શકીએ છીએ. દેહાધ્યાસથી પર થતાં અને સ્વાથી, હુદ્ર, અધમ વાસનાઓને ઓળંગી જતાંજ તમને તમારાં સ્થિરતા અને ઉત્સાહવૃત્તિ પાછાં મળે છે.

ટૂંકામાં જો તમારે આનંદ અને ઉત્સાહ મેળવવાં હોય, તો તમારો આત્માજ ત્રિકાલાભાષિત સત્ય છે, એ વેદાંતનાં સિદ્ધાંતનો તમારે વ્યાવહારિક અનુભવ કરવો જોઈએ.

તમારા આત્મામાં તમે લીન થઈ જશો; એટલે દૃશ્ય જગતનો સર્વ અસ્થિર વિસ્તાર કપૂરની પેઠે ઊડી જશે. “હું દેહ નથી” એમ સમજતાંજ સર્વ શારીરિક વેપાર, સંબંધ અને બંધનો કેવળ રમકડાં જેવાં ભાસશે. એ સર્વ નાટકની રંગભૂમિ ઉપરનાં પાત્રોનાં કામ છે. રંગભૂમિ ઉપર એક મનુષ્ય મારો શત્રુ થાય છે, બીજો મારો મિત્ર અને છે, કોઈ પિતા થાય છે તો કોઈ પુત્ર થાય છે; પરંતુ વસ્તુતઃ હું પુત્ર પણ નથી અને પિતા પણ નથી, એ શત્રુમિત્રો પણ ખરેખર શત્રુમિત્રો નથી. હું કેવળ બ્રહ્મ છું. સંસારી બંધનો અથવા સંબંધ મને બાંધી શકતાં નથી. સર્વ સંબંધો માયાવી છે. રંગભૂમિ ઉપર સર્વ પાત્રોએ પોતપોતાનો વેશ ધરાવે. ભજવવો જોઈએ; પરંતુ રંગભૂમિના કૃત્રિમ રાગદેવને સાચા માનીને જે મનુષ્ય પોતાના શરીર પર વહોરી લે છે, તે કેવળ મૂર્ખ છે. તેવીજ રીતે જો આપણું જગત જ્યારે નાટકનો

એજ અર્થ, ' એની વાતની થિતિ । બીજી વિલક્ષણ પ્રકારની ' ,
તેની દકાંત બનાવવા આવી છે ૬

તસ્માદ્દુતૌ હિ ભગવાન્ ભક્તિ સાવયતિ ધ્રુવમ્ ।

અદ્વીકૃતાનામધુના સવયંતિ વિનિશ્ચય ॥૫॥

માટે જોમનુ વળુ થયુ છે, જેનો ભક્તિગત મહા નીકાર થયો
છે, તેના છવો આ કાનમા જોમનુ શ્રવણ કરવામા આયુ બ-જે
પ્રભુની લીલાઓના શ્રવણ કરવામા આયુ છે તે પ્રાપ્ત થિય
મેના ભક્તિ મિલ્લ કરી આપે છે, એમ નિશ્ચય થાય છે ૭

અદ્વીકૃતિ ફલમુત્વા શરણાગતિતો મવેત્ ॥૭૧॥

પ્રભુ આજો ગાંડીકાં કર્યા છે નહી ખો સંસાર મને
કે નહી, તે સ્વદેવ નહી મને હી મમાય પશુને વગળે જરાની
ક્રિયા કરવામા આગે ૭૨

લોકે સ્થાપ્ય મ્યમેવાયામિતિ સન્નિવૃત્તિતોઽપિ હિ ॥૮॥

યદૈવ શરણ યાયાત્ત્વા સેવકના ભવેત્ ।

તદ્વીયત્વ સેવયૈવ માનસ્યૈવાન્તર પ્રમો ॥૮॥

ભક્ત આ બોધમા પોતાને ધેર સેવામા પ્રભુના સ્વરૂપની રથા
પા ૮ કો અથવા પ્રભુનું ચિન્તા કરે, તેમ કરતા ક્યારે પ્રભુને
જો હવે જાય ત્યારે તેને સેવકપણ પ્રાપ્ત થાય આમ જાણી
તો માન સેવકપણ પ્રાપ્ત થાય, તદ્વીયપણ-આચુ જગત્વીયપણુ તો
દૂર રૂકે છે, તે ભગત્વીયપણુ પ્રભુની માનની મેવા વગેર પ્રાપ્તની
પ્રાપ્ત ૮

કની એટલી બધી ખુશામત શા માટે કરે છે? એ નાનો સરખો બાળરાત્ર મોટા મોટાઓને બલે ચડી બેસે છે અને તેમની મૂછો ખેંચે છે, એ શાથી? એનું કારણ એજ છે કે, બાળક પરિસ્થિતિ-થી અલિપ્ત અને અજ્ઞાન અવસ્થામાં પણ દૈવી ભાવમાંજ રહે છે.

જો તમે તમારું કર્તવ્ય ઉત્તમ રીતે બજાવ્યે જશો, જો તમે સદ્બુદ્ધિથી તમારું કાર્ય કર્યે જશો, તો પછી બાહ્ય મદદ માગવાની કે તેની ચિંતા કરવાની તમને કંઈ જરૂર નથી. મદદ તમને મળવીજ નોંધ્યે અને તેણે તમને શોધતા આવડુંજ નોંધ્યે. જ્યારે તમે એકાદ ભાષણ આપો, ત્યારે તેમાં સંગ્રહ કરી રાખવા જેવો ભાગ કોઈ ઉતારી લેશે કે પ્રસિદ્ધ કરશે કે નહિ, એવી ચિંતા કરશો નહિ. ન્યાયાધીશની વૃત્તિ રાખો. તમારી મૂળ મોટાઈમાં-પ્રભાવમાંજ સ્થિર થાઓ. બાહ્ય બાળતો અને બીજાઓની મદદની ચિંતાથી તમારી આનંદિત વૃત્તિને બગાડશો નહિ.

શરીરના એકાદ ભાગ ઉપર ચળ આવતાંજ ત્યાં ખંજવાળવાને હાથ એની મેળેજ તે તરફ જાય છે. હાથમાં રહેલી શક્તિ અથવા આત્મા ચળની જગાએ રહેલી શક્તિ કે આત્માથી લિપ્ત નથી; તેમજ એ પણ ધ્યાનમાં રાખશો કે, તમારામાંનો અને તમારી આસપાસના સર્વ પદાર્થોમાંનો આત્મા એકજ છે અને જ્યારે તમારામાંનો આત્મા સર્વવ્યાપી આત્મા (બ્રહ્માત્મા) સાથેના ઐક્યથી રહુરે છે તથા જ્યારે આ જગત તમને તમારુંજ શરીર ભાસે છે, ત્યારે ચળની જગ્યાએ જેમ હાથ એની મેળેજ જાય છે, તેમ સર્વ બાહ્ય મદદ એની મેળેજ તમારી તરફ દોડતી આવશે.

આપણે આપણી છાયા પકડવાને તેની પાછળ દોડીએ છીએ તો તે કદી હાથ લાગતી નથી, તે હમેશાં આગળ ને આગળજ રહે છે; પરંતુ જો છાયા તરફ પીઠ કરીને સૂર્ય તરફ આપણે દોડીએ, તો તેજ છાયા પ્રાણેલા કૂતરાની જેમ પાછળ પાછળ દોડી આવે છે તેવીજ રીતે જો બાહ્ય પદાર્થો પાછળ દોડીને તેને પકડી રાખવાનો પ્રયત્ન કરતાંજ તે તમારી પાસેથી છટકી જાય છે અને દૂર દોડી જાય છે. તમે ગમે તેટલા પાછળ દોડો, તોપણ છાયાની જેમ તે આગળ ને આગળજ રહે છે; પરંતુ તેની તરફ પીઠ કરી સર્વ પ્રકાશનો પ્રકાશ જે અંતરાત્મા, તેની તરફ જવા

મહાપુરુષસુસતઃ શ્રવણાન્જાયતે સચિ ॥૧૩॥

તેથી કરીને આ પ્રમાણે ચાલે બાનૂથી પ્રભુ. માથે જેમને મરગાન્ધ થઈ ગયો છે, જેઓને પ્રભુવિષયક ભાવના અડકે કૂટ્યા છે અને જેઓને પ્રભુના વિરહે કરીને તાપ ઉત્ત્ર થયેલ છે, તેવા ભગવદીયોને મદાપુરુષના મુખ થકી પ્રભુના મુણાનુસારના શ્રવણથી રચિ પ્રકટ થાય છે. (પ્રેમનાં મુળમા રચિ રૂટેલો છે; ત્યાં સૂધી રચિ ઉત્ત્ર ન થાય ત્યાં સૂધી પ્રેમ થઈ શકેજ નહીં; તે પછી આમકિન અને દુઃસ્વતમ વ્યગનદગાની તો આશયે કયા રાખી શકાય ? મારેજ શ્રવણ જરૂર છે અને તે મદાપુરુષ-પરમ મદા-નુભાવ ભક્તો-આશયો-ગુરુઓના ઉપદેશામૃતના પાનથીજ સિદ્ધ થઈ શકે. પ્રભુમા રચિ કંગાવનાગ એ મદાપુરુષોજ હોઈ શકે. અપાનુભવી કયા શ્રવણ હગવે પણ તેના ગત્ય અથનો-ગાત્યા મદરથનો અનુભવની ખામીને અંગે જગાયે અનુભવ ન કરાવી શકે. એક ગુરુ હગવાની આવશ્યકતા નથી છે, તે આ ગ્રંથથી અમ-જાણે) ૧૩.

કાવ્યશ્રવણવલ્લોકે સ માન. પરલગ્નપ્રભઃ ।

કોમલસ્વાદિરૂપત્વાદ્ દદતાભાવતઃ પરમ્ ॥૧૪॥

તતસ્તત્સેવનાચ્છાત્રજોષણા જ્ઞાયતે દદા ।

મ ણ્ય કલિઘ્નરૂપો ભાવસ્તત્ર નિરૂપિતઃ ॥૧૫॥

કાવ્યશ્રાવણના શ્રવણ જે કરીને ગોકમા જેમ ભીંકે અ-સાત્રના નાનના અડકુરો કૂટે છે, તેજ પ્રમાણે પ્રભુવિષયક ભાવના પણ પ્રભુવિષયક અથોના અનુભવી અડકુરો કૂટે છે; નેમથી બાવની શદિ થરા માડ છે. આ બાવ અથમનો કેમન, બુદ્ધિજ્ઞ ઉપવાદો

મજૂરની પેઠે કામે ન લાગતાં એકાદ રાજકુમારની પેઠે આનંદને માટે, કીડા અથવા લાલદાયક વ્યાયામ કે ગમત તરીકે કામ હાથમાં લેા. ભયભીત વૃત્તિથી કે અભિમાન વૃત્તિથી કોઈ પણ કામ હાથમાં લેશે નહિ. આત્મ-વિશ્વાસ રાખો. ભૂપતિ અને સભાપતિનાં શરીરો પણ કેવળ આપણાં આત્માનાંજ છે એમ માનીને વતો. તારાઓની પેઠે કામ કરો.

ચારે તરફની વસ્તુથી, તારા કદી ખીતા નથી,
જે જે જુએ છે ચીજ નજરે, તે થકી ખીતા નથી;
વળી બાહ્ય વસ્તુથી કદી, શાંતિ મળે કે ના મળે,
આનંદ કે સહાનુભૂતિની, તેમને પરવા નથી.

જવાબદારી માનશે નહિ. ઇનામ કે બક્ષિસની આશા રાખશે નહિ. સર્વ સત્તા તમારાથી ગોણુ હોવી જોઈએ. તમારું પ્રમાણ તમેજ છો. કર્તાવ્યબુદ્ધિ અને બાહ્ય ઉદારતાથી કરેલી વ્યવસ્થા બહુ બહુ તો શુદ્ધ આકારની થશે; પરંતુ જે વ્યવસ્થા કર્તાવ્ય અને કર્તાપણના ભાવ રહિત થશે, તે તો સજીવન અને સચેતન થશે.

ઉત્કર્ષણું પાંચમું તત્ત્વ-નિર્ભયતા

હવે આપણે ઉત્કર્ષના પાંચમા તત્ત્વ “નિર્ભયતા” તરફ વળીએ. નિર્ભયતા એટલે શું? માયા પ્રત્યે અશ્રદ્ધા; પરંતુ આપણા આત્મા વિષે અનુભવપૂર્વક જ્ઞાન અને દૃઢ શ્રદ્ધા. શરીર એ ભયનું સ્થાન છે અને જ્યારે શરીરમાં આત્માનું આરોપણ કરીએ છીએ, ત્યારે તરત ભય લાગે છે, તેથી આપણા દેહને ચિંતારૂપી કીટકો સદા ફેલી ખાય છે. બધી જાતના આધિવ્યાધિને પ્રવેશ કરવાનું અને રહેવાનું તે સ્થાન છે. જે ક્ષણે આપણે દેહાભિમાન છોડી દઈએ, તેજ ક્ષણે ભયથી મુક્ત થઈએ છીએ. ઈશ્વર બનીને રહો, વેદાંત આચરણમાં આણો, પછી જુઓ કે તમને દુઃખ દેવાની કે ઇજા કરવાની કોણ હિંમત ધરી શકે છે? નિર્ભયતા અને વેદાંત એ એકજ છે.

ઉત્કર્ષમાં નિર્ભયતાની જરૂર વિષે સ્વાનુભવનો દાખલો આપું છું. એક વખતે હિંમલયના ઘોર અરણ્યમાં અચાનક પાંચ રીંછ ‘રામ’ના શરીર ઉપર ઘસી આવ્યાં; પરંતુ તેઓ ‘રામ’ને બિલકુલ ઇજા કરી શક્યાં નહિ, એનું કારણ શું? રક્ત નિર્ભયતા. “હું

પ્રાન-અભ્યાસિનિ રિગ્ગ્વેદ યાય તોજ તે ૨૫૦૫ પ્રબુનો
 ૨૫૦૫ અનભય સદૈવ ગ્હી ગુદે લોક અને વેદમા નિરૂપાયલા મહામ
 ઝોના મોહાત્મક કયોમા લો જગથે મોદ ૨૨ી ગયો તો આ પ્રકટ
 થયેના વાય ૫૦ નાનાના આથી મય ૧૮

एव रसात्मन प्रादुर्भागे लट्ठि निरूपित ।

अत पर तस्य मूर्तौ प्रादुर्भावो निरूप्यते ॥१९॥

આ ગમાલો હૃદયમા રસાત્મક પ્રબુનો પ્રાદુર્ભાવ ૩૨ી રીતે
 થાય છે, તે અનાયવામા આનંદ, દયે તે રસાત્મા પ્રબુનો ૨૫૦૫મા
 પ્રાદુર્ભાવ ૩૨ી રીતે થાય છે, તે ગનાનરામા આવે છે ૧૯

मूर्तिर्हि भगवान् ज्ञानमार्गेरीत्या निरूपिता ।

तस्या हि भगवद्बुद्धौ म्यायिभावो भवेद्विह ॥२०॥

म्यायिभावस्वरूप तु मत्पतिभगवानयम् ।

अन्यत्रेषु तथा भावभावन च पदादिषु ॥२१॥

જ્ઞાનમાર્ગની રીતે મૂર્તિ એ ભગવાન છે, એમ કહેવામા
 આનંદ છે તે મૂર્તિ 'એજ ભગવાન છે, ' એવી બુદ્ધિ ત્યારે
 થાય, ત્યારે રસાત્મી મૂળ સ્થિતિમા રહેલો -નિરૂપ આથી ભાવ થરા
 પામે આથી ભાવ શુ ? ' આ પ્રબુ માગે આથી છે, ' તેની
 ભાવના કરવામા આવે, તેજ આથી ભાવ (તેમ થાય ત્યારેજ
 મતિ-પ્રેમની રાહચાલ છે) ૨૦-૨૧.

स्थिरमूर्तौ तथा सर्वं तदन्तर्भाव्यते पुन ।

अतो भावस्वरूपस्य तदन्त स्थितिरच्यते ॥२२॥

અંતઃકરણમાં શુદ્ધતા અને પવિત્રતા લાવો એટલે અશુદ્ધ કે અમંગળ કંઈજ તમારી માથે આવી શક્યે નહિ. વ્યાવહારિક અને પારમાર્થિક ઉત્કર્ષ એ ઉભયનો નિવાસ સાથેજ છે. જેઓ તેમને બુદ્ધિ પાડે છે તેઓ મૂઢ છે.

એકાદ ઘર આગળ ચોક્કીપહેરો ન હોય એટલે તેમાં ચોર પેમે છે; પણ ઘરમાં નોંદીવો બળતો રાજો તો ચોર અદર પેસવાની હિંમત કરી શકતા નથી. તમારાં હૃદયમંદિરોમાં સત્ય-દીપિકા સદૈવ બળતી રાજો, એટલે ભીતિ અથવા મોહનાં ભૂતો તમારી પાસે આવવાની હિંમત કરી શક્યે નહિ ઈશ્વરી કાયદા ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાજો. ફક્ત વ્યાવહારિક જ્ઞાન ઉપર આધાર રાખી તમારું આયુષ્ય દુઃખી બનાવી મૂક્યો નહિ. ખીકણ દીધાં દિવિ મનુષ્યને પાકો નારિતક બનાવી દે છે.

તમે સૂર્યના પણ સૂર્ય અને આ અખિલ વિશ્વતા અધિપતિ નથી ? પરિસ્થિતિનાં એવાં કયાં મોભાંઓ છે કે જેનો તમે પરાજય કરી શકો નહિ ? કોઈ પણ ભય પમાડનારી સ્થિતિ અંશતઃ પણ ખરી છે એવો ખ્યાલ પણ આવવા દેશો નહિ. તમે નિર્ભય અને નિર્ભયજ છો.

ઉત્કર્ષનું છઠું સાધન-સ્વાવલંબન

ઉત્કર્ષ'નું છઠું તત્ત્વ સ્વાવલંબન છે. તમે જાણો છો કે, હાથી સિંહના કરતાં ઘણું મોટું પ્રાણી છે અને તેનું શરીર પણ સિંહના કરતાં વધારે મજબૂત દેખાય છે, તોપણ એકજ સિંહ હાથીઓના આખા ટોળાને નસાડી શકે છે ! સિંહની એ શક્તિનું શુભ ગુહ્ય શું છે ? એજ કે, સિંહ આચરણમાં વેદાંતી છે અને હાથી દ્વૈતવાદી છે. હાથીને તેના શરીર ઉપર વિશ્વાસ છે. સિંહને દેહના કરતાં ઉચ્ચ ચૈતન્ય ઉપર વધારે વિશ્વાસ હોય છે. સિંહનું શરીર હાથીના શરીરના પ્રમાણમાં ઘણું નાનું છે, છતાં પોતાનું સામર્થ્ય અનંત છે અને પોતાની આંતરિક શક્તિ અમર્યાદ છે, એવો તેને પૂર્ણ વિશ્વાસ હોય છે હાથીઓ વીસ, પચાસ અથવા વખતે સો ગસો સુધી એકઠા મળી ટોળાં કરીને રહે છે અને જિંદી જતી વખતે કોઈ બળવાન હાથીને ચોક્કી કરવા પહેરેગીર નીમે છે. શત્રુઓ આપણા પર હુલો કરીને આપણને ખાઈ જશે એવી તેમને હંમેશાં ખીક લાગ્યાજ કરે છે. તેઓ જાણતા નથી કે, આત્મ-

૩૩. ભગવત્પ્રાદુર્ભાવસિદ્ધાન્તઃ ॥

અથ શ્રીકૃષ્ણજન્મસમયભગવત્પ્રાદુર્ભાવવિચાર । “ નન્દસ્ત્વા-
ન્મજ ઉત્પન્ન ” इत्यम्यामामे ‘ पितु. पुत्र ’ इत्यादि । तत्राय-
माशय ।

નિકાળવડાના પાટ ૧-મનુષ્યો ભગવાનના પ્રાદુર્ભાવના
અભ્યન્ધના આદી વિચાર કરવામાં આવે ૪ શીખર ભાગવત-દશ-
મસ્કન્ધના પાંચમા અધ્યાયમાં જ્યાં ‘પુત્રો જન્મ યતા નન્દરાયઽને
આન્નદ ઉત્પન્ન થયો,’ (શ્લો ૧) એમ કહેવામાં આવ્યું છે.
તે બાપ શ્રી મહાપ્રભુએ શ્રી સુભોધિનીશ્યાં જણાવ્યું છે કે ‘પુત્ર
એ પિતાનો ’ આગળ માટે કહેવામાં આવ્યું તેનો આશય
આ છે.

નતુ નન્દગૃહે માયામાત્રપ્રાદુર્ભાવશ્રવણેન ભગવત્તો યમુદેવ-
પુત્રસ્ય તેનાય સ્થાયનાત્ દત્તપત્ન્યાત્ કય જાતસ્મંકળામિતિ
ચેત્ ? ।

આદી પ્રથમ અર્થ નન્દરાયઽના ધનમાં તો માત્ર માયને જ
જન્મ થયો હતો, પ્રભુ તો વસુદેવના પુત્ર હતા. એ પુત્રને વસુદેવે
નન્દરાયઽને ત્યાં મૂકી ગયા એટલે પ્રભુ તો નન્દરાયઽના દળકે
પુત્ર થયા તો નન્દરાયઽએ પ્રભુના જાતકર્મ વગેરે મંત્રકારે શા
માટે કર્યા ?

ઉચ્ચતે । અસ્મિ हि नन्दगृहेपि प्रभो प्रादुर्भावः, प्रगोतनान् ।

મેંમાં હમેશાં, ‘આવો, આવો’ એ શબ્દો રહેતા અને મારા ભાઈના મેંમાંથી સદા ‘જાઓ, જાઓ’ એ શબ્દો નીકળતા. તેના સર્વ વિષ્ણુ તેનુંજ કહેવું પાળ્યું. તેના નોકર, તેના મિત્ર, તેની માલમતા, તેની સંપત્તિ, સર્વ તેને છોડીને જતાં રહ્યાં! મારું સૂત્ર ‘આવો’ હતું, તેથી મિત્રો આવ્યા, મિલકત વધી અને સર્વ વસ્તુઓ મને આવી મળી.”

આ પ્રમાણે આપણે જ્યારે ખીન્ન ઉપર આધાર રાખી બેસીએ છીએ, ત્યારે હમેશાં આપણે “જા, જા” એમ કહીએ છીએ; પરંતુ જ્યારે આપણે આપણા પોતાનાજ ઉપર આધાર રાખીએ છીએ અને આત્મા સિવાય ખીન્ન કશા ઉપર વિશ્વાસ રાખતા નથી, ત્યારે સર્વ કંઈ આપણને આવી મળે છે; આપણી આસપાસ કાર્ય એકદુરં થાય છે. જો તમે પોતાને ગરીબ, તુચ્છ, કીટ અથવા જંતુ જેવા માનશો, તો તો તમે ખરેખર તેવાજ બનશો; પરંતુ જો તમે તમારું સ્વમાન સાચવી રાખીને સ્વાવલંબી બનશો તો ઐશ્વર્ય તમને વિજયમાળ આરોપશેજ. જેવી તમારી ભાવનાઓ હશે, તેવા તમે બનશોજ. ચો ચચ્છ્રદ્ધઃ સ एव सः ।

હિંદુસ્તાનમાં એક વાર એક નિશાળ તપાસવાને ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ આવ્યા. એક શિક્ષકે એક છોકરા તરફ આંગળી કરી કહ્યું: “આ છોકરો એટલો બધો હોશિયાર છે કે એને મિલ્કનનું ” પેરેકાઇઝ લોસ્ટ ” મોઢે છે. તેમાંનો ગમે તે ભાગ કહેશો, તોપણ તે મોઢે બોલી જશે.”

છોકરાને ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ સામે બોલાવવામાં આવ્યો, પણ તેનામાં વેદાંતનું તત્ત્વ નહોતું. તે તરત શરમાઈ ગયો. “તને એ કાવ્ય મોઢે આવડે છે?” એમ પૂછતાં તે બોલ્યો કે, “ના સાહેબ! મારામાં કંઈજ નથી, મને કંઈ આવડતું નથી!”

“એમ બોલવાથી હું વિનયશીલ અને નમ્ર ગણાઈશ” એમ તેને લાગ્યું; તેથી તે ફરીથી બોલ્યો: “ના સાહેબ! મને કંઈ આવડતું નથી, હું તે શીખ્યો નથી!”

ઇન્સ્પેક્ટરે ફરીથી પૂછ્યું, તોપણ તેણે એજ જવાબ આપ્યો! બિચારો મારતર પણ શરમાઈ ગયો. ત્યાંજ એક બીજો છોકરો હતો તેને તે કાવ્ય આખું મોઢે નહોતું, તોપણ તે બોલ્યો

ધનિરેતુપ્રાપ્ત્યશ્ચિત્તાન્ । અતઃપ્ર ગુમાર્તના રાત્નદ્વિતિગત્તરિપા
તથા ચનનાનિ ।

શ્રી રમેશ્વરને ત્યાં તો ૩૧ અનામિકાને ૧૧ પ્રાપ્ત થયું,
તેથી ત્યાં જે સીરાઓ કરાવી દાખ તે તો ૪૭ ગતાવશ રમેશ્વરી
મનિચોગિત ક્રિયાજ તે ૩૧ નન્દ ૧૨ રમેશ્વરી તો દેવદાતા,
રમેશ્વરી મારિત ૥ ૬૫મા ઉપદેશ થયે ૥ પ્રભુ ત્યાં વિરાદ ૪૦ બ્રહ્મ
ન્દ માધ, તે ચા ૪ નથાય અને આ નન્દનય ૭ રમેશ્વરી મજજનો ૥
ઉ ૧૨ તો કરાવોજ દો, મરે પ્રભુ ૧ મુક્તિદાન હો ૥ ૥ અનુભવ
મરે રસ ૨૭ ૥ આરે ૧ હર, તે નાર્યકે કરવાનું ૧૨ ૭
વિશેષમા પ્રભુ ૧૦૩૪ નિ ગાવનજનો ૥ ઉદ્ધાન કરાવે માટે થાય
છે, તે ગતાવશનું દત્ત ૨૦ મારેજ પ્રભુના ૧૦૦ના તત્ત્વને વન
બનારા શ્રી શક ૨૭ વગેરે ૧ શ્રીનન્દગમ ૧૦ ત્યાં પુત્ર ઉત્તમ
થયો, ૭ એ રમેશ્વરી ૭ ૭ મ્હા ૭ (૪ ૧૦ ૧૫ ૭ વગેરેને
તો તેજ જગાથ દત્ત—એમનું હ ૪ જા ૧ ૧ શ્રી હરદેવ ૭
તેનું ૨૭)

નતુ પ્રાપ્ત્ય દિ મનોમાયાપ્રમોણે, તત્ત્વમત્ર “માયના મહ
જાત” કલ્પુક્તિરિતિચેત્ ? ।

અહીં પ્રશ્ન થાય કે—માયા બધો ખસી ગયો ત્યાં જ ૥
પ્રભુનું પ્રાપ્ત્ય જગાથ તો ૫૩ અહીં પ્રભુ ગાગમાયા
માથે પ્રાપ્ત થયા ૧ ૭ ૧ ૭ મ્હાના આવ છે તે કેમ
ગમવાની છે ?

સત્યમ્ । પુરુષોત્તમપ્રાપ્ત્ય દિદ્વિવા મ્હામ્હરુપજ્ઞાપનાર્થમ્,

તમારા હૃદયમાંના ઈશ્વર પર વિશ્વાસ રાખો અને શરીરને કાવં માટે તત્પર રાખો, એટલે સહજ વિજય મળશે. પર્વત મહમદ પાસે આવે નહિ, તો મહમદે પર્વત પાસે જવું જ નોંધ્યું. એક મનુષ્ય બૂખ્યો હતો. કુધાની શાંતિ કરવાની ઇચ્છાથી આંખો મીંચીને તે એક જગ્યાએ બેઠો અને માનસિક કઢીલાત ખાવા લાગ્યો. થોડીજ વારમાં મરચાં ખાવાથી જીભ બળતી હોય તેવી રીતે મોં ફાડીને સિસકાર કરતાં કોઈએ તેને જોયો. કોઈએ તેને પૂછ્યું ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે, “કઢીમાં લીલાં મરચાં બહુજ હતાં, તેથી જીભ બળે છે.” તેની પાસે બેસેલો એક માણસ બોલ્યો: “ગરીબ બિચારો! અલ્યા માનસિક લોજનજ કરવું હતું તો મરચાંને બદલે કોઈ મિષ્ટાન્ન તેં કેમ પસંદ ન કર્યું? તું કલ્પનાસૃષ્ટિમાં—મનોરાજ્યમાં ફરતો હતો તો પછી એકાદ સારો પદાર્થજ પસંદ કેમ ન કર્યો?”

વેદાંતાનુસાર આ જગત તમારુંજ મનોરાજ્ય છે; તો પછી તમે પોતાને પાપી, દુદેવી વગેરે શા માટે માની બેસો છો? પોતાને નિર્ભય અને સ્વાવલંબી ઈશ્વરરૂપ કેમ માનતા નથી?

સત્ય ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખો, તમારી આસપાસની વસ્તુ-ઓતું યથાર્થ જ્ઞાન મેળવો, બધી બાબતોનો તેમની ચોગ્યતા પ્રમાણે સ્વીકાર કરો અને એ વૃત્તિ તમારામાં એટલી બધી દૃઢ થઈ જવા દો કે, આ જગત તમને માયાવીજ લાગે. એક જ્યોતિષશાસ્ત્રી સ્થિર નક્ષત્રો વચ્ચેનાં અંતર શોધતી વખતે વિચારે છે કે, નક્ષત્રો અને ગ્રહોના પ્રમાણમાં આ પૃથ્વી કંઈજ નથી, દક્ષત એક શૂન્ય છે—ખિંદુ છે, એમજ માને છે અને એમ છે તો પછી અનંત શક્તિ—આત્માની સાથે સરખાવતાં પૃથ્વીનો શું હિસાબ છે, એનો વિચાર કરો, એનો અનુભવ લો. તમે પ્રકાશના પણ પ્રકાશ છો અને સર્વ વૈભવ તમારો છે. એ સત્યને એટલે અંશે અનુભવો કે આ પૃથ્વી, કીર્તિ, ઐહિક સંબંધ, માનાપ-માન, પ્રતિષ્ઠા અને અપ્રતિષ્ઠા, શત્રુઓની ટીકા અને મિત્રોની પ્રશંસા એ સર્વ દ્વંદ્વો મિથ્યા પ્રતીત થાય. ઉત્કર્ષનું, યથાપ્રાપ્તિનું આજ શુદ્ધ તત્ત્વ છે.

નાયગરાના ધોધના જોસલચાં પ્રવાહમાં બે મનુષ્યો તણાતા જતા હતા. તેમાંના એકને એક મોટું લાકડું હાથ લાગ્યું અને

પરિચય પ્રજા ભૂમિમા કમ કાનો દાનાથી તે મનાયાને વખુટે સુદારા
મમુને મોકલી આપી ત્યાં કમને પ્રવૃત્તિ પ્રાપ્ત થવાની જાન વગેરેથી
પ્રાપ્ત કરી એ માર્ગ પતાવી પાછું યોગમાયને નજરભિમા પ્રભુની
શીવાઓ માટે સ્થિતો તૈયાર કરવાને જવાનું છે એમ ન હોય તો
પ્રભુએ યોગમાયાને પ્રજામા જરાની આગા કરી ત્યાંજ દુદેરાનું
દુદેધું, ને બોટું કરે. યોગમાયાની પ્રજામા યિનિ દુદેવાની તે દેવતા
તરીકે, નહીં કે પ્રભુની બંદન તરીકે; કમને જે દેરી પ્રજામા તને
મનુષ્યો પૂજશે, એનું પ્રભુએ તેને વચન આપેલું. એટલે જ નહીં
પણ આગળ દુધપ્રકરમા નીચુંકહેલું યોગમાયા શીવામા ઉપયોગી
કે, તેવા આશ્વપથી ' પ્રભુએ યોગમાયાનો આશ્વ કયો ' એમ કહે
વાના છે. (ગા. ૧૦-૪૮-૬.)

ननु प्रभो रमात्मन मालम्बनाभावे कथं प्राकट्यमभव
ति चेत् ! ।

જાતી મુઝા થાય કે 'પ્રજા તો રમણ છે,' રમતો આવી-
જાવ આમરમન સિવા ન થઈ શક અને જાતી તો કોઈ આપ
રમન નથી, તો પ્રજા પ્રાકૃત થઈ, એ વાત કેરી મીને
મગની શકે ?

वासुदेवग्रहस्य शुद्धमल्लात्मनस्यात्र प्रकृतितस्य तत्स्थानि-
गित्वान् ।

ધીમ રૂંદો, અહીં મામનન કે ગદ્દ અન્ન-હૃદય વાનું
અહીં પ્રેમ અમાન કે અનિ તે આસન્નન કે

ननु वासुदेवस्यैवान्न प्राक्च्ये किं मानमिति चेत् ? ।

,કર્મની સાથે અનાસક્ત વ્યવહારજ રાખો. અનાસક્ત સાક્ષીની પેઠેજ કર્મ કરો અને મુક્ત રહો.

ઉત્કર્ષનું સાતમું તત્ત્વ-પવિત્રતા અને સદાચાર

છેલ્લું અને વિજયની ખાતરી આપનારું તત્ત્વ પવિત્રતા છે. એ ખરું છે કે વિચાર એ નસીબનુંજ બીજું નામ છે. “જેવી જેની મતિ તેવી તેની ગતિ” પરંતુ જો તમે અપવિત્ર વિચારો મનમાં લાવ્યા કરશો અને અધોગતિએ દોરનાર અનીતિને તમારા હૃદય-માં સ્થાન આપશો, તો તમારી એ સ્વાર્થી વાસનાઓ તૃપ્ત થતાંજ હૃદય વિદીર્ષુ કરનારી વેદના, તીવ્ર પીડા અને ચિત્તશોભ કરનારાં દુઃખો તમને પ્રાપ્ત થશે અને શોક તમારા આત્માનો ગ્રાસ કરશે. વિષયોના લોગથી આપણને મુખનો અનુભવ થાય છે એમ મૂખ લોકજ સમજે છે; પરંતુ તેઓ નથી સમજતા કે અપવિત્ર વિચાર અથવા આચારથી ઊલટો તેમની શક્તિનો વ્યય થઈ તે ક્ષય પામે છે. સ્વાર્થી વૃત્તિથી જ્યારે તમે તેનો દુરુપયોગ કરો છો, ત્યારે કર્મનો કાયદો તેનું વેર લે છે અને તમને ગભરાવી નાખે છે. ઇશ્વરને હુકમ ફરમાવશો નહિ. શારીરિક જરૂરિયાતોની બાબતમાં ઇશ્વરની ઇચ્છા પ્રમાણેજ સર્વ થવા દો. જે મહાશક્તિની ઇચ્છાથી પરિસ્થિતિ હાલને સ્વરૂપે દેખાય છે, તે મહાશક્તિ તમેજ છો, તેનો અનુભવ કરો. આપણું દારિદ્ર્ય પણ આપણેજ નિર્માણ કર્યું છે એમ સમજીને તેનો આનંદથી ઉપભોગ કરો. દેહની વાસનાઓ તમને આડે માર્ગે દોરે છે અને કામવાસના તમને સતાવે છે, એમ તમને જણાય તો બ્રહ્મમય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરીને તે કાયમ રાખવાને માટે તમારી પ્રચંડ ઇચ્છાશક્તિનો ઉપયોગ કરવાનો આજ વખત છે. આ દેશમાં કામવાસનાને પ્રેમના પવિત્ર નામ નીચે દાંકવામાં આવે છે ! પ્રેમનો કેવો ઉપહાસ ! એથી લોક પૂર્ણ નિર્મળ રહેતા નથી. એમના જીવનમાં કોઈ પણ પ્રકારની એકાગ્રતાજ દેખાતી નથી. અસાધારણ આસક્તિ અને અનિવાર્ય વિષયવાસનાથી તેમના આયુષ્યના ચૂરેચૂરા થઈ જાય છે. પૂર્ણ બ્રહ્મચારી મુવાન કવચિત્જ મળી શકે છે. લોકોમાં જણાતો પ્રત્યેક મનુષ્ય ઘણુંખરું ખરાબ થયેલો “અપૂર્ણોશ” જ હોય છે. તેનો એક લાગ તેની પ્રિયામાં હોય છે, તો બીજો લાગ બીજાજ વિષયમાં હોય છે. તમારા ઉદ્યોગ-ઉપરજ પ્રેમ રાખો, જ્યાં તમારા હાથ કામ કરે

३४. प्रभुप्रादुर्भावविचारः ॥

(अ॥ ॥ ॥ श्री श्रीमन्न्याल ६ शास्त्री)

अथ पुरोत्तमप्रादुर्भावनिषये सुनोविनीनाम्य सशयशमनाय
निश्चितदृष्टानलेन निरूप्यते ।

(प्रभुप्रादुर्भाव इत्यादि ?)

एव पुरोत्तम-प्रादुर्भाव विरुद्धा दुर्गाधिनीत्य सङ्गता मशम
इर ॥ ॥ श्रीमन्न्याल ॥ ६ पाथा लक्षणा ॥ ६ ॥

‘ रसो वै स ’ इत्यादिभूत रसात्मा भगवान् श्रुतिसिद्ध ।
रसश्च शृंगार एव, तच्छास्त्रासिद्ध । ‘ शृंगार एव सर्वे रसा ’ इति
नाम्यसिद्धान्तात् । ‘ शृंग भावाङ्कुरो गूढ जास्तु तज्जगता रस ।
स्यु शृंगारसवन्ति रसा हाम्याभ्यो यन्ती’ति भरताचार्योपि यतरा-
धैवाह ।

प्रभुप्रादुर्भाव इति मशम मशम ॥ ३ ॥ श्रुतिना पञ्च ॥ ॥
सन्ते मशम ॥
रस ॥
मिदन्तछे शृंगारगोदये शृंगारगोदये शृंगारगोदये शृंगारगोदये
अन मशम गोदये मशम ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
नित छान्ति मशम हेना ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
मशम मशम मशम मशम मशम मशम मशम मशम मशम

અભિમાનજ છે. દેહાભિમાન નરકનો સૌથી નજીકનો રસ્તો છે. જ્યારે ગમે તે કાર્યને મદદ કરવાને તમે તૈયાર થશો, ત્યારે મોટાં મોટાં કાર્યો અને સન્માનનીય ધંધાઓ તમારી મદદ મેળવવાને, તમારું સ્વાગત કરવાને માનપૂર્વક તમારી સામે આવશે. કર્મમાં અધિષ્ઠિત થયેલા ઈશ્વરથી તમે વિમુખ નહિ થાઓ, તો ઈશ્વર પણ તમારું સ્વાગત કરવાને ખિલકુલ અચકાશે નહિ; અને તમારી ધરણા નહિ છતાં પણ તમારામાં પ્રકાશ ઝળકવા લાગશે. મનુષ્યોની નિંદા અથવા સ્તુતિ તરફ બહેરા બનજો. તે સર્વ તમને માર્ગ ચુકાવીને આડે માર્ગે દોરનારી વસ્તુઓ છે. તમારું સ્વર્ગ તમારામાંજ છે. સુખોપભોગની ગણાતી વસ્તુઓનું સેવન કરવા જેટલા જ્યારે તમે નીચ બનો છો, ત્યારે તમે અપવિત્ર અને બ્રહ્મ વ્યભિચારી તરીકે વર્તો છો. બધા વિષયના લોભોને ગળના કરીને કહો કે, “આંકાળો! હઠો, નાસો; તમારા હાથનું મને કંઈ પણ અપશે નહિ.” શું તમે પોતેજ આનંદનું મૂળ નથી?

વસંત ઋતુને નિજ હૃદયમાં હેતથી રાખે સદા,
તેને કરે શું અન્ય ઋતુઓ દ્રેવથી દુઃખી કદા?

અર્થાત્ પુલપુલ અથવા કોકિલાને આશ્રવશે બેસાડો, એટલે કહું મધુર સંગીતામૃતનો પ્રવાહ એની મેળેજ વહેવા લાગશે. તમારું મન સ્વસ્થ અને અંતર્નિષ્ઠ રાખો, એટલે સહજ સ્ફૂર્તિથી-એની મેળેજ તેમાંથી અત્યંત મધુર આલાપ નીકળશે.

તમારું ઈશ્વરત્વ એ કંઈ પૂરું કરી લેવાની વસ્તુ નથી. આત્મ-સાક્ષાત્કાર એ કંઈ પ્રાપ્ત કરી લેવાની વસ્તુ નથી. ઈશ્વરનું દર્શન કરવાને તમારે કંઈ કરવાની જરૂર નથી. ફક્ત વાસનારૂપી અંધ-કારમય ભંડાર તમે એકઠા કરી રાખ્યા છે, તે નષ્ટ થવા બેઠાં છો. ખીંચો નહિ એટલે તમે મુક્તજ છો. આ માયાવી બંધન પણ તમારીજ સ્વતંત્રતાએ તમારા ઉપર નાખ્યું છે. તમારા બોલાવ્યા સિવાય કોઈ પણ સંકટ તમારા ઉપર આવી પડતું નથી. દુઃખની બેડીઓને અલંકાર ગણીને તેમના પર પ્રેમ દાખવવો યોગ્ય નથી. ખોટી કલ્પનાઓ દૂર કરો. સર્વ કુટિલતા ધાળી નાખો અને પછી જુઓ કે તમારી પાહુકાઓ જાંચકવાનો લાલ મળતાં પોતાને લાગ્યશાળી ન માનનારી જગતમાં કઈ શક્તિ છે? ઈશ્વરની તમારામાં સ્થાપના કરો અને ક્ષુદ્ર અલંકારનું અસ્તિત્વજ .

હીની મા કે એનાના જાણી, માટે શ્રુતિન તે જ રચાતમરૂપે
 આનન્દ આનન્દમય મનથી વર્ણિત છે એવરૂપે આનન્દ અને
 આનન્દમય એક જ છે, તે પાંચ રસ અને રંગના યોગીની મદક
 બેદનો અનુભવ થાય 'હ. પચન્તુ આદ્યો વિશેષ ઈ, કે પ્રમદ પ
 અધર્મમદિન એવરૂપે આનન્દમય મન વડે કહેવાય છે- વર્ણિત ।
 એવન ભાવાત્મક એવરૂપે આનન્દ મનથી કહીએ છીએ આજ
 તેતુથી શીમદાપ્રભુએ વેદામીનના નિરન્તરમા મુદ્ધાવરૂપ દર્શાવતા
 -તુ' હ 'ને નુદ્યાન આનન્દરૂપ છે' તે નુદ્યા ભાવાત્મક ભગવદ્વચન
 દેવાથી આનન્દરૂપ છે, આ પ્રમાણે મૃગાન્તર આ આનન્દ અને
 આનન્દમય મનથી કહેવાતા શીપુરપોત્તમનામથીજ ભગવદ્વચનમા
 કહેવાય છે. માટેજ ગીતમા 'અદ્યથી હુ ઉત્તમ હુ' અને ' જે
 મને ગામાન્ય મનુષ્યજ મનજે તે મદ છે ' પ્રત્યાનિ વાક રો સખ
 ગામા અવે કે

તસ્ય ન મદમૂતમ્ય પ્રાપ્ત્યે અનુપ્રહેતુમૃતા મ્વેચ્છેત માર-
 ગમ્ । 'પ્રાદુરાસ પરરાદ યુસ્યો કામદિત્સયા' ' યોગમાયા સમા-
 દિશદિ'નિ કાયાત્ । પ્રયોજન તુ પ્રાપ્ત્યન્ય લીગમિ પૂર્વનિષ્ઠા-
 પરિત્યાગનમૂર્વેનમનુદૃતેષુ મલ્તિયોગમિપાનમેવ । 'તથા પરમરમાના'-
 મિતિ પુદ્ગલમૃતરૂપાવચનાત્ । ડ્યેપા તદશક્તિરેશાદિરૂપાણા
 તત્રૈવ તત્કાર્યાર્થ મલ્તિપ્રાયેનોત્તરારિર્ધેનેચ્છયા પ્રાદુર્ભાવ । રૂપ્ણા-
 વતાર. પૂર્ણ રૂપિ સંગ્રાજેનાય પ્રાદુર્ભાવ ઉચ્યતે । તત્ત્વરિપાણિ ચાગ્રે
 અત્તોરે એ સ્પષ્ટીરિપ્યર્થાનિ । એવેવોક્તમાચાર્યે ' એવ મનિ
 સર્વેપા ચરિપાણામભિનિરેશો મક્તીત્યનેન । તત્ત્વરિપ્યર્થ ચાગ્રે રામ-

યદા તદા તથા સર્વદા હું છું. જ્યાં “કદા (ક્યારે)?” એ પ્રશ્નનો પત્તો નથી, ત્યાં હું છું.

આ, તે, જે અને શું જ્યાં છે ત્યાં હું છું. જ્યાં “શું” પ્રશ્નનો પત્તો નથી ત્યાં હું છું.

પ્રથમ, અંતિમ, મધ્યમ અને ઉચ્ચ સ્થિતિમાં, હું છું એ પ્રશ્ન “શા માટે?”

સર્વાંતીત જ્યાં અદ્વૈત છે ત્યાં હું છું. એક, પાંચ અને સો તથા સર્વ હું છું.

સંખ્યાતીત અવસ્થામાં હું છું. એક અને સર્વ હું છું.

કર્તા, કર્મ, જ્ઞાન અને દૃશ્ય હું છું. અરે! એ વર્ણન પણ ખરું નથી!

“હો” ધાતુને ગોટાળામાં નાખનાર હતો, છે અને-થશે તે હુંજ છું.

હું પ્રિયતમ આત્મા છું! હું સત્ય સ્વરૂપ છું! હું પણ નથી! તું પણ નથી! તે પણ નથી!

ॐ પૂર્ણમદઃ પૂર્ણમિદં પૂર્ણાત્પૂર્ણમુદુચ્યતે ।

પૂર્ણસ્ય પૂર્ણમાવાય પુર્ણમેવાવશિષ્યતે ॥

ॐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ॥

રૂપા થઈ છે તેના ભક્તો તો પ્રપચામક્રિષ્ણી પૂરવિના દૂર કરી
 ભક્તિયોગનું વિધાન કરવાને માટે જ પ્રભુ પધાર્યા, 'નિર્મલ આત્મા-
 પાતા નમદગ મુનિઓને ભક્તિયોગનું વિધાન કરવાને આપ
 પધાર્યા છે તો અમે શ્રી ગીતે શ્રીઓ જાણીએ ? એવું પ્રથમ ॥
 આત્મા અધ્યાત્મા કહ્યું છે આ નગન પુષ્ટિમા ગાંગીકૃત કૃતી
 જીનું કહેવું છે આ મુનિપતિના બીજા તેમના અમ કન
 માટે ॥ હિંડુનો તો ત્યાજ તે તે કાર્ય કરવાને શ્રદ્ધાદિની પ્રાર્થના
 પછી આરિભાવ થવાની ઇચ્છાથી પ્રાદુર્ભાવ થયો. આને જ કહ્યું
 વના છે, તે તો પૂણ્યાતાર કે માટે તેમનો સર્વોચ્ચ પ્રાદુર્ભાવ કહે-
 વાય છે તેમના તે તે અગ્નિ આગત મનતારમા અપદ્ય થયે શ્રી-
 મતાપ્રભુ પશુ 'મર્વ અગ્નિનો સાક્ષાત્કાર આ અવરૂપમ જ થાય
 હ', એની આશા કર છે જીઓને આગત મનમ પ્રદરણુ ॥ આ
 ભમા પગ 'પ્રદુર્ભાવ ભગવાન જ વસુદેવનું રિત કરના પધાર્યા
 છે', એવું વચન કે 'અમે આત્મનું મુ ૨ નમદગ મુનિ યુક્ત પાશ્વથી
 અમિત થોડ કૃપાપાત્ર પૃથ્વીને અને અર્ચને જોઈશું એ ગાગરા
 અહોમા ૫ છે આ શ્રદ્ધાની રીતનીથી બુદ્ધાગ્રહ ના મર્ગોદિ ॥ ૨૬૪
 કરવાને આર્યદર્શનિત નુબ્ધ થ પુરોત્તમનો આત્મી પ્રદુર્ભાવ છે
 બૂલાગરણાદિ તે તે શ્રદ્ધારા તે કરવાનું છે માટે તે પશુ ભગ-
 વતકાર્ય છે ભગવત્કાર્ય ૧૧૧થીજ તે તે મુનિમાગ્રહ રીત
 નિરોધ કરનારી થઈ, આને તેથી રૂદને ૫૨ નિગેરતા મગ્ધડા
 હીએ તો ખોટું નથી વિરોધ મુનિપતિની લીલકપ કાવર્થા ને તે
 શ્રદ્ધની લીના કાગ વિરોધ કે છે આ આ શ્રદ્ધસિગિષ્ઠ પ્રભુ
 શ્રદ્ધાદિની પ્રાર્થનાથી માદર જનો સહાર શ્રી પૈકુપમા પધાર્યા
 પુષ્પાત્મ તો 'મને ભક્તિથી વધ કે છે' હતાદિ રામચોથી ભક્તિ
 માનોજ આધી છે માટે ભક્તો માથે લીના કરના રીતગ્યા ॥

ઉપર પડેલો પડદો બાંધો હોય કે પાતળો હોય, પણ તે તોડીને આરપાર નેઈ શકાય છે—સત્ય સ્વરૂપ સમજી શકાય છે. જેમકે:— આ એક પડદો (સ્વામીજીએ પોતાની આંખો ઉપર આ વખતે રૂમાલ ઢાંક્યો) મારી આંખ ઉપર છે. પડદો ખસેડીને નેઈ શકાય તેમ છે ખરું; પરંતુ તે પાછો આંખ ઉપર આવીને પડે છે. પડદો હવે પાતળો થાય છે. (અહીં સ્વામીજીએ રૂમાલનાં પડ ઉકેલ્યાં) આમ પાતળો થાય છે, ત્યારે પણ તે ખસેડી શકાય તેમ છે; પણ વળી આંખો ઉપર આવી પડે છે. પડદો આંખ ઉપરથી સ્થાયી દૂર થતો નથી. હજી પણ પાતળો કરીએ અને આ સ્થિતિમાં પણ તે દૂર ખસેડી શકાય તેમ છે; પરંતુ આંખો ઉપર પાછો આવીને પડે છે. ત્યારે પડદો તાંતણા જેવો પાતળો થઈ જાય છે, ત્યારે જો કે તેને ખસેડતા નથી; છતાં પણ વસ્તુ આરપારથી નેઈ શકાય છે. આ પડદો પણ સમય ઉપર આપણે ખસેડી શકીએ તેમ છીએ અને ત્યારે ઘણાજ પાતળો થઈ જાય છે, ત્યારે તે ખરી રીતે પડદોજ નથી એમ કહીએ તોપણ ચાલે; કેમકે એવો નહિ જેવો પડદો હોય, તોપણ આપણે સચ્ચિદાનંદને અનુભવી શકીએ છીએ; બધાંકે પરમાત્મારૂપજ બનીએ છીએ. આ જગતની કોઈ પણ વસ્તુ આપણા સુખનો ઉચ્છેદ કરી શકતી નથી. આ જાળતમાં વેદાંતનું સાધન બીજા પંથો કરતાં ચઢિયાતું છે. વેદાંત અજ્ઞાનરૂપી પડદાને (માયાને) તોડી નાખી જ્ઞાનીને પ્રવૃત્તિની માંહે પણ આનંદનો અનુભવ કરાવે છે.

દરેક પંથના અનુયાયીઓ કોઈ કોઈ વાર પ્રભુમાં લીન થઈ જઈ માયાના પડદાને તોડી શકે છે; પણ તે ન્યાંસુધી પ્રભુમાં તલલીન હોય ત્યાંસુધીજ. વેદાંતી પણ એવી સુખમય સમાધિમાં રહી શકે છે; પરંતુ તે ઉપરાંત તે સાધારણ સ્થિતિમાં પણ સચ્ચિદાનંદનું સુખ અનુભવે છે. બીજા પંથવાળા જેમની આંખો ઉપર માયાનો ગાઢ પડદો છે, તે તેમ કરી શકતા નથી.

હિંદુસ્તાનના પંથો માફક જગતના સર્વ પંથોના પણ ત્રણ સુખ્ય વિભાગ પાડી શકાય. સંસ્કૃતમાં આ વિભાગને “તસ્યૈવાહમ્” “તવૈવાહમ્” અને “ત્વમેવાહમ્” એમ કહેવાય છે. “તસ્યૈવાહમ્” નો અર્થ “હું તેનો છું” એમ થાય છે. આ પ્રમાણેની માન્યતાને માયાનો ઘણો ગાઢ પડદો લાગેલો છે. આનાથી ચડતું

સવપ્રલયકર્તૃત્વાદવિગ્રાપલયકૃત્, ભગવત્પ્રિયનિકીર્ણયા પ્રાદુર્ભૂત,
 'નિશોરે નમ ઉદ્ભૂતે જાયમાને જનાર્ને' इत्यनेनोक्त । अत एव
 व्रजे तस्य गमन गर्भसम्पन्नात् । भगवत्प्रियनिकीर्णयास्तैव पूर्ण-
 त्वात् । अत पूतनादिमारणरूपमविद्यातटभ्यासनिवर्तन तेन रूपेण
 क्रममिति ज्ञायते । मुक्तिर्जन तु वासुदेवादेव । 'आविरासी'—
 इत्यनेन सर्वधर्मसहित पुरुषोत्तम प्रादुर्भूत उक्त । अत एव
 'तमदभुत'मित्यादिना तथा रूपमग्रे वर्णितम् । पुरुषोत्तमप्रादुर्भावा-
 भाव केवञ्च प्रत्यग्नाशे तथा रूपामावादेनद्वर्णनमनुपपन्न स्यात्

બ્યૂદ્ધિવિચાર—યા ૧૧શમાં પુત્રપે ગમધ બધના માટે
 પ્રદુર્ભૂત્યહુ શાદેશમાં ઉત્પન્ન થયા વિદ્યુદ્ધિની દેશીમાં પુત્ર-
 પે પ્રવૃત્તિ ઇત્યાદિ નાએથી એ વાત સિદ્ધ છે ભગવાને પણ
 કહ્યું છે યોગમાટે । હુ દેશીના પુત્રપે પ્રકરી । એ ધ્યાનમાં
 રાખના માટેપર પુરોત્તમ પુત્ર થના નથી મે તે વિશુદ્ધ નત્ય
 (માનુષ્ય) નુ અધિષ્ઠા । (આધાર થા ।) ક । ૧ / પ્રમુ થાય
 છે અને અનિચ્છિત નો પ્રભુઅધીજ છે માટે ૧૨ નુક ૧૭ દેવકીવન્મ
 વાદે એ ૧ વિષય ભગવાનમાં યોગે ૬ શ્રીહિતવન્મ પણ મા-
 નવાદિના મનનુ મમાધા । કરવાને કરૂ આ જાતન માના
 નથી તેમ પિતા નથી અનિચ્છિત્યહુ—ધર્મ ન્દારી મામ
 ક રા ઉત્પ । થયા છે અને તે વાત મનાત્યાસન્ પ્રમન્નાનિ ત્યાથી
 આગલી 'જાયમાન જગદન' ત્યા મુદ્ધીમાં જગનાં ૬ સકર્ષણ
 પણ માત્તિવક ન્તપમાં અધિષ્ઠાનાપે જનમાંથી રિ । ૩ , તે અ-
 ન્વકનામલિત પ્રમદ થયા ૭ અનિચ્છા નિષ્ઠિતિ ના મેક્ષને આપે

ઉપર પડેલો પડદો જાડો હોય કે પાતળો હોય, પણ તે તોડીને આરપાર જોઈ શકાય છે—સત્ય સ્વરૂપ સમજી શકાય છે. જેમકે:—આ એક પડદો (સ્વામીજીએ પોતાની આંખો ઉપર આ વખતે રૂંમાલ ઢાંક્યો) મારી આંખ ઉપર છે. પડદો ખસેડીને જોઈ શકાય તેમ છે ખરું; પરંતુ તે પાછો આંખ ઉપર આવીને પડે છે. પડદો હવે પાતળો થાય છે. (અહીં સ્વામીજીએ રૂંમાલનાં પડ ઉઠેલ્યાં) આમ પાતળો થાય છે, ત્યારે પણ તે ખસેડી શકાય તેમ છે; પણ વળી આંખો ઉપર આવી પડે છે. પડદો આંખ ઉપરથી સ્થાયી દૂર થતો નથી. હજી પણ પાતળો કરીએ અને આ સ્થિતિમાં પણ તે દૂર ખસેડી શકાય તેમ છે; પરંતુ આંખો ઉપર પાછો આવીને પડે છે. ત્યારે પડદો તાંતણા જેવો પાતળો થઈ જાય છે, ત્યારે જો કે તેને ખસેડતા નથી; છતાં પણ વસ્તુ આરપારથી જોઈ શકાય છે. આ પડદો પણ સમય ઉપર આપણે ખસેડી શકીએ તેમ છીએ અને ત્યારે ઘણાજ પાતળો થઈ જાય છે, ત્યારે તે ખરી રીતે પડદોજ નથી એમ કહીએ તોપણ ચાલે; કેમકે એવો નહિ જેવો પડદો હોય, તોપણ આપણે સચ્ચિદાનંદને અનુભવી શકીએ છીએ; બલકે પરમાત્મારૂપ જ બનીએ છીએ. આ જગતની કોઈ પણ વસ્તુ આપણા સુખનો ઉચ્છેદ કરી શકતી નથી. આ જાણતમાં વેદાંતનું સાધન બીજા પંથો કરતાં અધિયાત્મ છે. વેદાંત અજ્ઞાનરૂપી પડદાને (માયાને) તોડી નાખી જ્ઞાનીને પ્રવૃત્તિની માંહે પણ આનંદનો અનુભવ કરાવે છે.

દરેક પંથના અનુયાયીઓ કોઈ કોઈ વાર પ્રભુમાં લીન થઈ જઈ માયાના પડદાને તોડી શકે છે; પણ તે જ્યાંસુધી પ્રભુમાં તદલીન હોય ત્યાંસુધીજ. વેદાંતી પણ એવી સુખમય સમાધિમાં રહી શકે છે, પરંતુ તે ઉપરાંત તે સાધારણ સ્થિતિમાં પણ સચ્ચિદાનંદનું સુખ અનુભવે છે. બીજા પંથવાળા જેમની આંખો ઉપર માવાનો ગાઢ પડદો છે, તે તેમ કરી શકતા નથી.

હિંદુસ્તાનના પંથો માફક જગતના સર્વ પંથોના પણ ત્રણ મુખ્ય વિભાગ પાડી શકાય. સંસ્કૃતમાં આ વિભાગને “તસ્યૈવાહમ્” “તવૈવાહમ્” અને “ત્વમેવાહમ્” એમ કહેવાય છે. “તસ્યૈવાહમ્” નો અર્થ “હું તેનો છું” એમ થાય છે. આ પ્રમાણેની માન્યતાને માયાનો ઘણો ગાઢ પડદો લાગેલો છે. આનાથી અડતું

અર્જુનમાહિત્યેન ભાર્ગવીયમૃમારહરણત્વકાયંકરજાર્ય સિતકૃષ્ણકશ-
સર્પણકન્થાગમન ચાર્જુને ભગવતિ ચ । 'તાવિમૌ હિ ભગવતો દેગ્દશા-
વિદાગનાધિ'તિશાસ્ત્ર્યાત્ ।

અ કુર્પિતુ વ્યુહ અન્તરગ લીલામાં શાસ્ત્રી ? આત્મક
ક પાવિત્રતા વાચુરના અનુભવન ઉપ છે, અર્થાત ભગવાન્ની
મથ્યા પેજ દાન્ય કરનાથી તે ભગવાન્નો ભવ ? માટે જેમ
ભક્તોના પ્રાપ્તિ મન-વરણના આવેગ થાય ક, તેની રીત આ
અર્પણમાં મુલ્યવત્ દાન્યનો આત્મક થાય ક માટે આવેશ-અર્પણ
ના માનવ પ્રભુના આવેશથી તે અન્ત ગ વર્તિત રાખવે છે,
જેમ અમલવુ આ જ કાન્યથી નેરુને અન્તરગ લીલાના
અમલ જાણી શો ક, પરંતુ અન્ત-ગલીના-મળધ મુલ્યમત ગભા
મારેગથી જ છે, એ માત્ર જૂનની ન તોમ્મએ ગા આવેશ પ્રદાનિત
જ થાય છે, હમણ નાનિ તો હમણ માનવગા આવે તો પ્રભુની
તોડે મન્માપણ મહ જાય, અને મન્માપણ થવાથી ભક્તપણ
મળી જાય અને ભક્તપણ ન રહે તો હિન્દુ પ્રતિ મન્માનુ ગા
અર્પણથી તો ન નાન, માટે અન્તરગ ભવપણ આ મકાલ
નહી દેવાથી ભગવાન્નો આવેશ માનવો મ મ છે આવેશ પા
ભગવત પેજ થાય ક આવે નુ રર્જન તોનુ થાય તો 'ભગ
વમા' એ પ્રતિમા હતી આ પ્રાત ન અન્માધર ના મહા
વિપ્રમ કુ જે, ને હિન્દુની વિશ્વન થા ન મટે ભક્તિમાં
વેશીને ? એ નાન આન્ત મ છે, ને જ દા ના મલેવજમા
ન જેમ જાણવુ અર્જુન માથે ભરતનૂમિના બુદ્ધિ હવાને મિત
ગને રૂપુ કેમ મકર્મગતના અર્જુન આ ભગવાન્ન આવી, આ
વાન નો દર્શો હિ ભગવતા દરહો કહાનો જે મન્માધર ના મહા

ત્યાં પણ નહિ જોવાજ રહે છે. રોમેરોમમાં, શરીરના લોહીના બિંદુએ બિંદુમાં જો આ પહેલી ભાવના જોતપ્રોત થયેલી હોય, કે, “હું તેનો છું” તો તેવી દૃઢ માન્યતાથી માયાનો પડદો આંખ ઉપરથી દૂર થઈ ઈશ્વરપ્રાપ્તિ થાય છે; તેવી ભાવનાથી મનુષ્ય ઈશ્વર બને છે. કેટલીક વખત મનુષ્ય બીજી ભાવનાવાળો હોય છે. તો ખરો; પણ પહેલી ભાવનાવાળો મનુષ્ય પોતાની માન્યતામાં જોટલો તન્મય હોય છે, તેટલો બીજી ભાવનાવાળો હોતો નથી; તેથી શ્રદ્ધાની ન્યૂનતાથી સ્વાત્માનંદ પ્રાપ્ત થતો નથી.

ત્રીજી ભાવના “ત્વમેવાહમ્” “હું તે તું છું” એ છે. પહેલી ભાવનામાં હું તેનો છું, બીજીમાં “હું તારો છું” ને આ ત્રીજીમાં “હું, તું છું.” પહેલીમાં ઈશ્વર દૂર સમજાય છે, બીજીમાં સન્મુખ છે એમ ધારીએ છીએ; પરંતુ આ છેલ્લી સ્થિતિમાં આવીએ છીએ, ત્યારે દ્વૈતભાવ જીડી જઈ અદ્વૈતભાવ આવે છે. પ્રેમ અને પ્રેમ જેના ઉપર કરવાનો છે તે વસ્તુનો અલેદ થઈ જાય છે. આમ અલેદોર્મિ થવાથી વેદાંતનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. પતંગિયું દીવાની પાસે ને પાસે જતું જાય છે ને અંતે દીવામાં બળી જઈ પોતે પણ દીપકરૂપ બને છે. ઉપનિષદ શબ્દનો અર્થ (ઉપ એટલે પાસે ને નિ એટલે નક્કી તથા પદ્ એટલે નાશ.) પરમાત્માની એટલા તો પાસે જઈ પહોંચવું કે ભેદભાવના, દૂરત્વ, નક્કી નાશ પામે. ઈશ્વરનો ખરો ભક્ત તેની સાથે એકમય થઈ જાય છે અને તેનાથી સ્વાભાવિક રીતેજ “અહં બ્રહ્માસ્મિ” “હું બ્રહ્મ છું” એમ જોલી જવાય છે. ધર્મમાં જિંયામાં જિંચી સ્થિતિ આ છે. પરાભક્ત જેને કહે છે તે આજ છે. આનેજ વેદાંત કહે છે ને તેનો અર્થ જ્ઞાનનો અંત એમ થાય છે. સર્વ જ્ઞાનનો છેડો આ છે. આ ભાવનાથીજ ધર્મના લક્ષ્યબિંદુએ પહોંચી શકાય છે. આ ભાવનાથીજ માયાનો પડદો સમૂળો દૂર થાય છે; પરંતુ કેટલાકને આ ભાવનામાં જોઈએ તેટલી દૃઢતા થતી નથી, તેથી કરીને તેઓ માયાનો પડદો તોડીને સાક્ષાત્કાર કરી શકતા નથી. વળી કેટલાક મનુષ્યો બુદ્ધિબળ વડે-જ્ઞાનદ્રષ્ટિ વડે આ સ્થિતિએ આગળ પહોંચી હૃદયમાં આ ભાવના દૃઢ કરવી શરૂ કરે છે અને અંતે માયાનો પડદો જોલી નાખી આત્માનંદ અનુભવે છે. આવા પુરુષોનો મોક્ષ થયો કહેવાય છે. તેઓ આ જન્મમાંજ જીવન્મુક્ત કહેવાય છે.

સુતા અરુ કમલયા જેમણે શક્તી પ્રાપ્ત કરી છે, એવું દેવકી-
 પુત્રગે શ્રાશામિનીશ્રુતું વચન સંભવે નહિ. શું પગ આપ શ્રુતિ-
 ડયા સ્વામિનીજી અન્યથા કહે? (આપ વાક્ય તો પ્રમાણજ મનાય.)
 માટે વસુદેવજીના શ્રદ્ધા પશુ તે મમથે નયરૂપ પ્રભુને આર્પણીય
 માનવો જોઈએ, આર્પણીયના કાળ તો એ છે: એક વસુદેવજી
 અને દેવકીજીને વિરહ વડે આગિયાર વર્ષ પર્મન્ત આવસીતાનું ભાવન
 કરાયું, અને ણીશ્રુતું ધર્મચિંત્ર જે રૂપ પ્રકટ થયું છે તેનો
 પોતામા ધર્મચરણમા અન્નભોજ કરવા. વસુદેવ દેવકીજીને પ્રથમ જે
 ધર્મચિંત્ર રૂપનું દર્શન કરાયું વગ્દાન મમથનું રૂપનું ભાવ
 કરાયા. તે જ આ ભગવાન એવું મમજરવા આ ધર્મચિંત્ર
 રૂપનું દર્શન કરાયવા જગ દત્તી.

अथ नन्दगृहे वासुदेवः; वासुदेवोऽत्रैवाविर्भूत इति स्थलद्वये विचा-
 र्यते । वासुदेवन्यहम्य वसुदेवगृहे तदानीमप्रिमलीलायां चित्राभावात्
 प्रादुर्भावः, प्रयोजनाभावात् । तत्प्रयोजनं तु साक्षान्मुक्तिदानान्न
 तन्प्रयोजनं पश्याम । अत एव ' पार्थास्तुपूताः पदमापुरस्ये ' इत्यादि-
 वचनानि संगच्छन्त । अने तु मायामहितः पुरणोत्तमः प्रादुर्भूत इति
 पृतनादिमुक्तिदानाय वासुदेवापेक्षेति नन्दगृहे नन्प्रादुर्भावो वाच्यः ।
 ततो मायाशृतपुरुषोत्तमो वासुदेवाधिष्ठानमिति गम्यते । वासुदेवस्य
 विशुद्धमत्यात्मकत्वेन तदधिष्ठानोपपद्यते । अत एव सुरेशानन्दकृष्ण-
 वरुणप्रभृतीनामप्यत्र पुष्टिलोकास्वरूपदर्शनम्, अन्यथा व्रजजनानामेव
 तद्दर्शनं स्यात् । अतो वासुदेवोप्रादुर्भावो न युक्त्या साधितः । अत
 एव सिद्धान्त इति कथनम् । ननु तथापि नन्दगृहे वासुदेवाभिर्भावे

પોતાનો પ્રેમ પોતાને કયે પ્રકારે હાનિ કરી શકે ?

પુરાણોમાં આપણે વાંચીએ છીએ કે એક પિતા, પોતાનો પુત્ર કે જે ધાર્મિક જીવન ગાળતો હતો, તેનાથી તેને વિમુખ કરવા પ્રયત્ન કરતો હતો. પોતાની માફક જગતના વ્યવહારમાં પડી રહેવા તેને શિખામણ દેતો હતો; પરંતુ પિતાની આ પ્રકારની શિખામણ કાંઈકામ કરી શકી નહિ. પિતાએ પુત્રને અટકાવવા માટે અગ્નિમાં નાખ્યો; પણ અગ્નિથી તે બળ્યો નહિ, ત્યારે વહેતા પાણીમાં ફેંક્યો, તો પાણી ઉપર તે તરવા લાગ્યો. એ બાળકને પ્રકૃતિ ઇજા કરવાને બદલે બિલકી સહાયક થઈ; કારણકે સર્વત્ર તે પ્રભુનેજ બોધ રહ્યો હતો. સર્વત્ર પ્રેમ ને પ્રેમજ તેની દૃષ્ટિએ પડતો હતો. તે બાળકને અગ્નિ, પાણી, શસ્ત્ર, અસ્ત્ર વગેરે સ્વર્ગ સમાન લાગતાં હતાં, તો પછી કેવી રીતે તેને હાનિ પહોંચે ?

એક વખત એક સાધુ ગંગાજીના મુખ આગળ, જ્યાં હિમાલયનું ગાઢ અરણ્ય છે, ત્યાં આગળ કિનારે બેઠો હતો. સામે કિનારે બીજા સાધુઓ તેને નિહાળતા બેઠા હતા. આ સાધુ તો માત્ર “શિવોઽહમ્, શિવોઽહમ્” એમ ઉચ્ચાર કયે જતો હતો; એટલામાં એક વાદ ત્યાં આવી ચડ્યો અને પેલા સાધુને તેણે પંજમાં પકડ્યો. સાધુ તો આ વખતે પણ શિવોઽહમ્ નો ઉચ્ચાર કયે જતો હતો. નીડરતાથી, અસ્ખલિત સ્વરથી મંત્રોચ્ચાર કયે જતો હતો. વાદે તેના હાથ ને પગ તોડી નાખ્યા; પણ મંત્રોચ્ચાર તો ચાલુજ હતો. આનો અર્થ શો ? શિવોઽહમ્, શિવોઽહમ્ કહેવાથી શું તેનામાં નાસ્તિકતા આવી હતી ? બિલકુલ નહિ. સાધુને સંપૂર્ણ સાક્ષાત્કાર થયો હતો. પ્રેમમાં તન્મય થયેલું શ્રીપુરુષનું બેડું પ્રેમના શિખરે ચડીને આર્જ સ્થિતિ અનુભવે છે. માતાઓ પોતાના બાળક ઉપર એટલો તો પ્રેમ ધરાવે છે કે તેમને પોતાનો આત્મા, પોતાના પ્રાણ કહીને સંજોષે છે; કારણ એકબીજાનો સ્વાર્થ-લલુપ્થતાનાં કારણો જુદાં નથી, એકજ છે.

પ્રભુનું સ્મરણ કરી, પ્રભુને ભેટી, તેની સાથે સંલગ્ન બની જઈ એવી તો અલેક્ષતા પ્રાપ્ત કરો કે પછી કોઈ દિવસ વિયોગની વાતજ ના રહે. “વલીયસી કેવલમીશ્વરેચ્છા” આમ રેટણ કરવા કરતાં “મારી ઇચ્છા પરિપૂર્ણ થાઓ” “મારીજ ઇચ્છાથી સઘળું બને છે” એમ દૃઢ માનો, એમ લખ્યા કરો.

નનદ્યમ્ નરસ્યાન્ન પશુ ચર્ષી ગૃધ્રીતીજા । દશ । યદુ । ત્તિ તે
 ક્ષન્તે । જનનોને જ થાય માટે નન્દગાયત્રીને તે ગાયત્રેય યદુ ઇ
 એમ પુત્રિતથી મિદ્ધ યુ સમુદેવ વ્યદ નન્દગાયત્રી ૧૦ પ્ર ગ્યા
 એમા પ્રમાણ પશુ ૭૦ મનાદા દેવગીત્ર પૂર્વ જન્મમા વ્યા ને
 રસપ્રાપ્ત-અન્યાગા દતા, ત્યાં અદ્યથી પ્રાપ્ત ૨૮૧ વચ્ચેન ।
 ગાયત્રી ૨૫૦ ગાયત્રી ૨૫૦ યદુ ગાયત્રી, એ ગુનાર્થે ૫ । નદિ
 તે પુરોત્તમ તે પુત્રો ગાયત્રી નદિ, તે તે વચ્ચેન, ૫ ખાતા ૧
 ૮૦૦થી ૨૫૦ થાય ૬ આમ થાય તે ૨૦૦૦ થાય થાય
 ગાયત્રી ૨૫૦ પુત્રીસૂત ગાયત્રી અગ નથી કુ પુત્રપુત્ર ગાયત્રી ૨૫૦-
 પોતમા તે નજ ધરે સમુદેવ વ્યદગાન પુત્રો પ્રમાણ લાન્ત
 મર્યાદે થાય ૬, ' આ ભગવાનને માતા મધી ' ૧૦ ઉદ્ધવ વા મ
 પાળ વો ૬ ' ભગવાન આ પ્રાપ્ત ૬ ' માટે ભક્ત ૧૦૦ ગાયત્રી ૨૫૦
 ૬ ન ત્યા મર્યાદ મળવે ૭ (ભક્તની ભાવના ૬ ન ગાયત્રી
 મિદ્ધ ૨૦) માટે કાલ ગાયત્રી ૭૦ નદિ આ ૧૦૦ શ્રીગાયત્રી
 ૧૦૦ ' ભક્તોના ઉદ્ધવ ગાયત્રી ૬ ગાયત્રી આ ૧૦૦ ગાયત્રી
 ૭૦ પ્રકર થાયો ૭૦ ' યદુદ્ધિવા ત ઉચ્ચાય વિભાગયન્તિ
 તત્તદ્વપુ પ્રણયસે સદનુચ્ચદાય આ ૨૫૦થી ૨૫૦ કે શ્રીમદ્-
 ગાયત્રી ૨૫૦ પગ ' નન્દસ્વામજ ઉત્પત્તિ આ ૨૫૦ ૧૧ શાસ્ત્રે ધિની-
 ૨૫૦ ' ને નાનાથીજ પુત્ર જન્મ્યો એવી શક્તિ ૧૦૦ ૧૧ '

નન્દગૃહ પુરપોતમાવિભાવપ્રમાણ તુ યોમાયાનાવનમ્, તત્ર
 તત્પ્રાદુભાવશ્ચ માયાપ્રાદ્માપેતમ્યા ભગવત્વરણરૂપન્યન વાદ્વિયમાણ-
 રૂપસહિવાન્, અન્યથા સા વસ્યાવરણ મ્યાત્ । મિન્નાયા તન્નિશ્ચ
 તિસ્તુ ન યેત, મૂર્ત્યુરૂપશક્તિવાત્ । નદિ કાપિ શક્તિ શક્તિમન્ત

લોકો તરફ પીઠ ફેરવીને એક લૂગડાનો કકડો પોતાના માથા પર ઝોલી લીધો. પછી પેલા કબૂતરને પકડીને તેની ડોક મરડી નાખી અને તેને લઇને ગુરુ પાસે આવી કહેવા લાગ્યો: “ ગુરુજી, ગુરુજી ! આપની આજ્ઞા ંભવી. જીઓ, આ આપે કહ્યું તે કરી આવ્યો ! ” ગુરુએ પૂછ્યું: “ ભાઈ ! આ કબૂતરને તેં માર્યું, ત્યારે કેાઈ તને જોતું તો નહોતું ને ? ” શિષ્ય જોલ્યો: “ ના, કેાઈ નહોતું. ” ગુરુએ કહ્યું: “ ઠીક, હવે તારો સાથી શું કરે છે તે જોઈએ. ”

પેલો ખીજે છોકરો ઘાડા જંગલમાં ગયો અને કબૂતરની ડોકી મરડી નાખવા તૈયાર થયો. તે સમયે તે ગરીબ પક્ષીની આંખો દયા બિપજે તેવી બેળાકળી થઈ અને તે પોતાના ધાતક તરફ જોઈ રહી હતી. આ આંખોમાં કાંઈ એવું તો તેજ પ્રકાશતું હતું કે, પેલો છોકરો ગભરાયો; ગુરુના કહેવા પ્રમાણે કરવા જતાં વાત વસમી લાગી. આ એકાંત સ્થળમાં પણ કેાઈ જોતું નથી તે વાત ખોટી લાગી; કારણકે “ અન્ય કેાઈ ” જોનાર તરીકે પોતાના કૃત્યનો સાક્ષી કબૂતરની આંખોમાં જણાયો. આહા ! કેાઈ એવું સ્થળજ નથી કે જ્યાં આપણે એકલા હોઈએ ! છોકરાને વિચાર થયો કે, હવે શું કરવું ને ક્યાં જવું ? તે તો જંગલમાં આગળ ને આગળ ચાલ્યો ગયો. ફરીથી કબૂતરની ડોક મરડવા જતાં એની એજ આંખો ટગર ટગર સામું જોઈ રહી. વખતો-વખત આમ થવા માંડ્યું; પરંતુ ગુરુનો આદેશ અમલમાં મૂકી ના શક્યો. નિરાશ થઈ તે ગુરુ પાસે ગયો અને મસ્તક નમાવી રોઈ પડ્યો. કબૂતરને ગુરુના પગ આગળ મૂક્યું ને જોલ્યો: “ ગુરુજી ! સ્વામીજી ! આ સ્થિતિ ખમાતી નથી. ઈશ્વર વિષે જ્ઞાન આપો. આમ પરીક્ષા કરવા કરતાં ખીજે રસ્તો દેખાડો. દયા કરીને દિવ્ય જ્ઞાન આપો. ” ગુરુએ શિષ્યને છાતી સરસો આપ્યો અને પ્રેમથી કહ્યું: “ વહાલા શિષ્ય ! જેમ એકાંત સ્થળમાં પણ કૃત્ય કરતાં, કબૂતરની આંખોમાં તારા કૃત્યનો સાક્ષી જણાયો, તેમ તું ગમે ત્યાં હોય અને લાલચોથી ખરાબ કામ કરવા તત્પર થાય, ત્યારે યાદ રાખજે કે પ્રભુ સર્વત્ર છે ને સર્વ કૃત્યોનો સાક્ષી છે. પ્રભુ મને જુએ છે એ ખૂબ યાદ રાખજે. હરદમ ઈશ્વરને સાક્ષી રાખીનેજ તારું કૃત્ય કરજે. ”

હવે શરૂઆતમાં થતી ધાર્મિક સ્થિતિ વિષે કહીશું. “ હું તેનો છું ” “ હું પ્રભુનો છું ” આ સ્થિતિનો સાક્ષાત્કાર કરવો એ પણ

ધર્યાઓ તથા ભિમિઓ પણ હુંજ છું.

“પ્રકુલિત ગુલાબનાં સ્મિત, ઝાકળરૂપી મોતી, આનંદપ્રદ સૂર્યનાં કિરણો, રૂપેરી ચંદ્રપ્રકાશ, મીઠાં ને મધુર સ્વચ્છ રમતાં-કૂદતાં મોત્ત, જૂલતાં ઝાડો, એકબીજા સાથે લપટાઈ ગયેલી વેલી-ઓ, ગૂંતરવ કરતા બ્રમરો, એ સર્વે મારાજ વિચારો પ્રદર્શિત કરવાનાં સાધનો છે; મારાજ મધુર શ્વાસોચ્છ્વાસ છે. ‘સોહમ્’ માટે જન્મમરણ છે. સર્વ સારા ને નરસામાં, કડુતા ને મધુરતામાં હુંજ રમણ કરી રહ્યો છું.

“શું કહેં ને કયાં જઈ તેનો મને વિચાર નથી; કારણકે અખિલ પ્રલ્લાંડમાં હું વ્યાપ્ત છું. કાળ અને શક્તિ હુંજ છું. મારે ધર્યા કરવાની જરૂર નથી. શંકા અને દિલગીરીથી હું પીડાતો નથી; કારણકે મર્વનું મૂળ હુંજ છું. ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન અહીંજ છે. દૂર તે સમીપ છે. સર્વ સ્વાર્થ, બેડી ને બંધનો મારે તાબે છે. અરિ ને મિત્રનો અધિષ્ઠાતા હેવ હુંજ છું. મારી આજ્ઞા સર્વને માન્ય છે.”

ૐ!

ૐ!!

ૐ!!!

તેની રીતે મુખ્ય આમિતિય પણ ખીન આપના વિભાવપ
 ૧૧૧થી આત્મક કે ને આત્મક આમિતિય અનન્તપ દાસથી
 બુદ્ધ મગ વારણ હરી ગદે છે એ અપાન્તથીજ શીન્વાગિ િત્તો
 મગેગ નિહિને માટે મગાત મર્ આગમીમસ્તિ મગાત્મક થયો
 કે, તેમા જગત અમલમિતિ મુક્તિ નથી, અમાત્ય નથી

પ્રત્યેકો મુદ્દેવેન માત્રાનમેન નિરવિષ્ટાનમ્ ચમ્ચ ર્શનમનુ-
 પપન્નમિત્યનુપત્તિ પરાસ્તા। માસુદેવસ્ય તર્ગિષ્ટાનમ્ તત્ર નત્વાત્।
 માયા તુ લીલાયા રસપોષાયેતરાજ્ઞાનાય ન મધ્યમ્થનયા મ્પામ્યતિ ।

મગે મુદ્દેવે માયાને મથુન નામ ત્યાગે માયામિતિ નિત
 યમલ અમુ ફર્ગે નહિ માય એરી પ્રમ મરી નહિ, કા ૧૧
 માયાને નધ ગમા પા નજમા મુદ્દેવેનુ અધિષ્ઠાન ૭ માયા તા
 લીનામા અમુ પેપલ હગાન અને જીમને લીનાનુ ભા ન થરા
 દેવનુ કાગ હગાને મધ્યમ્થ તર્ગકે મેમશે

નનુ માયાયામ્નત્ર ગમને તપાપિ તદાચરણીયરૂપાન્તરમચ-
 પ્રસદ્ધ ઇતિ ચેત્ ન ।

શાકા-માયા ત્યા મથુન મર્ તેથી ત્યા ૧૧ ને ૧૧ અમુ-
 ૩૫ ગમગાનુ નરિય હાતુ જોમગે

તત્ર માયાયા ગમનમાત્રમ્, રતિકરાણામિતિ નારિર્ભાવ । આ
 કમરારાદુહીયામ્બરગમનાનન્તરલીલોપયોગિત્વેન ત્રજે એક તદવ-
 મ્યિતિ । ‘ગચ્છદેવિ વ્રજ મદ્રે’ ‘અચિવ્યન્તિ મનુવ્યાન્મા’મિત્યા
 િમગમદ્વચનાત્ । અત એ ફલપ્રકરણે ‘યોગમાયાપુષાશ્રિન’

સભા ભરાઈ, ત્યારે તે બદ્ધ થયેલા પોપટ પેલો ગૃહસ્થ કે જે ત્યાં હાજર હતો તેને પૂછ્યું: “કેમ લાઈ, મારા સંદેશાનો ઉત્તર મળ્યો કે નહિ?”

ગૃહસ્થે જવાબ આપ્યો: “પોપટજી ! જેવો તમારો સંદેશો મેં મહાત્માને વિદિત કર્યો, કે તરતજ તે મહાત્મા મૂર્ચ્છિત થઈ ગયા જેવા જણાયા અને નદીના પ્રવાહમાં તણાવા લાગ્યા.” સભામાં બેઠેલા લોકો આ સાંભળી બહુજ આશ્ચર્યચકિત થયા અને વિચારવા લાગ્યા કે, આનો અર્થ શો? તે પોપટ જો કે બુદ્ધિશાળી નહોતો, તોપણ તેને એ મહાત્માના વર્તનનું રહસ્ય સમજાયું અને “સાધુ મૂર્છા પામ્યા” એ શબ્દો સાંભળીને તરતજ તે મૂર્છા પામી બેભાન થઈ ગયો અને બાંહે મરી ગયો હોય એવો જણાયો. સભામાં બેઠેલા માણસોને આ જોઈને ઘણીજ તાબુખી લાગી અને કહેવા લાગ્યા કે, “ખરેખર, આ સંદેશો કંઈ ભેદવાળો હોવો જોઈએ!” જ્યારે પાસે બેઠેલા માણસોને લાગ્યું કે, આ પોપટ તો હવે મરી ગયો છે, ત્યારે તેમણે મરેલા પોપટને પાંજરામાં પૂરી રાખવો નહિ એમ ધારી પાંજરાનું બારણું ઉઘાડી નાખ્યું. જેવો તે પોપટને બિચકીને બહાર નાખવા ગયા કે તરતજ તે છૂટો થઈને બેઠી ગયો. પછી તેણે એ સભામાં બેઠેલા લોકોને સંબોધીને કહ્યું કે, “હે શ્રોતાજનો ! હે જગતના માનવીઓ ! તમે આ પવિત્રશાસ્ત્રો સાંભળવાને દરરોજ એકત્ર તો થાઓ છો; પરંતુ આત્માનુભવ, મુક્તિ અને પ્રેરણા કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, તે સંબંધી હજી તમે કંઈ પણ જાણતા નથી. તે મહાત્માનો જે સંદેશો મને કહેવામાં આવ્યો તે ઉપરથી હું જાણી શક્યો કે, તેઓ ખરી રીતે મૂર્છા પામ્યા નહોતા; પરંતુ મારા સંદેશાના પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર બાંહે કે મૂર્છા પામીને પોતે આપતા હોય એમ મને પ્રેરણા થઈ. આવી રીતે તે મહાત્માએ મને મુક્તિનો ખરો રસ્તો બતાવ્યો અને તે રસ્તો તે આજ છે કે, “બાહ્ય મૃત્યુ એજ અંતર્યામી અને મોક્ષનો માર્ગ છે.” દેહાત્મબુદ્ધિનો નાશ તેજ પ્રેરણાનો ખરો રસ્તો છે. દેહાત્મબુદ્ધિથી પર થવું, આધ્યાત્મિક સ્થિતિમાં જોડાવું, આંતરિક મોક્ષની એવી અવસ્થાએ પહોંચી જવું કે જ્યાં આ દેહ મૃતપ્રાય થાય છે, એજ મોક્ષનો સત્ય માર્ગ છે. જ્યારે આ મર્યાદિત અત્મ જીવનને, જ્યારે આ ક્ષુદ્રદેહાભિમાનને બૂલી જવાય છે, જ્યારે એને તદ્દન નિર્મૂળ કરવામાં આવે છે;

ભાવાત્મક પદ, તે પણ તે ગોપીજનો જ્યાર થી નિઃસંકલ્પ રે-
 મણી ત્યાં ભગવાનનાં ત્યાજ નન્દગૃહમાજ—ગાત્રુ સત્તુ
 અને તે ' ગોપીઓ આભણી દર્શ પામી ' ઇત્યાદિથી પણ વેતુ ,
 અર્થાત્ નન્દગૃહમા પૂર્વ અસ્થિત નહિ વાસેન પડીથી તેના
 આ પા પડીથી એટલે જ્યારે તે રામુદેન નહ દાગે મા પધાર્યા
 ત્યાર મા મુનનાં અધિગત રહિત થયુ, ત્યા નન્દગૃહનીના ઉદ
 થમા રહેતુ ભાનાત્મક રૂપે પાળ આવી પહાચુ આ મને આર
 સકાન્ત (નિક) થઈ ગયા, તેના અધિગત પ્રમાણે સજમા પ । ખમે
 આનંદન થશે ૬

અત્ર વાસુદેવાનિમાનભાવ આત્મક તત્કમાહુ અન્યયોત્તો વાસુ-
 દેવાનાવિભાવ કવલા માયા વાસુદેવમભિજ્ઞા, તયા જનિત સ્તન્ય સગ-
 વાન્ પુરુષોત્તમ શુદ્ધપદાશાભાવાત્ કથ પિત્રેદિત્યર્થ । અનાય-
 માશય । પુરુષોત્તમમ્યતુ સાક્ષાન્નનનાભાવાત્ સ્તન્યોત્પત્તિનિમિત્તા ।
 માયાયામ્તુ ' યજ્ઞોદાયા નન્દપત્ન્યા મવિવ્યતી નિ વાક્યાન્નનનમન્તીતિ
 સ્તન્યોત્પત્તિહેતુત્વાત્ । તત્ર વાસુદેવાનાવિભાવ કવલમાયાઅનિતસ્તન્યે
 મોગમાત્રસાધકમ્ય ઐતિકસ્નેહસમ્ભવસ્ય શુદ્ધિહેતુત્વામાવાન્ન સ્થિત
 વાત્વશુદ્ધર્ચનમ્પૌરુષિકમ્મમોક્તા શ્રીમત્તેન યગન્ ન પિત્રેત,
 નાદ્ગીક્રુયાદિતિ ॥ એતેન યગન્ના મોગામાવનાર્પૌરુષન સમર્પિતમ્ય
 મક્તાર્થમેવ તેષુ કૃપયા ન મ્નાયમર્પીતિ નિર્ણયિત ધવતિ ।

વાસુદેવગૃહ નન્દગૃહને ત્યાં પદ્ય ધર્યો-એ રાત્રી
 ગયા જો આ અ કટક ન મારીએ તા કે । માયાગૃહ । મુદે
 રહિત જન્મ ધર્યો કરનાય તે મારા । ને ન થવાથી જે મને -

સલા ભરાઈ, ત્યારે તે બદ્ધ થયેલા પોપટ પેલા ગૃહસ્થ કે જે ત્યાં હાજર હતો તેને પૂછ્યું: “કેમ ભાઈ, મારા સંદેશાનો ઉત્તર મળ્યો કે નહિ?”

ગૃહસ્થે જવાબ આપ્યો: “પોપટજી ! જેવો તમારો સંદેશો મેં મહાત્માને વિહિત કર્યો, કે તરતજ તે મહાત્મા મૂર્ચ્છિત થઈ ગયા જેવા જણાયા અને નદીના પ્રવાહમાં તણાવા લાગ્યા.” સલામાં બેઠેલા લોકો આ સાંભળી ગહુજ આશ્ચર્યચકિત થયા અને વિચારવા લાગ્યા કે, આનો અર્થ શો? તે પોપટ જો કે બુદ્ધિશાળી નહોતો, તોપણ તેને એ મહાત્માના વર્તનનું રહસ્ય સમજાયું અને “સાધુ-મૂર્છા પામ્યા” એ શબ્દો સાંભળીને તરતજ તે મૂર્છા પામી બેભાન થઈ ગયો અને બાણે મરી ગયો. હોય એવો જણાયો. સલામાં બેઠેલા માણસોને આ જોઈને ઘણીજ તાબુખી લાગી અને કહેવા લાગ્યા કે, “ખરેખર, આ સંદેશો કંઈ સેદવાળો હોયો જોઈએ!” ત્યારે ખાસે જિલેલા માણસોને લાગ્યું કે, આ પોપટ તો હવે મરી ગયો છે, ત્યારે તેમણે મરેલા પોપટને પાંજરામાં પૂરી રાખવો નહિ એમ ધારી પાંજરાનું બારણું ઉઘાડી નાખ્યું. જેવો તે પોપટને જિયદીને બહાર નાખવા ગયા કે તરતજ તે છૂટો થઈને જાડી ગયો. પછી તેણે એ સલામાં બેઠેલા લોકોને સંબોધીને કહ્યું કે, “હે શ્રીતાબનો ! હે જગતના માનવીઓ ! તમે આ પવિત્રશાસ્ત્રો સાંભળવાને દરરોજ એકત્ર તો થાઓ છો; પરંતુ આત્માનુભવ, મુક્તિ અને પ્રેરણા કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, તે સંબંધી હજી તમે કંઈ પણ બાણતા નથી. તે મહાત્માનો જે સંદેશો મને કહેવામાં આવ્યો તે ઉપરથી હું જાણી શક્યો કે, તેઓ ખરી રીતે મૂર્છા પામ્યા નહોતા; પરંતુ મારા સંદેશાના પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર બાણે કે મૂર્છા પામીને ચોતે આપતા હોય એમ મને પ્રેરણા થઈ. આવી રીતે તે મહાત્માએ મને મુક્તિનો ખરો રસ્તો બતાવ્યો અને તે રસ્તો તે આજ છે કે, “બાહ્ય મૃત્યુ એજ અંતર્યામી અને મોક્ષનો માર્ગ છે.” દેહાત્મબુદ્ધિનો નાશ તેજ પ્રેરણાનો ખરો રસ્તો છે. દેહાત્મબુદ્ધિથી પર થવું, આધ્યાત્મિક સ્થિતિમાં જોડાવું, આંતરિક મોક્ષની એવી અવસ્થાએ પહોંચી જવું કે જ્યાં આ દેહ મૃતપ્રાય થાય છે, એજ મોક્ષનો સત્ય માર્ગ છે. ત્યારે આ મર્યાદિત અદ્ય જીવનને, ત્યારે આ ક્ષુદ્ર દેહાભિમાનને ભૂલી જવાય છે, ત્યારે એને તદ્દન નિર્મૂળ કરવામાં

स्वेच्छम गी० तं जीपी०नोमा न्यन लग।तोयाभा मर्या प्र०८ थया,
 ओम गान०; अर्था० नि गा०न ताम्रो आ०८ प्र ० थया, ओ गान०
 ममर्थन ता श्री०व०य०शु श्री०ग०वन गी०ती १०० जी०मा आ
 १०० ३ २—

नि माधनक्यात्माय प्रादुर्भूतोऽस्मि शाकुलं ।

अतो वयं हि निश्चिन्ता जाता सर्वे न हि ।

नि म० य० प्र०मा ०१ प्र०भु श्री०गो०व० प्र०८ थया ॥ १००
 ०१मे न००११ निश्चिन्ता ०१ । श्री०

ननु 'पुरुषोत्तमस्तु नन्वग्रह एव मायया सह जातः' इत्युक्तं
 सहैव भगवताष्टम्यामेव तद्वारिभाय इति नयम्या न सा जातेत्यामन-
 ग्रम्याऽनुपपन्न इति चेत्, उच्यते । मायाया जनन पार्थक्येन स्थितौ
 पश्चति, ननु भगवता सह । नत एव तृतीयया प्राधान्यमुक्तम् ।
 भगवत् एव तदग्रतम्याष्टम्यामात्रभावः । सा तु प्रथक्तया वसदेवताया
 नयनानन्तः जातेत्याशयेन नयम्या च सा जातत्युक्तम् । अत एव
 पुत्रोत्सवादिकं तु शुद्धनयम्यामेव जानमित्युक्तम् । तस्या पृथग्भूताया
 मेव भावद्वयम् । तदनन्तरमेव चोत्तर इति नानुपपात्ते रायिन ।
 किञ्च, धराद्रोणयोग्यविष्टानभूतयोः स्वामिनेहृत्प्यम्ययोस्तद्भावा-
 त्मकयोः श्रीनन्दयशोद्व्योगवेश इति केनाप्यशेनाय न सशक्त य
 मेरकमुबोमिनिनि दिक् ।

मायास्तु नयशीले० प्राकृत्य- ॥५०॥ ॥ ॥ माय भक्ति

ત્યાં દ્વૈતપણું નહીં થાય છે. ત્યાં જ્ઞાતા, જ્ઞાન કે જ્ઞેય એવો કોઈ ભેદ રહેતો નથી. લોકો કહે છે કે, “આ મહાત્મા પુરુષ છે;” પરંતુ જો તે પોતે પોતાને મહાત્મા ગણતો હોય તો તે મહાત્મા નથી. જો તે પોતે પોતાને આત્મપ્રેરિત જ્ઞાની માનતો હોય તો તેને કદી પ્રેરણા પ્રાપ્ત થતી નથી. માત્ર લોકો તેને મહાત્મા અને પ્રેરિત પુરુષ કહી શકે. મનુષ્યો મેઘધનુષ્ય તરફ જુઓ છે અને તેથી રંગબેરંગી છાયા જોઈને આહ્વાદ પામે છે, સદા તેનાં વખાણ કર્યા કરે છે; પરંતુ જે સ્થળે તે મેઘધનુષ્ય હોય છે, તેજ સ્થળે જઈને તમે જોશો તો તમને ત્યાં મેઘધનુષ્ય જેવી કોઈ વસ્તુ જણાશે નહિ. માત્ર તે સ્થળની સામી જાણુએ ઊભેલા લોકોનેજ તે મેઘધનુષ્ય જણાય છે.

આવીજ રીતે લોકો પોતાની દૃષ્ટિથી કોઈ પણ પુરુષને મહાત્મા, પ્રેરણાચક્રત્રિકાળજ્ઞાની, તત્ત્વવેત્તા, પ્રખર લેખક કે દિવ્ય વિચારશીલ ગણે છે; પરંતુ પોતાની દૃષ્ટિથી તે માણસને “હું લેખક છું,” “મને અંતઃસ્ફુરણ થાય છે” એવો કોઈ પણ જાતનો ભ્રમ થતો નથી. તેનું કશું પણ તેને જ્ઞાન હોતું નથી. કારીગરે પોતાની જાતને પોતાની કારીગરીમાંજ સમર્પણ કરવી જોઈએ. મધમાખીઓ જેવી રીતે પોતાનું આખું જીવન પોતાના ડાંખમાં સમર્પણ કરે છે, તેવીજ રીતે કારીગરોએ પણ પોતાનું સર્વસ્વ જીવન પોતાની કારીગરીમાંજ સમર્પણ કરવું જોઈએ. આમાંજ અંતઃપ્રેરણાનું સર્વ રહસ્ય સમાયેલું છે. મધમાખી જ્યારે તમને ડાંખ મારે છે, ત્યારે તે ડાંખ મારીને તરતજ મરણ પામે છે, આવીજ રીતે એનેજ ખરો અંતઃપ્રેરણાવાળો જ્ઞાની કહેવાય, કે તે જે કાર્ય કરે છે, તેમાં પોતાની જાતને સંપૂર્ણ રીતે હોમી દે છે. આજ સર્વ રહસ્યનું રહસ્ય છે. તમને અંતઃ પ્રેરણા થાય અને તેજ વખતે તમે તેના લોકતા હો, એવું કદી પણ જાની શકે નહિ. તમે કોઈ પણ વસ્તુના સુખના લોકતા બનો, એટલે તમે જોશો કે પછી તમને કોઈ પણ જાતની અંતઃસ્ફુરણ થશે નહિ. તમારી અંતઃસ્ફુરણનો તો જગતના માનવીઓજ ઉપલોગ કરશે. લોકતાપણું અને અંતઃપ્રેરણા એ બંને કદી સાથે હોઈ શકે નહિ. તમે આનંદના લોકતા નહિ થાઓ; પરંતુ એ સ્થિતિથી પણ પર આનંદસ્વરૂપ થઈ જવાના.

પતાંગિયું દીપકની જ્યોતિમાં પડે છે અને પોતાનો પ્રેમ ફેલા

इति श्रीवल्लभायैवयं श्रीविष्णुचरणरेणुमाभिलाषदानानुदासश्री-
हृदितासरित्ति नमस्तुभ्रादुर्भावविचार समाप्त ।

१ ते श्री (५) ना १५ वृषा ॥ २॥ अथो यमी ।
२॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥
११॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥
२१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥

आगच्छ नमो तस्य आगच्छ विदुष्य १२२० श्री २॥ विष्णुमायाया
हामान १॥ श्रीविष्णुमायाया १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥

३५. श्रीहरिरायविरचितप्रभुप्राकट्यविचारः ॥

“पुत्रपोत्तमस्तु नन्दगृह एव मायया सह जात” इत्यत्रेदं
विचार्यते, “नन्दस्त्वाम्मज दुपन्न” “वसुदेवगृह साक्षा” इति—
वाक्याभ्यामुभयत्र पूर्णमैव प्रादुर्भावो वाच्य, स चैककाल एव,
पूर्णपुरपोत्तमाविर्भावमैकत्वात्, “अथ सर्वगुणोपेत” इतिवाक्यात्,
अत एव मुहूर्तानन्तर मायाजनन, आदिदेविकस्त्रीलाकारस्य तदा—
विर्भावानायास्तात् ।

श्री पुरुषोत्तम तो श्रीनन्दनाथस्य नृद्धभाज भाषाणी

કે જેથી ચોતરફ ઝાકળ વરસે છે અને મંદ, મધુર પવનની લહરીઓ વાય છે ? એવું શું છે કે જેથી આ સમસ્ત વિશ્વ પ્રેરિત થાય છે ? વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર આપણને કહે છે કે, આ ત્રેરણાનું કારણ જેને આપણે એક પરિપૂર્ણ અવસ્થા કહીએ છીએ તે છે. હવે આ શબ્દ એવો છે કે તેને સ્પષ્ટ સમજાવવાની જરૂર છે. એક દૂધનો ખ્યાલો લો. તેની અંદર ખાંડ નાખો એટલે તે ઝોગળી જશે. વળી ખીંછ થોડી ખાંડ એમાં નાખો અને તે પણ પાછી ઝોગળી જશે. એમ વારંવાર ખાંડ નાખતાં નાખતાં આખરે એવી પરાકાષ્ટા-હદ આવશે કે પછી એમાં નાખેલી ખાંડ જરી પણ ઝોગળશે નહિ. આ હદ, આ અવસ્થા, આ પરાકાષ્ટા, તેનેજ વસ્તુની પરિપૂર્ણાવસ્થા કહેવામાં આવે છે. આવીજ રીતે આપણે જોઈએ છીએ કે પાણી અમુક હદ સુધીજ મીઠાને ઝોગળી શકે છે, એમ છતાં જો એની અંદર વધારે મીઠું ઉમેરવામાં આવે, તો તે ઝોગળ્યા વગર એમ ને એમ તળિયે પડ્યું રહેશે. અત્રે પાણી મીઠાથી પૂર્ણપણે ભરપૂર છે. પાણી માટી વડે પણ આ પ્રમાણે પરિપૂર્ણ થાય છે. આપણે પાણીમાં અમુક પ્રમાણમાં માટી નાખીએ અને તે ઝોગળી જશે; પરંતુ એની હદ ઉપરાંત જરી પણ વધારે માટી તેમાં નાખીએ તો તે ઝોગળશે નહિ.

આપણી આસપાસ જે વાતાવરણ આવી રહેલું છે, તેની અંદર નોંધદ્રોજન ઓકિસજન, કાર્બન ડાયોક્સાઈડ, જીવનદ્રવ્ય ને ખીંજ કેટલાક જીદી જીદી જાતના ભૌતિક પરમાણુઓ રહેલા છે. આ વાતાવરણની અંદર વરાળ રહેલી છે. એ વાતાવરણમાં જલકણ ત્યારે તરફ ઊડતા રહે છે; પરંતુ જ્યારે હદ ઉપરાંત વરાળરૂપે જળ આપણા વાતાવરણમાં ભરાય છે, ત્યારે વધારાની વરાળ આપણને દૃશ્યમાન થાય છે અને એ હદ ઉપરાંતનું વધારાનું જળ વરસાદ અથવા ઝાકળરૂપે નીચે પૃથ્વી ઉપર પડે છે. આવી રીતે જ્યારે વાતાવરણ પાણીથી ભરપૂર થાય છે અને તેની હદ ઉપરાંતનું જળ સમાવી શકતું નથી, ત્યારે આપણી પૃથ્વી ઉપર વરસાદ પડે છે, ઝાકળ પડે છે, ઝરમર ઝરમર મેહુંલો વરસે છે અને વાતાવરણમાં આવાજ ખીંજ બનાવે બનવા પામે છે. વરસાદ પડવા વગેરેના આવા ફેરફાર, આપણું વાતાવરણ પાણી વડે જ્યારે પરિપૂર્ણ રીતે ભરપૂર થાય છે, ત્યારેજ આપણને માલૂમ આ પરિપૂર્ણાવસ્થા કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે તે આપણે

શ્રદ્ધા માયા ॥ માથે પ્રકટ થયા, પંજવા વાટગાળેના મલક
 મિટ્ટી જેમ માથાથી વીંટળાળેનાજ પુનઃોત્તમ પામ્યો થયા, દેમડ ત્યા
 તે મમથે નિજ અલ્પન અપ માયા કાર્ય છે જો તેજ મમથે માયાથી
 ન વીંટળાળેના પ્રભુ માઠાત્ દર્શનનુ દાન કરે તો શીતન્દ્રાદિ જ્ઞાના
 દા શતા તે મળી વચન ચર્ચા જાપ અને તેમ થાય તો અગ્નિમ
 મારી હીલાજ વડે નહિ. આથીજ શી મુકે રેખાનત્ શીતન્દ્રાદિ
 હોયે તમ તરુતિ પાલકરી નથી શીતન્દ્રાદિ શીતે ગાયાગ્નયુક્ત
 નિવ થયાથી માયાકૃત નિદ્રાએ કરીને નેમ ॥ જ્ઞાન પામ્યો અયુ નથી.
 શીતરુદેવના શ્રદ્ધા તો શીતરુદેવજીએ કહેલા તપના દૈત્ય લાગન
 ત્યાજીને છે એમ જાણવું જ, નાભિમા ૧૫ કાર્ય ત્યા મુકે
 તે ॥ માયાથી સારે મમ ન થના વ્યત્તી માથે પ્રકટ થયા,
 દેમડે માયાત્મના ॥ અમા ૧૫ કા ૧ ૧૧નુ છે

માહાત્મ્યજ્ઞાનસંપાદનસ્ય કિં પ્રમાણમિતિ ચેત “નમદ્ભુત”-
 મિત્યાદિનો તર્ક તદ્દર્શનનિરૂપણાત્ ॥

શીતરુદેવ ॥ મમક્ષ બદ્ધસહિત પ્રકટ થયામા નુ પમા ૨
 ‘ન મમક્ષુત રત્યાદિ શ્લોકમા અદ્ભુતિજ ભમદર્શનનુ નિરૂ
 ૧૧ નુ છે

નનુપ્રયુગ્મરૂપેણૈવ તત્ત્વાવિભાવ ઇતિચેન્ન, ‘આવિવશાશભાગને -
 તિવાસ્યવિરોધાત્, અજ્ઞાના ભાગેન સ્વય પુરપોત્તમ આવિવશેતિ
 તદર્થાત્ ॥ વસુદેવગૃહે “વિદિતોમિ મવાનિ” ત્યાત્તિવાસ્યાનિ તુ સ્પષ્ટમય
 વિરધ્યેરન્ ॥ પ્રયુગ્મત્વહેન સ્વસ્ય તદ્દશમન્વિત્વ ન ત્વાવિભાવ ॥

કે જેથી ચોતરફ ઝાકળ વરસે છે અને મંદ, મધુર પવનની લહરીઓ વાય છે ? એવું શું છે કે જેથી આ સમસ્ત વિશ્વ પ્રેરિત થાય છે ? વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર આપણને કહે છે કે, આ પ્રેરણાનું કારણ જેને આપણે એક પરિપૂર્ણ અવસ્થા કહીએ છીએ તે છે. હવે આ શબ્દ એવો છે કે તેને સ્પષ્ટ સમજાવવાની જરૂર છે. એક દૂધનો ખ્યાલો લો. તેની અંદર ખાંડ નાખો એટલે તે ઝોગળી જશે. વળી બીજી થોડી ખાંડ એમાં નાખો અને તે પણ પાછી ઝોગળી જશે. એમ વારંવાર ખાંડ નાખતાં નાખતાં આખરે એવી પરાકાષ્ટા-હદ આવશે કે પછી એમાં નાખેલી ખાંડ જરી પણ ઝોગળશે નહિ. આ હદ, આ અવસ્થા, આ પરાકાષ્ટા, તેનેજ વસ્તુની પરિપૂર્ણાવસ્થા કહેવામાં આવે છે. આવીજ રીતે આપણે બેઠાં છીએ કે પાણી અમુક હદ સુધીજ મીઠાને ઝોગળી શકે છે, એમ છતાં બે એની અંદર વધારે મીઠું ઉમેરવામાં આવે, તો તે ઝોગળ્યા વગર એમને એમ તળિયે પડવું રહેશે. અત્રે પાણી મીઠાથી પૂર્ણપણે ભરપૂર છે. પાણી માટી વડે પણ આ પ્રમાણે પરિપૂર્ણ થાય છે. આપણે પાણીમાં અમુક પ્રમાણમાં માટી નાખીએ અને તે ઝોગળી જશે; પરંતુ એની હદ ઉપરાંત જરી પણ વધારે માટી તેમાં નાખીએ તો તે ઝોગળશે નહિ.

આપણી આસપાસ જે વાતાવરણ આવી રહેલું છે, તેની અંદર નાંચદ્રોજન ઓક્સિજન, કાર્બન ડાયોક્સાઇડ, જીવનદ્રવ્ય ને બીજા કેટલાક જીવી જીવી જાતના ભૌતિક પરમાણુઓ રહેલા છે. આ વાતાવરણની અંદર વરાળ રહેલી છે. એ વાતાવરણમાં જલકણ ચારે તરફ જોડતા રહે છે; પરંતુ જ્યારે હદ ઉપરાંત વરાળરૂપે જળ આપણા વાતાવરણમાં ભરાય છે, ત્યારે વધારાની વરાળ આપણને દૃશ્યમાન થાય છે અને એ હદ ઉપરાંતનું વધારાનું જળ વરસાદ અથવા ઝાકળરૂપે નીચે પૃથ્વી-ઉપર પડે છે. આવી રીતે જ્યારે વાતાવરણ પાણીથી ભરપૂર થાય છે અને તેની હદ ઉપરાંતનું જળ સમાવી શકતું નથી, ત્યારે આપણી પૃથ્વી ઉપર વરસાદ પડે છે, ઝાકળ પડે છે, ઝરમર ઝરમર મેહુલો વરસે છે અને વાતાવરણમાં આવાજ બીજા બનાવો બનવા પામે છે. વરસાદ પડવા તોરેના આવા ફેરફાર, આપણું વાતાવરણ પાણી વડે જ્યારે પરિપૂર્ણ રીતે ભરપૂર થાય છે, ત્યારેજ આપણને માલૂમ આ પરિપૂર્ણાવસ્થા કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે તે આપણે -

પણ પ્રાદુર્ભાવ કઠીને તે માયાની માથેજ નિજ પ્રાદુર્ભાવ કર્યા છે, ધર્મનું કાર્ય જેમ માયામાંગા । કે જેમ ભગવદ્દર્શન માયાનું કાર્ય ૨. તેથી તે નમથે માયામયન ભગવતપ્રાદુર્ભાવ થયો છે આપ્રાદુર્ભાવમાયા નિજાએ સમ્પાદા કઠી શ નહિ, આર્યજ 'તુ તો ધી ૧૬૫૮ ૧ી યાગજોત્તમા પ્રકટ થકરા' એમ ભગવાનની સત્ગતિ થાય છે, અન્યથા ભગવદ્દિન કેવલ માયાનું ત્યા પ્રાકર્યજ ધર્મનું નહી જાય ત્યા ભગવદ્દારિનાર હોય ત્યા વન માયા પ્રમ થક નહેજ હિ મા । 'નિર્નિમાન' છે ૬૮ ૧ી શક્ય આવી પ્રમા ૭

નમુ "નમ્યા સા નાતે" ત્યગ્રાગ્રિમગ્રન્થોનુપપન્ન ફનિ ચેન્ન, પૂર્વ ભગવતપ્રાદુર્ભાવમથે સા મ્થિતાપિ ન મેટેનાસીન્, સહમાવાત્ । તતો ભગવદાગમનસમયેન તત્રત્યાના ચામોદાર્થ ભગવા સત્તશાદ્ધિક્ષા જાતંતીદમેન તમ્યા જનન શક્તિરૂપાયા ધમરૂપેણ ચાદિર્ભૂય મ્થવાયે-વર્તત્વ । ૩૮ તવામે 'તવા હન નિવાનયેન નત્કાર્યનિરૂપણ, તન સર્વેષા મ્થાપે નિષ્પ્રત્યૂત્થભગવદાગમનસિદ્ધિ, પથ્યાત્ વસન્યામોદાય મયજનસ્ત્વાય તમ્યા નયનમ્ ।

ભગવાન ૨૧૬ ૧ી નીચે પ્રકર થયા આ 'મારા નરમી દિવમે પ્રકટ થક' એમ અગ્રિમ શ્રીમ્તોશધિની મ્થમા નિરોવ પ્રાપ્ત કરો એમ શકા પછુ ન કરી પૂર્વ ભગવતપ્રાદુર્ભાવમલમા માયા ઉપગ્રિયનજ ન્તી, પરન્તુ તેનો માત્ર મદભાવ દતો, ભગવાનથી ભિન્ન માયા ન હતી તેપણી ભગવતગમન સમયે ત્યા મેટેનાએના વામોદાર્થ મારા ભગવાનથી ભિન્ન થત આજ માયાનું જન્મ અથાત્ ગમ્તિરૂપ માયા ધમરૂપે મદાત પ્રમ થક । ૨૧મા ૨૭

સ્થિતિએ બાય છે, ત્યારેજ તમારા વિચારો શબ્દરૂપે તમારા કાગળ ઉપર લખાય છે.

તમારામાંથી જેમણે ગણિતના કઠિન દાખલાઓ ગણવાનો, તેમજ તત્ત્વજ્ઞાનના ગૂઢ પ્રશ્નોનો ખુલાસો મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હશે, તેઓ બલિત્તિઅનુભવથી 'રામ'ના આ કથન સાથે ખરાબર એકમત થશે. આપણે એક ગણિતનો કઠિન દાખલો ગણવા બેસીએ; પરંતુ આપણું મન ખીણ કોઈ બાંજગડમાં ગૂંથાયેલું હોય છે, તો પ્રયત્ન કર્યો છતાં પણ દાખલો બેસતો નથી; ત્યારે તમે જરા અકળાઓ છો અને ખીણ વસ્તુઓમાંથી મનને તમે દૂર કરો છો અર્થાત્ ગણિતનો અસુક દાખલો બેસાડવાનોજ વિચાર માત્ર તમારા સન્મુખ તરવરી રહે છે. આમ છતાં હજી પણ તે દાખલો બેસતો નથી. ખીણ બધી વૃત્તિઓ અને બહારના વિષયોનો સંગ જો કે દૂર થાય છે, તથાપિ "હું કહું છું, હું તેનું માન ખાટીશ" એવો અહંકારનો વિચાર ત્યાં કાયમ રહે છે. પછી શું થાય છે તે બુઝો. થોડી વાર પછી જ્યારે તમે તે દાખલો પાછો ગણવા માંડો છો અને તેના સંબંધમાં ઉપરાઉપરી વિચાર કર્યા કરો છો, ત્યારે અહંકારનો-અર્થાત્ મારાતારાનો તથા દેશકાળનો સંઘર્ષો વિચાર નાશ પામે છે અને જે દાખલો બેસતો નથી, તે બેસાડવાનોજ માત્ર વિચાર રમી રહે છે. જ્યારે આવી પરાકાષ્ઠાની સ્થિતિ આવે છે, ત્યારે તમારા મનમાં એકજ વિચાર વ્યાપી રહે છે અર્થાત્ આપણે તે વિચારરૂપ બની જઈએ છીએ. આજ સ્થિતિમાં પતંગ અગ્નિની જ્વાળામાં પોતાને બાળી ભસ્મ કરે છે અને મધમાખીઓ પોતાની જિંદગીનો લોગ આપે છે. આ સ્થિતિમાં લોકતૃત્વનો વિચાર નાશ પામે છે અને છુદ્દ અહંકાર રહેતો નથી. આવી પરાકાષ્ઠાની સ્થિતિએજ દેહાભિમાનનો નાશ થાય છે. આ સ્થિતિ જ્યાં થઈ કે તરતજ અંતઃસ્ફુરણ થવા લાગે છે. તમારા હૃદયમાંથી એકદમ વીજળીના ઝબકારા માફક ગણિતના કઠિન દાખલાના સમાધાનનું સ્ફુરણ થઈ આવે છે ! "મને સૂઝી આવ્યું, મને ગમ પડી" આવાં આવાં વાક્યો બોલતાં લોકોને તમે નથી સાંભળ્યા? આવી જીવન-મુક્તિ સિવાય તમને કદી આનંદ કે અંતઃત્રેરણા થશે નહિ.

કારીગરો, શિક્ષકો, તત્ત્વજ્ઞાનીઓ અને તત્ત્વચિંતકો પોતે પોતાના વિષયોમાં ત્રેરણા પામે છે; પરંતુ આ ત્રેરણા માત્ર દેહા-

પુરુષોત્તમાગિર્ભાવ દિવસ તો અષ્ટમાજી અને તે પછી શુદ્ધ
અર્ધાત્ર મમ્મી એ એ મ રાંદત, ત્રાણ કે અર્ધાત્ર મમ્મીએ તર માર્ત
પર્મન્ન આટમી શુદ્ધ ક. આ શુદ્ધ અષ્ટમીમાજી ભાવત્રાદુર્ભાવ છે,
મમ્મીયુક્ત અષ્ટમીમા પ્રાદુર્ભાવ નથી સમમી-નેયયુક્ત અષ્ટમીમા
જે પ્રાદુર્ભાવેત્મયનતાદિ કરે છે, તેમને આન્યદાકૃતિનો દોષ સાગે
જે, લાગે છે તે આગે પ્રાદુર્ભાવ તિથિજ નથી

નનુ एव नक्षत्रमपि रोहिणीसंज्ञा स्थित तत्र तत्रेति वृत्तिर्वा-
वेवस्तस्मिन्नपि दोषायेति चेन्न, “यत्तोयानि जन्मक्ष” इति वाक्यात्
रोहिणो नक्षत्रमष्टम्याમग्रिमनवम्याञ्च वृत्तिकारिदमेव दुरय, तादृश एव
પ્રાદુર્ભાવત્તસ્મિન્નથર્ગવેવ વ્રતોત્ત્વદાઝકળન્યદોષરવાત । તરમાત્
શુદ્ધાષ્ટમીમિથિયેવ જન્મદિનત્રાદૈષ્ણવૈસ્પોષ્યા ।

ત્યાં નો તે નયે રાંદત્રી નક્ષા । જ નથ કૃતિગ દેવ પમ
દોષપરપદગણને એમ રૂદા ન કરી “યતોયાનિ જન્મક્ષ” વાક્યથી
અષ્ટમીમા અને અશ્વિમ નવમીમા ઉભા તિથિમા રોહિણી-નક્ષત્ર
નુપ છે, અર્ધાત્ર મતિ-નાવિદજ છે ભાવત્રાદુર્ભાવ નાદ । કૃતિકા
વિદ રોહિણીમા ઉવાચી મતિઝવેમમા નાત્મનાદિ કરનામા દોષ
નથી, માર્ગજ શુદ્ધ ઇર્મીતિથિજ જન્મદિવસ દોષથી નક્ષત્ર નિષ્કાર ન
કરના એવ માર્ગજીજ વૈષ્ણવોએ ઉોધની

નનુ तिथिक्षये शुद्धाष्टम्यभावे कापोप्येति चेर्गावभावेऽन्यावा-
रत्वेन तदनुकूलत्वानवम्येयोपोष્યા न सप्तमीनन्ययुगाष्टम्यपि । अत्र
एव “विहाय नवमी” इत्यादिवाक्यानि । अनुकूलमन्नवम्येव ‘केवला’

છે. એ વાદમાંથી મુરસ સ્વરનીકળે છે, તેજ વખતે તમને હૃદય-માં પ્રેરણા થાય છે આ અંતઃપ્રેરણા એજ કર્તા-ઈશ્વર છે. જ્યારે હૃદયક અહંતા નાથ પામે છે, ત્યારેજ મનુષ્યને આ અંતઃ-પ્રેરણા થાય છે.

આપણે બાણીએ છીએ કે, કાઈસ્ટે લોકોને પોતાનો ઉપદેશ આપવો શરૂ કર્યો, તે પહેલાં સેતાને તેને આ સંસારનાં મુખ લોગવવા માટે અનેક રીતે લલચાવવા પ્રયત્ન કર્યો. તેના ઉપ-લોગને માટે સખ્ત લોક હતા. ખાવાને માટે અનેક જાતના રસ-વાળા અને સ્વાદિષ્ટ પદાર્થો હતા. રાજ્ય કરવા માટે મહારાજ્ય હતું. અનેક પ્રકારના અમલકારો કરી દુનિયામાં તેને યશ મેળવ-વાનો હતો. આવી આવી વિવિધ લાલચો અને આકર્ષક વસ્તુઓ તેની સામે હતી; પરંતુ કાઈસ્ટે કહ્યું કે, “હે સેતાન! ચાલ, ખાનુ પર રહે, મારે તારા હાથનું કશુંયે લેવું નથી.” કેવા ઉત્તમ વચનો! હે અમેરિકા અને યુરોપના લોકો! કાઈસ્ટનો આ ઉપદેશ સદા તમારી સન્મુખ રાખો કે, “હે સેતાન! તું મારી સામે ન આવ; મારે તારા હાથનું કશુંયે લેવું નથી.” આ સઘળી બાહ્ય અસત્, ભૌતિક વસ્તુની મારામારી, ખેંચાખેંચી અને લૂંટાલૂંટ, છતાં કાઈસ્ટનો આ ઉપદેશ તમારે ધ્યાનમાં રાખવો જોઈએ. કાઈસ્ટે આ સંસારની દરેક વસ્તુનો ત્યાગ કર્યો હતો. તેણે ત્યાગ અને ક્રોધ (આત્મલોગ)નો સ્વીકાર કર્યો છે. તેણે યથાર્થ સંન્યાસ ધારણ કર્યો છે. તમારી આગળ પ્રેરણાનું આ રહસ્ય અને દષ્ટાંત મોબૂદ છે. જ્યાંસુધી લોકતૃત્વ અને કર્તૃત્વનો વિચાર તમારા મગજમાં ઠસેલો છે, જ્યાંસુધી “હું કદં છું, હું કદં છું, મારે માન ખાટવાનું છે” એવા વિચાર તદ્દન નષ્ટ થાય નહિ, ત્યાંસુધી તમને કદી પ્રેરણા થવાની નથી.

યથો નેત્રી નદમીના મધ્યાહ્નમિનયપર્યન્તજ ઉપોપાદ્ય મદૈવ પ્રાપ્ત
 થાય અને જન્માષ્ટમીને દિને તો બોજનજ પ્રાપ્ત થાય; અને તેમ
 સાથે તો સન્ધ્ય સ્મૃતિવચનનો વિશેષ પ્રાપ્ત થાય. નિગન્ધમા
 “અન્યન્યપિ તથા કુર્યાત્” નું વ્યાખ્યાન કરીને “ઉસવો યત્ર વૈ દ્વરે”
 ત્યાદિથી ઉત્તમવનિમિષક વ્રતાન્દિ તો કેવળ નૃમિદ્વજ્યન્તીમાજ
 અને વામનજ્યન્તીમાજ કલેષુ છે, નગમિદ્વ અને વામન ભગ.
 ત્મજ્યન્તી હોવાથી શીકૃષ્ણજાતને ઉત્તમાદ સાથે છે તેથી, તે ઉત્તમ
 આવનાર ભક્તનાત્મક હોવાથી અનુકૂળ છે તેથી, ઉત્તમમા ઉપોપાદ્ય
 સ્વર્ગ છે તેથી, ભગવદ્ભવેન હૃદયે કરીને તે જો જ્યન્તીમાં ઉત્તમ
 પર્યન્તજ ઉપોપાદ્યિક દ્રવ્યું, આદોના નદિ આજ હૃદયથી નિજ
 ન્ધમા વામનજ્યન્તીના ઉત્તમવક્રજ્યન્ત્રનન્ધમા “નૃમિદ્વજ્યન્તીના
 ઉત્તમ હોય તો” ત્યાન્દિ કલ્પિકાથી ઉત્તમવની કૃતાકૃતતાથીજ તદ્વજ
 મનનં પણ કૃત જ્ઞાન ન્ધકૃત્ છે.

નનુ જન્માષ્ટમીત્રનમપિ મયાગ્રમાર્ગીયમેવંતિ ચેન્ન, સ્વપ્રભુપ્રાદુ-
 ભાવદિનત્વેન તસ્મિન્ સ્વદેવે સ્વરૂપાદૌ પ્રાદુભાવાશયા પુષ્ટિમાર્ગીય-
 રપિ લૌકિકમર્મભોગવિવર્જનાત્ । લૌકિકમોગસ્તુ વાવકઃ પ્રાદુભાવે,
 અશુદ્ધે દિદિ તદનાવિર્ભાવાત્ । ઇતાવાન્ વિશેષ-દર્શકેવ વ્રત કર્તૃ-
 ભેદેન દ્વિવિધં શ્રવણાદિવત્, ન તુ વનમેદો નિર્ણયમેદશ્ચ । અન્યથા
 પુષ્ટિમાર્ગીણામર્મત્વ સ્યાત્ । ન હિ પુષ્ટિમાર્ગે પ્રગમ ઈવ ત્યાગો
 નન્દાદામિહદ્વાદિમિશ્ર સર્વધર્મફરણાત્, વિન્તુ ઈર્મિણિ કેવલે પ્રાપ્તો
 અત એવ સ્વામિનીનામપિ ફલદશાયામેવ “સન્ન્યન્ય” “કાશ્ચદક્ષત”
 ઈતિવાક્યાભ્યાં લોચનદ્રવ્યાગ ઉક્તઃ ।

રતું તથા બળતું જ્ઞાન થવા લાગ્યું અને પોતે અજિત છે, એમ તેમનો નિશ્ચય થયો. વારંવારની છતથી તેઓના મનમાં પોતાના સંબંધમાં વિજેતા હોવાનો વિચાર બંધાયો. આ યોદ્ધાઓ દેહ-રૂપી પિંજરામાં પુરાયા અને પોતાને બંદીવાન બનાવ્યા. “હું કંઈ છું” અથવા “હું મહાન યોદ્ધો છું” એવા વિચારોએ તેમના મનમાં ઘર ઘાલ્યું અને તેમને શુભામ બનાવ્યા. તેમની અંદર દિવ્ય અંતરાત્માની જગ્યાએ હુલ્લક અહંકારનો વાસ થયો. એ અસુરોની આવી સ્થિતિ થયાથી લોકો તેને સહજમાં છતી શક્યા. આમ દેહાધ્યાસ અને કર્તાપણના ભાવથી અસુરો જિતાયા અને કેદ પકડાયા.

હવે આ દષ્ટાંતનો સાર શો છે એ તમે વિચારો. જ્યાંસુધી તમે ધ્વિરના એક તંત્ર તરીકે કામ કરો છો અને જ્યાંસુધી તમે દૈવીસત્તામાં સ્થિત છો, ત્યાંસુધી તમે કોઈથી પણ ન જિતાઓ એવા અજિત છો. “હું લોકતા છું,” “હું કર્તા છું” આવા વિચારથી પર સ્થિતિવાળા પેલા ત્રણ અસુરોની પેઠે તમે અજેય છો; પરંતુ જ્યારે લોકો તમારી પાસે આવી તમારાં વખાણ કરે, તમને મગર બનાવે, તમારી ખુશામત કરી તમને જીંચે ચઢાવે, હરેક પ્રકારે તમારા મનને રૂથતી તમારી તારીફ કરે; ત્યારે તમે એક અજિત ને વિજયવંત છો, એમ તમને જ્ઞાન થવાનું. તમે વીર છો, તમે વિજયી છો, બીજાઓ તમારાથી હારી જાય છે, એમ તમને ખ્યાલ આવતો જશે અને “હું આ કંઈ કંઈ છું” ને એ કંઈનું રૂળ હું જરૂર લોગવીશ,” “હું લોકતા છું,” આવા વિચાર તમને બંદીવાન બનાવશે અને તમે તમારી મૂળ સ્થિતિ-માંથી અધઃપતન પામશો. તમે હારી જશો. તમારી શક્તિ નાશ પામશે. તમે બળહીન થઈ જશો. બાયબલમાં પણ એવીજ વાત

યથા નેત્રી નમની ॥ મધ્યાન્નનયપર્યન્તજ ઉપોપણ મદૈવ પ્રાપ્ત
 થાય અને જન્માષ્ટમીને દિને તો ગોજનજ પ્રાપ્ત થાય, અને તેમ
 થાય તો સન્ન ઝટિચયનનો નિરોધ પ્રાપ્ત થાય નિવન્ધમા
 “અન્યાચપિ તત્રા કુર્યોત્” નુ આખ્યાન કરીને “ઉત્સવો યત્ર વે દરે”
 ન્યાયિથી ઉત્તમનિમિત્તક તાત્પર્યે તો ૧૧ નૃમિદજયન્તીમાજ
 નાને ૧૧મ જયન્તીમાજ કરે છે, નૃમિદ અને રામન ભગન
 રામચન્દ્રી હોવાથી શ્રીકૃષ્ણ અને ઉત્તમ આય છે તેથી, તે ઉભય
 અનન્ત બન્ધનમલ્લ હોવાથી ગાનુકૂન ૭ તેથી ઉત્તમમા ઉપોપણ
 અંગ ૮ તેથી, ભગવાને “તુલ્ય કરીને તે શ્રે જયન્તીમા ઉત્તમ
 પર્યન્તજ ઉપોપણ કિ ૨૫, અરોગ ૧ નદિ આજ હતુથી નિમ
 નમા પામજયન્તીના ઉત્તમચન્દ્ર-ગ્રહ મમા ‘નૃમિદજયન્તીનન
 ઉત્તમ હોય તો’ ન્યાયિ ક્ષિકાથી ઉત્તમની કૃતાકૃતતાપાજ તદ્ગ
 નતન ૧૩ કૃતકૃત્ય ૧૭ ૫ ૨

નનુ જન્માષ્ટમીનામપિ મયાંદામાર્ગીયમેવેતિ चेन्न, स्वगुप्तादु-
 भावदिनत्वेन तस्मिन् स्वहृदये स्वरूपादौ प्रादुभावाशया पुष्टिमार्गीयै-
 रपि लौकिकसर्वभोगविवर्जनात् । लौकिकभोगस्तु बाधक प्रादुभावे,
 अशुद्धे हृदि नदमाविर्भावात् । एतावान् विशेष—दर्शदेव व्रत कर्तृ-
 भेदेन द्विविध श्रवणादिवत्, न तु व्रतभेदो निर्णयभेदश्च । अन्यथा
 पुष्टिमार्गीणामभर्मत्व स्यात् । न हि पुष्टिमार्गं प्रथम एव त्यागो
 नन्दादाभिरुद्धवादमिथ्य सर्वधर्मकरणात्, किन्तु चर्माणि वस्त्रे प्राप्ते
 अत एव स्वामिनीनामपि फलशायामेव “सन्त्यज्य” “कास्त्रयङ्गत”
 इतिवाक्याभ्यां लोकमेतन्नाग उक्त ।

થોડો ભાગ તમે એકાંત સેવો. આવી રીતે કરવાથી તમને દૂષિત કરનાર લોહયુગ્મકના જેવી આ દુનિયાની ભૌતિક અસરો તમારાથી દૂર થશે અને તમારું મન ફરીથી ધરાધર સ્થિર થશે તથા તમે પ્રેરણા પામતા થશો. બ્યારે કોઈ વહાણ દરિયામાં કેટલો-એક વખત ફર્યા કરે છે, ત્યારે તેની અંદર કેટલીક અવ્યવસ્થા થઈ જાય છે, તેનો કેટલોએક ભાગ ખગડી જાય છે. હવે જો તે આપણે સુધારવાનું હોય, તો થોડો વખત તેને રીપેર કરવાના કારખાનામાં રાખવાની જરૂર છે; તેવીજ રીતે તમારા અંતઃકરણને ઘણો વખત સાંસારિક કામકાજમાં, મોહક શક્તિઓના સંગમાં, આપણને દૂષિત કરનાર આસપાસના વાતાવરણમાં રાખીને તમે અસ્તવ્યસ્ત થઈ અધઃપતન પામશો. તમારી નૈસર્ગિક આંતર-પ્રેરણાશક્તિનો નાશ થઈ જશે. જેમ તમે તમારા વહાણમાં સાવધાન અને હોશિયારીમાં રહો છો, તેમ આ શરીરરૂપી વહાણમાં પણ તમે સાવધાન અને હોશિયાર રહો. તમારા મન તથા શરીરને દિવસનો થોડો વખત પણ આ દુનિયાની વસ્તુઓની અસરોથી અલગ રાખો અને આત્મામાંજ સ્થિત રહો. તમને અંતઃસ્ફુરણ થાય એવાં પુસ્તકો વાંચો: જે પુરુષોના સંસર્ગમાં રહેતાં તમે ઉન્નત સ્થિતિમાં આવો એવા પુરુષોનો સત્સંગ કરો; અથવા તો સદા એકાંતજ સેવો. તમારો કેટલોક વખત ધ્યાનમાં ગાળો. આવી રીતે તમારી ચોંતાની નૈસર્ગિક પ્રેરણાથી અદ્ભુત શક્તિ તમને પાછી પ્રાપ્ત થશે. શું દરરોજ તમારે તમારું શરીર નાહી-ઘોઈને સ્વચ્છ રાખવું નથી પડતું? શું દરરોજ તમારે તમારું ઘર વાળીઝૂલીને સાફ કરવું નથી પડતું?

આવીજ રીતે તમારે તમારા મનને પણ દરરોજ સ્વચ્છ અને નિર્મળ રાખવાની જરૂર છે. બ્યાંસુધી દુનિયાના વિચારો, દુનિયાની લાલચો અને દુનિયાના વિષયોના ઉપભોગની વાસનાઓ, અથવા “હું કઈ છું” એવા અહંતાના ખ્યાલો તમારામાં મોજૂદ છે, બ્યાંસુધી તમારું દેહાભિમાન નાશ પામ્યું નથી; ત્યાંસુધી તમારે માટે કોઈ પણ જાતની સંગીન આશા નથી. “દેહાભિમાનના નાશ સિવાય અંતઃપ્રેરણાનો કોઈ પણ રસ્તો નથી.”

ૐ! ૐ!! ૐ!!!

પ્રમાણપરિત્યાગ રૂચિત., ભગવતોષહેતુસ્વાત્ । ૩ન્યથા “વધેમા-
મ્મિત્રય” ઇતિ પદ્યવ્યાકૃતૌ “મ્દગ્રાપ્તિપર્યન્તમધર્માભાવાય ગોપસમ્બન્ધેન
પૂર્વોક્તધર્મનિયમમ્માઃ કૃતવાનિ”ત્યાનાયોંત્તિર્વિન્ધ્યેત । તસ્માત્
પુષ્ટિમાર્ગીયૈરપિ સ્વરૂપાગ્રાકટ્યદશાયાં વેદોદિતમર્ગાદપિ ન ત્યાગ્યેતિ
ક ધગદ્વન્નાચરણાદિરુપવૈષ્ણવમર્ગાદત્યાગમન્ભાવનેતિ પૂર્વમેવ
તત્ત્યાગં વદન્ત્ય કુર્વન્ત કારયન્તશ્ચ પિતૃતપ્લાશા મૂર્ત્તનમા ઇતિ ।

કિંગ ૩૬ પુષ્ટિમાર્ગી આકટ્યદશામાજ અભવે છે, કાગ્લકે
તેમા આત્માન્ પ્રમેયેનાં યાતુવાન કૃત્યાને પ્રમાણુપાન્ત્ય મ કે, આગ્રા-
મપ્રમેયમા પ્રમાણપરિત્યાગ હિનિ નથી, અગ્રાજ ભગવતોષહેતુ છે,
નન્યથા “દેના દિગ” શોના વ્યાખ્યાનમા “મ્દગ્રાપ્તિ પર્યન્ત
અધર્મ ન થાય એ તેતુથી ગોપનો અન્ધ ગણીને શીજોપાજનના
પૂર્વેન્ત ધર્મનિયમમા ન્ધિન દર્શા” આ શીમદાચાર્યગણુના વાચ્યમા
દિગધ ગ્રામ થાય તેથી પુષ્ટિમાર્ગીગ ભજ્ને એ પા ન્ધગણી અગ્રા-
કટ્ય દશામા વેદોન્તિ મર્ગોદ પા ન ત્યજવી તે કયા ભગવદાત-
ચરણાન્ધિષ વૈષ્ણવમર્ગોદાના ત્યાગની અભવ વના પા ૧૧૧ નેથી પૂર્વ
અગ્રાગદશામા-જ પ્રતત્યાગ વદતા ક-તા અને કગરના મૂર્ત્તન
છે, તેમની દક્ષાશાનોજ નિવાત થયેવો છે

કિન્ન પુષ્ટિમાર્ગીયાચાર્યવૃતિ પુષ્ટિમાર્ગનિરુદ્ધિવૈ ધરતિ । લોક
સદ્ગ્રાહિના તુ લોકવેદસમ્બન્ધિની । સા ન તુ ભક્તિમાર્ગીયાપિ,
“વૈષ્ણવ-વ હિ સદ્ગુમિ”તિવાક્યાન્ ।

કિન્ન, પુષ્ટિમાર્ગીય શીમદાચાર્યજની કૃતિ પુષ્ટિમાર્ગનિર
પિકાજ દોષ છે તેમની લોકવેદસમ્બન્ધિની કૃતિ નોમ્દગ્રાહિના

થોડો ભાગ તમે એકાંત સેવો. આવી રીતે કરવાથી તમને દૂષિત કરનાર લોહચુંબકના જેવી આ દુનિયાની ભૌતિક અસરો તમારાથી દૂર થશે અને તમારું મન ફરીથી ઝરાળર સ્થિર થશે તથા તમે પ્રેરણા પામતા થશો. જ્યારે કોઈ વહાણ દરિયામાં કેટલો-એક વખત ફર્યા કરે છે, ત્યારે તેની અંદર કેટલીક અવ્યવસ્થા થઈ જાય છે, તેનો કેટલોએક ભાગ યગડી જાય છે. હવે જો તે આપણે સુધારવાનું હોય, તો થોડો વખત તેને રીપેર કરવાના કારખાનામાં રાખવાની જરૂર છે; તેવીજ રીતે તમારા અંતઃકરણને ઘણો વખત સાંસારિક કામકાજમાં, મોહક શક્તિઓના સંગમાં, આપણને દૂષિત કરનાર આસપાસના વાતાવરણમાં રાખીને તમે અસ્તવ્યસ્ત થઈ અધઃપતન પામશો. તમારી નૈસર્ગિક આંતર-પ્રેરણાશક્તિનો નાશ થઈ જશે. જેમ તમે તમારા વહાણમાં સાવધાન અને હોશિયારીમાં રહો છો, તેમ આ શરીરરૂપી વહાણમાં પણ તમે સાવધાન અને હોશિયાર રહો. તમારા મન તથા શરીરને દિવસનો થોડો વખત પણ આ દુનિયાની વસ્તુઓની અસરોથી અલગ રાખો અને આત્મામાંજ સ્થિત રહો. તમને અંતઃસ્ફુરણ થાય એવાં પુસ્તકો વાંચો: જે પુરુષોના સંસર્ગમાં રહેતાં તમે ઉન્નત સ્થિતિમાં આવો એવા પુરુષોનો સત્સંગ કરો; અથવા તો સદા એકાંતજ સેવો. તમારો કેટલોક વખત ધ્યાનમાં ગાળો. આવી રીતે તમારી પોતાની નૈસર્ગિક પ્રેરણાથી અદ્ભુત શક્તિ તમને પાછી પ્રાપ્ત થશે. શું દરરોજ તમારે તમારું શરીર નાહી-ધોઈને સ્વચ્છ રાખવું નથી પડતું? શું દરરોજ તમારે તમારું ઘર વાળીઝૂડીને સાફ કરવું નથી પડતું?

આવીજ રીતે તમારે તમારા મનને પણ દરરોજ સ્વચ્છ અને નિર્મળ રાખવાની જરૂર છે. જ્યાંસુધી દુનિયાના વિચારો, દુનિયાની લાલચો અને દુનિયાના વિષયોના ઉપભોગની વાસનાઓ, અથવા “હું કરું છું” એવા અહંતાના ખ્યાલો તમારામાં મોજૂદ છે, જ્યાંસુધી તમારું દેહાભિમાન નાશ પામ્યું નથી; ત્યાંસુધી તમારે માટે કોઈ પણ જાતની સંગીન આશા નથી. “દેહાભિમાનના નાશ સિવાય અંતઃપ્રેરણાનો કોઈ પણ રસ્તો નથી.”

ૐ! ૐ!! ૐ!!!

भ्रान्ता दापस्तान्भ्रान्ता वृथा श्रान्ता विचारणे ।
 त्यक्तव्या नैव वक्तव्या वेदवाद्या सदृष्टिभि ॥१॥
 भ्रान्त ॥ तद्भ्रान्तं यथा श्रान्तं निवारमा ॥
 त्यक्तं च नैव वक्तव्यं वेदवाद्या सदृष्टिभ्ये ॥ १ ॥

३६. श्रीमत्प्रभोर्वयोनिरूपणम् ।

रसात्मनो हि भगवास्तम्यावररम पुन ।
 तस्य सुरत्यरसत्वोत्तिरभेदे युज्यते कथम् ॥१॥

भगवान् रसात्मन् ७ तेन प्रभुने इरी अधर स इलो ७
 ते ७१२ रम भुज्य ७१ छे मेम भवेनामा आवे तो ने छिन्ति
 रसात्मन् प्रभु ७१ने तेमना अधरम् ७१ मन्नेना अभेत्तो ७१
 जीने युज्य ७१ ३३ ?

नहि प्रभौ स्वभेगेऽस्ति कश्चिदत्र रसात्मनि ।
 नात्रोन्यते, यथैवाप्रफले चैकरमोऽपि हि ॥२॥

बहिरन् कृतो भदो रसयोगपि दृश्यते ।
 त्वगगतो न तथा यद्वत्तन्निर्निमो रस ॥३॥

બળ-આ સાંકળો-આ બંધનો કે જેણે તમને બાંધી લીધા તે શું છે? આજે તમે આ વાત માનો या ના માનો, અમેરિકનો તથા યુરોપિયનો આજે આ વાતની ખૂબી જોઈ શકે या ના જોઈ શકે; પરંતુ સત્ય તો જે છે તેજ છે! તે કદી બદલાવાનું નથી. સત્ય એ છે કે તમારાં સર્વ બંધનો, તમારો પ્રેમ, તમારી વાસનાઓ ને ઇચ્છાઓ સાંકળોથીજ તમે બધાયેલા છો. જો તમને બંધન-કર્તા છે. એથી કરીનેજ તમે પ્રભુને જોઈ શકતા નથી. આજ કારા-ગૃહ છે. તમે વાસનાઓથી બંધનથી તેમાં યુરાયેલા છો. એકી સમયે બે ધણીની નોકરી બની શકેજ નહિ. રામ અને કામ બન્નેને સાથે સંધાયજ નહિ. દેહના ગુલામ થઈ, દેહમાં મમત્વ રાખી વિશ્વના નિયંતારે કદી ચલાયજ નહિ. સત્યનો સાક્ષા-ત્કાર કરવો એટલેજ વિશ્વના નિયંતા થવું અને ઇચ્છાઓ, વાસ-નાઓ રાખવી એટલે ગુલામગીરીમાં, બંધનમાં, કારાગૃહમાં હાથે કરીને 'ગુરાઈ રહેવું'. દરેક મનુષ્ય કાઈસ્ટ થવા ઇચ્છા રાખે છે, દરેક મનુષ્ય સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરવા જામે છે, પેગંબર કે અવ-તારી પુરુષ થવા મનમાં કામના કરે છે; પરંતુ એવો કોઈ ભાગ્યે-જ મળી આવશે કે જે તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે પોતાની પ્રિય વસ્તુઓનો લોભ આપે!

હિંદુસ્તાનમાં એક મોટો કુસ્તીયાળ મલ્લ હતો. તે હજામ પાસે છૂંદણું છૂંદાવવા ગયો અને તેને પોતાના બન્ને હાથ ઉપર એક મહાન ભવ્ય સિંહની આકૃતિ કાઢવાનું કહ્યું. આ સિંહાકૃતિ કાઢાવવાના કારણમાં તેણે કહ્યું કે, “જ્યારે સૂર્ય સિંહરાશિમાં હતો, તે વખતે મારો જન્મ થયો છે; તેથી મારા ઉપર તે રાશિની અસર થયેલી છે. હું બહાદુર, શૂરવીર સિંહ જેવો છું.” છતાં વાત એમ બની કે જ્યારે હજામે છૂંદણું કાઢવા હાથમાં સોય લીધી ને સહેજ શરીર ઉપર લોંટી; ત્યારે આ મલ્લ સહન કરી ના શક્યો. એણે હજામને કહ્યું: “ભાઈ! જિલો રહે, જિલો રહે, તું શું કરે છે?” હજામે કહ્યું: “સિંહની પૂંછડી કાઢવી શરૂ કરી છે. આ મલ્લ-કહેવાતો મલ્લ ખરી રીતે તો પીડા ખમી શકતો નહોતો; છતાં તેણે ઢાંગ કરીને કહ્યું: “ભલા માણસ! તને એટલી ખબર નથી કે હાલના જમાનામાં ફેશનવાળા લોકો પોતાના કૂતરા અને ઘોડાઓની પૂંછડી કાપી નાખે છે? માટે પૂંછડી પિના-નો સિંહ કાઢ: એવો બાંહે સિંહ આજકાલ બહુ બળવાન કહે-

પડશે. વહાલામાં વહાલી ઇચ્છાઓ-પ્રિય લાગતાં ઇન્ધનો તમારે તોડી નાખવાં જોઈએ. અંતઃકરણની વાસનાઓ, જગતની જાંબળો તોડીફોડીને ફૂર નાખી દેવી જોઈએ. તમારે પવિત્ર થવાને માટે, તમોને અધમાવસ્થામાં લઈ જનાર-અધોગતિએ પહોંચાડનાર તમારી વિષયવાસનાઓમાંથી તમારે મુક્ત થવું જ જોઈએ. ભોગ આપ્યા વિના ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થવો કઠિન છે. ભોગ આપ્યા સિવાય તમારો સ્વભાવસિદ્ધ અધિકાર પાછો મેળવી શકાશે નહિ. જગતમાં પવિત્ર મનવાળા, પવિત્ર હૃદયવાળા મનુષ્યો જ સુખી છે; કારણકે તેમને જ પ્રભુ મળે છે. તેમને જ ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. હૃદયની પવિત્રતા એ શું છે? હૃદયની પવિત્રતા એટલે શારીરિક ખાપોથી ફૂર રહેવું એટલું જ નહિ, પણ તેમાં એથી વિશેષ રહસ્ય રહેલું છે. આજ આ વાત મનમાં ઊતરે-પસંદ પડે યા ના પડે; પણ એક દિવસ એવો જરૂર આવશે કે જ્યારે તમને એ મત્ત સમજાશે. દરેક પ્રકારની મમતા પછી તે ઘર ઉપર હો કે પોતાની ઘડિયાળ ઉપર હો, કૂતરા ઉપર હો કે માતા, પિતા સ્ત્રી, પુત્રાદિક ગમે તેના ઉપર હો; પરંતુ જેને સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરવાની ઇચ્છા છે, જે મનુષ્ય આ ક્ષણે જ સંપૂર્ણ સત્ય જાણવા ઇચ્છે છે, તેને તો તે મમતા અધોગતિએ પહોંચાડનારી-નળળી પાડનારી જ છે. જગતના પદાર્થોના મોહથી છૂટા થવું-મુક્ત થવું, એનું જ નામ અંતઃકરણની પવિત્રતા; એનું જ નામ ભોગ. આવી પવિત્રતાથી જ ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકે છે.

જૂની હંતકથાઓમાં એટલાન્ડાની એક સુંદર વાત છે. એટલાન્ડાની એવી શરત હતી કે, જે મનુષ્ય એને પરણવા ઇચ્છતો હોય, તે પહેલાં એને દોડવાની શરતમાં પરાજિત કરે. એવી રીતે એક જળવાન મનુષ્યની સાથે દોડવાની શરત થઈ. દોડવામાં એ સર્વથી આગળ નીકળી જતી હતી; પરંતુ એક જણે એને કેમ જિતાય તે વિષે પોતાના ઇષ્ટદેવ જ્યુપિટરની સલાહ લીધી. દેવે તેને વિચિત્ર સલાહ આપી કહ્યું કે, “જે રસ્તા ઉપરથી દોડવાનું હોય તે આજે રસ્તે નાના નાના સોનાના કટકા પાથરી રાખ.” પોતાનો વહાલો ભક્ત શરતમાં એટલાન્ડાને જીતી જાય તે માટે આ વિના ખીજી સુક્તિ જ તે દેવની પાસે નહોતી. એટલાન્ડાને એક મહાન દેવતા તરફથી વરદાન મળેલું હતું, જેથી તે આખા વિશ્વમાં સર્વથી જળવાન ને ત્વરિત ગતિવાળી ગણાતી. જ્યુપિટરના

તે તે અરૂપને ગીમે કામની સ્થિતિ છે હવે જો કામનો આશ્રય
કરવામાં આવે તો પ્રભુની તમ ક્રેટથી છે, તે જાણવાની જરૂર
જણાય; જ્યાં માક્ષાત્વરપ્રાપ્તિનોજ અશ્વ દોષ લા વધ જાણ
વાની જરૂર નથી ૧૦

તસ્ય રૂપ તુ મન્નદ્યમેયમપ્રાકૃતમ્ ॥૧૦૩॥

આ પ્રધાન તે પ્રભુના અરૂપનો તે અપ્રાકૃત છે, અનીકિત
છે, તેમ વિચાર કરવો. ૧૦૩

સ્થાયિમાયો યજોદાયા આરુઢ્યં ચ સુતોદ્ભવમ્ ॥૧૦૪॥

પદ્મે જ્ઞાન ન તુ પ્રોયત તત્સ્વરૂપ તથાવિષમ્ ।

સ્વામિનીલદમ્ભમ્ભ સ્વમેવવિષ મનમ્ ॥૧૦૫॥

યજોદાયાના હૃદયમાં જન્મ લાગ્યાથી સ્થાયી ભાવ હતો, એથી
કર્કીનેજ જેમ દેવપ્રીમાં પ્રભુનું પ્રાગટ્ય થયું ત્યારે દેવપ્રીયે સ્તુતિ
કરી અને જ્ઞાનદયાનો અનુભવ કર્યો, તેવો અનુભવ પુત્રજન્મ
માભવના શ્રીયશોદાઇને ન થયો તેથી તેમણે સ્લોકમદ્ સ્તુતિ ન કરી
જન્મનમયનું પ્રભુનું અરૂપનું વસ્તુતાત્પર્ય હતું. શ્રીસ્વામિ-
નીયોગ-ગોપીજનોના હૃદયમાં પ્રભુનું સ્વરૂપ આનું પ્રેમમય હતું. ૧૦૪.

‘યદ્યદ્ભૂતં’ત્યાગિભિન્નદ્વિર્લિંગ નિરુપિતા ।

વયં શાલિકયા સર્વાં પૂર્વરૂપે નિબુદ્યતામ્ ॥૧૦૬॥

एवं निजप्रभो रूपं विज्ञेयं प्रभुमंश्रितै ॥૧૦૭॥

‘યદ્યદ્ભૂતં’ (ભા ૧) આ રીતે પ્રમદ્ભા પ્રભુની સાથે રીતે

પણ તમારી મોહબળ તોડી નાખો; તેમજ ઇર્ષ્યા, દ્વેષ વગેરે વૃત્તિઓથી મુક્ત થાઓ. ઇર્ષ્યા અને દ્વેષ શું છે? માત્ર અધોમુખી વાસના, તૃષ્ણા અને મોહ. જ્યારે આપણને ખીણ કોઈ બાળત-માં મોહ હોય છે, ત્યારેજ આપણે ખીણ કોઈનો તિરસ્કાર કરી-એ છીએ. આથી પ્રશ્ન થશે કે, અને અમારી સંતતિ, ભાઈ, ભાંડુ, પતિ, પત્ની વગેરેનો ત્યાગ કેવા પ્રકારે કરીએ? પરંતુ એ તમારે પોતાનેજ જોવાનું છે કે તે કેમ થઈ શકે? સત્ય વાત તો એજ છે કે એક જે સત્ય છે તેજ ઇન્ધિર છે. તેનેજ પિતા ગણો, માતા ગણો, સ્ત્રી, ગુરુ, પિતામહ, ઘરબાર વગેરે સર્વસ્વ માત્ર તેનેજ ગણો. દરેક પદાર્થ ઉપરથી મોહ કાઢી નાખો ને માત્ર એ એકજ વસ્તુ ઉપર એકાગ્ર દષ્ટિ રાખો. એકજ સત્ય-દિવ્ય જ્યોતિ ઉપર નજર રાખો; એટલે તેજ ક્ષણે તમને સાક્ષાત્કાર થશે.

હિંદુસ્તાનની ભાષામાં એક સુંદર ગીત છે; પરંતુ તે અહીં ગાઈ સંભળાવવાની આવશ્યકતા નથી. તેનો સારાંશ એ છે કે, જો સત્યને માર્ગે પળતાં, સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરતાં પિતા આડે આવે, તો તેને નહિ ગણકારતાં તેની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરો—જેમ ભક્તપ્રવર પ્રહ્લાદે કયું હતું તેમ. વળી જો માતા સત્યના સાક્ષા-ત્કારમાં વચ્ચે આવે તો તેનો ત્યાગ કરો. ગાયબલના નવા ઠરાર (ન્યુ ટેસ્ટામેન્ટ)નું આજ શિક્ષણ છે. હિંદુઓનાં ધર્મપુસ્તકોમાં પણ આવોજ ઉપદેશ છે. માતાપિતા પર સત્યને માટે પ્રેમ રાખો. સત્યના માર્ગે જતાં જ્યાંસુધી માતાપિતા આડે ના આવે, ખલેલ ના પહોંચાડે ત્યાંસુધી તેમને માન આપો, તેમના ઉપર પ્રેમ રાખો. જો સત્ય તરફ જતાં ભાઈ આડે આવતો હોય, તો જેમ વિભીષણે રાવણનો ત્યાગ કર્યો, તેમ તમે પણ ભાઈનો ત્યાગ કરો. પત્ની વચ્ચે આવતી હોય તો યોગીરાજ ભર્તૃહરિ માફક સ્ત્રીને અળગી કરો. જો પતિ આડે આવે તો મીરાંબાઈ માફક પતિનો સંગ ત્યજો. જો ગુરુ-ધર્મગુરુ સત્યના સાક્ષાત્કારમાં વિશેષ નાખે તો ભીષ્મપિતામહની પેઠે તેને પણ દૂર કરો; કારણકે તમારો ખરો સંબંધી, ઇષ્ટ મિત્ર માત્ર સત્યજ છે; તે સિવાય કોઈ છેજ નહિ. ખીણ સર્વ સંબંધીઓ, મિત્રો વગેરે ક્ષણિક છે—નાશવંત છે; પરંતુ સત્ય હરદય તમારી પાસે છે. સત્યજ તમારો આત્મા છે. માતાપિતા, સ્ત્રી, સંતતિ, મિત્ર વગેરે સર્વ કરતાં સત્ય તમારું સર્વથી નિકટવર્તી સંબંધી છે; માટે સર્વ કરતાં સત્યને

મત્સ્યે અને એક પ્રત્યુ સિવાય બીજા કાલમા ન હોય તેવી
અનન્ય શ્યામ, કીર્તન, સ્મરણ, પાત્રોવન, વન્ન, દાસ્ય, મધ્ય
અને આત્મનિવેશ એવી નવ જાતની ભક્તિ વડે તીવ્ર એવો અન્યા-
શ્રય નાશ પામ્યો; હવે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રનો અશ્રય આશ્રય થાવ. ૧.

‘અમયં સર્વમ દાસ્યે હતિ જન્મવ્રતં મમ’ इति भगवदाश्रयम् ।

દમિનાવમન્દરિવૃત્તિ. ॥

મનુષ્યે એવા પ્રધારની આજ્ઞા કરી છે કે-મારે શરણે આવે-
વાને હું અમય આપું છું-એ માત્ર પ્રથમથીજ વ્રત છે.

(૧૨મકપાઠ શ્રીમુખાંધ્યે આજ્ઞા કરી છે કે—

सदा सर्वान्मिभावेन भजनीयो ब्रजेश्वर ।

करिष्यमि स एवास्मदैहिकं पारलौकिकम् ॥ ૧ ॥

પૂરેપૂરે ભાવ વડે કરીને વ્રજના રાજા શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રનો
હમેશાં આશ્રય કરવો એ પ્રમુખ આપણું આ લોક-મન્ગલની અને
પરગોક-સમન્ધી ગાંધિ ગિદ્દ કરશે. ૧.

अन्याश्रयो न कर्तव्यः सर्वथा चावकस्तु सः ।

स्वकीयेष्वात्मभावश्च कर्तव्यः सर्वथा सदा ॥ ૨ ॥

પ્રભુ સિવાય બીજા કોઈનો આશ્રય કરવો નહીં; કાશ્ય કે
બીજાનો આશ્રય હમેશાં નકલત્ત હોનારો છે. પોતાના જો દોષ તેઓમાં
હમેશાં એ પોતાનાજ છે એવો ભાવ રાખ્યો. ૨.

मदा सर्वान्मकः कृष्णः सेव्यः कामादिदोषनुत् ।

तद्भक्तेषु च निर्दोषभावजे म्येयमादरात् ॥ ૩ ॥

તમને એમ યોગ્ય લાગે કે તમારી સ્ત્રીથી જુદા રહેવામાં, દૂર રહેવામાં તમને લાલ છે, તો તમારી સ્ત્રીને પણ તમારાથી દૂર રહેવામાં લાલજ સમાયેલો છે. આ એક સર્વમાન્ય નિયમ છે, સત્યનો અટલ સિદ્ધાંત છે. જે દિવ્યતા, જે સત્ય તમારી અંદર રહેલું છે તેજ સત્ય તમારી સ્ત્રીમાં પણ વ્યાપ્ત છે. યુધિષ્ઠિર રાજાની રાણી પડી ગઈ, પણ રાજા તો આગળજ ચાલ્યો ગયો ને પોતાના ભાઈ-ઓને પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવવા કહ્યું. ભાઈઓ પણ કેટલોક સમય તો તેની પાછળ ઢોળ્યા, પણ પછી કનિષ્ઠ ભ્રાતા થાકી જઈ લથડિયાં ખાવા લાગ્યો, તેથી જૂમ પાડીને બોલ્યો: “હે બંધુ ! હે યુધિષ્ઠિર ! હે જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા ! હું હવે જીવી શકું તેમ નથી; મને ઉગારો, બચાવો. પણ રાજા સત્યપરાયણતા છોડતો નથી. એ તો આગળ ને આગળ ચાલ્યોજ જાય છે. માત્ર કનિષ્ઠ બંધુને કહે છે કે, “ધૈર્ય રાખ, હિંમત રાખ ને થોડું છેડું છે તે ઢાડીને આવી પહોંચ.” પરંતુ હાથ ખેંચી સાથે લઈ જવા એક ડગલું પણ પાછો હઠતો નથી. એ તો ઉતાવળે આગળજ ચાલ્યો જાય છે. થોડી વારમાં નાનો ભાઈ મૃત્યુ પામે છે. વળી પાછો બીજો નાનો બંધુ લથડે છે ને તે પણ સહાયતા માટે જૂમ પાડે છે; પરંતુ જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા યુધિષ્ઠિર મુખ ફેરવતો નથી. આ પ્રમાણે સર્વ ભ્રાતાઓ મરણ પામે છે; પરંતુ રાજા ચળ્યો નહિ. એક પગલું પણ પાછો હઠ્યો નહિ. સત્ય માર્ગેજ ચાલ્યો ગયો. એ જ્યારે સત્યના શિખરે પહોંચ્યો, પોતાના લક્ષ્યબિંદુએ પહોંચ્યો ત્યારે પરમાત્માએ પોતે ત્યાં સાક્ષાત્ દર્શન દીધાં. સત્ય સાકારરૂપે સમક્ષ આવી ઊભું રહ્યું. ખાયખલમાં જેમ આપણે વાંચીએ છીએ કે પ્રભુએ કપૂતરને રૂપે દર્શન દીધાં તેવીજ રીતે યુધિષ્ઠિર રાજાની પાસે સત્ય સાક્ષાત્ આવીને ઊભું રહ્યું. પ્રભુએ રાજાને સદેહે સ્વર્ગમાં ચાલ્યા જવાને કહ્યું. ખાયખલમાં પણ જોઈએ છીએ કે કેટલાંક મનુષ્યોને પ્રભુએ જીવતાં સ્વર્ગમાં લઈ લીધાં હતાં, તેમજ રાજાને પ્રભુએ કહ્યું. રાજાએ પોતાની જમણી બાજુ તરફ દૃષ્ટિ કરી તો એક કૂતરો સાથે જોયો, તેથી રાજાએ કહ્યું: “હે પ્રભુ ! પરમાત્મા ! સત્યસ્વરૂપ ! જો સ્વર્ગના શિખરે મને મોકલવો હોય, તો આ કૂતરાને પણ મારી સાથે આવવા દો.” વાત એમ આગળ ચાલે છે કે, સત્યરૂપી ઈશ્વરે કહ્યું કે, “એમ બનેજ નહિ. સ્વર્ગના શિખરે જવાને કૂતરો લાયક નથી, કારણકે તેને હજી અનેક જન્મો લેવાના છે.

જોઈયો । મર્વગોષનિવૃત્તિર્હિ દોષા પચ્ચવિધા સ્મૃતા । ” મળવતે
 પદ્મગુણમમ્મજાય ક્રુષ્ણાય સન્નિવૃત્તિ કરણરણાય દારાગારપુત્રાસવિત્તે-
 હાપરાણિ । દારા મારાં, આગાર ગ્રહમ્, આપ્ત કુદમ્મમ્, વિત્તમ્,
 તેપામીદા ચેષ્ટા પરાણિ ચાત્મના ચીન સદ્ સમર્પયામિ । સમર્પિતં
 સત્તિ દાસોઽહમ્ । ‘કૃષ્ણ તવામ્મિ’ ઇતિ પચ્ચાદારો મન્ત્ર । હે કૃષ્ણ,
 તવ દાસાઽહમ્ । “અમય સર્વદા દામ્યે ઇતિ જન્મવ્રત મમ” ઇતિ ।
 નન્મયિ કુરુ ॥ ઇતિ નિવંદનમન્ત્રગતિ ॥

જન્મ પમામ ન માપી યનય તેમ દામ્યે રાત્રી જે મળવ,
 તે માપી થોરા પમુને જે નિગદ તેો લીડ થયે માતા અને કુદમ્મ,
 તેો લીડે આનન્દો તિસમા । જોઈ થયે । હે ગોવિન્દ । આનન્દ
 નિનાનો થતા પામ્યો પામ્યો મહામૂન આકાશ, પાય, નેજ, પા ની
 અને પૃથ્વી-જે નત્વો બનેયો , પાય કમેન્દ્રિય આ પાય
 નાનેન્દ્રિય દા પ્રાગ, મા-મુદિ-ગિત-અનુદા ગો આગ જાનત
 માન્તકગ, તેઓના ધર્મ જેનાકે દેહત્વ દન્તુ-કુતુ, ઈન્દ્રિયોળી
 જે જે દિલસામ પ્રાણો ॥ જે જે દિલસામ, અન્ત કરણોળી જે જે
 દિલસામ ગો ને તે દ-ધન્વિય-પ્રાણ-અન્ત-ગલના ધર્મો બ્રહ્મા
 મન્મય માપી મર્વના જે અને જરા નગના પાગ પ્રમગના જે
 દોરો તે દોરો ॥ નિવૃત્તિ થાય હે તેમી નિવાય મોના તે સદ
 નિદોઈ થયે ॥, મા દાગ સ્ત્રી, આગાર વ, મામ કુદમ્મ, વિત્ત
 મમ, તે માને વગની નિવાન આ પીય મર્વ અવર્ત-સીર્વ-મશ
 સ્ત્રી-નાન-વૈગમ ગો જે અર્થાવગા લગતા । મી-ધાન-દ્રવ્યો
 માત્રા જરા તેમી માથે ॥ ૧૧૧ ॥ કુતુ આ મર્વ અમર્ષિત થયું
 એવું ન પમો નમ મયો ‘કૃષ્ણ તવામ્મિ’-ગો પન્મગ મ-

રીતે સત્યની દૃષ્ટિથી મિત્રોની પસંદગી કરજો. દુષ્ટ વાસના, મલિન વાસનાને હિતેન્નિત કરે એવા મિત્રો તરફ લક્ષ ન આપશો; તેમને દુશ્મન ગણજો. જો તેમને મિત્ર ગણશો, તો તેમની સાથે તમે પણ દુઃખ અને દર્શિતા વગેરે લોગવશો.

એક સાધુની વાત છે કે તે જૂજો રસ્તા પર ચાલ્યો હતો. અને હિંદુસ્તાનમાં તો તમે જાણો છોજ કે કેટલાક સાધુઓને જ્યારે ક્રુધા લાગે છે, ત્યારેજ અરણ્યના એકાંતવાસમાંથી આવી રસ્તાઓમાં ફરે છે. કલચિત્જ રસ્તામાં તો નીકળે છે. ઘણું ખર્ચ તેઓ શહેર બહાર જંગલોમાંજ રહે છે ને ત્યાં ઈશ્વરનું ધ્યાન ધરે છે. હવે આ સાધુને ક્રુધા લાગી હતી. ત્યાં એક નવયૌવના સ્ત્રી આવી પહોંચી ને સ્વાદિષ્ટ ભોજન લાવી. સાધુએ પાસેના કપડામાં દુકડો રોટલો લીધો ને લઈને જંગલમાં ચાલ્યો ગયો. એ રોટલાને પાણીમાં બોળ્યો ને ખાઈ ગયો. બીજો દિવસે પાછો વખતસર તે સાધુ શેરીઓ ને મહોલ્લામાં નીકળ્યો. પેલી સ્ત્રીએ આવીને પાછું કંઈ સાચું મિષ્ટાન્ન આપ્યું. સાધુ તે દિવસે પણ રોજની પેઠે પાછો જંગલમાં ગયો ને ત્રીજે દિવસે પણ એ પ્રમાણે આવ્યો. તે દિવસે પણ તે બાંધ રોજ કરતાં ઉત્તમ અન્ન લાવી અને તે અન્ન સાધુને આપતાં કહ્યું: “મહારમાણ! ગારણે ઊભાં ઊભાં આપની રાહ જોતાં મારી તો આંખો પણ સૂણ ગઈ; ખરેખર આપનાં નયનોએ તો મને મોહવશ કરી લીધી છે.” આવા શબ્દો તેના મુખમાંથી નીકળી પડ્યા. સાધુ ચાલ્યો ગયો ને બીજે ઘેર શિક્ષા માગીને પછી જંગલમાં ગયો. ત્યાં જઈ પેલી નવયૌવના સ્ત્રીએ આપેલું અન્ન નક્કીનાં જળમાં ફેંદી દીધું ને બીજે દિવસે મોટા લોઢાના સોયા તપાવ્યા અને તે વડે પોતાનાં ચક્ર ફેંદી, ડાળા કાઢી લઈ કપડામાં વીંટી લીધા. પછી એક લાકડીના આધારથી ઘણી મુસીબતે તે શેરીમાં ગયો. પેલી સ્ત્રી ઘણી ઉત્સુક થઈ સાધુની રાહ જોવી જિલ્લી હતી. સાધુ ત્યાં આવી પહોંચ્યો; પરંતુ તેણે દૃષ્ટિ પૃથ્વી ઉપર રાખી હતી તેથી તે સ્ત્રીને તેની સ્થિતિ શી છે, તે ખબર ના પાડી; પણ જ્યારે તે સ્વાદિષ્ટ અન્ન લઈને આવી, તે વખતે સાધુએ પોતાની આંખના જુદા કાઢી લીધેલા ડાળા તેની તરફ ધરી કહ્યું: “હે માતા! આ આંખો લઈ લે! આ ચક્રોએ તને મોહિત કરી છે, તો તે ચક્રો તારી પાસે રાખવા અધિકાર છે. માતા, ચક્રો તારે જોઈતાં હતાં તો હવે

ततो मन्त्रोपदेष्टा मर्गतः शब्दसश्च यथादृष्टमनुस्मृत्य नमस्कुर्यात् ।

त्यारमाद लेखे आपणने गद्यार्थं मन्त्रतो उपदेश कथो ह्यय
तेषां शुरुदेवना ते प्रभासे आपणो र्जन इथां देय ते प्रभासे
पणोपण नेओमीनं भगण करी नभन करणुं.

ततो मन्त्रमष्टाक्षरं मार्थकं विनार्याष्टोत्तरशतं जपेत् ।

१११। अष्टाक्षरं मन्त्रोऽर्थं अस्ति विनारं कृती १०८ ॥
७५ इत्ये।

“श्रीकृष्ण मच्चिदानन्दो गुरो ब्रह्म पगत्पर ।

गूढः स्त्रीभावभावात्मा स्वामिनीहृदगस्थित ॥१॥

स्वाग्निभावात्मकः सर्लोकारूपफलात्मकः ।

रासलीलापरो नित्यो भावभावात्मकः परः ॥२॥

स्वामिनीमृन्मध्यस्थस्तदेकरसमग्नकः ।

तीव्रवत्तदधीनश्च लब्धः सर्वात्ममातरः ॥३॥

लोकवेदप्रसिद्धश्च पुण्ड्रोत्तमनामकः ।

संख्योगे गधिकायुक्तः सख्योगात्मा तदान्मकः ॥४॥

एकवर्णः सर्वज्ञः प्रविष्टः शरणं गम ।

निःमाधनस्तन्मनसा तदेकाग्र्यभाजनम् ॥५॥

इति मन्त्रार्णमिति विप्रयोगभ्यानाम् ॥

સ્તાનના એક મહાન શૂરવીર ભગવાન રામચંદ્રજીની જીવનલીલા લખેલી છે; તેમાં કહ્યું છે કે, જ્યારે રામચંદ્રજી સત્યની શોધમાં નીકળી પડ્યા, ત્યારે સર્વ પ્રકૃતિએ દાસત્વ સ્વીકાર્યું હતું. એમાં લખ્યું છે કે, વાનરોએ લશ્કર પૂરું પાડ્યું, ખિસકોલીઓએ સેતુ-ખંધ રામેશ્વરનો પૂલ બાંધવામાં મદદ કરી, રાજહંસો રામના હુકમોનું નિકંદન કાઢવા મદદે આવી પહોંચ્યા, ખાખણ પોતાનો સ્વભાવ ભૂલી ગયા. તેમને સમુદ્રના જળમાં નાખ્યા તે વખતે દુષ્ટી જવાને બદલે તેમણે કહ્યું કે, “સત્યને માટે, સત્યવાદીના કાર્યના વિજય માટે અમે દુષ્ટી નહિ જતાં તરીશું.” પવન અને વાદ્ય, અગ્નિ, મરુત વગેરે સર્વ રામની મદદે ખડું રહ્યું હતું. અંત્રેજીમાં કહેવત છે કે, “વાયુના પ્રવાહો અને સમુદ્રના તરંગો હંમેશાં શૂરવીરની સેવા માટેજ છે.” શરૂઆતની કહેવાતી મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા આગ્રહપૂર્વક મંડીએ છીએ ત્યારે સર્વ પ્રકૃતિ આપણી તરફેણમાં ઊભી રહે છે. શરૂઆતમાંજ જો લાલચોના યુદ્ધમાં જીત મેળવશો, તો પ્રકૃતિ તમારું દાસત્વ સ્વીકારશે. સત્યને માટેજ આગ્રહ રાખો એટલે તમને જણાશે કે તમે આ સામાન્ય-સાધારણ જગતમાં વસતા નથી. જગત અમત્કારથી પૂર્ણ લાગશે, સર્વત્ર અમત્કારજ જણાશે અને પછી જો કેવો તમને મહાય ન થાય, તો તેમનાં હુલાંચજ સમજવાં. પ્રકૃતિ ઉત્સુકતાથી વિશ્વના નિયંતાની રાહ જુએ છે. તમેજ વિશ્વના નિયંતા છો-અખિલ વિશ્વના ધણી છો; પરંતુ માત્ર જો સત્યને પકડી રહો તોજ.

હવે ‘રામ’ જગતના એક મહાપુરુષ બલકે અખિલ વિશ્વના મહાત્માની વાત કહી આ વિષય સમાપ્ત કરશે. એ મહાત્માનું નામ શરૂસતપ્રેજ છે. આ પુરુષનો જન્મ વિચિત્ર સંયોગોમાં થયો હતો. વાતાં સત્ય હોવા અસત્ય હોવા, આપણે એ સંબંધે કાંઈ દેવાદેવા નથી; પરંતુ તેમાં કાંઈ સત્ય તો હોવુંજ જોઈએ. તેનો બાપ ધણોજ નિર્ધન હતો ને તેણે પોતાનું સર્વ જીવન ધર્મશ્રદ્ધામાંજ ગાળ્યું હતું. તે પોતાના દેહના જન્મનું લાન પણ ભૂલી ગયો. પોતે જગતમાં છે એજ ભૂલી ગયો. તેને મન “જગત” એવું કાંઈ હતુંજ નહિ. પ્રભુ, પરમાત્મા, દિવ્યતા પોતેજ હતો. જ્યારે મનુષ્યની રંગેરંગેમાં, રૂંવાટેરૂંવાટામાં એકજ વિચાર સ્થિર હોય છે, પ્રભુનુંજ નિરંતર ધ્યાન રહે છે; ત્યારે તેના શરીરના પ્રત્યેક ઇંદ્રિયમાં પ્રભુ ને પ્રભુજ જણાય છે. એમ કહેવાય છે કે,

મેષુદા ગા.૨૫ જે સમયે થતે તે સમયે જો રાજા તે
 'શ્રીકૃષ્ણ' એ ગા.૨૫ રૂદના પાસથી હવેલા કોની માનસિક
 પાસનાં છે તે સમયે રૂદના યુગલ ૧૫, બોરીસ સખીનો ૥
 ગા. ૧૫ વચ્ચે કા વચ્ચેલા રૂદના ૧૫ ગા.૨૫ બોરીસ ગા.૨૫
 રૂદના શ્રીકૃષ્ણ ગા.૨૫ ૨૫ ૧ બોરી, બોરી પાસથી ૨૫, છદ્ધિયા
 ૧૫ પાસ તેજ ગા.૨૫ બોરી, ૨૫ ૨૫ ગા. ૨૫ વિરોધ કરી
 નામવર્ગ ૧૧ ગાય ૥ ૬ ૧ એમ ગાયુદ્ધ

તત્તા ચ સિદ્ધમેનુ શ્રીમત્ત્રાચાર્યાના હ ય વિપ્રયોગાત્મક
 સ્વાયમિભાવયુત સર્વલોભાત્મક (તસ્મિન્) શ્રીકૃષ્ણપત્યર્થ યુગલસ્વરૂપ
 વિભાગ, તસ્ય મુચ્યલીંગ રાસરૂપા, તા વિભાગ, તદ્ગતગોપિકા-
 યુગલાન્તર્ગત તદ્ભુવાચ્છાતિ તદેકનિરદ્ય પ્રભુ સ્વામિનં સ્વામિની-
 સ્વરૂપ ચ તથાવિધ ભાવયેત્ । એતમેકવારમપિ નામજપે રુદ્યપલ-
 સિદ્ધિ । અન્યથા આવૃત્તિરિતિ ચોદ્યમ્ ।

ને જો ૧ થી ગા. ૧૫ નિદ્ર થાય છે આ ૧ તે એ છે શ્રીમદ્-
 થા પાસન વિપ્રયોગાત્મક, ગાય ૧ ૧૩ ૧, ૨૫ ૧ નાસમન્વિત એધૂ
 જે હવે તમા યુગલસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણ ૧ ૧૫ ૧ અથવા બોરી ૧ ૧૩,
 તે પ્રભુ ૧ જે મુખ્ય ગા.૨૫ તે ૧ બોરી ૧ ૬૩ તે ગા.૨૫નાં
 વિશે વિગત, બોરી ગોપીજનો વચ્ચે રૂદના, તે ગોપીજનો ૧
 બોરી પાસથી, તે ગોપીજનોના જેમનું વિષય પગનાં છે
 તેના રામી-પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ ગા.૨૫ અને તેના પ્ર ૧ ૧ શ્રીકૃષ્ણ
 ગા.૨૫ જે ગા.૨૫ તે ૧ બોરી કોની ગા. ૨૫ એકાગ્ર પાસ
 નામજપ ના મુખ્ય ૬૩ ૧ સિદ્ધિ ૧, આમ મુખ્ય ૬૩ ૧ ગાય

હતો. આ વીરની વાણી દ્વારા એક મહાન, ઘણું જ મોટું પુસ્તક રચાયું. હાલમ વરે આ પુસ્તક એણે લખ્યું નહોતું; પણ એમ કહેવાય છે કે, હરદમ એ બોલતો ત્યારે કવિતાજ નીકળી આવતી; પણ તે કવિતા તમારા અમેરિકન કવિઓ જેવી નહોતી. કવિતાના સત્ય સ્વરૂપમાં તે કવિતા હતી. માત્ર પરમાત્મસ્વરૂપ હતી. તે દિવ્ય વિચારોથી પરિપૂર્ણ હતી. તેનો દરેક શબ્દ સુવર્ણ સમાન છે. -

આ પુરુષ વિષે એક બીજી પણ વાત ખાસ જાણવા જેવી છે. એક સમયે કેટલાક મનુષ્યો સરકસ જેવા કેાઇ તમાશાને અંગે રાજ પાસે આવ્યા, રાજ ખેલોથી આનંદ પામ્યો ને તેમને એક હજાર ડોલર આપ્યા; પણ પાછળથી રાજને પશ્ચાત્તાપ થયો; કારણકે દરરોજ આવા નકામા ખેલોમાં હજાર ડોલર ફેંકી દેવા તે તેને વાજબી લાગ્યું નહિ. જેથી રાજએ પૈસા પાછા લેવા માટે એક યુક્તિ કરીને કહ્યું કે, “તમે સિંહનો વેપ લઇને આવો ને જો તે વેપ આબેહૂળ લજવી બતાવશે તો આથી પણ વધારે ઇનામ આપીશ; પણ જો ખરાબર લજવાશે નહિ તો તમારી માલમિલકત, ધનદોલત સર્વ જસ કરવામાં આવશે.” આ ખેલોડીઓ તેમ કરી શક્યા નહિ ને રાજને છુટી કરી શક્યા નહિ. હિંદુસ્તાનમાં જે પ્રાણીનો વેપ લેવામાં આવે છે, તે પ્રાણી જેવી રીતે હાલેચાલે, ખાવપીએ, તે પ્રમાણે કરી બતાવવામાં આવે છે; પરંતુ સિંહરૂપ થઇને આવીશ, હું પોતેજ એ પ્રયોગ કરી બતાવીશ.” આ વાત આગળ ચાલે છે કે બીજે દિવસે રાજ સભામાં આ પ્રયોગ જોવા બેઠો હતો. તે વખતે એકાએક વિષુતની ત્વરાએ ખરેખરો સિંહ કૂદીને મેદાનમાં આવ્યો. સિંહે ગર્જના કરવા માંડી ને રાજના બાળકને ઊંચકી ફાડી નાખ્યું. પછી બીજું એક બાળક ઊંચકી લીધું ને ઊંચે આકાશમાં ફેંક્યું. આ મનુષ્ય ખરેખરી રીતે પરમાત્મા હતો. તેને મન “હું એક નિયંત્રિત થયેલો દેહ છું” એ વાત સ્વપ્નવત્-સૂતકાળની થઈ હતી. એવા શબ્દોમાં તેને કાંઈ અર્થજ લાગતો નહિ. જે ઇશ્વરે સિંહરૂપે દર્શન દીધું

૪૫ કરવો, તે પછી “કૃષ્ણ તવાસ્મિ એ ૫૦ આલ્પ” મનનો કરૂં
 વા ૪૫ કરવો, ત્યાંબાદ નવ સ્વમય પ્રભ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રની હૃદયમાં
 ભાવના કરૂં

આ પ્રમાણે મદાનુભવો ૧૧ તૃતિયો જોવામાં એકલાન એ ૧૧
 શ્રીદશિયે અગર્પણ મનાવુ ત્રિપલ પૂરૂ યુ (વસ્તુગિથિતિયે
 શ્રીદશિયે ૧ અપ્તામરમત્તાર્થ, ૨ ગણાર્થ અને ૩ જપસમય
 પુષ્ટિમાર્ગીય વ્યાનપ્રદાર એ રિત આમાં નમેગી લીધા છે)

૪૦. જપસમયે સ્વરૂપધ્યાનમ્ ॥

ભક્તિમાર્ગે તાપયુક્તસ્તેશૈર્ભગવદ્ગર્જૈ ।

સર્વાન્મિભાવસિદ્ધર્થ જન પચ્ચાક્ષર જપેત્ ॥૧॥

ભક્તિમાર્ગમાં પ્રભના વિન્દ્યા એવેના તાપ ગાયેના કરેથી
 મનોભાવ મિદ્ધા અને ગાટે છેવે ‘કૃષ્ણ તવાસ્મિ એ ૫૦ આલ્પ’
 મનનો ૪૫ કરવો ૧

પચ્ચાક્ષરે ‘તવામ્મી’તિ સ વૈ માત્ર પ્રનાશિત ।

સર્વાન્મિભાવમિદ્ધૌ ન તન્માધનમુચ્યતં ॥૨॥

જિન્નુ તન્મપનો દૈન્ય તટીયન્વચિભાવનાન્ ।

તદેવાતુમ્તઢાગ સર્વભાવપ્રમાદકમ્ ॥૩॥

લોગો મૃત શરીર જેવાજ છે. જે લોકો તેની પાછળ પાછળ દોડે છે, તે કૂતરાથી કાંઈ ચઢિયાતા નથી. એવા કૂતરાઓ અહીં ચોતરફ ઊભા છે; તેમને લોજન માટે આ માંસ આપ.” આ વાર્તા સત્ય હો. આ અસત્ય હો. રામને એ સંબંધે કાંઈ લેવાદેવા નથી; પરંતુ વાર્તાનું રહસ્ય ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

આ પ્રમાણે સત્યનો સાંક્ષાત્કાર કરવાને, સત્યને માર્ગે ચાલવાને બધી આસક્તિ છોડી જગતની હુલ્લક વાસનાઓની પાર જાઓ. સ્વાર્થ ઇચ્છાઓને તોડી નાખો. જગતની સ્વાર્થજનોથી છૂટા થશો, તો પછી સત્ય શું છે તે તરત સમજાશે. આ ક્ષણે તમે પોતેજ સત્ય જાણશો. મધ્યમ કોટિના લોકોજ પ્રાર્થના કરે છે કે, “અમને બુદ્ધિપ્રકાશ વધારે આપો.” તમારે એવી પ્રાર્થના કરવાની જરૂર નથી. જો સર્વ વાસનાઓથી દૂર રહેશો, જગતની જાળો તોડી નાખશો, કારણકે તમે જાણો છો કે પ્રત્યેક વાસના તમારામાંથી અમુક અંશ લઈ જાય છે; તો પછી સત્ય તમારી સમક્ષ આવી જીજ્ઞાસું રહેશેજ. જાગ્યેજ આપણે પૂર્ણત્વ પામેલા પુરુષો જોઈએ છીએ. જ્ઞાની પૂર્ણ પુરુષ છે. તેને જે જ્ઞાન થયેલું છે તેજ સત્ય છે. પ્રત્યેક ઇચ્છા-પ્રત્યેક આસક્તિ તમને પોતાના અંશ બનાવે છે; પરંતુ જે ક્ષણે જ્ઞાનની પણ ઇચ્છા કાઢી નાખશો, રાગદ્વેષથી સ્વતંત્ર થઈ, મન સ્થિર કરી, દેહાભિમાન દૂર કરી, દરેક પદાર્થ પરથી મન ઉઠાવી લઈ, પ્રણવમંત્ર જપશો, તેજ ક્ષણે તમારા શરીરનાં રૂપાંટાં જિભાં થઈ રહત તમારી રંગેરંગમાં વહેશે. તમે પોતેજ આ શરીર ઉત્પન્ન નથી કર્યું? આ આશ્ચર્ય ભરેલું જગત તમારીજ કૃતિ છે, તમેજ ઉત્પન્ન કર્યું છે. યાદ રાખો કે તમારી દ્વારા જે સાંભળે છે, તે કોણ છે? તમે પોતેજ તે નથી? કોણ તમારી દ્વારા જુએ છે? શું તમે પોતે તે નથી? તમારા શરીરમાં લોહીનું વહન કોણ કરે છે? તમે પોતે શું તેના કર્તા નથી? જો તમે પોતેજ, તમારો આત્માજ આશ્ચર્યજનક કામ કરી શકે છે, તો પછી આ જગત પણ તમારુંજ ઉત્પન્ન કરેલું છે એમ દૃઢ માનો અને તમારી પોતાની દિવ્યતામાં આનંદ માનો, આત્માનંદરૂપ બનો, સમ્યક્દાનંદ બનો. સર્વ તુચ્છ વાસના-હુલ્લક ઇચ્છાઓથી દૂર થાઓ, ઓમ્ ઓમનો જપ કરો. જો થોડો સમય એ પ્રમાણે કરશો, તો પગથી તે માથા સુધી તમારું સર્વ શરીર તેજોમય થશે. જ્યારે પ્રકાશ, જ્ઞાન તમે સ્વયં પોતેજ છો, તો પછી તેને માટે.

હે; કેમકે સર્વાત્મભાવ માત્ર જ્ઞાનનાથીજ સિદ્ધ થાય, બીજા કશાથી પણ નહીં. (શ્રીમદ્દામરુચ્યે પદ્ય નિર્ગેષવક્ષ્યમાં આજ્ઞા કરી છે કે, “માયં ભાવનયા સિદ્ધઃ સાધનં નાન્યદિષ્ટતે-ભાવ માત્ર જ્ઞાનનાથીજ સિદ્ધ થાય છે; બીજું કોઈ સાધન ભાવ સિદ્ધ કરવા માટે નથી) ૬.

સર્વજ્ઞોત્પલં રાસજીઝમાદૌ વિભાવયેત્ ।

તસ્યામેવ હિ લીલાયાં સર્વમાવાત્મિકા યતઃ ॥૭॥

મમમ શ્રીકૃષ્ણાઓના દુગુરૂ ગગમીયાનો ઓળી પ્રથમ વિચાર કરેલો; કેમકે તેજ શ્રીકૃષ્ણા અર્વાત્મભાવ રૂપેલો છે. ૭.

‘રાસજીઝમાત્પર્ય’ રૂત્યતઃ સ્વામિનામ હિ ।

ફલપ્રકરણત્વં ચ તદ્લીલાવિનિરૂપણાત્ ॥૮॥

આ કારણેજ શ્રી મદ્દામરુચ્યં ‘રામજીઝમાત્પર્ય’-શ્રી રામ-શ્રીકૃષ્ણ સમમ શ્રીકૃષ્ણાઓના તાત્પર્યરૂપ જોગણે સ્વીકારી છે, તેવું વિશેષણ શ્રીગુમાંધર્યે આપ્યું છે. શ્રીમદ્ભાગવતમાં રામ-શ્રીકૃષ્ણાઓ નો ભાગ, તેમાં તે પરમ રૂપરૂપ શ્રીકૃષ્ણ નિરૂપણ દોવાથી તે ભાગને શ્રીમદ્દામરુચ્યે દુગુરૂ નિર્દેશ્યું છે ૮.

તત્ર સ્થલં ગૂઢતમં યમુનાપુલિનાત્મકમ્ ।

તદ્વાનિદુર્ગત્સર્વાંગમ્યં હૃદિ વિભાવયેત્ ॥૯॥

આ જ્ઞાનનામાં અત્યન્ન ગૂઢ એવું કોઈથી ન જાણી શકાય તેવું જગત કિલ્લા જેવું એક રામ-શ્રીકૃષ્ણ રૂપ-મને શ્રીયમુના-ઓના કોઈ જોર આવેશું છે; તેથી જ્ઞાનના કરી ૯.

જ્યારે કોઈ પણ જવાબદારી તમારા પર નથી એમ તમને લાગશે; જ્યારે સર્વ પ્રેમ, પ્રેમની વસ્તુઓ તમારી પાસે છે એમ તમને લાગશે, જ્યારે આવા વેદાંતના સિદ્ધાંતમાં તમે રમણ કરશો; ત્યારે તમે સ્વયં પ્રકાશ થશો. સર્વ પ્રકાશના પણ પ્રકાશ, જ્ઞાનના પણ જ્ઞાન તમે થશો; તો પછી જ્ઞાનને માટે પ્રાર્થના કોની પાસે કરવાની રહેશે? આ ગુહ્ય રહસ્ય છે. સ્વતંત્ર બનો. તમને અંધનમાં કોણ નાખે છે? તમારી પોતાનીજ તૃષ્ણા; બીજું કોઈજ નહિ. જગતની સઘળી વિદ્યુત શક્તિ, સઘળી સિદ્ધિઓ તમારામાંથી વહન કરશે. જગતમાંના સઘળા ચમત્કારો તમારા દાસ થઈને રહેશે. તમારી વાસનાઓ દૂર કરો, એટલે આ ક્ષણેજ મુક્ત થશો અને મુક્ત થશો પછી એવું શું છે કે જેથી તમે આનંદમાં ગર-કાવ નહિ થાઓ? નહિ ભય કે નહિ જવાબદારી. ભય શા માટે? તમને અમુક વસ્તુ તમારી પાસેથી જતી રહેશે, તેનો ભય લાગે છે; તેથીજ તમે અમુક વ્યક્તિથી ભય પામે છો; તેથીજ હાસ્યાસ્પદ થવાનો ભય રહે છે, તેથીજ કીર્તિની અંખના કરો છો અને એવી આસક્તિને લીધેજ ભય રહે છે. સર્વ ચિંતા એ ઇચ્છાઓનુંજ પરિણામ છે. શિરોવેદના, હૃદયવેદના, સર્વ ઇચ્છાઓનાંજ પરિણામ છે. દેશના પ્રમુખ અથવા રાજા સમક્ષ તમે સંકેત પામે છો, ડરો છો, કોકડું વળો છો, કારણકે તમે તેમની કૃપાની અભિ-લાષા રાખો છો. ઇચ્છાઓથી મુક્ત થાઓ, તો બાદશાહોના બાદ-શાહ, સ્વામીના સ્વામી તમે પોતેજ છો. એક પછી એક ઇચ્છા-ઓને દૂર કરી કે તરત કેવો આનંદ થશે? તેથી 'રામ' કહે છે કે, સત્યનો માર્ગ કાંઈ શોધી કાઢવાનો નથી, મેળવવાનો નથી; માત્ર ઇચ્છાઓથી જે કારાગૃહ બિલુ ક્યું છે, તેજ તોડી પાડો. એનેજ માટે તમારે પ્રયત્ન કરવાનો છે. ॐ ! ॐ !!

અકીણ બીજ સમાન છે, જગતૃષ્ણા સર્વે;
અકંખ્યું ક્ષણે જે ધડી, પ્રકાશ તેનો અળકે.
સરિતા જળપટ પર પડ્યો, જેમ બરફ પ્રકાશ;
ક્ષણ ઉજળું દેખાઈને, થશે સદંતર નાશ.
જીવ જંતુની જાતનો, બહુ નહિ ક્યાં વાસ;
બિડે, નાસે પ્રથમથી, એવી છે એ વાત.
મેઘધનુષ સમાન છે, મુંદર તેના રંગ;
અંજાવાત થતાં થશે, બોમ પટેથી ભંગ.—

तृतीयपुरषार्थीयरसक्रीडापर क्वचित् ।
 जन्त्रक्रीडा त वापि मदविह्वल्लोचनम् ॥१७॥
 गोपिसासु च ससक्त विरक्त सर्वकार्यत ।
 एतादृश प्रभु श्रीमदाचार्यहृदयस्थितम् ॥१८॥
 भावात्मनेन रूपेण सामग्रीसहित तथा ।
 रसात्मकरूपाधिष्ठान रमवच्छृण्व यत ॥१९॥
 तथैव हृदयाविष्ट लीलाया प्रतिगोपिना ।
 हृदयादेव तत्तापवशात् नृरिद्ध त ॥२०॥
 लोकवेदप्रसिद्धमवर्माधिष्ठाय क्रियावृत्तिः ।
 अवतान्परोक्षे तु मृताववेति निश्चय ॥२१॥
 अनुभूतिभाववता भाररूपेण सर्वथा ।
 अन्येषामन्यरूपेण तत साधारणी मति ॥२२॥
 स्वरूपे च तथा मूर्तौ नहि भाववता क्वचित् ।
 एवम्भूत हरिं ध्यायेन्निदीनिन चेतसा ॥२३॥

आना गङ्गाणा धीयमुनान्ता ५ हा १५२ मे पीठ ॥ मुद्रा
 पाणा, कमलमभा । मुद्राणा, यपग ओ । ३ गता नेत्रागा
 प्रशयी धेगेवेया कथानप्रदेशागा, ज ने डा । छपर सुरेभित म
 ग्ना आङ्गाणा कुण्डलागा वि य गेय तेयदूनेस वगेरेयी सु २
 मभत्र अनङ्गागा शङ्खागा पीताम् यी पीटगायेसा, सुन्द
 वनगायागी गोपी जडेया गम्भा आम्भितगा भात्र गोप न्ने

પ્રથમ-પ્રત્યક્ષ સંસાર એટલે જડ-સ્થૂલ જગત.

દ્વિતીય-માનસિક સંસાર એટલે સૂક્ષ્મ જગત.

તૃતીય-અવિજ્ઞાત સંસાર એટલે અદૃશ્ય જગત-જાણી ના શકાય તેવું જગત.

આપણે જ્યારે સ્વભાવસ્થામાં હોઈએ છીએ અથવા તો સૂક્ષ્મ કે માનસિક જગતમાં હોઈએ છીએ, તે સમયે સ્થૂલ જગતનું અસ્તિત્વ હોતું નથી. તેથી કરીને તેને આપણે અદૃશ્ય કે અવિજ્ઞાત સંસાર કહીશું. કાંઈક અંશે સુષુપ્તિ અવસ્થા અવિજ્ઞાત સંસારને મળતી આવે છે. આ સ્થિતિમાં “માર્ગ તાર્ગ” એ ભેદભાવ રહેતો નથી. હિંદુમુસલમાન તથા ખ્રિસ્તીઓ જેને સ્વર્ગ અને નરક કહે છે, તે માનસિક સંસાર છે. આ માનસિક સંસારના ઘણા પેટાવિભાગ છે; એમાંના અમુક પેટાવિભાગમાં ભૂતપ્રેતનું અસ્તિત્વ છે એમ કહીએ છીએ. આ વિષે સવિસ્તાર હાલ કહેવાની જરૂર નથી. પ્રવૃત્તિ માર્ગ માત્ર-સાંસારિકતા છે. આપણી વ્યક્તિગત શક્તિઓને વધારીને વિસ્તારવાળી કરવાની વાસનાઓ કેવળ લોકવાસનાજ છે.

એક મહાન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી વીજળી ને વરાળની આશ્ચર્યજનક શોધ કરે છે, ને તેથી કરીને સ્વશક્તિમાં ઉમેરો કરે છે, તેમજ મૂળ તરવે ઉપર કાબૂ મેળવે છે. આપણને જેટલે અંશે તે જડ-વસ્તુઓથી સુખ મળે, તેટલે અંશેજ આપણે માન આપીએ છીએ; પરંતુ મોક્ષ, આત્માનંદ, કે પૂર્ણાનંદ લેવાને આપણે તેની પાસે જતા નથી, કારણકે તે વિષયમાં તેનું જ્ઞાન કાંઈજ નથી. તેજ પ્રમાણે કોઈ માનસશાસ્ત્રવેત્તા હોય, તે આપણને મનની વૃત્તિઓ, ભૂમિઓ વગેરેનું જ્ઞાન આપી શકે. મન, શુદ્ધિના વૃત્તિવેપારોની સમજણ માટે આપણે એ પુરુષ પાસે જઈશું ખરા; અને એટલે અંશે તેમની મહત્તા પણ સ્વીકારશું; છતાં મિલ કે સ્પેન્સરની પાસે ચિત્તની પરમશાંતિની જિજ્ઞાસાથી કદી નહિ જઈએ. પ્રત્યેક પોતપોતાના વિષયમાં ખરેખર મહાન છે, પણ જે પરમાવશ્યક વસ્તુ આપણે ભેઈએ છીએ, તે આપણને આવા શાસ્ત્રીઓ આપી શકવાને શક્તિમાન નથી.

ભારતવર્ષમાં એવા ઘણા મનુષ્યો હોય છે, કે જેઓ ભૂતપ્રેત

તત સં સ્યતિ સત્તામભાવો યતિ ન સ્યત ।

પુષ્ટિમાર્ગે સાધન ચ ક્વં ત્વાપિ મનો હિ સ ॥૨૪॥

આ પ્રકાર જ્ઞાન ॥ ૨૪ ॥ મા આવે ત્યાં મર્યાદાના બિંદુ
યામ એ અત્માભાવ જાતો આના પ્રકારના ધ્યાન નિ ॥ મર્ધ
આપોઆપ સનો નથી પુષ્ટિમાર્ગના આ મર્યાદાના એજ માધા
અને એજ ૬ ॥ ૬ ૪ ૬

ઇતમવ નિનાચાર્યસ્મિન્નાઠમ્બિતાત્મનામ્ ।

ભવદનસ્તડીયાના વિધેય કેવલાશ્રય ॥૨૫॥

આ બધું આપણા આચાર્ય વર્ધ શ્રીગદ્ગદાધીશ પ્રભુ ॥ ૬ ૫ ॥
૫૬ પ્રીતે જેમનો આત્મા સ ॥ ૫ થયો કે, તેના બચતીરોને પ્રાપ્ત
યાય મોજે ક્રમ ગણુ ॥ ૭ ॥ ૫ થયો ૭ ॥

૪૧. સ્વમાર્ગશરણદ્વયનિર્ણયઃ ।

યથા હિ શરણ યાતૈર્વિધેયા માયના હ્વતિ ।

સ્વાચાર્યવરુણામાત્રવલાત્સાત્ર નિરુલ્પ્યત ॥૨૬॥

જે પ્રમાણે શરણે ગયેલા છવેયે હૃદયના જાનના ક્રયાની છે
તેનું નિર્ણય આપણા આચાર્ય વર્ધ શ્રીવરુણાધીશ પ્રભુની કૃપા ॥ ૨૬ ॥
બન ૫૭ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦

ને એમાં ભૂલ પાવી ન જોઈએ.

હિંદુસ્તાનના એક મનુષ્ય વિશે આપણે બાણીએ છીએ કે, તે છ માસ પર્યંત મૃતપ્રાય જેવો પડી રહ્યો હતો. આ વિધાને ખેતરી મુદ્રા કહે છે ને તેનું વર્ણન હઠયોગમાં આપેલું છે. છ માસ પર્યંત જીવનની કોઈ પણ નિશાની તેનામાં જણાતી નહોતી. રગોમાં લોહી પણ વહેતું નહોતું. છ માસ પછી તેનું ઉત્થાન થયું. આ ઉપરથી આ પુરુષને એક બીજે કાઈસ્ટ કહી શકીએ; પરંતુ તે મુક્ત કે સુખી મનુષ્ય નહોતો. તેણે જે જે શુનાઓ-પાપો કયો હતાં, તે કહેવાની જરૂર નથી; પરંતુ જે સળના દરબારમાં તે આ પ્રયોગ કરતો હતો, તેણે એને ધક્કા મારીને પોતાને ત્યાંથી હાંકી કાઢ્યો હતો.

વળી એક બીજો હતો, તે પાણી ઉપર ચાલી શકતો હતો. એક ખરા સાધુએ હસીને તેને પૂછ્યું કે, “શક્તિ મેળવતાં કેટલોક વખત લાગ્યો હતો?” જવાબમાં તેણે કહ્યું કે, “સત્તર વર્ષ લાગ્યાં.” સાધુએ કહ્યું કે, “સત્તર વર્ષમાં માત્ર એજ પૈસા જેટલી કિંમતની શક્તિ તે મેળવી છે! (કારણકે નદીને સામે વીરે જવાને હોહી-વાળાને એથી વધારે પૈસા લોકો આપતા નથી.)” મતલબ કે આવા પ્રકારની સિદ્ધિઓથી કાંઈ પૂર્ણતા આવતી નથી. જેવા પ્રકારે બીજી સંપત્તિઓ બંધનકારક છે, તેજ પ્રમાણે તેનાથી પણ બંધનજ થાય છે. પછી તે બંધન ગમે તો મુવર્ણનું હો કે લોહનું હો; પણ તે અંતે તો બંધનજ છે. બન્નેથી શુદ્ધામગીરી, પરત-ત્રતા તો છેજ. જો આવા પ્રકારની સિદ્ધિઓજ મનુષ્યને પવિત્ર બનાવતી હોય, તો તો કૃતગંઓ પણ પવિત્ર બને. સૂંઘવાની શક્તિ શ્વાનમા જેટલી હોય છે, તેટલી મનુષ્યમાં હોતી નથી; માટે જો એવી શક્તિઓથી મોટાઈ કે પવિત્રતા આવતી હોય, તો કૃતગં ઓજ મનુષ્યથી અધિક શ્રેષ્ઠ ગણવાં જોઈએ.

નેજ શ્રીગુરોશ્રીએ શ્રીમવોત્તમ ગોજમા શ્રીમદ્દાપ્રબુજનું “પ્રબુજના
પિરદનો અનુભવ કવચવાને માટેજ મર્વધર્મોનો ત્યાગ કરવાનો
ઉપદેશ આપનાગ” એવું નામ આપ્યું છે. ૪૬.

યત્ર જ્ઞાનગુણાદીનાં મ્યાસ્યદ્દેતોરપિ રતઃ ॥૨॥

ત્યાગ, શરીરરક્ષાપિ ન તાર્યાં મોજ્જનાગિમિ ।

લૌકિકા વૈદિકા વાપિ ધર્મા ભાગવતા અપિ ॥૬॥

ત્યન્યન્ને, યત્ર ન ફલમન્યત્તન્નુભૂતિત ।

અતો દુર્લભતા પ્રોક્તા પ્રેમ્ણા સિધ્યતિ નાન્યથા ॥૭॥

આ ઉચ્ચ ગેદિના ત્યાગાત્મક વાકિતગાગીય ગિદ્દ શરણાત્મક
મન્નપામમા જ્ઞાન, ગુણ વગેરે તેમજ નરીન્ના ન્યન્યતાના કાગળનો
પણ પોતાની મેળે ત્યાગ કરવાનો છે. બેજન વગેરેથી દેહનું રક્ષણ
કરવાનું નથી, આમા લૌકિક અને વૈદિક તેમજ ભાગવત ધર્મોનો
પણ મર્વધર્મ ત્યાગ કરવાનો છે; કેમકે તે કરવામા આવે તેથી પણ
કોઈ કલની ને અગેક્ષા નથીજ; માટેજ આ ગિદ્દ ચળ માર્ગ
“દુર્લભ દુર્લભ કહેવામા આવે” કે. આ માત્ર કેવળ પ્રેમગીજ
ગિદ્દ થાય છે ૫-૭.

પૃથક્કાળમાર્ગોપદેષ્ટન્વમિદમેવ હિ ।

વુદ્ધિર્પૂર્વકતત્યાગં વિરદાનુભવર્થતા ॥૮॥

શ્રીમદ્દાપ્રબુજનું શ્રીગુરોશ્રીએ શ્રીમવોત્તમ ગોજમા “મદ્દાપ્ર
બુજ સુજીજ જ્ઞાનના દુર્લભ માગનો ઉપદેશ કરનાગ,” તેનું નામ

કરકશે. ગૂંચળું વળીને પડ્યો હતો, તે સમયે પણ એર તો તેનામાં રહેલું જ હતું. આ પ્રમાણે મનરૂપી સર્પ જ્યાંસુધી ગૂંચળું વળીને પડી રહે છે, ત્યાંસુધી ઠેટલાક ધ્યાન ધરી શકે છે; કારણકે ઇચ્છારૂપી ફેણ અને મનરૂપી સર્પ એટલો સમય મૃત્યુ પામેલાં જણાય છે, બાકી ખરી રીતે કાંઈ મૃત્યુ પામેલાં નથી. સર્પ બીજે પ્રકારે પણ પકડી શકાય છે. મંત્રોચ્ચાર કરી મોરલી વગાડતાં વગાડતાં સર્પને મોહિત કરી શકાય છે; પછી ચતુરાઈથી સર્પને પકડવામાં આવે છે ને તેના એરી હાંત કાઢી લેવાય છે; આમ કરવાથી સર્પ બોખો બની રહે છે અને એર તેનામાંથી જતું રહે છે. મનને સ્થિર કરવાને માટે વેદાંત પણ આજ રસ્તો બતાવે છે.

માનસિક શક્તિના અભ્યાસીઓ પોતાના મનને ટાઢથી ગૂંચળું વળી પડી રહેલા સર્પ જેવી સ્થિતિમાં લાવી શકે છે અને તેથી કરીને થોડા સમયને માટે આનંદ લોગવી શકે છે; પરંતુ ટાઢથી પીડાતા મનરૂપી સર્પને જ્યારે સગાંસંજાંથી ઉધ્ધૃતા આવે છે કે તરતજ ગૂંચળું છૂટી જાય છે ને ઇચ્છાઓરૂપી વિષ જાગૃત થાય છે; કારણકે સર્પને મોહિત કરી, તેના હાંત કાઢી નાખી એર દૂર કઢેલું નથી હોતું અને તેથી વાસ્તવિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી.

આવી શક્તિ ધરાવનારા ઘણાએ પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ પૈસા કમાવામાં કરે છે. મનને ધ્યાનસ્થ કરવું એ ઘણી સારી વાત છે, પરંતુ અંતે તેમાંથી ઇચ્છાઓરૂપી એર દૂર કરવું જોઈએ. જ્યારે મનની દરેક પ્રકારની નિર્જાળતા દૂર થાય, ત્યારેજ એ સર્પ વિષ વિનાનો બને છે અને ત્યાર પછીજ તમારા નિત્યકર્મમાં તથા જગતમાં કોઈ પણ ભય વિના તમે નિશ્ચિંત કરી શકશો. મનુષ્ય મદિરાપાન કરી નશામાં પોતાનાં ઘરખાર થોડી કિંમતે વેચી દે છે અને ખતપત્ર પણ કરી દે છે. પછી જ્યારે તેની સ્ત્રી કોઈ ઉપચારથી નશેા ઉતારી દે, કે તેજ વખતે પોતાના કૃત્ય માટે પશ્ચાત્તાપ કરે છે અને ન્યાયની અદાલતમાં નશામાં કરેલાં કૃત્ય માટે પોતે જવાબદાર નથી એમ કહીને ઘરખાર વેચાતાં લેનાર ઉપર ફરિયાદ માંડે છે. તેજ પ્રમાણે મનની થોડા સમયની ધ્યાનસ્થ સ્થિતિમાં મનુષ્યે ઈશ્વરને સર્વસ્વ અર્પણ કરી દે છે; પરંતુ એ સ્થિતિથી મુક્ત થતાંવારજ ઈશ્વરને સમર્પેલું તેની પાસેથી પાછું લઈ લે છે. જગતની તૃષ્ણાઓ મનને વિહ્વળ

સાધન નથી, તેવા મને શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રશ્લોક આશરો ૪, તે પ્રમાણે
ગાન ગરબીની મન કૈ મિદ્ધ થઈ શકે તેમ છે. ૧૦-૧૧

નિજાક્ષરહિત ચાપિ ક્ષણ મત્તિસાધનમ્ ।

નવરત્નેષ્વપિ ચ પ્રોક્ત 'તસ્માત્સર્વાત્મને'તિ હિ ॥૧૨॥

'પ્રત્યેક સાધન ચે'તિ ચાલ્કોધે નિરૂપિતમ્ ॥૧૩॥

થીજનં માત્ર પણ આવનો ૧૧૧૨ ગા ૧ શબ્દ બાજી મિદ્ધ
કરનાં છે એ મારેજ નીમદાપ્રબળ્યે નવરત્નમા 'તેથી કરીને
નર્મલાને દશેશા 'ભીષ્મણ દારણ મમ' એ અષ્ટામક મનો ની
કરનાજ રૂહેનૂ' એની આચા કરી છે, તેમજ ગાનપોધમા
પણ આપે 'પ્રભુનો આશ્રય એ એક સાધન છે,' એમ આચા
કરી છે ૧૨૨

તસ્માદિદર્શના તદ્વત્તિર્ન સિધ્ધેક્ષત્ર સાધનૈ ॥૧૩॥

ઈતિ નિસ્સાધનાધીશ મ્યામ્યમાવિશ્વકાર્મ હ ।

તેન ચોક્ત કૃપાદૃષ્ટ્યા દ્વિવિધોઽપિ તદાશ્રય ॥૧૪॥

ફલ્લાત્મા સાધનાત્મા ચ સ્વતન્ત્રો ભક્તિસાધન ।

તત્રાપરો વિવેકાદિસહિત સાધયેદ્રતિમ્ ॥૧૫॥

તેથી કરીને આત્મારે પ્રભુની બક્તિ પ્રાપ્તિ જન ॥ સાધનોથી
મિદ્ધ શકે તેમ નથી. આ આત્મજ નિમ્માધન ભક્તવર્જનોના મ્યામી
શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રશ્લોકે આપના મુખાનિન્દ્યપ્રીમદ્વક્ત્રમાય વર્ણનો પ્રાદુ-
ર્ભાવ દર્શો, અને શ્રીમદાપ્રબળ્યે કૃપા મનો માર્કિતમા માધ્યમ

આવીને ઊભા રહો છો. સર્વ રૂપરૂપાંતર તમે પોતેજ છો. વેદાંત પ્રમાણે તમે પોતેજ તમારા શત્રુ, મિત્ર, ભાઈ વગેરે સર્વ છો; તેથી મૃત્યુ પામેલા આવીને મળે છે એમ કહેવું તે સત્ય નથી. ખીજા રૂપમાં એ તો આપણે પોતેજ છીએ.

પ્રશ્ન—માનસિક સિદ્ધિ કેળવવાને સારું કોઈ ખાસ વિધિ છે ખરી કે? જવાબમાં કહેવાનું કે, હા, છે. એક વેદ થવાને કે, એન્જિનિયર થવાને અમુક કેળવણી, લેવીજ બેઠએ અને તેજ પ્રમાણે માનસિક સંસારની વસ્તુઓ જોવાને સારૂં પણ અમુક શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવું બેઠએ. એ કેળવણી વિષે અહીં કંઈ કહેવાની જરૂર નથી. ‘રામ’ મૃગજળની પાછળ ફાંફાં મારી દોડતા ફરવાની ભલામણ કરી શકે તેમ નથી; કારણકે જ્યાં પવિત્ર મનુષ્ય વસે છે, ત્યાં ભૂતપિશાચ આવી શકતાં નથી.

એક સમયે હિમાલયની ગુફામાં ‘રામ’ રહેતો હતો, ત્યાં ભૂતનો વાસો છે એમ માન્યતા હતી. આસપાસના લોકો કહેતા હતા કે, “ઘણાક સાધુઓ એ ગુફામાં એક રાત્રિમાત્ર પણ રહેવાથી મરણ પામ્યા હતા અને કેટલાકે તો ગુફા જોવા જતાંજ મૂર્ચ્છા ખાઈ પડ્યા હતા.” પરંતુ જ્યારે ‘રામે’ એ ગુફામાં રહેવાની ઇચ્છા દર્શાવી, ત્યારે તે લોકો વિસ્મય પામ્યા. ‘રામ’ ઘણાક માસ તે ગુફામાં રહ્યો, પણ ભૂતભૂત કંઈ જણાયું નહિ. જ્યાં ભૂતો નાસી ગયાં હોય એમ લાગ્યું. એ કે ગુફામાં સર્પ, વીંછી વગેરે જીવ-જંતુ હતાં ને ગુફાની ગહાર વાઘ રહેતા હતા; પરંતુ કોઈએ ‘રામ’ના શરીરને કોઈ પણ પ્રકારે ઇજા કરી નહોતી.

વેદાંતથી સિદ્ધ થાય છે કે, જીવન્મુક્તો, મૃત્યુ પછી ભૂતરૂપે અસ્તિત્વ ધરાવતા નથી પોતાની તૃપ્તિમાં બંધાયે રહેલાઓજ માત્ર ભૂતપિશાચનાં રૂપ ધારણ કરે છે. ડૉક્ટર જોન્સન જે વાચાળ-પણામાં શિરોમણિ જેવો કહેવાય છે ને જે વાદવિવાદમાં અંતે પોતાનોજ કક્કો ખરો કર્યા વિના રહેતો નહિ, તેને એક દિવસ એવું સ્વપ્ન આવ્યું કે, જોકે તેને વાદવિવાદમાં નિસ્તેજ કર્યો. જોન્સન જોવાને તો આ ઘણું અસહ્ય થઈ પડ્યું. મન વિડ્વજ બન્યું, નિદ્રા લેવી તે પણ મુશ્કેલ થયું. તેણે કોઈ પણ પ્રકારે મન ઉપર કાબૂ રાખવા પ્રયત્ન કરી વિચાર કરવા માંડ્યો, એટલે એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે, જોકે જે દલીલો કરી હતી, તે ખરી રીતે તો

દ્વિતીયે શરણે તુ મ્યાદેતદ્દેહાદિકં મમ ॥૧૯॥

તદેકશ ણં, તેષાં રક્ષકથ પ્રવર્તકઃ ।

નિવર્તકથ ભગવાન્, નિષ્પ્રયત્નસ્તતો ભવેન્ ॥૨૦॥

શીઘ્ર પ્રકારેનો જે આધનરૂપ આશ્રય છે, તેમાં છતાં આ માટે દેહાદિક તે પ્રભુને શરણેજ છે, તેવો ખ્યાલ રહેલો છે. આના ભક્તોનું રક્ષણ કરનારા, પ્રવૃત્તિમાં નાખનારા અને પ્રવૃત્તિમાયી જિંથદારી નિવૃત્તિમા મદનારા ભગવાનજ છે; તેથી ભક્તે નિષ્પ્રયત્ન-શીઘ્ર દોષપણ ભૌતિક વગેરે કાર્યોમાં પ્રયત્ન વિનાનું ધર્મ ૧૬-૨૦

इति विज्ञाय शरणद्वयं जीवः सदाश्रितः ।

निस्साधनो निनाचायांनाश्रितः सिद्धिमाप्नुयात् ॥૨૧॥

આ પ્રમાણે મિદ્ધ અને આધનરૂપ, એવા જન્મે પ્રકાગ્ના મદણુ-આશ્રયને નારી રીતે મમ્મી પ્રભુનો આશ્રય મ્તન રાખી, નિર્રમાધન જની, શીમદાપ્રભુજીને શરણે રહે એટલે છત્ર મર્મ મિદ્ધિ ગેળવડા બાગ્શાળી થાય ૨૧.

વૃહદારણ્યક

૧-સુધારણા

એક શીતળ શિલાનું ઝોશીકું કરીને મૃદુ રેતીની પથારી ઉપર, પગ ઉપર પગ ચડાવીને આનંદથી નિર્મળ હવા ખાતાં, દિવ્ય પ્રકાશને ચુંબન કરતાં અને અત્યંત આનંદપૂર્વક પ્રભુ-મંત્રનું ગાન કરતાં, બળબળ વહેતા ઝરાના તાલ સાથે તાલ મેળવતો 'રામ' દેવદાર અને તાડનાં વૃક્ષો પાસે આરામ લેતો હતો; તે પ્રસંગે નવીન પાશ્ચાત્ય સભ્યતાથી અલ્લડ થયેલા એક સદ્-ગૃહસ્થે વિનોદપૂર્વક 'રામ'ને પૂછ્યું કે, "એશિયાના લોકોનો આળસુ સ્વભાવ વળી અમેરિકામાં ક્યાં લાવો છો? ઊઠો, કંઈક પરોપકાર કરો."

'રામે' કહ્યું: "મારા પ્રિય આત્મસ્વરૂપ મિત્ર! તમે કંઈક પરોપકાર કરવાનું કહો છો, પરંતુ એ દિશામાં હવે સ્થાનજ ક્યાં છે? મને અને મારા 'રામ'ને તો એકલોજ રહેવા દો."

શું અને તમે 'આળસ' કહો છો? પૌર્વાત્ય આળસ? પણ આળસ એટલે શું?

શિષ્ટાચારના પંથમાં શ્રમ કર્યો કરવો, રૂઢિના પ્રવાહમાં વહ્યા જવું, દૈન્યપ્રપંચના કૂવામાં મૃત પિંડની પેઠે ડૂબી જવું, સંપત્તિના ખાખોશિયામાં ડૂબી મરવું, ઈશ્વરચિંતનમાં વખત ગાળવો, ભેંધએ તે પૈસા મેળવવામાં ગાળવો અને એ સૌને કંઈક પરોપકારનું નામ આપવું એ શું આળસ નથી? પોતાના જીવનક્રમ પ્રમાણે ખીજને રહેવાની ફરજ પાડવી અને પોશાક, ખાવું, પીવું, ચાલવું, સૂવું, હસવું અને રડવું, આદિ કંઈ પણ કરવામાં સ્વતંત્રતાનો અભાવ હોવો એ શું આળસ નથી? આટલાં કામમાં સ્વતંત્રતા નથી તો પછી બોલવામાં તો હોયજ ક્યાંથી? આપણું ઈશ્વરત્વ ખોવાઈ જાય એ શું આળસ નથી? એ ઉતાવળ,

ન્યાસિનોડપિ પરં તત્ર ધર્માઃ કેચિન્નિરૂપિણા ।

વેપોડપિ તત્ર વિહિત સન્ન્યાસાદ્ધતયા પુનઃ ॥૬॥

મોક્ષકામનયા નિત્યમવસ્થાન નિવોધિતમ્ ।

પ્રવેશશ્ચ ત્તૈ નિત્યઃ ફલમન્તે નિમ્લપિતમ્ ॥૭॥

કેવલો જ્ઞાનમાર્ગીયઃ સન્ન્યાસ સ્થિતિકારકઃ ।

સત્યલોકે મક્તિયુત પ્રવેશં વાપિ સાધયેત્ ॥૮॥

આ મર્્યાદામાર્ગીય મન્ન્યામમા શ્રવણ, મનન અને ધ્યાન
ખતાવવામા આવ્યા છે, ચિત્તને વિકલ થવાનો ભવ રૂઢે, એ ખાતર
એક સ્થાન ઊપર કાયમનો વામ કદીપણ ન કરી ગકાય, મનને મદા
મદુલ્લ ગમવાને માટે પૃથ્વી વિશે પર્યટન કરવાનું કહેવામા આવ્યું
છે; યજ્ઞ દેહ ટકી રૂઢે, એ માટે નિશ્ચાટન કરવાનું છે. મીઠાભાવ-
ન્દ્રણના માદાત્મ્યનો બોધ થાય એ માટે વેદાન્ત ગાઢનું શ્રવણ
કરવાનું હોય છે વિશેષમા સંસારના દુખો બાધક ન થાય તેમજ
આત્માને સુખની સિદ્ધિ થાય, એ માટે આ મર્્યાદામાર્ગીય મન્ન્યા-
મીએ વામને ખામ અમુક ધર્મો પાળવાનું પણ જનાવવામા આવ્યું
છે. તેવા સન્ન્યાસને અડમે વિશિષ્ટ પ્રકારનો વેપ પણ નક્કી કર
વામા આવ્યો છે. મદેવ મોક્ષ મેળવવાની ઇચ્છાએજ મર્્યાત્ર સંન્યામ
કરવાનું નિર્દેશવામા આવ્યું છે એ મર્્યાદામાર્ગીય સન્ન્યાસને અન્તે
ફલ તરીકે શ્રીદ્વિમાં નિત્ય પ્રવેશ થાય છે જ્ઞાનમાર્ગીય એવો
ત્રણ સન્ન્યાસ માત્ર દેહન્યતિ પૂરેજ છે. એમા ત્તે લક્ષિ લાગે
તો તે સત્યલોકમા પ્રવેગ મિદ્ધ કરાવે જશે ૩-૮.

ચાલ દોસ્ત ! આમ આવ; આ ચાલુ પણ અને પ્રદેશનો ઉપ-
યોગ કરી લે. આવ, મારી સાથે આ ઘાસ ઉપર સૂઈ જા.

તમારા આયુષ્યનો વીમો ઉતારવાને સોનુંરૂપું એકડું કરીને
તમારા આયુષ્યનો નાશ કરી નાખ્યો નહિ. ધન એકડું થવાથી
અને વખતસર તેના હાથે ભરવાથી તમે તમારા આયુષ્યની જામી-
નગીરી-ખાતરી મેળવી શકો છો ? હે મૂઢ પામર મનુષ્ય ! તેના
ઉપર વિશ્વાસ રાખીશ નહિ. કુલ્લક જાળતોને માટે ભયંકર
યાદવાસ્થ્યનીઓ મચાવનાર આ જગતમાં જીવવાને માટે વ્યર્થ
ઉપાયો શા માટે ચોધો છો ?

અંગ્રેજ કવિ વર્ડ્ઝવર્થ કહે છે કે:—

“ આપણે સંસારની માયામાં જહુજ મૂંચવાઈ પડ્યા છીએ.
વારંવાર કમાવામાં અને ખર્ચવામાં આપણે આપણી શક્તિઓનો
ઘણો વ્યય કરીએ છીએ. પ્રકૃતિમાં આપણે જહુ થોડું આત્મદર્શન
પામીએ છીએ. આપણે આપણા હૃદયને અતિ કુલ્લક આનંદ-
ભોગ આપીએ છીએ. અંદરને જોઈને પ્રીતિથી જીભરાતો સમુદ્ર તથા
હમેશાં કુંકાતો પવન કે જે ઝિડાયેલાં પુષ્પોની પેઠે હમણાં શાંત
થયો છે તે અને ખીજી સઘળી ચીજો આપણા ઉપર કાંઈ પણ
અસર કરી શકતી નથી—તેની સાથે આપણે તાદાત્મ્ય સાધી શકતા
નથી. હે મહાન પ્રભો ! લોકો મને મૂર્તિપૂજક કહે તો મને તેની
પરવા નથી. હું મૂર્તિપૂજક અનેક દેવોનો ઉપાસક છોઉં તો
સમુદ્રને કિનારે જીલો જીલો મારી ઉદાસીનતા ન્યૂન કરી શકું
અને યુરોપ અને સમુદ્રમાંથી ઉદ્ભવતો શૃંગનાદ કિંવા વૃદ્ધ
દ્રીટનનું વાળેલું રણચીંગડું સાંભળી શકું ! ”

યુરોપ અને અમેરિકાના સુધરેલા ગણાતા દેશો વિનાશના
પ્રંથમાં ઘણા આગળ વધ્યા છે; પરંતુ ખૌદિક અથવા આધ્યા-
ત્મિક ઉન્નતિ એજ ખરી પ્રગતિ છે. ખરી પ્રગતિએ મનુષ્યના સત્-
સ્વરૂપને હલાવવું જોઈએ. માત્ર તેની છાયાનેજ જગાડવાનો વ્યર્થ
શ્રમ કરવાની જરૂર નથી. વાસ્તવિક ઉન્નતિને ઐહિક સંપત્તિ સાંચે
કંઈજ દેવાદેવા નથી અને નકામી જરૂરિયાતો વધારવાનું પણ
એને કંઈ કારણ નથી. દેવી ગ્રંથો લખનાર અને દેવળ સાદાઈથી
રહેનાર નિષ્કિંચન પ્રાચીન આર્યોના જીવનક્રમમાં યોગ્ય ફેરફાર
કરીને ઇતિહાસ તેમની પુનરાવૃત્તિ કરશે. આધુનિક સંસ્કાર ઈષ્ટ

જે પ્રમાણે રોગીને ખાવા પ-રુચિ થાય, તે ખાતર ખેતરાક તેની મગફળ નૈયાર કાપાગા આવે છે, તે પ્રમાણે પ્રેમની વૃદ્ધિ કમવનારો માનુભાય ભક્તને કરવી તેમજ મદ-પુન-દાન વગેરેમાં વિરાગ કમવની પ્રભુ પ્રેમાત્મક ભાવની વૃદ્ધિ કરે છે. પ્રમુખાના થયેલા રાગ-પ્રેમને કીવે જોને પ્રભુમા પ્રેમ થયેલો છે, તેવો ભક્ત દરેક રીતે મર્દ દુન્યવી પદાર્થોના ત્યાગ કરે છે. ૧૨-૧૩.

અતોઽનિકારભેદોઽસ્તિ તન્ન્યાસાદય સર્વદાઃ ।

કિંચ નાસ્ત્યત્રાત્મરક્ષા દત્તિવ રાષ્ટ્રમદ્વિન્ ॥૧૪॥

માટેજ તે મર્યાદામાર્ગીય મેલથી આ પુષ્ટિમાર્ગીય મોક્ષમા દરેક રીતે અધિકારનો ભેદ છે. વિશેષમાં મર્યાદામાર્ગીય મન્ન્યામમા જેમ આત્મગ્ધા કરવાની હોય છે, તેમ આ પુષ્ટિમાર્ગીય મોક્ષમા આત્મગ્ધા નથી; પરંતુ જેની રીતે કાષ્ટમા આગે રૂડો છે, તેજ-રીતે આવા પુષ્ટિમાર્ગીય સન્ન્યાસીના હૃદયમા પ્રભુપણુ રૂડૂ છે; એટલે આત્મગ્ધાનો પ્રશ્ન જાણે નથી. (નૌકિંક દષ્ટિયે આત્મ-ગ્ધા હૃદયમા રૂડેલા પ્રભુ જાણી ચિયે છે) ૧૪.

યથા તિરોહિતે વહ્નો મસ્મતા નૈવ, કાષ્ટતા ।

તથાત્રૈત્તિરોમાવેઽન્યથાભવો મવેતિ ॥૧૫॥

શ્રવણાદિનિષેધોઽય સ્વાસ્થ્યસમ્પાદનાત્પુન ।

૯કત્રેવાવસ્થિતિશ્ચ નિરોધસ્થાનનો યથા ॥૧૬॥

મનસ્થાનામગમનં મયુરાયાં સ્વગોરુલાત્ ।

અટન્યટનમત્રાપિ પદ્મલીલાદિદર્શનાત્ ॥૧૭॥

જ્ઞાની કહેવડાવીને અજ્ઞાનાંધકારમાં રૂઝેલા રહીને મરે છે. કેટલાક લોકો દુર્બળતા અને બીકણપણાનેજ શક્તિ માની તેના કીચડમાં ખૂંચી જાય છે. સૂકી જમીન ઉપર વહાણ ચલાવવાનો પ્રયત્ન કરનારા જેવા એ છેલા લોકો પોતાની એવી હાસ્યાસ્પદ સ્થિતિ-માંજ શ્રેષ્ઠતાનો ડાળ ઘાલી માલમિલકત, વાણિવજ્ઞ વગેરેના ભ્રમથી માત્ર વ્યર્થ સુકાય છે. પોતાના દેહને કદ આપનાર એ વિચિત્ર યતિઓને જાગૃત કરીને મુક્ત કરવા જોઈએ. ઓ હુઃખી પ્રાણીઓ! સંપત્તિ, જ્ઞાન, પદવીઓ, સત્તાના હક અને માન બાબતે મૂકો. સમતા-સમાનતા એજ સુખનું તત્ત્વ છે. જંગલી અભિલાષા, જે મળે તે હાથમાં મજબૂત પકડી રાખવાની પશુતુલ્ય ઇચ્છા અને એ પશુતુલ્ય ઇચ્છાથી પણ વધારે ખરાબ સંગ્રહ કરી રાખવાની વધારે પ્રવૃત્તિ એ સૌ મનુષ્યોને ઉતાવળિયાં, અસ્વસ્થ અને ભ્રાંત બનાવે છે. આડંબર અને વ્યર્થ મહત્વાકાંક્ષાનો વિષમ-જ્વર ઊતરી જવા દો. “જેટલા પ્રમાણમાં તે સંપત્તિ રાખી છે, તેટલા પ્રમાણમાં તારા ઉપર તેની સત્તા ચાલે છે અને તું તેનાથી ઘેરાયેલો રહે છે” આ તત્ત્વ દરેકના હૃદયમાં ઊતરવું જોઈએ-દરેકના કાનમાં રેડાવું જોઈએ.

હે સત્યશોધક મનુષ્ય! તારી આસપાસના લોકોની રીતભાત અને સહ્યતાના આચ્છાદનથી ઢંકાઈ જઈશ નહિ. ઉન્નત ગણુતાં સુધરેલાં રાષ્ટ્રોના ભલકાથી અંભઈ જઈશ નહિ. તેમની ખરેખરી વસ્તુસ્થિતિ અને અર્થશાસ્ત્ર એ કેવળ ભૂલ ખવડાવનારી દુરવ્યાધિ-કલ્પિત બાળતો છે. તેમના “નગદનારાયણ” કેવળ કાલ્પનિક છે. આ વીસમી સદીનાં ઉન્નત રાષ્ટ્રો પોતાની શાસનપદ્ધતિ અને વ્યવહાર બદલીને સ્વાતંત્ર અને વેદાંતનાં તત્ત્વો ઉપર ચલાવે એવો સમય હવે દૂર નથી. મમત્વની વૃત્તિનો ત્યાગ અને વેદાંતની ત્યાગવૃત્તિનો સ્વીકાર કરવામાંજ પ્રત્યેક વ્યક્તિનું અને રાષ્ટ્રનું કલ્યાણ સમાયેલું છે. એ સિવાય બીજો માર્ગજ નથી.

સંવ્યયવૃત્તિની તૃષ્ણાના જ્વરથી પીડાતાં સર્વ પાશ્ચાત્ય રાષ્ટ્રોની મનોવૃત્તિમાં આંતરચુદ્ધ આણુ થઈ ચૂક્યું છે અને એ ચુદ્ધવેપાર-મમત્વની ભ્રાંતિમાં પડી ગૂંજળાઈ જતા સર્વ દુદ્ધ લોકોને જગાડે છે. હવે તો ત્યાગનું રાખ્ય-સ્વાતંત્ર્યનું રાખ્ય પ્રસરીને જગત-ને ભાગ્યશાળી બનાવશે.

સવાલ:—કેઈ નવો પંથ સ્થાપવાની આપની ઇચ્છા છે ?

મારે સારી તારી ૭ (તાપમ્ભેષ એજ મધરના ૭ જિહ્વા ૧ તે
દેહની રક્ષા કરે, એમ ઠના તાપમ્ભેષના અનુભવી મન્યાવ
નાથે ન રહે ૧૮૩

નાત્ર માતાત્મ્યનોધાય વેદાન્તશ્રવણ મતમ્ ॥૧૯॥

જ્ઞાનમ્ય વાતન્વોક્તે સ્વામ્યદેહુનયાપિ ચ ॥૧૯૩॥

જ્ઞાન એ તાપમ્ભેષાદિમા જાવડ છે, વળી એ તે શરીરના ન્ય-
ભૂનો બોધ કરે છે, માટેજ પ્રથમા માતાત્મ્યજ્ઞાન માટે આ પુષ્ટિ
માર્ગીય મન્યામમા વેદાન્તશાસ્ત્ર ॥ શ્રવણી આવશ્યકતા જણાવ
વામા આવી નથી ૧૯૩

મન્યાસધર્મા વેડ્યત્ર ન સન્તીત્યેષ નિશ્ચય ॥૨૦॥

‘સર્વધર્માન્પરિત્યજ્યે’ત્યેતદ્વચનતો હરે ॥૨૦૩॥

મર્યાદામાર્ગની માફક આ પુષ્ટિમાર્ગીય મન્યાસમા ખાસ ચિચિષ્ટ
કોઈ ધર્મો નથીજ, કેમકે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રચમે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામા
આજ્ઞા કરી છે-‘હે અર્જુન ! મનધર્મોનો ત્યાગ કરી તૂ મારે
શરણ આવ’ (પુષ્ટિમાર્ગીય મન્યામમા આ ઉચ્ચ ઓટિ છે, તેના
મન્યાસીને મળુના શરૂ મિત્રામ મારાજ ધર્મની અપેક્ષા નથી
એટલુજ નહી, દન્ડિયોના ધર્મોની પણ તેને આશયમ્ભા નથી) ૨૦૩

ચન્વમાત્રનિવૃત્ત્યર્થમત્ર વેપન્તથાવિષ ॥૨૧॥

મરે પ્રાગ્ના માસાગિવ જાન્વો દળી જતા એ જ્ઞાતર મર્યા
માર્ગીય મન્યામમા છે, તેની જ્ઞાતનો ચિચિષ્ટ વેષ આ પુષ્ટિમાર્ગીય
મન્યામમા પણ છે (શ્રીહરિગાયત્રી કારામસ્ત્રોના ધા જા જે

મનુષ્યની પેઠે હું તેમને પાછળથી જોઉં છું, બીજે સ્થળે ઉત્તત ઉદારમતવાદીની પેઠે આગળથીજ જોઉં છું. ‘રામ’ (કિંવા પુરાણ)રૂપે હું જમણી બાજુથી જોઉં છું, એકાદ ટીકાકાર તરીકે ડાબી બાજુએથી જોઉં છું. સર્વ બાજુએ મારીજ છે. છાશ વલો-વનાર ગોવાલણ જમણા હાથમાંનું નેતરું પણ ખેંચે છે અને ડાબા હાથનું નેતરું પણ ખેંચે છે. દરેક બાજુ પોતાનીજ છે, તો કોઈની સાથે મારો મતભેદ શી રીતે હોઈ શકે? જુદાં જુદાં મોજાં-ઓથી ઊછળતો હું પ્રેમસાગર છું. સૌથી પૃથક્ રહેવામાંજ માફ તાદાત્મ્ય છે. ચાલો, મારી સાથે આવો અને વિરોધમાં રહેલાં ઐક્યનો અનુભવ લો.

સવાલ:—આ શું ગોટાળો છે? પોતાનાથી તદ્દન ભિન્ન મનુષ્યની સાથે કોઈ પણ માણસને એકતા કેમ થઈ શકે?

જવાબ:—એ તો ઠીક, મને પણ એજ આશ્ચર્ય થાય છે કે આપણે પૃથક્ દેખાતાં છતાં એકજ કેમ છીએ? લ’ગડું તત્ત્વજ્ઞાન ભલે એ સિદ્ધ નહિ કરી શકતું હોય અને ઇદ્રિયો તેને દર્શાવવામાં ભલે પાછળ પડી જતી હોય, છતાં વાસ્તવિક સત્ય તો તેવુંજ છે. જ્યારે તત્ત્વ અનુભવાય છે, ત્યારેજ માયા નષ્ટ થાય છે અને પ્રેમ એ સિદ્ધ કરી આપે છે કે, ‘તત્ત્વમસિ।’ તું પોતે ઇશ્વરજ છે.

સવાલ:—ઈશ્વરને નાન્યતર ભતિમાં કેમ સંબોધો છો?

જવાબ:—કોઈ ઇશ્વરને આકાશમાંના પિતા તરીકે ભજે છે અને નરભતિમાં સંબોધે છે, કોઈ તેને દેવી-માતા તરીકે માને છે અને નારીભતિથી સંબોધે છે અને ક્ષારસી કવિઓની પેઠે કોઈ ઇશ્વરને પોતાની પ્રિયા ગણીને તેની ભક્તિ કરે છે. આમ હોવાથી ઇશ્વરને માટે કોઈ પણ ભતિનું નામ વાપર્યા પહેલાં તે પુરુષ છે કે સ્ત્રી છે, તે નક્કી કરવું જોઈએ.

સવાલ:—ત્યારે પછી ઇશ્વર કોણ છે?

જવાબ:—ઈશ્વર પુરુષ પણ નથી અને સ્ત્રી પણ નથી; તે એક શુદ્ધ છે.

૨-વેદાંત અને મિલકત

રસ્તે જતાં કોઈનાથી જુદા પડતી વખતે પૂછેલા એક સવાલના જવાબમાં નીચેનો ઘણોખરો ભાગ સમાયેલો છે:—

દુર્લભત્વ ચાવગત્યાનધિકાર વિભાવયેન ॥૨૪૨॥

તે જ્ઞાનમાર્ગીય મન્યામના કન તર્કી મળેલા મનુષ્ય મદ
ગોક્ષ પત્રી જ્યારે પ્રભુને તેના હૃદય પર કૃપા કરી લીધાનો અનુભવ
કરાવવાનો હોય છે, ત્યારે તેના જીવને પ્રભુ પોતામાથી બહાર દાઢી
તેને લીધાનો અનુભવ કરાવે છે; જ્યારે અર્ધી આ પુષ્ટિમાર્ગીય
મન્યામની કોટિમા તેા ભક્તના હૃદયમાજ મગમ લીધાને અનુભવ
ધાય છે આ પ્રમાણે બધા પ્રકારના મન્યામમા રૂઢી વિશિષ્ટતા
તેમજ બિપદાપણુ બરોગર મગમને અને આ પુષ્ટિમાર્ગીય મન્યામ
પ્રત્યે દુર્બલ છે, તેનો ખ્યાલ કરીને પોતાનો ક્રિયા પ્રકારનો આ
કાર છે, તેનો નિચાર કરવો ૨૪૩

ત્યાગમાત્રં પ્રકુર્વોત્ત જન સર્વાંગિરારકૃત્ ॥૨૪૧॥

પ્રપન્નપ્રતિરહિતો વિદધ્યાન્ન્યસનં મતિમ્ ।

યાન્મપચ્ચ સ્ફુરતિ તાવન્નૈવાધિરુરિતા ॥૨૪૨॥

સકલ અધિકાર પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળાજને મકલ વસ્તુનો
ત્યાગ કરવો, તેમા પણ આ જગત અને જગતના પદાર્થોની જે
મૂર્તિ, તેના વિનાનોજ થઈને મન્યામમા શુદ્ધિ કરી, કેમકે જ્યા-
મધી જગત અને જગતના પદાર્થોની મૂર્તિ રહે ત્યામધી કદીપણ
આ પુષ્ટિમાર્ગીય મન્યામમા અધિકાર મળતો નથી. ૨૫-૨૬.

અત સ પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધો જાગનેષુ હિ ।

તથા ન શ્રીમદાનાર્થૈર્જન્યત્રાન્ત્યેજ્વરોગ્યતા ॥૨૪૩॥

ઓ ખાય છે. એજ તરવની છેક છેલ્લી પાયરીએ પહોંચ્યાનો એક દાખલો આપું.

મારા એક ઓળખીતા સ્વામીને જખરો જખમ થયેા હતા. ઉપરની ચામડી કીડાઓ ખાતા. એ કીડાઓને મારવાને તે મલમ નહોતો લગાડતો અને જ્યારે જ્યારે જખમના પરુથી તૃપ્ત થઈને તે કીડાઓ નીચે પડતા, ત્યારે ત્યારે તે હસીને તેમને ફરીથી જખમ ઉપર મૂકતો. આ ક્ષુદ્ર દેહ પર જગતના દરેક જંતુઓ માલિકી ધરાવે છે અને આ વિશાળ વિશ્વ માફ છે, આ વિશ્વ માફ શરીર છે, હવા અને જમીન મારા પોશાક અને પગરખાં છે.

સ્વામીનો અર્થ નિત્યદાતા (સદા દેનાર) એવો છે. સત્યને વળગી રહો, બાકીનું બધું જવા દો. ખરો સંન્યાસી ભિક્ષા માગીને મેળવેલું અન્ન પણ જેને વધારે જરૂર હોય એવા કોઈ માણસને આપી દે છે. આપવાનું કંઈજ ન રહે, ત્યારે આનંદથી પોતાનો દેહ કીડી, મંકોડી, જંત, માખીઓ, સર્પ ઇત્યાદિને આપી દે છે અને સર્વાત્મરૂપે તેનો ઉપયોગ પણ લે છે. માંસ ખાતી વખતે માખીઓ અને કીડીઓને રૂપે તે સુખનો ઉપલોગ લે છે અને પોતાના શરીરનાં હાડકાં મુકાવા લાગતાં હવા અને ઉષ્ણતારૂપે તે સુખ અનુભવે છે.

સંપત્તિ સંબંધે લોકોના વિચારો એવા થઈ ગયા છે કે, સમાજના એક ભાગને છેક નીચેલી નાખી-તેને નિર્ધન ખતાવી દઈને મેળવેલા પૈસાનો એકાદ સ્વદ્ધાંશ દાન કહીને પાછો આપવો એને તેઓ મોટી ઉદારતા કહે છે ! કોઈ માણસ પાસેનું પાણી ધધારોજગારની કહેવાતી કળાઓ દ્વારા પડાવી લઈને, પછી તૃપાથી મરવા પડેલા મનુષ્યના મોંમાં બે ટીપાં પાણી નાખીને, તેની વેદના વધારનારની જેઠે, પોતેજ નીચેલી લીધેલા ગરીબો પ્રત્યે તેમની ઘણી દુઃખી અવસ્થામાં કીર્તિ કે હોદ્દાને ખાતર થોડા હબર કે લાખનો તુચ્છ કકડો ફેંકી દેવો, એજ જાણે કે મોટું ધર્મ-દાન ન ગણાતું હોય એમજ એ વિચારોનો તો સમજે છે ! ! કંઈ પણ વ્યાજ ન લેવું એ પણ મોટો ઉપકાર ગણાય છે, કારણકે વ્યાજ (સંસ્કૃતમાં વ્યાજ-લુચ્ચાઈ, ઠગાઈ) લેવાની રીત સર્વત્ર પ્રચલિત છે !

યુરોપ અને અમેરિકામાં દાનધર્મની એવી સ્થિતિ છે, ત્યારે

(અનુવાદ-શાસ્ત્રીજી જ્યેષ્ઠારામ હરજીવન જોશી)

શબ્દાર્થ—જેઓએ શ્રીવલ્લભાધીશ્વરનો આશ્રય કર્યો નથી, શ્રીસુખોદિનીજી જોયાં નથી, અર્થાત્ શ્રીસુખોદિનીજીના કથામૃતનું પાન કરી શ્રીભાગવતના તરફને જાણ્યું નથી, અને ગાધિકાનાથ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનું જેઓએ આગધન કર્યું નથી અર્થાત્ મંત્રા કી નથી તેઓનો જન્મ પૃથ્વીમા નિષ્ફળ છે. ૧.

વિવેચન—ચોરાશીવક્ષ યોનિમાં જન્મણ કરતા કરતા અને શ્રીદત્તિ કૃપા કરીને જન્મે મનુષ્યરૂપે નૌકા મંમારમમુદ્ધ તન્વા માટે અપણુ કરે છે નૌકા ગળવા છતાં પણ જો તે ચનાવતા ન આવડે તો સમુદ્રમાં ડૂબી જાય કે માટે શ્રીભાગવતના એકાદશ અધ્યાયમાં લખવાને ઉદ્ધવજીને કહ્યું “છં કે—“મુદ્ધર્ષણમ્” મુને એ નરદેહ નૌકાના અણવાના છે. અને એ વેદમાં કહ્યું છે કે ‘આચાર્ય-વાન્ પુણ્યો વેદ’ એ આચાર્યનો આશ્રય કરનાર પુણ્ય જાણી શકે છે. માટે મુનેના મર્ગ લક્ષણમુદ્ધત એવા શ્રીગદ્વલ્લભાચાર્યજી મદામમુ-જનો આશ્રય કરવાથીજ આ નરદેહનૌકા મમુદ્ધપાત પામી શકે છે. તેમજ શ્રીવલ્લભાધીશ્વર એ વાણીના પતિ હારાથી વચાર્થ જામના-ગવનના રહસ્યને પણ તેઓજ જાણે છે. અને એવ ને રહસ્યનં શ્રી સુખોદિનીજીજી કે જાણના શ્રીગધિકાપાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની સેવા કરવા આજ્ઞા કરે છે. માટેજ શ્રીદત્તિગયજી આજ્ઞા કરે છે કે ને શ્રીવલ્લભાધીશ્વરનો જેણે આશ્રય કર્યો નથી, શ્રીસુખોદિનીજી જેણે જોયા નથી, અને ગધિકાનાથ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીને જેણે આગધન કર્યું નથી, તેનો જન્મ આ પૃથ્વી ઉપર નકાનો છે. ૧

ન ગૃહીત દેનાંમ નાન્માયનિર્મર્ષિનમ્ ।

ન કૃણમેવા વિહિતા કથાઃ તજ્જન્યમ્ મૃનલે ॥૨॥

આત્માનુભવી પુરુષને આકાશમાંના મોટા મોટા ગોળા, નદીઓ, પર્વત, સૂર્ય, તારા વગેરે કંઈ આશ્ચર્ય પમાડતાં નથી અને જ્યોતિષી, ગણિતવેત્તા, વનસ્પતિશાસ્ત્રવેત્તા, ભૂગોળવેત્તા, પ્રાણિ-શાસ્ત્રવેત્તા વગેરેનાં જ્ઞાન તેમને છોકરાંની રમતો, આનંદ અને ગમતથી કંઈ વધારે કિંમતી લાસતાં નથી. વ્યાવહારિક વસ્તુ રાખનારા ધનવાનો અને વ્યાવહારિક પદાર્થોના જ્ઞાનવાળા વિદ્વાનો પણ તે પદાર્થોના જેટલાજ માયિક છે. જે પુરુષે આત્મસાક્ષાત્કાર કર્યો હોય, તેની આગળ વિદ્વાન, તત્ત્વજ્ઞાની અથવા પ્રોફેસરે ખતાવેલો ક્રોધ અથવા અનુમહ-ટીકા કે સૂચના વ્યર્થ છે,

વિશ્વવિદ્યાલયો, પ્રદર્શનો, મેળાઓ, ચર્ચો, દેવાલયો, સંમેલનો અને સભાઓ પણ ઘણે ભાગે જગતની એ માયિક ભ્રાંતિ અને નિદ્રાને કાયમ રાખવાનાં તથા વધારવાનાંજ સાધનો છે ! સૂર્ય ધરફના જેટલો શીતલ થઈ જાય, ચંદ્ર અગ્નિના જેવો તૃપ્ત થાય, દીવાની જ્યોતિ ઉપર ન જતાં નીચે જવા લાગે અથવા સર્વ દિશાઓ કાગળના ભૂંગળાની પેઠે સંકેલાઈ જાય, તોપણ જીવન્મુક્તને કંઈજ આશ્ચર્ય થતું નથી.

એક કાળે બ્રાહ્મણોએ જગતની ઉપર રાજ્ય કર્યું; તે પછી ક્ષત્રિય રાજ્યોના પણ યુગ વીતી ગયા; હાલમાં વૈશ્યોનું રાજ્ય ચાલે છે અને હવે પછી શૂદ્રોના શ્રમ એટલે સેવાનું મહત્ત્વ વધવાના દિવસો આવશે; પરંતુ સંન્યસ્તવૃત્તિથી પાવન થયેલા શૂદ્રોજ તે મહત્ત્વ વધારવાનું કાર્ય કરશે.

યુરોપ અને અમેરિકાના મજૂરો (શૂદ્ર) ધાર્મિક પ્રતિબંધ અને વંશપરંપરાથી બંધાયેલા નથી; તોપણ તેમની સ્થિતિ સારી નથી. હિંદુસ્તાનમાં અસંખ્ય ભતિલેહ દ્વારા સર્વ લોકોની આત્મ-હગાઈને મદદ મળવાથી એ દુષ્પરિણામ અને અન્યાય જમણાં વધ્યાં છે. એથી હડતાળો પડતી નથી એ ખરું, પરંતુ આખો દેશ તો દુર્બળ અને મૂંગા મેંદાથી પણ વધારે ખીકણ અને છે.

આજ સુધી વેદાંત માત્ર થોડા લોકોનીજ મિલકત થઈ પડ્યું હતું. મુખ્યત્વે કરીને બુદ્ધિની ભૂમિકા ઉપરજ તેનો આધાર હતો. આટલા દિવસ સુધી ગર્ભરૂપે રહેલું એ ભૂળ (વેદાંત) પૃથ્વીના ઉદરમાં (હિમાલયમાં) હતું, પરંતુ પવિત્ર ગંગારૂપે બ્રાહ્મણ અને શૂદ્રની મલિનતાને તે એકસરખી રીતે ધોઈ કાઢતું, ડેવ અને

દ્યુ' નથી અને ગોવિન્દગુણુમાન કર્યું નથી તેમનો જન્મ આ
 ભૂતજ હિરે નિષ્કળ છે તમા શીકાકુચ જમારે વનમા પધાર્યા
 હતા ત્યારે ધજગાકોને આજ્ઞા કરી હતી કે જુઓ વૃક્ષો પણ ભક્ત
 છે કમકે તેમને ત્યા આપણે અતિથિ આવેલા છીએ, એમ ગમજ તે
 વૃક્ષો પણ પડથી, પુષ્પોથી, ફૂલથી અને કાષ્ઠાદિકથી પણ તેમજ
 હાથા ધરેથી આપણો મતકા કરી દેના પરાપકા કરી ગયા છે ?
 મારે તેમને ધન્ય છે આ ભગવદ્વાચાનુમા શીલગિયમયુ સાધુ-
 એવન જોયે અનિચિમકા અને યોગકા કરના સચન કરી
 તેમ તદિ કરનારો જન્મ નિષ્કળ જમવે છે. ॥૪॥

ન કૃષ્ણરૂપસૌન્દર્ય મનો નૈવ વિરાગિતા ।

ન દુ સગપરિત્યાગો વૃથા તન્મજ્નમ ભૂતલે ॥૫॥

શબ્દાર્થ-જેઓનું મન પ્રગથિમિતિદૂરકે શીકાકુચજન્મના
 મનદરે મકા નૌન્યમા આમકા ગન્ય નમા, તેમજ દુષ્ટ પુન્યાનો
 મગ આરે ત જી જેમણે તમ કર્યા નથી તેમનો જન્મ આ
 ભૂતમા નિષ્કળ છે ॥૫॥

વિરેચન-૧૧૫મે જગરે નિષ્કૌન્યને નિદાગીએ હામે ત્યારે
 તે નૃષિની મોદના લોહ જેમ અમર ગમમા તમ્બ જની અમ
 નમા પટી નાન પામે કે તેની ગીને ગાપણે પણ ને મેદક પદા
 થોંગા આમમન જની આપણો નાશ કેવી મનુષ્યજન્મ વૃથા મુખા
 રીએ જીગે, મટે આપણે તિવા વો લોહગે કે-આપણે જેમા
 મોદ પમી મનુષ્યજન્મ ગુમારીએ જીગે તે મોદક પદાર્થો આન્ય
 માથી ? 'જગેવાદ્વિતીય પ્રકર' 'જગદી ન રમને, ન દ્વિતીય
 મંહર' 'મ દેનાવાલાગ' ૧૫મ 'એક પ્રત્યક્ષ હતુ, તેકના ગમજ

વિચારબ્રમ છે? ના. આ શું સમાજવાદ અને જાતિવાદ છે? હશે; પરંતુ તે હિંદુસ્તાનમાં મૂળથીજ છે; નવો નથી. વેદાંતનો એ એક સ્વાભાવિક ઉપસિદ્ધાંત છે. હિંદવાસીઓ! જો તમે આત્માને ઓળખશો તો તમારો રોગ કયાં રહેશે? આંતરિક ઉપાધિ નાશ પામતાંજ આહ્યોપાધિ એની મેળે શમી જશે. યુક્તિ કે ચાલાકીની જરાયે જરૂર નથી. શંકા અથવા ભીતિ રાખવાનું કાંઈ કારણ નથી. બીકણુ ઈશ્વરદ્રોહીઓ લલે તેમને કાવે તે માર્ગ સ્વીકારે!

હું 'રામ' બાદશાહ છું અને તમારું હૃદય મારું સિંહાસન છે. વેદો દ્વારા, કુરુક્ષેત્ર, જેઝસલેમ અને મક્કામાં મેં જ્યારે ઉપદેશ કર્યો, ત્યારે લોકોએ તેનો જિંધો અર્થ કર્યો. હવે હું ફરીથી મુખ ઉઘાડું છું. હું અને મારો 'શબ્દ' એજ તમે અને તમારો શબ્દ 'તત્ત્વમાસિ'! જે જે કાંઈતને દેખાય છે તે તું છે!

તમારામાંના કેટલાક ભવાં ચઢાવે છે, કેટલાક મોં મરડે છે, ગમે તેમ કરો; પરંતુ ઈશ્વરેચ્છાનો અમલ તો થશેજ, કોઈ તેને અટકાવી શકે તેમ નથી. કોઈ પણ રાજા, દેવ કે દાનવ તેના માર્ગમાં વિઘ્ન નાખી શકે તેમ નથી. સત્યની ગતિ અનિવાર્ય છે. નિરાશ થશો નહિ. મારું મસ્તક તમારું છે. ગમે તો તેને કાપી નાખો, તેની જગ્યાએ બીજાં હજારો ઉત્પન્ન થશે.

શમ્સતબ્રેજ (એક સૂફી કવિ) એજ સંગીત ગાય છે, ખરું ને? પંજાબના મધુર પુલ્લાશાહ અને પરાક્રમી ગોપાળસિંગે પણ એજ ગાયું ને? જિસસ કાઈસ્ટે પોતાના ભાગ્યાતૂટ્યા શબ્દોમાં એજ કહ્યું ને? મહુમદને એજ ચંદ્ર જણાયો ને? મારે એતું શું? જ્યારે મને, ચંદ્રનું દર્શન થાય છે, ત્યારે મારી ઇંદ આવે છે! સત્યને પ્રાચીન કે અર્વાચીન એવો ભેદ ન હોઈ, એ હંમેશાં નવીનજ છે. તમને સાક્ષાત્કાર થયો એટલે તમારી ઇંદ આવી સમજવી. જ્યારે તમને આત્મજ્ઞાન થાય છે, સત્યસ્વરૂપ-ઈશ્વરનું જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે અજ્ઞાનને લીધે ભિન્ન જણાતા મોટા વીરો અથવા મહાન પુરુષો અને સાધુસંતો તમારામાં મળી જાય છે. તેઓ તે તમે અને તમે તે તેઓ એવું બની રહે છે. કેવું અહોભાગ્ય!

૩-સુધારક

અંગ્રેજ કવિ ચેલ્વી એક જિંઘે જિડતા ચંડોળ પક્ષીને સંબોધીને કહે છે કે, "અગ્નિની જ્વાળા જેવું તું પૃથ્વી પરથી ઉઠે

સ્વયમરૂપ મેરા ન દરનારનો જન્મ આ બૂતળા ઉપર નિધન છે
એમ આ મોકળા શ્રીહરિગાયક જણાવે છે. ૨.

ન કીલ્કાશિતનં નૈવ દીનતા વિરહાદ્ધરે ।

નવા કૃષ્ણાશ્રય પૂર્ણા વૃથા તજ્જન્મ મૂતલે ॥૩॥

સાદ્યાર્થ-જેઓએ આત્મક શીપૂર્ણપુષ્પોત્તમની લીલાઓનું
ચિતન કર્યું નથી, શીલ્કાને મળવાની આતિથી વિપ્રયોગાશ્રિથી તમ
મધ જેઓનામાં દીનતા અતી નથી, અથવા શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રનો દંડ
આશ્રય જેઓને નથી તેમ ॥ જન્મ આ પૃથ્વીમાં નિધન છે ॥૩॥

નિવેચન-ભગવદ્વક્તોએ હોરે ॥ ભગવદ્લીલાઓનું ચિતન
કરવું જોઈએ કે જેથી ચિત્તવૃત્તિનો ભગવાનમાં નિરોધ મિદ્ધ થાય,
અને તે લીલાઓનું ચિતન કરતા કરતા પ્રભુને મળવા ॥ આર્તિ
પૂર્વક હૃદયમાં જ્યારે વિરહાશ્રિ પ્રકટ થાય છે ત્યારે તે વિરહાશ્રિમાં
ભગવદ્દર્શનમાં અતગમરૂપ દોષો નાશ પામતા દીનતા અમ્લ થાય છે
અને તે દીનતાથીજ પ્રભુ મળે છે ॥ તેમજ આત્મક પક્ષી જેમ
મેઘ ઉપર સ્થિત થાય છે તેમ જ જીવ હોવા છતાં પણ આત્મીમાં
વૃષ્ટિ કરી તેની આગળ પૂર્ણ રહે, મટે ચાલે તે ગાન્ય
નિશ્વાસ મેઘ ઉપર છે, આત્મ આત્મીના જગ વિદ્યા અન્ય જગ ॥
સ્વીકાર કરવું નથી, તો ભક્ત પ્રભુની અનન્ય ભક્તિ કરી અન્યાય
યના ત્યાગપૂર્વક પૂર્ણ રીતે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રનોજ આશ્રય કરે
તો પ્રભુ તે ભક્તોના મનોન્ય અન્ય પદ્મ પ્રેમ, એમાં ૧૦
આશ્રય નથી, માટેજ શ્રીહરિગાયક ॥ આત્મા કહે છે કે લીલાઓનું
જેતે ચિતન નથી, ભગવાનો મળાતો હૃદયમાં નિદ નથી, નિ

માલૂમ પડ્યા વિના મારા હાથથી ઘણાં સહુત્યો થાય.”

હેવો મૂંચવણમાં પડ્યા. સૌએ વિચાર કરીને એક યુક્તિ ગોઠવી. જ્યારે જ્યારે તે સાધુનો પડછાયો તેની પાછળ અથવા તેને ન દેખાય એવી બાબતોએ પડે, ત્યારે ત્યારે તેમાં રોગ મટાડવાની અને દુઃખનું નિવારણ કરવાની શક્તિ આવે એમ તેમણે ઠરાવ્યું અને તે પ્રમાણે થયું. જ્યારે પેલો સાધુ કોઈ રસ્તે જાય, ત્યારે તેની પાછળનો અથવા બાબુનો પડછાયો જેટલી જગ્યામાં પડે તેટલી જગ્યા નવપલ્લવિત થાય. ત્યાંનાં સૂકાં ઝાડોને પાંદડા અને ડાંખળીઓ ફૂટે, સુકાઈ ગયેલા ઝરાઓ પુનઃ વહેતા થાય, નિસ્તેજ છોકરાંઓ સતેજ થાય અને દુર્દૈવી માતાઓ આનંદી બને. તારા અને ફૂલો જેમ પોતે ન જાણતાં પ્રકાશ અને સુગંધ પ્રસારે છે, તેમ તે સાધુ આવી રીતે સદૃશુણોનો પ્રસાર કરતો અને પોતાના નિત્યકર્મમાં સદા મગ્ન રહેતો.

તેની નમ્રતાને માન આપી લોકો છાના છાના તેની પાછળ જતા અને તેની શક્તિની વાત તેની પાસે કદી કાઢતા નહિ. ધીમે ધીમે લોકો તેનું સાચું નામ પણ જૂલો ગયા અને “પવિત્ર છાયા” એજ એનું ઉપનામ પડ્યું.

તમારામાં સત્ય એટલી હદ સુધી આવી જવું જોઈએ કે તેની આગળ વિત્ત અને વ્યક્તિનો આડંબર હવાની માફક અદૃશ્ય થઈ જાય. જ્યારે સત્યની સાથે તમારું પૂર્ણ તાદાત્મ્ય થશે, ત્યારે મત્સરનાં બાણ તમને વીંધી શકશે નહિ. ગેઠા પોતાનાં શીંગડાં ક્યાં મારવાં તે સમજશે નહિ; વાઘ પોતાનો તીવ્ર પંજો ક્યાં મારવો તે સમજશે નહિ; તલવારને પેસવાની જગ્યા મળશે નહિ અને તમારા ઉપર તોપના ગોળા વરસે, તોપણ તેનો સ્પર્શ સરખોય થશે નહિ.

સત્યનીજ પ્રીતિ સંપાદન કરો. એકલા રહેવું પડે, તોપણ સત્યનેજ વળગી રહો. સત્યનીજ બાબતોએ લડતાં લડતાં મરો. સદાચારના સ્વર્ગમાં કદાપિ તમે એકલા પડો, તોપણ સત્યનિષ્ઠા રૂપી સૂર્ય તમારો સોળતી છેજ. તમારા તેજસ્વી વિચારો ગ્રહણ કરીને ઘણા સત્સંગીઓ તમને આવી મળશે અને એની મેળેજ તમારો યોગ બનશે. તત્ત્વ છોડી દઈને સંઘ કરવાની ખટપટ કરશે નહિ. મારે લોકોના મત બદલવાની અથવા અનુયાયીઓ

કર્મ નથી અને મોપિન્દ્રમુખ્યાન કર્મ નથી તેમનો જન્મ આ
 જુના ઉપર નિર્ધાર છે. વળી શીશુકૃષ્ણ જ્યારે યુવાના પદમાં
 દત્તા ત્યારે ધજ્જાઓને આગા કરી દત્તો કે જુઓ જુઓ પણ બંધ
 છે કેમકે તેમને ત્યાં આપણે અતિથિ આવેલા છીએ, એમ મમત્ત તે
 જુઓ પણ પત્ની, પુત્રોથી, દુષ્ટોથી અને કાષ્ઠાદિથી પણ તેમજ
 છાયા વગેરેથી આપણો અટકાવ કરી કેના પરાપકાર કરી ગયાં છે ?
 મારે તેમને ધન્ય છે. આ મમદાવાનુમાર શીલશિવચરણ સાધુ-
 મેવન એટલે અનિશ્ચિતકાર અને પરાપકાર કરવા અચન કરી
 તેમ નહિ કે જાઓ જન્મ નિર્ધાર જળને ક. ૥૬ ॥

ન કૃષ્ણસ્વમૌન્દર્ભ્ય મનો નૈવ વિગણિતા ।

ન દુ મગવતિયામો વ્રથા તન્નન્મ ભૂતલે ॥૧॥

મન્દાર્ય-જેઓનું મન પ્રમથિ-અનિપૂર્વક શીકૃષ્ણમન્દાર્ય
 મનદર મગવ મૌન્દર્ભ્યા આગમન મન્ય નથી, તેમજ દુષ્ટ પુન્યાનો
 મમ ત્યારે તન્દથી જેમણે ત્યાગ કર્યો નથી તેમનો જન્મ આ
 જુનામાં નિર્ધાર છે. ૥૧ ॥

રિવેગન-આપણે જ્યારે મૃતિમૌન્દર્ભ્યને નિદાળીએ ત્યારે
 તે સ્થિતિની મોદતા જોઈ જેમ જમર કમળમાં વાંધ મળી બધ
 નામ પડી નામ પામે છે તેવી રીતે આપણે પણ તે મોદક પદા-
 થીમાં આગમન જની આપણો નાશ કરી મનુષ્યજન્મ વૃથા ગુમા-
 રીએ છીએ, મારે આપણે વિચાર કરવો જોઈએ કે-આપણે જેમાં
 મોડ પામી મનુષ્યજન્મ ગુમાવીએ છીએ તે મોદક પદાર્થો આપણા
 ક્યાથી ? “एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म” ‘एककी न समते, स द्वितीय-
 भैरवत’ ‘स हैमावावाग’ अक्षम “એક અક્ષમ દેવ, એક ॥ ગમણ

હજારો પાંદડાં, ડાંખળીઓ, અંકુરો અને રોપાઓ તેજ વખતે કોઈ બીજે ઠેકાણે પણ અવશ્ય ભિગતાં હોય છે. ધર્મ, નીતિ અથવા બુદ્ધિનો નવો બુસ્સો હંમેશાં માતાના ગર્ભમાં બાળકના જેટલોજ પવિત્ર છે. તે છુપાવી રાખવો એ પરમાત્માનો દ્રોહ કર્યો ખરાબર છે.

તમને આશ્ચર્ય થશે, પરંતુ પોતાની જાત પ્રતિ પ્રમાણિકપણે વર્તવામાંજ તમે સૌની સાથે પ્રમાણિકપણે વર્તો છો. કેવળ સત્યને માટે આપણે જે નમ્રતા, ત્યાગ અને અભિપ્રાયની એકતા દર્શાવીએ છીએ તે નિષ્પાપ છે. પૈસાદાર વ્યક્તિ, ડોળદમામ, ભભકો, પદવીઓ, સંપત્તિ, લૌકિક વિક્રતા અને આચારાને માટે પૂજ્યભાવ રાખવો એ પણ જડ મૂર્તિનીજ પૂજા છે. વ્યાવહારિક જ્ઞાન એ અજ્ઞાનનુંજ બીજું નામ છે.

નક્ષત્રો આનંદથી આત્મપ્રકાશ કરે છે અને સમુદ્રમાં ધૌસુદીપ્રધાન લહરીઓ સ્વયંભૂ વિહાર કર્યે જાય છે; કારણકે તેઓ આત્મરત રહે છે, તેઓ કોઈ પણ ચીજની ઝંખના કરી તેને માટે જૂરતાં નથી. જેને આત્મતૃપ્તિ થઈ નથી, તેનેજ કંઈ તલવલાટ થયા કરે છે. તેઓ આત્મસત્તાનાજ બંધનમાં છે. ઈશ્વરનાં બીજાં કામો કંઈ સ્થિતિમાં છે તે જાણવાની તેઓ ઠરકાર કરતાં નથી. તેઓ પોતાનાં કાર્યોમાંજ પોતાની સઘળી શક્તિનો વ્યય કરે છે અને તમે જુઓ છો કે આવી રીતે તેઓ મહાન જીવન ભોગવે છે; માટે હે મનુષ્ય ! આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાનો નિશ્ચય કર અને જે પોતાના સત્ય સ્વરૂપને ઓળખે છે, તે પોતાના અહંભાવને ભૂલી જાય છે, એ તત્ત્વને જાણ.

હે સત્ય ! તારા ઉપર મારો પ્રેમ છે. હે પ્રેમ ! તારી સાથે હું સદા પ્રમાણિકપણે વર્તું છું. પોતાના હાથથી કંઈ પણ દૃશ્ય કાર્ય સંધાય, પોતાના ભક્તોની સંખ્યા મોટી દેખાય, એવી કર્મવાદીઓની આકાંક્ષાજ સત્ય શ્રેયની આડે આવનારી પ્રચંડ વિઘાતક શક્તિની ગરજ સારે છે. દૃષ્ટ ક્ષણ અને સંખ્યાવાચક આંકડાઓના ક્ષણના પુરાવાની ચિંતાથીજ સઘળો જૂંચવાડો ઉત્પન્ન થાય છે. એકાદ શળમાં આખા દેશને નુકસાન કરે એટલું ઝેર હોય, પરંતુ તેથી શું તે શળનું મહત્ત્વ ગણાયે કે? ઘણી વાર કેટલાક પંથોનો પ્રચાર આવાજ કારણેથી થાય છે.

અનેક પ્રકારે ઉપદેશ આપ્યો, પરંતુ તેઓએ પોતાનો નિશ્ચય ન
 ત્યજ્યો, પ્રભુએ તેમને સ્વાનંદનું દાન કર્યું, ત્યારે તેઓ મનાવિટ
 થયા જાણી પ્રભુ તિરોબાવ મામ્યા, ત્યાં મંજુભક્તોએ તમામ વૃક્ષો
 પૂજ્યુ, પ્રભુની શોધ કરી, પ્રભુ સાધનમયોગી ન મળ્યા, ડેરે સાધ-
 નમય ત્યાં હૃદયથી નિઃસાધન અને કેવળ આશુભાન કર્યા માડ્યું,
 પ્રપંચને જુલો ગયા, ત્યારે કોટિકંદર્પવાનણ ભગવાન નંદનંદન
 પદ્મહા શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર પ્રગટ થયા, માટે શ્રીહરિનાયક આજ્ઞા કરે છે
 ૨ પૂજિગામીયમનિ જેમના હૃદયમાં નથી, હૃદયમાં અર્ધ સાધ-
 નોને ત્યાગ કરી નિઃસાધનતા પ્રગટ થઈ નથી, તેમજ પ્રપંચ
 (જગત) ની જેઓને ધિમ્બુતિ નથી થઈ તેઓનો જન્મ પૃથ્વી ઉપર
 નકામો છે. ॥૬૫॥

ન ધર્મમરતા નૈવ ધર્મમાર્ગે મનોગતિ ।

ન ભક્તિર્જ્ઞાનવૈભવ્યે વૃથા તન્નન્મ મૂળમે ॥૭૥॥

અર્થ-જેઓને ધર્મમાં તત્પરતા નથી, ધર્મમાર્ગમાં મનો
 ગતિ નથી, ભક્તિ, જ્ઞાન કે વૈભવ જેમનામાં નથી તેઓનો જન્મ
 આ પૃથ્વીમાં નિર્ફલ છે ॥૭૬॥

વિશેષ-“જો વદન ન ત મને” જે જેનો બચ હોય તેણે
 પેલાના અંગની અર્થાત્ જેમ પુત્રે પિતાની મેવા કરી તદ્દનુમા
 ઉપર અમે અમા શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રની સવા કરવીજ જોઈએ, એ
 કૃત્યનુમા શ્રીમદાપ્તુ શ્રીમદ્વરમાચાર્યએ “અતુ શ્લોકી”ના
 પ્રથમ શ્લોકમાં આજ્ઞા કરી છે કે-“દર્શેના નસંતામારપૂર્વક નન-
 વિપતિ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રને મેરવા, કુવનો એજ ધર્મ છે અન્ય દંગમાં
 ૨ કાળમાં ડેરો શીલે ધર્મજ નથી” તદ્દનુમા શ્રીદેવગમ્ય

તેના દૂધનો અસ્વીકાર કરવો અને ઘોડી દૂધ નથી આપતી, તેથી તેના ઉપર સવારી કરવાનું છોડી દેવું, એના જેવોજ છે.

વિજ્ઞાનવેત્તાઓને એવો અનુભવ થયો છે કે, સામાજિક જીવનની રસાકસીમાં ધાંધલિયાઓ કાંઈ આગળ વધી જતા નથી, તેમ જળવાન પણ વિજયી નીવડતા નથી, પણ પરસ્પર સંપીને કામ કરી શકે છે તેઓજ યશ મેળવે છે. પ્રથમ સંપ અને પછી હરીફાઈ. મનુષ્યમાં સંપ શી રીતે ઉત્પન્ન કરી શકાય તે પ્રથમ જોવું જોઈએ. કેવળ સંપની ખાતરજ કરેલી એકતા ટકશે નહિ. શરીરના જેવી રીતે સેન્દ્રિય પદાર્થો આપોઆપ જને છે; તેવીજ રીતે પરસ્પર સહાય, સંપીને કામ કરવાની ઇચ્છા અને સમાન કાર્યમાંથી સર્વ શાસ્ત્રો ઉત્પન્ન થાય છે; પરંતુ કોઈ પણ બે શાસ્ત્રોને એક બાલુએ રહેવાની જરૂર નથી. એક સત્યની સાથે પ્રમાણિકપણે વર્તવામાં શાસ્ત્રોની એકતા થાય છે. પ્રેમ, કીડા, સરજતા એ આખા જગતમાં નાનાં છોકરાંઓનો સામાન્ય ધર્મ છે. ધર્મની આ એકતા બાળકે પોતાની જાત સાથે પ્રમાણિકપણે વર્તે છે, તેથી પ્રાપ્ત થાય છે. ઘણી વાર લોકપ્રથાંસાની લાલસાથી આપણું ચારિત્ર બગડે છે. આપણા કૃત્રિમ અને દાંભિક સમાજનો મહેલ એ પાયા ઉપરજ રચાયેલો છે. વિકૃત રુચિવાળાઓને ખુશ કરવા માટેજ મનુષ્ય અન્ય સમયે ન કરતો હોય તેવી બાબતો કરે છે. દોષભ્રા તરીકે દારૂનું વ્યસન ઘણું કરી સંગઘોષથી અને દારૂડિયા મિત્રો પ્રત્યેના માનને લીધેજ વળગે છે.

સત્યમતજ ફક્ત ખરું હિત છે. સત્યાચરણ એજ સત્કર્મ છે. સત્યજ તમને બળ આપે છે, સત્યજ તમને સ્વતંત્ર બનાવે છે. પોતાને માટે પોતે નિયમ ઘડી કાઢવાથીજ બાહ્ય વિધિનિષેધથી મુક્ત થવાય છે. ખરું માન પણ એજ છે. સદૃષ્ટી અંતમાં ઇશ્વરે પોતાના હાથથી સ્પષ્ટજ લખ્યું છે કે, દૌર્જન્ય જેવું બીજું પાપ નથી. તે દૌર્જન્ય અજ્ઞાનથીજ ઉત્પન્ન થાય છે.

૪૪. દુસંગવિજ્ઞાનપ્રકારનિરૂપણમ્ । ૭

(અ. ૩. ૧૬ કુર્ના-ગો. શ્રીઅનિરુદ્ધાચાર્યજી મહાગૃ)

અથ શ્રીશદ્દામાનાચાર્યકૃપયા સ્ફુરિત દષ્ટિ ।

સ્ત્રીયાનામભ્રમાયાંયં વિનિદત્ર નિરૂપ્યતે ॥૧॥

અર્થ--શ્રીગદ વલ્લભાચાર્યજી કૃપાથી જે માર્ગ હૃદયમાં પ્રતીત થયું છે તે ન્યાયિન ડોલો બાન્તિ ફર શસ માટે આ અથમા નિરૂપણ કરવામાં આવે છે ૧

વિવેચ-અથકર્તા ગોદરિગયજીના હૃદયમાં જે વિચારો શ્રીગદ વલ્લભાચાર્યજી કૃપાએ ઝુરી આપ્યા તે ભ્રમ-જોના મ્યા બને માટે આ અથમા પ્રકટ કર્યા છે

દૈવાસુરવિમાનેન દ્વેષા જીવા પ્રતીર્તિતા ।

વનમોક્ષપથસ્યાપિ ગીતાયામેવ રૂપિતા ॥૨॥

અર્થ--દેવ નાને આ કુર્ના મેંથી જે પ્રમગ્ના છો જના વેલા જે બધાનો મોક્ષ સિ વ્યવસ્થા પણ ગીતામાં કરેલી છે

વિવેચન-શુનિ અને સ્મૃતિમાં દેવી અને ગામુગી એ દેવ । ૨ ॥ ડોલો જનાવસામાં ગા-આ જે જોઓ ભગવત્પગયજી કે તે દેવી

જે દેવી પ્રકાશનો મગ ભગવત્જો તજવો જોઈએ, એ મના વસાનો આ લક્ષુ અથનો આગળ છે, માટે આ અથને ભગવત્જો ઉપયોગમાં આવે એવું દુમગ વિષેનું વિજ્ઞાન એ અર્થના ગુ નામ આપવામાં આવ્યું છે

જેમનો બુદ્ધિ હમેશના ઘસડોરાથી મંદ પડી ગયો છે અને અતિશય શ્રમ કરવાથી જેમની શક્તિ ક્ષીણ થઈ છે, એવા એ લોકોને તેમના માનમરતબાઝથી કેદખાનામાં અને ઉન્નતિ વિનાના શ્રેષ્ઠ આસન ઉપરજ બેસી રહેવા દો. તેમને પોતાનાં પરસેવાનાં ટીપાંથી મેળવેલી મધુર પ્રશંસાનાં શાંત કરી નાખનારાં હાલરડાં-ઓ અને અનુચરો તરફથી મળતા માનનો ઉપભોગ લેવા દો. ખરો રાષ્ટ્રોદ્ધાર તો રાષ્ટ્રનાં ગરીબ મૂળોથીજ થવાનો છે.

હિંદુસ્તાનમાંની અનેક હિલચાલો વિજયી ન નીવડવાતું મુખ્ય કારણ એજ છે કે, કાર્ય કરનાર લોકોએ પોતાની સર્વ શક્તિ મૂળ તરફ ન વાપરતાં માત્ર ફળ અને પાંદડાંઓનેજ (ખડા લોકોનેજ) પાણી છાંટવામાં ગુમાવી દીધી છે; ખરી રીતે તો રાષ્ટ્રવૃક્ષના આધારરૂપ બિયારા શૂદ્રોનેજ પ્રકાશ અને ચેતન્ય-ની જરૂર છે. જેઓ શૂન્યવત્ ગણાય છે એવાં ગરીબગરબાંઓની તમે ચિંતા કરશો તો લોકો તમને ઠપકો દેશે ખરા; પરંતુ ધ્યાનમાં રાખજો કે, શૂન્યને એકડાની જમણી બાજુએ મૂકવાથી એકડાની કિંમતને દસગણી વધારવાની તેનામાં શક્તિ છે, માટે તમારા એકત્વનો-અસેદ્ધલાવનો આંકડો અથવા શૂન્યોની સાથે મેળાપ થવા દો. ‘તત્ત્વમસિ’ તે તુંજ છે.

કેટલાક કહે છે કે, “સ્રીઓ, બાળકો અને શૂદ્રો પ્રજ્ઞાવિદ્યાનાં અધિકારી નથી. આ માન્યતાથી વેદાંત એક મોટો ગહન વિષય અર્થાત્ કેવળ એક અનુભવશૂન્ય વિધિસમૂહ થઈ પડ્યો છે.

જો દરેક બાળક સૂર્યનો પ્રકાશ અને હવા લેવાને યોગ્ય હોય, તો તે આધ્યાત્મિક પ્રકાશ અને હવા લેવાને કેમ લાયક ન હોયું બેઠ્યો ? એ પ્રજ્ઞાવિદ્યા કોઈની પાસે છુપાવો છો શા માટે ? અજ્ઞાન અને દોષલ્પનાં ભોંયરાં તથા ચોરડીઓ જમીનદોસ્ત કરી નાખો. ઈશ્વરી પ્રકાશ-ઈશ્વરી હવા લેવા દઈ સૌને લાઘ્યશાળી બનાવો.

વિધિનિષેધના ગાંસડાઓ બળાટકારે લોકો ઉપર લાદવાથીજ તેમને આધ્યાત્મિક દારિદ્ર્ય ઉત્પન્ન થયું છે. ધાંધલિયા નીતિ અને ધર્મના માત્ર ઉપદેશનો ધંધો લઈ બેઠેલાઓ પોતાને માટે અને બીજાઓને માટે તત્ત્વતું (સત્યતું) જ્ઞાન મેળવવું છોડી દઈને-સદ્ગુણના બાહ્ય નિયમોનો બોજો લોકો ઉપર ફાલીને પોતાનીજ ઇષ્ટપ્રાપ્તિને ટુકસાન પહોંચાડે છે. દરેક વસ્તુ

આસામનને પામે છે તેઓને જ્ઞાનમાર્ગ ઉપર પ્રાપ્તિ થાય તેઓ
 ધણા જનને આપે (જુના જમાનાએ જ્ઞાનવાર્તા પ્રસરે છે । શ્રી ૭
 -૧૯) પ્રભુમા એક દેવતા થતા પુરોહતની પ્રાપ્તિ કરી દે
 અને પ્રભુને વિગતોદ્ધાર ન થાય તો તેઓનો અગમ
 લગ થાય ૨.

અન્ય ગ્રંથો શ્રીકૃષ્ણપદ્મ ભગવાન દક્ષાપુત્રની પ્રગટિ

અનન્યમનનાસ્તુષ્ટા વામલોમચિર્વાર્જિતા ।

નિરપેક્ષા મિત્તાશ્ચ સર્વભૂતદિન રતા ॥

દિક્ષાપ ૨-૨

અર્થ-અનન્ય ભક્તિ ૨ વાર ગો, મતોપદાએ, આગળે
 નિરપેક્ષ (જેને કોઈ વસ્તુની અભિચાપા ન થાય તે) મિત્તા
 અને સર્વ પ્રાણીમાના દિવસ શ્રીકૃષ્ણના હાથ તેને મનજી

મૃત્-તત્રાપિ ભેદો વિજેયો મયાંદાપુષ્ટિમેષ્ઠ ।

માર્ગ ફલેષ્ઠિ વિજેયો ભક્તિમોક્ષાદિભેદત ॥૪॥

અર્થ-ભક્તિમાર્ગમાં પણ મયાંદા અને પુષ્ટિ એમ બે
 મો ભેદ છે, અને ફલમાં પણ ભક્તિ (ભગવદ્ વર્ણવ) અને
 મો મો પદાર્થો ભેદ છે એમ બાબત

‘મનુષ્યને ખાયખલના ઈશ્વરે જો અમુક “નિષિદ્ધ” ઝાડનું ફળ ન ખાવાનું કહ્યું હોત, તો એક ખૂણામાં જોગેલા એવા ઝાડનું ફળ ખાઈ જોવાનો વિચાર પણ તેના મગજમાં આવત નહિ.

સુધારણાને નામે આપણે આપણા નિયમોને હઠખહાર છૂટ આપી દઈએ છીએ. કોઈએ એક છોકરાને તેનું નામ ‘પૂછ્યું’, ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે, “મારી મા મને હંમેશાં ખખરદાર ‘કરીશ મા’ એમ કહે છે, માટે મારું નામ ‘કરીશ મા’ જ હોયું જોઈએ.” તેવીજ રીતે નિયમિતતાના નામ નીચે લોકોએ પોતાનો આત્મા ગુમાવ્યો છે અને પોતે માત્ર નામ-રૂપ છે, એમ ધારે છે.

હિંદુસ્તાનમાં વ્યાવહારિક વેદાંત પુસ્તકો દ્વારા નહિ, પણ આચરણ દ્વારા શરૂ થયું જોઈએ. વેદાંત એટલે શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક તંદુરસ્તી છે. અન્નાશયને નીરોગી કરવાથી સળેખમ, ઉધરસ, તાવ, મધુમેહ ઇત્યાદિ શારીરિક વ્યાધિઓજ નહિ; પણ મત્સર, આળસ, તીખાપણું, મલિન વિચારો, દૌર્બલ્ય વગેરે જાતની અપવિત્રતા પણ જતી રહે છે.

આવશ્યકતાઓનું યથાર્થ જ્ઞાન એજ ખરું સ્વાતંત્ર્ય છે. હુંજ આવશ્યક છું અને તેથીજ હું મુક્ત છું. મને જાણવાથીજ ખરું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. મારે અભાવે તમારી તંદુરસ્તી ગંદા રોગોનું સ્વચ્છ આવરણ થઈ રહેશે. એકથ એજ ખરું આરોગ્ય છે. એકથ-રૂપ બનો. જગતની કોઈ પણ વસ્તુના મહત્ત્વથી દબાઈ જશો નહિ, તો જીવનનાં તરવો સિદ્ધ થયા વિના રહેશે નહિ; કારણકે આયુધ્ય એ તરવોની સિદ્ધિ પરજ છે. આરોગ્યને માટે પૂરતી જગ્યા રહેવા દો. કોઈ પણ વાસના મનમાં રાખશો નહિ. આપણી વાસનાઓ, એ આજેજ એકદમ ત્યાગ કરવા જેવી અયોગ્ય મિલકત છે. સીધા જુઓ. જેમ તમે નદી, વૃક્ષ વગેરે તરફ નાના બાળકની પેઠે નિર્ણયપણે જુઓ છો, તેમ ગમે તે મનુષ્ય તરફ પણ જુઓ અને તેનામાં ધારકાપણાની ભાવના ન રાખતાં, તમને પોતાનેજ જુઓ. જીવનના ખરા નિયમો, અનુભવની કેસો ખાઈને કાઢ્યા થનાર આપણા મોટા મારણોના કરતાં છોકરાંને વધારે સમજાય છે. જિલકુલ ડચો સિવાય કોવચને પણ જો તમે એકદમ હાથમાં પકડશો, તો તે તમને કંઈ પણ ઇલા કરશે નહિ; પરંતુ જીતે જીતે કેવળ સ્પર્શજ કરશો તો આમ

આનાગમનને પામે છે. જેઓને જ્ઞાનમાર્ગ ઉપર પ્રીતિ હાય તેઓ
 ધણા જન્મને અતે (બહુના જન્મનાંસંતે જ્ઞાનવાન્માં પ્રપદતે । ગી. ૭
 -૧૯) પ્રભુમા એક ઉત્પન્ન થતા હુપોત્તમની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે
 અને પ્રભુને વિશે એક ઉત્પન્ન ન રાય તે તેઓનો અક્ષમા
 લગ થાય છે.

અન્ય અથગે શ્રીહરિગાયત્રી ભક્તના લક્ષણ ને એ પ્રમાણે કહે છે :

અનન્યમજનાસ્તુષ્ટા કામલોમવિવર્જિતા ।

નિરપેક્ષા વિસ્ત્રાશ્ચ સર્વભૂતરિને રતા ॥

નિ. શાપ. ૧-૨૭

અર્થ-અનન્ય ભક્તિ ઇ-વાચનો, અતોપવાનો, કામ અને ભાવ
 નહિ, નિરપેક્ષ (જેને કોઈ વસ્તુની અભિચાપા ન હાય તે) વિસ્ત્રા
 અને મર્મ પ્રાપ્તિમાનના દિતમા પ્રીતિવાનો હાય તેને અનન્યતા થાય છે.

મૂઠ્ઠ-તત્રાપિ મેદો વિજેયો મર્યાગપુષ્ટિમેદતઃ ।

માર્ગ ફલેડપિ વિજેયો મત્તિમોશવિમેદતઃ ॥૪॥

અર્થ-ભક્તિમાર્ગમા પણ મર્યાદા અને પુષ્ટિ એમ મે મર્યાદા
 નો ભાગ છે, અને કૃપમા પણ ભક્તિ (અગવદ વિર્ભાવ) અને મે મે
 એ મે પ્રકારનો ભાગ છે એમ જાણવું.

વિજેયન-ભક્તિ એ પ્રાપ્તિની છે, માર્યાદિક અને પૌષ્ટિક
 જે ભક્તિમા માલ્વીય નિયમોનું આધિક્ય અને એકનું ગૌણપણું
 હોય તે માર્યાદિક ભક્તિ કહેવાય છે જે ભક્તિમા રને નું આધિક્ય
 અને સામ્રીય નિયમોનું ગૌણપણું હોય તે પૌષ્ટિક ભક્તિ કહેવાય

વાર્તાઓ

૧-લૉર્ડ વાયરન-એક પ્રખ્યાત આંગ્લકવિ

આ પુરુષે પોતાના અંતઃકરણ દ્વારા સ્વતંત્રતાને પ્રકાશ ઝળકવા દીધો હતો. તે વિશ્વવિદ્યાલયમાં વિદ્યાર્થી હતો, ત્યારે એક વાર પરીક્ષામાં “લક્ષના મેળાવડાને પ્રસંગે ઇસુખ્રિસ્તે પાણીને લાલ રંગને મદિરા બનાવીને ચમત્કાર બતાવ્યો” એ પ્રસંગ વિષે એક વર્ણનાત્મક નિબંધ તેના વર્ગને લખાવવામાં આવ્યો હતો. નિયત કરેલા સમયમાં કેટલાએક વિદ્યાર્થીઓએ શ્રમપૂર્વક લાંબાં લાંબાં વર્ણનો લખવા માંડ્યાં. પરાણાઓના પોશાક કેવા હતા, રકાબીઓ કેમ પીરસવામાં આવી હતી, ઇસુએ કેવી રીતે દષ્ટિ કરી, વગેરેનાં લાંબાં લાંબાં વર્ણનોથી પોતાના નિબંધો ચીતરી મૂક્યા. એ બધો વખત બાયરન ઘડીક છત તરફ તો ઘડીક ખીજ વિદ્યાર્થીઓના મોં તરફ જોતો અને ઘણીમાં મોઢથી ધીમી ધીમી સીટી વગાડતો પોતાની જગ્યાએ જોડો હતો. વખત પૂરો થતાં જ નિબંધની નોટખુકો એકઠી કરવાને પ્રોફેસર આવ્યો. બાયરનની પાસે આવતાં જ તેણે વિનોદથી કહ્યું: “તમે તો આટલો બધો વખત લખી લખીને થાકી ગયા હશો?” તે ધારતો હતો કે, બાયરન ફેરીજ નોટખુક આપશે. પરંતુ બાયરન બોલ્યો: “જરા શોભો.” એમ ઠહી તરત જ તેણે એક લીટી લખી કાઢી અને નોટ પ્રોફેસરના હાથમાં મૂકી. ત્રણેક અઠવાડિયાં પછી પરીક્ષાનું પરિણામ જણાયું અને કેટલાક નિબંધોની ઘણી પ્રશંસા થઈ; પરંતુ આશ્ચર્યકારક તો એ હતું કે, બાયરને એમાં પહેલા ન બનતું ઇનામ મેળવ્યું હતું. બાયરનના નિબંધની ચોખ્ખતાની ખાતરી કરી આપવા માટે તેનો નિબંધ વર્ગમાં વાંચી બતાવવામાં આવ્યો. તેનો નિબંધ નીચેની એક લીટીનો જ હતો.

“પાણીએ તેના પ્રભુને જોયો, એટલે શરમાઈને લાલ મદિરા બની ગયું.”

અર્થ—માન ભગવાનજ જેનો અર્થ છે એ કાર્ય ઉપરથી ભક્તિમા વરણ થયું છે એમ જાણવું. જેની ભજનમાં પ્રવૃત્તિ થાય તેને ભગવાનજ એક પ્રયોજન છે એમ જાણવું.

વિવેચન--કેટલાએક માણસો (મુકુટ ધરનાર, મોતી વગેરે કારીગરો) ભગવાનને મારેજ કાર્ય કરતા હોય એમ જાણ્ય છે, પણ ઘણી વખત તેઓ પોતાના પેટને અર્થે કાર્ય કરતા માદમ પડે છે, કેમકે તેમને ભગવાનજ મુખ્ય પ્રયોજનરૂપ હોતા નથી, એટલા મારે કહેવામાં આવે છે કે જેઓને માત્ર ભગવાન અથવા ભગવતપ્રાપ્તિ એજ મુખ્ય પ્રયોજન છે. અને જેઓ એ પ્રયોજન સિદ્ધ કરવાને તમામ કાર્યો કર છે તેઓનું ભક્તિમાં વરણ થયું છે એમ જાણવું. કેટલીક વખત કાર્ય ઉપરથી કરેલું અનુમાન ખોટું પડે છે, મારે કહેવામાં આવે છે કે ભજનનાંમાં પ્રવૃત્તિ થાય ત્યારેજ ભગવાન એજ મુખ્ય અર્થ છે એમ મમજાય ૬.

મૂલમ્—તન્નાદૌ શરણ મચ્છેન્મહાપુરુષયોગત્ ।

મહાપુરુષયોગેક્ષ્યે તન્નિષ્ઠૈરપિ સર્વદા ॥૭॥

અર્થ--ભજનાર્થ પ્રવૃત્તિના વિષયમા મહાપુરુષદ્વાર ભગવાનને શરણે જવું, અને તેવા મહાપુરુષના અભાવે ભગવાનમા જે નિષ્ઠા રાખતા હોય તેમના દ્વારા ભગવાનને શરણે જવું.

વિવેચન--આ શ્લોકનો ઉત્તગર્હ શ્રી મદાપ્રભુદાસે ગ્યેવા નિમિષના મર્ધ નિર્ણય પ્રકરણના નીચેના શ્લોકને મળે આવતો હોય એમ જણાય છે:

માં તે જીવન પૂરે છે, ચૈતન્યની પ્રત્યેક રેખામાંથી તે પસાર થઈ જાય છે, વિશ્વની દિવ્ય કૃતિઓ, નક્ષત્રો અને સૂર્યોમાંથી તે પસાર થાય છે. પાપાણ અને ગુલાબના વિભો ! ચકલી અને મધમાખીના આત્મા ! પ્રાણનો પ્રચંડ ઝરો પોતાની સઘળી શાખાઓ દ્વારા તારા તરફ પુનઃ ધસી આવે છે. આવી રીતે જીવનપ્રવાહ ચક્રાકાર ચાલ્યા કરે છે. એ કિનારા વિનાનો મહાસાગર છે. આખરે મનુષ્ય, દેવ, નક્ષત્રો અને સૂર્યો ચિરકાળને માટે પ્રેમમાં એકાકાર થાય, ત્યાંસુધી એ મહાસાગરનો પ્રવાહ ચક્રાકારે ફર્યાન કરે છે.

૩-મૃત્યુ સાથે ઠગવાંજી

એક વખત એક મનુષ્યે પોતાના કૌશલ્યથી પોતાની એવી ઉત્તમ મૂર્તિ બનાવી કે નકલ કંઈ અને અસલ કંઈ, એ કોઈ ઓળખી જ શકે નહિ. જ્યારે તેણે જાણ્યું કે, મને લઈ જવાને હવે યમદૂત આવે છે, ત્યારે યમરાજને જૂલ ખવડાવવા માટે તેણે એક અજળ યુક્તિ કરી. તેણે પોતાની કારીગરીથી પોતાના જેવાં જ બીજાં દસબાર પૂતળાં તૈયાર કર્યાં. યમના દૂતે આવીને જોયું તો એક જ ચહેરાવાળાં દસબાર માણસો ત્યાં હાજર હતાં; તેમાંથી ખરો કયો, તે કંઈ ઓળખી શંકાપુ નહિ, તેથી કોઈને ન લઈ જતાં તે પાછો યમરાજ પાસે ગયો અને શું કરવું તેની સલાહ પૂછી, પાછો પેલા માણસને લેવાને પૃથ્વી ઉપર આવ્યો. તેણે કહ્યું: “અરે વાહ ! તું તો બડો હોશિયાર જણાય છે ? કેવાં સરસ પૂતળાં બનાવ્યાં છે ? પરંતુ એક જ જગ્યાએ તેં જૂલ કરી છે, આમાં એક જ દોષ રહી ગયો છે.”

પેલો ખરો માણસ પૂતળાંની વચ્ચે યોડવાઈને ઊભો હતો તે બહાર નીકળી એકદમ આગળ આવ્યો અને બોલ્યો: “ક્યાં જૂલ્યો છું ? શામાં દોષ રહી ગયો છે ?”

યમદૂત બોલ્યો: “તારા આ મારી આગળ આવવાના કહા-પણમાં.” એમ કંઈને તેણે તેને પકડી લીધો અને લઈ ગયો. તાત્પર્યે કે, “હું ખરોખર છું કે ?” એમ પૂછવું એજ આપણી માટી જૂલ છે. બાપુ ! સત્ય સિવાય તું બીજું શું હોઈ શકે ? મૃત્યુને તો હુઆ અહંકારનેજ પકડવો છે.

૪-આ મારું ગાજર છે.

એક વખત એક ગરીબ સ્ત્રી દુધાળમાં મરણ પામી. ચિત્ત-

અર્થ--આ સાત અને પરનોક સમઘી સર્વ કરેમા સર્વ
 પ્રકારે ભગવાન માત્ર રમ્યા થાયો ભગજ કુખી નિરૂત્તિ થવામા
 તથા પાપમા, ભગમા, મન પ્રાગ્નાદિ પૂર્ણ થામા, મકન ॥ પ્રોક્તમા,
 ભક્તિના અભાનમા, તેમજ ભક્તોએ પોતાનો નિગ્રહ કરો ॥
 તેમા, તેમજ પોતાથી નદિ ની મંડે કુખી શુદ્ધ એના દામમા
 મર્ગ રીતે પ્રભુ માત્ર ગમ્યા થાયો અદકાર મનમા આ થો હોય
 તેમા, પોપણ કાના થોઅ (સ્ત્રીપુત્રાદિ)ના પોપણ અને ગ્રહમા,
 તથા પોપણને કે શિષ્યોએ પોતાનો આરાધ કર્યો હોય તેમા,
 મન અધૈયિક થાય તેમા, એ અધ્યામા શ્રીદરિ માત્ર રમ્યા થાયો,
 એવી રીતે પોતાના મામા નિનર રિચાન રાખો, અને વાળીથી
 પણ એવુંજ નિગ્રહ ઉચ્ચારણ ક્રિયા કરવુ ॥

મૃત્મ--તત આશ્રયસમિદ્ધૌ સેવાર્થ મ્વસમર્પણમ્ ।

મમર્પેતી જીવદેહતત્સવરવનામપિ ॥૮॥

બ્રહ્મસન્નવત વૃષ્ણમાક્ષાત્સન્નધયોગ્યતા ।

તતસ્તત્મેવગા મ્વીયસર્વમ્વવિનિયોગત ॥૯॥

ગૃહીતપરમાનન્દનિવિ ધૃષ્ણોશ્ચય મ્વન ।

જનમ્તુ સાવધાનિ વ વિધેય મમવજ્ઞનૈ ॥૧૦॥

અર્થ--એવી રીતે જો મમા પછી આશ્રયની મિદિને માત્ર
 એના અર્થે પોતાનુ મર્પણ ભગવાનને અર્પણ કરુ છું, તેહ
 અને તેજોના અનુધવાળા પદાર્થોનુ સમર્પણ થતા કાલ મનુધથી
 સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણની સાર્વેના સનધની થો થતા ગામ થાય છે. પછી
 તે સેવા વડે પોતાના સર્વરૂપો ભગવાને દિો વિનિયોગ થવાથી

સઘળું સુયોગ્ય અને સુવ્યવસ્થિત છે. હું મારી પીઠ પર જંગલ ધારણ કરી શકતી નથી, તેમ તું નારિયેળ કે સોપારી તોડી શકતો નથી.”

૬-પ્રશ્નોત્તર

પ્રશ્ન:-સ્વામીજી ! આપ કહો છો કે, આપણો આત્મા જ્ઞાન-સ્વરૂપજ છે, તો પછી આવતી કાયદાની પરીક્ષામાં મારાં પુસ્તકોં વાંચ્યા સિવાય પહેલા નંબરનું ઇનામ મળે, એવી એકાદ દિવ્ય દૃષ્ટિ મેળવવાની યુક્તિ કૃપા કરીને બતાવશો ?

ઉત્તર:-એક વખત એક રાજકુમાર નાનપણમાં સરદારોનાં છોકરાંઓની સાથે “સંતાકૂકડી”ની રમત રમતો હતો. કેમે કયાં તેને છોકરાંઓ હાથ લાગે નહિ. ત્યાં એ રમત જતોત્યારે એક માણસ બોલ્યો: “આપના સોબતીઓને શોધી કાઢવાને આટલી બધી મહેનત શા માટે લેવી જોઈએ? આપ રાજા છો, તેમને બહાર આવવાનો હુકમ કરો; એટલે તે તરતજ બહાર આવશે.” રાજકુમાર બોલ્યો: “તેમ કરવાથી રમતની મજા જતી રહે, એવી રમતમાં કંઈ આનંદ આવે નહિ.”

તેવીજ રીતે ખરૂં જોતાં તમે આ સર્વ જગતના સ્વામી છો, પરંતુ જ્યારે તમે ગમતને માટે આ જગતના ચક્રવ્યૂહમાં “સંતાકૂકડી”નો ખેલ માંડીને તમારીજ પ્રબળ (સર્વ પ્રકારના વિષય અને અભ્યાસને) શોધો છો, ત્યારે તેમાં તમારી વિશેષ સત્તા ચલાવીને આખી રમત બગાડી નાખવી ન જોઈએ. જ્યાં ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન, હજારો સૂર્ય અને તારાઓ તમેજ બનો છો; એટલુંજ નહિ પણ તમારા જ્ઞાનસાગરમાં એ સર્વ વસ્તુઓ નાનાં મોઝાં અથવા જલતરંગ જેવી છે, ત્યાં કાયદાની પરીક્ષા અથવા સાંસારિક બહોજલાલીની તમે કયાં ચિંતા રાખશો? જો તમારે દિવ્ય દૃષ્ટિ જોઈતી હોય, તો જેને માટે એ દૃષ્ટિ માગો છો, તે ઇન્દ્રિયજન્ય જગત તમારે છોડી દેવું જોઈએ.

એક વખત માછલાં પકડવાને એક જાળ નાખવામાં આવી હતી, તેમાં માછલાં આવ્યાં તો ખરાં, પણ પોતાના અત્યંત ભારથી તે જાળનેજ તેઓ પાણીમાં ખેંચી ગયાં. આ નવીન દિવ્ય દૃષ્ટિ વાસનાંઓની આખી જાળની જાળ ખેંચી જતોત્યારે “વિચિત્ર માછલી” છે. તેવીજ રીતે જ્ઞાન મેળવવાને હમેશનો માર્ગ પણ

પ્રાપ્તિ પ્રદાયો વિશેષ પ્રકાર થાય છે (જુઓ મંથરા વ્રજતા તત્ત
મિદ્વાત મદન્ય મોડ ૭), અને તેથી શ્રીકૃષ્ણની મેના કરવાની
યોગતા પ્રાપ્ત થાય છે શ્રીકૃષ્ણની મેના કરવાથી પગ નિધિ
શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિ થાય છે એ નિધિ પ્રાપ્ત થતા તેને આશયે
રહેલું એજ કર્તવ્ય છે એ નિધિ પોતાની પામેથી જતો ન રહે
એને માટે જો આધાનપણુ ગમ ૥ ૥ જરૂર છે તે નીચેના શ્લોકમાં
કહેવામાં આવે છે ૮-૧૦

મૃગ્-સપ્તાન્નિર્વિશ્વોશ્વચક્રમ્યો વિગ્રપત ॥

ચૌરામ્તુ દ્વિવિધા જ્ઞેયા વાહ્યામ્યતન્મેદત ॥૧૧॥

અર્થ—જે (કૃષ્ણ) મેના નિધિ પ્રાપ્ત કર્યો છે તેણે
ચોર અને વિશેષ કરીને વચક્રમાં (આધાન મદન્ય) ગદારતા અને
અદનતા એ બે વડે ચોર એ પ્રકારના બન્યા

મૃલ્-વાહ્યા કુટુંબરૂપા ચૈ તે તુ ચિત્તહરા સ્મૃતા ।

યતસ્તદ્વિનિયોગેન વિત્ત યાતિ સમર્પિતમ્ ॥૧૨॥

અર્થ—જે ગદારના (બાલ) ચોર છે તે તો કુટુંબરૂપ છે
તેઓ વિત્તને હરવાવાળા કહેવાય છે તેમને માટે વપગવાથી મમર્પિત
કરેલું મા આવું ગમ ૬ ૧૧.

વિવેચ—બાલ ચોરો એમને પોતાના દેરની બહાર રાખે ૥ ૧૨
ચોરો કામ લોભાદિ એ અદનતા ચોર છે, અને કુટુંબરૂપ
એ ગદારના ચોર છે

જે કુટુંબીઓ ભગસ્તપરાયણ ન હતા તેમનામાં ભક્તિજનની
મમતા રહે તે કુટુંબીઓને ચોર ગણવામાં આવે છે, કેમકે એ
ભગસ્તપરાયણ ગણિત કુટુંબીઓને માટે ભગવાનને અપર્ણ કરેલું
દ્રવ્ય ખગ્યાય ગાય છે જે કુટુંબીજન ભગસ્તપરાયણ

તમારી પાછળ ભટકતો આવશે.

૭-પ્રેમ

અહં કૃત્ત્વસ્ય જગતઃ પ્રભવઃ પ્રલયસ્તથા ॥ ૬ ॥
મત્તઃ પરંતરં નાન્યત્ કિંચિદસ્તિ ધનંજય ।
મયિ સર્વમિદં પ્રોતં સૂત્રે મણિગણા ઇવ ॥ ૭ ॥
રસોઽહમપ્સુ કૌતેય પ્રમાઽસ્મિ શશિસૂર્યયોઃ ।
પ્રણવઃ સર્વવેદેષુ શબ્દઃ સ્વે પૌરુષં નૃપુ ॥ ૮ ॥
પુણ્યો ગંધઃ પૃથિવ્યાં ચ તેજઃસ્ત્રાસ્મિ વિભાવસૌ ।
જીવનં સર્વભૂતેષુ તપઃસ્ત્રાસ્મિ તપસ્વિષુ ॥ ૯ ॥
ધીજં માં સર્વભૂતાનાં વિદ્ધિ પાર્યં સનાતનમ્ ।
બુદ્ધિર્બુદ્ધિમતામસ્મિ તેજસ્તેજસ્વિનામહમ્ ॥ ૧૦ ॥
બલં બલવતામસ્મિ કામરાગવિવર્જિતમ્ ।
ધર્માવિરુદ્ધો ભૂતેષુ કામોઽસ્મિ ભરતર્પભ ॥ ૧૧ ॥

(ગીતા અ. ૭)

ભાવાર્થઃ—આખા જગતની ઉત્પત્તિ તથા લયનું સ્થાન હું છું એમ જાણ. હે ધનંજય ! મારાથી શ્રેષ્ઠ બીજું કંઈ નથી. દોરામાં પરોવાયેલાં મોતીની પેઠે મારામાં આ બધું (જગત) પરોવાયેલું છે. હે કૌતેય ! જળમાં રસ હું છું, ચંદ્ર અને સૂર્યમાં પ્રકાશ હું છું, સર્વ વેદોમાં પ્રણવ હું છું, આકાશમાં શબ્દ હું છું અને મનુષ્યમાં પુરુષત્વ હું છું; વળી પૃથ્વીમાં પવિત્ર ગંધ હું છું, અગ્નિમાં તેજ હું છું, પ્રાણીમાત્રમાં જીવન હું છું અને તપસ્વીઓનું તપ હું છું. હે પાર્યં ! મને પ્રાણીમાત્રનું સનાતન બીજ જાણ. બુદ્ધિમાનોની બુદ્ધિ હું છું, તેજસ્વીઓનું તેજ હું છું, બળવાનોની તૃષ્ણા અને રાગરહિત બળ હું છું તથા હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! પ્રાણીમાત્રમાં ધર્મથી વિરુદ્ધ નહિ એવો કામ તે હું છું.

ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः ।

अनन्येनैव योगेन मां ध्यायंत उपासते ॥ ૬ ॥

तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।

भवामि न चिरात्પાર્થ મય્યાવેશિતચેતસામ્ ॥ ૭ ॥

(ગીતા. અ. ૧૨)

અર્થાત્ જેઓ સર્વ કર્મ અને અર્પણ કરીને અને માફ જિંતનકરીને તથા પૂર્ણ રીતે માફ ધ્યાન ધરીને મને ઉપાસે છે,

એનેજ સેવા કહે છે. ભગવાનમાં ચિત્ત પરોવાયેલું રાખ્યા સિવાય સેવા સંબંધી જે જે કાર્યો કરવામાં આવે તેથી સેવા સિદ્ધ થતી નથી, પણ માત્ર ભગવાનમાં ચિત્ત રાખવાથી મેંવા સિદ્ધ થાય છે. શ્રીઠાકોરજીને સ્નાન કરાવવું, તેમને આશ્રૂપણુ ધરાવવાં, તેમને ભોગ ધરાવવા, વગેરે ક્રિયાઓ ભગવાનમાંજ ચિત્ત ગુંથાયેલું રહે એને માટે સાધનરૂપ છે. તે સાધનોના ફલરૂપ તો ભગવાનમાં ચિત્ત, રાખવું એજ છે.

અન્ય સ્થળે શ્રી હરિશયજી કહે છે કે:

મૂલમ્—મક્ષિમાર્ગોચતાઽભાવે ક્રિયામાત્રં હિ કર્મવત્ ।

તત્રાઽપિ ન મનઃસ્થૈર્યં વિદેષાદ્વચવહારતઃ ॥

ગિ. ૨૧-૨

અર્થ—વાકિતમાર્ગોચતાનો અભાવ હોય તો મર્ગ ક્રિયા કર્મ સમાન છે. અને તેમાં વ્યવહારથી ઉત્પન્ન થતા વિક્ષેપને કીને મનની સ્થિરતા હોતી નથી.

સેવામાં ચિત્ત રાખવાથીજ ભગવદ્ભાગ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, અન્ય રીતે થઈ શકતો નથી, માટેજ એવાને મુખ્ય પુરુષાર્થરૂપ કહેલી છે.

યોગશાસ્ત્રમાં જીને ચિત્તશક્તિનિરોધ કહે છે તેવાજ પ્રકારનો મેવારૂપ નિરોધ છે પણ તેમાં મનનો વિષય ભગવાન હોવાથી અને તેમના પ્રત્યે પ્રેમ હોવાથી તે (મેવારૂપ નિરોધ) યોગશાસ્ત્રના નિરોધ કરતાં વધારે ઉત્તમ પ્રકારનો છે. માટે પ્રભુમાંજ ચિત્તને પરોવવું એજ મુખ્ય છે.

મુક્તિ છે; અને બાણ્યે અબાણ્યે એ પ્રેમસાક્ષાત્કારનો અનુભવ લેવા પ્રયત્ન કરવો એનું જ નામ જીવન છે. આ ધ્યેય સાધવાને માટે સૌથી નજીકને માર્ગે જવા તૈયાર રહેવું, એજ કહાપણ છે અને તે ઇષ્ટ સાધવાને જુદી જુદી પ્રેમશક્તિઓની ઘરાબર વ્યવસ્થા કરવી એજ સદ્ગુણ છે.

પ્રેમમાં દગો હોતો નથી અને કોઈ દગાબાજ થઈ પણ શકતું નથી. કોઈનો સ્વભાવ કૃતઘ્ન હોતો નથી. કોઈ મનુષ્ય ચૂંદી, શૂદ્ર અથવા બ્રાહ્મણ હોય તેથી તેના મનુષ્ય તરીકેના અધિકાર અથવા યોગ્યતા મર્યાદિત કરવાનો આપણને કંઈ અધિકાર નથી. દુરાચારી મતના શુભાશ્રમે પણ મુક્તિ મળવીજ જોઈએ. જેમ શ્રીકૃષ્ણે ગોપીઓને તેમના કહેવાતા પતિઓના ઘરમાંથી બહાર કાઢી, તેવી રીતે ઈશ્વરે-સત્યે તમને શિષ્ટાચાર તથા રૂઢિબાધનના પ જામાંથી મુક્ત કરવાજ જોઈએ.

એ અલેક્ષ્ય પ્રેમ સિવાય મનુષ્યનો ખરો આત્મા ખીજે કોઈજ નથી. તમે પ્રેમ છો. અહાહા! તમે વિશ્વાત્મા છો. લયલાના શુભાષી ગાલની લાલી તમેજ છો અને મળનૂતું હંતાશ હૃદય પણ તમેજ છો. આ સત્યને વ્યવહારમાં અનુભવવું એજ પવિત્રતા છે; પરંતુ જે વસ્તુઓની અભિલાષા રાખે છે અને વસ્તુઓને પોતાનાથી ભિન્ન માનીને તેની પાછળ પડે છે, તે પોતાના ઈશ્વરી સત્ત્વમાં ભંગ કરે છે અને તેથી તેને અપવિત્ર બનાવે છે. નજર ચૂકાવવી અથવા મોં ફેરવવું એ કંઈ વિશુદ્ધિ નથી. ખરી પવિત્રતા ત્યારેજ કહેવાય કે જ્યારે સર્વ સૌ દર્શ્ય મારામાંજ મળી જાય છે અને જ્યારે હું સર્વની સાથે એટલું આધ્યાત્મિક એકત્ય અનુભવું કે કોઈને મળવાનું કહેવું અથવા એવો વિચાર સુધ્ધાં કરવો એ વિયોગની દુઃખદ સૂચના જેવુંજ લાગે.

આંગ્લ કવિ ટેનીસન એક સ્થળે કહે છે કે, “ત્યારે તો તેમની સાથે વાત કર, કારણકે તે સાંભળે છે. આત્મા આત્માની સાથે મળી શકે છે. શ્વાસોર્ધ્વાસ કિંવા હસ્તપાદાદિથી પણ તે નજીક છે. હે આત્મન! સૂર્ય, ચંદ્ર, નક્ષત્રો, ગિરિશિખરો, મેદાનો આદિ સર્વ સર્વસત્તાવાન સૃષ્ટિકર્તાનાંજ પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપો નથી શું?”

“જર્જરી હવામાં તારો ધ્વનિ રહે છે. વહેતા જળમાં હું તારો નાદ શ્રવણ કરું છું. સૂર્યોદયમાં હું તને બિલેલો જોઉં છું

થાય છે, સારે તેમા મતિનતાદિ દોષો પ્રવેશ કરે છે તેમજ ચિત્તને મન, બુદ્ધિ, અને આહકાગ્રનો મગધ થયો ન હોય. સામુખી તે આપિ કારી અને પ્રાન્ત હોય છે; ચિત્તને મનનો મગધ થતા મહત્ત્વ વિષ્ણુને લીધે તેમા કામાદિની ઉત્પત્તિ થાય છે, બુદ્ધિનો મદગ ચતા ધોરત્ય, મદતન વગેરે પ્રાપ્ત થાય છે મન, બુદ્ધિ અને અહંકારના લક્ષણ ચિત્તની સાથે એક થઈ જવાથી ચિત્ત પણ મનીન દેખાય છે.

ચિત્તવિસૈકયાધ્યાદિ એ મગધે ચિત્તપદનુ મદત્ત્વ કહેનું છે તે એવા અભિપ્રાયથી કે પ્રાન્ત, મગધ, અને અવિકારી ચિત્તથીજ સેવા શિદ્ધ થઈ શકે છે, વ્યાર મનના કામાદિ મગધો જાણ્યાન થાય છે સારે ચિત્તના મગધો તિરોહિત થઈ જાય ન, તે જ્ઞાનમુખી એવા થઈ શકતી નથી એટલા માટેજ અન્ન મગધે મીલગિયત્ત કહ્યું છે કે:-

તદ્વાચરાનોદ્રિયાણિ વિષયા લૌકિકી મતિ ॥

પ્રતિઘાત મત્યોદ્વેગો મોગોઽવ્યગ્ર લૌકિક ॥૨૨૯॥

અર્થ--ઇન્દ્રિય, વિષય, લૌકિક બુદ્ધિ, પ્રતિઘાત, તથા ઉદ્વેગ તથા લૌકિક મોગ એ મન માનવી મેનના આધક છે ૧૩-૧૪

મૃદમ્-ગતો વિવેકધૈયાદિશસ્ત્રયુક્તૈસ્તથા પુન ।

આતરામ્તે નિરાતાર્યા વાહ્યાસ્તે તુ યથાક્રમમ્ ॥૧૫॥

સંવાકારણતદ્રોષપરિત્યાગાદિસાધનૈ ।

વચનમ્તુ તતોઽવ્યેષ દુષ્ટ હત્યેવક્રુધતામ્ ॥૧૬॥

આર્થ--એટલા માટે વિવેકધૈયાદિ અધ્યુક્ત ભગવદ્બ્રહ્મોએ

સ્વર્ગ સુધી, સૂક્ષ્મ અણુથી માંડીને છેક સર્વ શક્તિમાન સૂર્ય સુધી, હુદ્ગ જંતુથી માંડીને દૂર ચમકતા તારાઓ સુધીની સર્વ વસ્તુઓ તેના વૈભવનું વર્ણન કરે છે અને તેનાં યશોગાન ગાય છે. એવા મનુષ્યથી લિપ્ત એવું કંઈજ નથી.

૮-સંસારની વહુ દરકાર રાખતા ના.

મારી સામે બે વસ્તુઓ છે. વટાણાનું ફૂલ અને એક કુમારિકા. ફૂલ કાપી જોતાં તેમાં જુદાં જુદાં પરમાણુઓને એકત્ર રાખનારી સંસકૃત્યાકર્ષણશક્તિ, ઉષ્ણતા, ગુરુત્વાકર્ષણ, ચુંબકત્વ ઇત્યાદિ શક્તિઓ જણાઈ આવી અને કુમારિકામાં એ સર્વ જાદૂ હુપાઈ રહેલાં છે. તેની આંખોમાં તે વિશેષ છે. અહીંયાં સર્વ વિશ્વ આલિંગન દેનાર દિશા અને કાળ મને જણાઈ આવે છે. આંખોરૂપી દડામાં આખું વિશ્વ ભર્યું છે, એ વિશ્વ મગજમાં ભાવવાચક ભતિરૂપે છે. આખું વિશ્વ મગજમાંની એક કલ્પનાજ છે. એકથી બીજી બાજુએ ફેંકાતા દડાની પેઠે આ જગત સંબંધી વિચાર જો એક મગજથી બીજા મગજમાં ગયો ન હોત, તો આ જગત ઉત્પન્ન થયું નહોત. આ માયિક નિદ્રા અથવા જગત સંબંધી વિચાર આપણે એક પેઢીથી બીજી પેઢીને આપીએ છીએ, એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં મોકલીએ છીએ અને એનેજ આખું વિશ્વ કહીએ છીએ. ખરું જોતાં તે તમારુંજ વિશ્વ, તમારોજ વિચાર, તમારુંજ કાર્ય હોય છે, એ દડાને વધારે પડતું મહત્ત્વ આપી હેતા ના. એ તમારાજ મગજમાંનો દડો છે અથવા પગથી રમવાનો ફૂટબોલ છે.

“ત્યાગાદમૃતમશ્રુતે।” ત્યાગથીજ અમરત્વ મળે છે. આ વિશ્વ વિચારનો દડો છે અને પોતાનો આત્મા ઈશ્વર છે. એ દૃષ્ટિ સામે રાખીને સર્વ ભય, ચિંતા, ઉદ્વેગ, ભ્રમ, માનસિક વ્યથા વગેરેને દૂર ફેંકી દેવાં એજ ખરો ત્યાગ છે. તમારે કોઈ પણ કર્મ કરવાનું નથી. તમે કોઈના બધાયેલા નથી. તમે કશાના જવાબદાર નથી. તમે કોઈના દેવાદાર નથી. સર્વ સમાજ, સર્વ રાષ્ટ્રો, સર્વ કંઈ બાજુએ મૂકીને પોતાનું (આત્માનું) વ્યક્તિત્વ સ્થાપન કરો એજ વેદાંત છે. સમાજ, રીતરિવાજ, શિષ્ટસંપ્રદાય, કાયદા, નિયમ, ટીકા, સમાલોચના વગેરે કાંઈ પણ તમારા આત્માને સ્પર્શ કરી શકશે નહિ. પાણીનો એક નાનો સરખો સાંકડો ભાગ પણ આખા સમુદ્રના પાણીના દાળને તોળી રાખે છે, એવો ઉદક-

એ રીતે અંદરના અને બહારના ચોરનું અને તેમને દૂર કરવાનાં માધનોનું વર્ણન કરી, વંચક (ધર્મને દોષ કરનારા ધર્મ હન, પાખંડી), જેની ગળાના બહારના ચોરના થાંપ છે, તેનું અને તેને દૂર કરવાનાં માધનોનું શ્લોક ૧૬ માંના ઉત્તરાર્ધથી શ્લોક ૩૮ સુધીના વર્ણન કરવામાં આવે છે. કામાદિ અંદરના ચોર અને કુટુંબાદિ બહારના ચોર કરનાં વંચકને વધારે દુષ્ટ જાણાવવામાં આવે છે; તેનાં કારણો દર્શાવી જણાવવામાં આવશે.

મૃલમ્-ચત્તમ્-દ્રાક્ષતિશ્ચેદા તમાનાન્ન ચ ખાણમ્ ।

વિનયઃ શાંતતાવેશઃ શંભવક્રાન્તિનિદ્રિતઃ ॥૧૭॥

एवमाश्चमिलं तुल्यं भगवद्धर्मवर्तिभिः ।

ततो ज्ञानामावतोऽपि सर्वथा नादाग मनम् ॥૧૮॥

અર્થ—(વંચક અંદરના અને બહારના ચોર કરતા વધારે દુષ્ટ છે.) કેમકે તેના આકૃતિ, એટલા, આચાર, આચાર, વિનય, શાંતતાનો આવેશ (દિખાવ) અને શંખ વ્યકાદિ નિદ્રાનો ધારણ કરવાપણું ભગવદ્ધર્મ પ્રમાણે આલનાગના જેવું હોય છે. તે કારણથી એવા વંચક વિષેની માહિતી ન હોય તો મર્વ પ્રકારે નાગ થાય છે.

વિવેચન—ટેહની અંદર રહેનારા ચોર કામ લોભાદિ અને ટેહની બહારના ચોર કુટુંબાદિને દૂર કરવાનો બોધ આપ્યા પછી વંચક, હન, પાખંડીનો મંત્ર ન કરવાનો બોધ આપવામાં આવે છે. જેટલે દરજાએ કામ લોભાદિ અને કુટુંબાદિનો મંત્ર દુઃસંગ છે અને તે દૂર કરવાને યોગ્ય છે તે કરતાં ધર્મહનનો મંત્ર વધારે દુઃમગ અને દૂર કરવા યોગ્ય ગણેલો છે. કામાદિ ચોરની તો પરીક્ષા થઈ શકે છે પણ વંચકની તો પરીક્ષા પણ થઈ શકતી નથી, કેમકે તેના

કાયદાકારક હશે; પરંતુ ખરૂં જોતાં તો તુકસાનકારકજ છે. અવિ-
શ્રાંત વિચાર અને માનસિક શ્રમથી શરીરની શક્તિનો વ્યય થાય
છે. જો તમારે તમારી શક્તિ સાચવી રાખવી હોય, તમારી તંદુ-
રસ્તી કાયમ રાખવી હોય અને જ્ઞાનતંતુરૂપી અશ્વ તમારા જીવન-
નો જોળો અનાયાસે જીંચકે એવી તમારી ધૃત્ય હોય, તો તેમાં-
થી અહંકારના વિચારોનો જોળો તમારે ઝોછો કરવો જોઈએ.
ચિંતા અને શ્રમના વિચારોને તમારા આધુષ્યનું સત્વ શોષવા
દેતા ના. મનને સદા ઉલ્લાસી અને આનંદી રાખવું, કદી કંટા-
ળવું કે ગભરાવું નહિ અને ભય, વિચાર કે ચિંતાથી કદી દબાઈ
ન જવું એજ ઉત્તમ તંદુરસ્તી અને સખળ ક્રિયાશક્તિ સાચવી
રાખવાનું રહસ્ય છે.

લોકો યોગ્ય કાર્ય કરે એટલુંજ નહિ, પણ તેમને યોગ્ય
વિષયો ગમે, તેઓ ઉદ્યમી બને, એટલુંજ નહિ પણ ઉદ્યમ તેમને
ગમે એવું કરવું એજ ખરા શિક્ષણનો ઉદ્દેશ છે.

૧૦—અત્યંત ઉપયોગી ઉપદેશ

અધર્મોગ આકાશ મારો પ્યાલો છે અને અગઝગતો પ્રકાશ
મારું પીણું છે. શરીર ઢાંકવાનાં સાધન મેળવવાં, કોઈને સંતોષ
પ્રમાડવો અથવા કોઈ પ્રાપ્તિયુક્ત ઉદ્દેશ પાર પાડવો એનેજ કર્તવ્ય
માની બેસતા ના. સર્વ હેતુઓ અને ઉદ્દેશો છોડી પોતાના આત્મા-
ને શાશ્વત, શાંત, સંતુષ્ટ, સર્વ વિપાધિઓથી દૂર અને લાભાલાભ-
થી રહિત રાખવો એજ તમારું કામ, તમારો ઉદ્યમ, તમારો
વેપાર, તમારો વ્યવસાય, તમારો ઉદ્યોગ, તમારું પ્રાપ્તવ્ય અને
તમારી ઇતિહર્તવ્યતા છે એમ માનો. તમારે તમારા આત્માને
સદા સંતુષ્ટ-આનંદી-રાખવો એજ ઇશ્વરે તમને ફરમાવેલું સૌથી
મોટું કર્તવ્ય-તમારો ધર્મ છે. પ્રાપ્તિયુક્ત બંધનોથી ઉત્પન્ન થતું,
તમારા ઉપર આવી પડેલું, તમારું અત્યંત મહત્વનું કર્તવ્ય એ
છે કે, તમારા આત્માને સદા ઉલ્લાસી રાખવો અને તમારું
તમારી જાત પ્રત્યેનું કર્તવ્ય પણ તમને એજ ફરમાવે છે કે,
તમારે સર્વ સ્થિતિમાં તમારી જાતને સુખી રાખવી. તમારા
આત્માની સાથે પ્રમાણિકપણે વર્તો. જગતની ખીજી જાણતોનો
પણ વિચાર કરતા ના. ખીજી સર્વ વસ્તુઓ તમારામાં લીન થવી-
જ જોઈએ અને તે લીન થાય કે ન થાય તેનું તમારે શું કારણ

વિવેચન-હાલના સરખો વેશ ધારણ કરનારનું ખરું સ્વરૂપ
 જાણવું અગત્ય છે ધણી કાળ સુધી બારીકાણી એની કૃતિઓનો
 વિચાર કરાગ્યા આવે તોજ એનું ખરું સ્વરૂપ જાણાયા આવે.
 ખરું જ્ઞાન અપાદન કરના પદેના ધણી વળત ગાંડસ મનુષ્ય તેની
 મોખનને લીધે જાહનિમાર્ગથી વિમુખ થઈ જાય છે મારે લોકો
 વિચાર કર્યા વગર એવા ધર્મગોનો વિશ્વાસ કરવો મારા નથી,
 શાંતો મત્તંગના મહિમાની ધણી ગણના કરે છે, પણ શા
 કસિયુગમાં મગ દેશ વાચક ગાયા જ ના કવચિત્ મગી આવે છે.
 જાન્યા મારે હિતમ માર્ગ એ છે કે જાહનિમાર્ગ અથોનો અને
 જાગનાનની મર્તિ મનમાં મારાજ કરી જાગનાનગોજ મંગ ગળનો ૧૯.

મૂઝમ્-તરીયત્વશ્રમાસ્મિન્ વિશ્વાસો સગદોષત ।

અસ્ત્યપિ ચ સદ્ભાવાત્પતનં શક્તિમાગંત ॥૨૦॥

અર્થ--જગત્કાલન હ એમ ધારી જમથી તેનો વિશ્વાસ
 કરવાથી સગદોષને લીધે અમતને વિષે સદ્ભાવ થવાથી જાહનિમા-
 ગંમાથી વિમુખ થવાય છે

વિવેચન-હમ માણમના જોવાથી અને આકૃતિથી જોે હગાર્ધ
 જાણ દોષ તેનો વિશ્વાસ કરી તેનો મગ કર નો ન ખરો જ ન ન
 હોવાથી એ સંગથી કાંઈ જાણ થનો નથી, પણ ધીમે ધીમે સગ
 કરનાર મનુષ્ય એ હગના જેવોજ થાય છે અને જાહનિમાર્ગથી
 ખસી જાય છે મનુષ્ય અને મનુષ્યની વચ્ચેના ત્યાગામા, દલ,
 હગાર્ધ ગોરને લીધે સાડ પરિણામ આવતું નથી તો હમ અને
 હમગની વચ્ચેના સમધમા દામ, કોન, લોભ, દલ વગેરેનું પરિ-
 ણામ માડ ન આવે જે દેખીતુંજ છે ૨૦

તમે મધુર સંગીત લલકારશો, તોજ ગિરિશિખર તેનો પ્રત્યુત્તર આપશે; પરંતુ જો તમે શોકાદ્ગાર કાઢશો તો તે પવનની લહે-રોમાં ક્યાંનો ક્યાંય તણાઈ જશે. આનંદધ્વનિનોજ પ્રતિધ્વનિ પણ પાછો હઠે છે. પ્રકુલિત વદન કરે એટલે મનુષ્યો ચોતાની મેળે-જ તમને શોધતાં આવશે. શોકસાગરમાં ડૂબો એટલે તેઓ પીક ફેરવીને ચાલ્યા જશે. તમારા આનંદની પરકાષા તેઓ માગે છે, પણ તમારી દિલગીરીનો તો અંશ પણ તેઓને ભેઈતો નથી. આનંદી થાઓ એટલે તમારા મિત્રોની સંખ્યા વધશે. દિલગીર થાઓ એટલે તમારા મિત્રોને ઝુમાવશો. તમારા સૌખ્યામૃતનો ઉપયોગ લેવાને કોઈ પણ માણસ ના પાડશે નહિ; પરંતુ વિપત્તિ-રૂપી વિષ તો તમારે એકલાનેજ પીવું પડશે. ભોજનનો સમા-રંભ કરશો એટલે તમારું ઘર માણસોથી ઊભરાઈ જશે; પણ અન્નના સાંસા પડશે એટલે આખી દુનિયા તમારી પાસેથી જતી રહેશે. વિજયવંત થાઓ અને દાન કરે એટલે દુનિયા તમારા જીવનને મદદ કરશે; પરંતુ તમે મરવાની તૈયારી કરશો, તો તમને મૃત્યુના પંજામાંથી કોઈ પણ છોડાવી શકશે નહિ. આનંદ મંદિ-રમાં પુષ્કળ માણસો અને અમીરઉમરાવોને માટે જગ્યા છે; પરંતુ સંકટની સાંકડી ગલીઓમાંથી તો આપણે દરેક જણ એક પછી એક નીકળીને નાસી જઈએ છીએ.”

એક બીજો લેખક કહે છે કે, “ સુખ એજ શ્રેય છે, સુખી થવાને માટે વર્તમાનકાળજ ઠીક છે, સુખી થવા-ને માટે અત્યારે તમે જ્યાં છો, ત્યાંજ ઠીક છો અને સુખી થવા માટેનો રસ્તો બીજાઓને સુખી કરવાં એજ છે.”

૧૧-નિષ્કર્ષ

તમારી સામે વિચાર કરવાને ‘રામ’ એ મહત્ત્વના મુદ્દાઓ મૂકે છે. (૧) દેહાધ્યાસનો નાશ. (૨) વાસ્તવિક આત્માનો અનુભવ.

(૧) વેદાંતમાં પૂર્ણ વિશ્રાંતિ અને સંન્યાસનેજ ત્યાગ કહ્યો છે. જ્યાં જ્યાં તમને સગવડ મળે, ત્યાં એકાદ ખુરસી ઉપર કે બિછાના ઉપર એવા તો શાંત થઈને પડો કે જાણે એ દેહનો ભાર તમે કદીયે વેઠ્યોજ ન હોય, જાણે તેનો અને તમારો કંઈ સંબંધજ નથી અને કોઈ પથ્થર તમને જેટલો ભુદો ભાસે, તેટ-લોજ તમારો દેહ પણ તમને પારકો જણાય એવી રીતે નિર્જીવ

હે, તેને ભક્તિમાત્ર તરીકે વાંચી કે સમજી શકે તેજ ભાગવતના તરફને જાય છે એમ કહેવાય. માત્ર વાર્તાના મુક્તક તરીકે જે ભાગવતને જાણે તે ભાગવતના તરફને જાયનો નથી એમ કહી શકાય નહિ.

ભાગવતમાં સમાયેલી કથાઓ ભક્તિરાજનાં મૂલ તત્ત્વોનું વર્ણન કરે છે.

ગર્ગ, વિગર્ગ, રથાન, પે.પગ, ભક્તિ, મદ્ધર્મ, ભક્તિ, નિરોધ અને મુક્તિ એ નવ સીમા મુખ્ય પુરુષોત્તમનું સ્વરૂપ જાણવું એ ભાગવતના ૩ જાથી ૧૧ માં રકથ મુધીનું તાત્પર્ય છે. એ જાણવાની ઇચ્છા રાખનાર કેવી યોગ્યતાવાળો જોઈએ એ પરેસા રકથમાં કહેવામાં આવ્યું છે, અને બીજા રકથમાં તેનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરવાની માધ્યમનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. બીજા રકથમાં આશ્રયનો બોધ કરવામાં આવ્યો છે.

પૃથુરાજને જાણી અણી વડે પૃથ્વીને મગાડી અને રંગદ્રુપ, કરી એ કથા ભગવતપરાયણ રાજા રાજ્યની કેવી રીતે સુખવરદા રાખી શકે છે તે બતાવે છે.

અધિષ્ઠાનું જાણી વધતા તે પૂતનાનું રૂપ ધ્યાન કરે છે, અને જ્યારે તે ભક્તિપથે ચડનાર બાળક જીવનો નારા કરવા પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે ભગવાન ભક્તિપથે ચડનારનું રક્ષણ કરવા તે પૂતનાના પ્રાણને દરે છે, અને બાળક જીવના પથમાં માત્ર તેનો ગંધ રહે છે. તે ગંધ, ભગવત્પ્રતિ ગતિ કરનાર જીવ ભગવત્પ્રાપ્તી ભગવદ્બળથી, દૂર કંઈ શકે છે, એ પૂતનાની કથાનું સૂચન છે.

ભગવાનને પોતાના ગ્રામી કરવાની આજ્ઞા રાખનાર જીવે

જે સદાય વિચારોજ કયા કરે છે, તે જ્ઞાન અને વ્યાધિમાંજ રૂખેલો રહે છે અને તે ચતુર અને વિદ્વાન હોય, તોપણ કોતરી ખાધેલા વાંસ અથવા બિધઈએ ખાધેલા લાકડાના દુકડાની પેઠે તેનું જ્ઞાન અને વિદ્વત્તા પોલાં છે; તેથી તમારી આસપાસ વિચારોનો કોટ હોવો જોઈએ ખરો, પરંતુ તેમાં પુરાઈ બંધાઈ રહેવાની તમને આવશ્યકતા નથી. પરસેવો થવાથી જેમ આપણે કોટ કાઢી નાખીએ છીએ અથવા એકાદ હોશિયાર કારીજર પોતાનું કામ પૂરું થતાંજ એનાર નીચે મૂકે છે, તેમ તમારે પણ કરવું જોઈએ.

કામ કરતી વખતે તમારું તેમાં પૂર્ણ ધ્યાન હોવું જોઈએ અને તેને જરૂર વિનાની બાળતોથી હરકત ન પહોંચવી જોઈએ. એકજ વખતે જુદી જુદી શક્તિઓથી ઉત્પન્ન થતો શોષ અથવા ઘર્ષણ કે ભાંગતૂટ વગેરે કંઈ ન રહેતાં, શક્તિનો ગેરઉપયોગ ન થવા દેનાર પ્રચંડ એન્જિનની પેઠે બધું બરાબર ચાલવું જોઈએ.

જ્યારે કામ પૂરું થાય અને ચંત્રનું કામ રહે નહિ ત્યારે તે તદ્દન બંધ થવું જોઈએ. જરા પણ ચલનવલન થવું ન જોઈએ. એન્જિન પોતાના છાપરામાં જતાંજ તોફાની છોકરાંઓની ટોળીને કંઈ પણ અટકાવ ન કરતાં, ગમે તેટલાં અટકચાળાં કરવા દેવા જેટલું રૂપ થવું જોઈએ અને પછી મનુષ્યે જ્યાં આત્મા વાસ કરે છે તે જ્ઞાનપ્રદેશમાં જઈને વિશ્રાંતિ લેવી જોઈએ.

ગાભરી (દર્શનથી), ધર્મદર્શનથી થઈ શકે છે, પણ વચ્ચે કુરુ-
પમા ભગવદ્ગતના જેવા આચરણ હોવાથી તેનું જ્ઞાન થઈ
શકેલું નથી.

વિવેચન—ભીતરના ચોર કામ લોભાદિ ચિત્તને દૂર છે તેથી
તેમનું જ્ઞાન થાય છે. અપ્રયુક્તિવાળાના અધર્મથી એટલા દુરે
ધનને દુઢું બંજીતો, ભગ્ન, શાદ, કમળી લગાઈ, નાચારંગ વગેરે
પ્રમંગે સેધ જાય છે, તેથી દુઢું થઈ પોતે પણ જાણવામાં આવે
છે, પણ વચ્ચેના ગદાગદા ચિદ્વેગે ભગવદ્ગત જેવા હોય છે તેથી
તેનું જ્ઞાન થઈ શકેલું નથી. ૨૩

મૂલમ્—ન કોપિ તાદૃશો વર્મા વૈશ્વણ્યાવચોક્તઃ ।

મૃગાણામિવ સાધૂનાં મૃગયોગિવ ગાયત્રે ॥૨૪॥

અર્થ—જેન મૃગને પાંધીનું માથન અથવા મત્સ્યપોનું ગાયન
જાણવાને માટે કાઈ પણ અસાધારણ ચિત્ત નથી, તેમજ વચ્ચેનું
જ્ઞાન થવામાં પણ દોષ પણ વ્યાવર્તક ધર્મ (તમન જાણી શકાય
એવું ચિદ્વેગ) નથી.

વિવેચન—આ શ્લોકથી પાંડી અને વંચકનો મુદાનો કર-
વામાં આવે છે. પાંડી મૃગને પોતાના ગાયનથી મોહિત કરી પછી
જાણુ વડે મારી નાખે છે, તેમ વચ્ચે મનુષ્ય પણ પોતાના વેદ,
એકા અને જોડથી ભક્તજનને મોહ પમાડી તેનું ચિત્ત અને નિત્ય
દરી સેધ તેને ભક્તિમાર્ગથી ખસેડી દે છે.

નત્યપ્રગાતું ગાયન કયું છે અને પાંડીનું ગાયન કયું છે એ
વાતની જેમ મૃગને ખાતર પડી નથી, તેમ જોળા દિવના ભક્ત-

અને દરેક જણ બ્યારે પોતે પોતાના પ્રવાસનો અહેવાલ લખે છે, ત્યારે આપણે સુખના પ્રવાસનો પણ કંઈક ઇતિહાસ તપાસીએ.

બાહ્યાવસ્થામાં બાળકને જે સુખની ઝાંખી થાય છે, તે સુખથી હવે આપણે પ્રથમ ચર્ચાત કરીએ. હનિયાનું બધું સુખ માતાની ગોદમાં અને પયપાનમાંજ રહેલું છે, એમ બાળકને લાગે છે. સંસારભરતું સુખ ત્યાંજ એકત્ર થયેલું તેને જણાય છે. જે રાજમાર્ગમાં ધઈને સુખને પ્રવાસ કરવાનો છે, તે રાજમાર્ગમાં આ માતાનો ખોળો અને પયપાન એ પ્રથમ સ્થિતિ છે. હનિયામાં એવી બીજી કોઈ પણ વસ્તુ નથી કે જે બાળકને માતાના ખોળા કરતાં વિશેષ સુખરૂપ લાગે. બાળક માતાની ગોદમાં લપાઈ રહે છે અને કહે છે કે, “બુઓ ! બુઓ ! હું ક્યાં છું ? મને શોધી કાઢો.” આમ કહેતું કહેતું તે ખડખડ હસે છે. આ હાસ્ય તેના હૃદયના ખરા ઉલ્લાસનું હોય છે. આ સ્થિતિમાં તે બાળકને પુસ્તકોનો કશો અર્થ હોતો નથી. અદબકે બબનાઓ પણ તેને નકામા છે. જે બાળકે હજી ધાવણ છોડ્યું નથી, તે બાળકને મેવા, મીઠાઈ અને ફળ, કંઈ પણ સ્વાદ વગરનાં છે. તેને મન સુખનો સાગર માતાની ગોદ અને પયપાનજ છે.

આમ એક વર્ષ પસાર થઈ જાય છે અને બાળકના સુખની સ્થિતિ બદલાય છે; તે કોઈ બીજી વસ્તુ તરફ દોરાય છે. હવે તેના સુખનું સ્થાન, તેનાં સુંદર રમકડાં-નાનાં નાનાં દીંગલા-દીંગલીઓ બને છે. આ બીજી સ્થિતિમાં જેટલું તે નાનાં રમકડાંને ચાહે છે, તેટલું પોતાની માતાને ચાહતું નથી. કેટલીક વખત પોતાનાં રમકડાંને ખાતર-પોતાના દીંગલા-દીંગલીઓને ખાતર પોતાની બહાલી અને પ્રિય માતાની સાથે પણ કલેશ કરે છે.

ચોડાંક વધારે વર્ષો અને મહિનાઓ વીતી ગયા અને હવે તેનું સુખ દીંગલા-દીંગલીઓમાં રહ્યું નથી. પાછું તેણે પોતાનું સ્થળ બદલ્યું છે. આ ત્રીજી સ્થિતિમાં બ્યારે તે બાળક બાળક મટીને છોકરો થાય છે; ત્યારે તેનું સુખ પુસ્તકોમાં અને ખાસ કરીને વાર્તાનાં પુસ્તકોમાં આવી વસે છે. આવો બનાવ સામાન્ય બુદ્ધિના બાળકને લાગુ પડે છે. કેટલીક વખત તેને બીજી વસ્તુઓમાં પણ સુખ જણાય છે; પરંતુ આપણે તો આ એક સામાન્ય લઈએ છીએ. હવે વાર્તાનાં પુસ્તકો તે છોકરાને પ્રેમમાં

નાસ્તી (કર્તવ્યથી), ધર્મદર્શનથી થઈ રહે છે, પણ વચક પુન
 પના જાગરવગતના જેવા આચર્યુ હોવાથી તેનું જ્ઞાન ધર્મ
 ગણતુ નથી

નિવેચન—જીનરના ચોર કામ લોભાદિ ચિત્તને દૂર છે તેથી
 તેમનું જ્ઞાન થાય છે અત્યુત્તેજાગના અધર્મથી એટલા દુઃખ
 ધનને દુઃખ બનેલો, વગ્ન, શુદ્ધ, કમની લગાઈ, નાચાન્ન, વગેરે
 પ્રમંથે લેઈ શ્વમ છે, તેથી દુઃખુત્તરી એ પાળ જામરામા આવે
 કે, પણ વચકના ગદાગ્ના ચિત્તને જામન જેવા દોષ છે તેથી
 તેનું જ્ઞાન જટ થ. ગણતું નથી. ૩૦

મૂર્ખમ્-ન કોપિ તાદૃશો વસોત્તેજશ્યાવચોધર ।

મૃગાણામિત સાધૂના મગરોગ્નિ ગાયત્રે ॥૨૫॥

અર્થ—જેમ મૃગો પા વીનુ ગાયત્ર ગયત્ર મત્પુષ્પોનુ ગાયત્ર
 જાણવાને માટે કાઈ પણ અસાધ્યાર્થ ચિ ન નથી, તેમજ વચકનું
 જ્ઞાન થવામા પણ કોઈ પણ અવાવર્તક ધર્મ (તત્ત્વ વાણી રૂપ
 એવું ચિહ્ન) નથી

નિવેચન—આ મોઢથી પાન્ની અને વચકો મુગ તે કર
 વામા આવે છે પાન્ની મૃગો ખાનાના ગાયત્રી મોહિત થી પડી
 બાણુ થડે મારી નાંખે છે, તેમ વચક મત્પુષ્પ પગુ પોતાના વેદ,
 એકા અને બોધથી જાગરવને મોહ પમ ની તેનું ચિત્ત અને નિત
 દગી મેઠ તેને જાગરવાર્થથી ખમેડી દેડે

મત્પુષ્પનુ ગાયત્ર મુ છે અને પામ્પીનુ ગાયત્ર ક્યુ છે એ
 વાતની જેમ મૃગને ખમ પ ની નથી, તેમ જોગા વિવના અત

તિજ તેના જીવનનો મનોરથ છે. તેને સંતાન હોવાની અભિલાષા થાય છે. તેને દેવ સમાન પુત્ર પ્રાપ્ત કરવાની કામના છે. 'શ્રામ' ને આ દેશના રીતરિવાજનો પૂરતો ખ્યાલ નથી; પરંતુ હિંદુસ્તાનમાં તો લગ્ન કર્યા પછી લોકો સંતતિને માટે બહુજ વલણમાં મારે છે. ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરે છે, કોંકટરોની સલાહ લે છે, કોઈ સાધુ-સંતની દુવા લેવા મથે છે, જંતરમંતર, દોરાધાગા વગેરે કરવામાં કંઈ બાકી રાખતા નથી.

તે જીવન ગૃહસ્થાશ્રમીનું સર્વ સુખ પુત્રની આશામાં એકત્ર થાય છે. પેલો બાળક હવે સુખના પ્રવાસની અર્થાત્ આનંદની પ્રગતિની છઠ્ઠી સ્થિતિમાં છે. પોતાને ઘેર બાળકના જન્મથી તે પોતાને કૃતાર્થ થયો માને છે. એના હર્ષનો પાર નથી. તે સદા ઉદ્વેગ અને ઉત્સાહમાં રહે છે. ઘડીએ ઘડીએ કુલાહ જાય છે. તે હવે જમીનથી હાથ હાથ ઊંચે ચાલે છે. સંતતિની પ્રાપ્તિ થવાથી તેના સુખની ઊંચાઈ ઊંચી રહી છે. આ છઠ્ઠી સ્થિતિમાં અર્થાત્ એ ચંદ્રવદનવાળા બાળકમાં એ મોટી ઉંમરના બાળકનું સુખ પૂર્ણ રીતે વિકાસ પામ્યું છે. બ્યારે તે પોતાના બાળકનું પ્રિય વદન જુએ છે, ત્યારે તેના આનંદનો પાર રહેતો નથી. સામાન્ય મનુષ્યના સુખની હદ તો એટલીજ હોય છે. તેના સુખની પરાકાષ્ઠા થઈ ગઈ. અહીંથી હવે સુવકની અવસ્થા જિતરતી જાય છે. બાળક જેમ જેમ મોટું થતું જવાતું, તેમ તેમ તેનો મોહ જોડો થતો જશે અને આ મનુષ્યનું સુખ તો હજી આગળ પ્રવાસ કરતું ચાલ્યું જવાતું. સાધારણ મનુષ્યને પોતાના બાળકની પ્રીતિમાં જેટલું સુખ લાગે છે, તેટલું બીજા કશામાં લાગતું નથી.

હવે આપણે આ બાળકને જરા બારીકીથી તપાસી જોઈએ કે સુખ માતાની ગોદ, રમકડાં, પુસ્તકો, દ્રવ્ય, સ્ત્રી, સંતતિ વગેરે આવા વિષયોમાં રહે કે એ તે દુનિયાની કોઈ બીજીજ વસ્તુમાં છે? વધારે આગળ વિચાર કરતાં પહેલાં સુખની ગતિને સૂર્યનો પ્રકાશની ગતિ સાથે સરખાવી જોઈએ. સૂર્યનો પ્રકાશ પણ એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને એમ પ્રવાસ કર્યા કરે છે. એ સૂર્યનો પ્રકાશ એક વખત ભારતવર્ષ ઉપર પ્રકાશે છે, બીજી વખત તે યુરોપ-ખંડ ઉપર પ્રકાશે છે; એમ આગળ ને આગળ એ પ્રકાશ પ્રવાસ કર્યા કરે છે. બ્યારે સંધ્યાની છાયા પડે છે, ત્યારે જુઓ! એ ભાંધી પૂર્વ અમેરિકા ઉપર પ્રકાશે છે અને ભાંધી તે

નથી. વગી વચ્ચે આમપામનાં માણુએને એવી રીતે રાશ મંપે
 છે કે મર્મ એનું ભયું જોતે અને એની ઉપમા વધારે એ વગેરે
 કારણેથી પામ એવાથી પામ વચ્ચેનું ખડું જ્ઞાન થઈ મરતું નથી નહીં.

મૂલમ્-જ્ઞાનાભાવે ભવેદેવ તત્ત્વિજ્ઞા સાધકાન્વિત્ત્વ ।

સંમર્ગમાગ્નનો નામે વચ્ચે જ્ઞાનોદયો મંદન ॥૨૭॥

અર્થ-જ્ઞાને [વચ્ચેના અગ્રણ્ય] જ્ઞાન નીલે થવાથી તે વગ-
 ણી મર્મ કિનારો મરત થાય છે. વચ્ચેના સંમર્ગ માળથી
 [શુદ્ધિનો] નામ થવાથી જ્ઞાનનો ઉદય જી રીતે થય ? ૨૭.

મૂલમ્-ન જ્ઞાપયતિ ચાતમાનં યાન્નાશ સ વેનરઃ ।

નાશયિતૈવ મનનિ નિજન્વપમમાન્વિતઃ ॥૨૮॥

અર્થ-જ્ઞાનશુદ્ધિ વચ્ચે આમા પુરુષને બધું કંતો નથી
 ત્યામુથી પોતાનું ખડું અગ્રણ્ય જાણીને નથી સદ્ધર્મથી બધું કંતો
 જ તે પોતાનું અગ્રણ્ય દેખાડે છે. ૨૮.

મૂલમ્-માર્ગસ્થિતેર્ભવત્યેવ તાદૃશોઽયતવાધકઃ ।

વન્નાન્ન મારગન્યેષ પ્રવોગ્યૈવ ન ઘાતકઃ ॥૨૯॥

અર્થ-માર્ગસ્થિતિથી જ તેવા વચ્ચે અત્યંત જાધ કરે
 છે-ગ્રીષ્મણ વચ્ચે જળથી માગ્ને નથી, પણ જોધ કરી
 ને જ મારે છે.

નિવેચન-જ્ઞાનજન જે માર્ગમા હોય તેજ મર્મનો વચ્ચે
 હોય છે, અને તે મર્મનું ચર્ચ જ્ઞાન ધગવવાનો હોય મર્મી

ખબર કહેવાતી હોય તો તે કાગળમાં તેણે એક ખુશખબર વાંચી. તે ખુશખબર તેને લાગે લોટરીમાંથી દ્રવ્યની એક મોટી રકમ મળવાની હતી તેની હતી. તેણે એક લોટરીની ટિકિટમાં લાગ રાખ્યો હતો, તેમાંથી તેને લાગે ૧૦૦ હોલર* આવ્યા હતા. વારૂ, આ ખુશખબરથી તેને અત્યંત હર્ષ થવો જોઈએ ! તેને આનંદ આનંદ થઈ ગયો હોવો જોઈએ ! પણ ખરી રીતે જોતાં તેવું કશુંયે નહોતું. આ બધું તેને મન મિથ્યા હતું. ટેલિફોનથી તેને જે સમાચાર મળ્યા હતા, તે સમાચારથી તેના હૃદયમાં જરા પણ શાંતિ નહોતી. આ કાગળની ખુશખબરથી તેને જરા પણ હર્ષ થયો નહિ. જે ગાડીમાં તે બેઠેલો હતો, તે ગાડીમાં તેના મોં આગળજ તેના જેવીજ સ્થિતિમાં એક મોટો અમલદાર બેઠેલો હતો. આ અમલદારને મળવું એ તો એના જીવનનું એક સુંદર સ્વપ્ન હતું; પણ જીએ ! તેણે અત્યારે તો એના તરફ નજર સરખી. પણ નાખી નહિ અને મોં ફેરવી ગાડીમાંથી ચાલતો થયો. વળી તેને એક સ્ત્રીમિત્રને મળવાની અને તેની સાથે વાતચીત કરવાની અભિલાષા હતી. એ સ્ત્રી પણ અચાનક સામે મળી, પણ તેની સાથે પણ વાત ન કરી. તે સ્ત્રીનું સુખદ મંદ હાસ્ય ભૂલી ગયો. વારૂ, આપણે એને વધારે વખત ઉચાટમાં રાખવો એ ઠીક નથી અને આપણે પણ હવે વધારે વખત અટવાવું યોગ્ય નથી. જે પોળની અંદર એનું ઘર આવેલું હતું, ત્યાં તે આવી પહોંચ્યો. ત્યાં જખરો ઘોંઘાટ અને શોરબકોર થઈ રહ્યો હતો. આકાશમાં જીંચે જતા અને સૂર્યનારાયણને ઢાંકી નાખતા ધુમાડાના ગોટે-ગોટા તેણે જોયા. ગગનમાં ચારે તરફ અગ્નિની જ્વાળાઓ ફેલાતી જોઈ. આ જખર આગ તે ઘરની આસપાસ ફરી વળીને બાળી-ને બાળ કરતી હતી; તેથી તે ગૃહસ્થની સ્ત્રી, દાદી, માતા અને મિત્રો રોકરોક કરી રહ્યાં હતાં. ત્યાં તેણે ટોળે વળીને ઊભેલાં પોતાનાં બધાં સગાંવહાલાં જોયાં; પણ તેમાં પોતાની એક પ્રિય વસ્તુ જોઈ નહિ. તે પ્રિય વસ્તુ તેના પરમ સુખનું સાંધન બાળક હતું. તેને તેણે ક્યાંયે જોયું નહિ. આગમાં પોતાનું પ્રિય નાનું બાળક ગુમાવ્યું. તે ત્યાં નહોતું. પોતાનો સ્ત્રીને એ બાળકના સંબંધમાં પૂછપરછ કરી. સ્ત્રી કંઈ જવાબ આપી શકી નહિ, પણ દૂસકાં ખાતાં ખાતાં કંઈક લાંગુતૂટયું બોલી કે, “ મારાથી બોલી

* આશરે સવાબે રૂપિયાની કિંમતનું અમેરિકામાં ચાલતું નાણું.

વિક સક્ષણે કલાં છે તે વંચકમા છે કે નહિ એ વાતની તજજીજ કરવાથી વંચક પારખી શકાય છે ૩૧

મૂલમ્—ભગવદ્ભક્તસામ્યેऽપિ તદ્ગતિવારણો ગુણ ।

નિરપેક્ષત્વમેતર્સિમન્તદમાવાદ્ધિ વંચક ॥૩૨॥

અનાકારિત ણ્વાસૌ સંગે લગતિ સર્વથા ।

પ્રાર્થિતા ભગવદ્ભક્તાઃ કૃપયતિ વંચન ॥૩૩॥

અર્થ—ભગવદ્ભક્તના સગા આચરણનો આભાસ હવે પશુ ભગવદ્ભક્તોનો આસાધારણ ગુણ જે નિરપેક્ષત્વ છે તે તેનામા હોતો નથી, અને ને નહિ હોવાથીજ તેને વંચક અમલ સેવો વંચક વગર જોવા-યોજ સાથેજ વાગે છે અને ભગવદ્ભક્તો તો મિત્રપણ પ્રકારે પ્રાર્થના કરવાથીજ કૃપાકરે છે.

વિવેચન—વંચકમા નિત્યાર્થીપણ હોવું નથી ને તો ગ્વાર્થી હોય છે માથે ભક્ત નિત્યાર્થી હોય છે નિત્યાર્થી અનુભવ વગર જોવાવે કાંઈની પાસે જતો નથી, પણ વંચક હરકાંઈ બદાને પીગની પાસે જાય છે; અને તેના આગળ પોતાની જગ્યા પાથરે છે ભક્ત જનને ગ્વાર્થ ન હોવાથી તે નિગ્નેક્ષ (કાંઈપણ મરજી કે સાવચ વગરનો) રહે છે. વંચકથી માથા ભક્તને એળખી કાઢવાને મુખ્ય ચિહ્ન નિગ્નેક્ષતાજ છે. ૩૨-૩૩

વંચકને જાણવાનું ખીણું માધન કહેવામા આવે છે

મૂલમ્—ત દ્રવ્યમેવ વિજોય સજ્જનં મ્યાર્થમોદિતિઃ ।

દીનેષુ ભગવદ્ભક્તાસ્તદર્થવ્યવમાદકા. ॥૩૪॥

સર્વસ્વ આપી દેવામાં આવે છે; પરંતુ તે પ્રિય નાના બાળકને કોઈ બીજા વસ્તુને ખાતર આમાં લોગ આપી દેવામાં આવે છે. કોઈ બીજા વસ્તુને ખાતર તેને કુરબાન કરી દેવામાં આવે છે। હવે તે વિશેષ વસ્તુ તે બાળક કરતાં જરૂર અધિક સુખદ અને મીઠી હોવી જોઈએ! તે વિશેષ વસ્તુ સુખનું સત્ય કેંદ્ર હોવું જોઈએ. વાડ, ત્યારે તે વસ્તુ શું છે? જુઓ, તે વસ્તુ આત્મા છે! લોકો પોતેજ શા માટે આગમાં કૂદી પડતા નથી? જો તેઓ આગમાં કૂદી પડે, તો તેઓને પોતાનોજ લોગ આપવો પડે અને તેમ કરવાને તેઓ તૈયાર નથી! અહીં તે બાળકને ખાતર સર્વસ્વ કુરબાન કરી દેવામાં આવે છે ખરું, પણ આત્માને ખાતર તે બાળકને પણ કુરબાન કરી દેવામાં આવે છે।

હવે આપણે જોઈએ છીએ કે, તે બાળક કે જે એક વાર સુખની સર્વથી ઉચ્ચ વસ્તુ હતું, તેમાં પણ સુખ નથી. તે બાળક સુંદર, મનોહર અને સુખરૂપ લાગે છે. તેનું એ કારણ છે કે, આત્મામાંથી જે સુખનો પ્રકાશ આવે છે, તે પ્રકાશ વડેજ તે સુખરૂપ લાગે છે, પણ તે પ્રકાશ કંઈ તે બાળકમાંજ નથી. જો બાળકમાંજ હોત, તો તે બાળકમાંજ સદા કાયમ રહેત. માટે આ ઉપરથી ખાસ ધ્યાનમાં રાખો કે, જે સુખરૂપી પ્રકાશ વડે તે બાળકનું સુખ સુખરૂપ લાગતું હતું, તેનું મૂળ આત્મામાંજ હતું.

હવે આપણે જે સુખનું મૂળ છે, જે સુખનું ધામ છે, તેની કંઈક નજીકમાં આવ્યા છીએ. આપણે સમજી શક્યા છીએ કે, બાળકને ખાતર બાળક પ્રિય નથી, પણ આપણે પોતાનેજ ખાતર પ્રિય છે. સૌ જો કંઈ સૌને ખાતર અથવા તો પતિ પતિને ખાતર પ્રિય નથી, પરંતુ પોતાનેજ ખાતર પ્રિય છે. વસ્તુને ખાતર વસ્તુને આહીએ છીએ એમ લોકોનું કહેવું છે, તે ભૂલભરેલું છે. ધનને અર્થે કંઈ ધન પ્રિય નથી, પણ આત્માને અર્થે પ્રિય છે. સૌ જે એક વખત બહુજ પ્રિય હોય છે, તે ત્યારે પતિને અનુકૂળ રહેતી નથી, ત્યારે અપ્રિય થઈ પડી, તેનો તરત ત્યાગ કરવામાં આવે છે; તેમજ પતિ કે જે એક વખત અતિ પ્રિય હોય છે, તે ત્યારે તેની સ્ત્રીના લાલમાં વિઘાતક થાય છે, ત્યારે તે તરતજ તેને ત્યજી દે છે. ત્યારે દ્રવ્યથી આપણો હેતુ પાર પડતો નથી, ત્યારે તે દ્રવ્યનો પણ આપણે ત્યાગ કરી દઈએ છીએ. તમે નીચેની હંકીકત તો બાધતા હશે. પોતાની રાજધાનીનું સુંદર રાં

અર્થ—અથવા અહંતા મનતાત્મક સંસારમાં આમંત્રિત કરવાની જે પ્રેરણા કરે તેનો મંગ દુષ્ટ મંગ બાણવો ૮૫.

મૂલમ્—एव विज्ञाय नृदयैव वैदक्षण्यं हि वंचकं ।

तत्संग तत्र मदभाव तन्माहान्मय परित्यजेत् ॥३६॥

અર્થ—એ પ્રકારે મત્પુરુષ અને વચકનું દેવદાષ્ય બુદ્ધિથી જાણીને વચકના મંગનો, તેને વિશે મહાભાવનો, અને તેના માહાત્મ્યનો ત્યાગ કરવો.

વિવેચન—ઉપર કહેલા વંચકના મંગનો ત્યાગ કરવો મંગ કરવો હાથ તો માત્ર નાશ પુરુષનોજ ૮૬વો સાધુ પુરુષ તેજ કે જે શ્રીકૃષ્ણમાં દાઝી રહિત શ્રીતિનો ભોધ કરે અને જે નિરંક્ષ તથા માર્તિવકે રોય. ૩૬.

મૂલમ્—अन्यथा मार्गनिष्ठोऽपि विनाशं प्राप्नुयात्तरः ।

अत एवास्मदाचार्यैरक्तं स्वीयकृपालुभिः ॥३७॥

पाषडप्रचुरે लोके कृष्ण एव गतिर्मम ।

अन्यत्राप्युक्तमेव हि शिक्षापद्येषु सर्वथा ॥३८॥

અર્થ—ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વંચકનો ત્યાગ કરવામાં ન આવે તો માર્ગનિષ્ઠ પુરુષ પણ વિનાશ પામે છે. એટલા મટે માર્ગનિષ્ઠ જનને વિશે કૃપા રાખનાર આપણા આચાર્યશ્રીએ કહ્યું છે કે લોકમાં પાપીઓ પ્રચાર થવાથી શ્રીકૃષ્ણ એજ મારી ગતિ છે, અને એજ પ્રકારે અન્ય જ્યેષ્ઠ શિક્ષાપદ્યને વિશે મેં પણ ચર્ચાઓ કરેલું છે.

પડત. અલબત્ત જો કે બહારની બીજી કોઈ વસ્તુ કરતાં પગ વધારે પ્રિય છે; પણ તે હાથ કરતાં કંઈ વધારે પ્રિય નથી ! ત્યારે શું હાથ એ સુખનું મૂળ છે ? હાથ જો કે પગ કરતાં વધારે પ્રિય છે; પરંતુ તે પણ કાંઈ સુખનું મૂળ નથી. ત્યારે શું સુખ આપણી આંખમાં કે નાકમાં છે ? જો કે આંખ અને નાક એ હાથ કરતાં વધારે પ્રિય છે ખરાં; પણ સુખ તો તેમાંયે નથી. ત્યારે આંખ અને નાક કરતાં પણ વધારે પ્રિય વસ્તુ કઈ છે, તે શોધી કાઢો. આપણે આપું શરીર જોઈએ, તોપણ આપણને એમજ સમજાશે કે, તે પણ સુખનું મૂળ નથી. કારણ આપણે જોઈએ છીએ કે, આ આપું શરીર આપણે છોડતા જઈએ છીએ, આપણે પ્રત્યેક ક્ષણે વિકાર પામતા જઈએ છીએ અને થોડાં વર્ષોમાં આપણા શરીરના દરેકે દરેક પરમાણુ નવાં બની જાય છે. ત્યારે તે સુખ કદાચ આપણા મસ્તકમાં, આપણી બુદ્ધિમાં અથવા તો આપણા મનમાં હશે. તે બુદ્ધિ કરતાં પણ કોઈ વસ્તુ વધારે પ્રિય છે ? તેની આપણે તપાસ કરીએ. જો કોઈ વસ્તુ બુદ્ધિ કરતાં વધારે પ્રિય અને સુખદ હોય, તો તેજ જરૂર સુખનું સ્થાન હોવું જોઈએ અને તે વસ્તુ તે આપણું જીવન છે અથવા હિંદુઓના શબ્દમાં કહીએ તો તે પ્રાણ છે; કારણકે બોલો બહુ વખત બુદ્ધિનો નાશ થતાંયે જીવનું પસંદ કરે છે. કાં તો તદ્દન મરી જવું અથવા ચિત્તભ્રમ, દીવાના માણસ તરીકે જીવન ગાળવું એ જેમાંથી એક સ્થિતિ આપણે પસંદ કરવાની હોય, તો તેમાંથી ચિત્તભ્રમની-દીવાના તરીકેની સ્થિતિજ દરેક જણ પસંદ કરશે. આવી રીતે આપણે જોઈએ છીએ કે, જીવનના ચક્ષુમાં બુદ્ધિનું બળિદાન આપવામાં આવે છે. ત્યારે હવે તમને એમ લાગશે કે, જીવન-વ્યક્તિગત જીવન એજ સુખનું સ્થાન હોવું જોઈએ ! જેમાંથી સર્વ સુખ સ્ફુરે છે એવા સુખનો ભાનુ એજ હોવો જોઈએ ! વાડ, એ પ્રમાણે છે કે નહિ, એની પણ તમે ખાતરી કરી જુઓ. વેદાંત તો કહે છે કે, “ના, જીવન પણ સુખનું સ્થાન નથી. સુખનું ધામ-અભ્યંતર સ્વર્ગ તો એથીયે હજી દૂર છે; એ તો માનુષી અને વ્યક્તિગત જીવનથી પણ પર છે.”

‘રામ’ એક વખત મરણપથારીએ પડેલા એક જીવન ગૃહ-સ્થને જોવા ગયો હતો; તે માણસ ઘણા ખરાબ વ્યાધિથી પીડાતો હતો, એના શરીરમાં અતિશય વેદના થતી હતી. શરૂઆતમાં

અર્થ—શુદ્ધ બાપનું પ્રભુમા આપન કંઠનુ લોહએ, વનકની
ગાદી સતુગાઈ બનાવનાનું કાષ્ટ પ્રયોજન નથી ૩૭-૩૮.

મૃત્યુ-પ્રાચારિકામ્તંડિપિ ચેત્સ્યુરેક્ષેવોચિતા તટા ।

एव विज्ञाय सततं स्वयं वै सावगानिभि ॥૩૯॥

મેત્રાપરે કરાસવતે સસંગપરિશોષકે ।

નાદ્યગાપાગ્ધર્તમંગલદ્વારમાયુકે ॥૪૦॥

દૈન્યમાત્રપરિશ્રાનૈસ્મદ્ગાપવર્જિતે ।

શ્રીઙ્ઘણદર્શનાત્પાર્તનિવાનાંશ્રિનાશ્રિનૈ ॥૪૧॥

અર્થ—અને ભગવદ્દુઃખો પણ બળિને છાદી દેલ પ્રવાદમા
હોય તો તેમની પણ ઉપેક્ષા કરી ઉચિત કે આ પ્રમાણે જાણીને
મેનાગા તરપડ ભગવત્કથામાં આગમન, મતનગતા રોપક, મત
વિષયોના વ્યાપાર ગદિત, ભગવદ્દુઃખનો અભિજ્ઞાન, માન
દૈન્ય વડે માધનથી રિગમ પામેના અમલવાપ નદિત, શ્રીકૃષ્ણના
આદિર્જ્ઞાની આપદાથીજ પીડિત, અને શીખાચાર્યશ્રુતો
આશ્રય ગાખના પુરોહોએ નિલ નિગતર સાવધ નપણે નિયતિ કરી

વિવેચન—પ્રવાદનું વક્ષણ પુષ્ટિપ્રવાદમર્થદા અથવા આશુ
છે તેમા હતું છે કે પ્રવાદમા રહેના છવે આશુની છે તેઓ
ધર્મમા પ્રવૃત્તિ અને અર્થથી નિષ્વૃત્તિને જાણતા નથી. એટલે ધર્મમા
પ્રવૃત્ત થયુ, અને અધર્મથી નિષ્વૃત્ત થયું તે તેઓ જાણતા નથી.
તે કાન્દુગી તેઓમા પવિત્રતા, ગાગાર કે મથ મેનું નથી

પ્રાણ અને જીવન કરતાં પણ ઉત્તમ છે, અને જેને અર્થે એ પ્રાણ અને જીવનનો લોગ આપવામાં આવે છે, તે વસ્તુજ અવશ્ય સર્વ-થી વધારે સુખરૂપ હોવી જોઈએ, તેજ આનંદનું સ્થાન હોવું જોઈએ, તેજ આપણા ઉલ્લાસનું ઉત્પત્તિસ્થાન અને મૂળરૂપ હોવું જોઈએ. પ્રાણ અથવા જીવન એ આપણને ખુદી કરતાં પણ અધિક પ્રિય શાથી લાગે છે ? તે આપણને ષરાણર સમજાયું છે; કારણકે એ પ્રાણ તમારી અંદર રહેલા આત્માની-સત્ય સ્વરૂપની બહુજ સમીપમાં છે. આપણાં નેત્રો કરતાં પણ આપણી ખુદી આપણને વધારે પ્રિય શાથી લાગે છે ? કારણકે ખુદી એ નેત્રો કરતાં આત્માની વધારે સમીપમાં છે અને એ નેત્રો પગ કરતાં વધારે પ્રિય કેમ લાગે છે ? કારણકે પગ કરતાં એ અંતરાત્માની વધારે ઝાંખી ઢરે છે. દરેક જણ જીવનના-પાડોશીના બાળક કરતાં પોતાના બાળકને રૂપાળું શાથી ગણે છે વાડ ? વેદાંત કહે છે કે, “જેને તમે માડું કહો છો, તેને તમે તમારા આત્મા-રૂપી સુવર્ણરસાયનથી રસો છો.” કોઈ પણ પુસ્તક, જેની અંદર તમારી પોતાની લેખિનીથી લખાયેલો એકાદો નિબંધ છે, તે ધીજા કોઈ પણ પુસ્તક કરતાં-પછી ભલે તે કંઠી પ્લેટો જેવાની કલમથી લખાયેલું હોય, તોપણ-તમને ઘણુંજ ઉત્તમ શાથી લાગે છે ? કારણકે જેને તમે “માડું” કહો છો, એ પુસ્તકમાં તમારા આત્મા-નો પ્રકાશ પડ્યો છે, ને તમારી અંદર રહેલી સ્વર્ગીય દિવ્યતાના પ્રકારથી તે દિવ્ય બનેલું છે. આવી રીતે હિંદુઓ કહે છે કે, “તમારા આનંદનું નામ અને ધામ એ તમારી અંદરજ છે, અખિલ સ્વર્ગ એ તમારી અંદરજ છે, સર્વ સુખનું મૂળ તે તમારી અંદરજ છે.” વસ્તુસ્થિતિ આવી હોવાથી સુખને બહારના વિષયમાં ક્યાંય શોધ્યા કરવું એ કેવું અયુક્ત છે ?

હિંદુસ્તાનમાં એક એવી વાત પ્રચલિત છે કે, એક આશક પોતાની માથુકને માટે વિરહથી ગૂંચા કરતો હતો. વિરહથી તેનું શરીર છેક સુકાઈ ગયું હતું અને તેનાં હાડકે હાડકાં દેખાતાં હતાં. તેના શરીરમાં જરાય માંસ કે લોહી રહ્યું નહોતું. જે રાજના રાજ્યની અંદર આ જીવાન રહેતો હતો, તેણે તેને એક દિવસ પોતાના દરબારમાં બોલાવી મંગાવ્યો, તેમજ તેની માથુકને પણ પોતાની હજૂરમાં હાજર રખાવી. રાજાએ બ્યારે જોયું કે, એ સ્ત્રી તો નરી કૂવડ જેવી છે, ત્યારે તેણે પોતાના દરબારને શોભાવે એવી

૪૫. કામાસ્વદોષવિવરણમ્ ॥

૨. ઉપક્રમ

મામ કોષ લોભ, નાદ મ' અં મતમ' એ વાગને
જ્યામુધી ડનસામા ન આવે ત્યામુની હદ કદાપિ શુદ્ધ યત્ન નથી,
અને તેના અશુદ્ધ હૃદયમા પ્રભુ ॥ વામ કદાપિ યત્ન નથી મમે તે
માર્ગ કે અપ્રમાદમા ભગવત્સમિતો પ્રવત્ત કરામા આવે, પરંતુ
જો દનિયા હૃદય કામ ન હોય તો મર્ત પવત્ત આગી જમીનમા
બી નાનાં પત્ત કડી પોમાથી ૧ મામ મ્મા ॥ વિચાર પ્રવત્ત
તેના થા ૧ હ આ જામ' ૨ દોષમા ૩ ૪ પ્રથમ કે, જ કે ૧વા
તેનો મૂળ એ દોષ ૨, ૩ ૪ દ્વિતીયા વિગે ॥ પૂર્વ ન
ધરાને કાલેજ બીજા અનથો એક પડી એક હિત્યન સામ છે
ગણતી માનમી સેવા મિદ્ધ કે ૧મા પગ માવન મા હો ૧ નો તે
મામ ૬ મતશિયત્ત કૃપા ૨ ૧ આ અન્ધમા કામ પાર
અન્ધ મનાવાનો અનુ હે કા ૬ —

દોષેષુ પ્રથમ કામો વિવેચ્ય વિનિસ્કલ્યતે ।

યમ્મિન્નુત્પદ્યતે તસ્ય નાશઃ સર્વથા મન ॥૧॥

ઉપરિચ્છા . દ્વિતીયેને ધોડા કલ્પા છે 'આત્મા' તુ અથી
જાણુ, શરીરને રથ જાણુ બુદ્ધિ માગધિ અને મનને ચામક જાણુ
દ્વિતીયેને ધોડા કલ્પા છે, વ્યાગે તેના વિગેને તેઓને ચ ॥ ૧ ॥
માન્વોચ્ચ મ્મા છે આ મા, દનિયો અં મનમ્ સંસ્કૃત
બનેતુ જે કામ, તે બોક્તા, એમ હિદિશાળી પુરો મ્દે છે

તમે સાંભળો, આ બોધ ઘેરે ઘેર, છાપરે છાપરે, ચોટે ચોટે અને મહોદલે મહોદલે કરવા યોગ્ય છે. આ બોધ સર્વે જનોએ જાણે સ્વરે ગળું ગળુંને પ્રસિદ્ધ કરવા યોગ્ય છે કે તમે કોઈ પણ વસ્તુને જાણવા માગતા હો, તમે કોઈ પણ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવા માગતા હો, તો તમે તમારા પડછાયા પાછળ દોડશો નહિ; પરંતુ તમે તમારા માથાનેજ પકડજો. તમે અંતર્મુખ થાઓ. આ તમે એક વાર બરાબર સમજો અને પછી તમે જાણો કે, ગગનમંડળના તારાઓ તેંતમારીજ ઉપજાવેલી સૃષ્ટિ છે. તમે જાણો કે પ્રેમના સર્વે વિષયો, હુનિયાના સકળ મોહક અને આકર્ષક પદાર્થો—એ તમારાં પોતાનાંજ પ્રતિબિંબ—કેવળ તમારી પોતાનીજ છાયા હોવા છતાં, આ કેવું અયોગ્ય છે કે તે તુચ્છ છાયાઓને ખાતર આપણે આપણી જાતને પણ શુભાવી દઈએ છીએ અને તનતોડ મહેનત કરીને આખરે માત્ર ધુમાડાના બાવડાજ મેળવીએ છીએ.

હિંદુસ્તાનમાં એક સ્ત્રીના સંબંધમાં એક રમૂજ વાત છે, એ સ્ત્રીએ પોતાના ઘરમાં પોતાની એક સોય ખોઈ નાખી અને પછી ઘરની બહાર જઈને તે જોળવા માંડી. કોઈએ પૂછ્યું કે, “તમે શું જોળો છો ?” તેણીએ જવાબ આપ્યો કે, “હું મારી જોવાયેલી સોય જોળું છું.” પૂછનારે ફરીથી પૂછ્યું કે, “તમે તે કયે ઠેકાણે જોઈ ?” તેણે કહ્યું કે, “ઘરમાં.” તે ગૃહસ્થે કહ્યું કે, “ઘરમાં જોવાયેલી સોયને ઘરની બહાર પોળમાં શોધવી, એ તે કેવી મૂર્ખાઈ ?” તેણે આ સાંભળી જવાબ આપ્યો કે, “ઘરમાં દીવો કરવા તેલ નથી અને પોળમાં તો ફાનસનું અજવાળું છે, તેથી ઘરમાં ન શોધતાં ઘરની બહાર પોળમાં શોધું છું.”

જનસમાજના સંબંધમાં પણ આવુંજ છે. સ્વર્ગ એ તમારી પોતાની અંદરજ છે. સર્વ મુખનો સાગર, એ સર્વે તમારા આત્મામાંજ છે; છતાં તમે બહારના પદાર્થોમાં, ઇંદ્રિયોના અર્થોમાં મુખ મેળવવા મથો છો, એ કેવું આશ્ચર્યકારક છે ?

આના જેવીજ એક ચિત્તભ્રમવાળા માણસની એક ખીજ રમૂજ વાત છે. એક પોળમાં કેટલાક છોકરાઓ રમતા હતા. તેમની આગળ એક ચિત્તભ્રમવાળો માણસ આવીને કહેવા લાગ્યો કે, “આપણા શહેરના કોટવાળને ત્યાં આજે એક મોટી ભક્તની ધામધૂમ થઈ રહી છે. ત્યાં બધા છોકરાઓને નોતરવામાં આવ્યા છે.” મીઠાઈની વાત આવી એટલે પછી છોકરાઓની વાત

મગ્ધુરે લેય, ત્યા સી નસાઈ ? બમસને ગીતાડ્યા કામ અને
કોમની કિપતિ મ્નેગુળાથી દલી છે પ્રનુ આગા ૬" છે ૩—

‘—આ કામ, આ કોર એ મ્નેગુળાથી કિપતિ થયે ॥’
એ ગોદા ખાઉધર, મહાપાળી છે, એને તૂ દુઝન જાણ જે ગમાને
ધુમાડાથી અમિ દરોમ જાય છે, જે ગમાને ગામીએ ૧ થી જાણ
જાય છે, જે પ્રમાણે ઓળખા ગર્મ દુકાઈ જાય જ, તે ગમાને
કામથી આ જમન જાયે છે હે અલ્લુન ૧ દુ.એમી જે ૧૧ પર્નિ
થઈ શકે તેમ જો ના પાડા નિલસૈરી મામડાથી અમિને જાનને ગમી
દીધું છે ધન્વિનો ગન ગને ગદિ જે આ મામડુ રૂદેમાન છે
આ મ્નેગોયે નસી કામ જાનો ગમીને જાણને ગોર પમાડે ૬,
તેથી ગામગમાન તૂ, હે ભગનકુપોત્પન્ન ૧ ધન્વિનો નિભમા
ગમી નાન અને વિજાનનો વિનાશ મનારા પાળી મગનો રિમા ૧
ગી નાપા” (૧૧ મી ૩ ૧૭ થી ૪૧) ગમી પુદ્ધિ મ્નેગ મગી
જની પોવાથો કુકર્મો કરૂ ત ૪ ૭૧ જે અષ્ટ જાય છે કે અનેક
અથગથી તેો પ્રગ્મિન સરન કરવો પડે છે તે દુનિયા ૧ નજરથી
નિતરી જાય ૧, મત તેનૂ મગન ૨ તૂ નથી આનૂ કામ તે
પદો ૫૦ ૧૪-ધ્રુવ ૫૬૨ી શીમતાપ્રજ્જી અગા કરે છે કે ‘વિભર્થી
તે ૧૪ ગમેના દેહસળાઓને દગ્મિનો સાવેશ થને જ નથી’ (૫ ૧૧
૧) જેને પુદ્ધિનો વિનાશ થઈ શૂન્યો છે, તેને શ આરે શૂ મ્ને
મેનો વિચારજ કવાથી હોય ૧ આની સ્થિતિમા પામે કરવા, એ
તો મદજ છે જે પાપોથી અનેક અર્ મો ધે સાઈ જવા છે જે
જેમ વિયોને અધીન થવા જઈએ, તેમ તેમ મોમ્મા જમાને મારે
પમાડે આમમ્મિ દલી જાય ૧ ૨—

મનોવલ્લનો માનસિક નિયમ*

જેણે પોતાના આત્માને ઝોળખ્યો છે, તેને આ જગતના ખીલ કયા પદાર્થની ઇચ્છા રહી હોય? સાત સાત બાદશાહીના ભંડાર કે જગતની ખીલ કોઈ પણ વસ્તુ તેનું મન ડોલાવી શકતી નથી. જગતની કોઈ પણ સુંદર વસ્તુ યા મોહક પદાર્થ તેને બાધ કરી શકતાં નથી. અહા! શું સુખ ને પરમાનંદ! તેનું વશુ-નજ થઈ શકે તેમ નથી. શબ્દોમાં કહેવાને બાધા પૂરતી નથી. તે પરમાનંદ તમે પોતેજ છો, તે ઉચ્ચ સુખ તમારા પોતાનામાંજ છે! અને તે તમારો આત્માજ છે!

પોતાના આત્માને ઝોળખો, પછી કોઈ પણ વાતની ઇચ્છા રહેશે નહિ. અખિલ વિશ્વ તમારું પોતાનુંજ થઈને રહેશે.

સાંસારિક મૃગજળની ખાતર મનુષ્યો આ પરમાનંદને છોડી દેવામાં મોટી ભૂલ કરે છે. અનંત સુખ તમારુંજ છે, તમે પોતેજ પરમાનંદ છો, તો પછી એ સુખ નહિ મેળવતાં આમતેમ વલખાં શા સાડ મારવાં? આનંદ એ તમારો જન્મનો હક છે. એક દમડી ખાતર લોકો પોતાનો જન્મનો હક વેચી દે છે.

જુડાસ ઇસ્કેરીઓટે ત્રીસ રૂપિયા જેટલી કિંમતે મહાત્મા કાઈસ્ટને વેચી દીધો; તેમ તમારા પોતાના આત્મારૂપી કાઈસ્ટને તમે દેવી વેચ્યો નહિ. આ જગતની નાશવંત વસ્તુઓને માટે તમારું શાશ્વત સુખ ધૂળધાણી કર્યો નહિ; હકાપણ વાપરતો ને વધારે ડાહ્યા થજો.

મહાન અમૃતનો સાગર તમારામાંજ ભરેલો છે, સર્વ સુખ તમારા આત્મામાંજ ભરેલું છે. આત્મામાંજ તેને શોધો ને અનુભવો. એ સુખ તે કોઈ તમારા શરીર, મન કે જુદામાં નથી, એ

* તા. ૧૭મી ડિસેમ્બર મને ૧૯૦૨ ને દિવસે માનક્રાન્સિ રોમાં ઉર્બેટિક અધરહ્મ દોલમાં આપેલું બાપણ.

ભક્તિમાર્ગનો મહાન શત્રુ કલો છે મહાપણ પદાર્થ તન્મ દ્યૈન્દ્રિયનું
 જે આણુ થઈ કે તરતજ તે લેવા દિલ થાય છે. એક બગીચામાં
 મવા; વસન્નઝલુ ખીલી ગઈ છે; આસપાસ વનસ્પતિ નવા ગર્જ
 સજી મનોહર થઈ રહી છે; ત્યા જતા ફૂલોના ઉદ્ગમને કોઈ આખો
 અને નાક અને તે બાળુ જે આપ છે, એટલે તે જોવાજ કરવાનું
 અને સૂંધાજ કરવાનું તેને નાગનગ મન થયા કૃતે અને ફૂલો
 ચૂંકવાનું મન થાય, આનું નામ તે લોભ દેવે મનવાગ્ધિન પદાર્થ
 થઈ ન મળે અને ન મળે એ રામાવિક કે, કેમકે વધૂ અને વધૂ
 મેળવવાપણુ એ છવને આભાનિક જેવું છે, એટલે અમન્તોપજ
 રહેવાનો. બિનાબાનો અમય છે, બિકળાટો ફાટી નીકળ્યો છે; મોટા
 શહેરોની બજારોમાં શીતોપચાને માટે આઈમહીમ, ૫૬, સોડા-
 મન અને સગ્ગોનોની છત છે ત્યા જગ પણ મન વનઆધુ એટલે
 એ વસ્તુ લીધી, આપી યા પીધી ને જગા નિનિ અનુભવામ પડ,
 પાછો બિકળાટો તો આવજ છે, એટલે મે બીજાગ, મે ત્રીજાગ,
 આમ અસન્તોષ રહાજ કર, પણ જો પ્રથમથી સચ્ચ મગ્ધો હોય,
 દ્યૈન્દ્રિયોને તે મોહક પદાર્થો તન્મ જે આપ ન દીધી હોય તો અમ-
 ન્તોપને કાંઈ કારણ છે ? આજ લૌકિક તન્મની આમંત્રિ છવને
 પ્રભુ તરફથી વાળી કિયે છે; બદિમુખ બનાવે કે. ચિત્ત ચમિત
 બનતા લૌકિક મોહક પદાર્થો તન્મ આસક્તિ વધતીજ જાય છે,
 એટલે ચપલ દ્યૈન્દ્રિયથી ઘોડાઓ ધોનાના વિષમરૂપી ગોચરોમાં કર ॥
 પ્રયત્નશીલ બને છે, અને તેનું પશ્ચિમ સંગ્રાજ ૪-૫

કામની સાથે ચોખ મરુંજાઈવોજ છે. એકને પણ દાગવો
 મુશ્કેલ છે, ત્યા જે બિપરિત્ત મેળવવો મુશ્કેલ હોય, તેમાં શ

શ્રીકૃષ્ણે કયું તેજ પ્રમાણે સૌને કરવાની જરૂર છે. “ઠ” શબ્દનો ઉચ્ચાર નિરંતર કરવો જોઈએ ને તેમ કરતે કરતે મનરૂપી જળ નિર્મળ કરવું જોઈએ.

આ જાંસરી તે કોણ ? એ જાંસરી તમને માત્ર લક્ષણસૂચક છે. જાંસરીએ શું કયું કે જેથી તેનાં આટલાં બધાં વખાણ થઈ રહ્યાં છે ? કયા ઉત્તમ કર્મે કરીને તેની દિવ્યતા ગવાઈ છે ? મહાન મહાન રાજાધિરાજો, અનેક રૂપગુણધી યુક્ત સુંદરીઓ અને સર્વ જગત જે શ્રીકૃષ્ણને આટલા બધા પૂજ્ય ગણે છે, તે શ્રીકૃષ્ણ એ જાંસરીને ચુંબન દે છે, તેનું કારણ શું ? જાંસરીને લોકો તરફથી પ્રશ્ન થતો કે, “હે જાંસરી ! શ્રીકૃષ્ણ આટલો બધો પ્રેમ કોઈના પર દેખાડતા નથી ને તને કેમ આટલું બધું માન આપે છે ?” જાંસરીએ કહ્યું : “મારામાં એક ગુણ છે તે એ કે મારા શરીરમાં જડ વસ્તુ રહી નથી. હું અંતરમાંથી પોલી છું, સ્વચ્છ છું.” આ પ્રમાણે હૃદયમાંથી જડ જગતની લાલસા દૂર કરી મન ધ્વિરને સોંપી દેવું, જડ શરીર ઉપરનું મમત્વ છોડી દઈ, સર્વ સ્વાર્થી ધ્વજાઓ, તૃષ્ણાઓ ત્યજી દઈ મન પવિત્ર કરી ધ્વિરને સમર્પણ કરી દો. દિવ્ય હૃદયથી ધ્વિર ઉપર પ્રેમ કરો ને આ સ્થિતિમાં રહી પ્રણવોચ્ચાર કરો, એટલે તમારી પોતાની જાંસરી વાગી અનાહત નાદ થશે. તમારા મનમાંથી સ્વાર્થ વગેરે કચરો દૂર કરી તેને જાંસરી મુજબ પોલું-સાફ બનાવો.

ૐ મંત્ર બોલતાં મનરૂપી તળાવનું જળ નિર્મળ કરો. ધ્વજાઓરૂપી ઝેરી નાગોને પકડી પકડીને છૂંદી નાખો, મનને સ્થિર કરો. મનનું વલણ સત્યને રસ્તે થાય તેમ કરો. જેમ કબીરજીએ કહ્યું છે કે, “મનકું એસા મારીએ દુકે દુકે હો જાય” તેમ કરો. દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરો કે, મનરૂપી જળ વિષમય ન બને અને કોઈના પીધામાં આવતાં તેને વિષ ચડે નહિ. જન-મંડળ બંધે તમારાથી વિરુદ્ધ પડે, તમને અનેક મુસીબતોમાં લાવી મૂકે; પરંતુ તમારા મનરૂપી જળમાંથી દિવ્ય, પવિત્ર ને નિર્મળ જળ વહેવા દેજો. અમૃતઝરો વહે એવું કરજો કે જેથી કરીને કોઈ મિત્ર કે દુશ્મનનું પણ અમંગળ થાય નહિ. ૐ મંત્રનો ઉચ્ચાર કરજો ને નિર્જાળતાને સદાને માટે દૂર દેંકી દેજો. દૃઢ મનોબળ કરી માનસિક શક્તિ વધારી, જ્યનાદ કરી, અરિ-હણ ઉપર વિજય મેળવી, જ્યવંત થઈ હુંદુસિનાદ કરજો. આ

અધિકારી થાય તે આ કામોના અકુચતમા ફનાઈ જવાથી મ
ફરિન થઈ જાય ન, જેનો ખગિલામે હવે અમારના ફમાયોજ રહે
ઉત્તમોત્તમ માણી મેં ગિદ્દ ફમામા મનિન મન મમય
મમ સકતૂજ નથી અમ આ કામ સેન મા જમગ અ.અણુ હીની
કુનારો ન પ્રામદામજો મેન ધ્યમા મેના ના પ્રતિજન્ધમ
હોમિ વોમને મજા મે છે મે સીક વોમ તેજ કામધર્ન, તેમો
નામ ધર્ન મેના ગિદ્દ થઈ ન ૧-૩

“ ૧ મથી નામી માગમ મ્મી નેમ નથી ૧ કનો તે ૧ ગને
મથી આમ ૧ થવના ૧ મ મ્મી નેમ ગમના ૧ નથી ૧ એ ગમ
મલ ૧ ન ગાવા અન્ધ માછ ૧ ગમનામ્મીમ્મી ૧ મા ૧ મ
માથી મને ૧ તે ૧ તાવના કલનામા ગા ૧ છે ૧ -

निर्गम्य महान्छत्रान्यभूतिर्यो यत ।

गुणगाननपन्नोऽपि न रायन्त गुणा यत ॥८॥

नैगम्यमाधरा सर्वं नामिस्त यथ प्रिया ।

अत एव हि दृश्यन्त गुण श्रवणवेग्नि ॥७॥

શ્રીમદ્ધનુજે નિરાધમલગુમા તિ । । । સિદ્ધિ મને જે ઉપાસ
 ॥ ૧ ॥ ૩ નેમા શુભમનો પલ એક માધ । મન ૨ ૨ દને
 હૃદય કામથી રાખન થઇ ગદ્ ગદ ના મનુષ્ય પ્રભુદાન થિ
 રહી ગળ નથી કામપતિની વાલમામા વૌશ્વિ દાવામા ત
 દિન જે ચારૂ જાય છે, તે પ્રભુના શુભાન્ ગાન કરી ક્ષાથી શુ ?
 ૧ે શોધ્ય વરમા હોય તો કરી પતિને જન્મ દેશ દેતી નથી નેજ
 પ્રાણે એક મનુભા એકી માથે કમ જો પ્રથમ ગોવ

ઊંઘટી વાત છે. યથાતિગમ્યે અનેક વર્ષા સુધી કામેપલાનમાં પ્રવૃત્તિ કરી પણ તેને વૃત્તિ થઈ નહીં, તેનાજ મુખમાંથી આ વાક્ય નીકળે છે કે

“ ન જાતુ કામ કામાનામુરભોગેન શામ્યતિ ।

સૌપા કૃષ્ણનમૈવ મૂળ ઇવામિવર્ધતે ॥ (ભા ૬-૯૧-૧૪)

કામ નિયમોના ઉપભોગથી શાન્ત થતો નથી; અસિમાં ધીંગા હોય કંઈવાળા આવે અને અગ્નિ જેમ વધુ અને વધુ પ્રદીપ્ત થતો જાય છે તેમ કામ જોર અને જોર રીતે જાય છે ” જાણનાર એવો કુન્દિગોનો સમૃદ્ધ મહાન બુદ્ધિશાળીયોને પણ ભયદ્રુત પાપમ લાભોગા ધકેલી દિધે છે. આશ્ચર્યો તે -૫૪ આગ્રા કહે છે કે ‘ઝોડાનમા મા-મેન કે દીકરી માથે પાનુ ન બેમણુ’ (ભા ૬-૧૬-૮૭) એ તેા ૨૫૪ કે કે-‘શિવેકાદ્રામા ભવતિ વિનિષાત સત્તમુર’ (ભા ૬-૧૬-૮૭) એ માથે કે શુ નાસ્ત, એનો જેને સિવારજ નથી ગયો, તેા જોના પડતી જ્યા ક્યા અને ટેટી થાય છે તે મરજમા આવતુ નથી-અનેક પ્રકારના તેદુ અધ પતન થાય છે. અગમ ગમન જેવા કાર્યોથી વડીનો અને ગમનજોનો ભયદ્રુત દ્રોહ હિતજ થાય છે. જેને પશ્ચિમી પા-૫૨ મુરસાની લાગણી જનરુત થાય છે. વળી કામ એ આશ્ચર્ય માથે વડુ છે. ભામુધી નાજા હોય ભામુધી નાનેક સીયા સીટાપાઈ વળે પગ નાખા ખવામ થયા કે જધી દૂર રહી જાય એવે દાએ સીયોને પ્રમત્ત ગાજાને માટે નાખાના જનિજનમા નેજે એ નીખૂત જેવા ભયદ્રુત કાર્યો કંઈવાળા પ્રવૃત્ત થવુ પડે છે (અર્થાત્ વર્તમાન-પત્રો વાંચનારજોને આ વાત મમત્રવી પડે તેમ નથી) કામી-

સ્વર્ગનું રાજ્ય*

સ્વર્ગનું રાજ્ય આપણા અંતઃકરણમાં જ છે, તો તેનો સાક્ષા-
ત્કાર કેમ કરવો ? આ વિષે એક સુંદર વાર્તા છે. કહેવાય છે કે,
એક સમયે દૈત્યો વેદોને ભિંચકીને પાતાળમાં નાસી ગયા, વેદનો
અર્થ બે પ્રકારે થાય છે. મૂળ અર્થ “જ્ઞાન અથવા સ્વર્ગનું રાજ્ય”
એમ છે ને બીજો અર્થ “હિંદુઓનું પવિત્રમાં પવિત્ર શાસ્ત્ર” એ
છે. જે દૈત્ય વેદોને લઈ નાસી ગયો હતો, તેનું નામ શંખાસુર હતું.
શંખાસુર એટલે શંખનો દૈત્ય અથવા શંખમાં રહેલો જીવડો.

સ્ત્રીયો પામે કામપૂર્તિની ચીનની કરવા માટે છે. વાયુ, પાંદડા અને પાણીમાનથી પોતાના જીવને વ્યવહાર મનાવનારા વિશ્વાગિન અને પરાસર જેવા મહાવિદ્યો સ્ત્રીયો પાછળ ઘેલા થઇ પોતાનાં હઠોરો તપનાં દપનાં રથોને એક ક્ષણમાનમાં ગુમાવી ભેટા છે. રાજા આઝીઢનો પ્રસન્ન મીનદ માગવના પચ્ચમ રકન્ધના બીજા અધ્યા-યમા આવે છે. સ્વાયમ્ભૂ મનુષી મનરૂપામા ઉત્પન્ન થયેલા મોટા પુત્ર પ્રિયવ્રત મળનો. આઝીઢ એ મોટો પુત્ર હતો. એક વાર પિતૃયોગ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાએ કરી દિમાપથમાં બ્રહ્માજીની તપ-પૂર્વક આરાધના કર્યા લાગ્યો. બ્રહ્માજીએ તેની પરીક્ષા કરવાને માટે પૂર્વાચ્છિન્નિનામની અખરાને મોકલી. તેના વપુસનો સ્પર્શક કાળે આવતા રાત્રીએ જગ આખ ખોલી તેના તરફ દ્રષ્ટિ કરી અને તે નેમાં કમાઇ ગયો. જ્યોં અધી તેની સાથે વિવાસ કરનાયે, તપ તપ પુત્રો ઉત્પન્ન થઇ ચુક્યા નોયે, તેને મનોપા ન થયો. પુત્રો થયા બાદ પૂર્વાચ્છિન્નિ પાછી બ્રહ્માજી પાસે ગાલી ગઇ રાજાને બહુજ તકલીફ થઇ હમેશા પૂર્વાચ્છિન્નિનું જ ખ્યાન ધરવા લાગ્યો અને તન્મય થઇ અખરાના બોલને પામ્યો; પિતૃયોગ થયાં ગયો. ૧૩-૧૪૩.

આઝીઢ જેવા કાચિયોજ કામે નષ્ટ થઇ ગયા એટલું જ નહીં, મહાન સમર્થ કાચિયોં અને શિવ-નાન્દ જેવા પાનુ ચનિત થઇ ગયા. જેવા કે —

કામેન કશ્યપો દૈત્યોન્પાદને હેતુનાં મનઃ ।

નિવૃત્તસન્ધ્યાનિયમ. પત્નીપ્રાર્થનમોહિતઃ ॥૧૬૩॥

કામેન ચ શિવઃ કૃષ્ણયુવનોન્પવચ્ચિનઃ ।

કેઇ ભિન્ન થાય છે, ત્યારે આ શબ્દનો ઉચ્ચાર સ્વાભાવિકજ થઇ જાય છે. બ્યારે મનુષ્ય દુઃખી અવસ્થામાં હોય છે કે માંદો હોય છે, ત્યારે પણ આ શબ્દનો ઉચ્ચાર થઇ જાય છે. હીણ, અંરેખિક અને અંગ્રેજીમાં પ્રભુપ્રાર્થનાને અંતે “આમીન” અથવા “એમેન” એમ બોલાય છે, તે પણ “ઓમ્”ને મળતોજ શબ્દ છે. ગ્રીક મૂળાક્ષરોના અંતનો અક્ષર “ઓમેગા” છે તેમાં પણ “ઓમ્”નો સમાવેશ ખાસ કરીને થયેલો છે.

આ પ્રમાણે આ ઉચ્ચાર દરેક ભાષામાં, દરેક વ્યક્તિને, દરેક સ્થિતિમાં કેમ મોંઝે આવે છે? હિંદુઓ કહે છે કે, આ શબ્દ શીતળ છાયાવાળું, સુંદર સુશોભિત વૃક્ષ છે ને તે ત્રિવિધ તાપથી પીડાતા મનુષ્યનું દુઃખ પોતાની શીતળ છાયાથી દૂર કરે છે. સ્વાભાવિક રીતેજ આ શબ્દના ઉચ્ચારથી હૃદય હલકું પડે છે. વ્યાધિગ્રસ્તને જો આ શબ્દોચ્ચારથી આરામ થાય, તો પછી શુદ્ધોચ્ચાર કરી નીરાગી મનુષ્ય તેનું રટણ કર્યા કરે, તો તેને કેટલો ખર્ચો આનંદ વ્યાપે? આ શબ્દને પ્રભુવ કહે છે; એટલે કે તે ભવનમાં વ્યાપી રહ્યો છે, પ્રાણમાં વહન કરી રહ્યો છે. દરેક પ્રાણી આ ઉચ્ચાર કરે છે, પ્રાણની સાથેજ એ શબ્દ જોડાયેલો છે. જોરથી શ્વાસોર્ષાસ ચાલ્યો જતો હોય તો “સોડહમ્” શબ્દનો ઉચ્ચાર થતો સમજાય છે. એમાં પ્રાણ સાથે જોડાયેલો છે. આ શબ્દમાં “સ-ઓ હ મ્” એ અક્ષરો આવેલા છે.

સંસારભરનાં વ્યાકરણોમાં સંસ્કૃત વ્યાકરણ સૌથી પરિપૂર્ણ છે. “મ્” જો કે વ્યંજન છે; પરંતુ નાસિકામાંથી બોલાય છે, એટલે સ્વરને મળતો આવે છે. હવે “ઓ” ને “અ” એ બન્ને અક્ષરોને સર્વ વ્યાકરણમાં સ્વરજ ગણાવેલા છે. બાકી રહેલા “સ” ને “હ.” એ જો વ્યંજન છે અને તે વ્યંજનને દૂર કરી-એ તો માત્ર “ઓઅમ્”—“ઓમ્” એજ માત્ર શેષ રહે છે.

આ ઉપરથી સ્વર સ્વતંત્ર છે એ સમજાશે. વ્યંજન પરતંત્ર છે, તેથી એકલા આવી શકતા નથી, ને બોલી શકાતા નથી. દાખલા તરીકે અંગ્રેજી “ક” લો, તેનો ઉચ્ચાર “કે” થાય છે ને સંસ્કૃતમાં “ક” બોલાય છે. આ વ્યંજન સાથે “ઇ” કે “અ” સ્વર જોડીએ તો પછી તે ધરોળર બોલી શકાય છે. વ્યંજનથી જગતમાં નામ ને આકારનું લાન થાય છે. સર્વ નામો

જે. કામગીતિ ખાતર નાગદંત્રને સ્ત્રીરૂપ ધારણ કરવાનું યથાં જેને પરિભ્રામે સ્ત્રીરૂપ નારદે ૬૦ પુરોને જન્મ આપ્યો. કામદેવને આમ મહાનમા મહાન પુરોને પણ મહા કરનારો પ્રભુએ બાધ્યો છે, તે મહાન પુરોનેનો ગર્વ જિતાવના ખાતર ૧૫-૧૭.

કામેન મરતમ્યાપિ દરિણત્વ મગન્તરે ।

પુરજ્જનોઽપિ કામેન સ્ત્રીયોનિમુપલબ્ધવાન્ ॥૧૮॥

કામેન વેદગર્ભાઽપિ સ્વમુતાયા નયાક્રોત્ ।

તૈર્નય રાવણો બુદ્ધિ રમાયામન્યજાક્રોત્ ॥૧૯॥

શ્રી. ભગવત્ ॥ ૫ । ભગ્ન નજા નાનમ યાચનનો આશય શ્રી વનમા રૂઢના હતા તેમણે પ્રભુપદ આજ જન્મમા માત્ર કર્યું હોત, પરંતુ એ- દિવસ એવો નનાર બન્યો કે લગાડે ભગવત્ જ્ઞાન કરી નિલનિગમથી પન્વારી પ્રાગવત્ ઉચ્ચારણ કરતા મેઠા હતા, તેવામા સામે દાંડેથી વાવની ખીકથી ડેડેથી એક મૃગીનો ગર્ભ નદીમા પડતો અને તણુતો તેમણે જોયો. તેમણે જાણ્યો માણી માથી હાથરી લાઈ તેનું પુત્ર માફક પાલન કર્યું. તેમા તેમને અસા- મર્ષિત થઈ ગઈ અને યોગાદિ કર્મો કરવાને બદલે મૃગમન્યાના પાત્રનપોષણમાજ તેમનો અમય ચલીત થતા લાગ્યો એમ કન્યા મૃગમા ને મૃગમા આમર્ષિતનાના તેમને મૃત્યુ આપ્યું આલામર્ષિતને હીયે ખીજા ભગમા તે મૃગ તરીકે જન્મમા સંસારમા મૃગ બન્યા નરકમા પુત્રવત્ પ્રેમનું પાત્ર આપ્યું પશ્ચિમ આપ્યું. પુત્ર જન્મ ગળા સ્ત્રીયોનિને પામ્યો શ્રીમદ્ભગવાન-મતુર્ધાકે-ધર્મી હોવાના ૩૫૬ તરીકે આપેલા ગળા પુત્રજન્મ થયોથી જ્યારે પુત્રમૃત થય

વસ્તુ વિષે વિચાર આવ્યા વિના તે વસ્તુ જોઈ શકાય નહિ; તેમજ કોઈ પણ વસ્તુનું જ્ઞાન તે વિષે વિચાર આવ્યા વિના થાયજ નહિ. ભાષા ને વિચાર એ એકજ છે. ભાષા વિના વિચાર થઈજ ન શકે. નાનું બાળક ભાષા જાણતું નથી, તેથી તેને વિચાર પણ નથી. ભાષા જાણ્યા વિના બાળક વિચાર કરીજ ન શકે. જ્યારે માતા અનેક નામો બાળકને શીખવે છે, ત્યારે બાળક વિચાર કરતું થાય છે. જેમ ભાષા ને વિચાર એકજ છે, તેમ જગત ને વિચાર પણ એકજ છે. આ રીતે શબ્દ ને જગતનો અલેહ છે. વિચાર વિના કોઈ પણ વસ્તુ દ્રશ્ય થતી નથી; માટેજ કહેવામાં આવ્યું છે કે, જગતની ઉત્પત્તિ સમયે પ્રણવ શબ્દ હતો, ને તે ઈશ્વર પાસે હતો; બલકે તે ખુદ પોતેજ પરમાત્મા હતો. હવે આખી સૃષ્ટિને માટે એક શબ્દની જરૂર હતી. જે નિયામક સૃષ્ટિ અખિલ પ્રજ્ઞાંડને ધારણ કરી રહી છે, તેને માટે એક શબ્દની જરૂર જણાઈ. દરેક ભાષામાં કેટલાક અક્ષરો કંઠસ્થ, કેટલાક ઓઘસ્થ ને કેટલાક તાલબ્ય છે; પણ કંઠની નીચેના સ્થાનેથી એક પણ અક્ષરનો ઉચ્ચાર કોઈ પણ ભાષામાં નથી. એક તરફ કંઠ મર્યાદારૂપ છે; ને બીજી બાજુ હોઠ મર્યાદારૂપ છે. હોઠની બહારથી એક પણ અક્ષરનો ઉચ્ચાર થતો નથી. “અઉમ્”માં “અ” કંઠસ્થ છે, “ઉ” મધ્યસ્થ હોઈ તાલુની પાસેનો છે, ને “મ્” ઓઘની સાથે નાસિકામાંથી બોલાય છે. આ પ્રમાણે “અ” ઉચ્ચારની શરૂઆત હેખાડે છે, “ઉ” મધ્ય દિશા જણાવે છે, ને “મ્” તેનો અંત જણાવે છે, માટે “ઓમ્” એ સ્વાભાવિકજ નામ છે. એ શબ્દ સર્વ ભાષાનો પ્રતિનિધિ છે, માટે સર્વ જગતનો પણ પ્રતિનિધિ છે. પ્રશ્ન થાય છે કે, અ માફક બીજા પણ આ અક્ષરો કંઠમાંથી બોલાય છે; તેમજ “ઉ” ને “મ્” ના સ્થાનના પણ બીજા અક્ષરો બોલી શકાય છે, તો શા માટે “અ, ઉ અને મ્”નેજ મહત્ત્વ આપ્યું ને બીજાને નહિ? કારણ એ છે કે, અક્ષરો સ્વર છે. તે પરતંત્ર નથી પણ સ્વતંત્ર છે, ને દરેક બાળક પણ તેનો ઉચ્ચાર કરી શકે છે. મૂંગાં પ્રાણી પણ તેનો ઉચ્ચાર કરી શકે છે. કોઈ આ અક્ષરો શીખવવા જતું નથી, માટેજ તેમને સર્વોપરી ગણેલા છે. ‘મ્’ ઓઘસ્થ તેમજ નાસિકામાંથી બોલાય છે, તેથી તેને પ્રાણ સાથે ગાઢો સંબંધ છે. અર્થાત્ કોઈ પણ પરિપૂર્ણ શબ્દ હોય, તો તે ઓમ્ છે ને તે સર્વ વિચાર, ને જગતનો પ્રતિનિધિ છે.

ગા ॥ ઈ. અન્ય સર્વ ભગોભા પશુ કામ-ક્રિયાદિ પદ્મ-ગંગા ॥ ૧૦ ॥
 ૧૧ ॥ ૧૨ ॥ ૧૩ ॥ ૧૪ ॥ ૧૫ ॥ ૧૬ ॥ ૧૭ ॥ ૧૮ ॥ ૧૯ ॥ ૨૦ ॥
 ૨૧ ॥ ૨૨ ॥ ૨૩ ॥ ૨૪ ॥ ૨૫ ॥ ૨૬ ॥ ૨૭ ॥ ૨૮ ॥ ૨૯ ॥ ૩૦ ॥
 ૩૧ ॥ ૩૨ ॥ ૩૩ ॥ ૩૪ ॥ ૩૫ ॥ ૩૬ ॥ ૩૭ ॥ ૩૮ ॥ ૩૯ ॥ ૪૦ ॥
 ૪૧ ॥ ૪૨ ॥ ૪૩ ॥ ૪૪ ॥ ૪૫ ॥ ૪૬ ॥ ૪૭ ॥ ૪૮ ॥ ૪૯ ॥ ૫૦ ॥
 ૫૧ ॥ ૫૨ ॥ ૫૩ ॥ ૫૪ ॥ ૫૫ ॥ ૫૬ ॥ ૫૭ ॥ ૫૮ ॥ ૫૯ ॥ ૬૦ ॥
 ૬૧ ॥ ૬૨ ॥ ૬૩ ॥ ૬૪ ॥ ૬૫ ॥ ૬૬ ॥ ૬૭ ॥ ૬૮ ॥ ૬૯ ॥ ૭૦ ॥
 ૭૧ ॥ ૭૨ ॥ ૭૩ ॥ ૭૪ ॥ ૭૫ ॥ ૭૬ ॥ ૭૭ ॥ ૭૮ ॥ ૭૯ ॥ ૮૦ ॥
 ૮૧ ॥ ૮૨ ॥ ૮૩ ॥ ૮૪ ॥ ૮૫ ॥ ૮૬ ॥ ૮૭ ॥ ૮૮ ॥ ૮૯ ॥ ૯૦ ॥
 ૯૧ ॥ ૯૨ ॥ ૯૩ ॥ ૯૪ ॥ ૯૫ ॥ ૯૬ ॥ ૯૭ ॥ ૯૮ ॥ ૯૯ ॥ ૧૦૦ ॥
 મહાગામનુ પશન કરતા થોડાગામણ કિં જે છે કે —

સાધાળ્યેન બુદ્ધિ સ્યાત્તેન લીલાસ્થિતેષ્વપિ ।

કામલેન યથા પીતપ્રતીતિરમિલે ભવેન્ ॥૨૦૧॥

પશ્ચાલ્યાથામત પ્રોતત લ્લોગત્વ શુરેપિ ।

દોષવૃદ્ધિ કામિનસ્તુ ભવેહ્નોઝક્રતૌ હં ॥૨૦૨॥

૧૦ ॥ ૧૧ ॥ ૧૨ ॥ ૧૩ ॥ ૧૪ ॥ ૧૫ ॥ ૧૬ ॥ ૧૭ ॥ ૧૮ ॥ ૧૯ ॥ ૨૦ ॥
 ૨૧ ॥ ૨૨ ॥ ૨૩ ॥ ૨૪ ॥ ૨૫ ॥ ૨૬ ॥ ૨૭ ॥ ૨૮ ॥ ૨૯ ॥ ૩૦ ॥
 ૩૧ ॥ ૩૨ ॥ ૩૩ ॥ ૩૪ ॥ ૩૫ ॥ ૩૬ ॥ ૩૭ ॥ ૩૮ ॥ ૩૯ ॥ ૪૦ ॥
 ૪૧ ॥ ૪૨ ॥ ૪૩ ॥ ૪૪ ॥ ૪૫ ॥ ૪૬ ॥ ૪૭ ॥ ૪૮ ॥ ૪૯ ॥ ૫૦ ॥
 ૫૧ ॥ ૫૨ ॥ ૫૩ ॥ ૫૪ ॥ ૫૫ ॥ ૫૬ ॥ ૫૭ ॥ ૫૮ ॥ ૫૯ ॥ ૬૦ ॥
 ૬૧ ॥ ૬૨ ॥ ૬૩ ॥ ૬૪ ॥ ૬૫ ॥ ૬૬ ॥ ૬૭ ॥ ૬૮ ॥ ૬૯ ॥ ૭૦ ॥
 ૭૧ ॥ ૭૨ ॥ ૭૩ ॥ ૭૪ ॥ ૭૫ ॥ ૭૬ ॥ ૭૭ ॥ ૭૮ ॥ ૭૯ ॥ ૮૦ ॥
 ૮૧ ॥ ૮૨ ॥ ૮૩ ॥ ૮૪ ॥ ૮૫ ॥ ૮૬ ॥ ૮૭ ॥ ૮૮ ॥ ૮૯ ॥ ૯૦ ॥
 ૯૧ ॥ ૯૨ ॥ ૯૩ ॥ ૯૪ ॥ ૯૫ ॥ ૯૬ ॥ ૯૭ ॥ ૯૮ ॥ ૯૯ ॥ ૧૦૦ ॥

પવિત્ર પ્રણવશબ્દ*

થોડા વખત પહેલાં પવિત્ર પ્રણવ મંત્ર વિષે થોડુંક કહ્યું હતું. સાતઆઠ ભાષણો આપતાં પણ તેના વિષે બધું સમજાવી શકાય એમ નથી. સંસ્કૃત ભાષામાં પુસ્તકોનાં પુસ્તકો આ વિષય ઉપર ભરેલાં છે ને હજી પણ લખાયે જાય છે. ખરી રીતે સર્વ વેદવેદાંત અને ધર્મગ્રંથોનો “ઓમ્” શબ્દમાં સમાવેશ થાય છે.

હિંદુસ્તાનમાં ઘણા ઘણા પ થો છે; પરંતુ સર્વ પ થો “ઓમ્” શબ્દને અંતઃકરણથી પૂજનીય ગણે છે. હીબ્રુ, મુસલમાન અને ક્રિશ્ચિયન એ સર્વ પણ પ્રાર્થનાને અંતે “એમન” શબ્દનો ઉચ્ચાર કરે છે મુસલમાનો જો કે “એમન” બોલતા નથી. પણ “આમીન” કહે છે, છતાં એમ પણ બોલે છે તો ખરાજ. “એમેન” ક્યારે બોલાય છે? જ્યારે વાચા વિરમે છે અને મન આત્મામાં ભળે છે, ત્યારેજ બોલાય છે. અંતઃકરણમાં જેટલા ભાવો હોય તે વાચા દ્વારા વ્યક્ત થઈ જાય, ત્યારે પ્રભુમાં આપણે મળી જઈએ છીએ અને અંતે આ શબ્દોચ્ચાર કરીએ છીએ. અવાચ્ય, અગમ્ય અને અતકર્થને જ્યારે પહોંચાય છે; ત્યારેજ આ ઉચ્ચાર સ્વાભાવિક રીતે થાય છે. હવે જો “એમેન” શું છે? માત્ર “ઓમ્”જ છે, બીજું કંઈ નથી. એમેન કે આમીનનો અર્થ વાચાનો અંત કે જ્ઞાનનો અંત એજ છે.

તાંત્રિકો ઓમ્ શબ્દને જુદી રીતે સમજાવે છે, શૈવો જુદી રીતે સમજાવે છે, વૈષ્ણવો જુદી રીતે સમજાવે છે અને બીજા હિંદુ ધર્મો ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે સમજાવે છે; પરંતુ જે અર્થ તેનો અહીં કહેવામાં આવશે, તે સર્વદેશીય ને સર્વમાન્ય છે.

ઓમ્માં અ, ઉ ને મ્ એવા ત્રણ અક્ષરો આવેલા છે. “અ”

* તા. ૨૨ મી ડિસેમ્બર સને ૧૯૦૨ ને દિવસે સાનફ્રાન્સિસ્કો માં હર્મેટિક બ્રધરહોડમાં આપેલું ભાષણ.

-સાક્ષિ પ્રમાણે આગિહાનાદિ અધમોનુ આચરણુ, પંધર્મ-
 માથી તદા વિરક્તિ આને દન્દિ- ગી થેડા ગ્રંથ નિયમન, આ
 ગાનુ મનુનો કોષપણુ મીતે ગ્રંથ ૧૧, અયોગમા લાગુ મન ૧૧ નથી
 શ્રીદગિયજી તો ત્યાગુમા ૧૧ આજ્ઞા કરે ૬ કે-કંતુકો ૧૧૮ કે
 ૧૧ ને ખાતર પાળ એ જોમા નિયમનાનો મનુગ જોમા થાય
 તોપણ 'કોષપણુ મીતે એ જોમા મેગ પાળ વિચિત્રતા થયા દેવ ૧૧
 નહીં શ્રીમદ્માત્રુજીથે 'સ્વયમ્'સ્વયમ્ ને મોના પ્રમાણમ ક્રીતય
 નમન ખાતર ૧૧ ૧૧ ૧૧મા વિચિત્રતા ન નાવના ૧૧ આજ્ઞા કરી
 કે શ્રીદગિયજી ને ૧૧ ૧૧મા ગ્રંથમા કૌતુક ૧૧ ૧૧ ૧૧
 પ્રયોજે ૬ શ્રીમદ્માત્રુજી ૧૧ ૧૧ ૧૧ દાન્દ્યમિત્રદ ગ્રંથનાની ગામ
 તમા ગૌથી વધુ છે ૧૧ ૧૧ ગી કાલિકાના મનુમા આપથી આજ્ઞા
 ૧૧ ૧૧ ૧૧-પરાપનાની માટે પાળ દન્દ્યમિત્રદનો અજ્ઞાન થાનો
 ગ્રંથમા ૧૧, ને વોટે ૧૧ ગોમા ગામાન્ય ધર્મને લાગુ દન્દ્યો પડે
 તો ૧૧ ૧૧ ૧૧ પાપના વિ વગે જમનત્વમા જાધકાન્ક દુષ્ટ નો તનો
 લાગુ કરવો' ગ્રંથનો શ્રીદગિયજીનો કૌતુક અને ૧૧ ૧૧
 પ્રયોજવાનો આશય પણ દવે ૧૧ ૧૧ થશે હવે મુખ્ય જે કાષ
 માધનાના ૬, તે વિવેક, ધર્મ અને આગમ ૬ અન્તિમ
 આશય ૧૧ મિદ્ધિ માટે વિવેક, અને ધર્મ ૬ શ્રીમદ્માત્રુ
 જીને વિવેકધૈયાગ્રમમા ધર્મની મિદ્ધિમા 'કાયા નારી અને મનથી
 માર્યા ઈન્દ્રિયના કામે, ઈન્દ્રિયના વિરો તન્દના જે જે આગ તેનો
 ત્યાગ કરવાની તાત ૧૧ છે (વિ ધર્મ ૮) કૌતુક ખાતર પડુ
 જે માથી નન્દિયો તેના વિવેક તરફ એવાય ગ્રંથમા વિ ધર્મો
 ગાનર પણ જે માથી દન્દિયો તેના વિવેક તરફ ગ્રંથમા
 મર્વનામ થાની પૂરી સમ્ભાવના છે, માટે ગ્રંથપણુ ગ્રંથમા
 દન્દિયો ગ્રંથનો માણુ કોડના નથી ૧૧-૧૬

ઉપરથી થતી નથી. તમે કહેશો કે, મહાન તત્ત્વજ્ઞાનીઓ એમજ કહી ગયા છે, માટે વસ્તુસ્થિતિ એમજ હોવી જોઈએ. જાગૃતાવસ્થામાં સર્વ ઈંદ્રિયો સ્થૂલ રૂપમાં હોય છે. સ્વપ્નાવસ્થામાં તેમ ન હોવા છતાં પણ ઈંદ્રિયજન્ય જ્ઞાન તો થાય છેજ. બાહ્ય દ્રષ્ટિ તે વખતે કામ કરતી નથી. સ્વપ્નાવસ્થામાં અનેક વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરીએ છીએ અને તે વસ્તુઓનું જ્ઞાન થવાને માટે તેમના જેવીજ ઈંદ્રિયો પણ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે સ્વપ્નાવસ્થામાં જે વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરીએ છીએ અને એ વસ્તુઓનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે જે ઈંદ્રિયો ઉદ્ભવે છે, તે એકજ શક્તિનાં ઉત્તર ને દક્ષિણ દુવની જેવાં લિપ્ત લિપ્ત બે પૃથક્ સ્વરૂપો છે. સ્વપ્નાવસ્થામાં લોકતા ને લોભ્ય બે સાથેજ ઉદ્ભવે છે. “ઉ” અક્ષરમાં એ બંનેનો સમાવેશ થાય છે. વેદાંતના નિયમ પ્રમાણે જાગૃતાવસ્થામાં પણ ઈંદ્રિયો અને ઈંદ્રિયગોચર પદાર્થો એ બંને ઉત્તર ને દક્ષિણ દુવ માફક એકજ શક્તિનાં જુદાં જુદાં રૂપો છે. સ્વપ્નમાં વસ્તુઓ તત્કાળ ઉત્પન્ન થયેલી હોય છે, છતાં તેમનું અસ્તિત્વ જાણે લાંબા કાળથી હોય તેમ લાગે છે. જાગૃતાવસ્થામાં પણ તેજ પ્રમાણે છે. આપણે જ્યારે કહીએ છીએ કે, જગત જડ છે, ત્યારે આપણી ઈંદ્રિયોના જડ અનુભવોને આધારેજ એમ કહીએ છીએ. એક ચિત્રમાંનો પુરુષ, ચિત્રમાંના કૂતરાનેજ જેમ ખરે કૂતરે કહે, તેના જેવીજ આ વાત છે. એટલે વાસ્તવિક રીતે બંનેની સ્થિતિ અસત્ય છે. ઈંદ્રિયો અસ્તિત્વમાં શાથી આવી ? મૂળ તત્ત્વોને લીધે. મૂળ તત્ત્વોનું અસ્તિત્વ શાથી સમજાય છે ? ઈંદ્રિયો દ્વારા. આ પ્રશ્નોત્તરથી ચોખ્ખું જણાય છે કે, જાગૃતાવસ્થાનું જગત પણ અસત્ય છે. સ્વપ્નાવસ્થાની પેઠેજ જાગૃતિમાં પણ જ્યાંસુધી એ અવસ્થા રહે છે, ત્યાંસુધીજ તે અવસ્થાની વસ્તુઓ સત્ય લાગે છે; માટે બેમાંથી એકે અવસ્થાની વસ્તુઓ ખરી રીતે અસ્તિત્વમાં નથી એમ સિદ્ધ થાય છે. જે વસ્તુ સર્વ અવસ્થામાં અચળ રહે, તેનેજ હિંદુઓ સંનાતન સત્ય કહે છે અને જે વસ્તુ એક સમયે લાગે અને બીજે સમયે અદૃશ્ય થાય, તે વસ્તુને હિંદુઓ અસત્ય કહે છે. હર્ષાદ સ્પેન્સર પણ સત્યની વ્યાખ્યા એવીજ આપે છે.

સ્વપ્નાવસ્થા અસત્ય છે, એમ કહેવાનું કારણ એજ છે કે, જાગૃતાવસ્થામાં એ અવસ્થાનો લે.પ થાય છે અને એજ નિયમ પ્રમાણે જાગૃતાવસ્થા પણ અસત્ય છે, કારણકે સ્વપ્નાવસ્થામાં

• પ્રસારે છે, ત્યા શીલરિગયમનમ્ વિષયભાગના બે વિભાગ કરે છે એક બાહ્ય, બીજો આંતર દેહ, ઇન્દ્રિયાદિ બાહ્યોપકરણથી તે માલ વિષયભાગ કહેવાય અને અંત કરણમાંથી તેની વામના પણ કાઢી નાખતા તે આંતર ભાગ કહેવાય મોઢો કામથી કષ્ટાભાષ મથેનાને આ બંને કયાથી સિદ્ધ થાય ? ભક્તિમાર્ગમાં તો પ્રભુને પ્રાર્થના કરવાનું પણ નથી પ્રભુએ મનુજ ધારી મધ્ય ૮, તેજ પ્રમાણે થાય કે, રાહ માગતી મનિયે તો પણ જે પ્રભુ ધારે તેજ ચલાવ-વળી પ્રભુ તરફ તેથી સંકાતી નજરે જોવાપણ થાય છે, તેથી અનિશ્ચય ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી ઇન્દ્રિયોના કામોનો ભાગજ જે ભક્તિમાર્ગમાં ઇષ્ટ છે, તે કયાથી સિદ્ધ થાય ? વિવેક અને ધૈર્યને અંતે સિદ્ધ કરવાનો આશ્રય કામી પાસેથી હાથ તળી રહેને છામી જાય છે ૨૭-૨૮૩

૬. ઉપસ હાર

આગલા સૂત્રીમાં મામલી બચાવવા ભક્તિમાર્ગમાં ઇન્દ્રિય નિમગ્નનો આભાગ, ઇન્દ્રિયોના કામોનો ભાગ અને કામોને વિવેક-ધૈર્યની અસાધ્યતા બતાવવામાં આવી આ કામથી બચવાનો નિ માધ ૬ અને છેવટમાંનો છેવટ ઉપાય બતાવતા શીલરિગયમ્ આગા કરે છે

તસ્માદ્વિચાર્યં તદ્રૂપ દુરતિક્રમણ સ્વત ॥૨૯॥

શરણીકરણીય શ્રીનિનાચાર્યપદામ્બુજમ્ ।

સાધનાનામભાવેઽપિ સ્વચલાક્ષિત્સાધનમ્ ॥૩૦॥

તત્ત એવ ચ નિસ્તારો દોષપોષયુતાત્મનામ્ ।

નાન્યા ગતિર્ગોકુલેશમનનાનન્દકાક્ષિણામ્ ॥૩૧॥

વળી જે સર્વ વનસ્પતિઓ ને પ્રાણીઓ સ્વભાવસ્થામાં છે, તેમના અનુભવ પ્રમાણે જગત-જાગૃતાવસ્થાનું જગત અસત્યજ છે, તો તેમનો અનુભવ પણ શા સારૂ ધ્યાનમાં ન લેવો? આપણને જગતના પદાર્થો અમુક પ્રકારે અને આકારે દેખાય છે, તે કીડીને તથા હાથીને વળી જુદાજ પ્રકારે જણાય છે. કદાચ આપણે કહીશું કે, માત્ર મનુષ્યનો જાગૃતાવસ્થાનોજ અનુભવ ધ્યાનમાં લેવો જોઈએ; પરંતુ જે પૂર્ણપુરુષના અનુભવોને યથાર્થ રીતે ગ્રહણ કરીએ, તો જણાશે કે આ સ્થૂલ જગત અસત્યજ છે. પ્રશ્ન કર્યો કે કારણ શું? આપણા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ, તત્ત્વજ્ઞાનીઓ જેવા કે હકસક્તી સ્પેન્સર વગેરે તો સ્થૂલ જગતની સત્યતા બાર દબને કહે છે; તો પછી તેમનો અનુભવ અસત્ય કેમ કહેવાય? જરા શાંત થઈ વિચાર કરો, નિદ્રાવસ્થામાં ઉઘ્યારેલા તેમના મતને તમે વજન નહિ આપો; પણ ખરી ધ્યાનસ્થ સ્થિતિમાં થયેલો અનુભવજ તેઓ વર્ણવે છે, તેજ મહત્ત્વનો છે. જે સમયે આ વિદ્વાનોના મુખમાંથી જ્ઞાનની ધારા વહે જાય છે, તે સમયે જે જે મતો તેઓ ણાંધે છે, તેજ માત્ર મહત્ત્વના હોય છે. તે સમયે તેમનાં રોમેરોમ ખડાં થાય છે, ને જાણે અદ્વૈતવાદનું ભાષણ આપતા હોય તેમ જણાય છે. આ સ્થિતિમાં “મારૂં, તારૂં” રહેતું નથી; આત્મભાવ, અહં-ભાવ કે જગતનું અસ્તિત્વ રહેતું નથી. મનુષ્ય જ્યારે પ્રભુપરાયણ હોય છે; ત્યારેજ તેના દ્વારા સર્વ જ્ઞાન, સર્વ વેદો, સ્વાભાવિક રીતે સૂર્યમાંથી જેમ તેજ નીકળી આવે છે, તેમ નીકળી આવે છે. એ સ્થિતિમાં તે જાણતો નથી. મહાન વિચારો ને નવી શોધો એજ દિશામાં સ્ફુરી આવે છે. આ પ્રમાણે મહાન જ્ઞાનીઓનો ખરો અનુભવ, જગતની અસત્યતાનેજ સાબિત કરે છે. ધ્યાનસ્થ સ્થિતિમાં આપણે શું કરીએ છીએ? અમુક વિષય ઉપર વિચાર કરીએ છીએ, આપણું સર્વ મન અને શક્તિ એ વિષય ઉપર રાખીએ છીએ; આથી મનમાં આ વિષય એટલો તો ઓતપ્રોત થઈ જાય છે કે મન તન્મય થઈ જાય છે અને પરિણામ એ આવે છે કે તે વિષય જીડી જાય છે ને માત્ર આપણે સત્યજ્ઞાનમાંજ રહીએ છીએ.

માનસિક નિયમ પ્રમાણે અમુક વિષયનું જ્ઞાન થવાને માટે તેની સાથે ધીમે ભિન્ન વિષય પણ હોવો જોઈએ; પરંતુ વાસ્તવિક રીતે જ્યારે દ્વૈતભાવ મનમાં નથી રહેતો, ત્યારે આત્મજ્ઞાન સ્થિર હોય છે અને તેથી કરીને ઉચ્ચ સ્ફુરણ થાય છે.

ભાગવિન્દ્યાની નાવને આહી મૂકી મયા છ, કારણુ આપ મ પુરના
 તરે મદા । કૃપામાથી છે ” માટે-૪ ભોમે હિતમ પ્રમગ્ના ગુરુના
 આગમ મે છે બેશક તેમા પ્રભુનો અનુગ્રહ જ મ મક ૮ એકે
 ‘જો જીવને પ્રભુનો અનુગ્રહ ન હાય તો આ માર્ગમા મરે કે
 અગમ્ય છે’ (નિ સર્ગ નિ ૨૨૬) નિરામ લખખમા શ્રીમદ્માપ્રભુ
 ને પ્રભુમા હન્ય નિરુદ્ધ મગા ॥ ઉપાય જન્ય મા ૨-૧૧ ॥
 ધર્મોના સામર્થ્યથી સિપયામા થિય વેરાગ મગનૂ પ્રભુ ॥ ગુણો
 કમી સુધાદ ન્યર્ગ થના ન્યાય પછ મામાન્ક માનનાઓની અમર
 ન થનાની મતગમે ॥ વિનાના થઈ મમારમા આમમ્તિ મખ્યા
 સિવાય પ્રભુના ગુણોનૂ સર્વે ગાન કનૂ ખારી ગીતો પ્રન ॥
 અરૂપનૂ મત ધ્યાન ધરૂ (નિ લ ૧૫-૧૭) અને તે બધું શરૂ
 ગુરુના આશ્રાપર્વ ગા ॥ ગુરુની પ્રશસા આજકારી નથી,
 પગનુ છેક ઉપનિષદકાંથી માલી આને છે શ્વેનાશ્વતર ઉપનિષદ ॥
 અન્ને ૨૫૪ કહેવામા આનુ છે કે—

“યસ્ય દેવે પરા મક્તિર્યથા દેવે તથા ગુરો ।

તસ્યૈતે વશિતા સ્વયા પ્રજાશન્તે મહાત્મન ॥

જેને દેવે પરા ભક્તિ રેવની ગુરુમા ગી

ગાયો તેના મહાત્માને આ ત્રાગ્યુ માય છે

છો. દીપક ને પતંગિયું ણ'ને તમેજ છો. ॐ નો ગુંબરવ કરતી વખતે અદ્વૈતભાવ એટલે સુધી હૃદયમાં રાખવો જોઈએ કે જેથી તેનો સાક્ષાત્કાર થાય; ને કામ, ક્રોધ, મોહ, લોભ, મદ, મત્સર વગેરે જડમૂળથી નાશ પામે. જેમ ગઈ કાલનાં કરેલાં કૃત્યો આજે જણાતાં નથી, તેમ જાગૃતાવસ્થાના અનુભવો પણ સ્વપ્નવત્ છે. પરમ સત્ય તો તમારો આત્માજ છે. તેનોજ સાક્ષાત્કાર કરો.

કેટલાક લોકો વિચારને જડ રૂપ આપવા ઇચ્છે છે; પરંતુ ખરી રીતે જડ વસ્તુઓનેજ વિચારરૂપે જલુવી જોઈએ. સૂક્ષ્મ સંસારની સરખામણીમાં તેઓ પ્રત્યક્ષ સંસારને સત્ય માને છે; પણ વેદાંતના મત પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ ને માનસિક સંસાર ણ'ને અસત્ય છે. આ ણ'નેની પણ પેલી પાર જવું જોઈએ; કારણકે શાંતિ અને સુખ માત્ર સત્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય ત્યારેજ મળે છે.

લોકો કહે છે કે, અમારે તો વાસ્તવિક અનંત જીવન જોઈએ છે. માત્ર વિચારોજ જોઈતા નથી; પણ જીવન એટલે શું? જીવન એટલે સ્વપ્નાવસ્થા? સુષુપ્તાવસ્થા? કે જાગૃતાવસ્થા? આ સર્વ માત્ર આત્મારૂપજ છે. સત્ય જીવન તે તમે પોતેજ છો, તમારો આત્માજ છે, ઈંદ્રિયો દ્વારા ખરાં સુખ કદી લોગવાતાંજ નથી.

આત્માજ નગદ ધન અને ખર્ચ જીવન છે. તેનો સાક્ષાત્કાર કરો, તો આ જડ લોગો તેમની મેળેજ તમને શોધતા આવશે. પતંગિયું જેમ દીપક ઉપર તુટી પડે છે, તેમ લોગો ને સુખો તમારી પાછળ પાછળ અંધલાવશે. આ આત્માજ પ્રણવ મંત્ર છે.

અહિમ્ એ ત્રણ માત્રાઓ ઉપરથી હિંદુઓ અને વિશેષે કરી-ને વેદો, સત્ય વસ્તુ કંઈ છે તેનો ભેદ ખોલે છે; માટે જે સમયે આ મંત્રનો ઉચ્ચાર કરો તે સમયે તનમનથી તેમાંજ મચી રહો. તમારા આત્મામાં એતપ્રીત થઈ જાઓ. મનસા, વાચા ને કર્મણા પ્રણવ મંત્રનો ઉચ્ચાર કરો. તમારી રગેરગમાં ને નસેનસર્માં આ મંત્રનો ધ્વનિ જાગૃત કરે. તમારાં હૃદયમાં તેના ધણકારા વાગવા દો. તમારા લોહીનાં ટીપેટીપામાં આ મંત્રનો મધુર રસ રેડો. તમે પોતેજ સાક્ષાત્ સ્વયંભૂ, તેજના પણ તેજ, અખિલ વિશ્વના નિયંતા, પરમ પ્રભુ અને સત્ય સ્વરૂપ થઈને રહેશો. સૂર્ય-મંડળ, ચૌદ જીવન ને અખિલ જ્ઞદ્વાંડ તમારાં જ્ઞાન ગાશે ને સર્વ પ્રકૃતિ દાસ થઈ હાય જોડી તમારી સમક્ષ બિભી રહેશે. ॐ ! ॐ !!

લગવાનુમા ગહે છે એમ માનગો તો ભગવાનુ શરીર પણ લૌકિક
 મનાયજ નહિ, કેમકે તેમનુ શ્રીઅગ માત્ર આનંદમયજ છે, એમા
 મધુપશરીર અને સૂક્ષ્મશરીર એના બે બેદ નથી, એટલુજ નહિ,
 પરંતુ લોકમા જેમ જીવ અને શરીર જુદા જુદા છે, તેમ લગવા-
 નુ શરીર અને લગવાનુ જુદા એવા પણ બેદ નથીજ, તો
 પ્રભુના એ દિવ્ય શ્રીઅગમા ધયમહાપૂતના પૂતલાઓમા રહેનારો
 કામ એમ નીમગય ?

અલૌકિક શરીરમાં કામ કેમ ન માનયો ?

હિપગના સસયનો નિગમ રતા કોઇ એન્દ્રેશી જણાવે છે
 કે-‘કામ લૌકિક શરીરમાજ ગહે છે, લગવાનુમા જો તે ગદ્ તો
 લગવાનુ શરીર લૌકિક ખની જાય એમ માનવાને કાંઈ કાગલુ
 નથી, ક્રમકે ‘કામ લૌકિક શરીરનેજ આધારે રે છે’ એવો નિય
 મજ નથી. એવો નિયમ માનીએ તો પ્રભુનુ શરીર લૌકિક હો-
 વામ જેમ લૌકિક શરીરમા રસે છે, તેમ અલૌકિકમા પણ તે ધર
 કો તે શુ ?’

મુખ્ય સસયનુ આ સમાધાન મતોપમરક નથી, એમ
 મશયખર્તી જણાવે ?

ન ન નાય નિયમ । મોક્ષદશાયમાધિદૈવિકદેહવતો જીવ-
 સ્યાપિ ‘યદા સર્વે પ્રલીયન્ત’ इति श्रुत्या तन्निवृत्तिध्रवणात् ‘સોઽ-
 શ્નુતે સર્વાન્’ इति भगवति प्रविष्टाना तेन सह स्वरूपात्मकतद्गुभव
 एव । अन्यथान्तर्गृहगताना गोपीना काम प्रतिबन्धको नोच्येत ॥

કોઈ પણ માણસની તરફેણમાં અથવા વિરુદ્ધમાં એક પણ શબ્દ લખે, તો સમસ્ત જનસમાજ તે મંબૂર કરી લે છે.

આ વર્તમાનપત્રો આમ લખે છે અને બીજાં વર્તમાનપત્રો તેમ લખે છે એમજ લોકો કહ્યા કરે છે; પણ વર્તમાનપત્રોના લખાણોનો મૂળ આધાર શું છે? સામાન્ય રીતે છોકરાઓ અને સ્ત્રીઓ વર્તમાનપત્રોના ખબરપત્રી હોય છે. એ બધી બીના કંઈ વિદ્વાન લેખકને હાથે નહિ, પણ હલકી પંક્તિના ખબરપત્રીઓના હાથથી લખાયેલી હોય છે. જો કોઈ શહેર-ફાજદાર જેવો મોટો માણસ, બીજા કોઈ માણસનાં વખાણ કરવા લાગે, અથવા લોકોમાં ખ્યાતિ પામેલો કોઈ માણસ કોઈને માન આપે તો બીજા બધા લોકો પણ તેમજ કરવા મંડી પડે છે. આ કંઈ સ્વતંત્રતા ન કહેવાય. દરેક પ્રસંગે તમારા પોતાના કાનનો તેમજ તમારી પોતાની આંખોનો ઉપયોગ કરવો એજ સ્વતંત્રતાનો અર્થ છે.

જે માણસે ‘રામે’ ને પૂછ્યું હતું કે, “તમે આવો પહેરવેશ કેમ પહેરો છો?” તેને ‘રામે’ જવાબ આપ્યો કે, “લાઈ, મને કહો કે મારે આ રંગનું નહિ ને કોઈ બીજાજ રંગનું વસ્ત્ર શા માટે પહેરવું? આના બદલે ‘રામે’ શા માટે કાળા કે ધોળા રંગનું વસ્ત્ર પહેરવું જોઈએ? મહેરબાની કરીને એનું કોઈ કારણ મને કહો કે એમાં તમને શો દોષ જણાય છે?” તે કોઈ પણ દોષ જણાવી શક્યો નહિ અને તેણે કબૂલ કર્યું કે મારા રંગીન વસ્ત્રના જેવુંજ તમારું રંગીન વસ્ત્ર પણ તમને અનુકૂળ છે. મારા વસ્ત્રની પેઠે આ તમારું વસ્ત્ર પણ ટાલતડકાથી તમારું રક્ષણ કરે છે. બીજા રંગની માફક આ રંગ પણ સરસ છે. કોઈ પણ વસ્ત્ર જોશો, તો તેને કોઈ ને કોઈ રંગ હશેજ. કાળો રંગ હશે તો તે પણ એક રંગ છે; ધોળો પણ એક રંગ છે અને ગુલાબી પણ રંગ છે. વસ્ત્રને કોઈ પણ જાતનો રંગ તો હોય છેજ, રંગ વગર તે કોઈ શકેજ નહિ.

‘રામે’ તેને કહ્યું કે, તમે તમારા પ્રતિ, તેમજ તમારી આંખો અને કાન પ્રતિ દયાળુ થાઓ. તમે તમારી આંખોનો અને કાનનો ઉપયોગ કરો અને ત્યાર પછીજ તમે નિર્ણય ઉપર આવો. તમે બીજાઓએ કરેલા નિર્ણય પકડી બેસશો નહિ. તમે બીજાના અભિપ્રાયથી લેવાઈ જાઓ નહિ. બીજાના અભિપ્રાયોથી

લોકમા અનુભવાતો 'કુષ્ટ કામ' એવો નથી થતો પરંતુ કામ એટલે ભગવદ્વચનમાં મદ જે કામ તેનો અનુભવ ને દિવ્ય દેહવાન બદલે છે, લૌકિક કામની તો નિર્ગતિ થઈ જાય છે એમ શ્રીમદ્દે છે, ફરીને તેજ લૌકિક કામનો અનુભવ અલૌકિક દેહ ધર્મા પછી, ને પણ આનંદમય અનુભવે છતાં દરે એમ માનવું તદ્દન અયોગ્ય ગણાય. અનુભવથી-અનુભવથી ભિન્ન નહિ પણ તદ્દા આનંદમય જે કામ તેનો ભોગ અલૌકિક દેહવાન એવો કરે છે, એ માનવું વેદમુખ્ય જ. વળી જો અનુભવે પણ લૌકિક કામનો ભોગ થાય છે, એમ જો માન્યો તો મદાન વિરોધ આવશે. તે વિરોધ આ પ્રકારે ઉદભવે

અર્ચીન ગુરુમુખે એના મનોદ્વં વેદનાદનું શ્રવણ કર્યા પછી મ્તેગુણ મત્વગુણ અને તમોગુણ એના વખે ગુણોના મિશ્રબાનથી નવ પ્રમાણના અને નિર્ગુણ ગથીને ૧૦ મહાગ્ના નજીબનો અનુભવ નિશ્ચિતમાં પદ્મધર્મ, તેમના શ્વાક વ્રતમુદ્ગીઓ દાના અધનામાં આવી પડ્યા, પૂર્વ નો ભક્તિમાન હતો, જ્યાં કાલના પ્રતિ અધધી બાધાદને ભજનાનનો અનુભવ કર્યા વિના ભગવદ્વાયુત્તર રૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત થયા, આથી ભજનાનદરૂપ ઉત્તમ દ્વં નહિ મળતા મધુત્તરૂપ મધ્યમ દ્વં તેઓને મળ્યું આ પ્રમગને અતુલની શ્રીકૃષ્ણે મું કહે છે, અને તેનું હાર્દ શીવદ્વાગ્નિએ કેવું પ્રકટ કર્યું છે, તે અમજવા માટે મધુ શ્વાક અને તે હારના શીમુદોધિની આત્મ ઉત્તરમાં આવે છે —

અન્તર્ગૃહ્યતા કાશ્ચિદ્ ગોપ્યોલ્લઘ્વવિર્નિર્ગમા ।

કૃષ્ણ તદ્માવનાયુક્તા ધ્યયુર્મીલિતલોચના ॥

આ પ્રમાણે આજે ‘રામ’ પણ દુનિયાને કહે છે કે, જેવી રીતે વિદ્યાર્થીઓ પ્રોફેસરોના શબ્દો સાંભળે છે તેવીજ રીતે દુનિયાએ પણ ‘રામ’નાજ શબ્દો સાંભળવા. તમે કદાચ કહેશો કે આ શબ્દો આડંબરના છે; પણ હા, એ વખત હવે આવે છે કે જ્યારે.....X

સાન્તમાં અનન્ત એ આજ રાત્રિની ચર્ચાનો વિષય છે. જ્ઞાનને લોકપ્રિય કરવું એ દુર્ઘટ છે અને તેમાં પણ વળી તત્ત્વજ્ઞાનને લોકપ્રિય કરવું, એ તો ઘણુંજ દુર્ઘટ કામ છે. સોફ્ટિસના શબ્દો સંપૂર્ણ રીતે ખરા છે કે, “જ્ઞાન એ સદ્ગુણ છે.” અંતે આ એક એવો વિચાર છે કે જે આખી માનવ પ્રજા ઉપર સત્તા ભોગવશે. એજ જ્ઞાન છે કે જે મનુષ્ય-જાત ઉપર સત્તા ભોગવે છે. એ એજ જ્ઞાન છે કે જે કર્મમાં રૂપાંતર પામે છે. લોકોને બધું તૈયાર થયેલું જોઈએ છે, પણ તે તૈયાર થયેલું લાંબો વખત ટકતું નથી. ‘રામ’ તમને એવું જ્ઞાન આપે છે કે, જે તેમને કર્મની અનંત શક્તિમાં ફેરવી નાખશે. એને લોકપ્રિય કરવું એ મુશ્કેલ છે, તોપણ આ કઠિન અને અધરા વિષયને જેમ બને તેમ સરળ કરવા અમે બનતો પ્રયાસ કરીશું.

દુનિયામાં તમને જે નાનામાં નાની વસ્તુ જણાય તેનાથી આપણે પ્રથમ શરૂઆત કરીશું. એક ખસખસતો અથવા રાઈનો દાણો અથવા તમારી મરજીમાં આવે તેવું કંઈ પણ બીજ લો. આ બીજ ઘણુંજ નાનું છે. એને હથેળીમાં મૂકી મોં આગળ ધરો. આ બીજ શું છે, તે આપણે જરા તપાસીએ.

જમીનમાં આ બીજને વાવો. ઘણાજ થોડા વખતમાં તેમાંથી સુંદર પાનવાળો એક છોડ થશે અને અમુક સમયે એક બીજ આપણને હજારો બીજાં બીજ આપશે. આ આપણને મળેલાં હજારો બિયાં પાછાં વાવી દો અને તેમાંથી આપણને તેજ જાતનાં પાછાં લાખો બિયાં મળશે. વળી તમે પાછાં લાખોયે વાવી દો અને તેમાંથી પાછાં કરોડો બિયાં મળશે. આ શો ચમત્કાર? તે મૂળ બીજ કે જેનાથી આપણે શરૂઆત કરી હતી, તે હવે કયાં

X ‘રામ’ આ વખતે તદ્દન શાંત થઈ ગયા હતા અને એવા વિચારમાં ગરકાવ થઈ ગયા હતા કે, આખી દુનિયા જરૂરે એક વખત આધ્યાત્મિક જીવનના ઝરામાંથી વૃષ્ટિપર્વત પાન કરશે અને જે અંતિમ લક્ષ્યને ‘રામ’ દર્શાવી રહ્યા હતા, તેજ માનવજાતિનું નિર્માણ-સ્થાન બનશે.

કામ માનતા, અને મોક્ષ પામેતો એ પ્રભુ માથે લૌકિક કામનો
 યોગ કરે છે એમ માનતા, ઉપરના મિદ્ધાન સાથે વિશેષ પ્રાપ્ત થશે
 મારે તે માનવું થોડું નથી

સાકારના ઉત્તરનું પ્રત્યુત્તર કરીને એકદેલી આપે છે—

અલૌકિક દેહમાં અલૌકિક કામ

પ્રભુના નિમિત્ત દેહમાં બોધના માનવમાનો કામ માની લેતા
 ઉપરના વિનયો આની પડે છે, ના-એક બીજાને ભાર્ગ તે વિગ-
 ધાને અટકાવના લઈ રાખાય એમ છે. પ્રભુના નિમિત્ત દેહમાં પ્રાકૃત
 કામ છે એમ ન માનતા અપ્રાકૃત-અલૌકિક-કામ કે જેમ માનવું
 લૌકિક કામ કરીને આધારે નહે અને અલૌકિક કામ અલૌકિક
 નથીને આધારે નહે એમ માની લેતા કામના પ્રભુના વિશેષનું
 બીજા ગ્રેજી નહિ ગોપ-ગાર્યાઓને લૌકિક કામમંદિ દત્તી તેથી તેમનો
 પ્રતિપક્ષ થયો, અલૌકિક હાત તે નજ થાત એટલે આ ન્યનમાં
 જે સિદ્ધાંત ઉપદેશાયેલો છે, તેનો થોડો ખમ બાધ નહિ થાય અને
 પ્રત્યેક સંશય સખી જશે

એકદેશીનું આ મગાધાન પણ સાકારના અવ્યુ નહિ, તેથી
 એકદેશીના કેમનો પુન જનામ આપે છે

न चापकृतचिप्रहोऽप्याकृतः स इति वाच्यम् । स्वरूपातिरिक्तस्य
 तथाविधस्य तस्यप्रमिद्वे । न चैवमपि वक्तु शक्य नान्त्येव स इति ।
 तदनुકલक्रियाया मत्त्वादित्याशङ्क्य सपादयते ज्ञिया सर्वापीति—

પ્રભુથી ભિન્ન અલૌકિક કામ છેજ ક્યાં ?

‘અલૌકિક કામ’ જે દેવ તે તે પ્રભુના નિમિત્ત વિપ્રદમાં

પણ વિકાસની અનંત શક્તિ રહેલી છે ! આ લાખમી વખત ઉત્પન્ન થયેલા ખીજની અંદર પણ, મૂળ ખીજના જેવીજ અપરિમિત અનુદ્ભુત ઉત્પાદક શક્તિ રહેલી છે !

આ પ્રમાણે ખીજની અંદર રહેલી અનંતતા એજ એ ‘ખીજ’ શબ્દનો ખરો અર્થ છે, એ હવે આપણે જાણ્યું છે. આ અનંતતા જેવી મૂળ ખીજમાં પ્રથમ આપણે જોઈ હતી, તેવીને તેવીજ તે મૂળ ખીજમાંથી હજારમી વખત ઉત્પન્ન થયેલા ખીજમાં પણ કાયમ રહેલી આપણે જોઈએ છીએ અને કરોડમી વખત ઉત્પન્ન થયેલા ખીજમાં પણ તે તેવી ને તેવીજ કાયમ રહેશે. એ ઉપરથી હવે આપણે સમજી શકીએ છીએ કે, ખીજની અંદર રહેલું અનંત સામર્થ્ય અને અનંત ઉત્પાદન શક્તિ એ અવિકારી અને અવિનાશી છે, તે કદીયે નાશ પામતી નથી. ખીજનું બાહ્ય સ્વરૂપ નાશ પામશે, પણ તેનું આંતર સ્વરૂપ કદીયે નાશ પામતું નથી.

આ પ્રમાણે ખીજનો આત્મા કે જેને હું ખીજની અંદર રહેલી ખરી અનંતતા કહું છું, તે કદીયે નાશ પામતો નથી; તે કદીયે વિકાર પામતો નથી; તે ત્રિકાળમાં નિરંતર એકજ સ્વરૂપે વિદ્યમાન રહે છે.

આ પ્રમાણે આપણે જોઈએ છીએ કે, “ખીજ” એ વસ્તુનો ખરો અર્થ કે જેને હું ચૈતન્ય અથવા આત્મા કહું છું, તે કદીયે ક્ષીણ થતો કે વૃદ્ધિ પામતો નથી. સારાંશમાં ખીજનું ખરું સ્વરૂપ કાલે, આજે અને સર્વદા તેનું તેજ છે. તે અપરિમિત છે; તે અનંત છે; નાશની સાથે તેની અનંતતાનો નાશ થતો નથી. તે અવિનાશી છે; તે અવિકારી છે; તેની અંદર વૃદ્ધિ કે ક્ષય કંઈ પણ પરિવર્તન થતું નથી.

આ બધું કહેવામાં કંઈ પણ પુનરુક્તિ થતી હોય, તો ‘રામ’ ને તેને માટે ક્ષમા કરશો; કારણકે ‘રામ’ જાણે છે કે, પુનરુક્તિ એ કેટલીક વખતે જરૂરની છે.

જેને પ્રોટોજા અથવા પ્રોટોપ્લેઝમના નામથી અંગ્રેજીમાં ઓળખવામાં આવે છે, એવા આદ્યસૂક્ષ્મ જંતુઓ કેવી રીતે વિકાસ પામે છે, તે તમે જાણો છો ? ભૌતિકશાસ્ત્રીઓના કહેવા પ્રમાણે તે સૂક્ષ્મ જંતુઓ દ્વિધાકરણથી—તેના બળ્બે કડકા થવાથી વિકાસ પામે છે. આ દ્વિધાકરણ સ્વાભાવિક રીતેજ થાય છે. એવા એક

બન્ને બાબુએથી પાસમાં મપડાયા જેવું થતા થીવ' જામિ ઉપરેગ છે કે—

શ્રીરામિકા—ક્રિયા સર્વાપિ સૈવાત્ર પરં કામો ન વિચિતે ।
તાસાં કામસ્ય સમ્પૂર્ણિર્નિષ્કામેનેતિ તામ્તયા ॥

મગતો 'રસો યૈ સ' એનિ છુત્યા રસાત્મકત્વાદત્ર મગવતિ ક્રિયા સર્વાપિ સૈવ । યા રસશાસ્ત્રે રસાવિર્ભૂતિદેહતુલ્યેન પ્રસિદ્ધા નૃન્યવન્ધાદિ-રૂપા । રસસ્ય ચ સ્વક્રિયાયિવ્યક્તસ્યૈવ પ્રકટત્વાદ્ મગવાનપિ સ્વં રૂપં પ્રકટયિતું સ્વસ્ય રમાન્મતાં ન ઘોષયિતુમેવ છોટાં કરોતીતિ ક્રિયાપિ તથૈવત્પર્યઃ ।

આન્વયાર્થ—'આ લીનામાં ક્રિયા પશુ અર્થ છે, અને ને રમ-શાસ્ત્રમાં વળુંવેમી છે તેની તેજ છે, પરંતુ કમ નથી પ્રજાસુદરી-ઓના કામની પૂર્ણિ પશુ નિષ્કામથીજ કરી છે, કેમકે પ્રજાગેનાઓ આસૌકિક દેહવાસીજ છે'

સારપર્ય—કેઇ પશુ વિચારનો આગંભ કરતાં પહેલાં શ્રુતિ અને યુક્તિથી દૃઢ થયેલો સિદ્ધાંત હૃદયારૂઢ કરવો જોઈએ. શ્રુતિ-વેદ કહે છે કે, અક્ષરબ્રહ્મથી પર પરબ્રહ્મ, સદાનંદ, શુણ્ણાતીન, વક્ષુશુણ્ણયુક્ત પૂર્ણ પુરુષોત્તમ રસાત્મક છે. સર્વરમરૂપ તેજ પ્રભુ છે. ભગવાન્ રૂપ સર્વ રસરૂપ છે એથી રસશાસ્ત્રમાં રમના આવિર્ભાવમાં કારણરૂપ માનેલી નૃત્યગન્ધાદિ ક્રિયાઓ ભગવાનના હોય તેમા આશ્ચર્ય શું ? અર્થ પ્રભુ અર્વન્સાત્મક છે. પોતાની રસરૂપના પ્રકટ કયાગે થાય ? જ્યારે તે તે રમને પ્રકટ કરનારી

છે, ત્યારે શું તેની જોડે તેની અંદર રહેલી અનંત શક્તિ પણ અનેક ગણી થતી જાય છે? શું તેની સંખ્યા પણ વધતી જાય છે? ના, એ શક્તિ કે તેની સંખ્યા વધતીયે નથી અને ઘટતીયે નથી. આ દૃશ્ય શરીરની અંદર રહેલી તે સત્ય અનંત વસ્તુ તો કોઈ રીતે વિકારજ પામતી નથી. તે કોઈ રીતે વધતી પણ નથી અને ક્ષીણ પણ થતી નથી. તે તો સદા જેવી ને તેવીજ એકરસ-એક સ્વરૂપે જ સદાકાળ રહે છે.

એક દૃષ્ટાંત આપી વેદાંતની દૃષ્ટિએ આનો ખુલાસો કરીએ.

એક નાનું બાળક હતું, જેને પહેલાં કદી દર્પણ દેખાડવામાં આવ્યું નહોતું. તમે જાણો છો, કે હિંદુસ્તાનમાં નાના બાળકને કદી દર્પણ નથી દેખાડતા. એક દિવસે તે બાળક ઘૂંટણિયે ચાલી પોતાના પિતાના દીવાનખાનામાં ગયું. ત્યાં લીંતે ટેકવીને લોંચ ઉપર મૂકેલું એક દર્પણ હતું. બાળક તે દર્પણ પાસે જઈ પહોંચ્યું, એટલે જુઓ મન! તે દર્પણમાં એક નાના સરખા બાળકનો દેખાવ તેની નજરે પડે છે. બાળકે હમેશાં બાળકે તરફ વધારે ખેંચાય છે. તમારામાંથી કોઈને બાળક હોય, તો તેને તેડીને કોઈ વખત તમે તમારા મિત્રને ત્યાં જશો, તો તમે ત્યાં તમારા મિત્ર સાથે વાતચીત કરવા લાગશો, એટલામાં તો બાળક ઘરનાં બાળકો સાથે લાઇખંધી કરી લેશે. પેલા બાળકે પોતાના જેવડું એક બાળક તે દર્પણમાં જોયું, એટલે તરતજ તે દર્પણ તરફ ધસી ગયું. એમ થવાથી તરતજ દર્પણ માંહેનું બાળક પણ તે બહારના બાળક તરફ ધસી આવ્યું. બાળક તો બહુ રાજ થવા લાગ્યું કે, દર્પણનું બાળક મારું ભાઈજા છે અને મારી પેઠે તે પણ મને ચાહે છે. બાળકે પોતાનું નાક દર્પણને અડકાડ્યું, એટલે દર્પણ માંહેલા બાળકે પણ પોતાનું નાક સાસું ધર્યું. આવી રીતે એક-બીજાનાં નાક એકબીજા સાથે અડકાડવામાં આવ્યાં. ત્યાર પછી તેઓએ એકબીજાનો હોઠ એકબીજાના હોઠ સાથે અડકાડ્યો. વળી બાળકે પોતાના હાથ ચાટલા ઉપર મૂક્યા, એટલે દર્પણના બાળકે પણ જાણે હાથથી હાથ મેળવવા જતું હોય તેવી રીતે પોતાનો હાથ બહારના બાળક તરફ લંબાવ્યો; પણ તે બાળકે જેવો પોતાનો હાથ તે દર્પણ ઉપર મૂક્યો, કે તરતજ તે દર્પણ જમીન ઉપર પડ્યું અને ભાગીને બે કકડા થઈ ગયા. હવે પેલા બાળકને તેમાં એકના બદલામાં બે બાળકો જણાયાં. તેની માતા

અનં એવોત્તં શ્રીમદ્વાચાર્યઃ પચ્ચમાધ્યાયે 'રસાત્મકસ્તુ યઃ કામ'
 इत्यादि । रसात्मक इत्यनेन स्वस्वरूपात्मक उक्तः । स तु गूढ एव
 'स्त्रीभावत्वादिति तदुद्बोधार्थमेव नृत्यबन्धादिप्राकट्यमित्यर्थः ।

इसप्रकरणना भांगमा अध्यायमा श्रीवत्साधीश्वर उवाच ३ ३:

श्रीकारिका-रसात्मकस्तु यः कामः सोऽत्यन्त गूढ एव हि ।

अनं नाम्नं प्रवृत्तां हि तृतीयं भारत तथा ॥३॥

अनोऽत्र भगवांश्चकं नृत्य कारितवांस्तथा ।

सखिषु च यो लीनः स यथा वरकनां बनेत् ॥४॥

जलं वायुश्च सामग्री ध्रमात् शीतान्च जायते ।

अत्रैव लोके प्रकृत्यापिदैविकमुत्तमम् ॥५॥

कामात्म्यं सुखमुक्कटं कृष्णो મુઢકે ન ચાપર ॥

અક્ષરાર્થ — 'રસાત્મક કામ (નૌતિક કામથી વિવક્ષણ છે. એટલેજ નહિ પણ) અત્યંત ગૂઢ છે. (૧ સ્ત્રીભાવરૂપ હોવાથી ગૂઢ છે) તેનો ઉદ્બોધ થાય એ દેખી શકાય નૃત્યબંધાદિનું વર્ણન કરનાર તૃતીય-કામશાસ્ત્ર-અગત્યમુનિપ્રણીત-કામશાસ્ત્ર પ્રવૃત્ત થયું છે. એજ દેખી શકાય મહા મહાએ પથ આવીવામાં પોને નૃત્ય* કહ્યું અને

૧ આ ૧ ભગવદ્દેખાએ સૌન્દર્ય ચિત્રરંગ પ્રકટિત શ્રીનૃસિંહરાજક
 એ શ્લોકમાં નિર્દિષ્ટ શ્રીમદ્વાચાર્યનું અનુવર્તન કર્યું

*આ નૃત્ય તેજ ગમ નમડીવાળું નાગનમ્ય શ્રીવત્સભાનિ પોનેજ કહ્યું

સૂક્ષ્મ જંતુના શરીરના વિભાગ કરવાથી કંઈ તેની આંતર શક્તિ-
તેની આંતર વાસ્તવિક અનંતતા-તેનું આંતર ચૈતન્ય-તેનો અંત-
રાત્મા અથવા તમને થોડાં લાગે તે નામ તેને આપો, તેનો કોઈ
પણ રીતે વિભાગ થતો નથી. જ્યારે સૂક્ષ્મ જીવનાં શરીરોનો
વધારો કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે સૂક્ષ્મ જીવમાં રહેલી જે સત્ય
શક્તિ, જે સત્ય દિવ્યતા તેમાં કોઈ પણ જાતની વૃદ્ધિ થતી નથી;
તે તો તેમની તેમજ રહે છે. શક્તિ પેલા ખરા બાળકના સમાન
છે અને તે સૂક્ષ્મ જીવનાં શરીરો પેલા દર્પણના કકડા જેવાં છે.
જ્યારે તે સૂક્ષ્મ જીવનાં શરીરોના ભાગ, તેના પણ ભાગ અને
વળી તે ભાગના પણ ભાગ કરવામાં આવે છે, ત્યારે તેની અંદર
રહેલી જે અવિકારી અનંત શક્તિ છે, તે આ હજારો અને લાખો
શરીરોમાં એકસરખી રીતે આવિર્ભાવ પામતી ચાલે છે. તે પોતા-
નું પ્રતિબિંબ અને આભાસ પાડ્યા કરે છે; છતાં પોતે તો તેને
તેજ રહે છે. તે એકજ છે, તે દ્વૈત નથી, તે બહુ નથી, તે “एक-
मेवाद्वितीयं” છે. અહા ! કેવું પરમ આશ્ચર્ય ! અહો ! કેવો
આનંદ ! આ શરીરના ભાગ કરો, આ શરીરને છેદી નાખો અને
છતાં હું છેદાતો નથી ! હું મરતો નથી ! મારો સત્ય આત્મા,
મારું સત્ય રૂપ તો મરણ પામતુંજ નથી. આ શરીરને જલે આમ
ને આમ જીવતું બાળી નાખો, તમારી મરણમાં આવે તેમ તેનું
કરો, પણ તે આત્માને કોઈ જાતની આંધ આવતી નથી. તમારું
વાસ્તવ સ્વરૂપ-તમે પોતે અપરિમિત અને અનંત છો,
તેનો તમે સ્વાતુલ્ય કરો, તે તમે જાણો. જે ક્ષણે મનુષ્ય
પોતે પોતાનું સત્ય સ્વરૂપ જાણે છે, તેજ ક્ષણે તે નિર્બંધ થાય
છે. હરેક ભય-વિધન, હરેક વ્યાધિ એ સૌથી તે પર થાય છે, માટે
તેને જાણે અને તે રૂપ થાયો.

અહા ! આ કેવું આ આશ્ચર્ય છે કે તે એકજ અનંત શક્તિ
આ સર્વ શરીરોમાં, આ બધી દૃશ્ય વ્યક્તિઓમાં, આ બધી
દૃશ્ય આકૃતિઓમાં પ્રકાશે છે ! અહા ! તે હું છું. તે હું છું. તે
અનંત એવો હુંજ મહાન વક્તાઓનાં શરીરોમાં, મહાત્માઓનાં
તનમાં, તેમજ અધમ જંતુઓના દેહમાં આવિર્ભાવ પામું છું !
અહા કેવો આનંદ ! હું અપરિમિત શરીર નહિ, પણ અપરિમિત
અનંત આત્મા છું. આ સત્યનો અનુભવ કરો અને સ્વતંત્ર બનો.
આ કેવળ શબ્દોજ નથી. આ કેવળ કાદંબનિક વાતોજ નથી, પણ

एव सति भगवतो या काचिल्लीरा सा सर्वापे तत्तद्व्यामक स्वम्बर
पाविर्भावायेति मन्तव्यम् । अन्यथा पुरूपोत्तमस्य प्राकृतानुकरण
वाध्येत । वस्तुतस्तु न तत् प्राकृतानुकरण किन्तु तद्रसस्य विशिष्ट
रूपमेव तथेत्यर्थ ।

૧૧ી શ્રીમ પ્રભુચંદ્ર વૃન્દાવન સર્લા એના વિગણુમા એમજ
આતા કરે ૬ આપ લખે છે કે, 'પરિચય કરનારાગી તે નીનાજ
છે' પ્રભુ મર્નમરૂપ છે રમ અને પ્રમગ ॥ હાલથી તે તે અનુ
ચરૂપ આગખાન ॥ તે અરૂપનો પરિચય કરાવ ॥ તેની તેની
લીનાઓજ હોઈ શકે તેની તેની લીનાઓથી તે તે રમરૂપ અરૂપનો
પરિચય થઈ શકે માટે શ્રીગુરુમાર્ગ ॥ નીનાજ પરિચય કરનારાગી
છે એ ઉદ્દિત આતીત મુગ છે

પહેલા આપેની કાન્કિમા ધાનદાપ્રભ એમ ઉદ્દેશે ૮ કે,
'આ લીનામા ક્રિયા પણ મર્ન છે' આ રે ॥ એ મર્નપદ એક ગા
લતુ ગદ્ય ઘોનત રે છે ભગવાન ॥ બધી ક્રિયાઓ છે એમ
મર્ન ક્રિયાઓ ॥ ગાધાત એ નાસગમણ છે, અન્ય ગ્રામ નથી
લોકમા મધ પણ અગે મર્નમને ઉત્પન્ન કરનારી સર્વ ક્રિયા કદાપિ
દૃષ્ટિ થ નહિ થાય કોઈમા ગાધ એક હમે, તે કોઈમા ગાધ બીજી
દશે, પણ મર્ન ક્રિયાઓના આધાત તે માત્ર મનમથમનમથજ છે
આ તાત્પર્યજ એ ક્રિયાઓ ॥ આ તે ક્રિયાઓ જેમા છે એના
એના ગ્રામે નેન્દુ ॥ લોકથી વિનક્ષણના જતા ૬ મનમા અભિરૂપ
પણુ એના માટે થોડાવલો ૭ ૭ મયતા ॥ સિદ્ધિ માટે સર્વ
ક્રિયા પણ મનમથ છે એમ ગિદ થના માટે ઉદ્દેષ આપદૃષ્ટ

ટાંગવામાં આવે છે. ઘરનો માલિક તે ઘરમાં આવે છે અને ચારે બાજુએ તે પોતાને પ્રતિબિંબિત થયેલો જુએ છે.

એક વખત આવાજ કાચના ઘરમાં એક કૂતરો આવી ચડ્યો. તે ગૃહસ્થની જમણી બાજુએ એક કૂતરાનું લશ્કર આવતું હોય એમ તે કૂતરાને લાગ્યું. તમે જાણો છો કે કૂતરાઓ ઘણા ઝેરીલા હોય છે. તેઓ પોતાની નજીકમાં ખીબા કોઈ કૂતરાને દેખી કે ખમી શકતા નથી. જ્યારે આ કૂતરાએ તે ગૃહસ્થની જમણી બાજુ તરફ અનેક કૂતરાઓ આવતા જોયા, ત્યારે તે ત્યાંથી ડાબી બાજુ તરફ ફર્યો; પણ તે તરફ પણ ભીંતોમાં હજારો કાચ જડેલા હતા, તેથી ત્યાં પણ જાણે તે ગૃહસ્થને ફાડી ખાવા દોડ્યું આવતું હોય, એવું એક કૂતરાનું લશ્કર તેને જણાયું. તે ત્રીજી ભીંત તરફ ફર્યો, તો ત્યાં પણ કૂતરાઓ જોયા. ચોથી ભીંત તરફ પણ તેણે તેવું જ જોયું. તેણે ડાક બાંધી કરીને ઉપર જોયું તો જાણે આકાશમાંથી હજારો કૂતરાઓ આવતા હોય એમ જણાયું. તે કૂતરો આથી બહુ ભયભીત થઈ ગયો. તેણે ફક્ત મારી, એટલે આ બધા કૂતરાઓએ પણ ચારે તરફથી ફક્ત મારી. આ જોઈને તે ભસવા લાગ્યો એટલે ચારે બાજુના કૂતરાઓએ પણ ભસવા માંડ્યું. પોતાના તરફ બધા કૂતરાઓ મોં ફાડી રહ્યા હોય એમ તેને જણાયું. તેના ભસવાથી ચારે બાજુની ભીંતોમાંથી તેવો જ અવાજ ફરી વળ્યો. હવે તેણે બહુ ભયથી વ્યાકુળ થઈ જઈને કૂદવા માંડ્યું; ઘડીકમાં આમ અને ઘડીકમાં તેમ તેણે દોડાદોડ કરી મૂકી. અંતે તે ઝિચારો બહાવરો બની ત્યાં ને ત્યાં જ યાકીને મરણ પામ્યો !

આજ પ્રમાણે વેદાંત તમને કહે છે કે, આ દુનિયા એક મહાન કાચગૃહ છે અને આ બધાં શરીરો જુદી જુદી જાતના કાચો છે. જેવી રીતે પેલા કૂતરાએ ચારે બાજુની ભીંતોમાં પોતાને પ્રતિબિંબિત થયેલો જોયો, તેવી જ રીતે તમારો સત્ય આત્મા પણ ચારે તરફ પ્રતિબિંબિત થયેલો છે. ધરાધર એજ પ્રમાણે એક જ અપરિમિત આત્મા, એક જ અપરિમિત દિવ્ય સ્વરૂપ, એક જ અનન્ત શક્તિ આ સર્વ લિન લિન રૂપોમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે. આ એક જ અનન્ત ‘રામ’ સર્વ ભૂત પ્રાણીઓમાં પ્રતિબિંબિત થઈ રહ્યો છે. અજ્ઞાન લોકો પેલા કૂતરાની માફક આ દુનિયામાં આવે છે અને કહે છે કે, “પેલો માણસ મારો વિનાશ કર્યો, તે મને ઠાર મારી નાખ્યો.” આહા !! આ જગતમાં કેટલો બધો

નન્વેવિવિક્રિયાત્ત્વે ભગવતો લોક સા કામદસમાનાવિકરણા
 કષ્ટેત્યગ્રાપિ કામસિદ્ધૌ પૂર્વોક્તદૂષણાપાત ઇત્યાદ્યુઃ પરં કામ ઇતિ ।
 તન્તુ તા એવ ક્રિયાસ્તથાપિ ન દોષ । અન્યત્વાત્તાસામ્ । નહિ ભગ-
 વન્સ્વરૂપે આનન્દમાત્રેઽન્યદસ્તિ કિંચિત્, સ્વસ્વરૂપમેવ ભક્તમાવનુ-
 પલમ્ય તમા તમા ભવતીતિ સિદ્ધાન્તસ્ય 'વિનાનુવાદ ન ચ તન્મનોવિત'-
 મિત્યપ નિરૂપણાત્ । આસૈરપ્યર્થિરિતં 'આહ ચ તન્માત્ર'મિતિ ॥

પુનઃરાશય

ભગવાન મર્યાદાત્મક છે, તવા નેર નામય રસનો જાણી
 ના માટે તેરી તેરી રમગમ સીનાઓ કહે છે, એ જાણુ સુયોગ્ય છે
 અને માન્યજ છે, પણ એનો ક્રિયાઓ ભગવાનના છે એમ માનતા
 ભગવાનના લૌકિક કામ ગડવાનો નિશ્ચય કહેવો પડશે, કેમકે તેવી
 નૃસિંહાદિક ક્રિયાઓ સોઝે મા'નો ન્યા કામ હોય છે, લાગ જાનુ
 ભવાય છે કામ વિના તેરી ક્રિયાઓનો સંભવજ નથી તેવી
 ક્રિયાઓ પ્રભુના માનના, તેવો કામ પામ્ય પ્રભુમા છે, એમ માનો,
 અને તે માનતા પૂર્વે કહેવા ગેભો શરીને તૈયાર થઈને લીલાજ ગદજે

• • સમાધાન.

છિપગના મજબુત સમાધાન પૂર કાગિમામ જીમદાપ્રમુજએ
 કરેલુ છે આપ આજ્ઞા કરે છે, 'પન્તુ કામ નથી' યોકેમા જણાતી
 નૃસિંહિક ક્રિયા બાહે હો તો પણ દોષ નથી, કેમકે તે ક્રિયાઓ
 ઉત્પન્ન થતી નથી, લોકમા કામને લઈને તે ક્રિયાઓ ઉત્પન્ન થાય
 છે, પહેલા શરીરમા કામ પ્રવેશ કે ત્યાપછી ન મનોગના નથી

આ એક લાપણમાં તો માત્ર તેની રૂપરેખાજ આપી શકાય.

વેદાંત કહે છે કે, જેવી રીત ણીજ, સૂક્ષ્મ જીવ અને કાચના સંબંધમાં છે; તેવીજ રીત તમારા સંબંધમાં પણ છે. આદ્ય પુરુષ અને આદ્ય સ્ત્રીનું જોડું મૃત્યુ પામ્યું અને તેમાંથી-ધારો કે ખાયબલના આદમ અને ઇવ નામના જોડામાંથી-આ જગતની, સકળ માનવસૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ.

અહીં ફરીથી તમને વેદાંત કહે છે કે, આ દૃશ્ય પ્રપંચનું નાનાપણું એ તમારા ખરા આત્મસ્વરૂપમાં કંઈ પણ વૃદ્ધિ કે ન્યૂનતા કરી શકતું નથી. તમારી અંદર રહેલું તમારું સત્ય સ્વરૂપ તો અપરિમિત અને અનંત છે. બધી માનવજાત એક વખત નાશ પામે અને એકજ જોડું રહેવા પામે, તોપણ તેમાંથી કરોડોની વસ્તી થઈ જવાની. અપરિમિત, અનંત અને અનુદ્રુત શક્તિ મનુષ્યના પહેલા જોડામાં ગૂઢપણે રહેલી હતી, તેજ હાલ દરેકે-દરેક જોડામાં પણ વધઘટ થયા વગર જેવી ને તેવીજ રહેલી છે અને આ અપરિમિતતા, આ અનંતતા તેજ તમે છો. આ અપરિમિત શક્તિ, આ અપરિમિત ઉત્પાદક સામર્થ્ય તે તમેજ છો. વળી આ અનંત શક્તિ તમામ શરીરોમાં એકસરખીજ રહેલી છે. એ સર્વ શરીરોને કાચની માફક અનેક કરી શકાય, પણ તેમાં રહેલું સત્ય-મનુષ્ય, સત્ય-અનંતતા તો સદા એકજ રહેવાનાં. આ શરીર ઉપર લલે તમને અનુરાગ હોય, તમારી મરજીમાં આવે તેવું લલે તમે એને ગણો; પરંતુ આ શરીર તે તમે પોતે તો નથીજ. તમે તો તે અનંત શક્તિ છો કે જે અનંત શક્તિ એક અને અલેખ છે. તમે તો આજે, કાલે અને સર્વદા એકજ સ્વરૂપે છો. એક લોકપ્રસિદ્ધ દાખલાથી આને વધારે સ્પષ્ટ કરી શકાયો.

“ભાઈ તમે કોણ છો?” “હું ફલાણો ફલાણો છું.”
 “વારૂ, તમે મનુષ્ય નથી?” “વાહ! અલબત્ત, હું મનુષ્યજ છું.” “બહેન, તમે કોણ છો?” “હું ફલાણી છું.” “તમે મનુષ્ય નથી?” “વાહ! કેમ નહિ? હું મનુષ્ય પણ છું.” આવી રીતે કોઈ પણ માણસને પૂછો, તો તે કહે છે કે, “હું મનુષ્ય છું” પણ કોઈ મંદ બુદ્ધિવાળાને પૂછ્યો, તો એ કદી નહિ કહે કે, “હું મનુષ્ય છું.” તે તો એમજ કહેશે કે, “હું તો ફલાણો અથવા ફલાણી છું” પણ કદાચ તેને સમજાવવામાં આવે કે, વાહ! ”

નતુ, વશમન્યાત્વં, તલીલાનામિત્યાશક્કચ તદુપદાદ્યન્તિ
 કામોઽથ ન વિચિતે ઇતિ । એકે તદ્દેતુત્વેનાભિમતઃ કામોઽથ ન
 વિચિતે । પ્રમોરેવ તદ્દૂપત્ત્વાત્ । 'સાક્ષાન્મન્યથમન્યથ' ઇતિ શક્યાત્
 નહિ ભગવતો વિદ્યેદ્દે કામ । વિદ્યેદ્દે કામ ઇતિ તુ સુવચ્ચમ્ । એતેન
 હેત્વભાવેનાન્યતયા તત્તિક્રિયાણાં નિત્યત્વમલૌકિકત્વં સ્વરૂપાન્મકુતવ
 ચ સમર્થિતમ્ । એવંવિવલીલાકરણેઽપિ ભગવતો નિત્કામતવમ્પ્રાવૃત્તત્વં
 ચોક્તમ્ । અત એવ કામાભાવાદેવ ન લૌકિકકામુક્તવત્ સાપેક્ષતા
 ભગવતઃ પ્રત્યુત્ત માનશ્ચ ॥

પુનઃ સંપ્રાયોત્પત્તિ

ભગવત્પત્ની ક્રિયાઓ આજન્ય એ, એનું કામ નથી શું ? સાકમા
 ડરની ક્રિયા તો ઉત્પન્ન થતી એવે આપે એ, ભગવાનનાં પામુ શરીર
 લેવાથી તેમની ક્રિયા ઉત્પન્ન થતી નથી, નથી નથી ઉત્પન્નતી એ શું ?

સંભાધાન.

એ મગચ ઉત્પન્ન થતા તેનું ઉત્પન્ન શીગદાગ્નિ આપે છે,
 'પાનું કામ નથી' સાકમા તેની ક્રિયાઓનું કાલજન્ય કામ છે,
 આક્રિ એવો કામ નથી. તેવો કામ કોય અને જો ક્રિયા ઉત્પન્ન
 થાય તો તે ક્રિયા ઉત્પન્ન થયેલી ગંભીર પણ મધમા તેવો કામજ
 નથી, તો મધી તેવી ક્રિયા ઉત્પન્ન થયેલી એ અજ્ઞાન ? ભગવત્કા
 દાન નથી, પણ તુ અજ્ઞાન કામજ છે કેમકે 'પ્રભુ મહા ભ મગચ-
 મનુષ્ય એ' એમ શીશુક કહે છે કેમકે પણ પદ્મ કંનાર મોટિ-
 કંપનાવગમ પ્રભુ કે ત્યાં કેમકે નિમિત્ત કવો કે તેમ ક્રિયાના

બેસી પ્રતિતી કરશે કે, હું વિરાટ પુરુષ છું, અનંત શક્તિ છું, તો તમે તે સર્વ છો એમ તમને અનુભવ થશે. વિરાટ પુરુષ થવું એટલે હું વિરાટ છું, હું સર્વ છું, હું અવશ્ય છું, હું આશ્ચર્ય-વત્ છું એમ અનુભવવું. તમે બધા એક છો એમ માનો એટલે તત્કાળ તમે બધા એકજ-સાવ પામશો. સાધપણથી અને બાધ-પંથથી તમે પર થાઓ. એ ઉપાધિથી પર થયા કે તરતજ તમે આ સર્વની સાથે એકતા પામશો. આ કેવો મહાન વિચાર કે તમે બધા એક થાઓ છો ! તમે સમસ્ત જગત, વિશ્વ સાથે એક-રૂપ બનો છો !

હું જે આત્મા અગોચર તે, સજીવ છું વિશ્વ ગોચર આ; તપું છું અગ્નિમાં તે જે, પ્રંકાશું ભાતુ ને શશિમાં. ૧
થહો ને તારલાઓ આ, કરું ચળકાટ રહી તેમાં; વહું છું વાયુની સાથે, અને ઉછળું તરંગોમાં. ૨
ધરીને જન્મ બાળકનો, રમું છું માતને ખેળે; અને હું વૃદ્ધ થઇ આણું, જરી તરી દંડને ટેકે. ૩
અહીં હું ભૂંગ થઈ ગુળું, અને તહીં સિંહ થઈ ગળું; તરું છું મસ્ત થઇ જળમાં, વળી આ વૃક્ષ થઇ ઝૂલું. ૪
લીલી હરિયાળી થઇ ઉશું, ઉડું શુક લોહિતાક્ષી થઇ; ઝખૂકે વીજળી ગભે, ચહું એવાં હું વાદળ થઇ. ૫
અને આ હું ઋતુ સર્વે, સમુદ્રો હુંજ ઉછળતા; રકુરે, લય યાચ, દેખાએ, ચરાચર વિશ્વ મારામાં. ૬

(ઉપનિષદ, સર એડ્વિન આર્નોલ્ડના અંગ્રેજી ભાષાંતર ઉપરથી.)

તમે અપરિમિત છો, તમે તે અનંત શક્તિ છો અને તે અનંત શક્તિએજ આ સર્વ કલ્પિત અને મિથ્યા શરીરો રચ્યાં છે. તમેજ કાયતા ગૃહની પેઠે આ સમસ્ત વિશ્વને સજીવું છે. આ અનંત પ્રહાંડમાં સર્વજ બ્યાપી રહેલ અનંત શક્તિરૂપ પરમાત્મા તે તમે થોતો છો.

ૐ !

ૐ !!

ૐ !!!

દૈન્ય'મિત્યત્ર તથા નિરૂપણાત્ । લોકાનાં તુ મહારાજલીલાનુકરણે
વાલાનાં તદ્ભિમાન ઇવ સરસનાભિમાનમાત્રમિતિ નિર્ગર્વ' ।

ગીતગોવિંદમા કહ્યા પ્રમાણે લૌકિક રાગિમાં ગમણ કરતાં
પ્રભુએ જે અપેક્ષા ગતાવેલી છે, તે સ્થળે એમજ સમજવું કે તે
રામસ્વરૂપ તેવું કાંઈક વિવક્ષણુ છે. જેમ કે ગીતગોવિંદના કર્તા જય-
દેવજી તે સ્વરૂપ કહે છે —

વિકિરતિ મુહુઃ શ્વાસનાશાઃ પુરો મુહુરીક્ષતે
પ્રવિશતિ મુહુઃ કુન્નં ગુહ્નન્મુહુર્ગંધુ તામ્યતિ ॥
રચયતિ મુહુઃ શય્યાં પર્વાકુલં મુહુરીક્ષતે
મદનકદનકલાન્તઃ કાન્તે પ્રિયમ્ભવ વર્તતે ॥

ગીતગોવિન્દ. સ, ૧

‘લૌકિક લૌકિક’ એમ કહેવામા આવે છે, પરંતુ તેનો ભાવાર્થ
જો સેવાનો છે એ કાંઈ ગણવું નથી. લૌકિક એટલે લોકમા કહે-
વાતું હોય ને, નહિ કે લોકમા જે મિદ્ધ છે તે લૌકિક. લોકમાજ
સિદ્ધ હોય તે તો પ્રભુમા હોયજ નહિ, પરંતુ લોકમા જે કાંઈ
કહેવાતું હોય અને તેથી લૌકિક ઠરી ગયેવું હોય, તેવું લૌકિક
પ્રભુમાં દોષ શકે. જેમ કે અમાત્ર લૌકિક કહેવાય છે, પણ ને
લોકમા મિદ્ધ નથી, કેમકે લોકમાં સ્મજ નથી. લોકમા રમ સિદ્ધ
હોય તો તે પ્રભુમા ગણાય નહિ. જેમ લોકમા શરીર પંચમહાબુદ્ધનું મિદ્ધ
છે, પણ તે પ્રભુમા મનાય નહિ પણ આનંદનું શરીર લોકવેદમાં
કહેવાય છે, પણ લોકમા નથી, તો તેવો દેહ પ્રભુમાં મનાય પણ

રૂપજ લાસે છે; પરંતુ અનુભવ કરીને, અર્થ સમજીને કે વર્તનમાં મૂકીને ના બોલી શકે, તોપણ તેનો ઉચ્ચાર કરવાનું છોડી ન દેશો; કારણકે તેની પણ અસર તો જરૂર થાય છે.

કેટલીક ચીજો એવી છે કે જેનું માત્ર નામ દેવાથી પણ મોંમાં પાણી છૂટે છે અને ખાવાથી તેની સંપૂર્ણ અસર થાય છે, તેમ માત્ર “ઓમ”નો ઉચ્ચાર પણ અસર કરે છે. જો તમે ત્રણે પ્રકારે તેનો ઉચ્ચાર કરશો, તો તે સંપૂર્ણ અસર કરશે. શરૂઆતમાં કઠણ તેની અસર નહિ જણાય; પરંતુ અંતે તો રૂળ મળે છેજ.

ઉદક-સ્થિતિશાસ્ત્રનો એવો નિયમ છે કે, તળિયે ડાટાવાળી ટાંકીમાં પાણી વધારે ને વધારે ઉમેરતા જઈએ, તેમ ઉપરથી દબાણ વધતું જાય છે; એ નિયમ પ્રમાણે આપણે ગણી શકીએ છીએ કે તળિયાનો ડાટો બહાર કાઢી નાખવાને કેટલું દબાણ કરવું જોઈએ. જો તે પ્રમાણે આપણે “ઓમ” ને શરીરરૂપી ટાંકીમાં રેડયે જઈએ, તો ક્યારે કેટલું દબાણ થશે, તે પણ જાણી શકાય; પરંતુ તે દબાણનો આવિર્ભાવ લોકોની જાણમાં આવે તે એક જુદી વાત છે ને તે દબાણનો ઉદ્ભવ થવો તે એક જુદી વાત છે; છતાં એક વખત એવો આવશેજ કે દબાણ એટલું બધું વધી જશે કે તળિયેથી ડાટો નીકળી જઈ ટાંકીમાંથી પાણી બહાર વહેવા માંડશેજ. અમુક સમય સુધી બહાર અસર નહિ જણાય, પણ અંદર તો અસર થતી જાય છે.

‘રામ’ જ્યારે જાળક હતો, ત્યારે બીજાં જાળકો સાથે અનાજના દાણા લઈ વાડીમાં વાવતો, તેને પાણી પાતો ને ઉપર માટી ઢાંકી દેતો. આમ રમતમાં અમે એટલા તો ઉત્સુક થતા કે જમવાનું પણ ભૂલી જતા. દાણામાંથી શું નીકળશે ને તે ક્યારે ઊગી નીકળશે, તે જોવા અમે ઘણા અધીરા બની જતા; હંમણાં ફણગો ફૂટી નીકળશે, પાંચ મિનિટ પછી ફૂટશે, એમ ઉત્સુક બની તે જગ્યાએથી લેશ માત્ર પણ ખસતા નહિ. કારણ? અમારી ગેર-હાજરીમાંજ ફણગા ફૂટે તો? પછી નીચા પડીને જોતા કે, કાંઈ બહાર જણાય છે? પણ કાંઈ જણાતું નહિ! છેવટે નિરાશ થઈ માટી કાઢી નાખીને જોતા કે કાંઈ ફેર પડ્યો છે? છતાં પણ કાંઈ જણાતું નહિ. વળી વધારે માટી કાઢી નાખતા, પણ કશું ઊગવા માંડેલું જણાતું નહિ. દાણા એમના એમજ રહેતા; માટે તમે પણ

પ્રભુ એટલા મોટેજ એનું અનુકરણ કરે છે, અને નિર્દોષ કરે છે
 શ્રીઓની પણ તેવીજ દુષ્ટતા બતાવે છે, આ ઉપરથી એટલેજ
 સાર થયાનો કે જે કાર્ષ સાકમા રમ કરેવાય છે, ને એટલા મિદ્ધ
 નથી, માત્ર અનો આવામ દેખાય છે. એટલું જ નહીં પદ્મિપૂર્ણ
 ને માત્ર મદનદંડ પ્રવુજ છે, હના એકમા રમતું અભિગાન રહેતું
 હોય તો આટલા પૂરતુંજ છે. જેમ આધારણ આગમે અંકર અંકર
 રમતી વેળાએ કોઈ રાજ બને છે, કોઈ પ્રધાન બને છે, કોઈ
 મિત્રાણનો વેગ લાજને કે, તેમા રાજ બનેનો પોતે રાજ હોવાનો
 કાર્ષ ગમે છે અને ગજનીવાનું અનુકરણ-દુકમ કરવા વગેરે કર
 છે, તેમજ કોઈ પણ તે નિયોક્તના નામક એક પ્રવુની સમય
 લીવાનું અનુકરણ કરીને પોતાને રમમા હજારજ થયાનું માની બેમે
 છે. પરંતુ તેમનું ને માત્રનું માનવના દષ્ટાન્તર જે ઉપદ્રામમાન
 નમજ એક દષ્ટિએ દયાજનક છે મર્વ જમત તે આત્મક મનમથ-
 મનમથ નહનંદની લીવાનું અનુકરણ કરે છે, મલુ કાંઈ લૌકિક
 ક્રિયાનું અનુકરણ કરતા નથી, પરંતુ સમય લીવા કરીને લૌકિક
 કામીઓની દીનતા તેમ તેવી શ્રીઓની દુષ્ટતાજ જણાવે છે, અને
 તેઓની તેમથી આમકિત બીડી જાય, તેમજ તેમનું મરમપણાનું
 અભિગાન કમી થાય, મોજ સમય રાસ પ્રકટ કરે છે, એજ
 મિદ્ધાતો નિરમજિરપ મદાસિહાંત ૪

મનુ મસાર્નાં તુ કામસત્ત્વેન મન્નામન્વં પ્રાજ્ઞતત્ત્વ ચ દુષ્પરિહ-
 મિતિ તત્સમ્યન્થેન મમવતો લીલાયાશ્ચ તયાત્ત્વ સિધ્ધ્યેન્દિત્યાશક્કયાદુઃ
 તાસાં કામસ્યેતિ । તાસાં સ્વામિનીનાં ચ નામઃ સોઽપિ સ્વરૂપાત્મક
 એવ, ન લૌકિક । યતો નિષ્કામેતાધેયનામન્થેન કામામાવવતા

સરખી રીતે આવિર્ભાવ પામે છે. એ આત્મા કદીયે વિકાર પામતો નથી, તે હંમેશાં પૂર્ણ છે. આત્માને સૂક્ષ્મ શરીર સમજતા હો, તો તે અનેક જન્મો ધરે છે ને અંતે અમુક સ્થિતિમાં આવ્યા પછી તેનો મોક્ષ થાય છે; પરંતુ જો તમે આજ જન્મમાં મોક્ષ પામવા વિષે ધ્યાન આપો, તો આ જન્મમાં પણ મુક્ત થઈ શકો તેમ છો ને ફરી જન્મવાની કશી આવશ્યકતા રહેતી નથી.

મૃત્યુ શું છે? માત્ર શરીરનું પડી જવું. એક પાત્રમાંથી બીજા પાત્રમાં પાણી રેડવું તેનું જ નામ મૃત્યુ. સૂક્ષ્મ શરીરનું પુનર્જન્મ પામે છે, સૂક્ષ્મ શરીરનું બીજું સૂક્ષ્મ શરીર ધારણ કરે છે ને આત્મા સૂર્યના પ્રતિબિંબની જેમ તેમાં પણ દેખાય છે. આત્મા કાંઈ તેથી પુનર્જન્મ પામતો નથી. સૂર્ય હંમેશાં બરાબર રીતે પ્રકાશે છે; પરંતુ તેનું પાણીમાં પડેલું પ્રતિબિંબ કાંઈ સદા પ્રકાશવાળું હોતું નથી. પાણી જ્યારે જડરૂપે એટલે કે બરફરૂપે હોય છે, ત્યારે સૂર્યનું પ્રતિબિંબ તેમાં બરાબર પડતું નથી; તેજ પ્રમાણે વરણરૂપે હોય છે તે સમયે પણ પ્રતિબિંબ બરાબર પડતું નથી. જ્યારે પ્રવાહી રૂપમાં પાણી હોય છે, ત્યારેજ સૂર્યનું પ્રતિબિંબ બરાબર પડે છે. માટીનાં પાત્રો એટલે કે આપણાં જડ શરીરો વનસ્પતિના રૂપમાં અને પ્રાણીઓના તથા મનુષ્યોના રૂપમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. સૂક્ષ્મ શરીર પણ એક સમયે જડરૂપમાં હોય છે અને તે સમયે આત્માનું પ્રતિબિંબ તેમાં પડતું નથી. વૃક્ષો ને વેલાઓ તથા બીજાં પ્રાણીઓ જન્મે છે, વધે છે, ઉત્કર્ષ પામે છે; પણ તેમને “પોતે શું કરે છે” તે વિષે વિચાર કે જ્ઞાન હોતું નથી, માત્ર સ્વાભાવિક રીતેજ તેમની પ્રગતિ થયે જાય છે. આત્માના પ્રભાવથીજ માત્ર તેઓ આગળ વધે છે. “હું આમ કહું છું, ને મેં આમ કહ્યું” એ વિચાર તેમનામાં હોતો નથી.

પ્રગુ એટલા મારેજ એનું અનુગ્રહ કે છે, અને નિર્ભય છે છે
 સીઓની પણ તેવીજ દુષ્ટતા જતાવે છે, આ ઉપરાંત એટલેજ
 માન લેવાનો કે જે કાર્ય સાકમા ગમ કહેનાય છે, તે લોકમા મિદ્ધ
 નથી, માત્ર અને આજામ દેખાય છે એમ્બુ ૮ ૨ ૧૧ પન્નિપુ
 ને માત્ર મદાનદ પ્રગુજ છે, કદા લોકમા ગમ અભિગાન નેતુ
 નેય તો આટલા પૂરુજ છે. કેમ મામાગા આગમે ગદ્ય અદર
 અતી વેળાએ કાંઈ ગમ જને છે, કાંઈ પ્રધાન બને છે, કાંઈ
 મિપાકનો વેશ બજવે ક, તેમા સત્ત બનેયો પોતે ગમ હ નાનો
 કાંકો ગમે છે અને ગમ્બીરાનુ અનુકરણ-લુકમ કદા ગમે ક
 છે, તેમજ કોકો પણ તે નિગોકના નાયક ગમે પ્રવૃત્તી અમય
 લીલાનુ અનકરણ કરીને પોતાને અમા કમાદ્ય ગયાનું માની ભેગે
 છે । પન્નુ તેમનુ ને ગમનુ મામાના દષ્ટાન ૧૧ પે ઉદાસમા ।
 ગમજ એ દષ્ટિએ દયાજન છે ગમ જગત તે ગાતાક ગમય
 ગમય નદનદની લીલાનુ અનકરણ કરે છે, પન્નુ કાંઈ લૌકિક
 ક્રિયાનુ અનુકરણ કરતા નથી, પન્નુ રસમય લીલા કરીને લૌકિક
 કામીઆ ૧૧ લીનત તેમ લની સીઓની દુષ્ટતાજ જણાવે છે, અને
 તેઓની તેમાથી આગકિત બીધી બધ, તેમજ તેમનું અરમપમ્પાનું
 ગમિગાન કમી થાય, મારેજ અમય સરપ પ્રમ્ત કર છે, એજ
 નિદાનનો નિરોધકિત મદામિદાંત ।

૧૦૦, નનુ મત્તાનાં તુ કામસત્ત્વન મદામવ પ્રાકનર્થ ન દુષ્ટરિત્ત
 મિતિ તત્સમ્યન્ધેન મગવતો લીલાચાશ્ચ તયાત્ત સિધ્યેદિત્યાદિત્યાદુ
 તાસાં કામસ્યેતિ । તાસાં સ્વામનોના ય કામ સોડપિ સ્વરૂપાત્મક
 એવ, ન લૌકિક । યનો નિર્વામેનાપ્રેરનામગ્ધેન રામામાવવના

રચી, ઉપદેશો આપી, જનસેવા નહિ કરતો હોય; છતાં મૃત્યુ પછી તો તે જગતની સેવા અવશ્ય કરે છે; કારણકે તેનું સૂક્ષ્મ શરીર લોકોના લલા માટે સર્વવ્યાપી થઈ જાય છે. બાદશાહોના ભંડારની તેને દરકાર હોતી નથી. પુસ્તકો કે શાસ્ત્રો તેને વધારે કાંઈ શીખવતાં નથી. જ્યાંસુધી જીવતો હોય છે, ત્યાંસુધી તે પોતાના પવિત્ર દર્શનથી પવિત્રતા ને સુખ પાથરે છે ને મૃત્યુ પછી સમસ્ત જગતનું કલ્યાણ કરે છે.

સૂર્યના તાપથી હવા પાતળી થાય છે ને જીંચે ચડે છે, ને જે જગ્યાએથી હવા જીંચે ચડે છે, તે સ્થાન ખાલી પડે છે. એ ખાલી સ્થાનમાં આબુખાબુની હવા આવીને ભરાય છે. પૂર્ણ પુરુષ જેને કોઈ પણ જાતની સ્વાર્થી ઇચ્છાઓ નથી, તે પુનર્જન્મ પામતો નથી. મૃત્યુ સમયે આત્મા જ્ઞાનરૂપી અમૃત પીધાથી વિશ્વમાં પોતાની જગ્યા છોડી દે છે ને પાતળી હવાની પેઠે આ જગતથી ઉપરના જગતમાં ચાલ્યો જાય છે. તેની જગ્યા ખાલી પડવાથી એની પાસેના ખીલઓ, એટલે તેનાથી સહેજ ઊતરતી પંક્તિના લોકો ધસી આવી એની જગ્યા ભરી દે છે; તેમ તેથી પણ ઊતરતી પંક્તિના તેમની ઉપરની પંક્તિવાળાઓની જગ્યામાં જાય છે; આ પ્રમાણે આખું જગત ભિન્નભિન્ન થતું જાય છે. આના જેવો ખીલે કયો ખરો સુધારક હોઈ શકે? બોલ્યા-ચાલ્યા વિના તે જગતનો ઉદ્ધાર કયો જાય છે. આકિંમિડિઝ કહે-તો કે, “જો મને જગતનું મધ્યગિંદુ મળે, તો હું આખા વિશ્વને હલાવી મૂકું.” પણ તેમ તે ન કરી શક્યો; પરંતુ વેદાંત કહે છે કે, તમે પોતેજ તમારું મધ્યગિંદુ છો. તેને બરાબર સમજો ને ઓળખો એટલે આખું વિશ્વ હલમલી ઊઠશે.

હવે જો બોલ મિથ્યાભાસ વિષે કહીશું. પાણીવાળા પાત્રમાંજ સૂર્યનું પ્રતિબિંબ પડે છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર વગેરે શાસ્ત્રો સાબિત કરે છે કે, આ મિથ્યાભાસ છે. પ્રકાશ માત્ર બાહ્યનો છે ને પ્રતિબિંબ પ્રકાશના પરિવર્તનથીજ પડે છે. પ્રતિબિંબ એ આપણું પોતાનુંજ અનુમાન છે. ઈંદ્રિયોનો ખોટો ખેલ છે. પાણીમાં એવું કાંઈ છેજ નહિ. આ પ્રતિબિંબ પાણીના હલનચલનથી હાલતું-ચાલતું આપણને જણાય છે.

આપણા માથાના વાળ ને શરીરમાંનું લોહી કોણ ઉત્પન્ન કરે
રા. ૩૪

કામ નથી રહેતો. તેવા કામથી રહિત સર્વોત્તમભાવવડે કામની પૂર્તિ થઈ ગયેલી છે. લીલપર્ષદે, જેમ કામ્યાદિની પ્રતિમામાં-મૂર્તિમાં સર્વ-વસ્તુપત્ની સ્થિતિ થવાથી મૂર્તિ લગવદ્રુપ થઈ જાય છે, તેમ સ્વરૂપાત્મકામ, સાક્ષાત્ પ્રબુદ્ધકામ, તે વ્રજમકનોનાં રહેવો હોવામાં મજસીમાંની પામુ ભગવદ્રુપ થઈ ગયેલા અમજના. એથીજ ન્યાયિનીઓ પામુ રક્ષનાયકની પેઠે ઔદીકિક દેદવ.ળાં તથા નિષ્કામ થઈ ગયેલા દેવાથી તેમની સાથે રમવાથી લેણ પણ હોઈ લીલામાં અને સ્વરૂપમાં આવેલા નથી, તેમજ લીલાની દિવ્યતા આખરે રામવામ રહે છે, માટે સ્વરૂપમાં અને લીલામાં પ્રાકૃતત્તાની ભેદ લાગવી નહિ. એવા પીળાં પણ અનેક કારણો છે. વ્રજમકનો ત્યારે વેણુનાદથી આકર્ષકને પ્રભુના મણિધિમાં આવ્યાં ત્યારે પહેલાં પ્રભુએ તેમને ચાતુરીથી ભણેલાં વચ્ચે વડે ગુંગરાડામાં નાખ્યા, પણ એમને કીકિક કામને ગંધ સ્વરૂપે પણ નહિ દેવાથી ભક્તિભક્ત ઉપર આશરે રાખીને પ્રભુને પ્રભુનર આપે છે, તેમા પહેલાજ પશ્ચોક્કમાં પોતાના હૃદયનો મર્વ ભાવ પ્રકટ છે.

૧. કામની સ્વમયાદા વિચારકોને આ યોક્તિનું પૂરું પૂરું સ્વરૂપ નજરમાં રહેતું નથી. તેઓને કહી ખાડામાં પડવાની ધામની રહતી નથી પણ વિચારના વમળમાં રળીખા માગના મારના શીશુનાં છાંછનાજ ગળદેમાં કદૃતિ નેત્ર વિનાના પદ્મિ અદિર્ભુજના અમરમય નામના મોટા ભયંકર ખાડામાં પડી જાય છે, અને તેનું અંતઃકરણ પરવશ બનીને પરમીય નુજને ઉપદેશનું પણ તેના સ્મરણમાં રહેતું નથી, એટલે તેમને ખાડામાંથી બહાર બેઠી કાઢનાર કોઈ મલત્તુ નથી.

આત્મસાક્ષાત્કાર કરવાનો વિધિ

વેદાંતના દષ્ટિબિંદુથી ચિત્તને ધ્યાનપરાયણ કરવા માટે “આત્મા એ સૂર્યનો પણ સૂર્ય છે ને પ્રકાશનો પણ પ્રકાશ છે.” એમ અનુભવ કરવો જોઈએ. અંતઃકરણ અને દેહની પાર જઈ આ સ્થિતિમાં આવશો, એટલે અખિલ પ્રદ્યાંક મેઘમંડળ માફક વીખરાઈ જશે. સર્વત્ર પ્રણવ મંત્રનુંજ અસ્તિત્વ અનુભવાશે. સર્વ પ્રકૃતિ દાસ થઈ હાજર થશે.

ઠીક પડે તો બે ઘડી રાત્રિ રહે એટલે ઊઠો; પવિત્ર થાઓ અને બાલસૂર્ય તરફ દષ્ટિ રાખી બેસો; સૂર્યની આસપાસ ફરી વળતા પ્રકાશ તરફ નજર રાખો. સુંદર ને મનોહર પ્રકાશ મનને ઉત્તેજિત કરી, ઊર્ધ્વગામી કરશે ને આહ્લાદ થતાંવારજ તમારી મરણ પ્રમાણે ઉચ્ચ વિચારોમાં, ઉચ્ચ ભૂમિમાં રમણ કરશે.

ગિદલીદંડા રમતી વળતે ગિદલીને જમીનથી બે છેડા ઊંચા રાખીને મૂકીએ છીએ ને જેવો ટોડલો મારીએ છીએ કે તે હવામાં જાયે જીડીને ખૂણ દૂર જઈ પડે છે. આમાં બે વાનાં થાય છે. એક તો તેને પહેલી જાયે ચડાવીએ છીએ ને પછી જોરથી દંડો મારીએ છીએ; તેજ પ્રમાણે મનને ઊર્ધ્વગામી કરવા-ઈશ્વર તરફ વાળવા પહેલાં તેને સહજ ઉચ્ચ કરવું પડે છે ને પછી જોરથી દિવ્ય વાતાવરણમાં ફેસ્વવું પડે છે.

આનંદજનક વાતાવરણ અને સૃષ્ટિસૌંદર્યનાં દર્શનો પણ દેટલીક વખત મનને ઊર્ધ્વમાર્ગે લઈ લય છે ને પછી તેને જાયે ને જાયે લઈ જવાનું મુગમ થઈ પડે છે; માટે શાંત સમય, એકાંત, સુંદર દેખાવ વગેરેનો ઉપયોગ ખરાબર સ્વાભાવિક રીતે કરવો. પ્રાતઃસમયે પક્ષીઓનો કિલકિલાટ, મંદ, મધુર વહેતી ગુલાબી હવા અને મનોહર પ્રકાશથી મન આનંદ પામે છે. મનને દિવ્ય ભૂમિકામાં લઈ જવા સારૂ, ઈશ્વરાલિમુખ વૃત્તિ થવા માટે સૂર્યો-

હવેમાં મહાપ્રોપક મલાય છે, તેમ આપ પણ અમને નહિ જામે
 તો તેવુંજ મહાપ્રો અમે આપને ત્યજતા નથી, તો આપ પણ
 ગામને છોડો નહિ. જેમ આદિપુરુષ દેવ સર્વને બાળે છે, તેમ આપ
 અમને બાળે દેવનું બાળન કાષ્ઠ વ્યભિચારગ્રસ્ત નજ કહેવાય
 જેમ મુમુક્ષુએને ભગવાન બાળે છે, પોતાના તરીકે તેનો અંગીકાર
 કરે છે, આત્મદનું દાન કરે છે, તેમ અમાનું બાળન આપે કમવુંજ
 જોઈએ."

કેવળના મીત્રજાંગનાઓનાં વાક્યો વાંચ્યા પછી કામતી સુગ
 જાણાય છે ખરી ? આશ્વાસન વિગતે કમે કે જે કામિની દેવ
 તે આવા વચ્ચે જોતો ? શૈક્ષિક અનુભવ તમને એ ખ્યાલ જિખરે
 છે ? કામના અનિવાર્ય તાપથી તપેલી ઓછો આપણાં જ્ઞાની ભક્તોના
 પણ હૃદયમાં નહિ ઉદ્ભવતા ઉત્તમોત્તમ રસથી હલકાતા જાતો
 પ્રકટ કરવા શકિતમતી બને એમ માનવા સ્પષ્ટ બને છે ? સર્વથા
 નહિ, એવો આનંદ ધ્યાન થાય છે. જેની ભાવના ઉકેલોતી છે,
 તેનીજ પ્રભુની છે. જેમ વ્રજભક્તોમાં કામનો અસ પશુ નથી,
 તેમજ પ્રભુમાં નથી, તેજ પ્રભુની નિરપેક્ષતા મિલે કરી આપે કરે.

જ્યેષ્ઠક્રમના ત્રિતીય અધ્યાયમાં ભગવાનની જે સાપેક્ષતા
 જનાવાદ છે, તે જો બિન્નજ છે મર્મ બકતોને નૈવશ્યાચ્ચમ પ્રમ
 થના પ્રભુ નિરોદ્ધિત થયા અને તે મર્યાદા રહિત એવા મુખ્ય સ્વામિ-
 નીકરને સાથે વધુ ગણા અને તેમજ જે કહ્યું તે પ્રગણે થોડે નથી
 કહ્યું પણ ખરું, એ બધી અપેક્ષા ઓરજ ભાવનું સ્વયન કરે છે.
 તે વખતે જેમ ભગવાનમાં અપેક્ષા છે, તેમ સ્વામિનીભાવમાં વિરહ-
 રમનું પ્રાકટ્ય થયા પછી તેવી સાપેક્ષતા પ્રકટે, અને તેમ થવામાં
 તે ધર્મના આદિર્ભાવક ભગવાનની સાપેક્ષતા છે.

પોતેજ અચળ અનાદ્યનંત છે.” એમ પૂર્ણ દૃઢતાથી તે માને છે ને અનુભવે છે. સર્વ આવિર્ભાવો પોતાનીજ આજ્ઞાથી, પોતાનાજ અસ્તિત્વથી થાય છે; બલકે પોતેજ તે સર્વ છે એમ તે સમજે છે. જગતમાં વનસ્પતિ જિજે છે અને પ્રાણીઓ શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે, તે બધાનું કારણ હું પોતેજ છું. સર્વ દેવો, ગ્રહમંડળ, સૂર્ય વગેરે અખિલ બ્રહ્માંડ માણેજ રૂપ છે—મારામાંજ જીવે છે; એમ તેની દૃઢ માન્યતા હોય છે.

આપણે માનીએ છીએ કે, તેજ વિના—પ્રકાશ વિના આપણે કંઈંજ જોઈ શકીએ નહિ; ત્યારે આપણે સ્વપ્નામાં કયા પ્રકાશથી વસ્તુઓ જોઈ શકીએ છીએ? આપણા પોતાનાજ તેજથી—આત્માનાજ પ્રકાશથી આપણે તે જોઈ શકીએ છીએ. સ્વપ્નમાં હીરાનો ચળકાટ જોઈએ છીએ તે આપણુંજ તેજ છે; આપણા તેજનો માત્ર તે એક તરંગજ છે. સ્વપ્નમાં સૂર્ય કે ચંદ્રનું તેજ જોઈએ છીએ, તે પણ માત્ર આપણા આત્મપ્રકાશનું એક મોજુંજ છે; તેજ પ્રમાણે જગૃતાવસ્થામાં પણ જાણવું. આપણા આત્મપ્રકાશરૂપી સિંધુમાં સૂર્ય ને ચંદ્ર વગેરેનાં પ્રકાશો માત્ર મોજાં સમાનજ છે. વાસ્તવિક પ્રકાશ આપણો પોતાનોજ છે.

આપણે બાદશાહના પણ બાદશાહ છીએ. જગતના બાદશાહો, રાજાઓ, રાણાઓ મારાંજ રૂપો છે. અનેક કૂલવાડીઓમાં રંગબેરંગી કુટુંબો મારાંજ રૂપ છે. બ્રહ્માંડની સર્વ સુંદરતા, આનંદ અને સ્થિત કરતાં સુખડાં હુંજ છું. સર્વત્ર મારીજ ઇચ્છા પ્રવર્તે છે. સર્વ પ્રાણીઓનું પોષણ મારીજ શક્તિથી થાય છે. સૂર્ય ને પૃથ્વી વગેરે મારી સત્તાથીજ પરિક્રમણ કર્યે જાય છે. વિશ્વની ઉત્પત્તિ પહેલાં પણ મારું અસ્તિત્વ હતું. દુષ્ટ વાસનાઓને અને મારે હેવાદેવા નથી. અસત્ય શરીર ને અસત્ય જગતનું એ કામ છે. મારી સન્મુખ આવવાનો તેમને લેશ માત્ર અધિકાર નથી. દરેક કંઈમાં મારેજ પ્રકાશ પડે છે. મોટામાં મોટો ને નાનામાં નાનો સર્વ હુંજ છું. કોઈ નાનું કે કોઈ મોટું મારે મન નથી. ત્યાં ત્યાં મનુષ્યની દૃષ્ટિ પડે છે, ત્યાં ત્યાં હુંજ છું. લોકતા ને લોભ્ય, દષ્ટા ને દશ્ય સર્વ હુંજ છું. રામ, કૃષ્ણ, કાઈંસ્ટ, મહામદ સર્વમાં હુંજ રમી રહેલો છું. વિદ્યુતમાં મારું તેજ પ્રકાશે છે; ગર્જનામાં મારીજ વિભૂતિ જણાય છે; વાયુમાં મારીજ શક્તિ રહેલી છે; મિત્ર પણ હું છું અને દુશ્મન હુંજ છું; મારે મિત્ર નથી, તેમ

આ મંકાનું નિવારણ કરવા માટે શીઘ્રતાપૂર્વક અન્ધ કારિકા
ચોજ છે—

શ્રીકારિકા—જામેન પૂરિતઃ કામઃ સંમારં જનયેત્ સ્ફુટમ્ ।

કામાભાવેન પૂર્ણસ્તુ નિષ્કામઃ સ્યાન્ન સશયઃ ॥૨॥

તાત્પર્ય—પ્રાકૃત દેહના આધારથી રહેત.રા, ભગવદ્ભવપથી
જિજ્ઞાસેવા કામથી જે પ્રાકૃત કામ પૂર્ણ કરવામા આવે, સ્વભિન્ન
જેવા લૌકિક કામનો આશ્રય કરે, અને તેજ કામથી ભક્તોના
લૌકિક કામને પૂરે તો, તેમ કરવાથી જેમ લોકમા પરિણામ આવે
છે, તેમ અહિં પણ આવે. લોકનું અનુમરણ પ્રમુ કરે તો મંતા-
રજ હિંભવે. પુત્રપૌત્રાદિ સંપત્તિ ગળે વળગે, અને તેથી વિશેષ
આદંતામભાગક સસારજ જન્મ પમે. તે મંભારનો અભાવનો નજ
રહે. મંભા વધારે વળગે તો ભયંકર ક્ષાન્તિ થાય. કથું છે કે—

‘ન જાતુ કામ કામાનાનુષર્ગેન શામ્યતિ ।

દ્વિષા કૃષ્ણવર્ત્મેવ મૂય એવામિવર્ધતે ॥

અર્થ—જેમ લી હાગસાથી આંસિ વધતો ને વધતોજ ગાય
છે, તેમ કામના કૃષ્ણભાવથી કામ કદી યત થતો નથીજ, બર
વધારે ને વધારે વધે છે.

હવે મમજગે કે જે પ્રજાને પણ પ્રાકૃત દેહ અને પ્રાકૃત કામ

૧. કવિ વૃષસીદાસ પણ કહે છે કે—‘અજ નાયદી અનુગમ
જગ જડ, સાગ દુઃશા છતે; જુડે ન કામ આંસિ વૃષમી કહે,
પિત્ર ભોગ જડ થૂન ને’

“ સૂર્યનાં કિરણોમાં હુંજ વસેલો છું ને સૂર્ય પણ હુંજ છું. મારી આજ્ઞાથીજ એકએક કણ સ્થિતિમાં આવે છે ને સમુદ્ર ઊછળે છે. પ્રભાતનું મધુર તેજ ને સધ્યાનો મધુર, ગુલાબી પવન મારાંજ સ્વરૂપો છે. પાંદડાંઓનો ઝીણો રવ ને સમુદ્રની ગર્જના મારીજ જુદી જુદી શક્તિઓ છે. પશુ ને પક્ષીની લયાનક ચીસો, આદર્શ ને તેમાં પરિવર્તન પામતી વસ્તુની છબી, નાદ ને તેનો પડઘો, એ સર્વ હું છું. પ્રેમ ને પ્રેમી, ચોદો ને તેનાં શસ્ત્રાસ્ત્ર હુંજ છું. નયો, દ્રાક્ષ, કસ્તૂરી ને મધ; પરોણો ને પરોણાગત કરનાર; ખંસી ને મનુષ્યનું મન મારાજ આવિર્ભાવો છે. કનકની કાંતિ, રત્નોનું તેજ, મોતીનું પાણી હું છું. ગુલાબ ને કેાકિલા તથા કેાકિલરવ હું ચોર્તેજ છું. ચક્રમક ને તેના તણખા, દીપક ને પતંગિયાં સુખ ને દુઃખ, સાફ ને નરસુ, કૃત્ય ને કૃત્યની ઇચ્છા, એ સર્વ મારાંજ સ્વરૂપ છે. લાલચો ને તેમના લોભો, પાપી અને પાપની ક્ષમા તથા શિક્ષા હુંજ છું. ત્રણે કાળમાં મારૂંજ અસ્તિત્વ છે. જગતની ઉત્પત્તિ ને લય હુંજ છું. આદિ ને અંત, ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને લય મારીજ શક્તિઓ છે. ”

સહ રમત ક્ત્યતો રસમર્યાદા નિષ્કાપત્વાન્-મોક્ષજ્ઞાપિ સા ન મન્ન-
ત્યર્થ. । અત એતદ્દુતાવિતિ યતો નેયં કામલીલાઽપિ તુ સ્વસ્થાનન્દ-
દાનલીલા અત એતદ્દુષ્ટવેન બેદાન્તશ્રવણેનૈવ લોક સાધારણોઽપિ
નિષ્કામ એવ સર્વથા સર્વપ્રજાગ્ણ ભવેન્ ॥૩॥

ઉત્થાનિકા

ઉા ૧ માર્ગો તો ભગવાન પણ જિનના ગને ભક્તો પણ
નિઃક્રમ નિઃક્રમ થયા જાણે નિઃક્રમ થાય તો જાણે આરિશીર પણ
ન થવો જોઈએ. સ્વનામની મળ્યા પછી તુમી જાણી કેમકે મામ
નિના ગમની ઉત્પત્તિ કાષ્ટપણુ ગસરાશ્રમા વર્મણી નથી ગમના
આધાર સ્ત્રીપુરુષમાજ ગમમાશ્રય ગિલ છે

આ ગજાનુ નિરા । તૃતીય કાગિમા ગિવજ્ઞામિ ૨૦ છે-

શ્રીચાલિકા-અતો ન કાપિ મર્યાદા મમા મોક્ષજ્ઞાપિચ ।

અત એતદ્દુતા લોકો નિષ્કામ સર્વથા ભવેન્ ॥૩॥

તાત્પર્ય—ગા ૧ માર્ગો મર્યાદા ભગવાનની નથી ભગવાન
જાણે ભક્તો તોમી કામથી રહિત છે, ભાલિક કામનુ ૪૫ સમ-
કે ગને અદિ તો કન નોમક છે, હતા પણ ગમનામની મર્યાદા
અખડિત મે છે, ગને જાણી ઉત્પત્તિ પણ ગાવિનન થાય છે,
જાણે ભગવાનની રતમગતા-સ્માત્મકતા-પ્રત્યક્ષ કરી પમાય કે
એમા ન કાગજુ એ કે કે લેખની પે અધિક કામ જૂનો નથી,
એ તો પહેલા વાગવા પ્રતિપાદન કરેલુ છે કેમકે કામ નિષ્ક
નથી, પણ ભગવાનજ કામ છે પ્રભુ પોતાનજ ન્યાય કામાત્મ
જાણે આપત સાર રેડકા પ્રકર કરીને જાણેમા ને ન્યાયને

“સૂર્યનાં કિરણોમાં હુંજ વસેલો છું ને સૂર્ય પણ હુંજ છું. મારી આરાથીજ એકએક કણ સ્થિતિમાં આવે છે ને સમુદ્ર ઊછળે છે. પ્રભાતનું મધુર તેજ ને સંધ્યાનો મધુર, શુભાળી પવન મારાંજ સ્વરૂપો છે. પાંદડાંઓનો ઝીણો રવ ને સમુદ્રની ગર્જના મારીજ ભુદ્દી ભુદ્દી શક્તિઓ છે. પશુ ને પક્ષીની લયાનક ચીસો, આદર્શ ને તેમાં પરિવર્તન પામતી વસ્તુની છળી, નાદ ને તેનો પકઘો, એ સર્વ હું છું. પ્રેમ ને પ્રેમી, ચોદ્દો ને તેનાં શસ્ત્રાસ્ત્ર હુંજ છું. નયો, દ્રાક્ષ, કસ્તૂરી ને મધ; પરોણો ને પરોણાગત કરનાર; ખંસી ને મનુષ્યનું મન મારાજ આવિર્ભાવો છે. કનકની કાંતિ, રત્નોતું તેજ, મોતીનું પાણી હું છું. શુભાળ ને કોકિલા તથા કોકિલરવ હું પોતેજ છું. ચક્રમક ને તેના તણખા, દીપક ને પતંગિયાં સુખ ને દુઃખ, સારૂં ને નરસું, કૃત્ય ને કૃત્યની ઇચ્છા, એ સર્વ મારાંજ સ્વરૂપ છે. લાલચો ને તેમના લોભો, પાપી અને પાપની ક્ષમા તથા શિક્ષા હુંજ છું. ત્રણે કાળમાં મારૂંજ અસ્તિત્વ છે. જગતની ઉત્પત્તિ ને લય હુંજ છું. આદિ ને અંત, ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને લય મારીજ શક્તિઓ છે.”

“જંગલનાં વૃક્ષો મારાં સંબંધીઓ છે ને મારી રંગોમાં જે તત્ત્વ ધબકી રહેલું છે, તેજ તત્ત્વ પર્વતો ને ખડકોમાં વ્યાપી રહ્યું છે. માટી મારૂં માંસ છે. જમરનો મધુર ગુંબરવ ને મધમાખનો ડંખ હું છું. કુસુમ મારી કાંતિ છે. સૂર્ય એ જાંચે લટકાવેલું મારૂં ફૂલડું છે. વિદ્યુતમાં હું ચમકું છું. મૃત્યુ અનેક આંટા મારે, પણ હું અમર છું. હું અજન્મા છું, છતાં સમુદ્રનાં મોળાં મારૂંજ જગતમાં જન્મો ધરું છું. મારા શ્વાસોચ્છ્વાસથી કુસુમનો મધુર પરિમલ જામી રહે છે; સૂર્યનો પ્રકાશ મારી કમળ સરખી આંખોતું તેજ છે. મારા શુભાળી ગાલોના પ્રકાશથીજ સંધ્યા ખીલે છે ને મારા પ્રેમને લીધેજ તારાઓ આકાશમાં ટકી રહ્યા છે. મીઠા જળની ઝરિતાઓ એ મારી રંગો છે તથા વૃક્ષો એ મારા સુંદર વાળ છે. અહા! શું પ્રયંત્ર શક્તિ! પર્વતો એ મારાં હાડકાં છે ને સ્વર્ગ મારી અર્ધાંગના છે. હુંજ પતિ ને પત્ની બન્ને છું, માત્ર એક અભેદજ પ્રવર્તે છે.”

“ચળક ચળક થા સુંદર તારા ! જળકીને બોલાવ તું બહાલા !
દે ઉત્તર તું મધુરા તારા ! ધામ કીચે જઈ વસશું પ્યારા ?
તુંજ આંખોમાં હું જળકું છું, તુજમાં બેઠું જીવન હું છું.”

પ્રત્યુતા પ્રાપ્તત્યનિષ્કામત્વાદિજ્ઞાન ચ તત્ત્વરૂપે લીલાયા ચ સેત્સ્ય-
ર્તાત્યર્થ । અતઃ એવ શુક્રોઽપિ પ્રવૃત્ત પરિત્યજ્ય જ્ઞાનનિષ્ઠા પ્રાહ ચ
કામ 'હ્યદ્રોગ'મિતિ પ્રકરણાન્તે સ્ફુટમેવ વાચ્યમિતિ સર્વમનવદ્યમ્ ॥૪॥

ઉપસંહાર ૨

મ ૧૫ છે છે ૩ જે લોકો ઉપર પ્રભાવે આ લીલાની દિવ્યતા
સમજી ગ તા ન હોય તે લોકોને તો કાવ્યો-શૃંગારના કાવ્યો-સાહ-
ત્યાથી જેમ કામનો ઉદ્બોધ થાય, લૌકિક કામ જનો, તેમ આ
લીલા ॥ વચાચુચી પણ તેજ અનિષ્કામ આવે

શ્રીનારિકા-યગવચરિત સર્વ યત્તા નિષ્કામમીયંતે ।

અતઃ કામસ્ય નોદયોવ તત શુક્રચ સ્ફુટમ્ ॥૪॥

આ ૨૧૨મનો પગિદાર અન્તિમ શ્લોકમા મહાપ્રભ કરે છે—

તાર્કય—પરમકાષ્ટાપન્ન ભગવાનનું મન અગ્નિ નિષ્કામજ
હોય છે તે અન્તિ અન્યનું હોય તો મકામ કહેવાય પરંતુ તે
અખિત બ્રહ્માકના ગિયતાનું છે, માટે જ નિષ્કામ કહેવાય છે
ભગવાન તો આખાદામ છે, એમ લૌકિકજામ નથી, એમ પદના
પ્રતિપાદન કરવામા આ પુ છેજ, નો તેમના અગ્નિમા જામ કયાથી
આવવાનો ? ભગવાન તો પરમકાષ્ટાપજ પૂજ પુરુષોત્તમ પરબ્રહ્મ
છે, તે કાષ્ટ પ્રાકૃત દેહ પણ ધરતા નથી કે નથી ધરીમાગતા કામને
અને તેની ચેષ્ટાઓને ક્રમકે જાની પુરો પણ નૌકિક દેહને મામને
અને કામની ચેષ્ટાઓને તજે છે તો ભગવાન તો ધરીકાઠે એ તો

અતિસાર અને જીવાળ એ બન્ને એકજ જાતની અસર કરે છે; પરંતુ જીવાળ એ એક ઉપાય છે ને અતિસાર એ દર્દ છે. જડ જગતના વિચારો દાસત્વ આણે છે, દુઃખ સમાન છે, તમને બંધનમાં રાખી મૂકે છે; માટે વેદાંત જે જાતનો જીવાળ આપે છે, તે ખુશીથી લો. જગતના-દુનિયાદારીના વિચારો અતિસાર સમાન છે ને વેદાંતના વિચારો જીવાળ સમાન છે. એ જીવાળ લઈ અતિસારરૂપી દુઃખને ફેડો.

કેટલેક સ્થળે લોકો ધોવાને માટે સાબુનો ઉપયોગ કરતા નથી, પણ રખ્યા વાપરે છે. એ રખ્યા પણ એક જાતનો કચરોજ હોવાથી તમારા હાથ પણ કચરાવાળા થાય છે, પરંતુ આમ કરીને પછી પાણીથી હાથ ધોતાં હાથનો મેલ તરતજ જતો રહે છે; એટલુંજ નહિ પણ રખ્યા પણ તેની સાથે જતી રહે છે. તેજ પ્રમાણે વેદાંતના વિચારો એક જાતની રખ્યાના જેવા છે. તેનાથી સર્વ અપવિત્રતા, મેલ, નિર્બળતા જતી રહેશે ને જે આજ સુધીના વિચારો મનમાં રમી રહ્યા છે, તે પણ ચાલ્યા જશે. તમે ઉત્તર થશો.

સ્વપ્નમાં અનેક જાતની વસ્તુઓ આપણે જોઈએ છીએ. એ વસ્તુઓ માત્ર આપણી કલ્પનાઓજ છે. ધારો કે કોઈ મનુષ્ય સ્વપ્નમાં સિંહ, વાઘ કે સર્પ જુએ, ત્યારે તે સમયે શું થાય છે? એકદમ બેંધમાંથી તે બગી જાડે છે. માત્ર એના મનનો વિચારજ આ વાધનું રૂપ ધારણ કરે છે. બીજાં સર્વ સ્વપ્ન જોડી જાય છે ને દ્રક્ત વાઘજ તમે જોઈ રહો છો; ને તે પણ કદાચ ઘાસ ખાતો હોય કે પથ્થર ખાતો હોય તેમ જુઓ છો; તેજ પ્રમાણે આ નાનકડા પુસ્તકમાં જે વિચારો દર્શાવેલ છે, તે સ્વપ્નના વાઘ સમાન છે. જગત આખું સ્વપ્નવત્ છે. આ વાઘ સર્વ અસત્ય વિચારોથી તમને મુક્ત કરશે; ને તેની સાથે બગૃત થતાં જેમ સ્વપ્નમાંનો વાઘ પણ નાશ પામે છે, તેમ આ વિચારરૂપી વાઘ પણ નાશ પામશે. જ્યાં વાચ્યા પણ જઈ શકતી નથી, એવા સત્ય ધામમાં તમે પહોંચી જશો, સર્વ જગત ને તમે એક સત્યસ્વરૂપમાં લીન થશો.

શંકા બીજી—જ્યારે આવી સ્થિતિમાં આવીએ તો તે સ્થિતિ વિચાર વિનાની—ભાન વિનાની ન કહેવાય? આવી ભાન વિનાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાની આવશ્યકતા શી છે?

વેદાંત ઉત્તર આપે છે કે, ભાઈઓ! અરે, મારાં આત્મસ્વ-

વા અમ્મો ના ૧૦૦ હિતમ રહ્યો ન કાલ માર ૭૦૦ તે
 ત ભક્તિ ત્યાથી દુઃ કરે છે તે માન આ ચર્ચના શ્રાવ્યો ૪
 ત્યાપત્રી પડ્યા ૧૦૦ મના રહે મેઘ પેલાએ જે ૧૦ હિતમ થય
 સો તેને દયાવાદો રહિમાનુ થા ૧ થે ૧ જ વાનમ તેને દારી
 ૧૦ છે માર આ ગાનિ ૨ હિત્રાય ગાયે મળીય તે ૥ ૭
 ૨૨મની માથે આમળ ૧

ગાશકે ૧૨ ૥ નસપ રાધાધી ૥ ૨૦ હેના વરાધી ના
 કાય છેકે ભગવચ્ચિ સાભળાથી તે ૥ અભિપ્રા જાગરાથી
 ૧૦૦ હેનો ૨ થવોતો દુઃગ્લોપનુ હેયને કારી ખા ૥ ૨ નો જલ
 ૧૦, મતાભાષકે ગેમગપ દુર થઈ જાય છે, કોઈ મણુ વખતે ત્યા
 થા ૧ મેળવી ગકનો નથી

૨૦ ૧૦૦૦ પ્રદીગ મેળવી મમાખિનેના ૧ શ્રીદરિ ૧૦ ૧૦
 આના ૨ ૬ —

ત્રીમત્તચાર્યનાસેન હરિદામન રૂપિત ।

અર્થ મ્વાચાર્યવાચ્યાનાં સ ઇવૈષ પ્રસન્નિતુ ॥૧॥

જે આમ ઇચ્છા એટલે પ્રેમ થાય છે, તો પછી સર્વ ઇચ્છાઓ માત્ર પ્રેમજ છે; ઇશ્વર પણ પ્રેમરૂપજ છે અને તેથી સર્વ ઇચ્છાઓ પણ પરમેશ્વરરૂપજ છે. આ વાત સત્ય છે, તો પછી જે મનુષ્ય સર્વ જીવન પ્રેમમય ગાળે છે, તે અગિલ પ્રજ્ઞાંડના ઉપર અધિકાર લોગવે છે. જે મનુષ્ય પોતે સર્વમય બની જાય છે—સર્વે પોતાનાંજ રૂપ છે એમ માને છે, તે કેટલો આનંદમાં રહે છે? તે ઇચ્છાઓ વડે, પ્રેમ વડે જગત ઉપર સામ્રાજ્ય લોગવે છે. આ સ્થિતિએ પહોંચતાં દેવ, ધિક્કાર વગેરેની લાગણીઓ નષ્ટ થાય છે. મિત્ર કે દુશ્મન સર્વેની ઇચ્છાઓ એ મારીજ ઇચ્છા છે એમજ માને છે; તેને કાંઈ પણ દુઃખ નથી. અનંત શક્તિ હુંજ છું. દરેક વ્યક્તિની જે જે ઇચ્છાઓ છે, તે બધી મારે લઇનેજ છે, આમ માનનાર આત્માને ઝોળખી શકે છે અને સર્વનો અધિષ્ઠાતા પરમાત્મા બની રહે છે.

જગતમાં લોકો ઇચ્છા ને વાસનાઓનો ખોટો ઉપયોગ કરીને વસ્તુસ્થિતિને બિથલપાથલ કરી નાખે છે. ઇચ્છા પ્રેમ છે ને પ્રેમ પ્રભુ છે; તો વેદાંત કહે છે કે, સર્વની ઇચ્છાઓ તમેજ છો એવો સાક્ષાત્કાર કરો, પણ તેનો ખોટો ઉપયોગ ન કરશો. તમારી પોતાની ઇચ્છાઓ ને બીજાની ઇચ્છાઓમાં ફેર ગણુશો નહિ. દરેક ઇચ્છા, પ્રેમસિંધુના તરંગ જેવી છે. અગિલ પ્રજ્ઞાંડ અનંત પ્રેમસિંધુનું બનેલું છે. ગ્રહો ગુરુત્વાકર્ષણની શક્તિથી આકાશમાં રહેલા છે. ગુરુત્વાકર્ષણ એ આકર્ષણ શક્તિ છે, એટલે તે પ્રેમજ છે. રસાયણશાસ્ત્રનાં સર્વ મિશ્રણો રસાયણિક આકર્ષણથી થાય છે. આ એક અણુનો બીજા અણુઓ સાથેનો પ્રેમ બતાવે છે. આખું જગત પ્રેમસિંધુનાં મોઝાના તરંગ સમાં છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર તેમજ લૅડી કેલ્વીને પણ સાબિત કર્યું છે કે, દ્રવ્ય—પદાર્થ માત્ર શક્તિ છે. એ શક્તિ ભિન્ન ભિન્ન રીતે દેખાય છે—ગુરુત્વાકર્ષણથી ભેડાઈ રહેવાથી, વિદ્યુતથી, ચુંબકથી, તેજ—ઉષ્ણતા વગેરેથી.

ચુંબક તથા વિદ્યુતશક્તિમાં શું છે? આકર્ષણશક્તિ રહેલી છે. ઉષ્ણતાને લીધે અણુઓ બાહ્ય રીતે છૂટા પડતા જણાય છે; પરંતુ વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર સાબિત કરે છે કે, એક પ્રકારે જે એ વિયોગ જણાય છે, તે બીજે પ્રકારે પ્રેમ ને આકર્ષણજ દેખાડે છે.

હવે વેદાંત પ્રમાણે “આ સર્વ શક્તિ માત્ર તમેજ છો”.

મુખ્ય હુકમ એ છે કે, પોતાના નામીને રીઝવવા વરઠ પ્રધાન હવે
 તની અડાગા જ તપર જેડુ તેની ઇચ્છાને મદા અનુકુલ બનતુ.
 એવીજ રીતે હવે પણ પ્રભુના એવધે છે. તેઓનુ મુખ્ય કર્તવ્ય
 પ્રભુની સેવા છે એનામા સેગ પણ ન્યૂનતા ન આવે, તેમજ જે
 પ્રભુની મવાનો આધિકાર પોતાને પ્રાપ્ત થયેલો છે, તે પ્રભુ ગૌરિ
 શ્રદ્ધાહીનાયક, પરાતપર, પરમોત્તમ શીશુલ છે, તેનો ખ્યાલ નિતર
 મનમા રહેવો જોઈએ ત્યારે મર્વ દુષ્કર્તા પ્રભુને પોતાનુ જે
 મર્મ કદવાનુ તે મર્વ અમર્ષી દીધુ, અને દારવધર્મનો નીકાર
 કરી ત્યાર તેનો પોતાના નામીને રીઝ રીતે પ્રમજ મર્મ મિવાગ
 નીને દમ જ હામ ૧-૧ વાગેતવિક યિનિ તેરી જ છે, જના જે
 સધિ ધનમાધ. એમું કનામા, કે ધરનાર, પુણિવાગ
 આમગિતવાગા બની જાય, પોતાના દારવધર્મને તિલાંજ મિ આપી
 દે, પ્રભુની મદતા નિમરી જાય, વ્યકર્તનને વાથવેળ ઉપર હોમી
 ને નો પ્રભુ તેના ઉપર ગેપે તેમા ગાથર્મ શુ ? હવે-મેરક અવ
 અને દોરોથી દુષ્ટ છે, પ્રભુને તેના દોરોનો વિચાર ન કરતા તેને
 પોતાનો-નેવક બનાવો તેને ઉચ્ચ અધિકાર આપો. પુણુ પ્રભુની
 તે દમાગતા અને પોતાની પદલાની રિયતિ વગેરે બહુ જુધી જરને
 પોતાના લાભનો અને પોતે પૂજનવાનો પ્રધામ કર તો પ્રભુ એના
 ઉપર કાપ કરે તો તે કાઇ આશ્ચર્યકારક ગભાય નહિ મીલગિગાય-
 પ્રભુ ગાના મે છે કે, હવે જ્યાં પ્રભુ તરફ એરી રીતે બે દા
 નિમમ્દનામ નાને ૫ ત્યાં જ્યાં ને ૧૧ ઉપર આપામમાન થાય છે. ૧

જરિતનામનો પતિવાગ મીને માત્ર જનનેન્દિય અને ઉદ્ધની
 રિતિ માટે ૧૧૪ હવમને આરોગ નામુગવેધી દામે તે પ્રે, ત્યાર

થાક કે ભૂખ સાથે પોતાને કાંઈ પણ લેવાદેવા નથી.” ઘોડાની જરૂરિયાતોને તે પોતાની જરૂરિયાતો કહી માનતો નથી. વેદાંતને જાણનારો ભૂખ્યો હશે, તો પેટને અન્ન પૂરું પાડશે, પરંતુ અન્ન ન મળવાથી દુઃખી થશે નહિ; કેમકે ભૂખ ને તૃપ્તા તો શરીર સાથે સંબંધ ધરાવે છે, એનો આભાસ કેવળ મનનેજ થાય છે; પરંતુ તેની સાથે આત્માને કાંઈ લેવાદેવા નથી, એમ એ જાણે છે. જે પોતાની દિવ્યતા દૃઢપણે સમજે છે, તેને મન તો ભૂખ, તૃપ્તા કે થાક કાંઈ બાધ કરતાં નથી. જેમ ઘોડાની ભૂખ વગેરે તેના સવાર-ને હેરાન કરતાં નથી, તેજ પ્રમાણે મન કે શરીરનો થાક ને ભૂખ આત્માને દુઃખકર્તા થતાં નથી. શરીર ને મન માટે અમુક બાહ્ય વસ્તુઓની આવશ્યકતા છે. વ્યાવહારિક કાર્ય કરવા માટે તેની જરૂર પડતી હોવાથી વેદાંતીનું મન આ વસ્તુઓ માટે ઇચ્છા કરે છે; પણ આત્મસાક્ષાત્કારને માટે તે એ વિષે બહુ દરકાર કરતો નથી. કાંઈ પણ વસ્તુની ઇચ્છા તેને દુઃખ ઉત્પન્ન કરતી નથી. કાંઈ પક્ષી ઝાડની ડાળી ઉપર બેસી કલોલ કરે ને તેથી વૃક્ષની ડાળી આમતેમ હાલે, તેની એ પક્ષીને દરકાર હોતી નથી; કારણકે ડાળી કદાચ તૂટી જાય, તોપણ પોતાની પાંખો વડે એકદમ જાડી જવાશે, એમ તેના મનને ખાતરી હોય છે. અહીંયાં બાહ્ય દૃષ્ટિએ તો ડાળીના આધારેજ તે પક્ષી બેઠેલું છે; પરંતુ વાસ્તવિક રીતે જોતાં ‘ડાળીથી તે સ્વતંત્ર છે. આ પ્રમાણે વેદાંતી પણ સામાન્ય મનુષ્યોની માફક ઇચ્છાઓથી લપટાયેલો હોય, છતાં પણ સ્વતંત્ર છે. ઇચ્છા તૃપ્ત ન થતાં અજ્ઞાનીના જેવું તેને દુઃખ થતું નથી.

એક પેન્સિલ ખોવાયાથી આપણા મનને બહુ વ્યથા થતી નથી; પરંતુ જો પાંચ હજાર રૂપિયા ગેરવલ્લે પડે, તો કાળજી છટકી જાય છે. હવે શોધ તો એ બન્ને વસ્તુઓની મનુષ્ય કરે છે; પણ બન્નેમાં તફાવત છે. પેન્સિલ સાડ તે વ્યગ્ર ચિત્તે કામ નથી કરતો, પણ રૂપિયા સાડ અવ્યવસ્થિત મનથી શોધ કરે છે. જ્યારે વેદાંતીને મન રૂપિયા જાય કે પેન્સિલ જાય તે બન્ને સરખાંજ છે. એક દાખલો લઈ આ વાત સુદૃઢ કરીએ:—

એક વાર એક સાધુ મોટા શહેરમાં થઈને જતો હતો. એક સ્ત્રીએ એને પોતાને ઘેર આવવા કહ્યું. ઘેર જઈને તે સ્ત્રીએ સાધુને દૂધ પીવા આપ્યું. દૂધ પ્યાલામાં કાઢતાં તેના ઉપર બાઝેલી તર પણ પ્યાલામાં પડી જવાથી પેલી સ્ત્રીથી “અરેરે” એવો ઉચ્ચાર

છે એના પ્રભુ મુખે થયા નિા નેતા નથી એક તો એ દામ પણ પોતાનો છે, અને માટેજ તે પ્રિય હોવો જ લેખજો, અને મહાનુભાવી ભગવંતે પણ સ્વામી તોવાથી પ્રિય છે, તેથી બંનેના એવની ક્ષતિ ન થાય માટે પ્રભુ પ્રકોપથી દામને અપનાવની નિંદા કે છે ૩

ત્યારે મોના કુનમા પ્રકટ થયલા પણ પોતાના કુનને યોય ગતિ ત્યજી કે છે, ત્યારે તે કુનના આગી દોષ કે છે, એમા મર્ધ પણ મશય નથી જ્યારે પ્રભુએ જે કુનનો ઉત્તમોત્તમ અવિમાર સ્થાપન કર્યો, અને તે કુનમા પ્રકટ થકને જે પછી તે કુના મદાનુ જગતને ન છોડતી વર્તણૂક બનવે તો તે કુનનુ મર્યાદા-તેના નાથ તે કુલમા પ્રકટ થયલા હિપર કોયે તેમા સંધ્ય જો? ૪

બધા કેદાણા શોધી નજો મધપણુ નથો અન્નાર્ગની આખી પણ હવે થવી મુજબ છે કવિના દોષમય વાતાવરણથી આવન થયલા હૃદયેથી ન્યાપી અનામા માન ઉત્તમ માર્ગની ચિત્તિ રંગ હોઈ મહે? ત્યારે તેના માર્ગના દર્શન દુષ્ણ થઈ ગયા, તો પછી તે માર્ગના પ્રકાશક શ્રીમદ્વાચાર્યસ્વરૂપના અણુવિદ્યા નિષ્ણા-ભાવ ભક્તિ કપાથી? તેના નિના પ્રભને પ્રભુના ક્રોધના એકજ માધન તે કૈન્ય કપાથી આવનાનુ કે શ્રીદગિરાયપ્રભુ આગા કરે છે કે, આ અમયમા તો નથી સન્માર્ગની મહાદા, કે નથી શ્રીમદ્વાચાર્યસ્વરૂપમા નિર્મા કે નથી દીનતા ૫.

न वा तद्वाक्पराता न वैराग्य तथात्रिभम् ।

न यथा लाभसंनोष वथ कृष्णः प्रसीदति ॥६॥

શ્રીમદ્વાચાર્યસ્વરૂપે જે જે દિતાર્થવચનો આગા કરેલા છે, તેમા તત્પરતા, તેમજ તેવુ પરમ વૈરાગ્ય, પણ નથી મળુ પ્રભુના,

થતાં તમને ઉત્તતિજ પ્રાપ્ત થશે અને માથા ઉપર એટલે મગજ ઉપર ચિંતાના રૂપમાં રાખશે તો તમારો નાશ થશે.

વેદાંતને બરાબર સમજવાથી આશ્ચર્યપૂર્વક સર્વત્ર પ્રભુને જ ભેશે. અન્નમાં પ્રભુ, પાણીમાં પ્રભુ, વૃક્ષમાં પ્રભુ, સર્વત્ર પ્રભુ, પ્રભુ ને પ્રભુ જ દેખશે. અખિલ બ્રહ્માંડ સ્વર્ગ સમાન ભાસશે. આમ વેદાંત તમારી ઇચ્છાઓ છીનવી લઈને તમને દુઃખી બનાવતું નથી; પરંતુ તમને સ્થિતિને અનુકૂળ થતાં શીખવે છે. ઇચ્છાઓના જીલમથી તેવો મનુષ્ય પીડાતો નથી, પણ જિલદું ઇચ્છા તેની દાસી થઈને જિભી રહે છે. જે કોઈ ઘોડાની પૂંછડી બરાબર પકડી રાખે, તો ઘોડો કૂદશે, તોફાન કરશે અને લાત પણ મારશે. લોકો એવું જ કરે છે. ઇચ્છાઓ એ ઘોડા જેવી છે. જે તેમની પૂંછડી પકડે છે, તે તેની સાથે ઘસડાય છે ને ખાડામાં પડે છે; માટે ઇચ્છારૂપી ઘોડાની પૂંછડી પકડશો નહિ, પણ સવારી કરજો; તેથી તે જિલદી સહાયક થઈ પડશે. તમારી ઇચ્છાઓ ઉપર સત્તા લોગવો. આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરો. તમારી દિવ્યતા સમજશો, તો જ તમે આનંદ લોગવશો.

એક બીજી શંકા એ છે કે, આમ મન ધ્યાનસ્થ રાખવાથી પ્રત્યાઘાત ને શાય ? મગજને તે નિર્બળ નથી બનાવતું ?

‘રામ’ તમને પોતાના અનુભવ ઉપરથી કહે છે કે, માત્ર તમારામાં આમ કરવાથી બળનીજ વૃદ્ધિ થશે. હવે કયા વિધિ પ્રમાણે આ કાર્ય કરવું તે વિષે બે બોલ કહીશું:—

પ્રાતઃસમયે કે બીજી કોઈ વેળાએ આ ચોપાનિયામાં જે વિધિ સમજાવ્યો છે, તે પ્રમાણે કરશો તો તે વખતે તમારું મન દિવ્યતા અનુભવશે, આહ્લાદ પામશે. બ્યારે આ સ્થિતિની પૂર્ણ ટોચે પહોંચ્યા, ત્યારે “ઓમ્” નો ઉચ્ચાર કરવો બંધ કરજો. જ્યાંસુધી એ સ્થિતિ રહે, ત્યાંસુધી તેમાં રહેજો. ધીમે ધીમે એની મેળેજ પાછું જગતનું ભાન થવા માંડશે. કોઈ વખત કદાચ અર્ધો કલાક આમ રહેશે, કોઈ વખત કલાક રહેશે, કોઈ વાર બે કે ત્રણ ને તેથી વધારે કલાક રહેશે. દિવસે દિવસે આમ વધારે સમય રહેશે ને તમારી દૈવી શક્તિ ઉત્તરોત્તર વધતી જશે.

જેઓ પ્રારંભના અભ્યાસીઓ છે, તેમણે અર્ધો કલાકથી વધારે વખત આ સ્થિતિમાં રહેવું નહિ. એક બીજું પણ કહેવા-

તાથી પ્રચલુ' હોય, હાથધર્મને મદદ પામી આવે આવવા દીધા
 મિત્રાથ પ્રભુ પ્રસન્ન કરવા હોય તો આપણા આચાર્યચરણકમલને
 હૃદયમાં ધ્યાપો. આપણા ગમે તેવા દોષકોષણ' દહન કરીને પ્રભુની
 આથે મગધૂન ગાઈ-સંબંધ નાધી દેનાર આપણા ગુરુ શ્રીમદાપ્રભુ-
 જીના ચરણકમલને હૃદયમાં પધરાવો. અને તે દાર્દ જો થઈ મધુ'
 તો પછી ખીજું કાંઈ કરવાનું રહેતું નથી. જે તરીય છે, તેને તો
 શ્રીમદાચાર્યચરણના દર ગાત્રયથી સર્વ ભદ્ર થાય ન. નીતી
 કાંઈ માથેનો રંગે કંઈ પડતા નથી, દિવન દયાગમમાઈ કહે છે
 કે, 'શ્રીમદાપ્રભુનો ભગ ભગેસો, એજ અન્યાથ્રથ' એટલા માટે
 શ્રીમદાપ્રભુભાજ દૃઢ વચ્ચાગ ગમવો જે તરીયનો મુખ્ય ધર્મ છે. ૧.

મહા સતમેવ મમ વિવેચો નામનાં કવિન ।

સત્મજ્જનો દગૈ ચુદ્ધિરમત્તજ્ઞાદ મૃહાદ્વિષુ ॥૨॥

મગ કરવો તો અત્પુરુષનોજ કવો મંગ પન્ન મનપુન્નનોજ
 થાય એવી પ્રાર્થના કરવી. એકે અત્પુરુષો સમજાવેને દરનાગ છે.
 અસત્પુરુષોનો સમાગમ કદાપિ ન કરવો અત્પુરુષોના મંગથી પ્રભુમા
 જુદિ થાય છે. દુષ્ટ પુન્ગોના મગથી મૃદાત્મિયા આત્મકિત થાય છે.
 વસ્તુતઃ તો શ્રીમદાચાર્યચરણમા ગનિ ગમી એજ મુખ્ય કર્તવ્ય
 છે, છતાં તે કાનજવથી ન્હૂન થાય તો શ્રીમદાચાર્યચરણની આશા
 પ્રમાણે તાદશ ભગવદીયો આથે મંગ કરવો. એવા તાદશ ભગ
 વદીયોના મંગથી એ ભગવદીયના પરમ પ્રેમ પ્રભુમા પ્રેમ
 થાય છે. જીંજવવા દોષ તેજ બીજવે છે રંગાવન હૃદયનોજ
 રંગ અન્ય અરહન હૃદયને રંગે છે, પ્રભુપ્રેમ મુવાગિતનાજ મંગથી
 હનિનિતિઃ મુગધનો પામ પામે, ખવ મગેનો, આનુરાવેગીનો મંગ

ધ્યાનસ્થ થઈ જવાય. લાપણો અમારે સાંભળવાં નથી કે પુસ્તકો પછુ વાંચવાં નથી.” જેઓ આમ કહે છે તે મોટી ભૂલ કરે છે. તમારા માર્ગમાં કંટકરૂપ શું છે ? માત્ર અજ્ઞાન; અને આ અજ્ઞાન એટલે શું ? શંકા, વ્યાવહારિક વિચારો, દુષ્ટ વૃત્તિઓ વગેરે. જેને પોતાની દિવ્યતામાં, ઈશ્વર સાથેની અલેક્ષતામાં શંકા નથી, તે તો હરદમ ધ્યાનસ્થ જ છે. માત્ર શંકાઓજ મનને અસ્વસ્થ રાખે છે, જે મનુષ્ય પુસ્તકો વાંચી આ પ્રકારની નિર્જાળતાનું શોધન કરે છે, તે ધીમે ધીમે શંકાઓ દૂર કરી શકે છે. સાધારણ મનુષ્ય પછુ ખાસ ધ્યાનસ્થ સ્થિતિમાં આવવા પ્રયત્ન કરે ત્યારે આવી શકે છે; પરંતુ અલેક્ષતામાં પૂર્ણ વિશ્વાસવાળો મનુષ્ય તો હાલતાં-આલતાં કે ગમે તે સ્થિતિમાં ધ્યાનસ્થ જ હોય છે. આવી સ્થિતિ જેની છે, તેજ વધારે બળવાન છે.

પ્રશ્ન:—મનુષ્યનો આત્મા કર્મો અને તેનાં ફળોનો કર્તા ને લોકતા નથી ? મનુષ્યના કૃત્યને અને આત્માને શું લેવાદેવાજ નથી ?

ઉત્તર:—ના, સત્ય સ્વરૂપ આત્મા વેદાંત પ્રમાણે કર્તાયે નથી, તેમ લોકતાયે નથી. જો આત્મા કર્તા કે લોકતા હોય, તો તે નિર્દોષ રહી ન શકે. જેને તમે કર્તા માનો છો, તે તો અસત્ય અહંભાવ છે, આત્મા નહિ. આ અહંભાવને પછુ આત્મામાંથીજ સત્તા-સ્ફૂર્તિ મળે છે.

પ્રશ્ન કહિન છે, ને પૂછું રીતે તથા સવિસ્તર તેમાં જિંડા જીતરીએ, તો કલાકોના કલાકો ભેઈએ, માટે માત્ર એકજ ઉદાહરણ આપીશું.

ધારે કે શ્રમણાથી એક ખૂણામાં તમે સર્પ દીકો, પછુ બ્યારે એની પાસે જઈને અડકીને ભેશો, તો સર્પ નહિ જણાતાં માત્ર દોરડાનો કકડોજ જણાયો. દોરડાના કકડાને શ્રમણાથી તમે સર્પ તરીકે ગણ્યો, પછુ વાસ્તવિક રીતે તો તે દોરડુંજ હતું. બુદ્ધિ વડે વિચાર કરવા છતાં પછુ તમે આત્માનેજ કર્તા માનો છો, તેનું કારણ તમારું વિચાર કરવાનું સાધન બુદ્ધિ પણ અસ્થિર અને ભ્રમિત હોય છે, માટેજ તમે આવો અધ્યારોપ કરો છો; પણ જે સ્થિતપ્રજ્ઞ છે, જે નિશ્ચળ બુદ્ધિવાળો છે, તે તો આત્માને કદી પણ કર્તા કે લોકતા માનતો નથી.

આપણે આગળ સાક્ષાત્કાર કરવાના વિધિ વિધે કહ્યું છે.

નદિ મોલાદિ પથ તુ-૧ છે, એ સેરા કન્તી સ્થિતિમા જે અમદ
 આનદ પ્રાપ્ત થાય છે, તેવો અન્યન નથી, માટે નેજ સ્થિતિમા રહેવું
 એજ પગ ૪૪૩૫ છે તે સેરા મન વગેરેથી કઢવી, માનસિદ્ધ એવા
 કરી મન વગેરે સર્વ હન્દિયમણ અને દેહ વગેરે પરિક
 એવોપયોગી બનાવે. પ્રભુની નેવા નિના તેનો જીગે ડેકાણે બિનિ
 મોગ ન માય તેની ખામ સભા. રાખની તલુગ નિતજ સેરા
 કળના કળના મનગી એરા જે પગ ૪૪૩૫ છે, તે મિદ્ધ થાય ?
 ૧૬૫૧ મને એરા વેળાએ સેવોપયોગી પાથોનો મહાત અનુશય
 નથી થતા માનગી સેરા મિદ્ધ થના દષ્ટિજ અવ્યહ જાય છે,
 પ્રભુ પધગવનાના મિદ્ધામનમા કે ગાદીમા ભીનિય પદાર્થો દષ્ટિગો-
 ના થના નથી, પણ ને રચતે માહાત્ શ્રીધમોદાહના ક્રિમગના
 દર્શન થય છે તેની રીતે મર્વ. અમલુ સત આગ અસૌન્દિ
 અનુભવથી અવિદ્ ૨૧ મ કોષ મં ૧ ૮

સદાનુમહતિ કાર્યા નિગેટનક્રનૈરપિ ।

સદ્ધિ સદ તન કચ્ચ ક્ષણાન્ન હૃદય વિગેન્ ॥૧॥

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ૧૦મી અધ્યાય ૧૦મી શ્લોક મધ્યે મ અવના
 નિવેદનનુ અનુસંધાન કરવું. એ આજ્ઞા આપે નવન મથમા કરી
 છે એવા કોષ વિગત જગત્પીથોનો સુભાએ કરીને મવાગમ થમ
 જાય નો તેમની સાથે નિરત નિવેદનનુ અમલુ કવું પોતાનુ
 કહેવાતુ સર્વવ તુલ્યમીલ્લ સર્વન શ્રીમદ્ધર્મશરણનાજ કૃપાજગપા
 પ્રભુને આપણુ રજ છે, અને તેનો વિનયોગ પ્રભુમાજ થવો જોઈએ
 તેમજ વાગી એવમને બધાયલો માનો મ. નજો નેમ જર્વુ જોઈએ

ટીકા કરો, પણ તેથી તેને ચોતાને ધિક્કારવાનો તમને અધિકાર નથી. કહેવત છે કે, “પાપને ધિક્કારો, પણ પાપીને નહિ.”

પાપને ધિક્કારવાની સાથે પાપી ઉપર પ્રેમ કરવો એ વાત મુશ્કેલ નથી. તમે કહેશો કે પાપ તે પાપજ છે, પણ જરા વિચાર કરો. કોઈ પણ કૃત્ય ચોતાની મેળે પાપમય છેજ નહિ. જેમ શૂન્ય એકલું હોય તો તેની કિંમત નથી; તેમજ કૃત્ય એકલું પાપ કે પુણ્ય છેજ નહિ. શૂન્યને દશાંશના ચિહ્નની જમણી બાજુએ મૂકો, તો તેની કિંમત ઓછી થશે ને ડાબી બાજુએ મૂકો, તો કિંમત વધી પડશે.

પાપના સ્વરૂપને ન સમજવાથીજ પાપને ધિક્કારવા સાથે પાપી ઉપર પ્રેમ કરવાનું મુશ્કેલ લાગે છે. મનુષ્ય અજ્ઞાનતાથી કૃત્યને મોટું ને નાનું સ્વરૂપ આપે છે. ખાસ યાદ રાખો કે, ધર્મ ને સદ્ગુણ એ જેમ અંતઃકરણ માટે છે, તેમ પાપ પણ હૃદયને માટેજ છે. પાપ ને પુણ્યનો મનની સ્થિતિ સાથે સંબંધ છે, માટે મનનેજ ઉન્નત કરવાનું છે.

બાલ્યાવસ્થામાં બાળક માતાના સ્તનનું પાન કરે છે, પરંતુ પુખ્ત વયે એ પ્રમાણે કરવું મનુષ્યને માટે યોગ્ય કહેવાશે ? કદાપિ નહિ. બાળકને માટે એ યોગ્ય છે; પરંતુ મોટી વયે તે અયોગ્ય છે અને તેથી પાપ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે અમુક દૃષ્ટિબિંદુથી અમુક કૃત્ય પાપ છે, પણ તેજ કૃત્ય બીજાને માટે બીજા દૃષ્ટિબિંદુથી પાપ નથી. દુનિયામાં દરેક પાપને માટે આમજ છે એ ખૂબ યાદ રાખવું; માટે કૃત્યોને ભલે ધિક્કારો, પણ કૃત્યના કરનારાઓને ધિક્કારવાનો આપણને અધિકાર નથી. શેષ સાદી કરીને ઇરાદાનો એક વિદ્વાન ને નામાંકિત પુરુષ હતો. તેની કૃતિઓ—પુસ્તકો એમસને અંગ્રેજી ભાષામાં ઉતારી છે. તે લખે છે કે, “જ્યારે હું નાનો હતો, ત્યારે મझे સુસલમાનોના પવિત્ર ધામમાં જતો હતો. સંઘમાં સિવાજ હતો કે, મધ્ય રાત્રિએ બધાએ ઊઠીને પ્રભુપ્રાર્થના કરવી. એક રાત્રિએ સાદી ને તેના પિતા ઊઠ્યા ને તેમણે પ્રાર્થના કરી, પણ બીજા કોઈ ઊઠ્યા નહિ. આથી સાદીએ ચોતાના પિતાને કહ્યું કે, ‘બુઓ આ કેવા આળસુ લોકો છે કે કોઈ ઊઠતા નથી ને પ્રાર્થના કરતા નથી ?’ પિતાએ સખ્ત શબ્દોમાં કહ્યું: ‘અરે સાદી! વહાલા પુત્ર ! તું

તેદેવ સમર્પણોપમ્ । યથેચ્છા તથા ક્રિયતં તદા સિદ્ધિર્ભવેત્ । એતજ્ઞાનં
 જીવાનાં સ્વતો દુર્લભતરં તથાપિ શ્રીમદ્વાચાર્યપ્રકટિતસંવારોતિમવલોચ્ય
 મનસિ ભગવત્પ્રીતિર્ભવેનીયા । તન્ન પ્રથમં પ્રમુદંયાપૂર્ણઃ । સર્વથા મત્ક-
 દુઃખં જ્ઞાયને । અત્યન્તનિરુદ્ધગમ્યઃ । લોઢાતિરિકં કિમપિ ન જ્ઞાયતે ।
 સ્વમનમાત્રેષુ પરિચિતઃ । અન્યત્કિમપિ ન જ્ઞાયતે । ક્ષણેપિ સન્તોષં
 પ્રાપ્નોતિ । ક્રોધઃ સ્થિરીભૂતો ન ભવતિ । સમ્બન્ધિવાક્યં પરિપાલયતિ ।
 પરમોદારોસ્તિ । કિમપિ દાતું ન વિચારયતિ । તસ્ય સર્વત્રોત્તમત્ત્વમ્ ।
 સ્વજનપક્ષપાતપૂર્ણઃ । લાંછાસુનિમગ્નઃ । શોકઘ્નસ્તલ્લદયતો દૂરીગચ્છતિ ।
 “ગોરુપસ્તં મનં દૃઢ્વા કૃષ્ણો ગચ્છતિ સત્ત્વર”મિતિવચનાત્ । ઘનજનંપુ
 સદા નિરુદ્ધઃ । યથા બાલઃ કેનાપિ પરિચિનો ન ભવતિ તદ્દિના મક્ષણં
 ન નિયતે રુદ્ધનં કુરુને તથા ધક્તિમાર્ગીયૈઃ સ્વગ્ને, પરિચિનોસ્તિ ।
 અન્યત્કિમપિ ન જ્ઞાયતે । અહ્ગીકૃતજીવાનાં ધર્માર્થકામાનાં વિધાતં
 કૃત્વા સ્વસ્વરૂપદાનં દત્ત્વા સ્વસ્મિન્ પ્રીતિમુત્પાદયતિ । યથા બાલકઃ
 સ્નેહં દૃષ્ટ્વા ઉન્મદ્ભ્રમે સમાયાતિ હાસ્યં કરોતિ ક્રીડતિ એવં કૃષ્ણોપિ
 વિજ્ઞેયઃ ॥

ઉપક્રમ—શ્રીધરપ્રદોત્તમકૃષ્ણતારિણ કુમારચર્યઃ શ્રીકૃષ્ણ એનાદશ

૨૫૩૫ છે એમ જાણીને સેવા કરી ગયાની જે અમને જેની આપેલા
 છે તેજ સમર્પણુ, એ એવા જે પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણની હસ્તે તેજ
 પ્રકારે બનીય તેજ તિલક યાચ આ જ્ઞાન ઝવને સ્વતઃ મયુ અતીત
 અશક્ય છે, તથાપિ શ્રીગણશાસ્ત્રનકટિત મેઘારીનિનું અવસોહન
 કરીને મનમા ભગવત્પ્રીતિની ભાવના કરવી.

એટલામાં દેવતા અદૃશ્ય થઈ ગયો ને પેલાને ધીજી સ્વપ્ન આવ્યું. તે વખતે તે દેવતાના હાથમાં એક પુસ્તક હતું. દેવતા એ પુસ્તકનાં પાનાં ફેરવતો હતો, તે વખતે શેષે તેને પૂછ્યું કે, “શું કરો છો?” દેવતાએ કહ્યું: “ફરીથી પુસ્તક તપાસી જાઉં છું ને ઈશ્વરભક્તોનાં નામ તેમની પંક્તિ પ્રમાણે ગોઠવું છું.” શેષે કહ્યું: “મને એ પુસ્તક જરા જોવા દેશો?” દેવતાએ પુસ્તક જોવા આપ્યું, તો શેષ વિસ્મય પામ્યો; કારણકે એમાં પોતાનું નામ સર્વની પહેલાં લખેલું હતું.

જે તમે મનુષ્ય જાતિને લજશો, એટલે કે મનુષ્ય તરીકે નહિ ગણતાં ઈશ્વરતુલ્ય ગણશો—દરેક વસ્તુમાં ઈશ્વર જોશો—તો તમે વાસ્તવિક રીતે ઈશ્વરનેજ લજો છો. ટીકા કરવી—નિંદા કરવી એ ઈશ્વરથી વિરુદ્ધ રહેવા જેવું છે. મનુષ્ય પોતાના દુર્ગુણો જાણવા છતાં પોતાને ધિક્કારતો નથી; પણ ધીજીમાં એજ દુર્ગુણ જોઈને તિરસ્કાર કરે છે. તિરસ્કારથી દૂર રહો, દુર્ગુણથી દૂર રહો, એટલે ઈશ્વરને તરત ઓળખશો.

એક રાજ્યનો નોકર પોતાનું કામકાજ છોડી રાજાની પાસેજ પોતાનો સઘળો સમય વ્યતીત કરે, તો તેને નોકરી વહેલી છોડવી પડે. તેણે રાજાને લજતાં પણ પોતાની ફરજો તો અદા કરવીજ જોઈએ. તે મુજબ દેવદર્શને જવું, ત્યાં માળા ફેરવવી ને પ્રભુની ચરણપૂજા માત્ર કરવી એટલાથી ચાલે નહિ. મનુષ્યે પોતાના જાતિબુદ્ધિઓ તરફ પણ પોતાની ફરજો અદા કરવાની છે. પ્રભુને ઉત્તમ પ્રકારે લજવાનો રસ્તો તો પોતાના મિત્ર વગેરેમાં પ્રભુને જોવો, તેના હોયો પ્રતિ લક્ષ ન કરતાં, તેની નિંદા ન કરતાં, તેમાં ઈશ્વરદર્શન કરવું એજ છે અને તેમ કરતાં કરતાંજ આપણે આત્મ-સાક્ષાત્કાર કરી શકીશું.

આપણે આપણા શત્રુમાં શા માટે ઈશ્વરદર્શન કરી શકતા નથી? કારણ એ છે કે, આપણે તેનામાં દોષ જોઈએ છીએ. આ દોષદૃષ્ટિ દૂર કરવી જોઈએ અને સર્વત્ર પ્રભુનેજ જોતાં રીખવું જોઈએ. ઘણી વખત નીરો જેવા લોકો પણ આપણે જોઈએ છીએ. તેઓ નાની વયમાં ધર્મિષ્ઠ ને નીતિવાન હોય છે, પરંતુ અંતે દુષ્ટ નીવડે છે. ઇર્ષ્યોહિંસા પાંચમો હેત્રી રાજા નાનપણમાં અને જુવાનીમાં દુષ્ટ હતો, પરંતુ મોટી વયે ઘણો સારો નીવડ્યો હતો; માટે અમુક માણસ હિંમેશાં આવોજ રહેશે, એમ નિશ્ચય કરી બેસવું

અવિદ્યાના ત્રણ કાર્ય સિદ્ધ કરવાને માટે નિદ્રા, ચિન્તા અને ઈન્દ્રજાલતા એવી ત્રણ પ્રકારની અવિદ્યાની મકિતયો છવ ત્રિશે હશેમા રહેવી છે. ૧.

સકલેન્દ્રિયવૃત્તીનાં નિદ્રા ચેતસિ યો લય ।

તત્ર ચિત્તેન સજ્યન્તે પદાર્થાં સ્વાપ્નિકાઃ પરે ॥૨॥

ચિત્તમા ઇન્દ્રિયોની બધી વૃત્તિઓના લય થઈ જવો, તેનું નામ નિદ્રા, આ નિદ્રામા બીજા રામ મમ્બન્ધી પદાર્થો ચિત્તપડે ઉત્પન્ન થાય છે ૨,

બાહ્યવૃત્તિનિરોધાત્મા સ એવ સ્વાપ ઉચ્યતે ।

મનસાપિ લય પ્રાજે સુષુપ્તિરિતિ ચોચ્યતે ॥૩॥

આમ બહારની વૃત્તિઓનું જોમા રોકાવું થઈ ગયું છે, તેની સ્થિતિને સ્વાપ રહેવામા આવે છે. પ્રાજ એવા પુરુષમા મનનું પણ વિલી । થઈ જવું, તેને સુષુપ્તિ રહેવામા આવે છે. ૩.

આન્દ્રાનુમવન્તત્ર પ્રત્યભિજ્ઞાનવોધિત ॥૩૩॥

આ સુષુપ્તિમા જાનકાને થીમે જાગ્રત થયેમા આનન્દનો અનુભવ રહેતો છે ૩૩

અજ્ઞાનહેતુર્નિદ્રા સ્યાચિન્તાન્યત્તાનકારણમ્ ॥૪॥

નિદ્રા એ અજ્ઞાનના કારણરૂપે રહેલી છે, ત્યારે જુદા પ્રકારનું જ્ઞાન થવાને કારણે ચિન્તા રહેલી છે. ૪.

અન્યથાજ્ઞાનહેતુસ્તુ પ્રોક્તા તન્નેન્દ્રજાલતા ॥૪૧॥

દુષ્ટ વિચાર તરફ અલક્ષ રાખીએ, તો તેવા વિચારો તેના પેદા કરનાર તરફ જ પાછા વળે છે. હવે અલક્ષ શી રીતે રહેવાય ? આપણે આપણી દિવ્યતાનું જ્ઞાન રાખીએ, આત્મકેંદ્રથી ચલિત થઈએ નહિ, સાત્ત્વિક વૃત્તિ રાખીએ, સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરીએ, તો કાંઈ જ હાનિ થાય એમ નથી.

જે સમયે મન, મનરૂપે નહોતું તે સમયે લખાયેલું એક કાવ્ય છે. તેનો ભાવાર્થ ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરવાનો છે, માયાને દૂર કરી નિંદા વગેરેથી દૂર રહેવાનો છે:-

“ અહા ! વહાલા ! તું એટલો તો પાસે રહે કે જરાયે છેદું રહે નહિ. ” અહીં “ વહાલા ” પ્રભુને સંબોધીને કહે છે કે, જે પ્રભુ માયામાં વાળને જિગવાની શક્તિ આપે છે, નસોમાં વહેવ-હાવે છે ને વાચામાં શક્તિ રેડે છે. વાચામાં, ઈષ્ટિમાં, શ્રવણ-માં, મિત્રમાં, શત્રુમાં, લાઠમાં, સર્વમાં એજ પ્રભુ રમણ કરી રહ્યો છે. જાણીને આનંદ પામે કે જાણ્યેઅજાણ્યે પણ, તમે જે જે ઇચ્છાઓ કરો છો, તે સર્વનું અંતિમ કારણ પ્રભુજ છે. સર્વ ઇચ્છાઓનો હેતુ પ્રભુપ્રેમ મેળવવાનોજ છે. મુખ એજ ઈશ્વર છે. ”

દિવ્યતાનો-ઈશ્વરનો-સાક્ષાત્કાર એટલો સુધી થવો જોઈએ કે, “ માર્ગતાર્ગ ” નષ્ટ થાય, સર્વ માયિક બંધનો તૂટી જાય. જિસસ ક્રાઈસ્ટનું વચન સત્ય છે કે, “ તમારું સર્વ વહેંચી દો, ગરીબોને આપી દો, ને મારી પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવો. ” પરંતુ લોકો આમ કરતાં હરે છે.

ઓ આધુનિક સુધારાવાળાઓ ! જિસસ ક્રાઈસ્ટનાં એ વચના-મૃતો ને કૃત્યોમાં જે સત્ય રહેલું છે, તેનો વિચાર કરો. વેદાંત ડોક્ટ્રિના વગાડીને કહે છે કે, રામ અને રાવણ બેઉને કદી પણ સાથે ભણ શકાય નહિ. બ્યારે જગતના વિચારો, જગતનાં બંધનો, ધન-દોલત, ઇચ્છાઓ સર્વ પ્રભુમાં લીન થઈ જાય છે; ત્યારેજ ખરો સાક્ષાત્કાર થાય છે.

“ પ્રભુ ! મારે કોઈ સંયુક્ત સંબંધી નથી, તુંજ મારો સર્વ છે. ”

ત્વમેષ માતા ચ પિતા ત્વમેવ । ત્વમેવ વંશુશ્ચ સર્ગા ત્વમેવ ।

ત્વમેવ વિદ્યા દ્રવિણં ત્વમેવ । ત્વમેવ સર્વં મમ દેષદેવ ॥

દંડતાપૂર્વક અનુભવો કે પ્રભુમાંજ તમે રમણ કરી રહ્યા છો. તમારું નિવાસસ્થાન પણ પ્રભુજ છે અને પ્રભુ પણ તમે પોતેજ છો.

यथा निद्रानिद्रास्ति लोके वलेशेन चिन्तया ।

तथा संसारसन्तप्तवशेन वृष्णचिन्तया ॥९॥

अतः परोक्षिच्छुक्वयोर्न साभूद बाधिरा क्वचिन् ॥१०॥

બૌદ્ધિક કાપોની ગિથિતિમા માન્યમને કાઇ કલેગ થયા હોય કે કાઇ ચિન્તા થઇ હોય તો તેથી નિદ્રા બીડી જાય છે. તેજ પ્રમાણે અસારથી મનતામ થયેલા જીવને અવ્યક્ત સમયે પ્રભરિપયક વિચાર ગાતના નિદ્રા બીડી જાય કે આવીજ ભાગ્યવશતા ઉપદેશ અને અવલોકનને અનુક્રમે આગુકરેલજ અને ગાન પરીક્ષિતને (માન વિચાર પર્યાન્ત) નિદ્રા કમાય પાશુ અડચણ મનારી થા નહીં હૈ

इदानीन्नलोकाना न संसारोऽस्ति दुःखकृत् ॥१०॥

वृष्णचिन्तापि नैवास्ति ततो निद्रा हि बाधते ॥१०॥

અભ્યાસના અનુષ્ઠાને સ સાર પણ કાઈ દુઃખ કરનારો નથી, કે તેઓને પ્રશુ વિષયક કાઇ વિચાર પણ હાતો નથી એથી કરીનેજ નિદ્રા અડચણરૂપ થઈને પડી છ ૧૦૬

तथा विमोहिता वृष्णकथामाकर्णयन्ति हि ॥११॥

अन एव न विज्ञान जायते सर्वतो हर ॥

तत ससारसंसत्ता अभन्त्यामृतसम्प्लवम् ॥१२॥

એ નિદ્રાથી મુગ્ધ થયેલા અનુષ્ઠા પ્રશુની કથાનુ અવલોકન કરી રહેલા છે, તેથી કરીને તેઓને પ્રશુવિષયક સર્વદેશી વિચાર જ્ઞાન

કોઈસ્ટે, અગિયારજ શિષ્ય કર્યા હતા, પરંતુ સમગ્ર વાતાવરણમાં તેના શબ્દો એકઠા થઈ રહ્યા હતા; તેથીજ આજે કરોડો મનુષ્ય તેનું અધ્યયન કરે છે. સત્યને દુર્ગાવીને પાતાળમાં દાટો, તોપણ તે-તો પુનરુત્થાન પામશેજ.

ઘણા આવા વિચારો પ્રદર્શિત કરે છે; પરંતુ તેને 'રામ' જુદે પ્રકારે જણાવે છે. 'રામ'ની પદ્ધતિથી ઘણાને ફાયદો થવાનો. 'રામ' કહે છે કે, જો તમે આમાં રસ લેશો, આ વિચારોને આગળ વધારશો, એકબીજામાં ચર્ચા કરશો, આપણે કરશો, તો જરૂર ફાયદોજ છે. 'રામ'ના ગયા પછી મંડળી સ્થાપે તો સ્વામીના ઉપદેશો અને એમસંનનાં, બ્હીટમેનનાં તથા ર્પેન્સરનાં પુસ્તકો ધરાબર વાંચજો. મંડળી સ્થાપે પણ અમુકજ નામ ન આપશો. મંડળીમાંથી કોઈ પણ જો નવું શોધી કાઢે, સત્ય જણાવવાને નવી વાતો મઠકરૂપે આણે, તો તે મુખેથી સાંભળજો અને કોઈ બીજે પોતાના અનુભવની સ્થિતિમાં નવીન વિચાર જણાવે, તો તે પણ સાંભળજો.

આ સિસોટી વગાડીએ તો કોયલ જેવો અવાજ નીકળે છે; અને ગમે ત્યારે પણ વગાડીશું ત્યારે કોયલનોજ સૂર તેમાંથી આવશે, પણ એ નાદ કાંઈ સાચો કોયલનો નથી. કોયલનો ખરો સ્વર તો કોઈ પણ દેશકાલ મર્યાદાના બંધનમાં લાવી શકાયજ નહિ. કોયલને જ્યારે ગાવું હશે, ત્યારે તે તો આપોઆપજ ગાશે. આપણે પાસે જઈને કહીશું કે, "હે કોયલ ! તું ગા !" તે સમયે તે નહિ ગાય; માટે અમુક વખતેજ ભાષણો કે ઉપદેશ કરવો, એમ બંધન કદી ન રાખવું; કારણકે તેમાં લાભ નથી.

અમુક કૃત્રિમ નિયમોના બંધન વડે કદાચ પૈસા એકઠા કરી શકાય. પણ સત્ય તેથી મારું બાક છે. આમ કરવાથી સત્ય-રૂપી જિસસને પૈસા માટે કોસ પર ચઢાવવા જેવું થાય છે, માટે 'રામ'નું કહેવું એ છે કે, જો મંડળી સ્થાપે તો સ્વાભાવિક નિયમ ઉપર સ્થાપજો, કોઈનું અનુકરણ કરશો નહિ.

ખ્રિસ્તીઓએ સંપ્રદાય બનાવીને એક મોટી ભૂલ કરી છે. આથી જો કે લાભ થયો હશે; તોપણ બાયબલમાંજ બધું સત્ય સમાઈ ગયું છે, એવું બંધન મૂકવાથી હાનિ પણ અતિશય થઈ છે. તેજ પ્રમાણે જુદા, મહંમદ વગેરેના ધર્મોમાં પણ થયું

૫૧ સત્સંગનિર્ણયઃ॥

(અંગનાન્ક — વસતનામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી)

કૃપાપીપૂખાના ૧૨ શ્રીદગ્નિયપ્રબુએ અમીકૃત હવે ઉપાધ્યા
નિચાગી માપદાનિક નિગૂ મનોને અપ્પ અને ગત્ત આતામા
નિરૂપણ હનાર અનંક અન્યે પ્રકટ કર્યા છે, એ અનુભવીઓને
નિદેનજ ૨ અસા સુધીમા તેઓશ્રીના લગનગ મનાસો ના ॥
નોટા અન્યે પ્રકટ થઈ ગયા હ, પન્તુ અપ્રગિદ્ધ માલિક તન્દ
ન્યારે દર્શિ હનામા આવે છે સા જ્ઞાપ્યા વિના નર્થા ન્હતુ
પ્રસિદ્ધિમા આવેનુ માલિક નો માત્ર એકચનુર્થા ભાગજ ઇ તેઓ
શ્રીના અથોનો પરિચય કમાવો અને તે ॥ પ્ર ૧ કરના અ પ્રર્થ
હનમામર્પની મીમાથી દૂર છે એમ્લે તે નિો મૌનજ ઉચિત
માનીને તેઓના રચનામૃતનુ પાન ભગવદીયો કરો એટની નિનતિ
કરે હુ

यथा जलं तु प्रसृतं सर्वत्र च तिष्ठति ।

अत एव प्रयत्नेन लभ्यते खननान्निना ॥१॥

प्रयत्ने तारतम्यं च दृश्यते भूमिभेदत ।

कचिच्छीघ्रं प्रकटति क्वचित् कालेन भूरिणा ॥२॥

यत्नेન કૃપવાપ્યાદિતઢાગાદિપુ લમ્યને ।

ક્વચિત્તુ યત્નવિરહેપ્યન્તિ નત્રાદિપુ સ્વત ॥૩॥

उभयत्रापि यस्त्यक्ता सर्वं तत्रैव तिष्ठति ।

तस्य तत्सुलभं तत्र कूपे कश्चित् ग्रमोऽपि हि ॥४॥

પુસ્તક વાંચવા લો ત્યારે તેનો કર્તા કોણ છે, તેનો વિચાર ન કરશો. ઉપનિષદોના કર્તાનીજ ખબર નથી; પુસ્તકો તેજ પ્રમાણે લખવાં જોઈએ. ઉપનિષદના કર્તાઓએ જગતને જે સત્ય જણાવ્યું છે, તેને માટે માન લેતા નથી. હિંદુસ્તાનનાં પૃથ્વશ્ચનોનાં મહાન પુસ્તકોમાં કોઈ પણ સ્થળે તેમના કર્તાનાં નામ નથી. પુસ્તક રચનાર નિષ્પક્ષપાતપણે પુસ્તક રચે છે. “ સર્વ હક સ્વાધીન ” નો જુસ્સો તેમનામાં નથી અને તેથી ‘ કરીનેજ ’ ‘ હુંજ સત્ય છું ’ એમ તેઓ જાણી શક્યા છે. જેવી મળ “ હું ” પોતે સત્ય છું ” એ માનવામાં છે, તેવી મળ “ મેં ” સો પુસ્તકો લખ્યાં, હું લાખો રૂપિયાનો માલિક છું ” એમ ધારવામાં કયાં છે ? સત્ય-સુખ “ હું સર્વ છું, પરમસત્ય છું, ” એમ ધારવામાંજ રહેલું છે અને નહિ કે દુન્યવી કીર્તિ ને ક્ષણિક ધન વૈભવમાં.

માટે પ્રત્યેક શ્વાસોર્શ્વાસ લેતાં દૃઢતાથી માનો કે, જગતની સર્વ વસ્તુઓ તમારી છે. જગતની સઘળી હવા તમારી પોતાની છે, સર્વ સુંદરતા તમારી છે. જગતના સર્વ ધર્મો, સિદ્ધાંતો, કૃષ્ણ, મહામદ, રામ, જિસસ, સર્વે તમારાજ છે એમ માનો એટલે તમે આત્માની સર્વવ્યાપકતા પિછાનશો.

હવે નિરાશા કેમ દૂર કરવી તે માટે એ બોલ કહીશું. ઉપાય બહુ સહેલો છે અને તેટલા માટેજ લોકો તેની દરકાર કરતા નથી. અતુલવધી જણાયું છે કે, મહાન પુરુષો પણ જે રીતિ ‘ રામ ’ હમણાં જણાવશે, તેમાં ગોથાં ખાય છે. તમે જ્યારે તે અજમાવી જોશો, ત્યારે તેની અસરથી વિસ્મય પામશો. ઘરમાં બેઠા હો તે સમયે નિરાશા ઉત્પન્ન થાય, યાક જણાય, દુષ્ટ વિચાર આવે, ધર્મો ધાય કે એવો કોઈ બીજો હલકો વિચાર આવે; ત્યારે નક્કી માનજો કે, તાંદુરસ્ત શરીર હોય તો આવા વિચાર આવવા ન જોઈએ, માટે સમજવું કે તમારા પેટમાં કાંઈક વિકાર છે કે જે તમારા વિચારોને પણ વિકારી બનાવે છે.

કોઈ મનુષ્ય ‘ રામ ’ ની પાસે આવીને અઘટિત શબ્દો ઉચ્ચારે છે અથવા તો ક્રોધાયમાન થઈને બોલે છે; તો તે તેમનો દોષ નથી કાઢતો, તેમજ ક્રોધાયમાન થઈ પ્રત્યુત્તર નથી આપતો. કોઈ કરડાકીમાં બોલે કે ઇર્ષ્યા કરે, ત્યારે તમારે તેની સાથે તેજ પ્રકારે વર્તવું નહિ; પરંતુ તેના ઉપર દયા લાવી તેની પાચન-

વગેરેમાથી જલ મની શકે છે એમ દેખાણે તો મહાનત વિનાજ
 સ્વત જલ મની શકે છે, જેમ કે ની વગેરેમા કુપ અને વાર
 વગેરેમા પ્રયત્ન-વધાએ મદનત છે, તમામ વગેરેમા મત્ન- થોડો શ્રમ
 , તે બન્ને છાડીને જે નિઃશ્ચય નદી વગેરની સમીપમાજ રહે
 તેન વિના શ્રમે જલ મમે આ પશુજ મુનશ થઇ પડે કુવામાથી
 જન પ્રાપ્ત કરવામા મહક શ્રમ પશુ છે પરંતુ નદી નજે માથી તો
 પરિશ્રમ વિનાજ મત જલપાન થઇ રહે છે જે પુરવા મુદ્ધ વિગે
 રેના ત્યાગ કરીને શ્રમ વિના જલ પ્રાપ્ત કરી રહે તેના નેશમા નથી
 નહેતા તેઓના ઉપયોગમા ઘટાનિકમા નહિ જલ આવે છે તે
 પશુ શ્રમ વિનાજ, જે કે તે જલ નદી વગેરેમાથી લાવવામા આ વ
 કે પરંતુ તે યોગ્ય-મુદ્ધ પાત્રમા હોય તોજ તે ખપમા આવે છે
 એથી મમગત જનનો ઉપયોગ સિદ્ધ થાય ૧ ૧-૧૩

तथा ब्रह्म व्यापकत्वात्सर्वत्रैव हि तिष्ठति ॥७॥

જ્ઞાનિના તત્ પ્રયત્નન પ્રવર્તીભવતિ સ્વત ।

સુવેગે ચ તથા કાલે સત્યાદાવરૂપયત્નત ॥૮॥

અન્યથા મૂયસા કાલે શ્રમેણાવિર્ભવેત્ પુન ॥૯॥

જ્ઞાવાર્ધ — તેનીજ રીતે બ્રહ્મ પશુ વ્યાપક હાવાથી બધે જોવાળે
 મહે છે જેમ જલ મની થયે છે, તેમ બ્રહ્મ પશુ મર્વત્ર વ્યાપક છે
 બુદ્ધો પ્રયાસ કરવાથી જેમ જલ પ્રગટ થાય છે, તેમ બુદ્ધો મત્ન
 કર્યા પછી જ્ઞાનીઓ સમક્ષ તે બ્રહ્મ સ્વત પ્રગટ થાય છે કહિન
 અને પોથી પૃથ્વીના પ્રમાણમા વધતો ઓછા પરિશ્રમ જલને માટે
 કનવા પડે છે, તેમજ બ્રહ્મને માટે પશુ મારો દે અને સાધુજ

વધારે પસંદ કરે છે આ વિષે કોઈ કવિએ ઉલ્લેખ કરતાં પણ કહ્યું છે કે:—

“રાખો મિત્ર કરવાને વાત, ચાલતાં રાખો કોઈ સંઘાત.”

પરંતુ ‘રામ’ કહે છે કે, તમારા મનનું વલણ વિચાર્યસ્ત ન હોય, મન ઉત્તત વિચારો તરફ વળી ન શકતું હોય, ધાર્મિક વલણવાળું ન હોય, તો કદાચિત્ કોઈ સાથે હોય તો ઠીક છે. અથવા ધારો કે તમે મનના નબળા છો, તો કોઈ તમારા કરતાં ઉચ્ચ જ્ઞાનવાળાની સાથે ફરવા જશો, તેથી તમને ફાયદો થશે; પરંતુ જે લોકો તમને ઉત્તત ન કરી શકે તેવા સાથે કદી પણ ફરશો નહિ. જો તમે વિચારક હો ને એકલા ફરવા જતા હો, તો તે સમયે કોઈ આસપાસ ન હોય, ત્યારે ૐ નો ઉચ્ચાર કરતા કરતા ચાલજો. તરતજ જણાશે કે, આસપાસનું વાતાવરણ તમારામાં ચમત્કારી વિચારો મૂકશે. લોકો આ રીતિનો લાભ લેતા નથી. આ વાત બહુજ સાધારણ લાગે છે, પણ અનુભવ કરશો તો જણાશે કે, તેની કેવી સરસ અસર થાય છે.

સમુદ્રમાંના દરેક ખિંડુની સત્તા મહાન મોજાના જેટલીજ છે. તેમાં ઉદ્ભવતા દરેક પરપોટાનું મૂળતત્ત્વ તો મહાન સમુદ્રજ છે. તે મુજબ દરેક રીતે માનો ને અનુભવો કે આ શરીર, આ વિશ્વરૂપી સમુદ્રમાં એક ખિંડુરૂપજ છે અને જે સત્તા સૂર્ય, ચંદ્ર ને ગ્રહોને ધારણ કરી રહી છે, તેજ સત્તા તેને પણ ધારણ કરે છે. તમારા શરીરનો દરેક ભાગ, દરેક વાળ, રક્તનું દરેક ખિંડુ તમે પોતેજ છો. તમેજ અનંત, અવિનાશી છો. કાળ અને આકાશને ધારણ કરનાર તમેજ છો; તો પછી આ જડ શરીર મૃત્યુ પામે તે સાથે તમારે કંઈ લેવાદેવા નથી. એકાંત સ્થળે આ વિચાર ઉપર મનન કરો. ચાલતાં ચાલતાં, ખુલ્લી હવામાં ફરતાં, ઊભા હો, બેઠા હો કે ગમે તે સ્થિતિમાં હો, તે સમયે દરેક વિચાર કરો. કદાચિત્ પ્રણવનો જય ન કરો, તોયણ આ વિચાર ઉપર મનન કરતા હશો, તો તે ૐ મંત્રનો ઉચ્ચાર ક્યાં બરોબરજ છે.

મોટેથી ૐ બોલવા ઉપરજ કંઈ બધો આધાર નથી, પરંતુ મનની અંદર દરેકબધું માનવું જોઈએ કે, હું પોતેજ અનંત અવિનાશી છું. સર્વ જગત મારામાંજ સમાયેલું છે. શત્રુ કે મિત્ર બધાની ઇચ્છાઓ એ મારીજ ઇચ્છાઓ છે. સર્વ લેદ છોડી દો,

મક્તાનાં માવરૂપેણ વહિરન્તશ્ચ તિષ્ઠતિ ।

અતો ન તેષાં ધ્યાનાદિશ્ચમ કશ્ચિદ્દપેક્ષિનઃ ॥૧૦॥

ભાનાર્થ —અહીં સર્વનું વ્યાપક છે એમ માનીને જાની ભેડો અનેક સાધનો કરીને તેને પ્રાપ્ત કરે છે; પરંતુ વ્યાપકપણાવનાથી પ્રભુ તેના હૃદયમાં પસારે જ, પણ બહાર પધાન્તા નથી હૃદયમાં તે માની એ વિનિર્ગતાજ હોવાથી જાની એ ને બહુ શ્રમ કરવો પડતો નથી અર્થાત્ ધ્યાનધ્યાનપુરિયા બહુ શ્રમની જગત્ તેઓને નથી, એમ તેઓ જાની મધ્ય મથેના કે બાકીના પ્રભુ તે. ભાવપણે હોવાથી ભાવપણે એ અદ્ય જાને બહાર વિનિર્ગત છે; એટલે શાંતેને પણ ધ્યાન વગર કરનારા કોઈ પણ શ્રમ નથી ૧૦

અવ્યક્તભાવના યે તુ જ્ઞાનિનમ્નં તુ દૂરગા ।

તેષાં ચેત્ કશ્ચિદ્ગત્ય પાયયેત્ પ્રાપ્યતે તદા ॥૧૧॥

અતસ્તેષામન્યજોવાધીનતા સર્વદૈવ હિ ।

ભાનાર્થ —વ્યાપક અને હૃદયમાં નહેલા પ્રવેશને ગોળખતા અવ્યક્તની ભાવના જે જાનીઓ કરે જ, તે દુર જનારા છે, અર્થાત્ અધીપમાં ગહેના સુપ્રાપ્ત ગદીજયને લક્ષ્યને દૂર ગહેનારા હ તેઓને દ્રાહ જન લક્ષ્ય જઈને પણ તેઓ નેઓ જશ પ્રાપ્ત કરી શકે, નહિ તે નહિ અવ્યક્ત વ્યવસ્થાવર્ણ, અવ્યક્ત હિ ગતિર્કુન ઇત્યાદિ ભગવદ્વાક્યાનુમાર અવ્યક્ત ॥ ભાવનાનાઓને દુ બજ પ્રાપ્ત થાય છે, મધ્ય તેઓને જ્ઞાન આપનાર મતે તેઓ તેઓ દેશોને આવે એ કાન્ધુથી તેઓ નિગતર જીવન જીવેને આધીન જનીને નહેલા હોય છે ૧૧

વધારે પસંદ કરે છે આ વિષે કોઈ કવિએ ઉલ્લેખ કરતાં પણ કહ્યું છે કે:—

“રાખો મિત્ર કરવાને વાત, ચાલતાં રાખો કોઈ સંઘાત.”

પરંતુ ‘રામ’ કહે છે કે, તમારા મનનું વલણ વિચારસ્થિતિ ન હોય, મન ઉત્તત વિચારો તરફ વળી ન શકતું હોય, ધાર્મિક વલણવાળું ન હોય, તો કદાચિત્ કોઈ સાથે હોય તો ઠીક છે. અથવા ધારો કે તમે મનના નબળા છો, તો કોઈ તમારા કરતાં ઉચ્ચ જ્ઞાનવાળાની સાથે ફરવા જશો, તેથી તમને ફાયદો થશે; પરંતુ જે લોકો તમને ઉત્તત ન કરી શકે તેવા સાથે કદી પણ ફરશો નહિ. જો તમે વિચારક હો ને એકલા ફરવા જતા હો, તો તે સમયે કોઈ આસપાસ ન હોય, ત્યારે ૐ નો ઉચ્ચાર કરતા કરતા ચાલજો. તરતજ જણાશે કે, આસપાસનું વાતાવરણ તમારામાં અમલકારી વિચારો મૂકશે. લોકો આ રીતિનો લાભ લેતા નથી. આ વાત ખડુંજ સાધારણ લાગે છે, પણ અનુભવ કરશો તો જણાશે કે, તેની કેવી સરસ અસર થાય છે.

સમુદ્રમાંના દરેક બિંદુની સત્તા મહાન મોળાના જેટલીજ છે. તેમાં ઉદ્ભવતા દરેક પરપોટાનું મૂળ તત્ત્વ તો મહાન સમુદ્રજ છે. તે મુજબ દરેક રીતે માનો ને અનુભવો કે આ શરીર, આ વિશ્વરૂપી સમુદ્રમાં એક બિંદુરૂપજ છે અને જે સત્તા સૂર્ય, ચંદ્ર ને શ્લોકોને ધારણ કરી રહી છે, તેજ સત્તા તેને પણ ધારણ કરે છે. તમારા શરીરનો દરેક ભાગ, દરેક વાળ, રક્તનું દરેક બિંદુ તમે પોતેજ છો. તમેજ અનંત, અવિનાશી છો. કાળ અને આકાશને ધારણ કરનાર તમેજ છો; તો પછી આ જડ શરીર મૃત્યુ પામે તે સાથે તમારે કંઈ લેવાદેવા નથી. એકાંત સ્થળે આ વિચાર ઉપર મનન કરો. ચાલતાં ચાલતાં, ખુલ્લી હવામાં ફરતાં, ઊભા હો, બેઠા હો કે ગમે તે સ્થિતિમાં હો, તે સમયે દરેક વિચાર કરો. કદાચિ પ્રભુવનો જપ ન કરો, તોપણ આ વિચાર ઉપર મનન કરતા હશો, તો તે ૐ મંત્રનો ઉચ્ચાર કયાં બરોબરજ છે.

મોટેથી ૐ બોલવા ઉપરજ કાંઈ બધો આધાર નથી, પરંતુ મનની અંદર દરેકબે માનવું જોઈએ કે, હું પોતેજ અનંત અવિનાશી છું. સર્વ જગત મારામાંજ સમાયેલું છે. શત્રુ કે મિત્ર બધાની ઇચ્છાઓ એ મારીજ ઇચ્છાઓ છે. સર્વ લેદ છોડી દો.

પ્રભુ ક્યારે મળે એવી આશાથી થાય છે, આ સમય ક્યારે પ્રાપ્ત થાય છે કે જ્યારે ગૃહમાં હિપર જન્માવેલા ભગવદીય વ્યવસ્થા ન મળે ત્યારે, જેમકે ગૃહમાં જલ ન હોય અને તૃષ્ણા તો લાગી હોય અને પછી જેમ દુષ્ણ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ ભગવદ્વરપાનદત્ત પાન કરવાને છતાં તલમી ગળ્યો હોય અને પ્રભુના વરપામૃતનું પાન કરવાથી શકે એવા યોગ્ય વ્યવસ્થા ન મળે ત્યારે ગૃહમાં સ્થિતિ કરના આથી રીતે દુષ્ણ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે બ્રાહ્મણે માર્ગ પ્રભુ હિપરે છે, આનું દુષ્ણ અનુભવી રહેતા ન હોય તેઓએ ભગવદીયોની મેરા કરવી. ભગવદીયો કેવા હોવા જોઈએ ? ભગવદીયો એવા હોવા જોઈએ કે જેઓમાં પૂર્ણ પુરુષોત્તમ અદ્વિતીય ગુણ ભિન્નતા હોય, તેવા ભગવદીયોના સમીપમાં નિગત જોવાથી અને તેવા જોઈ ગુણોથી તે ભગવદીયોના મુખાગ્નિમાં પ્રવેશ થતા પ્રભુના આપાનદત્ત અનુભવ કરી શકાય તેવા ભગવદીયોના મુખાગ્નિ પર્વતની ગુફાઓમાંથી જેમ શીતલ જલજ નિગત કરી કરે, અને તૃષ્ણાગુણની તૃષ્ણાને, તાપથી તપેલાઓના તાપને શુદ્ધિ છે, તેમજ ભગવદ્વરપામૃતનો આપડ કરી તે ભગવદીયોના મુખાગ્નિ નિમગ્ન છે અને પ્રભુને મળવા ઇચ્છનાઓના મનોરથો પૂર્ણ કરે છે.

તસ્માદ્મલ્લિયુતૈર્મૈકિસાધકેન્તુ ગૃહમ્થિતૈ ।

તાદિક્વનસહસ્રસંમકૈ સદા સ્યેય તત્તો હરિ ॥૧૮॥

મવન્યેવાનુમૂતન્તુ નાન્યથા સર્વથા ભવેત્ ।

સારાર્થ:—હિપર કદેવા દારણોથી ભક્તિથી મુક્ત અને ભક્તિના માધ્યમે ગૃહમાં ગળીને તેવા ભગવદીયોનાજ સગમાં મદા ગ્રંથુ એના માર્ગમાં પ્રવેશ કરેલા ભગવદીયોએ અને સેવા મિદ્ધ કરવાને

જે ભીંતો ઉપર એ બંને જણને જુદા જુદા કામ કરવા રોક્યા ને તેમના ઉપર દેખરેખ રખાવી કે બન્ને જણ એકઠા ન થઈ જાય. એક માસ સુધી બન્ને જણાએ એ કામ કર્યું. પછી એક કારીગર રાત્રી પાસે જઈ કહેવા લાગ્યો કે, “મારું કામ આપ આવીને જુઓ.” રાત્રીએ બીજા કારીગરને પૂછ્યું કે, “તમારે કામ પૂરું કરવાને કેટલી વાર છે ?” તેણે કહ્યું: “રાત્રી, મેં પણ કામ પૂરું કર્યું છે.”

તેમનું કામ જોવાનો રાત્રીએ અમુક દિવસ ઠરાવ્યો ને પોતાના નોકર-ચાકર તથા રસાલા સાથે ત્યાં ગયો. પહેલા કારીગરની ભીંત ઉપર પડદો નાખેલો હતો, તે ઉપડાવી લીધો. રાત્રી અને તેના હજૂરિયાઓ કામ જોઈ દિગ્ધ થઈ ગયા. કામ ઘણું ઉમદા ને સુંદર છે, એમ સૌએ મત આપ્યો. હવે આથી વધારે સુંદર કામ હોઈ ન શકે એમ બધા કહેવા લાગ્યા. બીજા કારીગરનું કામ જોવાની જરૂર નથી, માટે મહેલનું બધું કામ આની પાસેજ કરાવવું એમ હજૂરિયાઓએ ધાર્યું; પરંતુ રાત્રી હજૂરિયા કરતાં ડાહ્યો હતો, તેથી પેલા બીજા કારીગરને તેની ભીંત ઉપરથી પડદો દૂર કરવા કહ્યું. અહા ! લોકો આનું કામ જોઈને વધુ અચંપો પામ્યા. તેમનાં મોં પહોળાં થઈ ગયાં ને વિસ્મય પામ્યા. તેમનાથી બોલાઈ ગયું કે, “વાહ ! આ તો વળી ઘણુંજ ઉત્તમ ને સુંદર કામ છે !” લોકોએ એમાં એવું શું જોયું ? આ કારીગરે ભીંત ઉપર હજી કાંઈજ ચીતર્યું નહોતું. એક મહિના સુધી માત્ર ભીંતને ઘસી ઘસીને પારદર્શક કરી હતી, તેથી સામી ભીંત ઉપર જે જે ચીતર્યું હતું, તે તે બધું આ ભીંતમાં દેખાતું હતું. જે ભીંત ઉપર ચિત્રો કાઢેલાં હતાં, તેના કરતાં આ ભીંત-વધારે લીસી ને એકસરખી હતી. જેમ આ કારીગરે મહેનત લઈને ભીંતને ઘસી ઘસીને પારદર્શક બનાવી, તેજ પ્રમાણે ‘રામ’ તમને કહે છે કે, જે લોકો માત્ર પુસ્તકો વાંચવામાંજ નિમગ્ન રહે છે, તે ઉપરચોટિયું જ્ઞાનજ સંપાદન કરે છે. જહારથી ચીતરવા કરતાં અંદરથી બધું પારદર્શક બને તો સર્વ જ્ઞાન આપોઆપજ અંતરમાં જિતરે; માટે મનરૂપી કે મગજરૂપી ભીંતો પારદર્શક બને એમ વર્તો. અંતઃકરણને નિર્મળ કરો, હૃદય ચોખ્ખાં કરો એટલે જગતનું સર્વ જ્ઞાન તમારામાં આવશે.

સ્વાનુભવથી ‘રામ’ કહે છે કે, હિમાલયનાં ગાદાં જંગલોમાં

હા જાણ રમત પ્રવ્રત્તિ વાસિ જામિ મહા મુજા એ ૧૧ પ્રકરોક્ત મન્યાગ,
 પ્રશુના મદા વિપ્રયોગનો અર્થ ૭ અનુભવ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે ભક્તિમાર્ગીય
 સન્યાસ થયો કહેવાય તેવો મન્યાસ ગોદારીને જોએ ગદેલા છે,
 તેઓના છત્રે, ઈન્દ્રિય વગેરેમાં સાક્ષાત્ વિગ્ધવત્તાનસરૂપ ભાવડે
 પ્રભુ પ્રવેશ કરે છે. પ્રભુ સમરૂપ દોરાથી સુગર પશુ સયોગ વિપ્ર
 યોગરૂપ દિલ્લાતમક. ૧ દોરાથી રસાતમક પ્રભુ ભક્તના દેહેન્દ્રિયા-
 દિમા પ્રવેશ ૭ ભક્તના શરીર વગેરે તો તગસરની મ્યાન જેવાગ
 ૭ જેગ પ્રભુ માક્ષાત્ પ્રતિગામા સરૂપ મુર્તિમાં પ્રવેશ કરે છે અને
 તે સમરૂપ અનુભવાય છે તેમજ વિન્દાતમક પ્રભુ ન્યારે દેહેન્દ્રિ-
 યાદિમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે ભક્તો ભગવદ્દુષ યદ્દ જામ છે, માદ
 નેએ તો સમ તો અવશ્ય કવો અને તેમના આશ્રયથી છવને
 આધીન મનરાનો દોષ નથી

इति श्रीवल्लभाचार्यकृपामात्राभिराक्षिणा ।

हृन्निवासेन विहितो मुदा सत्सगनिर्णय ॥२२॥

શ્રીરૂપાધીશ્વર ૧૧ કૃપામાત્ર ૧૧ અભિરાપા ધગવનાગ શ્રીદત્તિ
 દાગ પ્રભુસર્વે આ મતમગ નિલય આનંદરૂપે ન્યો ૭ ધીરૂના
 વેગમત્તુ

૧. આ રીતે વધારે જાણવાની ઇચ્છા રાખનારાઓએ શ્રીમદ્
 ભાષ્યનો દ્વાધ્યાય વાચવો

મનુષ્યનો ભ્રાતૃભાવ*

આજના વિષય ઉપર વાતો કરીનેજ બેસી રહેવાનું હોય, તો તો વખત નકામોજ વ્યતીત કર્યો કહેવાશે. આ વાતોને અનુભવ-સિદ્ધ કર્યાથીજ આમુખિક સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યારે આપણે જાણીએ છીએ ને અનુભવીએ છીએ કે, જગતનાં સર્વ મનુષ્યો આપણાં ભાંડુ છે; ધનવાન તેમજ ગરીબ, રાજા તેમજ રંક બધાંય આપણાં પોતાનાંજ સ્વરૂપો છે; ત્યારે ઘણોજ આનંદ થાય છે. કુદરતી રીતેજ તેનાં પરિણામો તમને જણાશે. આમ અનુભવશો, ત્યારે જેમ તમારું પોતાનું શરીર તમારી ઇચ્છાઓ પ્રમાણે વર્તે છે, તેજ પ્રમાણે બીજા બધા પણ તમારી ઇચ્છાને તાબે થઈ તમારા આદેશો માન્ય કરશે. આ યથાર્થ સત્યની ખાતરી કરવા સારૂ તેનો તમે તમારી જાતેજ અનુભવ કરી જુઓ. લોકો ધન ન હોવાથી દુઃખી થાય છે, તેમને ખાગળગીચા, ધન, માલ, હાલત ગાડી, વાડી ને લાડીનાં સુખ જોઈએ છે; પરંતુ ખાગળગીચાઓ ઘણાય બનેલા છે. સુખેથી તેમાં જાઓ, હરો, કરો; તે તમારા પોતાનાજ છે એમ માનો, તો તેથી ધનવાનોને જેટલો સંતોષ પોતાની સંપત્તિથી થાય છે, તેટલોજ તમને પણ થશે. જે લોકો આ પોતાની માલમતા છે, એમ માને છે તે શું ચાર આંખે જુએ છે ? જે પ્રકારે તમે તેનો અનુભવ કરો છો ને તેમાં તમને જેટલો આનંદ થાય છે, તેથી શું અધિક આનંદ તેમને થાય છે ? બિલ-કુલ નહિ; તો પછી એવા એવા દુઃખદ વિચારો કરી આત્માને શા માટે દુલવો છો ? ‘રામ’ કહે છે કે, એવા મૂખોઈ ભરેલા વિચારો છોડી દો. જગતની સર્વ હાલત, ખાગળગીચા તમારાં પોતાનાંજ છે, એમ માનો. સર્વ જગત તમે પોતેજ છો એમ નિશ્ચયથી માનો. આ ટાંઈ અસ્વાભાવિક નથી. અભેદભાવથી સર્વત્ર દૃષ્ટિ નાખો ને તે પરમ સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરો. જ્યારે

* સને ૧૯૦૨ ના ફેબ્રુઆરીની ૧૫ મી તારીખે આપેલું ભાષણ.

શ્રુણ્યંત્યો નામાનિ પતિગીતાનિ વેણુના ।

દંતદ્વયારંચલા ગાવો દગ્ધિપયા વટા ॥૫॥

વેણુ વડે આગી શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રના અવાયેલા નામે નું શ્રવણ કરતી અને દાંતે અર્ધો કરેલા આમવાળી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૫.

ચિમ્મતંત્યઃ મ્જાન્યાદિ ભાવયંત્ય સ્વયોગયામ્ ।

સ્થાપયત્યઃ સ્વસન્નધં ગાવો દગ્ધિપયા વટા ॥૬॥

પોતાની જાતિ વિગેરેને શ્રુષી જતી, પોતાની ગોમ્મતાનો વિચાર કરતી અને પોતાના અમ્મન્ધને અમિદ્ધ કરતી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૬

ઉત્તમયત્ય શ્રવણં સ્વગયંત્યો ગતિં સ્વકામ્ ।

વિન્નાત્યો વેણુપીયૂષ ગાવો દગ્ધિપયા વટા ॥૭॥

કાનોને ઉચ્ચ સમજતી, પોતાની ગતિને રોકી દેતી અને વેણુમાથી અન્ન આમૃતનું પાન કરતી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૭

ચરત્યશ્વેનસાસન્ના ગોવર્ધનગિમેસ્તૃણમ્ ।

ધાવત્યો વેણૂનાદૃતા ગાવો દગ્ધિપયા વટા ॥૮॥

ચિત્તપૂર્વક પ્રભુમા સક્ત એવી ગિરિરાજ શ્રીગોવર્ધન પર્વતના ધાસને ચરતી અને વેણુનાદ વડે બોધાવાતા દોકી જતી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૮.

થાય છે, તેજ પ્રમાણે આપણા આ જડ શરીરનું પણ છે. જે વસ્તુનું આ શરીર બનેલું છે, તેજ વસ્તુ અમુક સમય પછી બીજાનું શરીર બનાવે છે. એ તો શું પણ એકજ જીવનમાં એક શરીરનાં તત્ત્વો બીજા શરીરમાં દાખલ થાય છે. શ્વાસ લેવાની ક્રિયા આ વાત સાબિત કરે છે. શ્વાસ લેતાં પ્રાણવાયુ અથવા તો ઓકિસજન આપણે બહારથી અંદર લઈએ છીએ ને ઝેરી હવા અથવા કાર્બોનિક એસિડ ગેસ બહાર કાઢીએ છીએ; આ ઝેરી હવા ઝાડપાન પોતે ચૂસી લે છે ને તે પાછાં પ્રાણવાયુ બહાર કાઢે છે. આ ઉપરથીજ સાબિત થાય છે કે, આપણે વનસ્પતિ સાથે ભાતુભાવથી જોડાયેલા છીએ. તેમનો શ્વાસ આપણે લઈએ છીએ ને આપણો શ્વાસ એ લે છે. આથી ખાગબગીચા, ઝાડપાન સાથેની આપણી એકતા સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ થાય છે.

હવે બીજી રીતે જોઈએ. વનસ્પતિમાંથી જે પ્રાણવાયુ આપણે લઈએ છીએ, તેજ બીજાં મનુષ્યો પણ લે છે. આ પ્રમાણે આપણે બધા એકજ હવા શ્વાસમાં લઈએ છીએ, તો પછી શ્વાસની ક્રિયામાં દરેકનાં શરીર એકજ છે. વળી એકજ પૃથ્વી ઉપર, એકજ સૂર્ય ને એકજ ચંદ્ર નીચે ને એકજ આબોહવામાં આપણે બધા રહીએ છીએ, ખોરાક પણ એકજ જાતનો લઈએ છીએ ને એકજ વસ્તુનાં આપણાં સર્વનાં શરીર બનેલાં છે. વળી જે મળ ઇત્યાદિ દૂર કરીએ છીએ, તે વનસ્પતિ ગ્રહણ કરી લે છે. આ પ્રમાણે જે આપણે આપણા શરીરમાંથી દૂર કરીએ છીએ, તે આપણા ભાઈઓજ પોતાના શરીરમાં અત્તરૂપે દાખલ કરે છે. જે જડ વસ્તુ એક વખત આપણી હતી, તે બીજી વખતે આપણા ભાઈઓની થાય છે, તેમનાં શરીરમાં જાય છે ને જે વસ્તુ તેમની હતી, તે આપણા શરીરમાં જાય છે. જો સૂક્ષ્મદર્શકયંત્રથી આપણે જોઈએ, તો જણાયે કે, અનેક સૂક્ષ્મ જીવજંતુઓ શરીરમાંથી બહાર આવે છે ને બહારથી અંદર પ્રવેશ કરે છે. આમ હરદમ આવજા થયાજ કરે છે. જે જંતુઓ આપણે બહાર કાઢતા જઈએ છીએ, તે બીજાઓનાં શરીરમાં દાખલ થાય છે ને બીજાઓનાં શરીરમાંથી નીકળેલા જંતુઓ આપણા શરીરમાં દાખલ થાય છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર સાબિત કરે છે કે, તમારાં સર્વનાં સ્થૂળ શરીરો એકજ છે. લોકો કદાચ આ નહિ માને; એકના શરીરમાંથી નીકળેલાં સૂક્ષ્મ જંતુઓ બીજાના શરીરમાં ડેમ પેસે

પીત્વાનલ મલમૂત ચલાદાવાન્યાત્સ્વત ।

અવિતા રવિનાતારે ગાવો દૃગ્વિપયા કદા ॥૧૩॥

અવપૂર્વકે જાનિ મમથાં એના અગ્નિન પાન કરી યમુનાજીના
તીર ઉપર દાનાનસમાધી પ્રજુગડે જ્યારનામા આવેલી ગાયોના
દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૧૩

પાયિતા યમુનાતારે જોવિતા સ્વદશા પુન ।

પરીક્ષિતા વ્રતપ્રેમ્ણા ગાવો દૃગ્વિપયા કદા ॥૧૪॥

યમુ ॥૭ના કાઠા ઉપર (વિન) જસનૂ પાન કરાનાયેલી અને
પાછી પોનાની દૃષ્ટિથી જીવતી કરનામા આવેલી અને નજના પ્રેમે
જેની કમોડી કરવામા આવેલી તરી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે
થશે ? ૧૪

મ્વનાથવદનાભોજ દર્શનોત્કઠયકાતરા ।

વિસ્મરત્સ્વશરીરાધા ગાવો દૃગ્વિપયા કદા ॥૧૫॥

પોતાના આમી શ્રીકૃષ્ણઅન્દ્રજીના નુષકમનના દર્શન ॥ ઉત્ત
જન થી ઓશિયાળા ધર્મ ગયેલી ગાને તેથી પોતાના સગીર ધર્મેનૂ
વિગ્ન ભ થઇ ગયું છે તવી ગાયોનૂ દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૧૫

મણિમાલાધેરેણ મ્વકેરેણ ગણિતા મુગા ।

સ્મૃતપ્રિયાસ્વરૂપેણ ગાવો દૃગ્વિપયા કદા ॥૧૬॥

જેણે પોતાની પ્રિયાના સ્વરૂપનૂ મરણ કર્યું છે, તેના
મણિમાલા ધારણ કરનારા પ્રજુએ આનન્દપૂર્વક પોતાના દારથી
જેની મણિવરી કરી, તેવી ગાયોનૂ દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૧૬

શરીર સાથે અદલાબદલી થયા કરે છે, તે આપણો આપણા પોતાનાજ કહેવાનો કોઈને હક નથી. આ શરીર માઈ છે, એમ કહેવાનો આપણને હક નથી. આમ દર પળે શરીર બદલાતું બ્તય છે, તો પછી તે માઈ છે ને તાઈ છે એમ કહેવામાં શો અર્થ રહેલો છે? માટે જેને આ માઈ શરીર કહીએ છીએ તે માઈ નહિ, પણ સર્વતું છે એવોજ વિચાર દઢ કરો.

આ તો જડની વાત થઈ, હવે માનસિક એકતા વિષે કહીએ. માથા ઉપર વાળ ઊગે છે, શરીરમાં લોહી વહે છે, તેનો વિચાર કરો કે આમ શાથી થાય છે? જે શક્તિથી તમારામાં લોહી વહે છે ને જેનાથી તમારા વાળ ઊગે છે તેજ શક્તિ ખીજનામાં નથી? અન્ન પાચન શાથી થાય છે? જે શક્તિથી એક મનુષ્ય અન્ન પાચન કરે છે તેજ શક્તિથી ખીજે મનુષ્ય પણ પાચન કરે છે, આ વાત ધ્યાનમાં રાખજો. એકજ શક્તિ દરેકમાં આ પ્રમાણે કામ કરે છે, તો પછી દરેક જણ એકજ છે એમ શા માટે ન માનવું? એકજ અવિભાજ્ય, અવિનાશી શક્તિ દરેકમાં છે તો ણધા વાસ્તવિક રીતે એકજ છે, આ વાત ખૂબ ધ્યાન દઈ સમજો ને અનુભવ કરો. એકને અન્ન મળે છે ને ખીજને નથી મળતું; એક તંદુરસ્ત છે ને ખીજે વ્યાધિગ્રસ્ત છે; તે સર્વ શરીરો આપણાંજ છે એમ માનવું અને જેવી રીતે આપણા શરીરને દુઃખ થાય ને માવજત કરીએ, તેવીજ રીતે ખીજ શરીર તરફ વર્તાવું એજ આપણો ધર્મ છે. જે નીચે છે તેમને ઉન્નત કરવામાંજ આપણો ધર્મ રહેલો છે; માટે દુઃખ, દારિદ્ર્ય વગેરેનો ખિલકુલ વિચાર ન કરો. હરદમ આનંદ ને સુખમાં રહો. કારણકે જગતનો આનંદ એ તમારોજ છે. ગમે તે સ્થિતિમાં મગ્ન રહો. માથાકૂટ ને અકળામણ હર કરો.

હવે લાગણી પણ એકજ છે, તે વિષે કહીશું. એક ચાલુ વાજિંત્ર એક ણાળુ પડયું છે અને ખીજું તેની સામે ગોઠવેલું છે; બન્ને વાજિંત્ર બરાબર વગાડી શકાય તેવાં છે. હવે જ્યારે એક વાજિંત્રનો તાર છેડા છે કે તરતજ સામેના વાજિંત્રમાંથી પણ તેવોજ સૂર નીકળે છે. આનું કારણ શું? કારણ એજ કે, જે પવનના હલનચલનથી એક વાજિંત્રમાંથી સૂર નીકળે છે તેજ પવનની લહરીઓ ખીજ વાજિંત્રની આસપાસ પણ ઊપજે છે. આપણને કાંઈ લાગણી થાય છે એટલે આપણી પાસે જેઠેલાને પણ તેવીજ લાગણી થાય છે. નાટકોમાં પાત્રો અનેક વેંપ લખવે છે અને

વોદયંત્યઃ કંઠઘટાં નાદર્શંત્યોડ્યનુપુરમ્ ।

આહ્વાદયંત્યઃ સ્વપતિ ગાવો દગ્ધિવયાઃ કદા ॥૨૧॥

કણ્ઠમાં રૂદ્ધલી ઘંટડીયેનો નાદકાર કરતી અને પગના ઝાઝ રેનો ઝમકારો કરતી અને તેમ કરી પોતાના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રને આનન્દ આપતી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૧૧.

માસયંત્યઃ સ્વશ્રૃંગાણિ સુવર્ણમરજૈઃ પુનઃ ।

લલાટપટ્ટિકાયુક્તા ગાવો દગ્ધિવયાઃ કદા ॥૨૨॥

વળી સોનાના ધરણુઓથી પોતાનાં શીગડાઓને પ્રદર્શિત કરતી અને માથાપર મોડિયાવાળી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૨૨.

લલાટલ્લંબમાનેન સ્વર્ણપર્ણેન શોભિતા ।

સિંદૂરરંજિતમુક્તા ગાવો દગ્ધિવયાઃ કદા ॥૨૩॥

માથેથી લટકતી સોનાની પાદડી (એ નામના અલ્પભાગ) થી શોભી ઉઠેલી અને સિંદૂર નડે જેવા મુખને રક્તવામા આવેલું છે તેવી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૨૩.

પુનઃ સમલલ્લદેહેષુ ગૈરિકાદિવિચિત્રિતા ।

કેકિપિચ્છશિરોગુચ્છા ગાવો દગ્ધિવયાઃ કદા ॥૨૪॥

વળી આખા શરીર ઉપર ગેર વગેરે રંગોથી નિઃશ્રામણી કરવામા આવ્યું છે, તેવી અને મોરખીંછથી માથા ઉપરના મુઝા બનાવવામા આવી છે તેવી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૨૪

વાધ કરી નાખ્યા માટે, પેલા ગુનેગાર ઉપર તૂટી પડે છે. હવે આટલી સહેજ ઉશ્કેરણીમાંજ આવડો મોટો ગંભીર ગુનો કરવાનું શું કારણ? વેદાંત ખુલાસો કરે છે ને કહે છે કે, માનસિક સ્થિતિમાં ભડોળ એકદું કરીને એક કંપની (એમ્પ્લોઈડ સ્ટોર્ક કંપની) ઊભી થઈ હતી. એ મંડળીમાં ધીમે ધીમે ઘણા ભાગીદારો થયા હતા. તમારા શેરના ભાગની ઈશિયાની લાગણી પેલા મનુષ્ય તરફ તમે મોકલી હતી. હવે જ્યારે પૂરા શેર ભરાઈ ગયા એટલે કામ શરૂ થયું. બધાનો ગુસ્સો એકત્ર થઈ આ એક મનુષ્યમાં ભરાયો. સહેજ ચિનગારી થતાંજ તે એકદમ ભલકી ઊઠ્યો. કોર્ટ માત્ર આ છેલ્લા ગુનેગારનેજ શિક્ષા કરશે, પરંતુ ઈશિરની નજરે તો બધા એકસરખી રીતે ગુનામાં ભાગીદાર છે. જે જે મનુષ્યોએ ઈશિયા કે તિરસ્કારની લાગણી મોકલી હતી તે બધાએ પેલાનું એકત્ર થઈનેજ ખૂન કર્યું હતું; માટેજ કોર્ટે કહ્યું છે કે, “ખૂન તો નજ કરવું, પણ તિરસ્કારની વૃત્તિ પણ કદી ન કરશો.”

જે પાડોશીનો તિરસ્કાર કરે છે, તે પણ ખૂનીજ છે. ઇતિહાસ પણ કહે છે કે, જીલ્મી રાજ્યને અંતે એક જણ એવો પેદા થાય છે કે જે લોકોને કાળૂમાં રાખી જીલ્મને દૂર કરે છે. જીલ્મ સમયે દરેક એવી ઇચ્છા કરે છે કે, તોફાની લોકોને કાળૂમાં રાખે. એ રીતે દરેકની ઇચ્છા એકઠી થઈને ફ્રાન્સ દેશમાં નેપોલિયન બોનાપાર્ટની અંદર ઠલવાઈ ગઈ; આથી ખરા અણીના વખતેજ નેપોલિયન મેદાનમાં જણાયો છે. તેનામાં હબરોનું બળ હતું. વીર પુરુષોમાં, શૂરવીરોમાં, લાભોનું બળ ક્યાંથી આવે છે? એક સમયે નેપોલિયનને પકડવાને એક નાનું સરખું લશ્કર આવ્યું હતું, પણ તે એકલોજ તેમની તરફ ગયો, ને “ખબરદાર” કહેતાંજ આખું લશ્કર ચંલી ગયું. આવી વાતો સાંભળીને અચ્ચો થાય છે; પણ વેદાંત ખુલાસો કરે છે કે, આમ વાસ્તવિક રીતે હબરોનું બળ એક જણમાં આવીને એકદું થાય છે; માટે નેપોલિયનને કે કોઈ બીજાને આ પ્રમાણે માન આટવાનું કાંઈ કારણ નથી. જેનામાં સર્વનું બળ એકદું થયું છે, તે પોતે એકલો નથી, પણ લાભોના બળથીજ પોતે કામ કરે છે; તેજ પ્રમાણે શેક્સપિયર પણ સમય અનુકૂળ હતો ત્યારેજ મહાન નાટ્યકાર તરીકે જણાયો હતો. હાલના વખતમાં શેક્સપિયર જેવાની જરૂર નથી, તેથી તેવો કોઈ ઉત્પત્તિ થતો નથી. લોકો,

વ્રજાતિકગતિપ્રાપ્તપ્રમોદપુલકાકિતા ।

વિલોચિતા સ્વામિનીભિર્ગાવો દૃગ્વિપયા કદા ॥૨૯॥

નજની નજીક જતા ઉત્પન્ન થયેલા આનંદથી થયેલા રોમા
અચ્છાણી અને ગોપાંગ ॥૭૦॥ જેની સાથે નિહાળી ગઈ છે, તેવી
ગાયો ॥ દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૨૬

તદ્દર્શનમહાનદસદોદ્દેશિથિલી કૃતા ।

વિમ્મૃતસ્વેપ્તગતયો ગાવો દૃગ્વિપયા કદા ॥૩૦॥

ગોપાદ્ગુનાઓના દર્શનથી થયેલા મહાન અપૂર્વ આનંદથી
હીની થઈ ગયેલી અને તેથી પોતાની અને જુસ્સી ગયેલી ગાયો ॥
દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૩૦

સ્વામિનીમુલ્લચદ્રૈન્નચ્ચત્રોર્થો ધૈયવર્નિતા ।

ન લીલાપ્રતિષ્ઠિનિયો ગાવો દૃગ્વિપયા કદા ॥૩૧॥

ગોપાદ્ગુનાઓના મુખચન્દ્ર તરફ નમેરીરૂપ, ધીરજ વિનાની
અને લીલામાં પ્રતિબંધ ન કરનારી ગયેલી ગાયો ॥ દર્શન મને
ક્યારે થશે ? ૩૧

લીલાતરર્ચિકોર્થો સ્વપ્રધોરગ્રે ગૃહ ગતા ।

તગગતિ સોષયત્યો ગાવો દૃગ્વિપયા કદા ॥૩૨॥

આનંદ લીલા કરવા ॥ ૮૨૮ ॥ ગાણા પ્રભુની પેલાજી ઘેર ગયેલી
અને પ્રભુ હવે પધારશે તેવું અતાવતી ગયેલા દર્શન મને ક્યારે
થશે ?

કે પુત્ર છે તે, પૂર્વ જન્મમાં કોણે જાણે તમારો દુશ્મન પણ હોય ને આવતા જન્મમાં તમેજ કદાપિ તેના પિતા કે કોઈ બીજા સંબંધથી જન્મો. એક દેશમાં જન્મેલો મનુષ્ય ઘણી વખત બીજા જ દેશમાં જીવન ગાળે છે; માટે અલેક્ષાવ માત્ર જે જગતનાં સંબંધી તેઓમાંજ આવી જતો નથી. દરેક વ્યક્તિ તમેજ છો, એમ દૃઢપણે અનુભવો. વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર એજ સાબિત કરે છે.

હવે આ વાતનો અંત લાવીશું. વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર કહે છે કે, શરીરનો દરેક અવયવ જેમ એકબીજા સાથે સંબંધ ધરાવે છે, હાથ આંગળાં સાથે જોડાયેલો છે, પગ પાની સાથે જોડાયેલો છે; એમ આખા શરીરમાં એકજ આત્મા પ્રસરી રહેલો છે અને એજ પ્રમાણે અખિલ બ્રહ્માંડ એકજ શક્તિની સાંકળથી જોડાયેલું છે; માટે આખું જગત એક શરીરરૂપ છે ને તેમાં અંદર ને બહાર એકજ આત્મા વિચરી રહ્યો છે. એક નાનામાં નાના કીડાથી તે મહાન દેવતા સુધી એકજ આત્મા છે ને આ પ્રમાણે અલેક્ષર્વંત્ર જણાય છે. હવે સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરવા અનુભવ કેમ કરવો, તે વિષે 'રામ' કહેશે. બુદ્ધિ દ્વારા આ ન મનાય તો બલે, પરંતુ નીતિના કાયદાથી તો માનવુંજ પડશે. હાથ કહે કે, "કામ હું કરું છું, માટે ખોરાક મારેજ ખાવો ને પેટને શા સાડ આપું?" જો આ પ્રમાણે દલીલ કરીએ તો પરિણામ શું આવે, તે વિચારી લેવાનું છે; છતાં પણ જો એ પ્રમાણે વર્તન કરીએ, તો અત્યંત સહન કરવું પડે. જો સર્વ જગતની એકચતા, અલેક્ષતા ન માનીને સ્વાર્થમાં રચ્યાપચ્યા રહીશું, તો પ્રકૃતિના નિયમ પ્રમાણે તેમાં પણ આપણે ખમવુંજ પડશે. જ્યારે એકતાનું પૂર્ણ જ્ઞાન થશે, ત્યારેજ ઊર્ધ્વગતિ થશે. હઃખ, ચિંતાથી દૂર રહેવું હોય તો અલેક્ષનો સાક્ષાત્કાર કરો, તે પ્રમાણે જગતમાં વર્તો. આ પ્રમાણે આ વિષય ઉપર ખૂબ ધ્યાન દઈ વિચાર કરી અલેક્ષમાર્ગના પ્રવાસી થશો, તો સર્વ જગત તમારી મદદે આવવા બંધાયેલું છે. તમે જગતથી સિદ્ધ નથી પણ એકજ છો.

સ્વતઃ સ્વરસદાનાય સર્વંભાવૈકતત્પરાઃ ।

દર્શત્યો ગોકુલેશાસ્યં ગાવો દદિવિષયાઃ કદા ॥૩૭॥

અર્જુનભણવામાં એકાન્ત અને જાતેજ પોતાના દૂધ વગેરે રસને
દેવા શ્રીગોકુલેશાધીશના મુખકમળનાં દર્શન કરતી ગાયોનાં દર્શન
મને ક્યારે થશે ? ૩૭.

ગોષ્ઠે ગોપજનાક્રાંતે રાત્રૌ વાર્તેન ચેતસા ।

વિભાવયંત્યસ્તાં ભીલાં ગાવં દદિવિષયાઃ કદા ॥૩૮॥

ગોવાળાથી ભરત્યક ગોકુલમાં રાત્રિને સમયે આનિર્વિઘ્ના
ચિત્તથી પ્રભુની લીલાઓની જાણના કરતી ગાયોનાં દર્શન મને
ક્યારે થશે ? ૩૮.

एवं मनोरथं नित्यं यच्छब्दन्तु मयि मत्प्रभोઃ ।

પ્રસન્ના ગોકુલેશસ્ય ગાવો ભાવ સ્વપાલકે ॥૩૯॥

આ પ્રમાણે મારા પ્રભુ શ્રીગોકુલેશની પ્રસન્ન એવી ગાયો મને
મારા પાસક પ્રભુમાંના મનોરથરૂપ રૂઢેલા જાવને સદૈવ આપો. ૩૯

રીતે તો આપણે સત્યસ્વરૂપ જાણીએ.

શ્રોતાજનો ! જો તમે મને સ્વામી કે 'સમ' જોમ સંજોધો તો મોટી બૂલ છે, હું કોઈ જ નહિ, પણ આત્મા-બ્રહ્મ પોતે જ છું. આ શરીર તે હું નથી.

એક જણે જીવંતમાં પોતાને ચાર તરીકે પકડાયેલો-ભિખારી થયેલો-જોયો. દેવ-દેવતાઓને સહાય થવા તેણે પ્રાર્થના કરી, એક કચેરીમાંથી બીજી કચેરીમાં ગયો, અનેક કાયદાશાસ્ત્રીઓ પાસે ગયો, મિત્રો પાસે મદદ માટે ગયો; પરંતુ કંઈ વળ્યું નહિ. છેવટે તે પોતે કેદખાનામાં પુરાયો ને રૂઢન કરવા લાગ્યો; એટલામાં એક સર્પે આવીને એને દંશ દીધો અને દંશની પીડા એટલી બધી થઈ કે તે જાગી ઊઠ્યો. હવે આ સ્વપ્નના સર્પને તો જાલદો આશીર્વાદ જ આપવો જોઈએ-જેણે તેને કેદખાનાના બંધનમાંથી મુક્ત કર્યો. જાગૃત થતાં પોતે પથારીમાં જ પડેલો છે અને કુટુંબકબીલા સાથે આનંદમાં છે એમ તેણે જાણ્યું. એણે સ્વપ્નમાં પોતાને બંધાયેલો જોયો, એટલે મદદ માટે પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. સર્પે કહ્યો ને અંતે જાગૃત થતાં સર્પ નષ્ટ થયો. અહીં-યાં સ્વપ્નમાં રહેલા અહંભાવે સર્પનો નાશ કર્યો. બીજી વસ્તુઓ માર્ફક અહંભાવ પણ સ્વપ્નમાંની વસ્તુ હતો અને તેને સર્પે મૃત્યુ પમાડ્યો. આ સર્પ પણ વિચિત્ર જ હતો. તેણે કરડીને પોતાનો પણ નાશ કર્યો; કારણકે જ્યારે તે મનુષ્ય જાગી ઊઠ્યો, તે સમયે તે જીવમાં કરડનાર સર્પ પણ રહ્યો નહોતો.

વેદાંતના સિદ્ધાંત પ્રમાણે આ સર્વ જગત સ્વપ્ન માત્ર છે, માયા છે; ને આ સ્વપ્નનો જોનારો પણ કોણ છે? સ્વપ્ન જોગવતો અહંભાવ જ છે. સ્વપ્નમાં દેખાતા સર્વ મિત્રો, દેવો ને લોકો કેદખાનાના સોબતીઓ છે. મિત્ર પાસે મદદ માગવા જાઓ છો, પણ શાંતિ કે મદદ મળતી નથી, જીવને સત્ય આનંદ કે કંઈ કળ પડતી નથી; પણ અંતે જ્યારે સર્પ કસે છે, ત્યારે જ શાંતિ મળે છે. હવે આ સર્પ એટલે શું? તેનો આપણે વિચાર કરીએ. એ સર્પ એટલે વૈરાગ્ય-ત્યાગરૂપી સર્પ કરડવો જોઈએ. ત્યાગ શબ્દ સાંભળી તમે અમકો છો-ગભરાઓ છો, પણ ત્યાગનો જ્ઞાન એવો અર્થ થાય છે.

જ્યારે એવો ત્યાગ થાય છે, ત્યારે જ જ્ઞાન આવે છે; ત્યારે જ

સદૃશં પવિત્રમિદં વિદ્યતે રૂપન સિનાય આ જ્યતમા ડોહ પવિત્ર
 વસ્તુ નથી તો મારામા તે મુજબ જ્ઞાન પણ નથી ખીન્નુ સાધન
 શાસ્ત્રમા વૈરાગ્ય કહેલ છે, મીમંસાચાર્યચરણે પણ વૈરાગ્યપાત્રન કરવા
 માટે ખામ આજ્ઞા કરી છે તે પ્રમાણે મારામા વૈરાગ્ય પણ નથી
 કાગલ કે લૌકિક આમકિત નાશ ન પામે ત્યાં સુધી આપણા
 આમકિત ચતી નથી તેમજ ઉત્તમ પ્રમાણની અર્થાત્ પ્રેમનક્ષણ
 ભક્તિ પણ મારામા છે નહીં ઉત્તમ ભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ પછી કવોતે
 કોઈપણ અનરોધ કાર્ય રહેતું નથી જેવી રીતે શ્રુતિક્ષ્ણ ગોપીજ
 નોએ આપની રૂદ્ધ ભાવથી ભક્તિ કરી ઉત્તમોત્તમ સેવાન રણ
 પ્રાપ્ત થઈ છે, તેવી રીતે હે પ્રભો મારામા ભક્તિ કપી પણ સાધન
 નથી, આવી રીતે ચોતન્દ્રથી હે નાથ ! હું તો સાધન રહિત થયોછ
 આચાર્યશ્રીએ આજ્ઞા કરી છે કે માનસી સા વરા મતા મેવાના દરેક
 પ્રમાણે કૃતા માનસી મેના મન શ્રોત છે એટલે ચન્દન મનનો
 દરેક વ્યવહાર આપશ્રીમાજ હોઈ શકે તે મુજબ જ્યારે માગથી
 માનસી સેવા સિદ્ધ થઈ નથી નો માર્ગ મન આપના ચરણકમનની
 મેવામા શી રીતે દૃઢ થઈ શકશે આપની કૃપા મિવાય માત્ર સામ
 થઈ છેજ નહિ ૨

લૌકિકે કલેશરેતૌ મે સર્વદા મનસો ગતિ ।

ન વૈદિ કેન લોષેણ વર્તતે લૌકિકપ્રિય ॥૩॥

ભાવાર્થ,—હે કૃપાનાથ જ્ય સુધી મનનો દરેક વ્યવહાર લૌકિક
 મુખ માટે ગુધાપથો હોય છે ત્યાંસુધી સ્વભાવકૃષ્ટ રૂપ ખડ મુખ
 અને ખડ દુખ જોગથી શક્તો નથી લોકમા બહુજ જાનકીકથી
 જોઈશુ, તો કેવળ કૃપેશ મિલાય અન્ય માધ્યમ મળતું નથી કાગલ

ઉત્તર:—‘રામ’ કહે છે કે, જગૃતાવસ્થામાં પણ જે કાંઈ તમે જાણો છો, સમજો છો, તે સર્વ અંતર્યામીમાંથીજ આવે છે. જે વસ્તુઓ બહાર જણાય છે, તે સર્વ તમારી અંદરજ રહેલી છે. મૂર્છાવસ્થામાં, મધ્યસ્થ સ્થિતિમાં પણ જે કાંઈ જાણવામાં આવે છે, તે સર્વ અંતઃકરણમાંથીજ આવે છે. વિશ્વમાં જે કાંઈ છે તે અધુ અંતર્યામીમાંથીજ છે, એમ વેદાંત કહે છે. સર્વત્ર પરમાત્માજ વ્યાપી રહેલો છે, એમ તે કહે છે. સાધુ, ભૂત, પિશાચ, સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહો તમારા પોતાનાજ પેદા કરેલા છે. તમારી બહાર કાંઈ પણ નથી.

પરિચિન્ન લાપામાં એક સુંદર કાવ્ય છે ને તે હાકીજ નામે એક મહાન કવિ થઈ ગયો તેનું લખેલું છે. તે કહે છે કે, “ હે મન ! શંકા, તકં સર્વ મૂઢી દે ને સ્વર્ગનાં દ્વાર ખોલે તેવા અમૃતથી-મધથી, મારો ખ્યાલો ભરી દે.” આનો અર્થ એમ નથી કે મધ પીવું; પણ એમ કહે છે કે, મન દિવ્ય બને એવો વિચાર કરવો-એવી મનની સ્થિતિ બનાવવી કે જેથી સ્વપ્નામાંથી જગૃત કરે તેવો સર્પદંશ થાય ને સ્વર્ગનાં દ્વાર ખૂલી જાય. ‘રામ’ કહે છે કે, ઇચ્છાઓ, શંકાઓ, તકંવિતકં છોડી દો અને ‘રામ’ની સાથે પરમાત્મામાં મસ્ત બનો. ‘રામે’ હૃદય ખોલીને કહેવુંજ જોઈએ કે, “ હે અમેરિકનો ! તમે કહી પણ શિવ ને શયતાન બન્નેને સાથે ભજી નહિ શકો. જગતનાં સુખો ભોગવો ને તે સાથે સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરવા ઇચ્છો, એમ કોઈ પણ કાળે બનનાર નથી. પરમ સત્ય જાણવા માટે તમારે જગતની ઇચ્છાઓને તજવીજ જોઈએ. જગતની લાલસાની પાર જવુંજ જોઈએ. સર્વ બંધનો, દાસત્વ ને માયા દૂર કરો. ભોગ આપ્યા વિના, યજ્ઞ કર્યા વિના સત્યની પ્રાપ્તિ નથી. જો ભોગ આપી શકાય એમ ન હોય, તો જે સ્થિતિ છે તેમાં લલે સંતોષ પામી બેસી રહો. સાક્ષાત્કાર કરવો હોય, પ્રભુત્વ પામવું હોય તો ભોગ આપો, માયાને ત્યજો એટલે સર્વ તમારે આધીન થશે.” ક્રાઈસ્ટે આ પરમ સત્ય બેધડક કહ્યું છે, પણ આ શબ્દોની હાલ દરકાર પણ કોણ કરે છે? આજે આ શબ્દોના અર્થનો કેવો અનર્થ થાય છે ! આ ઉપરથી ‘રામ’ને એક વાત યાદ આવે છે. હિંદુસ્તાનમાં એક પ્રખ્યાત પુરુષ થઈ ગયો છે. તે મસ્તાન હતો. રસ્તે ચાલતાં તે બીચે સ્વરે બોલતો કે, “ હે પ્રાહરો ! હે દિવ્યતાના પ્રાહરો ! ચાલો ! ચાલો ! હે

પ્રવેશ કરાવે તોજ બની શકે તેમ છે, અન્યથા હે પ્રામુનાથ, મારી મનિ આપના સિવાય છેજ નહીં ૪.

દુષ્ટતા સ્વસ્ય જાનામિ ધર્મત્યાગ ચ સર્વથા ।

કિં કરોમિ ન વૈ કિંચિત્ સ્વાધીનં સેવકમ્ય મૈ ॥૬॥

હોવાર્થ — હે સર્વોધાર પ્રભો, શ્રીમદાચાર્યચરણની આરાધા છે કે 'ત્રીવાઃ સ્વભાવતઃ દુષ્ટા' એવા પોતાના રવભાવથી દુષ્ટ છે, અર્થાત્ પોતાના આર્થ આર મ્હેન લાભનો ત્યાગ કરે છે, તે મુજબ હું પણ લૌકિક સુખ અને સ્વાર્થના વધારે આમકિતનાણો હાઇને આપને વખતોવખત પરિશ્રમ આપુ છું કાગલું કે સ્વભાવ એવો હાથ છે કે હાં સાધારણ વ્યક્તિથી તે કામુખા આવી શકતો નથી થીમદ્ વાગરતમા પણ આરાધા કરી છે કે સ્વભાવો દુરત્યજા તથા કામીયનાગ શ્રુતિ કરતા કહ્યું છે હે પ્રભો ! એવોનો પ્રભાવ એકદમ મુકતી શકતો નથી આપની કૃપા હાથ તોજ રવભાવ પવિર્તાન થઇ શકે, તે પ્રમાણે હું નાથ ! મારી દુષ્ટતાને હું બરાબર મમલુ છું તેમ જીવનો ધર્મ આપની ભક્તિ કરવાનો છે સર્વદા સર્વમાર્ગે મજતીઓ પ્રજાધિપ એ શ્રીમદાચાર્યચરણની આરાધા અનુમાન અમારો તો ખાસ ધર્મ આપની મેરા કન્વાનો છે તે મેરા પણ લૌકિકાસક્તિ હોવાથી છુટી જાય છે હે પ્રભો હું શુ કહું મારી મત્તાની વાત જરા પણ નથી તેમ મારા તાનાતુ કશુયે નથી જોયી કરીને હું મારી દુષ્ટતાનો ત્યાગ કરી આપની મેરા કરવાને તત્પર બનું આપના કૃપાગત સિવાય માર કશુ પણ સામર્થ્ય નથી ૫

પેલો માણસ:—વાહ ! કિંમત લીધા પછી છરો મારી મને મારી નાખવો છે કે શું ?

બાળક:—જો “નોમ” ની કિંમતે બાણતા નહોતા, તો શા સારૂ અહીં આવ્યા ? બખર નથી કે, “નોમ” મેળવવા સારૂ જીવન આપવું પડે છે ? જીવનનો લોગ આપો, તોજ “નોમ” મળે છે ને જે જિંદગી બચાવવા માગતું હશે તેને “નોમ” કદીયે નહિ મળી શકે.

અરબી લાખામાં કહેવત છે કે, “કબરમાં જતાં પહેલાંજ મરેા ને એમ કરીને જગતને સ્વર્ગ બનાવો.” સંસ્કૃતમાં પણ કાવ્યનાં પુસ્તકો ઉપર પુસ્તકો આ વિષય ઉપર રચાયેલાં છે. જગત તરફથી મોં ફેરવશો, સર્વ પ્રકારે જગતથી વિમુખ થશો, લોગો આપશો તો જગતને મન વ્યાવહારિક રીતે મૃત્યુ પામશો; ત્યારેજ ખરૂં જીવન શરૂ થશે. ઉપદેશકો ને શિક્ષકોના ખુશામતિયા શબ્દોથી છેતરાશો નહિ. ‘રામ’ સત્ય કહે છે, ખુશામત કરતો નથી. વેદોમાં કહ્યું છે કે:—

“મનુષ્યનું શરીર એક કિલ્લા જેવું છે ને ઇંદ્રિયો તે કિલ્લામાં છિદ્ર સમાન છે. એ કિલ્લાનાં કાણાં આગળ તોપો ને બંદૂકો મૂકીએ છીએ. જેવી રીતે એ તોપો અંદરની બાણુથી છોડવામાં આવે છે ને લડાકા બહાર થાય છે, એ પ્રમાણે શરીરમાંથી બીજાઓ તરફ દૃષ્ટિપાતરૂપી તોપો ને બંદૂકો છોડી, તેમનાં હૃદય અને બુદ્ધિપ્રતિ બહિર્મુખ દૃષ્ટિ બાય છે. આ શરીરરૂપી કિલ્લાના અધિષ્ઠાતા આત્માએ મનુષ્યની ખૂબ મસ્કરી કરી છે. તોપના ગોળાઓ અંદરથીજ બહાર ફૂટે છે; છતાં મનુષ્ય એનાથી ગભરાઈને બહાવરો બને છે ! તે સમજે છે કે, આમ લડાઈ કરી હું જગતને જીતું છું, માલમતા વધારું છું; પરંતુ સત્ય તો એ છે કે, એમ કરી પોતે મહા જોખમ ખેડે છે, પોતાનું સર્વસ્વ ખોઈ દે છે. મનુષ્ય ધારે છે કે પોતે જ્ઞાન મેળવે છે; પરંતુ બાહ્યદૃષ્ટિથી આત્માને ભૂખે મારે છે. વેદાંત કહે છે કે, જે મનુષ્ય તોપો ને બંદૂકોને પોતાના તરફ તેમનાં મોં રાખી છોડે છે, તેજ જગતને જીતે છે. જેની દૃષ્ટિ બહાર અવલોકવાને બદલે અંદર અવલોકે છે, જેના કાન અંતઃકરણની વાત સાંભળે છે, શ્રવણ કરવાના મૂળ કારણરૂપ આત્માને જે ઝાળખે છે, તેજ સત્ય રીતે જીત્યો છે ને તેજેજ જગતને જીત્યું છે.

ભાવાર્થ—હે ભગવાન હે નાથ, આપ સર્વ સ્મર્ય અને કૃપાશુ છો અને કૃપા એ આપનો અમાધાગ્ય ધર્મ છે એટલે અમે વ્યર્થી હવે હોવા જતા પણ આપ તો કૃપા દષ્ટિથીજ ખમારો ઉદ્ધાર કરો તેમા શંકા હોમજ નહી, છતાં પણ હે નાથ, આપનો ભક્ત થઇને સોકમા ચોતગ્રંથી તુચ્છ માર્યની ખાત-કમાલ જેવો ફરતો રહે તે તો આપને પણ ઠીક લાગે નહી, કારણકે આપની અમક્ષમા દૈન્ય પ્રાપ્ત કરીને આપના અનૌકિક દશનાર્થ પ્રયાગ કરવામા આવે તેજ ચોગ્ય ગણાય, પરંતુ, લૌકિક તુચ્છ પુત્ર પૌત્ર ધન વગેરેના મુખ પ્રાપ્ત કરના ગાગે જે પ્રયત્ન કરવામા આવે અને તેને આગે લૌકિક-નૃવંશ માર્ગ દીલના કરવામા આવે તે તો આપના તનીકે એળખાના ભક્તને મારે જગ પણ ઉચિત નથી કદાચ આપનો યદને કેવન આપનામાજ પરચણ ન થતા ઉત્તમે-તમ માધા દૈન્યને ન મેળવી શકે તો તે ઉચુપ પણ આપનું હાગ્ય કરનાગી ગણામ ભક્ત તો આપનો હદ આશ્રય ગંખી આપનામા પગચણ થઈને રહે પડીતું દરક કાર્ય આપના ઉપગ્ન ગનાય છ

(આ પ્રનાઠમા શ્રીહરિગાયણ જણાવે કે, કે આપનો ભક્ત થયા પછી-ગેક વૈષ્ણવ બન્યા પછી જો તેનામા દીલતા ન હાય તો તેમા એને કનંક નથી, પણ આપનેજ છે, એની મરફરી થવાની નથી પણ આપનીજ થવાની છે, કાગણ કે એ આપનો છે, વાતર્થ કે બીજા માર્ગમા જેમ જીવનેજ મર્ પ્રયત્નો કરના પડે છે, તેમ પુષ્ટિમાર્ગમા નથી, એ માર્ગમા તો પ્રભુને એટલુજ દહેવાનું રહે છે, કે 'હુ આપનો છું. આપને શરણે છુ, ' આટલાથીજ એનામા સર્વ નિર્ગુણ ભાવના પ્રકટાવવી એ પ્રભુના ઉપ-ભાગ છે, છાને કાંઈ નહી, કેરી હિતમ ભાવના, ધન્ય શ્રીહરિગાય પ્રભુ' । ।)

કરોડો, અસંખ્ય જીવનો ઉદ્ધાવ પામેા ને તારી એક પણ પણ
ઝાંખી થાય તેટલા માટે તેમનો નાશ થાઓ. અસંખ્ય મસ્તકો
તારો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે તો કપાવાં જોઈએ.”

સાધુનાં વચનો સાંભળી પેલો ગ્રહક ને એકદા થયેલા લોકો
વિસ્મય પામ્યા ને ત્યારેજ તેમને ખબર પડી કે, “નોમ” શબ્દ-
નો અર્થ હીરાનો હાર નથી, પણ કાંઈ ચોરજ છે.

અવિનાશી સુખરૂપી અમૃત આપવા માટે શી કિંમત આપવી
પડે છે, તે આ વાત ઉપરથી સમજાશે. જગતમાં રહી, જગતનાં
ક્ષણિક સુખો ભોગવવા લાલસા રાખીને પ્રભુને મેળવી ન શકાય;
માટે ભોગ આપો, તોજ પરમ સુખની પ્રાપ્તિ થઈ શકશે.

એક મનુષ્ય રસ્તે ચાલતાં પડી ગયો ને પગને વાગ્યું, તેથી
શુરુત્વાકર્ષણની શક્તિને નિંદવા લાગ્યો. લાખો મનુષ્ય ભલે પડે
ને પગ લાગે, માટે શું શુરુત્વાકર્ષણનો દોષ કઢાશે ? નહિજ. દરેક
પ્રકારનાં દુઃખો, અધઃપાત વગેરે માત્ર આપણી નિર્જાનતાનાજ
કારણથી છે. એ નિર્જાનતા દૂર કરો. કોઈ બીજાનો દોષ ન કાઢો.

એ નિર્જાનતા શું છે ? માત્ર અજ્ઞાનજ છે. અજ્ઞાનને લીધેજ
શરીર તથા ઈદ્રિયો વગેરેને “આપણે આપણું સ્વરૂપ” માનીએ
છીએ. આ અજ્ઞાન દૂર કર્યાથીજ આપણે કોણ છીએ તે જણાશે.
આપણી પાંસળી કે જઠરાગ્નિનું અસ્તિત્વ ક્યારે માલૂમ પડે છે ?
જ્યારે તે નીરોગી સ્થિતિમાં નથી હોતાં, ત્યારેજ એનું આપણને
ભાન થાય છે. જ્યારે તેમાં રોગ હોય છે, ત્યારે તંદુરસ્તીમાં
શરીરનું કાંઈ ભાન થતું નથી. સર્વ જગત આપણું શરીર છે ને
આપણે તંદુરસ્તીમાં છીએ એમ માનો ને અનુભવો, ત્યારેજ પરમ
સુખ પામશો. એક સાધુને કોઈએ પૂછ્યું કે, “જિસસ કાઈસ્ત-
ને શૂળી ઉપર ચડાવ્યો તે વખતે તેને શૂળીનું ભાન ન થયું ?”
સાધુએ કહ્યું કે, “તે વખતે તેની પાસે શરીરની આસપાસ નારિ-
યેળ હતાં.” હિંદુસ્તાનમાં કોઈને મળવા જતાં, લેટ મૂકવા સાડ
નારિયેળ-શ્રીફળ લઈ જાય છે, તેજ પ્રમાણે પેલા પ્રશ્ન પૂછનારે
જે શ્રીફળ સાધુને આપ્યાં હતાં. તેમાંનું એક કાચું હતું તે બીજું
સુકાઈ ગયેલું હતું.

સાધુએ કહ્યું: “આ શ્રીફળ કાચું છે. તેની કાચલી લાગું તો
અંદરના ગણનું શું થશે ?” પેલા લેટ મૂકનારે કહ્યું: “એ પણ

તાનન્દ હોઇને દુખીજ હોય છે, તેવાઓની નિનતી કરી એ ॥
 કરેતા જેનું સુખ મર્નકા વિલાસામદિત છે, જે જાતે સુખરૂ ૮,
 આનંદધન જે અદાનો તમારો મિત્ર છે, આરે સદ્ગામજ્ઞાનો ક્ષીને
 તમામ મિત્ર નીકરે વે જેને આગ્રહાવે ૨, તેજે તે શ્રીયશ્ચેદાત્મ
 ગનાલિત પ્રભુને તમારું દુખ કહો, તું દુખ નિવારનાની શક્તિ
 એનામા નથી ૬ તો પછી જગત્મા કયો માણુમ એવો ૬, કે જે
 દુખ નિવારનાની શક્તિ ધરાવતો હોય ૨ આ પ્રમાણમાં આગરિકે
 ૬ ખ - ભૌતિક દુખની વાત નથી પણ પ્રભુચિદ્દ અનિત પરમ
 તાપતુજ પાકન્થ ૭)

त्वयैव कृष्णा काया यादृशं तादृशं मयि ।

यदा स्वाभ्येन सनतं करोमि तव सेवनम् ॥२॥

હે ભગવાન, દયાસિન્ધો, આપનોજ આગ હિપર તો કૃપા કરવાની રહી
 આપના જિજ્ઞાસ જગારે કોઇપણ મન હિપર નિયામક નથી તો
 હવે આત્મે આ વખતે વિશેષ મમયની ગદ્દ બેનાની નજ હોય હુ
 તો આપનોજ છુ એટલે પછી આપના તરીકેજ મારે સ્વીકાર થવો
 જોઇએ, ગમે તેવો છુ પણ હુ તો આત્મેજ છ માટે આપના સિવાય
 માર્ગનો આગાય માટે સ્વધ્યામા પણ ન દોય, આપની પામે અમાગ
 જેવા તુરંત ભક્તો તો અમખ્ય હશે પરંતુ મારી સમક્ષ નો આગ
 શરણુ ઉપ દુખના નિવારણ કરનાગ આપ એકજ કો હે પ્રભો,
 જ્યા સુધી આપ આગ હિપર કૃપા કરો નહી, ત્યા સુધી આગ ચિત્ત હી
 શક્તિ યવાતી નથી, અને ચિત્તશન્તિ વિ ॥ આપ હી સેવા બગાડ
 કીતે નજ યદ શુદ્ધ અર્થાત્ આપનામા પગપણુતા બેજોએ આ

૧. નીકળશે. જગતને જુદીજ દૃષ્ટી જુઓ. દરેક વસ્તુમાં પ્રભુ જુઓ. પ્રભુની આંખે જગતને જુઓ. કેટલાંક દૃષ્ટાંતથી આ વાત ખરોખર સમજાવીએ.

એક સ્થળે અમે ઈશ્વરપરાયણ થઈ બેઠા હતા, ત્યાં એક જણ આવી ચડ્યો. ત્યાં આવીને એ તો રોવા ને કૂટવા લાગ્યો, પણ કોઈએ ધ્યાન આપ્યું નહિ. ‘રામ’ના પુત્રના મૃત્યુથી તે શોકગ્રસ્ત થયો હતો, કારણ તે છોકરો તેનો સગો હતો. કોઈએ તેના તરફ લક્ષ આપ્યું નહિ, એટલે તે નીચે બેઠો અને પછી તેની ચિંતા દૂર કરવા સારૂ તેને શાંત ચિત્તથી પૂછવામાં આવ્યું કે, “શોક કરવાનું કારણ શું છે?” તેણે કહ્યું: “છોકરાનું મૃત્યુ તેનાથી સહન થઈ શકતું નથી.” બીજા બધા તો જ્ઞાનમાંજ મસ્ત હતા, તેથી તેમને કાંઈ શોકની નિશાની જણાઈ નહિ; કારણકે એ લોક જૂનાં ગીતોને નવા રાગમાં ગાનારા હતા. પેલા મનુષ્યને કહેવામાં આવ્યું કે, “હે ભાઈ! તમે એ છોકરાના સંબંધી છો એમ કહો છો તે તો માત્ર ‘પવન વાય છે’ એમ કહેવા ખરોખર છે, તો પછી એ બાબતમાં અવાસ્તવિક શું છે કે આટલા બધા વ્યગ્ર થઈ ગયા છો? ‘નહી વહે છે’ તેમાં આપણને વ્યગ્ર થવાનું શું કારણ છે? કેમકે તે સ્વાભાવિકજ છે, પ્રકૃતિને અનુસરીનેજ છે. અમુકનું મૃત્યુ થયું કે પુત્રનું મૃત્યુ થયું, તેમાં પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ શું થયું છે? જન્મ તેનું મૃત્યુ તો અવશ્ય છેજ. પાઠશાળામાં દાખલ થાઓ છો ત્યારે કાંઈ ત્યાં ઘર કરી હંમેશ માટે રહેવા નથી જતા. માત્ર એક વર્ગમાંથી બીજા વર્ગમાં જવા ખાતરજ પાઠશાળામાં જઈએ છીએ. દાદરે ચડીએ છીએ તે પગથિયે. પગથિયે ઉપર જવા માટેજ; નહિ કે એકજ પગથિયા ઉપર જિલા રહેવાને માટે; તેમ જન્મીએ છીએ તે પણ મૃત્યુ પામીને બીજો જન્મ ધારણ કરવાને માટેજ; માટે પુત્રનું મૃત્યુ થયું તે સ્વાભાવિકજ છે. એક શરીર છોડી બીજું શરીર ધારણ કરવા માટેજ તેમ બન્યું છે, તેમાં નવાઈ જેવું કાંઈજ નથી.”

જગતમાં આ પ્રમાણે જ્ઞાનનિષ્ઠાથી રહેવાથી, આત્માને પરમાત્મારૂપે ઓળખવાથી, દિવ્ય જ્ઞાનરૂપી દૂરબિનથી જગતરૂપી વેધશાળામાં જિલા રહી સર્વત્ર દૃષ્ટિ નાખવાથીજ મુખ્ય ને આનંદ અનુભવાય છે. તમે મન નથી, બુદ્ધિ નથી, ગરીર નથી, પરંતુ - પ્રકાશના પણ પ્રકાશ છો, પરમ સત્ય છો. આનો સાક્ષાત્કાર

તો તેને હોઈ શકે કે જેને કોઈપણ જ્ઞાપતનું જ્ઞાન નજ દોય આપ
 તો સર્વજ્ઞ હો અર્થાત્ દરેક રચનામાં જે જે થાય છે થયું છે
 અને થવાનું છે. તે મર્વને જાણનારા આપ એકજ હો તેમ કદાચ
 કોઈ સર્વજ્ઞ જેવો હોય અને કૃપાનુ ન હોય તો કોઈ પણ અર્થ
 નજ મરે, એવા મોગી લોકો અગર દેવતાઓ પણ માન કોઈ હોય છે
 કે જે ત્રણ કાલનું જ્ઞાન ધરાવતા હોય પરંતુ તેથી મારો અર્થતો
 સિદ્ધ થવાનોજ જ્ઞાનો હોય ? સર્વજ્ઞ હોવા છતાં પણ કૃપાનુ ન હોય
 તો તેનું મર્વનુપણ કોઈ દામનું નથી એટલા માટે આપનો મર્વજ
 પણ હો અને કૃપાના સાગર છા જે માગર નય હોય તેમને ત્યાંથી
 કોઈ વિમુખ તો નજ જાય તો હું પણ આપ કૃપાના મમુદ પામે
 આપની કૃપાની માયના કદયા આપના ચરણમા ઝુડી રહ્યો છું.
 કદાચ આપને વિચાર કરવો ઘટતો હોય તો આપ ભમે ગમે તેટલા
 વિચાર કરજો પણ આપના એવક તરીકેના અધિકારને ચોંચ સામે
 તેવો અનુમદ તો મારા હિપર થવે જ જોઈએ. કાગણ કે મારે
 આપના નિવાય કોઈપણ અનુમદ કરનારો નથીજ. નેમ થવાનો નથી
 એટલા માટે આપને વાંચાવ વિનવુ છું કે આપના એવક તરીકેનું
 માન સાચવવું ને કેવળ આપનાજ હાથમા છે. ૧૦

વિશ્વાસન્તુ નિનાચાર્યપાદયૌરસ્તિ સર્વથા ।

ન જાને જાયતે નાથ વિલંબઃ કેન દેતુના ॥૧૧॥

(ભાવાર્થ)કે કૃપા મિન્ધુ લાગવન, આપના ચરણાંચિન્દમાંજ મારો
 વિશ્વાસ નમો એવી રીતે આપશીને માનવાનું તો નજ દોય કારણ
 કે શ્રીમદ્વલ્લભાધીય આપનું શ્રીમુખ છે, અને આપમાયે મારા

અરણ્યની વાતો

(૧) ગૃહસ્થાશ્રમ

અશ્વમાંથી બધું જોઈ શકાય છે, પરંતુ અશ્વમાં આંખોને લાર-રૂપ ન થઈ પડતાં, ઊલટા મદદગાર થઈ પડે છે. પતિપત્ની વચ્ચેનો સંબંધ પણ એવોજ હોવો જોઈએ. એકબીજાના કાર્યમાં વિશ્વ ન કરતાં પરસ્પર સહાયક થવાય, તેમ તેમણે વર્તવું જોઈએ. એટલા માટે લગ્ન સ્થૂલ શરીરનાંજ નહિ, પરંતુ સાથે આત્માનાં પણ થવાં જોઈએ. બંને જણ એક બીજાને સ્થૂલ દેહરૂપ ન ગણતાં, આત્મરૂપજ દેખે, પરમ સત્યરૂપ દેખે ને સ્વાર્થરૂપી આડબીલીઓ વચ્ચે ન આવે, તોજ ખરો ગૃહસ્થાશ્રમ શોધી નીકળે.

જેમ શ્વાસ આપણી નજીકમાં નજીક છે, છતાં આપણને તેની ખબર પડતી નથી, આપણે તેને જોઈ કે સ્પર્શી શકતા નથી; તેમજ પતિપત્ની એકબીજાને લારરૂપ નથી; પરંતુ હાલ તો પતિની ઉન્નતિમાં પત્ની અને પત્નીના માર્ગમાં પતિ વિશ્વકર જણાય છે.

હિંદુસ્તાનમાં સ્ત્રી અને પુરુષ આંખમાં આંજણ આંજે છે, તેથી આંખને જરા પણ હરકત ન આવતાં ઊલટી આંખની જોવાની શક્તિ વધે છે અને જો અડચણ જણાય તો અવશ્ય કાંઈ પણ વિકૃતિજ થયેલી હોય છે. પેટમાં દુખે ત્યારેજ ખબર પડે છે કે, લીવર બગડ્યું છે, આ એક નિયમ છે. ‘રામ’ની સ્ત્રીએ એક સમય ‘રામ’ને પૂછ્યું કે, “હું તમને યાદ આવું છું?” ‘રામે’ કહ્યું: “કદી નહિ.” કારણ અમુક વ્યક્તિ આપણને ત્યારેજ સાંભરે છે કે જ્યારે આપણે તેનાથી લિપ્ત હોઈએ-લેદવાળા હોઈએ. તમારી આંખ તમને સાંભરે છે? તમારા હાથ પણ કદી તમને સાંભર્યાં છે? કદી નહિ. માત્ર જ્યારે કાંઈ મંદવાડ આવે છે, ત્યારેજ એ અવયવોનું જ્ઞાન થાય છે, તે સિવાય તમારામાં ને તમારા અવયવોમાં અલેદજ છે એટલે પછી કેણે કેને સંભારે?

બનવા જોગ નથી. હું તો આપના શિયાય કોઇની મદાય માગતો નથી અને કોઇની મદાયથી મને દાખલુ લાભ નથી કાઢુ કે લોકિકનાં મદાયકો બોલેસિદ્ધ ફળ સાધવામા મમર્થ હોઇ રાકે આપનો માક્ષાત્કાર અને પ્રેમવક્ષણુ ભક્તિ ફળ કેળવવા માટે તો આપની કૃપાનીજ મદાય પૂરતી છે. તેમ હું તે ફળ સાધવા માટે પણ અમર્થ છું મારું મમર્થ દ્વિત આપના કૃપાબલને અનુમરીનેજ ગણાય. તેમ છતાં દે પ્રભો, આપની મેવા કંગામ મારી શુદ્ધિ ધારીજ ગપન જગામ છે જેટલા માટેજ આપના સાક્ષાત્કારના આનન્દની પ્રાર્થના કરું છું જ્યારે આપની મેવામા ઇન્દ્રિયો મન અને શુદ્ધિ અમ્પુર્ણ રીતે વિક્ષમને પામે ત્યારેજ હું આસોઠમા ફતાર્ય મને માનું. તેમ હે નાય, હું કંગાવર્થા પણ એક કંગાવ છું લોકનાં જગ મેળવનાજ કંગાસો ઉપર જોગ લોકના કોઇને પણ દયા ઉપજે છે તેમ આપની મેવાફળને મેળવવા માટે હું આપનો દીન દામ છું. હે ભગવન્ આપ સર્વજને દંધ પણ સુચવવાનું નજ હોય આપ મને એક દીન સેવક જાણીને પણ માગ ઉપર કૃપાવૃષ્ટિ કરો જેનાથી મારું લોકસિદ્ધ આપસ્ય નષ્ટ થઇ જતા હું અપાર આનન્દને પ્રાપ્ત કરું. ૧૨.

શરણસ્મત્સુદ્ધાર દીનોદ્ધારપરાયણ ।

માસુદ્ધર વ્રજાધાર સ્વસેવાસ્વામ્યહેતુભિઃ ॥૧૩॥

(જાવાર્થઃ) હે ભગવન્ આપ તો આપને શરણુ આવેલા શ્રવે દુષ્ટ હોય કે શિષ્ટ હોય, ગમે તેવા હોય તેવાઓનો ઉદ્ધાર કરનારા છો, તેમ જેમને કોઇ પણ પ્રકારનું સાદાખ્ય નથી અને કેવળ આપની ભક્તિ મેળવવામાજ નિષ્ઠા હોય છે તેના શ્રવેનો ઉદ્ધાર

ગાળ્યો નથી ? ” સાધુને જોઈને પેલાએ સત્ય વાત કહી દીધી કે,
“ પહેલાં તો અમે દરરોજ રાંધીને જમતાં હતાં, પણ આજે નવાણું
રૂપિયાની થેલી મળી, ત્યારે વિચાર થયો કે સો પૂરા થવાને
માત્ર એકજ રૂપિયો ખૂટે છે; માટે એકાંતરે જો અન્ન ખાઈશું તો
એક રૂપિયો બચાવાશે. ”

ધનાલ્લ લોકની કૃપણતાનું આજ સુદા તત્ત્વ છે. જેમ પૈસો
વધારે મળતો જાય છે, તેમ તેમ લોભ વધતો જાય છે; ને ઊલટા
તેઓ વધારે ને વધારે ગરીબ બનતા જાય છે. હજાર મળે તો
દસ હજાર કરવા ઇચ્છા થાય છે ને દસ હજાર થાય તે અગાઉ
લાખની ઇચ્છા તેમનાં અંતઃકરણમાં તૈયારજ ઊભી હોય છે.

(૩) તેને કેંઈ કુહાડીની ધાર ઉતરાવવી હશે ?

અમેરિકન દેશલક્ષ્ય બેન્લમિન ફ્રેડિલન પોતાના જીવન-
વૃત્તાંતમાં લખે છે કે, જ્યારે તે નાનો હતો અને ફિલાડેલ્ફિયા-
માંની શાળામાં ભણતો હતો, ત્યારે એક દિવસ નિશાળે જતાં
એક લુહારને તેણે કામ કરતાં દીઠો. હાલના વખત જેવી તે સમયે
સાંચા કામની માહિતી નહોતી. લુહાર પોતાની દુકાનમાં બેઠો
બેઠો કામ કર્યે જતો હતો. એનું કામ બેવાની આતુરતાથી બેન્લ-
મિન ત્યાં જોતો રહ્યો. હાથમાં દક્તર ને ચિત્ત પેલાને કામ કરતો
બેવામાં ગયેલું; તેથી નિશાળ નિશાળને ઠેકાણે રહી ને એક
ધ્યાનથી જોતો જોતો તે ત્યાંજ જોતો રહ્યો. લુહાર પોતાનાં હથિ-
યારો તથા છરીઓ વગેરેને ધાર ચડાવતો હતો. તે વખતે તેના
માણસ કામ પ્રસંગે બહાર ગયો હતો. બેન્લમિનને ધ્યાનથી
જોતો જોઈને લુહારે પાસે બોલાવ્યો ને કહ્યું: “ વાહ ! કેવો સારો
ને ડાહ્યો છોકરો છે ! ગહુ અછલવાળો છે ! ” આથી બેન્લમિન
કુલાયો, એટલે લુહારે કહ્યું: “ લાઈ, જરા ધાર ચડાવવામાં મદદ
કર જોઈએ. ” તરતજ બેન્લમિન કામે વળગી ગયો. છોકરાંઓ

સેવકો પ્રતે તો આપશીને પશ્ચાત્ત આપ માફ કરો હારણ ૬
 શ્રીમદાચાર્યમણના જેવા અને તેના જેટલા અને તેટલા જવારે
 અને ત્યારે દરેક મેરમોમા આવે પોતાના તરીકેનો સ્વાધ્યક્ષ કરેલો
 છે, તો તેમ પણ આપ મને શ્રીમદાચાર્યના એક દાસ તરીકે માનીને
 પણ આપશીયે તો મારો હિદ્દાગ કરવાનો સ્વો હું તો અદ્યય
 અને સ્વભાવ દુષ્ટ હવ આપશી ૧૧ શું નિનાન કરી શકું, આપને
 મારામા જે જે સાધનોની ન્હાતા જણાતી હોય અગર જે કાંઈ
 પણ માગમા આપશીનો અમૌકિક કૃપા મેગરના અપૂર્તિ હોય તે
 દરેક વસ્તુ મેગરી આપરામા આપ કૃપા કરો હું તો આપનો દાસ
 છું જે મારા હિદ્દારો મારી મુદ્દિથી આપને અપંજી કયાં હ તે વિશે
 આપને યોગ્ય લાગે તે કરો હું દાસ છું આપ માન મદાને મારે
 મેલ્ય રો ૧૪

૫૪. મદત્યાગહેતુઃ ॥

મય ત્યાગાય સસુચા પ્રોચ્યન્તે વિવિધા મદા ।

વિદ્યામદો ધનમદસ્તપૈવ કુરુનો મદ ॥૧૧॥

મુલ્યા એતે મયા પ્રોક્તા સન્ત્યાન્યાથ વિશેષાઃ ॥૧૨॥

સાધુ પુરુષોમા રહેલા એવા જુદાજુદા પ્રકારના મદો એના
 સમગ્રીને લાગ કરવાનો છે, એ મારે અહી રહેવામા આવે છે

ગાંબેા નથી ?” સાધુને જોઈને પેલાએ સત્ય વાત કહી દીધી કે, “પહેલાં તો અમે દરરોજ સંધીને જમતાં હતાં, પણ આજે નવાણું રૂપિયાની ચેલી મળી, ત્યારે વિચાર થયો કે સો પૂરા થવાને માત્ર એકજ રૂપિયો ખૂટે છે; માટે એકાંતરે જો અન્ન ખાઈશું તો એક રૂપિયો ખયાવાશે.”

ધનાઢ્ય લોકની કૃપણતાનું આજ શુદ્ધ તત્ત્વ છે. જેમ પૈસો વધારે મળતો જાય છે, તેમ તેમ લોભ વધતો જાય છે; ને ઊલટા તેઓ વધારે ને વધારે ગરીબ બનતા જાય છે. હજાર મળે તો દસ હજાર કરવા ઇચ્છા થાય છે ને દસ હજાર થાય તે અગાઉ લાખની ઇચ્છા તેમનાં અંતઃકરણમાં તૈયારજ ઊભી હોય છે.

(૩) તેને કેંઈ કુહાડીની ધાર ઉતરાવવી હશે ?

અમેરિકન દેશભક્ત બેન્જામિન ફ્રેંકલિન પોતાના જીવન-વૃત્તાંતમાં લખે છે કે, ત્યારે તે નાનો હતો અને ફિલાડેલ્ફિયા-માંની શાળામાં ભણતો હતો, ત્યારે એક દિવસ નિશાળે જતાં એક લુહારને તેણે કામ કરતાં દીઠો. હાલના વખત જેવી તે સમયે સંખ્યા કામની માહિતી નહોતી. લુહાર પોતાની દુકાનમાં બેઠો બેઠો કામ કર્યે જતો હતો. એનું કામ જોવાની આતુરતાથી બેન્જામિન ત્યાં ઊભો રહ્યો. હાથમાં દફતર ને ચિત્ત પેલાને કામ કરતો જોવામાં ગયેલું; તેથી નિશાળ નિશાળને ઠેકાણે રહી ને એક ધ્યાનથી જોતો જોતો તે ત્યાંજ ઊભો રહ્યો. લુહાર પોતાનાં હથિ-યારો તથા છરીઓ વગેરેને ધાર ચડાવતો હતો. તે વખતે તેના માણસ કામ પ્રસંગે બહાર ગયો હતો. બેન્જામિનને ધ્યાનથી જોતો જોઈને લુહારે પાસે બોલાવ્યો ને કહ્યું: “વાહ ! કેવો સારો ને ડાહ્યો છોકરો છે ! બહુ અછલવાળો છે !” આથી બેન્જામિન કુલાયો, એટલે લુહારે કહ્યું: “લાઈ, જરા ધાર ચડાવવામાં મદદ કર જોઈએ.” તરતજ બેન્જામિન કામે વળગી ગયો. છોકરાંઓ સ્વાભાવિક રીતેજ ચંચળ હોય છે ને બેસી રહેવા કરતાં કાંઈ પણ કામમાં મન પડાવવામાં એમને ગમત પડે છે. બેન્જામિન કામ કર્યે જતો હતો ને પેલો લુહાર તેનાં વખાણ ઉપર વખાણ કરતો હતો. થોડી વારમાં તો તેણે ડેટલીએ છરીઓને ધાર ચડાવી દીધી; એટલામાં બેન્જામિનને થાક લાગ્યો ને નિશાળ પણ સાંભરી, તેથી દુકાનમાંથી જવાનો વિચાર કર્યો પણ પેલો લુહાર પાછો ખુશામત કરવા લાગ્યો કે, “વાહ ! ઘણોજ સારો છોકરો છે ! કદી

પૃષ્ઠેમા પોતે માન પામે છે, માટે થયેલો મદ, ૨૦. સુખસમ-
ને માગં માગં ખાલોનો પોતે ઉપભોગ કરી શકે છે, તેથી
૧૧ મદ અને ૨૧. પોતામા શ્રેષ્ઠ પ્રકારનું વૈરાગ્ય રૂઢેલું છે, એથી
૧૧ મદ, આવા પ્રકારના જે આ એકતીમ મદ છે, તે કેવી રીતે
કરવા તેનો ઉપાય હવે અહીં જતા રામા આવે છે. ૧-૬.

વિદ્યામદનિવૃત્તિસ્તુ સુજ્ઞાન્યત્વનો દ્વે' ।

વેદવેદાર્થકથને જ્યનારો દ્વેર્મનઃ ॥૭॥

ચતુર્મુવસ્તથા વ્યાસસ્ત્રાહં કૌર્મિ મન્દ્રધીઃ ।

इति विज्ञाय मनसा सिद्धं विद्यामदं त्यजेत् ॥૮॥

ઉચ્ચ પ્રકારનું જ્ઞાન ધરાવનારોને પ્રભુ ગમ્ય છે, એવું
જી વિદ્યામદ નિવાર્યાનો છે. વેદ અને વેદના અર્થનો વિન્ના
ને માટે પ્રભુનો અજ્ઞતા છે, વળી શ્રદ્ધા અને ભગવાન વ્યાસ
જો ન્યા મિરાજે છે, ત્યા અપ બુદ્ધિવાળો દ્વેશી વિભાતના,
મનથી મારી રીતે જાણી નગ્નજ વિદ્યામદનો ત્યાગ કરવો ૭-૮

लक्ष्मीपतिं हरिं ज्ञात्वा तस्याश्चञ्चलनामपि ।

बाहिर्मुखैकहेतुत्वात् सर्ववस्तुसमर्पणात् ॥૯॥

લક્ષ્મીના પતિ તો માત્ર શ્રીહરિ ભગવાનજ છે, વળી લક્ષ્મી
અપ છે; એ લક્ષ્મી પ્રભુ તરફથી ચિત્તને હટાવી બાહિર્મુખ કરા-
વી છે અને આપણે આપણું જે કાંઈ માન્ય હવું તે તો
તે સમર્પી દીધું છે, એટલે આપણું કશું જ નથી. આવી જાણ-
થી ધનમદનો ત્યાગ કરવો ૯

ધનાદ્ય:—અરે સંતજી ! આ શું કરો છો ?

સાધુ:—કેવા સુંદર ને ગોળ પથરા છે ! જોતો નથી ? એ બધાને એકઠા કરું છું.

પેલો ધનવાન પુરુષ હસ્યો ને કહ્યું: શા સારૂ આપ પથરા એકઠા કરો છો ? આ આજો પર્વત તો અહીં પડેલો છે.

સાધુ:—જરૂરની વખતે કામ લાગે માટે એકઠા કરું છું, કદાચ આ પર્વત અહીંથી ઊખડી જાય તો કોઈક સમયને માટે આ પથરા કામ આવી જાય.

ધનાદ્ય પુરુષ:—અરે સાહેબ ! એમ તે બને ?

સાધુ:—ભાઈ ! તેજ મને આમ કરવાનું શીખવ્યું છે. મૂળ ! તને પ્રભુ તરફથી અન્ન નહિ મળે એવો સમય કદી આવવાનોજ નથી, છતાં તું પૈસા સંગ્રહી રાખે છે અને અમૂલ્ય વખત તેમાં નકામો ગાળે છે. પ્રભુએ કાંઈ આમ પૈસા એકઠા કરી રાખીને જીવન એળે કાઢવાને નથી આપ્યું. ચિંતા અને ઉપાધિમાંજ પડી રહેવાને માટે કાંઈ માનવજીવન નથી.

(૫) કાવેલ કાઝી

એક સમયે એક કાજી બાદશાહ પાસે ગયો. બાદશાહ કાજીને ઘણું માન આપતો હતો, છતાં પણ તેની પરીક્ષા કરવાનું તેને તે દિવસે મન થયું. બાદશાહ પોતે ઘણો વિદ્વાન નહોતો, પણ તેની પાસે એક હજૂરિયો હતો, તેને કાજીની જગ્યા લેવી હતી, તેથી તેણે કાજીને અમુક પ્રશ્નો પૂછવાનું રાખ્યું. કાજી જ્યારે દરબારમાં આવ્યા, ત્યારે બાદશાહે પૂછ્યું:—

“ હજૂર કયાં બેસે છે ? કઈ દિશામાં મોં રાખે છે ? ને તે શું કરે છે ? ” વળી વધારામાં કહ્યું કે, “ જે આ પ્રશ્નના ઉત્તર આપશે તેને જાતી પદવી આપવામાં આવશે. ” કાજીએ જાણ્યું કે, બાદશાહ સવાલ પૂછે છે, માટે તેમાં કાંઈ જાડું રહસ્ય હશે; જેથી સવાલ સાંભળી ઉત્તર દેવાને આઠ દિવસની મહેતલ માગી.

આઠ દિવસ સુધી કાજી સવાલ ઉપર વિચાર કર્યો ગયા; પરંતુ કાંઈ સંતોષકારક જવાબ થોડી શકયા નહિ. છેલ્લો દિવસ આવી પહોંચ્યો, પણ જવાબ તૈયાર થઈ શકયા નહોતા.

વધારે વખત લેવા સારૂ કાજીએ મંદવાડનું બહાનું કાઢ્યું. કાજીની પાસે એક હોશિયાર નોકર હતો, તેણે આવી પૂછ્યું:

૩૫ છે, એ તો પ્રકૃતિના ગુણોથી જીવન થયેલું છે, એ કાંઈ કહી કાચમ રહી શકતું નથી, પણ એ રૂપ અનેક નિન્દા કરોના કારણરૂપ છે, એ દષ્ટિયે રૂપના મદનો ત્યાગ કરવો સદાચાર એ ગુણ છે અને જીવે તો નિર્ગુણતા મેળવવાની આવશ્યકતા છે, એ દષ્ટિયે સદાચાર પાલનનો મદ છોડવો ભોડા તરફથી આપણને સદાચાર માન મળશે ખરું ? ક્યારે કેવા અભ્યોગોમાં ભોડા વિમુખ થ. જશે, એ કાંઈ નિશ્ચિત નથી, એ જાણે ભોડા નન્દથી માન પામવાને બીજે થયેલા મદનો લાગ કરવો ૧૩

व्यावृत्तिमौलकृतं ससारासक्तिमाधनात् ।

अध्यासपोषकत्वेन तथा स्वजनपोषणम् ॥૧૪॥

વ્યવહાર કુશળતાનો મદ અમારમાં કાર્મકુરસતાને આજે વધુ અને વધુ આસક્તિ કરાવનારો છે, એ વિચારે વ્યવહારકુશલતાના મદનો ત્યાગ કરવો, સમાવ્હાવાનું પોષણ કરવું એ આપણી ફરજ છે, પણ તેના મદથી અનિષ્ઠાએ કરેલા પાત્ર અભ્યાસોમાં ચિત્ત આસક્ત બને છે, એ વિચારે સમાવ્હાવાઓનું પોષણ કરવાની શક્તિના મદનો લાગ કરવો. ૧૪

दातृता हि तद्देयपदार्थातस्त्वभावनात् ।

शत्रुनिग्रहजं ब्रह्मात्मजगद्द्रોहसम्भवात् ॥૧૫॥

જે કાંઈ આપણે આપણું માની બેઠા છે, તે પદાર્થો તો પ્રભુએ આપેલા છે, પ્રભુએ આપેલા પદાર્થો આપણાથી અંજાને આપવાની શક્તિજ કયા છે, અને જે માનતા હોઈએ તો એ પદાર્થો પ્રભુના કયા રહ્યા ? વસ્તુચિત્તિયે આપણુ કશું જ નથી ત્યા

નોકર:—ખોટી વાત. આંચળમાં એટલું બધું દૂધ માય નહિ. દૂધ તો ગાયના બધા શરીરમાં રહેલુંજ છે. બાઓ, ગાયને લઈ બાઓ.

પછી દૂધ મંગાવ્યું ને પૂછ્યું: “આમાં માખણ કઈ જગ્યાએ છે તે કહો બેઘબે.”

બાદશાહ જવાબ ન આપી શક્યો એટલે પેલાએ કહ્યું: “જે કે માખણ આ દૂધમાં કઈ જગ્યાએ છે તે બખર પકતી નથી, છતાં બધાજ દૂધમાં માખણ પ્રસરી રહેલું છે, તેજ પ્રમાણે પ્રભુ બ્રહ્માંડમાં સર્વત્ર બિરાજી રહેલો છે. દૂધ એળવવા સારૂ જેમ ગાયને દોહવી પડે છે, તે પ્રમાણે ઈશ્વરને એળવવા સારૂ મનુષ્યે પોતાનું હૃદય દોહવાનું છે.”

અંતે નોકરે પૂછ્યું: “કહો હવે તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર મળ્યો?”

બાદશાહે કહ્યું: “હા, બરાબર મળ્યો.” ને જે લોકોએ કહ્યું હતું કે, પ્રભુ તો જિંદે આકાશમાં સાતમા કે આઠમા સ્વર્ગ કે પાતાળમાં વસે છે, તે લોકો તેની નજરમાં તુચ્છ લાગ્યા.

પછી “ઈશ્વર કઈ દિશા બાણી બુઝે છે.” એ પ્રશ્ન આવ્યો. પ્રશ્ન વિચિત્ર હતો, કારણકે સામાન્ય લોકો ઈશ્વરને સાકાર માનતા હતા. પેલા નોકરે આ પ્રશ્નનો જવાબ આપવા માટે કહ્યું કે, “એક દીવો કરો.” દીવો થયો એટલે કહ્યું કે, “કહો, આ દીવો કઈ દિશા બાણી બુખ કરી રહ્યો છે?” દીવો સર્વ દિશામાં પ્રકાશ આપતો હતો એ બતાવીને તે નોકરે કહ્યું કે, “હે બાદશાહ! ઈશ્વર સર્વ દિશામાં બુઝે છે.”

હવે છેવટે “ઈશ્વર શું કરે છે?” એ પ્રશ્નનો ખુલાસો રહ્યો. નોકરે કહ્યું કે, “બાઓ, કાળને બોલાવો.” કાળ આવ્યા ને નોકરને બાદશાહની ગાદી ઉપર બેઠેલો બેઠેને આશ્ચર્ય પામ્યા. પછી કાળને બાદશાહની જગ્યાએ બેસવા કહ્યું ને બાદશાહને કાળની જગ્યાએ બેસવા કહ્યું અને પોતે તો ગાદી ઉપર બેઠેલોજ હતો. પછી તે બોલ્યો કે, “પ્રભુ આ પ્રમાણે હરદમ ઉદમ કરતો રહે છે; એટલે કે રાજાને રંક અને રંકને રાજા બનાવ્યા કરે છે. હાલ બાદશાહની ગાદી ઉપર હું બેઠો છું, બાદશાહની જગ્યા ઉપર કાળ છે ને કાળની જગ્યા ઉપર બાદશાહ છે. આ પ્રમાણે જગતની ઘટમાળ ચલાવવો એ ઈશ્વરનું કર્તવ્ય છે.” બાદશાહ સંતોષ પામ્યો ને નોકરને તે દિવસથી કાળ બનાવ્યો.

હોધે ભજેલા મદનો ત્યાગ કરવો આપણે પ્રભુના હાથ હિયે
એટલે પ્રભુનું ભજન કરવું એ આપણો આધારિક ધર્મ છે, એટલે
એમા કશી નવાઈ આપણે કંતા નથી આ વિચારી, પોતે ભક્ત
છે એ દૃષ્ટિયે ઉપજેના મદનો ત્યાગ કરવો ૧૭

રાજસન્માનજ નિત્ય દુ સંસર્ગવિવર્ધનત્વાત્ ।

વૃદ્ધસન્મતિજ સ્વમ્યાપરાધાઃ મક્તિનાશનાત્ ॥૧૮॥

ગજદગ્ધાગ્ધા આપણને ગાન મળતુ હોય એટલે નિત્ય
ગજદગ્ધાગ્ધા દાગ્ધી આપવાનું રિન થાય, પરંતુ રાજનીતિ તો
પગમ કુટિન છે, એટલે દગેશા દુષ્ટોના મનર્ગ વલતોજ નહીંનાનો,
એધૂ વિચારી, ગજદગ્ધાગ્ધા પોતાને ગાન મળે છે, તેથી થયેલો
મદ છોડી દેવો વૃદ્ધોમા પોતે ગાન પામે છે, વૃદ્ધો પોતાના કાર્યને
મન્યાને છે, આવા વિચાર વૃદ્ધો તન્દ્ર પોતાની જે દુગ્ધ બળવાની
હોય, તે ન બળવાન મનતા આનાવ ઉત્પન્ન થાય છે આ
એઓના તન્દ્રનો જોઈતો ભક્તિભાવ નાશ પામે છે, આગ વિચારી,
વૃદ્ધોમા પોતે ગાન પામે છે, ગાન થયેલા મદનો ત્યાગ કરવો ૧૮

શયનાહારજ દુષ્ટનિર્વિર્ણેન્દ્રિયપોષણાત્ ।

વૈરાગ્યનાત ક્ષયતો જાતિવૈરાગ્યનાશનાત્ ॥૧૯॥

શુભ સમય અને સારા ખાદ્યોના ઉપજોગ દુષ્ટ અને
અમાનિષ્ટક ઇન્દ્રિયોના પોષણ કરતો હોવાથી અને તેથી રીતે પ્રુષ્ટ
થતા ઇન્દ્રિયો મલુખ્યનો અધન્યાન કરનારી હોવાથી તેની રીતે
ઉપજેલા મદનો ત્યાગ કરવો વૈરાગ્યને લાંબેનો મદ વગરુચિનિયે
દિનપરદિન થમાતો ભય છે અને મિદ્ધ વગરુચિન વૈરાગ્યો નાશ

વેદાંત તો એટલે સુધી કહે છે કે, કેવી સ્થિતિમાં જન્મવું, કેવાં માળાપને પેટે જન્મવું, એ સર્વ પણ આપણીજ સ્વતંત્ર ઇચ્છા ઉપર છે. વેદાંત કહે છે કે, ગમે તે દૃષ્ટિથી આ પ્રશ્ન વિચારો, તો જણાશે કે મનુષ્ય પોતાના ભવિષ્યનો કર્તા પોતેજ છે. જો જન્મ-તાંજ અર્થ જન્મ્યા હોઈએ, તો આપણે આપણી ઇચ્છાથીજ એ સ્થિતિમાં જન્મ્યા છીએ. ગરીબ માતાપિતાને પેટ જન્મ લીધો હોય, તો ત્યાં પણ આપણા ભવિષ્યના કર્તા આપણેજ છીએ. આપણી સ્વેચ્છાથીજ એ સ્થિતિમાં આવ્યા છીએ.

હવે આ પ્રશ્ન વિચારીએ કે, “મનુષ્ય પોતાનાં માતાપિતાની પસંદગી કેવી રીતે કરે છે?” બીજી રીતે કહીએ તો પુનર્જન્મનો નિયમ કેવો છે, તે વિષે કાંઈક વિચાર કરીશું. કેટલાક એમ માને છે કે, મનુષ્ય મરી જાય છે એટલે તે હંમેશને માટે આ દુનિયા છોડીને જાય છે. કેટલાક આત્માના અમરત્વને લીધે પોતાનાં સગાંસંબંધીઓને મૃત્યુ પછી પણ મળવાની ઇચ્છાને લીધે પરલોકમાં ફરી મળીશું એમ માને છે. “આ લોકમાં રહીને એવા કલ્પિત પરલોકનું અસ્તિત્વ સાબિત થઈ શકે એમ નથી” આમ કેટલાક માને છે ને તેમાં કાંઈક સત્ય પણ રહેલું છે. મૃત્યુ પછી મનુષ્ય સ્વર્ગ કે નરકમાં જાય છે, એ સર્વથા સત્ય નથી. સ્થૂલ જીવનમાં રહીને આ બાળતોનો આપણે ખુલાસો કરવાનો છે. સ્થૂલ જગતના નિયમોની આડે આવવાનો એ માનસિક પરલોકને જરાયે અધિકાર નથી. ધારો કે એક મૃત્યુ પામેલા મનુષ્યને ઠાલ્યો છે; “માટી સાથે માટી મળી ગઈ” એવું લોકો દાટતી વખતે કહે છે; પણ ખરી રીતે તેથી શરીર નાશ પામ્યું કે તેનું અસ્તિત્વ સમૂળું ઊડી ગયું, એમ તો નજ કહી શકાય. માત્ર તેનું રૂપાંતર જ થાય છે. એજ શરીર જુદા રૂપે સુંદર પુષ્પના રૂપમાં તેજ જગ્યાએ ઊગી નીકળે છે. ફળ ફૂલથી ઝૂકી રહેલા વૃક્ષના રૂપમાં પણ ફરીથી અસ્તિત્વમાં આવે છે; માટે શરીરનો વાસ્તવિક નાશ થયો, એમ તો નજ કહી શકાય.

ત્યારે હવે આપણને શંકા શી બાળતની રહે છે? આત્મા જે પરમ સત્ય છે તે નાશ પામે છે એવી શંકા છે? બિલકુલ નહિ. આત્મા નાશવંત છેજ નહિ. ત્યારે હવે-શંકા શી રહે છે? સૂક્ષ્મ શરીર-માનસિક ઇચ્છાઓ, લાગણીઓ, વાસનાઓ, એનું શું થાય છે? જઈ શરીરના નાશ પામવા સાથે આ વૃત્તિઓ પણ

‘મક્તાનાં દૈમ્યગેયકં દ્વિતોદળસાધનમ્ (નિસપગ્યધ્યાપીનો સુખોધની-
જીમાં)’ બતાવી છે; આવા શ્રીમદ્દાપ્રમુજનો નિલ આશ્રય શ્રીમદ્દા-
પ્રમુજ્યે જોતો રવીકાર કયો છે, તેવા ભગવદીયોયે સર્વદા સર્વ
રીતે કરવો ૨૨.

૫૫. માર્ગશિક્ષા.

(અનુવાદક:-શ. કેશવલાલ ધર્મરાસ)

જાનીત પરમં તત્ત્વં યશોદોત્સજ્જલાલિનમ્ ।

તદન્યદિતિ ચે પ્રાહુરાસુરાંસ્તાનહો બુવાઃ ॥૧॥

હિપરનો શ્લોક શ્રીમદ્દાપ્રમુજની સમાપ્તિમાં વેદના સારરૂપે
શ્રીગુસાંધજીએ આગા કરેલો છે તેનો અર્થ એવો થાય છે. કે
પરમ તત્ત્વ શ્રીયશોદોત્સંગજ્જલાલિનજ છે. જે એમના સિવાય
ખીજને પરમ તત્ત્વ કહે તેમને સર્વથા આસુર સમજવા, આ આગાથી
એતન્માર્ગીય વૈષ્ણવને આપ એમ જણાવે છે કે યશોદોત્સંગ
જ્જલાલિનના તુલ્ય ખીજે કોઈ છે એમ કહે તો પરમ અપરાધ થાય.
બધી, આપણા માર્ગમાં શ્રીદાકુરજી આનંદમાત્રકરપાદમુખોદરાદિ
છે, લીલા વિશિષ્ટ છે, તેથી જ્યાં શ્રીદાકુરજી ગિરાજતા હોય ત્યાં
તેમની બધી લીલા સામગ્રી જળજી.

નક્ત્રિયો જનમુન્દર્યઃ પુત્ર તાઃ ધુનયઃ કિલ એ વાક્ય બધાએ બુઝુ-

મૂળ પાથે ગણે ને જીવનને પરિણામ ગણે; જે ક્ષણે તે રસ્તો લે, બન્ને એકજ છે. અસંખ્ય મનુષ્યો જન્મે છે ને અસંખ્ય મૃત્યુ પામે છે. જે લોકો મૃત્યુ પામે છે તેમની વાસનાઓ પણ મૃત્યુ પામે છે, એમ ધારીએ તો તે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના નિયમ વિરુદ્ધ જાય છે. ત્યારે એટલું તો શરૂઆતમાં કબૂલ કરવુંજ પડશે કે, કોઈ પણ પદાર્થ શૂન્યમાં પરિણમતો નથી, તેનું રૂપાંતરણ થાય છે. પ્રથમ તો જન્મ શું છે, તેનો વિચાર કરીએ. અસંખ્ય મનુષ્યો અસંખ્ય જુદી જુદી શક્તિઓ લઈને જન્મે છે. દરેકની વૃત્તિઓ, ભાવ, સુખાકૃતિ સૌ જુદુંજ હોય છે. કોઈનું મસ્તક મોટું, કોઈનું નાનું એમ વિધવિધ પ્રકારે મનુષ્ય જન્મે છે. આનું કારણ શું? એકજ માતાપિતાનાં બાળકો વિરુદ્ધ પ્રકૃતિનાં હોય છે. એકજ ઘરમાં કેટલાંએ માખાપ રાવણ ને વિશીષણ જેવી વિરુદ્ધ પ્રકૃતિનાં બાળકોને જન્મ આપે છે. એકજ પાઠશાળામાં ભણતા, એકજ કાર્ય કરતા, એકજ વર્ગમાં, એકજ જાતની વિદ્યા લેતા કેટલાંએ વિદ્યાર્થીઓ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિના હોય છે. કોઈને ઇતિહાસ ઉપર તો કોઈને ગણિત ઉપર, તો કોઈને કાંઈ, એમ અનેક પ્રકારનો જુદો જુદો શોખ હોય છે. કોઈક ઘણો તેજ ને અક્ષલમંદ હોય છે, તો કોઈ સુસ્ત, જડ જેવો હોય છે. આ બધાનું કારણ શું? તમે કહેશો કે, “ઈશ્વરેચ્છા.” એ કાર્ય ઈશ્વરનું છે! પરંતુ એ કાંઈ ખુલાસો નથી. એ તો માત્ર પ્રશ્નનો સીધો જવાબ ન આપી ઉડાવવાનુંજ કામ છે. સંતોષકારક જવાબ તો છેજ નહિ. એવી રીતે પ્રશ્નનો જવાબ ઉડાવવો તે તો અજ્ઞાનજ કહેવાય. શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે એનો ખુલાસો કરી શકાય, ત્યારેજ ખરી વાત કહેવાય. ઈશ્વરની ઇચ્છા, એમ કહો તોપણ શાસ્ત્રના નિયમને બાધ આવે છે; એટલે કે શૂન્યમાંથી અમુક વસ્તુ ઉદ્ભવે છે એમ અર્થ થાય છે, માટે તે પણ વાજળી નથી. ત્યારે હવે આ મુશ્કેલી દૂર કરવા એમજ કહેવું પડશે કે, અન્ય જગતમાંથી આ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિઓને મનુષ્ય જન્મતી વખતે સાથે લઈનેજ આવે છે. આ પ્રકારની પ્રકૃતિ કાંઈ શૂન્યમાંથી પેદા થતી નથી; પરંતુ અમુક પદાર્થમાંથીજ આવે છે, કે જ્યાં તેમનું અસ્તિત્વ પહેલાં હતુંજ. બીજી રીતે કહીએ તો પૂર્વજન્મની વાસનાઓને આ જન્મમાં લઈનેજ મનુષ્ય જન્મે છે. વેદાંત કહે છે કે, મનુષ્ય મૃત્યુ પામે છે, ત્યારે જે જે વાસનાઓ ને ઇચ્છાઓ તૃપ્ત થવી બાકી રહી ગઈ છે,

સભ્ય હોવો જોઈએ જેવી રીતે વિવાદ થયા પછી ભાવનબધ
 થઈને પતિસેવાનો અધિકાર જીને મલે છે, તેની ગીતે જીવને પણ
 ભાવનબધ થયા પછી સાક્ષાત્ ભગવત્સેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય
 છે, આ ઠેકાણે એક સકા પ્રાપ્ત થાય છે કે જીવ તો મરદોષનિધાન
 છે, અને આ દેહાદિ આહુત દુષ્ટ છે, તો જેવી રીતે ભગવત્સેવા થયો ન
 થઈ શકે ? અને શ્રીહામુરજી તો આપ નિદાપ પૂર્ણગુણવિગ્રહ છે આતુ
 હિતર એવી રીતે વિચારવું આ જીવને નિર્દોષ જનાનીને સેવાયોગ્ય
 કરવાનો શ્રીગદાપ્રજ્ઞજીને બધારે નિચાર પ્રાપ્ત થયો ત્યારે તેજ
 રખને આપ શ્રીપૂર્ણપુરપોત્તમ સાક્ષાત્ શ્રીઆચાર્યજી મહા પ્રમદ
 થયા અને બ્રહ્મસભ્ય દ્વારાથી ગાજા આપી જો આચાર્યજી મહા
 પ્રજ્ઞજી આપના દ્વારાએ મહર્ષિજી કનપ્યુ તો તે જીવના મરણા
 દોષની નિવૃત્ત થાય છે અને તેથી તેને મેરાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય
 હ, એમ સમજવું જેવીગીતે જ્ઞાત્રજીનો જળક પોતાના ધર્મનું
 આનંદ ન કરે તો તેને ફત મને નહિ, નવીગીતે વૈષ્ણવ થઈને
 પ્રજ્ઞ મેરા ન કરે તો આ માર્ગનું ફલ મલે નહિ જે કાલ અધિકાર
 પ્રાપ્ત થયો હોય તે પા દુષ્ઠ થઈ જાય ભક્તિમાર્ગનો મુખ્ય ધર્મ
 એજ છે નિયમમુલક કૃપાસેવા કરવી જેવીગીતે જ્ઞાત્રજી થઈને
 મર્યા વન્દા ન કરે તો પ્રત્યક્ષ આવી પડે છે, તેવીરીતે વૈષ્ણવ
 થઈને ભગવત્સેવા ન કરે નો દોષજી પાન બને છે કોઈવાર વ્યાવૃત્તિ
 વિશેષ હોય તો પણ એકતર અનસ્ય મદિરમા જઈને થોડી પત
 મેરા કરી સેવામાથી પ વારીને જદા નિકળીમે ત્યારે પણ એવીજ
 ભાવના ગાંધી કે મુર્ત દાર્ શ્રીહામુરજી, સર્વનો હુપયોગ
 પ્રજ્ઞસેવામાજ થયો છે એવી રીતે જાતી દાહાદુ નિરે ગા
 ગામીને મારી વ્યાવૃત્તિ કરવી તેમ દગમી આતુ ૬ વ નથી થને

તાંની સાથેજ સમજી જવાય છે કે, “જોન પણ નાશવંત છે.” આમ શાથી યાદ આવે છે? કેમકે આપણે જાણીએ છીએ કે, મનુષ્ય માત્ર નાશવંત છે. દરેક જાણક અથવા સર્વ કોઈ જેનામાં વિવેકબુદ્ધિ છે તે સર્વ એ પ્રમાણે વિચાર કરી શકે છે; અને તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, પહેલાંનું જ્ઞાન, તે જ્ઞાન સાથે સંબંધ ધરાવતો વિષય નીકળે કે તરત પ્રકટ થાય છે. જ્ઞાન આ પ્રમાણે યાદ આવતું હોવાથી તે જ્ઞાન કોઈ સમયે મેળવેલું તો હોવાનું જોઈએ; પરંતુ આપણે જાણીએ છીએ કે, એ જ્ઞાન આપણે આ જીવનમાં તો મેળવ્યું નથીજ; તો પછી એ જ્ઞાન આખું ક્યાંથી? વેદાંત કહે છે કે, તે પૂર્વજન્મનું જ્ઞાન છે.

વળી એક બીજો પ્રશ્ન એ ઊઠે છે કે, જો આપણેજ આપણા ભવિષ્યના કતાં છીએ, તો કોઈ પણ એવો નથી કે જે ગરીબ મા-બાપને પેટે જન્મ લેવા ઇચ્છા કરે; તો પછી નિર્ધનાવસ્થામાં જન્મ કેમ થાય છે? જધાજ ધનાઢ્યને ઘેર જન્મ લેવા ઇચ્છા કરે છે, છતાં ગરીબને ત્યાં કેમ આવતરે છે? વેદાંત કહે છે કે, દરેક વાતને તેના ખરા સ્વરૂપમાં જોવી જોઈએ. સત્ય ચારે તરફથી વિચાર કરીને ચોક્કસ કાઠવું જોઈએ ઉતાવળિયું અને ઉપરચોટિયું જ્ઞાન કશા કામનું નથી. દરેક જણ મહાન થવા ઇચ્છે છે, એ પણ સત્ય નથી. એક મનુષ્યને પાંચ રૂપિયા મળે છે તો તેની ઇચ્છા હસ રૂપિયા મેળવવાની થયે; પણ તેના મનમાં કરોડાધિપતિ થવાનું એકદમ કદી નહિ આવે. એક મનુષ્ય નીચમાં નીચ હોય, તો તેના મનમાં એકદમ ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ થઈ જાઉં, એમ કદી નહિ આવે. બીજાજનો રાત્રીએ દંડ કયો, તે વખતે દેડાઓ પાસે તેનો ન્યાય કરાવ્યો, તેથી દંડની રકમ જૂજ ઠરી. તે પ્રમાણે દરેક જણ પોતાની શક્તિ પ્રમાણેજ ઇચ્છા કરી શકે છે.

હવે બીજી બાજુથી આ વાત તપાસીએ. લોકો જે જે ઇચ્છા-ઓ કરે છે, તેની ચોખ્ખોચ્છતાનો વિચાર કરતા નથી. સંયોગો-ને અનુકૂળ ઇચ્છાઓ કરતા નથી, પણ ઇચ્છાઓના શુભાશય ધર્મને કરે છે. આમ હોવાથી પોતાની ઇચ્છાઓને લીધેજ તેઓ ચિંતા ને દુઃખમાં આવી પડે છે. ધારો કે એક મનુષ્ય પોતાની વિષયે-દ્રિયને તૃપ્ત કરવા માગે છે અને તેને જ્ઞાન, ધર્મ, નીતિ વગેરેની કાંઈજ દરકાર નથી. હવે આ મનુષ્ય મૃત્યુ પામે ત્યારે (માત્ર એક દૃષ્ટાંતના રૂપમાં આ વાત કરવામાં આવે છે) જેવા પ્રકારનાં માતા-

શકાસક્તિ પણ વધુ થાય, માટે બુદ્ધિમાં નિશ્ચય કરેલા ક વગ્યા
 પણ દુઃખંગ હોય અને જાણાં પણ હોય તો જેમ બધે ગમને
 જેમ ગદાચાર્યનો મંત્ર હતો તેમ, આવધાન મહેવં આમક્તિ ન
 કરવી. હિંમનીન થકને ગંધુ. મર્યા સેવાપ્રાનિદ્વા વિષયનો પરિ-
 ભાગ કરવો અને દેહ, ધન્દ્રિય, પ્રાણ અતઃકરણ, ચિત્ત, કુદુબ
 વગેરે બધાનો વિનિયોગ પ્રભુમેવામાં કરવો. જો વિનિયોગ ન કરે
 તો અદ્વિમુખતા થાય, તેથી લગવાનું વિગમણ થાય, વાગ્તે અન્ય
 વિનિયોગથી આવધાન ગ્દેનુ કદાચિત્ પ્રમાદથી અન્ય વિનિયોગ
 થત જાય તો પણ ચિંતા તો નહીં કરવી કારણ કે શીશુ મર્ત
 મર્થ છે શ્રીમદ્વાપ્રભુનું વચન મૃત છે કે સમર્થો દિ દરિ. મમર્પ-
 નો વિધિ એવો છે કે પ્રથમ દિવસે હિંમનામ કરીને શુદ્ધ થતુ
 પછી પ્રભુ સમીપમાં જોતુ. ત્યારે શ્રીઆચાર્યજી મદ્વાપ્રભુમંગલા-
 વિંદના નિદા થાય. ત્યાં શ્રીઆચાર્યજી મદ્વાપ્રભુજી ગાવન દાગ
 આગીકાર કરે છે. શ્રીકૃષ્ણને મર્ત મમર્પજી ગમવાનુ છે તે થયા પછી
 આસમર્પિત કરતપણુ ખાતું નહિ અન્યાયય ન કરવો. અન્ય વિનિ-
 યોગ થતા ન દેવો એવાગદારને એવપૂર્વક જાણવો. જે પ્રથમ
 આજ્ઞા કરી છે, તે પૂરીને એવા પ્રકાર જાણીને એવા કરવી.
 શ્રીઆચાર્યજી મદ્વાપ્રભુજીનું વચનામૃત છે કે સેવા કૃતિર્ગુરોરાક્ષા વાચન
 વા હરી-હયા આર્થી અન્યથા વર્તે તો શક્ત ન થાય વ્રજલીલા મધ્ય
 ગિયતનેજ સમર્પણ કરવાનુ છે ત્યાં શ્રીમદ્વાપ્રભુજી જીને આગી
 કાર કરે ૭ શીશુસાજી પણ આજ્ઞા કરે છે કે સદા સર્વાત્મના
 સ્તેરો મગવાર ગોલુન્દર સ્મર્યો નોડિકાદન્દે ક્રીડન્ રુન્દાવતસ્થિત ।
 વળી શ્રીઆચાર્યજી મદ્વાપ્રભુજી વાક્ય છે કે-આત્માનન્દસમુદ્ગ્રસ્થ
 કૃણ્ણેવ કિંચિત્કેર । પ્રભુનું અન્ય કરે ને પણ શીશુસાજીના

હતી, તેથી આ પ્રમાણે બહાનું કાઢ્યું. આ ઉપરથી તેને ત્યાં રહેવા દેવામાં આવ્યો. સ્ત્રીઓ તેને અંધ બાણીને પોતાની વાતો-ચીતો, હરવું ફરવું સંકોચ વિના કરતી હતી; પરંતુ સત્ય કદી પણ છૂપું રહેતું નથી.

“કચરી, દળી પાતાળે ફેંકે, તોપણ સત્ય તરતું પેખો,
અનાદનનંત એ એકજ સાચું, બીજું સઘળું માનો કાચું.”

સત્ય કદી છૂપું રહેતું નથી. એક દિવસ તે બહાર આવે છેજ. તેજ પ્રમાણે એક દિવસ આ કહેવાતા અંધ કવિએ એક દાસીને કાંઈ ચીજ લાવવાને કહ્યું. ઉમરાવ લોકો એવાજ હોય છે કે જેઓ પોતાને હાથે કાંઈ પણ કામ ન કરતા હોય. ગાડીમાં બેસવું હોય, કપડાં પહેરવાં હોય વગેરે કાંઈ પણ જૂજ કામ કરવું હોય, તો તે બીજાની મદદ લઈને કરે તેજ ધનાઢ્ય કહેવાય છે; આ પ્રમાણે પરતંત્રતા એ મનની અને ધનાઢ્યપણાની નિશાની ગણાવી થઈ છે; ને પોતાના કામમાં કોઈની મદદ ન લેવી તેને પરતંત્રતા ને હલકું ગણવામાં આવે છે. આ કવિને રાજના મહેલમાં આમ સુખ ને સત્કાર મળ્યાં એટલે તે પણ પોતાનું કામ પોતાની મેજેજ કરી લેવામાં હલકાઈ માનવા લાગ્યો. તેને એક વાર એક ખુરશી બેસવાને જોઈતી હતી, તેને માટે દાસીને હુકમ કર્યો. દાસીએ ઉદ્વેગપૂર્વક જવાબ આપ્યો કે, “હું તો હમણાં કામમાં છું, મને વખત નથી.” એ દાસીના ગયા પછી બીજી દાસી આવી, તેને જોલાવી ખુરશી લાવવા કહ્યું. તે દાસીએ કહ્યું કે, “અહીં ખુરશી છેજ નહિ.” એટલે પેલા ઢોંગી અંધ કવિએ પાણીનું વાસણ લાવવા કહ્યું; તો દાસીએ કહ્યું કે, “પાણીનું વાસણ પણ આ ઝોરડામાં નથી. બીજેથી થોડી વાર પછી લાવી આપું છું.” અંધકવિ જોડ્યો: “અરે આ રહું પેકું! જોતી નથી? જા જટ લાવ.” આ પ્રમાણે વાસણ લેવાની ઉતાવળમાં ધીરજ રહી નહિ અને એનું પોગણ જણાઈ આવ્યું. સત્ય હંમેશાં આવી રીતે અસત્યવાદીઓની મસ્કરી કરે છે. પ્રકૃતિનો નિયમ છે કે, જે આપણે છુપાવવા જઈએ, તેજ આપોઆપ બહાર નીકળી આવે છે. દાસીને આ વાતની ખબર પડતાંજ તે રાણી પાસે દોડી ગઈ ને સઘળી હકીકત નિવેદન કરી. કવિની વૃત્તિ દુષ્ટ જણાઈ એટલે એને મહેલમાંથી તેમજ નોકરીમાંથી રાજ્યે દૂર કર્યો. કાદી મૂક્યા પછી માત્ર ત્રીજેજ દિવસે આ કવિ ખરેખરે

લોન પ્રાપ્ત થતા સ્ત્રીને કટાક્ષાદિ ગેરો ગિખરતા પડતા હતા, તેમ
 શ્રીમદામ્રબુલની કૃપા થતા આ માર્ગે ઓડી મેળેજ મમત્વશે આ
 માર્ગની મર્તિ વાન એમને એમજ મુડી આપમે શ્રીમદુગ્રાપ નો
 મર્યાદા મર્યાદા દિતજ કરે સધાકાલે સુખ એ મર્યાદા શ્રીમ
 દાચાર્યજી એજ આવી કરે છે અને બધા જન્મ માયકે કરે છે,
 તથા યોગમા જાણુ છે તો મકેન દેવ એક દ્વલમાજ ભમ્મ થઈ
 જશે અને મર્તિ મુર્તિ થશે સારે મમત્વને કે તે માર્ગનું જન એ
 મમત્વ દત્ત તે મલી ગયું, જેલે પુષ્પો ચો દશે તના મનના
 તે વાત આપમે, બીજને ધણો દુનલ માર્ગ છે કાન અનિકનન
 છે, દુમગો ધણા આવી મને છે, સત્તમનુ નામીનશાન ન મને,
 સારે શ્રીકાકુળ આપ તો તેની ગીતિ વિના હિદમી હામે છે.
 સત્તન છે, મનમા આને ને કરે, એમા ગેરનુ ને આનુ નથી
 ભાગી નાન છે

૧૯૬૬

માં પણ સુખ રહેલું છે.

મનુષ્ય પોતાની સ્થિતિનો-પોતાના ભવિષ્યનો માલિક છે; છતાં પણ મનુષ્ય દરિદ્ર ને દુઃખી કેમ થાય છે? માત્ર ઇચ્છાઓના વિરુદ્ધપણાથીજ એક ઇચ્છા અમુક કાર્ય કરવા તરફ હોય છે ને બીજી ઇચ્છા બીજુંજ કાર્ય કરવા પ્રેરે છે. એક ઇચ્છા દ્વારા અમુક ઉત્તતિક્રમે ચઢવાનું મન થાય છે-જેમ ભાષણકર્તા તરીકે, ગ્રંથકાર તરીકે; ત્યારે બીજી ઇચ્છા ઇંદ્રિયોના ગુલામ થવા પ્રેરે છે. આ પ્રમાણે વિરુદ્ધ ઇચ્છાઓ જુદો જુદો માર્ગ પકડાવે છે. તેથી થાય છે શું? ખત્રે જાતની ઇચ્છાઓ તૃપ્ત તો થવીજ જોઈએ, એક ઇચ્છા તૃપ્ત થતાં બીજી અતૃપ્ત રહે છે ને તેથી કરીને દુઃખ અનુભવાય છે. આ પ્રમાણે લોકો દુઃખ વહોરી લે છે. દુઃખ પણ એજ સૂચવે છે કે, તમે તમારા ભવિષ્યના માલિક છો. આ વિષેનો એક દાખલો નીચે આપીશું.

હિંદુસ્તાનમાં એક જણને બે સ્ત્રીઓ હતી. એક સ્ત્રી ઉપરને માળે રહેતી હતી ને બીજી નીચેના ખંડમાં રહેતી હતી. એક રાત્રે ઘરમાં ચોર આવ્યો. ચોરની દાનત બધી માલમતા લઈ જવાની હતી; પણ ઘરમાં તો બધાં જાગતાં હતાં, તેથી ચોરની ઇચ્છા પાર ન પડી. સવારે ઘરનાં માણસોએ ચોરને જોયો ને તેને પકડીને ન્યાયની અદાલતમાં લઈ ગયા. તેણે કાંઈ પણ ચોરું તો નહોતું, છતાં ઘરપ્રવેશ કર્યાં માટે ગુનો તો થયોજ હતો. મેજિસ્ટ્રેટ ચોરને પ્રશ્ન પૂછ્યા કે, તરતજ તેણે ગુનો કબૂલ કર્યો. મેજિસ્ટ્રેટ ચુકાદો આપવા તૈયારી કરતો હતો તેટલામાં ચોરે કહ્યું: “મહેરબાન સાહેબ! તમારી મરજીમાં આવે તે શિક્ષા કરજો. અંધારી કોટડીમાં પૂરજો, જાનવરો પાસે ફાડી નંખાવજો, પણ માત્ર એક સજા મને ન કરશો.”

મેજિસ્ટ્રેટ અચંચો પામી પૂછ્યું: “કઈ સજા ન કરશો એમ તું કહેવા માગે છે?”

ચોરે કહ્યું: “બે સ્ત્રીનો ધણી મને ન કરશો. મને બે સ્ત્રી ન પરણાવશો.”

કારણ પૂછતાં તેણે પોતે ચોરી કરતાં કેમ પકડાયો તે કહ્યું. તે બોલ્યો કે, “આખી રાત્રિ આ ઘરના ધણીને દાદર ઉપર બેસાડેલું પડ્યું હતું; કારણકે એક સ્ત્રી તેને પગ પકડી નીચે ખેંચતી

મળાસ કરશે. નિ. લી. વિદ્યલેસરી ગો. શ્રીઅનિરૂદ્ધા-
ચાર્યજીના સમારકમાં આ ગ્રન્થ પ્રકટ થવાનો હોઈ દરેક
વૈષ્ણવ જરૂરથી જોછામાં જોછી એક પ્રત ખરીદી લેશે કે
જેથી મન્યમાળાની યોજના મુજબ અન્ય ગ્રન્થો પણ પ્રકટ
કરી મળાય.

અમદાવાદ

જેઠાલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ

જોમ. જો.

જામનગર

નાગર ચક્રવા

પ્રાંપ્રદાયિક મિદ્ધાતો અને મર્મ મમજવા માટે
શ્રીહરિરાયમહાપ્રભુની વાણી એક અદ્વિતીય માધન છે.
શ્રીહરિરાયજીના અતિ મુંઢર નાના નાના મામિંક ગ્રન્થો
અને તેનો સરસ અનુવાદ છાપવાને જે શુભારભ થયો છે
તેનો વૈષ્ણવોએ અત્યાદર કરવો ઘટે છે. પ્રાંપ્રદાયમાં આ
એક અત્યાવશ્યક અને અદ્વિતીય કાર્ય છે. વૈષ્ણવોની
અનન્ય ભાવનાનું પોષણ આ ગ્રન્થથી થવું જ મુંઢર રીતે
થશે. અનુવાદ સરલ છે.

વસંતદાસ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી

પ્રભુતા રહી છે તે માટે તે પૂર્ણ થવા પ્રયત્ન કરે છે; પરંતુ જે સ્વાધીન ઇચ્છાઓ કરે, તે તે માયાથી વીંટાઈ જાય છે ને તેથી કરીને તે તૂટ થતાં વાર લાગે છે. ઇચ્છાઓ ત્વરાથી ને નિર્વિઘ્ને ફળીભૂત થવા સારૂ તેમાંથી માયા ઓછી કરવાની જરૂર છે અને તેમ કરીને ઇચ્છાઓને દિવ્ય બનાવવી જોઈએ.

પ્રાર્થનામાં શું તત્ત્વ રહેલું છે? પ્રાર્થના ઇશ્વર કેમ સાંભળે છે? આ પ્રશ્ન કોઈ બીજે સમયે વિચારીશું.

એક વખત પણ તમે દંડપણે માનો કે તમેજ તમારા ભવિષ્યના કર્તા છો, તો તમને પોતાને સુખ ઉત્પન્ન થશે. પ્રભુવમંત્રનો ઉચ્ચાર કરતાં દંડતાપૂર્વક અનુભવો કે તમે પોતેજ તમારા ભવિષ્યના કર્તા છો; તો પછી દુઃખ, રડવું, કંકળણું વગેરે ફર થશે. આસપાસની સ્થિતિના શુભામ ન બનો. ગમે તે સ્થિતિમાં હો, શરીર અનેક દુઃખ ભોગવતું હોય, તોપણ એમજ ધારો કે હું પોતેજ કર્તા છું, ઇશ્વર છું, હું શરીર નથી, હુંજ મારા ભવિષ્યનો કર્તા છું. જે સ્થિત આસપાસ જુઓ છો, તેમાં તમે તમારી સ્વેચ્છાથીજ આવેલા છો. મિત્ર પણ તમે ક્યાં છે ને દુશ્મન પણ તમેજ ક્યાં છે. આ વાતની ખાતરી થયે તમને પરમાત્મનું પ્રાપ્ત થશે.

पृष्ठ	सीरी	श्लोक	श्लोक
१७१	६	तेभ्योऽपि-	तेभ्योऽपि-
१७२	१७	वञ्च	-वञ्च
१७९	७	हृदये-	हृदये-
१८१	१०	स्यु	स्यु
१९३	३	द्वितीय	द्वितीय
१९४	१३	तद्वा-	तद्वा-
१९४	१३	जातः	जातः
२००	२१	तद्विषयम्	तद्विषयम्
२०६	३	-मिनिवेन	-मिनिवेन-
२०६	४	गगारं	गगारं
२०७	१०	-वञ्चनम्	-वञ्चनम्
२०७	इति नोट २०६ भा. पृष्ठ १७२ न्याय		
२१०	१८	भाष्योक्त-	भाष्योक्त-
२२०	८	-वात्माना-	-वात्माना-
२२०	२०	-भाना	-भाना
२२७	४	वचनम्	वचनम्
२३३	१९	-लम्बय-	-लम्बय-
२३६	११	-नन्ददा-	-नन्ददा-
२४१	९	वर्ण	वर्ण
२४१	२०	सम्बन्धानां	सम्बन्धानां
२४८	१	प्रति-	प्रति-
२४९	१०	दृश्येन	दृश्येन
२५३	४	यदेव	यदेव

માત્ર ખ્રિસ્તી ધર્મમાં જ નહિ, પણ બધા ધર્મોમાં આવી માન્યતા રહેલી છે. મુસલમાનો કહે છે કે, મૃત્યુ પછી હજરત મહમદ બધાનો હિસાબ ચૂકવે છે અથવા તો ટિકિટો બુલે છે અથવા કહો કે મોટો સ્ટેશન માસ્ટર એ છે અને જેમની પાસે મહંમદના નિશાનવાળી ટિકિટો નહિ હોય તે નરકમાં જશે. ખીન્ત ધર્મો પણ આવા પ્રકારની વાતો કરે છે, ને જેઓ મરી જાય છે—પછી તે અમેરિકામાં મરી જાય, યુરોપમાં મરી જાય, આફ્રિકામાં, ઓસ્ટ્રેલિયામાં કે એશિયામાં મરી જાય, પણ તેમનો ન્યાય એકજ વ્યક્તિ કરશે; ને તે વ્યક્તિ કોઈસ્ટ, મહમદ, યુદ્ધ, ઝેરો-સ્ટર, કૃષ્ણ કે એવો જે કોઈ એકજ માનેલો હોય તેજ કરે છે. બધા ધર્મો વચ્ચે આજ એક મોટા કલેશનું કારણ છે. બધા વાદ-વિવાદ તથા મતભેદનું કારણ આજ છે.

આજે આ સંબંધમાં ‘વેદાંતનું શું ધારણ’ છે, તે કહેવામાં આવશે. વેદાંત આ બધા ધર્મોનો તોડ આણે છે, ને કહે છે કે, ખીન્ત ધર્મની અમત્યતા સાબિત કર્યા વિના દરેક ધર્મની માન્યતા સત્ય હોઈ શકે. તમે સાચા છો એમ જણાવવાને ખીન્ત લોકો સાચા નથી એમ કહેવાની કાંઈ જરૂર નથી. વિષય ઘણો મોટો છે ને થોડા સમયમાં ઉકેલવાનો છે, તેથી માત્ર મુદ્દાની વાતોજ આપણે કરીશું.

જગતનો વિકાસક્રમ નિરંતર બહુજ મનોહર રીતે થયા કરે છે અને એ ક્રમ અમુક સીધી લીટીમાંજ ચાલ્યો જાય છે. વિશ્વમાં સર્વ લહરીઓ એકતાર થઈને રહેલી છે અને અમુક નિયમિત ક્રમ પ્રમાણેજ તે ચાલી જાય છે. પ્રત્યેકની ચડતીપડતી અમુક નિયમથી થયા કરે છે. દિવસ ને રાત્રિ એકજ નિયમ મુજબ થયે જાય છે. ચાલીએ છીએ ત્યારે પહેલો એક પગ ઉપાડીએ છીએ ને પછી બીજો. ઋતુઓ પણ અનુક્રમે એક પછી એક ચાલી આવે છે, ને તેની તેજ પાછી અમુક વખત ગયા પછી સમય પ્રમાણે આવીને જીલી રહે છે. રોજ પ્રભાતમાં જાગીએ છીએ ને પાછા રાત્રિએ નિદ્રાવશ થઈએ છીએ. આ પ્રમાણે વેદાંત કહે છે કે, જન્મ ને મરણ અમુક નિયમ પ્રમાણે એક પછી એક આવ્યાજ કરે છે. અખિલ વિશ્વમાં અમુક દેશ અને અમુક કાળ-એમાંથી આગળ વધવાનું એકદમ બંધ થતુંજ નથી. કાળ કદી બંધ પડે છે? કદી નહિ. તે ક્યારે શરૂ થયો તે કોઈ જાણે છે? આકાશ

५	११	- ११६	१२
३३५	१९	निम	सिन्त
३४७	१४	- गव	- द्रा
३५१	५	सिंधो	सिंधो
१७५	८	गच्छिमि	गच्छिमि
१८३	१	सिद्धयन्ता	सिद्धयन्ता
६९ / १९		प्रियन्त-	प्रियन्त-
७९९	९	कम्पत	कम्पत
८९९	१३	प्रगन्ता	प्रगन्ता
३९९	११	- भय	- भय
४	१४	भयि	भयि
४०५	३	शङ्क्या-	शङ्क्या-
४०५	११	- वय	- वय
४०६	४	सगय	- गय
४०७	१८	शङ्क्या-	शङ्क्या-
४०८	०	- कुता	- कुता-
४०८	२	स्वग्या-	स्वग्या-
४०८	१	- कुता	- कुता
४०९	११	शङ्क्या-	शङ्क्या-
४०९	१८	पमो	प्रमा-
४१०	१	- ता प्रा-	- ता प्रा-
४१०	२	प्रवृत्त	प्रवृत्त
४११	९	- वधुभि-	- वधुभि-
४१२	१	बहिर्गुव-	बहिर्गुव-

પાછા જન્મ લઈએ છીએ. પુનર્જન્મ એટલે વેદાંતની દૃષ્ટિએ ફરીથી જાગૃત થવું. વેદાંતના સિદ્ધાંત પ્રમાણે મૃત્યુ પછી મનુષ્ય તરતજ બીજો જન્મ નથી લેતો. વૃક્ષ ઉપરથી બી પડે છે કે તરતજ તેમાંથી ફળગો ફૂટી બહાર નથી બિગી નીકળતો, પણ કાંઈક વખત લે છે; તેજ પ્રમાણે એક ઘર છોડી મનુષ્યને બીજા ઘરમાં જવાને પણ સમય લાગે છે. માટે મૃત્યુ પછી તરતજ મનુષ્ય જન્મ ધારણ કરતો નથી. મૃત્યુ પછી ગાઢ નિદ્રા જેવી એક વચલી સ્થિતિમાં મનુષ્ય થોડો કાળ રહે છે. ત્યારે એ મૃત્યુ અને પુનર્જન્મની વચ્ચેની સ્થિતિ કેવી હશે? આ સ્થિતિ બધી રીતે નિદ્રાને મળતી આવે છે. જાગૃતાવસ્થામાં જે જે કાર્યો ને વિચારો આપણે ચિત્ત દબને કરીએ છીએ, તે તે વિચારો ને કાર્યોનું સ્વપ્ન આપણને નિદ્રામાં આવે છે, આ એક નિયમજ છે. અપવાદ કેટલાક હોય છે; પરંતુ સામાન્ય રીતે નિદ્રામાં, જાગૃતાવસ્થામાં જે જોઈએ છીએ તેજ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. જેઓ કોલેજમાં અભ્યાસ કરે છે, તેઓ ‘રામ’ નું આ કહેવું તરત સમજી શકશે; કારણ કે પરીક્ષા જ્યારે પાસે આવે છે, ત્યારે વિદ્યાર્થીઓ ખૂબ મહેનત કરે છે; ને પછી તેમને નિદ્રામાં પરીક્ષાનોજ વિચાર આવે છે. પરીક્ષા થઈ રહ્યા પછી પરિણામની આતુરતાથી તેઓ રાહ જોતા હોય છે, ત્યારે સ્વપ્નમાં પણ પરિણામજ આવે છે. અમુક વસ્તુ કે અમુક વિષય જેને ઘણોજ પસંદ હોય છે, તે માણસને નિદ્રામાં પણ તેનાજ સ્વપ્નાં આવે છે.

‘રામ’ જ્યારે પાઠશાળામાં લખતો હતો, ત્યારે તેની જોડે એક બીજો વિદ્યાર્થી રહેતો હતો. એ સહાધ્યાયી બહુજ રમતિયાળ હતો. પોતાનો બધો વખત ગાનતાનમાં, નાચવાકૂદવામાં ને આમતેમ હરવાફરવામાં ગાળતો હતો. એક વખત એક ગૃહસ્થે તેને પૂછ્યું કે, “તું દિવસનો કેટલો વખત અભ્યાસમાં ગાળે છે?” હસતે હસતે પેલાએ કહ્યું કે; “અઢાર કલાક.” પેલા ગૃહસ્થે કહ્યું કે, “શું બકે છે? પાંચ કલાક તો હું તને રમતાં જોઈ છું ને આઠનવ કલાક તો તું બિંધમાં કાઢે છે, ત્યારે માત્ર દશ કે બાર કલાક બાકી રહ્યા; છતાં તું કહે છે કે હું અઢાર કલાક વાંચું છું!”

વિદ્યાર્થી:—આપે ગણિતશાસ્ત્રનો અભ્યાસ નથી કર્યો. હું સાબિત કરી આપું કે, હું અઢાર કલાક વાંચું છું.”

ગૃહસ્થ:—ઠીક કહે, કેવી રીતે?

ક્રમ	લીંગ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૪૪૧	૧૯	શવાત	અસ્ય ત
૪૪૩	૧	-માલદિ-	-માસાદિ-
૪૪૪	૧૦	-વધિન્યા	-વધિન્યો-
૪૪૭	૧૬	દાટર્વ	દાઠર્વ
૪૪૯	૦	વન્સ	વસન્સલ
૪૫૪	૩	સદસૌભગાયૌ	મદસૌ સસાયૌ
૪૫૫	૧૯	કિ	કિ
૪૬૧	૧૦	-મિતિજા-	-મિતિજો-
૪૬૬	૫	-નસાત્	-નસાન્
૪૬૬	૨૨	શુદ્ધ-દિનપ-દિન વૈગમ્યનો ક્ષય ગ્નારો અને મિદ્ધ શુદ્ધો નતિમત વૈગમ્યનો નામ—	
૪૬૯	૧૬	સ્નગરા-	સ્નધન-
૪૭૧	૧૧	-વન્ધા	-વન્ધો વા
૪૭૩	૩	મદ્ધ-મત્તાં	દૈન્યમેવક
૪૭૩	૫	મદ્ધ-	મદ્ધ-

મૂલ્યના—મને માન એન્જવાર પ્રૂ જોવાની મરજ રહી,
તેથી અને પાછળ પાનાઓના પ્રૂ તો મળી શક્યા ન હોવાથી
છાપખૂલો રહી જવા પામી કે, તો લગભગ વાચકો પ્રથમથી જિપ
મુજબ સુધારો કરી લઇ, પછીજ અન્યવાચન કરે, એની અભ્યર્થના

—સુધારાદે—

લીધેલા સ્વર્ગ કે નરકમાં વ્યતીત થશે. હવે આ સ્વર્ગ-વૈકુંઠ અને નરક વગેરે શું છે? મૃત્યુ અને પુનર્જન્મ વચ્ચેની આ સ્વપ્નભૂમિ છે. એક ખ્રિસ્તી ઘણીજ પવિત્ર-ધાર્મિક જિંદગી ગાળે છે; દર રવિવારે (અર્થ) દેવળમાં જાય છે, સવાર ને સાંજ પ્રાર્થના કરે છે, જમતી વેળા પ્રભુની કૃપા માગે છે, હરદમ ક્રાઇસ્ટનો ક્રોસ પોતાની છાતી ઉપરજ રાખે છે, જમતી વખતે અને હાલતાં ચાલતાં પણ ક્રાઇસ્ટનુંજ સ્મરણ કર્યા કરે છે. હવે આ માણસે પોતાનાં ૭૦ કે ૮૦ વર્ષ સુધી પોતાનાં સર્વ કૃત્યો ને વિચારે ક્રાઇસ્ટ સંબંધીજ કર્યા છે, ને મૃત્યુ પછી પોતે જિસસ ક્રાઇસ્ટ ને દેવોના સહવાસમાં રહેશે એમ ઇચ્છ્યું છે; તો વેદાંત પ્રમાણે આવો પવિત્ર અને ધાર્મિક ખ્રિસ્તી મૃત્યુ પછી પુનર્જન્મ પહેલાંની સ્વપ્નભૂમિમાં પોતાને જરૂર ક્રાઇસ્ટની પાસેજ સર્વ દેવોથી વીંટળાઈને બેઠેલો બેશે. આમ ન થવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. વેદાંત કહે છે કે, હે ખ્રિસ્તીઓ! જો તમે પવિત્ર હશો, તમે ખરેખર ધાર્મિક હશો, તો બાઇબલમાં જે લખ્યું છે તે પ્રમાણે અનુભવશો; પરંતુ આ ઉપરથી મુસલમાન કે હિંદુ લાઇઓના ધર્મને ખોટો ન કહીશો. જો એક મુસલમાન પોતે ખરો ધાર્મિક હશે, પોતાનું આખું જીવન તેણે હજરત મહંમદની ડિક્કા પ્રમાણે ગાળ્યું હશે, મહંમદનાજ વિચાર કર્યા હશે, પાંચ કે છ વખત નિમાજ પઢતો હશે, (કારણ મુસલમાનો દિવસમાં પાંચ કે છ વખત પ્રાર્થના કરે છે), મહંમદમાંજ રમણ કર્યા કરતો હશે, તો તે મૃત્યુ પછી પ્રકૃતિના નિયમ પ્રમાણે, આખા જીવનમાં આતુરતાથી ઇચ્છતો હતો તેવુંજ સ્વર્ગ પામશે. વેદાંત કહે છે કે પ્રકૃતિમાં એવો બીજો નિયમ નથી કે, જે આમ થતું અટકાવી શકે. પોતે જેવું ધારતો હતો, તેવુંજ સ્વર્ગ તેને મળશે.

માટે વેદાંત કહે છે કે, હે મુસલમાન લાઇઓ! મૃત્યુ પછી સમસ્ત જગતના લોકોની સ્થિતિ મહંમદની આજ્ઞા પ્રમાણેજ થશે એમ કહેવાનો તમને કાંઈ પણ હક નથી. ખ્રિસ્તીઓને તેમના વિચાર પ્રમાણે ચાલવા દો. તેમને બિચારાને ગમે તો તે યુરોપ, અમેરિકા, ઇસ્ટ ઇન્ડિયા, જાપાન કે ચીનમાં મૃત્યુ પામે, તોપણ મહંમદ સાહેબની દયાના પાત્ર ન બનાવશો. જો તેઓ મહંમદમાં શ્રદ્ધા રાખતા હોય તો ભલે! પણ જો જિસસ ક્રાઇસ્ટનેજ માનતા હોય તો તમને એ પ્રકારે કહેવું વાજબી નથી. દરેક

પૃષ્ઠ	લીંબી	અશુદ્ધ	
૪૪૧	૧૯	સવાત	અસત
૪૪૩	૧	-માલદિ-	-મળદિ-
૪૪૪	૧૨	-વગિનિયા	-વધિન્યો-
૪૪૭	૧૫	દાટથ	દાટથ
૪૪૯	૨	કચ્છ	કચ્છ
૪૫૪	૩	સદશોભણયો	સદશો સણયો
૪૫૫	૧૯	કિ	કિ
૪૬૧	૧૦	-મિતિજો-	-મિતિજો-
૪૬૬	૫	-નત્વા	-નાન્
૪૬૬	૨૦	શુદ્ધ-દિનપગદિન વેગ વતો ક્ષમ ગારા અને મિદ્ધ કુવતે જનનિગત વેગગતો નામ—	
૪૬૮	૧૬	કચ્છારા-	કચ્છારા-
૪૭૧	૧૧	-વધા	-વધો વા
૪૭૩	૩	ગદ્-મળા	દિન્યગેવક
૪૭૩	૫	મદ્ધ-	મદ્ધ-

મૂલ્યના—મને માત્ર એકજવાર મૂલ્ય જોવાની નામવડ રહેતી,
તેથી અને પાછળના પાનાઓના મૂલ્ય તો મળ્યા શક્યા ન હોવાથી
છાપમૂલો રહી જના પામી છે, તો ભગવદ્દીપ વાચકો પ્રથમથી જિપ
મુજબ મુધારો કરી લઈ, પછીજ ત્રુટિવાચન કરે, એની અભ્યર્થના

—સંપાદક—

લોકતા ને લોભ્ય તથા દ્રષ્ટા અને દૃશ્ય બન્ને આપણે પોતેજ પેદા કરીએ છીએ. મશહૂર વાર્તાલાપ કરનાર ડોક્ટર જોન્સન કદી વાદ-વિવાદમાં પોતાને પરાજિત થયેલો જોઈ શકતો નહોતો. હંમેશા પોતેજ જીતે એમ તેની તીવ્ર ઇચ્છા રહેતી, ને કદી કંઈ પણ તેને વાદવિવાદમાં જીતી જાય, તો તે આકાશપાતાળ એક કરી નાખતો. એક સમયે તેને સ્વપ્ન આવીું કે મહાન વક્તા એડમન્ડ બર્કે તેને વાદવિવાદમાં હરાવ્યો. જોન્સન જોવાને તે અસહ્ય થઈ પડ્યું. સ્વપ્નમાંથી તે એકદમ જાગી ઊઠ્યો, બહુ અસ્વસ્થ થયો ને બિંધ કેમે કરી આવી નહિ. મન હંમેશાં આરામ માગે છે, શાંતિ માગે છે ને જ્યારે ખલેલ પહોંચે છે, ત્યારે ગમે તે પ્રકારે શાંતિ મેળવવા તરફ છે; આથી જોન્સનને વિચાર આવ્યો કે, જો હમણાં ને હમણાં બર્કેને જઈને ઉઠાડીને પૂછું કે, “તે કયા ધોરણ ઉપર કઈ દલીલોથી મને હરાવ્યો?” તો બર્કે તેનો જવાબ આપી શકે તેમ નથી. હું પોતે તો જાણું છું કે, તેણે શી દલીલો કરી ને મારી દલીલો કેટલી નબળી હતી; માટે આ તો માત્ર મેં પોતેજ મારા મગજમાંથી દલીલો કાઢી છે ને હું પોતેજ જોન્સન તેમજ એડમન્ડ બર્કે બન્ને હતા.

વેદાંત કહે છે કે, સ્વપ્નમાં મનુષ્ય પોતેજ કતાં ને કર્મ, લોકતા ને લોભ્ય બને છે. મનુષ્યનો આત્મા પોતેજ નહીં, નાળાં, પર્વતો, વન, પશુ, પક્ષી વગેરે રૂપે બને છે; પોતેજ બધું ઉત્પન્ન કરે છે ને પોતેજ બધું જીએ છે, લોગવે છે.

આ પ્રમાણે વેદાંતના સિદ્ધાંતથી મૃત્યુરૂપી ગાઢ નિદ્રામાં તમે પોતેજ સ્વર્ગ ને નરક છો તમે પોતેજ લોકતા ને લોભ્ય છો. આમ લોકતા ને લોભ્ય એકજ છે, જો જ્યારે જ્ઞાનપૂર્વક સમજશો, જ્યારે આ પ્રકારે સાક્ષાત્કાર થશે; ત્યારેજ મુક્ત થશો.

એક સ્ત્રી આવું વેદાંતનું જ્ઞાન ધરાવતી હતી. ભરરસ્તે એક હાથમાં અગ્નિ ને બીજા હાથમાં પાણી લઈને તે ચાલી જતી હતી. લોકોએ આ વિચિત્ર વેષ જોઈને પૂછ્યું કે, “અરે બાઈ! આ શું?” બાઈએ કહ્યું: “આ અગ્નિથી તમારાં સ્વર્ગ ને વૈકુંઠને બાળી નાખવા જઈ છું, ને આ પાણીથી બળતાં નરકો ઠંડાં પાડવા જઈ છું.” જે મનુષ્ય, સ્વર્ગ ને નરક પોતાના મનની કલ્પનામાંજ છે એમ જાણે છે, તેને એવા સ્વર્ગ ને નરકનો હર્ષ

જે આત્મામાંજ જીએ છે, તેજ આ જન્મમરણના ફેરામાંથી બચી જાય છે. જો-સનની માફક જાગી ઊઠતાં, સ્વપ્નના કર્તા ને કર્મ, લોકતા ને લોભ્ય આપણેજ છીએ એમ સમજીશું ત્યારેજ મુક્ત થઈશું. “જગત માફ શરીર છે, અખિલ વિશ્વ માફ શરીર છે.” એમ જે કહી શકે તેજ મુક્ત છે.

આ મુક્ત પુરુષ ક્યાં જતો હશે? મુક્ત પુરુષને ક્યાંય જવાનું છેજ નહિ. એવી કોઈ પણ જગ્યા નથી કે જ્યાં તે પોતે નથી. તે પોતેજ અનાદ્યનંત છે, તો પછી તેને જવાનું ક્યાં રહ્યું? આખું વિશ્વ એનામાં રહેલું છે. હિંદુસ્તાનમાં પ્રત્યેક બાળક જન્મ ધારણ કરીને આવીજ જિજ્ઞાસા રાખે છે.

મિલ્કનના જીવનચરિત્રમાં એક સ્ત્રી વિષે સુંદર વાત લખેલી છે. આ સ્ત્રીએ સ્વપ્નમાં પોતાના સ્વામીને જોયો. જોતાં વારજ તેને બહુ આનંદ થયો ને પતિને લેટી પડીને બોલી: “હે પતિ! હું તમારીજ છું, માફ સર્વસ્વ તમારુંજ છે.” આમ બોલતાની સાથેજ તે જાગૃત થઈને જીએ છે, તો પોતાની સાથે પથારીમાં એક કૂતરો સૂતેલો દીઠો ને તેને પોતે લેટી પડેલી હતી. વેદાંત કહે છે કે, જ્યાંસુધી આ પ્રમાણે મનુષ્ય અજ્ઞાન, અવિદ્યાપી જ્ઞાનને વળગી રહે છે, ત્યાંસુધી આવાં સ્વપ્નના આનંદાજ કરે છે; અને ત્યાંસુધી મનુષ્ય અસ્વસ્થજ રહેશે, તેને શાંતિ નહિ મળે, જગત હુઃખદાયકજ લાગશે. માટે માયા-અવિદ્યા તણ દો, તમે પોતેજ સ્વયંભૂ બનો. સ્વયંભૂ છો એમ ખાતરીથી માનો. ને તે પ્રમાણે વર્તો-સાક્ષાત્કાર કરો, તો પછી તમે મુક્ત પુરુષજ થશો.

જે આત્મામાંજ જીએ છે, તેજ આ જન્મમરણના ફેરામાંથી બચી જાય છે. જો-સનની માફક બગી બિઠતાં, સ્વપ્નના કર્તા ને કર્મ, લોકતા ને લોભ્ય આપણેજ છીએ એમ સમજીશું ત્યારેજ મુક્ત થઈશું. “જગત માઈં શરીર છે, અખિલ વિશ્વ માઈં શરીર છે.” એમ જે કહી શકે તેજ મુક્ત છે.

આ મુક્ત પુરુષ કયાં જતો હશે? મુક્ત પુરુષને કયાંય જવાનું છેજ નહિ. એવી કોઈ પણ જગ્યા નથી કે જ્યાં તે પોતે નથી. તે પોતેજ અનાદ્યનંત છે, તો પછી તેને જવાનું કયાં રહ્યું? આપું વિશ્વ એનામાં રહેલું છે. હિંદુસ્તાનમાં પ્રત્યેક બાળક જન્મ ધારણ કરીને આવીજ જિજ્ઞાસા રાખે છે.

મિલ્કનના જીવનચરિત્રમાં એક સ્ત્રી વિષે સુંદર વાત લખેલી છે. આ સ્ત્રીએ સ્વપ્નમાં પોતાના સ્વામીને જોયો. જોતાં વારજ તેને બહુ આનંદ થયો ને પતિને લેટી પડીને બોલી: “હે પતિ! હું તમારીજ છું, માઈં સર્વસ્વ તમાઈંજ છે.” આમ બોલતાની સાથેજ તે બગૃત થઈને જીએ છે, તો પોતાની સાથે પથારીમાં એક કૂતરો સૂતેલો દીઠો ને તેને પોતે લેટી પડેલી હતી. વેઠાંત કહે છે કે, જ્યાંસુધી આ પ્રમાણે મનુષ્ય અજ્ઞાન, અવિદ્યાથી મ્હાનને વળગી રહે છે, ત્યાંસુધી આવાં સ્વપ્નો આવ્યાજ કરે છે; અને ત્યાંસુધી મનુષ્ય અસ્વસ્થજ રહેશે, તેને શાંતિ નહિ મળે, જગત દુઃખદાયકજ લાગશે. માટે માયા-અવિદ્યા તજી દો, તમે પોતેજ સ્વયંભૂ બનો! સ્વયંભૂ છો એમ ખાતરીથી માનો! ને તે પ્રમાણે વતો-સાક્ષાત્કાર કરો, તો પછી તમે મુક્ત પુરુષજ થશો.

ધર્મનો ઉદ્દેશ આપણને એના ગુલામ બનાવવાનો હોતો નથી, પણ સ્વતંત્ર રીતે જગતમાં આત્મસામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરાવવાનો છે.

જુદા જુદા ધર્મોમાં નામલેદે કરીને જગતમાં ધણું દુઃખ ઉત્પન્ન થયું છે. જુદા ને ખ્રિસ્તી ધર્મોના મતોમાં ઘણો તફાવત છે. જુદાના અવસાન પછી એજ ધર્મમાં હિંદુસ્તાનમાં ચાર પંથો ઉદ્ભવ્યા ને ચીનમાં સાત ઉત્પન્ન થયા.

અમુક વ્યક્તિ, “હું હિંદુ છું” એમ કહીને તે ખ્રિસ્તી કે મુસલમાન સાથે કલહ કરશે. શા માટે? માત્ર “હિંદુ” એ સંજ્ઞા એવું નામ સર્વોપરી કરવા સારૂ. જો કોઈ પણ સામાન્ય હિંદુના વિચારોનું પૃથક્કરણ કરવામાં આવે તો જણાશે કે, હજારો હિંદુઓ એવા છે કે જે નામધારી ખ્રિસ્તીઓ કરતાં પોતાના વિચારોમાં ખ્રિસ્તી છે. ત્યારે ભવિષ્યમાં વેદાંત ને વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર ગામેગામ ને ઘેરઘેર પ્રવર્તશે, દરેક વ્યક્તિ તેને ખરાખર સમજશે, ત્યારે તે એકજ ધર્મ સર્વને માન્ય થશે. વેદાંત અર્થાત્ અખિલ વિશ્વનો ધર્મ—શાસ્ત્રીય ધર્મ પ્રવર્તવાને હવે બહુ કાળ જવાનો નથી; પરંતુ એમાં પણ “વેદાંત” એ શબ્દનેજ મનુષ્યે વળગી રહેવું ન જોઈએ. “જુદા ધર્મ” એ નામને પણ મનુષ્યે વળગી રહેવું ન જોઈએ; કોઈ પણ નામધારી ધર્મને વળગી ન રહેતાં, તેની પાર જવું જોઈએ.

એક જણ અમુક મતનો હોય ને બીજો બીજા મતનો હોય, તે ઉપરથી તેઓ એમજ સમજે છે કે, સ્વર્ગપ્રાપ્તિને માટે અમુકજ મંદિર, દેવળ કે મસ્જિદવાળા સંપ્રદાય વિના બીજો માર્ગજ નથી; પરંતુ આ પ્રમાણે એકબીજાની વચ્ચે પડવાની શી જરૂર છે? જેનો જેવો મત. એની ને એના ઈશ્વર વચ્ચેની વાતમાં ત્રીજા ને વચ્ચે પડવાની શી જરૂર છે? કોઈને પણ એવો હક નથી. વેદાંત એમજ કહે છે કે, દરેક જણે પોતાનો ધર્મ ને ઈશ્વર, એ બેઉની વચ્ચે કોઈને આવવા દેવો નહિ. દરેક જણે જેને જે અનુકૂળ હોય તે ધર્મ માનવા દેવો, એમાં વચ્ચે પડવુંજ નહિ.

પ્રશ્ન:—જે આપઘાત કરે છે તેના આત્માનું શું થાય છે?

ઉત્તર:—‘રામ’ કહે છે કે, દરેક જણ આપઘાત કરે છે. જે કોઈ મૃત્યુ પામે છે તે બધાજ આપઘાત કરે છે, તો તેમનું શું થાય છે? ખાસ કંઈ થતું નથી. તેમજ જેઓએ આપઘાત કર્યો

તારનાં દોરડાં વગેરે સ્થૂલ જગતની વસ્તુઓ માનસિક વિચારોનાજ આવિર્ભાવો છે; છતાં સ્થૂલ શરીર વડેજ આ બધાનું સ્થૂલ રૂપ પેદા કરી શકાય છે. વહાણો બનાવવાને હથિયારો વાપરવાં પડે છે. આમાં મન કારીગર છે કે હથિયાર છે? મન પણ એકે સાધન અથવા કારણ છે; મન પોતે કર્તા નથી. મહાન કાર્યો, મોટાં વહાણો, મકાનો વગેરે પ્રથમ મનમાં આવિર્ભાવ પામ્યા પછીજ શરીર વડે સ્થૂલરૂપે બનાવાય છે; માટે એક્યતા, અલેક્ષણાવ સમજવાને માટે પણ બંને (મન તથા શરીરને) ઉપયોગ માં લેવાં જોઈએ.

પ્રશ્ન:—જો ઈશ્વર સર્વશક્તિમાન છે અને આપણે પોતે ઈશ્વર છીએ, તો પછી આપણે આંખથી સાંભળતા કેમ નથી અને કાનથી કેમ જોઈ શકતા નથી?

ઉત્તર:—તમે એમ કહો છો કે, હાથ, પગ, નાક વગેરે માર્ગ હોય, તો પછી હું કાનથી કેમ જોતો નથી ને આંખથી કેમ સાંભળતો નથી? ઉત્તર એજ કે, જ્યારે ઈશ્વર એકજ છે ને સર્વશક્તિમાન છે તો પછી તેને કાંવે તેમ કરે.

ઈશ્વર કેટલીક જગ્યાએ મનમાંજ આવિર્ભાવ પામે છે ને કેટલીક જગ્યાએ શરીર દ્વારા પણ પ્રકાશે છે, તે તો આખા પ્રજ્ઞાંકમાંજ વ્યાપી રહ્યો છે. જો પ્રભુ પરતંત્ર હોય, તોજ તે મનુષ્યની ઇચ્છાઓ ને મનના કાંટાઓ પૂર્ણ કરે; પરંતુ તે મનુષ્યના નિયમે, સત્તાઓ અને માનસિક તરંગો પ્રમાણે વર્તવાને બાંધાયેલો નથી. એ તો તેની ઇચ્છામાં આવે તેજ પ્રમાણે કર્યું જાય છે.

‘રામ’ કહે છે કે, મનની પણ પેલી પાર જાયો. મનમાં તો ઇચ્છાઓ, વાસનાઓ રહેલી છે અને તેથી મનુષ્ય પોતે કાંઈ મન નથી. જે શક્તિ વૃક્ષને ઉગાડીને ખીલવે છે, જે શક્તિથી પક્ષીઓ આકાશમાં ઊડી રમણ કરી રહે છે, તે શક્તિ પણ તમેજ છો. પ્રભુ એ કાંઈ તમારો ગુણ નથી, પણ તમે પોતેજ સ્વયંભૂ છો.

પ્રશ્ન:—મંત્રજંત્ર જાણવા એ સારું છે? જરૂરનું છે?

ઉત્તર:—જ્યાંસુધી મનુષ્ય અજ્ઞાન છે, ત્યાંસુધી તેને દરેક જાતનાં રમકડાં ને મજા જોઈએ છે. મોટી વયેજ એ બધું તે છોડી દે છે, એમ જ્યારે સત્ય જ્ઞાન આવે છે, ત્યારે સ્થૂલ અથવા સૂક્ષ્મ

યુરોપમાં લિખિનદ્વે પહેલું જણાવ્યું કે, “અણુઓ શક્તિનાં મધ્યબિંદુઓ છે.” આ વાત હિંદુસ્તાનમાં તો દસ હજાર વર્ષ પહેલાં જણાયેલી હતી. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રે આ મત સાબિત કર્યો છે. લોડ કાલ્વીને ગણિતશાસ્ત્રથી સિદ્ધ કર્યું છે કે, જડ પદાર્થ ને તેમાં રહેલી શક્તિ એકજ છે. આમ છે, તો પછી ચૈતન્ય ને જડ ભિન્ન ક્યાંથી હોય ? પર્વતો ઉપર જાઓ. હિમાલય ઉપર અપૂર્વ સુંદર દૃશ્યો નજરે પડે છે. પુષ્પોની સુવાસ, પક્ષીઓનાં ગાન, નદી-નાળાંનો કલરવ, પવનનો મધુર અવાજ, એ બધું શું છે ? એ જડ પદાર્થ નથી ? પરંતુ એ જડ વસ્તુઓ, શક્તિ, વિચાર, આહ્લાદ વગેરેમાં ફેરવાઈ જાય છે. અરણ્યોનાં સંગીત પ્રભુમય બની ઉચ્ચ વિચારોનાં આંદોલન કરાવે છે. બાદ જડ વસ્તુઓ આમ મનો-વૃત્તિઓમાં ફેરવાઈ જાય છે. મોટાં વહાણો, મહેલો વગેરે શું છે ? આ બધું એક સમયે વિચારરૂપે જ હતું. શરૂઆતમાં મનમાં વિચારરૂપે પ્રથમ બંધાયું ને પછીથી બહાર જડરૂપે. હિમાલય ઉપર જડ વસ્તુઓ વિચારના સૂક્ષ્મ સ્વરૂપમાં પરિવર્તન પામે છે- જેમ પાણીની વરાળ થાય છે ને વરાળનું પાણી થાય છે તેમ. આથી શું સાબિત થાય છે ? જોઈ કે, એ બન્ને એકજ છે, ભિન્ન નથી. એ પ્રમાણે જો મન ને પદાર્થ બુદ્ધિ હોય, તો મન પદાર્થને અસર ન કરે ને પદાર્થ મનને અસર ન કરે. પરિચય લાધામાં એક સુંદર કવિતા છે. એનો અર્થ એવો છે કે, “વાદળોમાંથી આંસુરૂપે પાણી પડ્યું.” તે આંસુ ખરવાનું કારણ શું ? જવાબ- માં કહ્યું છે કે, “હું તો એક કુલ્લક પ્રાર્થી છું ને આ સમુદ્ર તો મહાન છે. મારી લઘુતા માટે હું રદન કરું છું.” પછી વાદળોને સમજાવ્યાં કે, “રહો નહિ, નામ ને રૂપમાં લમ્યા ન કરો, પણ અંતરમાં જુઓ કે તમે કોણ છો ? તમે પણ જળ છો ને સમુદ્ર પણ જળ છે. તમે પોતે આકાશ ને કાળથી ઘેરાયલાં છો એમ ન માનશો. તમારું જડ સ્વરૂપ જાળજો.” કાળથી બંધન પામી- ને જ હુઃખ ઉત્પન્ન કરાય છે, માટે એ બધાની પાર જાઓ. સત્ય સ્વરૂપ કાળની પણ પેલી પાર છે. સર્વ જગત તમારામાં રહેલું છે. જેમ સ્વપ્નામાં પોતાને જંગલમાં ફરતા દેખો છો, પર્વત ઉપર કે નદીમાં જુઓ છો, અને પર્વત તથા નદી તમારાથી બહાર જુદાં દેખાય છે, પણ ખરી રીતે તો તમારા મનમાં જ રહેલાં છે; તેમ સર્વ દૃશ્ય જગત તમારામાં જ રહેલું છે. જો એ વસ્તુઓ તમારી

લોકો સમજે છે કે વિષયવાસના તૃપ્ત કરવાથી સુખ પ્રાપ્ત થશે, પણ આ અસાધ્ય છે ને આ પ્રકારનું અસાધ્ય દૂર કરવાથીજ દરેક કુટુંબ સુખી થશે.

એટલુંજ યાદ રાખવું જોઈએ કે ઈશ્વરમાં આપણે, ફેરફાર કરી શકનાર નથી. મનુષ્ય કાંઈ પ્રકૃતિને ફેરવી શકે તેમ નથી. પ્રકૃતિનો હેતુ તો એ છે કે મનુષ્યને આત્માનું જ્ઞાન થાય. જગતની મૂર્ખતા કે વ્યાવહારિક જ્ઞાન દરેકને ખરે રસ્તે દોરવા મળે છે; પ્રકૃતિ મનુષ્યને તેનું ખરું સ્વરૂપ સમજાવવા પ્રયત્ન કરે છે, અને એટલા માટે તલવારની ધાર ઉપર રહીને પણ મનુષ્યને વેદાંત જાણવુંજ પડે.

વેદાંત કાંઈ જોરજુલમથી પોતાની સત્તા જાહેર કરતું નથી. પ્રકૃતિના નિયમો એ ઈશ્વરનું મહાન લક્ષક છે, ને તે મનુષ્યને પોતાનો આત્મા જોળખવા માટે આગળ ને આગળજ ધકેલે છે; માટે મનુષ્યને આગળ વધ્યા વિના છૂટકોજ નથી. મનુષ્ય પોતાના પાડોશીનું હિત શામાં રહેલું છે એટલુંજ જો જાણે, તો તેથી પણ પ્રકૃતિના નિયમનેજ અનુસરે છે—એથી પણ દરેક કુટુંબ સ્વર્ગ સમાનજ થઈ જશે. પ્રકૃતિના નિયમાનુસાર સાચું લોકહિત તો પોતાની ઈશ્વર સાથેની ઐક્યતા—અલેદ જાણવામાં રહેલું છે. મનુષ્યે મુક્ત થવું તેમાંજ સાચું સુખ છે; ને મુક્ત થવાને માટે પોતાનો ને ઈશ્વરનો અલેદ થવોજ જોઈએ—સાક્ષાત્કાર થવોજ જોઈએ. જેમ મનુષ્ય પોતે ફલાણ્ણનો પુત્ર છે એમ સમજે છે, તેજ પ્રમાણે તે ઈશ્વર સાથેની ઐક્યતા સમજશે અને પોતેજ પ્રભુ છે, એમ મન, કર્મ ને વાણીથી આચરણમાં મૂકશે ત્યારેજ તેને ખરું સુખ પ્રાપ્ત થશે. દુઃખ માત્ર આ પ્રકારનો અલેદ ન સમજવામાંજ રહેલું છે. આ વિચાર મનમાં દૃઢ કરો, તો પછી પાપ ને પુણ્ય તમને કાંઈજ વળગવાનાં નથી. એ સર્વની પાર તમે જશો અને ઈશ્વર સાથે તાદાત્મ્ય સાધી તમે પૂર્ણ પરમાત્મા બની જશો.

સાક્ષાત્કાર એકદમ થઈ જતો નથી. એમાં વખતની જરૂર છે. જીવાત્માએ અત્યારના માનવ શરીરમાં આવવાને કરોડો વર્ષ લીધાં છે. એક સમયે અત્યારનો મનુષ્યજીવ, છોડ કે વૃક્ષની સ્થિતિમાં હતો. અસુક સમયે આફ્રિકામાં વસતા શુલામની સ્થિતિમાં હતો; અને એમ કરતે કરતે તે હાલની સ્થિતિમાં

છે. આ રીતે મોટી મૂલ્યવસ્તુ ઊભી થાય છે. એકબીજાને એકબીજાના શુભાશ યનાયવામાંજ દુઃખ ઊભું થાય છે. બળદને દોરડાથી બાંધી એ દોરડાને તમે પકડી રાખો, તો બળદ તમારાથી પકડાઈ રહેશે ને તમે બળદથી પકડાઈ રહેવાના; કારણ દોરડું તમારાથી છોડવાનું નહિ ને છોડે તો બળદ સ્વતંત્ર થાય. આ પ્રમાણે બધે જણાં એકબીજાના બંધનમાં રહે છે.

સર્વ સંપત્તિ બંધનકારક છે. વેદાંત પ્રમાણે દરેક કુટુંબ સ્વર્ગ બની શકે. હંમેશાં સંપત્તિ વધારવાની લોભપતામાં ન રહેતાં દાન લેવા કરતાં દાન આપવાની નીતિ રાખે, તો સુખ અવસ્થા આવી મળે. પુરુષ અને સ્ત્રી બન્નેએ એકબીજાનું ખર્ચું સુખ અને હિત હંમેશાં વિચારવું જોઈએ. એકબીજા પાસેથી કંઈ માગવું કે આશા રાખવી નહિ, ને આમ કરવામાંજ જોઈતું મળી રહેશે. આ પ્રકારે જીવન ગાળવામાંજ સ્વર્ગીય સુખ અને જીવનનો આનંદ સમાયેલો છે.

લોકો કહે છે કે, “અમને ફલાણું આપો.” એ તમને મળ્યું સમજે ને પછી તમારી પાસેથી તે લઈ લેવામાં આવે તો દુઃખ થાય છે. ઇચ્છા હરેક પ્રકારે અનિષ્ટ છે. તેજ દુઃખનું કારણ છે, તેજ બંધનકર્તા છે.

કંઈ પણ બદલાની આશા સિવાય દાન કરાય તોજ સુખ મળે છે, દાન લેવામાં સુખ સમજાયો નહિ. કુટુંબમાં સુખ પ્રાપ્ત કરવું હોય તો દરેક વ્યક્તિએ દાન આપવામાંજ કુશળ રહેવું. બીજા પાસેથી કંઈ લેવાની આશા ન રાખતાં, પ્રત્યેકે આપવાની ઇચ્છાજ રાખવી. હવે દાન કયા પ્રકારનું હોવું જોઈએ, દાનમાં શું આપવું, તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, “પોતાની પાસે જે પ્રકારનું જ્ઞાન હોય તે આપવું.” પતિપત્ની જ્યારે આ પ્રમાણે એકબીજાનાં જીવન ઉચ્ચ બનાવે, ત્યારે કર્તવ્ય કયું કહેવાય.

પૂર્વે હિંદુસ્તાનમાં એક પ્રતાપી રાજા થઈ ગયો. તેને પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર કરવો હતો. તેથી તેણે સંન્યાસ લેવાનો વિચાર કર્યો. ઘરમાં સ્ત્રી જ્ઞાની હતી. તે તેને સમજાવવા લાગી, પણ તેણે માન્યું નહિ ને સંન્યાસ લીધો. સ્ત્રીએ રાજતંત્ર હાથમાં લીધું. રાજા હિમાલય પર્વતમાં જઈને વરસ દિવસ રહ્યો.

એ દરમિયાન રાણી પણ રાજાને વાસ્તવિક સુખ સમજાવવાનો

રાણી:—આ શરીર કેનું છે ?

રાજા:—મારું.

રાણી:—મન કેનું છે ?

રાજા:—મારું.

રાણી:—ઠીક, ત્યારે એ બધુંયે ત્યાગવું પડશે; પરંતુ “શરીર હું નથી. મન પણ હું નથી” એ જ્ઞાન ખરું હોય તો “મારું” એમ કહેનાર કોણ છે ?

રાજા વિચારવ્રત્ત યદ્યં ગયો ને અંતે સમજ્યો કે, “હું” પોતેજ પરમાત્મા છું. સર્વવ્યાપી, સર્વેશ્વર હુંજ છું. સત્ય છે કે નજીકમાં નજીકના સંબંધીને પહેલું દાન આપી ધીમે ધીમે આગળ વધવું જોઈએ. તેજ પ્રમાણે ત્યાગ પણ આપણું પોતાનું નજીકનું જે માનતા હોઈએ તેનોજ પહેલો કરવો જોઈએ; માટે પહેલાં તો અહંભાવનોજ ત્યાગ કરૂં. હું દલાણું કરૂં છું, મેં દલાણું કર્યું, એ વિચારનોજ ત્યાગ કરવો જોઈએ.”

જંગલમાં જાઓ કે ઘરમાં રહો, પણ જ્યાંસુધી “મારું” એ વિચાર નષ્ટ થયો નથી, ત્યાંસુધી કોઈ ત્યાગી યદ્યં શકતુંજ નથી. બધા સંન્યાસીઓ પણ આવા ત્યાગી હોતા નથી, ને મોટા મહેલોમાં રહેનાર રાજા પણ વખતે આ પ્રકારના સંન્યાસી હોઈ શકે છે.

ઉપલી વાતમાં આગળ એમ આવે છે કે, આ પ્રમાણે યનાવ યન્યા પછી થોડો સમય રાણી ત્યાં રહી, ને છેવટે વેશ દ્વર કરી રાજા પાસે માફી માગીને આમ છેતરવાં માટે દિલગીરી બાહેર કરી. રાજાને હવે જ્ઞાન થયું હતું, તેથી તે બોલ્યો: “હે સ્ત્રી ! આમ હમા ચાચવાનું શું કામ છે ? હું હવે આ શરીરમાં મમતા રાખતો નથી, આ શરીર મારું છે એમ માનતો નથી, હું રાજાએ નથી, તેમ તારો પતિયે નથી. હું તો સ્વયંભૂ ઈશ્વર છું. હે સ્ત્રી ! વિચાર કર. સર્વ જગત મારું છે, તો પછી હું કોના ઉપર કોધ કરૂં ને કોનાથી હું ખુશી થાઉં ?”

ત્યાર પછી રાણી રાજમહેલમાં એક વાર જઈ આવી ને છેવટે તેણે રાજા પાસે આવીને કહ્યું: “હે રાજા ! તમે ખરે ઈશ્વર છો તો હવે તમે રાજમહેલમાં આવીને રહો તોપણ શું ? કાંઈ હિમાલય પર્વત તમારે મન વિશેષ છે ?” આ પ્રમાણે કહી રાજાને પાછો

પુનર્જન્મ અને કુટુંબનાં વંધનો*

આત્મસ્વરૂપ સત્તારીઓ અને સબ્જનો!

હિંદુસ્તાનમાં એક ધનાઢય વેપારી પોતાના ગામમાં એક મોટી ન્યાત જમાડવાનો હતો, કારણકે તેને ત્યાં કાંઈ શુભ પ્રસંગ હતો. પૂર્વાજમાં કાંઈ સારો પ્રસંગ હોય, ત્યારે ગણિકાઓના નાચ પણ કરાવાતા હતા. હાલ એ રિવાજ બહુ પ્રચારમાં નથી.

એ વેપારીને ત્યાં નાચ જોવાને સલા મળી હતી. તેમાં એક નાચનારીએ પોતાનું ગાયન અને નાચ શરૂ કર્યાં. ગાયન ઘણું અશ્લીલ હતું ને કાંઈને પણ પસંદ પડે નહિ એવું હતું; પણ આ પ્રસંગે તો તે ખાસ કરીને બધાજ સાંભળનારાઓના હૃદયમાં ઊંડું ઊતરી ગયું. હિંદુસ્તાનમાં ઘણાખરા પડિતો, સુશીલ લોકો આવાં ગીત પસંદ કરતા નથી; છતાં આ સમયે તો બધા મુગ્ધ બની ગયા! આ બનાવને મહિના ઉપર મહિના થઈ ગયા, તોપણ જેમણે આ ગાયન સાંભળ્યું હતું, તેઓ રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં પણ તેનું શુંજન કરી રહેતા. હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે, એટલો બધો મોહ શામાં રહ્યો હતો? જેને પૂછીએ તે એમજ કહેતું કે, “ગાયન ઘણુંજ સરસ છે, મોહ પમાડે એવું છે, મધુર છે.” પણ ખરી રીતે આમ કાંઈ નહોતું. ગણિકાએ ગાયું તે પહેલાં એનું એજ ગાયન તુચ્છ લાગતું હતું અને હવે તેમને તે ઘણું પ્રિય ને આનંદદાયક લાગવા માંડ્યું. વાસ્તવિક કારણ એ હતું કે, ગાયનમાં મોહ નહોતો; પણ ગાનારનો કંઠ, સૂર, શિકલ વગેરે મોહ ઉત્પન્નવે તેવાં હતાં. વળી ગાયન ગાનારની ઢળમાં પણ મોહિની હતી. ખરો મોહ તો તે ગાનારમાંજ હતો અને તેથી કરીનેજ ગાયનમાં મધુરતા, મીઠાશ આવ્યાં હોય એમ લાગતું

* તા. ૨૭ મી ડિસેમ્બર સને ૧૯૦૨ ને દિવસે ‘એકેડેમી ઓફ સાયન્સિઝ’માં આપેલું બાવણ.

તેને સત્ય ગણવું એજ મોટી ભૂલ છે; ને તેથી કરીને અનેક પ્રકારના વાદવિવાદ અને ખંડનમંડનની ઉત્પત્તિ થાય છે. ઝોલિવર ગોલ્ડસ્મિથ વિષે ડોક્ટર બેન્સન કહે છે કે, જ્યારે તે લખવા બેસતો, ત્યારે એક દેવના જેવું લખતો; પણ એ ઝોલિવર ગોલ્ડસ્મિથને એવી ધૂન હતી, ને તે એટલે સુધી એનો દુરાગ્રહ રાખતો કે કાંઈ વાતજ નહિ. તેનું કહેવું એવું હતું કે, “જ્યારે હું ખાઉં છું ત્યારે મારું ઉપરનું જડખુંજ માત્ર હાલે છે; નીચેનું જડખું હાલતુંજ નથી.” આ તો બધાયે સમજી શકે એવું છે કે આપણે બોલીએ કે જમીએ છીએ, ત્યારે હંમેશાં નીચલુંજ જડખું હાલે છે, ઉપરનું નથી હાલતું. આમ છે છતાં એવા મનુષ્યો જે જે કહે, બોલે, લખે તે હંમેશાંજ સત્ય નથી હોતું.

કાર્ય અને કાર્યપદ્ધતિનું શાસ્ત્ર એ બન્ને બાણવાં બોધ્યો. એ બેમાં ઘણો ફેર છે. ઘણા અંગ્રેજી ભાષા બોલી બાણ છે; પરંતુ તે ભાષાનું વ્યાકરણ બાણતા નથી. ઘણા જણ દલીલો ને વાદવિવાદ કરે છે; પરંતુ તેમાંના થોડાકજ તર્કશાસ્ત્રનું જ્ઞાન ધરાવે છે. તેજ પ્રમાણે અમુક ઉચ્ચ પ્રકારનું જીવન ગાળવું તે જુદી વાત છે અને તેવા જીવનમાં જે તત્ત્વજ્ઞાન રહેલું છે, તે વિષે કાંઈ કહેવું એ જુદી વાત છે. જગતમાં મોટી ભૂલજ એ થાય છે કે, લોકો મહાપુરુષોના ઉપદેશ અને ચારિત્ર્યની પરસ્પર સરખામણી કરે છે ને પછી તે બોધના ગુલામ થઈ રહે છે. ‘રામ’નું કહેવું એ છે કે, બંધુઓ ! સાવધાન ! સાવધાન ! સ્વપુદ્ધિ પણ અવશ્ય ચલાવો.

જિસસ ક્રાઈસ્ટનાં પુસ્તકો થોડાં છે; છતાં મહાન તત્ત્વજ્ઞાનીઓ ને વિદ્વાનો તે બોધવચનો ઉપર માથાં પટકી મરે છે. મહામહા પેગંબરે ઘણુંજ થોડું કહ્યું છે, છતાં એ પ્રજા-એ જ્ઞાન-એ સ્મૃતિ કયાંથી ઉદ્ભવી તે કોઈ બાણી શક્યું નથી; પરંતુ બંધુઓ ! એજ જ્ઞાન, એજ પ્રેરણા તમારા પોતાના આત્મામાં પણ રહેલી છે. મતુ મહાત્મા પાસે કોઈ પુસ્તક નહોતાં, છતાં એણે હિંદુઓને માટે અદ્ભુત સ્મૃતિના અથો નિર્માણ કર્યા છે. હોમરે ઇલિયડ અને ઓડિસિસ જેવાં મહાન કાવ્યો રચ્યાં તે સમયે કયાં સાધનો એની પાસે હતાં ? એરિસ્ટોટલ એમ. એ. કે ડી. ડી. નહોતો. છતાં કેટલાએ એમ. એ. કે ડી. ડી. થયેલા તેના શિષ્યો છે. જિસસ ક્રાઈસ્ટ અને શ્રીકૃષ્ણ જેવા મહાન યોગીઓને કયાંથી પ્રેરણા થઈ હતી ? માત્ર પોતાનાજ અંતઃકરણમાંથી. અંતઃકરણમાં

મજનૂ થવાને માટે લયલાની જરૂર નથી; પરંતુ મજનૂના જેટલો તીવ્ર પ્રેમ જોઈએ. પ્રેમપાત્ર લયલા ન હોય તો ચાલે, પણ મજનૂના હૃદયમાં જેટલો પ્રેમ હતો, તેટલો પ્રેમ તો તારા હૃદયમાં અવશ્ય હોવોજ જોઈએ.”

તેજ પ્રમાણે ‘રામ’ નું કહેવું છે કે, જો કાઈસ્ટ, કૃષ્ણ, બુદ્ધ કે મહમદ થવું હોય, તો તેમણે જે જે કર્યું તે કરવાની જરૂર નથી, તેમના જીવનનું અનુકરણ કરવાની જરૂર નથી, તેમનાં કૃત્યોના તમારે શુભામ થવાની જરૂર નથી, એમનાં કાર્યો કરીને તમારી સ્વતંત્રતા ખોવાની નથી; પરંતુ તમારાં પોતાનાં સ્વતંત્ર કાર્યો કર્યે જાઓ. અને તેમના હૃદયમાં જે બળ હતું, તેમના જીવનમાં જે ગહનતા હતી, તેમણે જે પ્રકારે સાક્ષાત્કાર કર્યો હતો; તેજ માત્ર તમારે ગ્રાસ કરવાની આવશ્યકતા છે. જો એ ગ્રાસ કરી શકો એમ હો, તો તમે હાલ જે સ્થિતિમાં છો; તે બધી વસ્તુસ્થિતિ બદલાઈ જાય. આજ રાત્રે કાઈસ્ટ જન્મે તો તે શું કરે? હાલમાં તો કાઈસ્ટની જેમ શૂળી ઉપર ચડી આત્મલોગ આપ્યા વિના કાઈસ્ટ જેવું જીવન ગાળી શકાય તેમ છે. પોતાની દૃઢ માન્યતા ને શ્રદ્ધાને માટે કાઈસ્ટે આત્મલોગ આપ્યો હતો; ને શોપનહોરે પોતાની દૃઢ માન્યતા ને શ્રદ્ધાને માટે શરીર ન પાડતાં જીવવું પસંદ કર્યું હતું. પોતાની દૃઢ માન્યતા ને શ્રદ્ધા માટે શરીરનો લોગ આપવા કરતાં પણ તેને ખાતર જીવવું એજ દૈવદીક વખત વધારે ઠહિન હોય છે.

માટે દરેક વાતની તેના પોતાનાજ શુદ્ધદોષ પ્રમાણે કિંમત કરો. ઉપદેશ કેના દ્વારા આવે છે, કોણ આપે છે, એના ઉપર આધાર ન રાખવો. કોઈ પણ મહાન પુરુષનો બોધ એ જુદી વાત છે ને તેના જીવનનાં કૃત્યો એ જુદી વાત છે.

હવે પહેલો પ્રશ્ન એ પુછાયો છે કે, “જો પુનર્જન્મ છે તો તેથી પછી શું કુટુંબનાં બંધનો તૂટી જતાં નથી? અને જેઓ આ જગતમાં સાથે રહે છે, તેઓ પરલોકમાં તે પ્રમાણે સાથે નહિ રહે?” પ્રશ્ન ઉત્તમ છે ને તેને આપણે કકઠે કકઠે લઈશું. પહેલું જો “પુનર્જન્મ છે એ સત્ય વાત છે, તો તેથી કરીને કુટુંબનો સંબંધ તૂટતો નથી?” તે પ્રશ્ન લઈશું.

‘રામ’ માત્ર એટલુંજ જાણવા માગે છે કે, આ જગતમાં

તમે કોઈનો સંબંધ રાખવાની તીવ્ર ઇચ્છા રાખશો, તો જરૂર તમે તેમ કરી શકશો; ને જો અમુક મનુષ્ય સાથે તમે કાંઈ પણ સંબંધ નહિ રાખવા માગો, તો બીજા જન્મમાં તમારે એની સાથે કાંઈ પણ લેવા-દેવા નહિ રહે. જોઈ પ્રમાણે મરણ પછી જેનાથી તમે છૂટા થવા માગો છો તેમની સાથે પણ તમારો કાંઈ પણ સંબંધ રહેવાનો નથી એ નિશ્ચય છે. વેદાંત કંઈક વગાડીને આ બાબત કહે છે.

આ બાબતમાં ઘણી ગેરસમજૂત છે. બધું એક પછી એક કહેવામાં આવશે. યુરોપ ને અમેરિકામાં સ્વર્ગ વિષે જે માન્યતા છે, તે વિષે આપણે હમણાં કહીશું. સ્વર્ગને તેઓ એક એવું સ્થાન સમજે છે કે જ્યાં બધાં ભોગાં મળી આનંદ કરે. ‘રામ’ કહે છે કે, જરા વિચાર કરો. સત્યની ખાતર જરા ધીરજથી વિચાર કરો. જે સ્થાન મર્યાદાથી બંધાયેલ નથી, ત્યાં કદી પૂર્ણ સુખ હોઈ શકે એ અશક્ય છે; કારણકે સ્વર્ગમાં જઈને સુખ મેળવવાની ઇચ્છાથી તમે એમ ઇચ્છો છો કે મારાથી કોઈ ચડિયાતો ચા જરાબરિયો ન હોય; પરંતુ સ્વર્ગમાં તો કોઈક ચડિયાતો પણ મળવાનાજ. બુદ્ધ ને ક્રાઈસ્ટ પણ ત્યાં મળવાના ને તેમનું સુખ જોઈ તમને અસંતોષ થવાનો. જ્યાં ભેદ છે ત્યાં સુખ કદી રહેતુંજ નથી. તમારા સુખનો ભંગ શાથી થાય છે? ભેદથી-બીજાના ચડિયાતો સુખના દર્શનથી. બાયબલમાં કહ્યું છે કે, સ્વર્ગ કાંઈ બહાર નથી, તમારા પોતાના હૃદયમાંજ રહેલું છે; અને બહાર છે એમ કલ્પવું એજ દુઃખમય છે. આકાશમાં કે તારાઓમાં સ્વર્ગ નથી. સ્વર્ગ તમારા પોતાના હૃદયમાંજ છે. સુખમાં ભંગ શાથી પડે છે? બીજાનાં વધારે સુખ જોઈને તેમજ સાથેના જરાબરિયાઓને આપણાથી વધારે આનંદી, સુખી જોવાથી આપણા સુખનો નાશ થાય છે. દરેક જણ પોતાને અદ્વિતીય જોવાને ઇચ્છે છે. બાઈબલમાં કહ્યું છે કે, “સ્વર્ગમાં આપણે મળીએ છીએ.” એનો અર્થ શો? ન્યુ ટેસ્ટામેન્ટમાં પણ કહ્યું છે કે, “સ્વર્ગનું રાજ્ય હૃદયમાં છે,” “પ્રભુનું રાજ્ય હૃદયમાં છે.” માટે બહાર કોઈ સ્વર્ગ રહેલું છે, કોઈ બીજા દુનિયામાંજ સ્વર્ગ ટકી રહ્યું છે, એ કલ્પનાજ ખોટી છે. બિચારા પ્રભુ ઉપર દયા રાખો. પ્રભુ જો વાદળમાં સ્વર્ગ રાખી રહેતો હોય તો એને શરદી થઈ જાય એનો તો વિચાર કરો! પ્રભુ કહો, સ્વર્ગ કહો કે જે કહો તે સર્વ તમારા હૃદયમાંજ છે.

થાય. રાજ પાસે જતી વખતે જેમ ઉત્તમ શણગાર સજવો પડે છે, જેમ મેલાંઘેલાં કપડાં ત્યાં કામ ન લાગે; તે પ્રમાણે ઈશ્વર પાસે જતાં પણ ઇચ્છારૂપી મેલાં કપડાં ઉતારી નાખવાં પડે છે. એ ઇચ્છાઓને દૂર કરીનેજ ત્યાં જઈ શકાય છે. ઈશ્વરને જોવો હોય-સ્વર્ગને હૃદયમાં વ્યક્ત કરવું હોય-તો લાલસા, ઇચ્છા, આસક્તિ વગેરે દૂર કરીનેજ જોવાશે.

કર્મનો નિયમ છે કે, મનુષ્ય પોતાના પ્રારબ્ધનો સ્વામી છે; ઉત્પાદક છે. આપણેજ આપણી આસપાસની સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરીએ છીએ. કર્મનો નિયમ એવો છે કે જ્યારે કોઈ વસ્તુની તમને ઇચ્છા થાય છે-તે માટે વલણાં મારો છો-ત્યારે તે મળતી-જ નથી; પરંતુ આમ લાલસામાં અમુક વખત ગયા પછી નિરાશ થઈ, આશા છોડી, નિઃસ્પૃહ થઈ પાછા ફરો છો, તેજ ક્ષણે ને વસ્તુ તમારી પાછળ પાછળ ચાલી આવે છે. કર્મનો આ કાયદો છે. જેમ ચાલતાં ચાલતાં પગ ઊંચો કરીને પછી નીચો મૂકવો પડે છે, તેજ પ્રમાણે કર્મના નિયમાનુસાર પહેલાં લાલસા ઉત્પન્ન થાય, પણ પછી તે દૂર કરવી પડે છે. લાલસા થયા પછી એક એવો સમય આવે છે કે જે વખતે નિરાશ થઈ લાલસા-ઇચ્છાઓને દૂર કરવી પડે છે; માટે જો ઇચ્છાઓ તૃપ્ત કરવી હોય, તો ઇચ્છાઓને પહેલી દૂર કરો. ‘રામ’ કહે છે કે, સર્વ ઇચ્છાઓ, આસક્તિઓ પૂર્ણ થવીજ જોઈએ, તેનાં ફળ મળવાનાંજ; પણ એક શરતે, ને તે એ કે ઇચ્છા થયા પછી, તે ઇચ્છા ત્યાંજે તોજ તે ઇચ્છા પરિપૂર્ણ થાય. ઠીક, હવે ઘણા લોકોની એવી ઇચ્છા હોય છે કે પોતપોતાના આ જગતના સંબંધો બાળવી રાખવા; પરંતુ ઠંકો વગાડીને કહેવા દો-હુંહુલિનાદ કરી કહેવા દો કે એ મૂર્ખતા છે; સંબંધને સ્થાયીરૂપ આપવું એ તદ્દન અશક્ય છે. માયાથી લિપ્ત જગતમાં કાંઈ પણ શાશ્વત રહી શકે તેમ નથી. એવી આશા નિરાશામાંજ ફેરવાઈ જવાની. કદી પણ એવી ઇચ્છા ન રાખશો. હૃદયમાંથી તેને દૂર કરજો. ‘રામ’ ભાર દઇને કહે છે, ફરી ફરીને કહે છે કે, ભાઈઓ ! એ આશા મૃગજળવત્ છે, શાશ્વત તો માત્ર તમારી પોતાની દિવ્યતાજ છે. તમે પોતે પ્રભુ છો; તેજ શાશ્વત છે, સત્ય છે, પરમાનંદરૂપ છે. આ ક્ષણભંગુર શરીર અને તેને લગતી બધી વસ્તુઓ કદી પણ નિરંતર રહી શકે તેમ નથી. કરોડો વર્ષ છવો, પણ અંતે મૃત્યુ તો છેજ.

તો એક મહા અવધૂત ચોગી હોતા. કાંઈ મજથુ' તોપણ ભલે ને ન મજથુ' તોપણ ભલે; એવી એમની વૃત્તિ હતી. શરીરની કોઈ પણ ભાતની દરકાર વિના તે ફરતા હતા. તેમણે તો ચોતાના પિતાના રાજ્યમાં પણ એવી રીતે વિચરવા માંડ્યું.

રાજાએ એટલે કે તેમના પિતાએ આ હદીકત બાણી, એટલે તે દોડતા તેમની પાસે ગયા, રોયા, આંસુ ઢાળ્યાં ને કહ્યું: “હે પુત્ર! આપણે રાજપાટના અધિકારીને આમ ઘેર ઘેર ભટકવાની જરૂર નથી આપણને નાનમ લાગે, ખોટું કહેવાય, માટે આ છોડી દે ને આપણી બાપદાદાની આબરૂને બંદો લાગે તેમ ન કર.” બુદ્ધ મહાત્માએ સ્મિત કરતાં કરતાં કહ્યું: “ભગવન્! જે કુટુંબનો હું છું તે તો પાછળ રહ્યું છે. મારા પૂર્વજન્મનો હું તો વિચાર કરું છું ને એ વિચાર કરતાં જણાય છે કે, હું તો ભિક્ષાં દેહિ કરનાર કુટુંબમાંનો એક છું. આપણે તો માત્ર રસ્તે જતાં વચ્ચે અથડાયા છીએ; બાકી આપણા માર્ગ ભિન્ન ભિન્ન છે. તમે તમારે રસ્તે જાઓ ને હું મારે રસ્તે ચાલ્યો જઈશ.”

બધા સંબંધો આવા છે, તો પછી કુટુંબનાં બંધન છેજ કયાં? તમે કહો છો કે અમારાં બાળબચ્ચાં છે. તમે તેમને વળગો છો, ચહાઓ છો, સુખન કરો છો અને અનેક પ્રકારનાં લાડ લડાવો છો; પણ જરા તમારા એ તરવરાન ઉપર વિચાર કરો. એ છોકરાં તમારાં છે, એમ બાણી એ સંબંધ અનંતકાળ સુધી બાળવી રાખવા તમે હંચો છો, પણ એક અશ્લીલ વાત કહેવી પડે છે; તમે તમારાં છોકરાં છે એમ કહો છો, તમારા લોહીથી ઉત્પન્ન થયાં છે એમ કહો છો, તમારું માંસ વગેરે એમનામાં છે એમ કહો છો, તો પછી તમારી લાળ, લીંટ, પીચા વગેરે તમારાજ શરીરથી ઉદ્ભવેલાં છે તેનું શું? આનો જવાબ દો. પોતામાંથીજ ઉત્પન્ન થતાં જૂ, માંકડ, પીચા, લાળ વગેરે વસ્તુઓનો નાશ કરવો ને એવીજ રીતે ઉત્પન્ન થયેલાં પેટનાં છોકરાં ઉપર ફિદા ફિદા થવું એ કયાંનો ન્યાય? જરા તર્કશાસ્ત્ર ઉપર વિચાર કરો. ‘રામ’નું કહેવું એમ નથી કે તમારાં છોકરાં પ્રત્યે ક્રૂર થાઓ; માત્ર એજ કહેવું છે કે. સર્વ દુનિયાને એકજ દૃષ્ટિથી જુઓ. કુટુંબબંધનને તમારી પ્રગતિમાં વિઘ્નકારક ન થવા દો.

જ્યારે આ શરીરે (સ્વામી રામતીથે પોતે) કુટુંબબંધન

વગેરે તમારાં જેવાંજ છે. તમારા સ્વાર્થનો એના સ્વાર્થ સાથે અલેદ છે. કોઈ મનુષ્યને તમે ચાહો છો, તે એટલાજ પૂરતો કે તમે એ મનુષ્યમાં તમારા આત્માનેજ ચાહો છો. ખરું જોતાં મનુષ્ય પોતે પોતાનેજ ચાહે છે.

આ પ્રમાણે કુટુંબબંધન તૂટેલાંજ છે, મૂળથીજ નથી. આ ઉપરથી એક બીજી વાત યાદ આવે છે ને તે નિર્ભયતા વિષે છે; પણ આજે આપણે તે વિષે વધારે નહિ કહીએ. લય શાથી ઉત્પત્ત થાય છે? હોડો કહે છે કે લય પામશો, પણ એમ શા ઉપરથી તેઓ કહે છે? લય ન પામવાનો ઉપાય દેખાડીશું, પણ તે વિષય કોઈ બીજા સમયે લઈશું. ઉપનિષદમાંથી અત્યારે તો થોડું વાંચીને હાલ તો વિરમીશું.

અણુથી અણુ ને ગુરુથીય ગુરુ, જગતમાં વિલસે કાંઈ આત્મખણુ;
'હૃદયસ્થ હરિ રહી વ્યાપી બધે, નિશા ઘોર મહી' લહે સુખ ધણુ.
વસી શરીરે શરીરી હીન બને, અનંત મહીંય અનંત સુખે;
પ્રસરી સઘળે રહી સર્વ મહીં, લય દૂર કરે મન પ્રયુક્ત થઈ.

❀!

❀!!

❀!!!

